

2629.4
С47

СЛІДЧИЙ

ОГЛЯД

Образец № 98
№ 15-119-2-4-1

Про це
Ярос
том
20
16НО.0
В
ІНСТІТУТ
газопоста
Я
ВН
14
Факультет
30 • червня 1974р
Регістраційний №10752

код екземпляра

234492

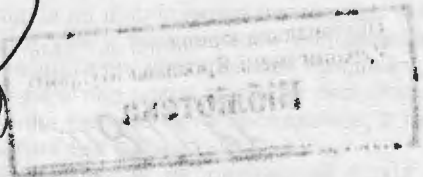
СЛІДЧИЙ ОГЛЯД:

сутність, види, тактика проведення огляду
місця події і тактика використання
техніко-криміналістичних засобів
та спеціальних знань

За загальною редакцією В. О. Комахи

*Курсова робота
на тему: "Слідчий огляд"*

Розгор

Рекомендована до друку рішенням Вченої Ради Одеської національної юридичної академії від 5 квітня 2004 р. (протокол № 6)

С 47

Слідчий огляд: сутність, види, тактика проведення огляду місця події і тактика використання техніко-криміналістичних засобів та спеціальних знань: Монографія / Комаха В. О. та інші; За загальною редакцією Комахи В. О.; Одеська національна юридична академія. – Дніпропетровськ, ІМА-прес, 2004. – 396 с.

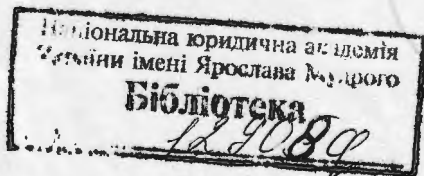
Монографія є першим у вітчизняній юридичній літературі фундаментальним комплексним дослідженням питань щодо тактики проведення слідчого огляду, його видів, а також тактики використання сучасних техніко-криміналістичних засобів та спеціальних знань в процесі проведення різних видів слідчого огляду при розслідуванні і розкритті злочинів.

Для працівників судово-слідчих органів, прокуратури, адвокатури, студентів, аспірантів і викладачів юридичних вузів, наукових працівників.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

КЛИМЕНКО Н. І. – доктор юридичних наук, професор кафедри криміналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

СТРЕЛЬЦОВ Є. Л. – доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, проректор Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, завідувач кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики ОНУ ім. І. І. Мечникова.

ВСТУП

Відповідно до ст. 190 КПК України, з метою пошуку, знаходження і виявлення слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування обстановки злочину, а також інших обставин, які мають значення для справи, слідчий проводить огляд місцевості, приміщення, предметів і документів – дії, які в кримінальному процесі і криміналістиці називаються слідчим оглядом.

Об'єктами слідчого огляду можуть бути найрізноманітніші предмети матеріального світу, які об'єктивно існують у навколишньому середовищі і їх вид багато в чому залежить від виду розслідуємого злочину. При розслідуванні визначеного виду злочину, слідчий повинен обов'язково прогнозувати, що об'єктами слідчого огляду можуть виступати завжди визначені предмети, з якими слідчий теоретично повинен бути знайомий і яким він в першу чергу повинен приділяти особливу увагу при проведенні пошуку, знаходження чи виявлення їх. У тих випадках, коли для слідчого певний вид скоєного злочину на початковому етапі розслідування не завжди чітко дає уявлення про ті об'єкти, щодо яких при проведенні слідчого огляду необхідно приділяти особливу увагу, він, відповідно до ст. 128¹ КПК України має право звернутися за допомогою до спеціаліста відповідної галузі знань. Визначений спеціаліст в тій чи іншій галузі знань належним чином допоможе слідчому з'ясувати, які неординарні як видимі, так, особливо, невидимі чи маловидимі об'єкти можуть залишитися на місці скоєння тою чи іншого виду злочину, і таким чином буде приділено особливу увагу пошуку, знаходженню і виявленню цих об'єктів і в результаті буде правильно проведено їх слідчий огляд.

Слідчий огляд, як одна із основних слідчих дій, привертає завжди увагу окремих вчених-криміналістів, які в тому чи іншому аспекті висвітлювали визначені проблемні питання, які нерідко зустрічалися в процесі його проведення. Одні вчені-криміналісти приділяли увагу загальним питанням тактики проведення слідчого огляду, інші тактичним особливостям проведення слідчого огляду окремих видів об'єктів або тактичним особливостям проведення окремого виду слідчого огляду, де здебільшого приділялася увага проведенню такого виду слідчого огляду, яким заслужено є огляд місця події. Оправданим є підхід до дослідження тактики проведення такого виду слідчого огляду, як огляд місця події при скоєнні відповідного виду злочину. Його дослідження завжди дає слідчому визначені прогностичні знання, які в процесі проведення останнього допомагають йому успішно в оптимальні терміни провести пошук, знаходження, виявлення і фіксацію важливої доказової інформації з розслідуємої кримінальної справи.

Питанням щодо тактики проведення слідчого огляду приділяли увагу в різні часи такі вітчизняні вчені-криміналісти як: Ю. П. Аленін, В. П. Бахін, І. Є. Биховський, П. Д. Біленчук, М. С. Бокаріус, В. Л. Васильєв, О. М. Васильєв, В. К. Весельський, В. Г. Гончаренко, Г. І. Грамович, В. І. Громов, С. П. Дідковська, Н. І. Клименко, О. Н. Колесниченко, В. П. Колмаков, І. І. Котюк, В. К. Лисиченко, А. К. Мавлюдов, Г. А. Матусовський, С. І. Медведєв, В. І. Попов, Д. П. Рассейкін, М. В. Салтевський, Ю. С. Сапожников, М. О. Селіванов, М. В. Терзів, В. П. Ципковський, В. В. Циркаль, Ю. В. Шепітько, І. М. Якимов та цілий ряд інших.

Праці зазначених вище вчених-криміналістів містять аспекти, які мають важливе значення для отримання слідчим визначеної інформації про тактичні особливості проведення того чи іншого виду слідчого огляду але вони, як правило, сьогодні є в недостатній кількості, а окремі із них можна віднести до бібліографічної рідкості. Тому, як слідчі, так і студенти юридичних вузів відчувають цей недостаток, який авторами зроблено спробу компенсувати шляхом опублікування цього видання.

Автори, вирішили зробити комплексний підхід до дослідження питань, що мають відношення до слідчого огляду. Спочатку приділили увагу теоретичним положенням слідчого огляду – його визначенню і видам. Особливу теоретичну увагу автори приділили висвітленню питань щодо такого виду слідчого огляду, як огляд місця події, де розглядаються його завдання, принципи, суб'єкти, основні положення тактики його проведення, а також тактика проведення огляду місця події в різних слідчих ситуаціях.

Немаловажне значення в рекомендованій праці має неординарний підхід авторів до аспекту використання в процесі слідчого огляду методів і засобів криміналістичної техніки і спеціальних знань при проведенні попереднього дослідження криміналістичних об'єктів як з метою пошуку, знаходження чи виявлення доказової інформації, так і з метою її фіксації.

Попереднє дослідження – кропіткий, важкий і творчий процес, – може бути здійснене слідчим, прокурором-криміналістом та іншими учасниками кримінального процесу, як самостійно, так і з залученням спеціалістів.

Питання відносно попереднього дослідження криміналістичних об'єктів і об'єктів-носіїв

доказової інформації розглядалися в криміналістичній літературі і раніше. Цьому дослідженню приділено увагу в підручниках з криміналістики, навчальних, навчально-методичних, практичних і довідкових посібниках для слідчих, де в основному описані методи і засоби попереднього дослідження об'єктів-носіїв доказової інформації з метою їх вербальної фіксації. Разом з тим, по-перше, як правило, видання, присвячені проблемі що розглядається, сьогодні в основному є бібліографічною рідкістю. Тому як практичні працівники правоохоронних органів при проведенні, наприклад, слідчого огляду, так, особливо, і студенти в навчальному процесі при вивченні питань криміналістичної техніки і слідчої тактики відчують відповідні труднощі, що торкаються, наприклад, питань вербальної фіксації доказової інформації, із-за відсутності достатньої кількості літератури з цієї проблеми.

В рекомендованій монографії, яка має мету комплексного розгляду зазначених проблем, висвітлюються питання відносно поняття попереднього дослідження, його видів, мети і завдань, а також методів і засобів його здійснення. Основну увагу приділено питанням використання методів і засобів криміналістичної техніки при проведенні попереднього дослідження найбільше розповсюджених криміналістичних об'єктів з метою пошуку, знаходження і виявлення в них чи на їх поверхні доказової інформації, а також з метою їх вербальної фіксації.

Монографію написали: вступ і висновки – Комаха В. О., кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики ОНЮА; розділ перший – Комаха В. О., Гуцул В. Я. – спеціаліст кафедри екології і права Чернівецького факультету ХНТУ (ХПІ); розділ другий – Комаха В. О., Кидонь С. О., Любченко Д. О., Мірошніченко О. В., Федчишин А. А., Яковенко І. В. – заступник прокурора Білгород-Дністровської міжрайонної прокуратури Одеської області; розділ третій – Комаха В. О., Боднар В. І. – заступник прокурора прокуратури Тростянецького району Вінницької області; Комаха В. В.; Лисенко Л. О., Овчарук О. О., Семенюк В. А. – начальник відділу за додержанням законів органами внутрішніх справ при проведенні оперативно-розшукових дій, дізнання та досудового слідства прокуратури Вінницької області; розділ четвертий – Комаха В. О., Бадов О. В., Білянський І. А., Герасимчук І. Ю., Криворучко А. О.; розділ п'ятий – Комаха В. О., Каплан Г.А. – декан Нікопольського факультету ОНЮА, кандидат філософських наук, доцент, Боднар Т. С. – викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Нікопольського факультету ОНЮА, Катрич І. П. – старший експерт-криміналіст відділення експертно-криміналістичного забезпечення роботи Нікопольського міського УВС України НДЕКЦ Дніпропетровської області при УМВС України, майор міліції, старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Нікопольського факультету ОНЮА; розділ шостий – Комаха В. О., Леонов О. Г. – головний державний податковий ревізор-інспектор відділу апеляцій ДПА в Одеській області, Леонова О. В. – в.о. начальника відділу роботи з апеляційними судами управління правового забезпечення ДПА в Одеській області, магістр державного управління, Соцький А. М. – магістр менеджменту організацій, методист вищої категорії ОНЮА.

На думку авторів, проведене дослідження в праці, що рекомендується, може бути корисним як працівникам правоохоронних органів, які займаються слідством і оперативно-розшуковою діяльністю, так і студентам юридичних навчальних закладів, аспірантам, викладачам і науковим працівникам, які цікавляться не тільки теоретичними розробками питань, яких торкаються автори але й практичними досягненнями і можливостями у сфері техніко-криміналістичного забезпечення сучасними науково-технічними засобами вітчизняного (українського) виробництва, які здійснюються, зокрема, на базі фірми "Інжен" – м. Ніжин, Чернігівської області і Науково-дослідного інституту спецтехніки МВС України (м. Київ) та інших.

Автори особливо вдячні співробітникам зазначених фірм за згоду в публікації, розроблених ними техніко-криміналістичних засобів і надану допомогу з цього питання інформацію, яка зробила видання значно нагляднішим і таким, що зможе надати в окремих випадках допомогу слідчим у виборі тих чи інших техніко-криміналістичних засобів з метою, особливо, пошуку, знаходження і виявлення доказової інформації.

Не меншу вдячність автори висловлюють співробітникам кафедр криміналістики: Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національної академії внутрішніх справ України, Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, Одеської національної юридичної академії, кафедри кримінального права, кримінального процесу і криміналістики економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова за їх допомогу, критичну оцінку і рецензування даної праці, а також всім тим, хто надав посильну допомогу в підготовці рукопису і опублікуванні цього видання.

В. О. КОМАХА,
*керівник авторського колективу, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики ОНЮА.*

СУТНІСТЬ СЛІДЧОГО ОГЛЯДУ

1.1. Поняття і мета слідчого огляду

Слідчий огляд – це невідкладна слідча дія, яка за висловленням М. П. Макаренка являється “наріжним каменем” слідчих дій”. [381, 20]

Слідчий огляд уявляє собою дію, в процесі якої здійснюється безпосередній пошук, знаходження, виявлення і попереднє дослідження об’єктів, які мають значення для розслідуємої кримінальної справи, їх ознак, властивостей, стану і взаємного розташування.

При проведенні огляду слідчий безпосередньо сприймає обстановку місця події й інших матеріальних об’єктів, вивчає і досліджує їх, виявляє і досліджує сліди й інші речові докази, усвідомлює сутність і механізм події, оцінює результати огляду, фіксує обстановку місця події, предмети і сліди з метою подальшого їхнього використання в процесі розслідування.

“Під слідчим оглядом необхідно розуміти процесуальну дію слідчого, у якому він за участю зазначених у законі осіб виявляє, безпосередньо сприймає, досліджує, оцінює і фіксує стан, властивості й ознаки матеріальних об’єктів, зв’язаних з подією, що розслідується, з метою виявлення фактичних даних (доказів) і з’ясування обставин, що мають значення для встановлення істини в справі”, [264, 18]

Огляд – самостійна слідча дія, яка має подібні риси з деякими іншими слідчими діями, наприклад, зі слідчим експериментом чи обшуком, але в той же час принципово відрізняється від них як за своєю процесуальною природою, так і за тактикою проведення. Сутність огляду полягає в тому, що слідчий за допомогою своїх органів почуття упевнюється в існуванні і характері фактів, які мають доказове значення. Слідчий огляд, як і багато інших слідчих дій, відноситься до пізнавальних дій і проводиться за допомогою різних методів пізнання. При проведенні слідчого огляду, слідчий не тільки спостерігає, але й проводить різні вимірювання і обчислення, порівнює об’єкти, що спостерігає як між собою, так й з іншими об’єктами і явищами, у визначених межах проводить експерименти з досліджуваними об’єктами і, нарешті, фіксує, шляхом обов’язково опису і за допомогою інших похідних методів криміналістичної фіксації, все те, що знайшли і виявили він та інші учасники огляду. В процесі проведення слідчого огляду широко використовуються спеціальні методи і засоби криміналістики, особливо методи і засоби такого спеціального розділу науки криміналістики, що називається криміналістична техніка і в якому знайшли втілення і розробляються техніко-криміналістичні методи і засоби пошуку, знаходження, виявлення і фіксації доказової інформації. Результати сприйняття об’єктів, що оглядаються, необхідно піддавати логічній обробці з метою встановлення їх зв’язку як із самою розслідуємою подією, так й з іншими фактичними даними. Тому при огляді ми завжди маємо справу не тільки з чуттєвою формою пізнання, хоча вона й відіграє в цій слідчій дії немаловажну роль.

Значення слідчого огляду в процесі розслідування і розкриття злочинів дуже велике. В процесі слідчого огляду знаходиться, виявляється і попередньо досліджується значна кількість найважливіших слідів злочину взагалі і слідів злочинця, зокрема. Результати слідчого огляду, особливо такого його основного виду, як огляд місця події, дозволяє слідчому визначити напрямки подальшого розслідування, уявити механізм розслідуємої події, особи злочинця. Однак не дивлячись на те, що тактика слідчого огляду найкраще розроблена в криміналістичній науці, в окремих випадках при розслідуванні недоцінюються значення і можливості слідчого огляду. В результаті цього він проводиться поверхово, квапливо або просто формально, і тому нерідко скоєний злочин може залишитися нерозкритим. Саме тому на необхідність високоякісного проведення оглядів постійно звертається увага слідчих працівників і співробітників органів дізнання.

Російський процесуаліст Я. І. Баршев ще в першій половині XIX ст. сформулював такі правила слідчого огляду: 1) огляд необхідно проводити у всіх випадках, “коли є зовнішні ознаки” і сліди злочину; 2) його необхідно проводити “з такою швидкістю, яка тільки необхідна для того, щоб уникнути всякої можливої зміни предмету огляду”; 3) огляду підлягають як “основні предмети дослідження”, так і все те, що з ними пов’язано (“інструмен-

ти, речі і предмети, які знаходяться поряд з предметом огляду"); 4) необхідно детально дослідити і зафіксувати "зміни проведені вже чи такі, що здійснилися раніше з предметом огляду"; 5) фіксація ходу і результатів огляду повинні бути настільки докладними і точними, "щоб ті, хто повинен користуватися цим документом, могли одержати за допомогою його настільки ясне і повне уявлення про предмет огляду, як ніби-то вони самі проводили його". [19, 149–150]

Інший російський процесуаліст Б. Л. Бразоль на початку ХХ ст. зазначав, що слідчий огляд на досудовому слідстві переслідує три мети [61, 89–96]: ознайомлення з місцем події або зі знайденими чи виявленими доказами; виявлення особи, яка скоїла злочин і надання всілякого сприяння наступним судовим інстанціям в з'ясуванні зібраного по справі матеріалу.

1) Перша – ознайомлення з місцем події або зі знайденими чи виявленими речовими доказами, під час якого слідчий особисто і безпосередньо прилучається до атмосфери скоєного злочину, до тих неувимих дрібниць життєвої обстановки, в колі якої, можливо, замишлявся злочин, дозрівала й укріплювалася злочинна воля і, нарешті, скоювався злочин. Характер людей, їх уподобання й звички, матеріальний достаток, гама людських ідей, – все це і багато іншого з невблаганною логікою фіксується в обстановці, наближаючись до якої, слідчий тим самим проникає в серцевину злочину; при цьому виявляються не тільки зовнішня сторона злочинної дії, але й таємні його імпульси, внутрішній зв'язок між злочинною формою і злочинним змістом, фізичне співвідношення сил між злочинцем та його жертвою.

Потім, наприклад, під час допиту свідка, слідчий, який правильно й старанно проводив огляд речових доказів або місця події, буде відчувати під собою твердий ґрунт і зуміє побудувати допит не на випадкових репліках свідка, а на стійких фактичних спостереженнях і висновках. Сама схема допиту, яка опирається на результати попереднього проведеного слідчого огляду, буде мати більшу гнучкість і різнобічність. Не може бути сумніву, що й обвинувачуваний, чутливо реагуючий на кожен рух думки слідчого, буде поставлений в необхідність дати відверті пояснення у тому випадку, коли із характеру запропонованих слідчим питань видно, що допит, як наслідок із причини, впливає із всебічної і глибоко продуманої оцінки матеріальних слідів злочину.

Далі, тільки безпосереднє ознайомлення слідчого з речовими доказами й особливо з обстановкою місця події може привести до дійсного збереження слідів злочину.

Під час проведення огляду, слідчий повинен керуватися **увагою і спостережливістю**.

Увага – один із основних принципів (умов) слідчого огляду. Необхідно відмітити, що слідчий, на місці події опиняється в такій обстановці, яка почасти виключає можливість спокійно зосередити увагу на проведених огляду. На місці події слідчого можуть оточувати, поряд з працівниками правоохоронних органів, поняті, просто зацікавлені, родичі убитого, якщо розслідується вбивство і воно скоєно у населеному пункті. Всі ці особи в тій чи іншій формі відволікають слідчого від уважного і планомірного проведення огляду і ненавмисне ускладнюють його працю.

Зрозуміло, що слідчий не тільки має право, але й зобов'язаний відсторонити, по можливості, все те, що буде мішати йому зосередитися на проведених огляду. Все лишне і всі особи, що не мають відношення до проведення огляду повинні бути відсторонені. Слідчий може, наприклад, тільки співчувати риданій над трупом вбитого сина матері, але не повинен дозволяти їй торкатися трупа до тих пір, пока не буде проведено повного огляду трупа і зафіксовано всі необхідні дані щодо його положення, наявності ушкоджень тощо, а також проведено детальний огляд всього місця події навколо трупа. Суворо кажучи, при проведенні слідчого огляду, крім слідчого повинні бути присутні тільки слідуючі особи; два поняті, при необхідності відповідні спеціалісти і прокурор-криміналіст, а також працівники міліції, які будуть надавати допомогу слідчому в охороні місця події і проводити розшук злочинця по гарячим слідам. До того ж вибір поняті повинен бути не випадковим: поняті повинні бути добре знайомі з місцевістю, огляд якої проводить слідчий, вони повинні розуміти суть слідчої дії, яка проводиться, володіти нормальним зоровим, слуховим, запаховим сприйняттям, а також, у випадках огляду, наприклад, трупа або його окремих частин нормально сприймати як запахово, так і візуально неординарну картину огляду без негативних для них наслідків.

Найближчі родичі потерпілого, по можливості, повинні бути відсторонені від при-

сутності при огляді; їх голосіння здатні тільки відволікти увагу слідчого від безпосереднього завдання – ретельним оглядом місця події покласти тверде підґрунтя подальшому розслідуванню.

Вміння зосередити свою увагу при огляді місця події набувається слідчим шляхом довгої і наполегливої праці.

Спостережливість слідчого – друга не менше важлива умова (принцип) успішного проведення слідчого огляду. Увага не завжди тотожна спостережливості: можна бути дуже уважним, однак не мати таланту спостережливості; але остання немислима без першої, так як людина неуважна ні в яких умовах не зможе бути спостережливою з точки зору проведення слідства. Тому сума досвіду прямо пропорціональна сумі спостереження. Спостережливість є здатність із невеликої кількості фактів шляхом логічних міркувань і співставлень приходити до правильних висновків.

Нажаль, молоді юристи, які починають працювати слідчими, виявляються не завжди підготовленими до проведення елементарного слідчого огляду; мета огляду для них виявляється неясною, а практичні прийоми, які вони використовують при проведенні огляду, визивають здивування у спостерігача своєю незграбністю. Нерозуміння мети слідчого огляду не тільки позбавляє цю слідчу дію внутрішнього змісту, не тільки робить її бесцільною, але, що значно небезпечніше, інколи спотворює або може спотворити, дійсну природу даної слідчої дії.

Другою й самою важливою метою слідчого огляду є виявлення особи, яка скоїла злочин. Мета злочину дає засоби до його розкриття. Але тільки ретельне і всебічне вивчення картини злочину приводить до правильного визначення мотивів такого. Кожному, кому приходилося зустрічатися з так званими немотивованими злочинами, знає, з якими неймовірними труднощами у цих випадках поєднаний розшук злочинця, який заховався. Думка слідчого марно губиться в глухих кутах самих суперечливих догадок, гіпотези замінюються фактами, і виходить якесь безцільне блукання.

У всіх сумнівних випадках, якщо до того ж на початковому етапі розслідування особи чи осіб, що скоїли злочин не виявлено і мотив злочину не встановлено, найближчою метою слідчого огляду повинно бути з'ясування мотиву злочинної дії.

Нерідко буває, що слідчий огляд навіть окремого речового доказу може надати блискучі результати для виявлення особи, яка скоїла злочин і для зрозуміння правдивого характеру події.

Третьою корінною метою слідчого огляду є надання всілякого сприяння наступним судовим інстанціям в з'ясуванні зібраного по справі матеріалу.

Слідчий ставить, суд вирішує питання про винуватість. Правильне вирішення цього питання судом знаходиться в прямій залежності від того, наскільки повно, різнобічно й зрозуміло зафіксовано і оброблено матеріал на досудовому слідстві. Цілком зрозуміло, що суд в межах судового слідства позбавлений можливості проводити докладні огляди прилучених до справи речових доказів, тільки в окремих, виключних випадках розраховує часом і можливістю зробити вихід на місце події з метою його огляду.

Цілком неправильною, шкідливою і небезпечною є думка окремих слідчих, які визнають, що вони зобов'язані тільки зібрати і зберегти сліди злочину, без будь-якого попереднього дослідження їх і відповідного оформлення.

Ця принципіальна недбалість, що висловлюється у фомулі, "суд розбереться", практично може привести до цілого ряду виправдувальних вироків з таких справ, в яких справедливо було б очікувати непохитної відповіді: "да, винуватий!".

Слідчим, особливо при проведенні оглядів, повинна керувати свідомість про те, що пропущено, не прийнято до уваги, не зафіксовано на досудовому слідстві, те безповоротно втрачено для суда. Досудове слідство – анатомія, а судове слідство – фізіологія кримінального процесу. Тому правильне відправлення правосуддя можливе тільки при умові повної відповідності між органом і функцією; разом з тим, у сфері судової діяльності принцип дарвінізму "функція створює орган" виявляється не правильним, так як ніколи судове слідство, як би талановито воно не було проведене, не замінить і не відтворить досудове слідство. Ця принципіальна недбалість ґрунтується також на незнанні окремих слідчих, що в процесі слідчого огляду вони можуть і повинні проводити попереднє дослідження об'єктів. "Необхідно, кажуть такі слідчі, записувати в протоколі тільки те, що бачиш. Більше старання дослідження об'єктів, що підлягають огляду

повинно проводитися судовими експертами!". По суті така думка цілком безпідставна, так як очевидно, до слідчого і не може бути пред'явлено вимогу, щоб він фіксував в протоколі такі обставини, які не були зареєстровані його п'ятьма почуттями. Але два різних слідчих, при огляді одного і того ж об'єкта, можуть виявити різні ознаки. Суть питання в тому, як проводити огляд і на що звертати увагу. У тих випадках, коли слідчому приходиться проводити огляд невідомих йому чи складних за змістом об'єктів, він має право скористатися допомогою досвідчених осіб, які виступають при проведенні різних слідчих дій у якості спеціаліста.

В інших випадках слідчий не тільки має право, але й зобов'язаний проводити огляди особисто, а тому для ретельності і повноти огляду він має право і зобов'язаний використовувати такі техніко-криміналістичні методи і засоби, які дозволяли б відновити оглядом все суттєве.

Слідчий огляд тільки у тому випадку може бути визнаний задовільним і таким, що відповідає потребам суду, коли він проведений з абсолютною точністю і вичерпною повнотою. Але, незалежно від цього, протокол огляду повинен бути за змістом зрозумілим всім.

Таким чином проаналізовані вище питання щодо мети слідчого огляду не розбігаються за своєю суттю з метою слідчого огляду, що визначена у ст. 190 КПК України, яка полягає в:

1) знаходженні і виявленні слідів злочину – речових доказів; 2) з'ясуванні обстановки злочину; 3) з'ясуванні інших обставин, які мають значення для справи.

Таким чином, мета слідчого огляду взагалі полягає в проведенні пошуку, знаходження, виявлення, попереднього дослідження і фіксації доказової інформації. На засадах цього слідчий формулює версії про характер події і її учасниках, про місце знаходження злочинця, вкраденого майна та інших об'єктів, що мають доказове значення, про наслідки злочину тощо. Крім того, при проведенні слідчого огляду переслідується мета встановлення обставин, які сприяли скоєнню злочину. В багатьох випадках слідчий огляд може бути засобом отримання таких фактичних даних, які не можуть бути встановлені іншим шляхом. Безпосереднє сприйняття слідчим тих чи інших об'єктів і їх зв'язків неможливо замінити ні допитом осіб, які візуально сприймали ці об'єкти, ні реконструюванням обстановки з метою проведення експериментальних дій, ні іншими доступними засобами пошуку, знаходження, виявлення і дослідження доказів.

Інформація про подію, що розслідується міститься в тих доказах, пошук яких, знаходження, виявлення і вивчення в процесі огляду проводить слідчий, а також у відомостях, які він отримує в процесі підготовки і проведення огляду (опитування очевидців, особисті враження, які виникають при обстеженні місця огляду тощо). Отримана при огляді інформація може носити доказовий характер і тоді вона використовується слідчим з метою доказування; може бути почерпнута із непроцесуальних джерел і тоді вона виконує роль орієнтира при формулюванні версій по справі або визначенні кола, послідовності й тактики слідчих дій, які необхідно провести.

Таким чином, під слідчим оглядом необхідно розуміти процесуальну дію слідчого, у якому він за участю зазначених у законі осіб проводить пошук, безпосередньо сприймає, досліджує, оцінює і фіксує стан, властивості й ознаки матеріальних об'єктів, пов'язаних з подією, що розслідується з метою виявлення фактичних даних (доказів) і з'ясування обставин, що мають значення для встановлення істини в справі. Слідчий огляд переслідує мету пошуку, знаходження, виявлення, попереднього дослідження і фіксацію доказів направлених на подальше успішне розслідування, розшук, встановлення підозрюваних і їх причетності до скоєного злочину та успішного розкриття злочину.

1.2. Види слідчого огляду

Слідчий огляд можна класифікувати за різними підставами.

Найбільше розповсюдженими підставами класифікації слідчого огляду є:

1) об'єкти огляду – місце події; труп людини на місці його виявлення; труп людини на місці ексгумації; предмети і документи; тварини і їх трупи; ділянки місцевості і приміщень поза місцем події; 2) послідовність проведення – початковий і повторний; 3) по об'єму – основний і додатковий; 4) суб'єкти проведення – слідчий, прокурор-кри-

міналіст, орган дізнання або суд; [315, 457] 5) в залежності від участі спеціаліста – простий і кваліфікований.

Слідчий огляд здійснюється відносно різноманітних об'єктів матеріального світу. В залежності від характеру об'єктів слідчий огляд ділиться на декілька видів. В Кримінально-процесуальному кодексі України, в криміналістичній літературі, а також і в слідчій практиці, розрізняють такі види слідчого огляду в залежності від об'єктів огляду: а) слідчий огляд місця події; б) зовнішній огляд трупа на місці його виявлення; в) зовнішній огляд трупа після його ексгумації; г) огляд слідів; д) огляд предметів; е) огляд документів; є) огляд місцевості та приміщень поза місцем події; ж) огляд тварин; з) огляд транспортних засобів; и) огляд речовин схожих на наркотичні засоби; і) огляд мікрооб'єктів та їх носіїв; й) освідування живих осіб.

Перелічені види слідчого огляду нерідко проводяться одночасно в межах, наприклад, огляду місця події, який супроводжується також оглядом слідів і трупа; огляд слідів здійснюється разом з оглядом предметів. Однак одночасний огляд різних за своїм характером об'єктів не виключає своєрідних тактичних особливостей, вимог і прийомів, які використовуються для їх огляду.

Огляд місця події включає в себе огляд визначеної ділянки території або приміщення, де були виявлені ознаки злочину, наприклад, місця, на якому було виявлено труп людини чи його останки; зламано вхідні двері чи вікно, що дає можливість передбачати проникнення в приміщення з метою скоєння розкрадання тощо. Місце події при розслідуванні однієї і тієї ж кримінальної справи може бути декілька і це багато в чому залежить від виду скоєного злочину. Наприклад при скоєнні вбивства місцями події можуть бути: місце підготовки до скоєння вбивства, місце досягнення злочинного результату – місце вбивства і місце приховування трупа. Але може бути і навпаки – місце виявлення трупа є місцем події, де могло бути здійснено як підготовку до скоєння вбивства, скоєння вбивства і приховування трупа.

Необхідно мати також на увазі, що виявлені на першій погляд наявні ознаки злочину, наприклад, виявлення трупа людини – подія, з приводу якої проводиться слідчий огляд, може і не мати в результаті злочинного характеру. Можливо, що тут могло мати місце нещасний випадок, настання природної смерті, самовбивство, без доведення до нього тощо, про що в момент виявлення трупа і його огляду на місці події могло бути ще невідомо. У зв'язку з цим, як справедливо зазначав В. П. Колмаков, дану слідчу дію доцільніше необхідно називати оглядом місця події, а не оглядом місця злочину. [265, 9]

Зовнішній огляд трупа на місці його виявлення може проводитися як на місці події (місце вбивства, місце приховування трупа тощо), так і поза місцем події, наприклад, в лікарні, куди потерпілого було доставлено у важкому стані з метою надання йому медичної допомоги і він там помер. У всіх випадках огляд трупа проводиться обов'язково за участю спеціаліста в галузі судової медицини. Незалежно від цього, огляд трупа необхідно розглядати в якості самостійного виду слідчого огляду. Якщо труп виявлено на місця події, то його огляд повинен бути самостійною частиною, яка входить в огляд місця події. В такому випадку в протоколі огляду місця події необхідно виділяти огляд трупа від огляду всієї обстановки місця події, але в зв'язку з нею. Результати такого огляду заносяться в "Протокол огляду місця події і трупа" (чи його останків). В остальных випадках огляду трупа, наприклад, в лікарні, морзі, приміщенні квартири, куди він був доставлений з місця його виявлення, огляду необхідно піддавати тільки труп і наявні при ньому предмети (одяг, взуття, документи, дрібні речі тощо) без огляду і прив'язки його до навколишньої обстановки і її опису. Щодо результатів слідчого огляду в подібних випадках необхідно складати "Протокол зовнішнього огляду трупа".

Зовнішній огляд трупа після його ексгумації (виймання із місця поховання) проводиться в порядку ч. 2 ст. 192 КПК України на місці ексгумації і за участю спеціаліста в галузі судової медицини та двох понятих.

Ексгумація трупа може здійснюватися після поховання особи на законних підставах і після таємного поховання особи злочинцями.

В протоколі про ексгумацію трупа слідчий зазначає місце поховання (на цвинтарі – ділянка, ряд, номер місця). Якщо труп біло поховано в іншому місці, то описуються ознаки навколишнього середовища, за якими можна буде у необхідних випадках знайти це місце. Потім описуються ознаки і стан могили. При необхідності після відкриття

кришки труни проводиться впізнання трупа. В процесі розкриття могили і виймання труни спеціаліст в галузі судової медицини повідомляє слідчому з метою фіксації такі відомості: стан могили і ґрунту, глибину знаходження труни і її стан (наявність або відсутність деформації, наявність механічних пошкоджень та інших змін, характер оббивки труни). Після відкриття кришки труни відзначається положення і поза, наявність та стан одягу і самого трупа.

При ексгумації трупа, таємно похованого злочинцями, фіксація ґрунту, місця поховання, його глибина, наявності і стану одягу, а також пози і стану самого трупа повинні бути проведені особливо старанно.

Пред'явлення трупа для впізнання і огляд трупа можуть бути проведені на місці ексгумації. Результати цих слідчих дій, а також їх послідовність фіксуються в загальний протокол ексгумації трупа.

Огляд слідів знайдених чи виявлених на місці події чи вилучених при проведенні обшуку (наприклад, на знаряддях злочину, виявлених і вилучених у підозрюваного), має надзвичайно важливе значення. Ці сліди оглядаються, перед усім, на місці їх знаходження чи виявлення. Крім того, виходячи із змісту ч. 5 ст. 191 КПК України, у випадках, коли неможливо провести їх огляд на місці їх знаходження, виявлення чи вилучення, огляд слідів може бути проведений на місці провадження по справі. На місці події чи обшуку нерідко неможливо достатньо повно і всебічно провести огляд і оцінку слідів. Огляд слідів в умовах спокійної обстановки і зосередженості дозволяє слідчому значно глибше вивчити стан і властивості (ознаки) слідів, всебічно їх оцінити і зрозуміти місце, яке вони займають в ланцюзі доказів. Але в такому випадку їх фіксація і упаковка повинні здійснюватися в присутності понятих.

Огляд предметів, знайдених на місці події, вилучених при проведенні виїмки чи обшуку або наданих потерпілим (іншими особами) також повинен проводитися детально як на місці їх знаходження чи вилучення, так і на місці провадження по справі. Уважне і докладне вивчення предметів дозволяє значно точніше визначити їх значення для справи, що розслідується. В тих випадках, коли ці предмети не піддаються детальному огляду, виникають промахи в розслідуванні злочинів, які нерідко негативно впливають на термін розслідування і розкриття злочинів.

Огляд предметів проводиться з метою встановлення ознак і властивостей, які можуть вказувати на зв'язок предмета, що оглядається з обставинами, які підлягають доказуванню зі справи, що розслідується.

Огляд предметів здійснюється в присутності понятих. Слідчий має право залучити до огляду обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого, свідка. Якщо огляд предметів проводиться за участю обвинуваченого чи підозрюваного, то в проведенні огляду має право брати участь його захисник.

В необхідних випадках для участі в проведенні огляду предметів слідчий може запросити спеціаліста визначеної галузі знань.

Огляд предметів проводиться слідуючим чином. Слідчий спочатку встановлює вид предмета, його призначення і загальний стан. При цьому особи, які приймають участь в огляді можуть дати пояснення щодо призначення і правила користування предметів огляду, якщо це має значення для справи, що розслідується. В необхідних випадках встановлюється об'єм, розміри та інші дані, що характеризують предмети огляду і мають значення для визначення його відношення до даної справи. Потім проводиться попереднє дослідження ознак предмета, його дефекти і ознаки, які вказують на зв'язок предмета огляду з подією, що розслідується. Особливу увагу при цьому необхідно звертати на виявлення можливих слідів злочину.

Підчас огляду предметів можуть використовуватися вимірювальні прилади (лінійка, кронциркуль, штангенциркуль тощо), а також різні техніко-криміналістичні засоби пошуку, виявлення і фіксації слідів і об'єктів, що мають значення для справи.

Предмети огляду повинні бути сфотографовані за правилами детальної фотозйомки.

Про проведений огляд предметів слідчий складає протокол, в якому повинно бути зазначено, зокрема: назва предмета огляду, його індивідуальні ознаки, характер пошкоджень, наявність будь-яких фактичних даних, які можуть мати значення для справи, що розслідується.

Якщо предмети оглядаються в ході проведення виїмки, обшуку, огляду місця події,

місцевості чи приміщень, то хід і результати огляду предметів описуються в протоколі відповідної слідчої дії. При цьому в протоколі повинно бути вказано місце знаходження чи виявлення предмета, який оглядається.

Предмети огляду, які мають значення для справи, визнаються речовими доказами і прилучаються до справи шляхом винесення про це постанови. [540, 352–353; 541, 386–388]

Огляд документів необхідно проводити у всіх випадках, коли такі документи зустрічаються у справі, що розслідується. Цей огляд проводиться з тією метою, щоб вивчити форму і зміст документа, матеріали, що використовувалися при його виготовленні, знайти ознаки, що вказують на підробку, визначити необхідність призначення техніко-криміналістичної експертизи документів і сформулювати питання перед судовим експертом.

Огляд документів проводиться за правилами огляду предметів. Огляд документів проводиться в сліду чому порядку:

1. Проводиться попереднє дослідження тексту документа, наявність і зміст реквізитів, необхідних для даного виду документів (назва документа; кому, коли, ким, де і з якою метою було його видано; дата його підпису; реєстраційні дані). При цьому необхідно в'яснити, чи узгоджуються між собою реквізити документа з його цільовим призначенням і змістом;

2. Проводиться попереднє дослідження загального стану лицьового і зворотнього боків документа. При цьому в'ясняється, чи є на документі помарки, пошкодження, закреслювання, втиснені рельєфні сліди кулькової ручки або олівця та інші сліди, які можуть мати значення для справи.

Особливу увагу під час огляду документа необхідно звертати на можливу його підробку, про що свідчать наступні ознаки:

1. Відсутність належних реквізитів або їх невідповідність змісту і визначеній формі документа;

2. Протиріччя в тексті, невідповідність змісту документа яким-небудь відомим фактам, орфографічні помилки в реквізитах документа;

3. Ознаки підчистки (пошкодження паперу, на якому виготовлено документ, втрата його блиску в місцях підчистки, шорсткість волокон, відшарування окремих ділянок поверхні паперу тощо);

4. Ознаки видалення запису шляхом витравлювання або змивання (наявність жовтуватих або сіруватих плям і мікротріщин, шороховатість і хрупкість паперу в місцях можливого витравлювання або змивання, люмінесцентне світіння окремих ділянок паперу при освітленні ультрафіолетовими променями, наявність обезбарвлених штрихів, а також освітлення на документі значно світліших плям, розпливи тексту тощо);

5. Ознаки дописки і внесення нових записів на місці видаленого тексту (незвичайне розташування записів, відмінність букв почерку або друкарського шрифту документа тощо);

6. Наявність ознак вклеювання нових знаків на місце попередньо знищених (потовщення паперу в місцях вклеювання, люмінесценція слідів клею, при освітленні місця де припускають що було вклеювання ультрафіолетовими променями, порушення паралельності цифр, нерівність рядків тощо);

7. Наявність ознак заміни фотографії (відсутність відбитку печатки або неспівпадання частин відбитка печатки на фотографії і документі, ознаки домальовування відбитка печатки тощо);

8. Наявність ознак підробки відбитків печаток і штампів (нестандартність знаків і неоднакова їх величина; відхилення осі букв в круглих відбитках від радіусів, перпендикулярність знаків до лінії рядка у відбитках штампів; розташування елементів одного знака в межах сусіднього; викривлення форм малюнків і знаків, відмінність в зображеннях однакових букв і цифр; хвилястість ліній рамок і окружностей; помилки в тексті; відсутність характерних дрібних деталей, розпливи в лініях відбитків тощо);

9. Наявність ознак підробки підписів (очевидна невідповідність підпису, що досліджується, справжньому, копіювання підпису на просвіт шляхом натискання або через копіювальний папір з наступним обведенням перекопійованих штрихів тощо).

Огляд місцевості та приміщень поза місцем події. Фактичні дані, які мають значення для справи, що розслідується, можуть бути знайдені або виявлені при огляді не

тільки місця події, але й ділянок місцевості або приміщень, які не являються місцем події.

Огляд місцевості може бути складовою частиною огляду місця події, якщо це необхідно для пошуку слідів злочину. Разом з тим огляд місцевості поза місцем події проводиться також з метою пошуку яких-небудь ознак, які можуть, наприклад, допомогти у встановленні особистості виявленого на даній місцевості невпізаного трупа людини. В таких випадках здійснюється так зване "прочісування місцевості", в ході проведення якого огляду піддаються значні за розмірами ділянки (лісові масиви, долини, узбережжя річок, лани тощо) з метою знаходження чи виявлення об'єктів, що можуть вказувати на ті чи інші обставини скоєного злочину.

Огляд місцевості може бути проведено з метою усунення суттєвих протиріч у свідченнях обвинуваченого, потерпілого або свідка, а також для перевірки об'єктивності їх свідчень.

Огляд приміщень може бути проведено в ході огляду місця події і обшуку. Як самостійна слідча дія огляд приміщень проводиться в тих випадках, коли приміщення не являється місцем події, в ньому не передбачається проведення пошукових дій і в той же час огляд приміщення необхідно провести з метою усунення обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, що розслідується.

Огляд приміщень проводиться, зокрема, з метою перевірки свідчень обвинуваченого про те, що довірені йому товарно-матеріальні цінності прийшли в непридатність у зв'язку з поганим технічним станом сховища; для вивчення умов життя і виховання неповнолітнього обвинуваченого тощо.

Огляд виробничих і складських приміщень, які зайняті підприємствами і організаціями, повинен проводитися в присутності представника даного підприємства, установи чи організації.

Огляд житлових приміщень може бути проведено тільки при умові дотримання конституційного права громадян на недоторканість житла – за згодою і в присутності власника житла або дорослих членів родини. У випадках незгоди зазначених осіб на огляд житлового приміщення і при наявності підстав думати, що в приміщенні можуть знаходитися які-небудь об'єкти, що мають суттєве значення для справи, яка розслідується, необхідно винести постанову і провести обшук за правилами, передбаченими ст. 183 КПК України.

Інколи під час проведення огляду житлових приміщень (зокрема, коли проводиться в рамках огляду місця події) може виникнути ситуація, коли для пошуку слідів злочину необхідно проникнути в закриту кімнату або відкрити замкнений ящик стола або шафи, але проти цього заперечують громадяни, які проживають в даному приміщенні. В такому випадку після порушення кримінальної справи необхідно винести мотивовану постанову про проведення обшуку в порядку ст. 183 КПК України, здійснити пошукові дії в режимі обшуку і скласти протокол даної слідчої дії за правилами, передбаченими ст. 188 КПК України. [539, 275–276]

Об'єктами даного виду огляду можуть бути різні ділянки місцевості (наприклад місце зустрічі співучасників) і різні приміщення сховищ, торгівлі, виробничі, житлові тощо. Даний вид слідчого огляду проводиться за правилами огляду місця події, крім зазначених вище виключень.

Огляд тварин і їх трупів хоча й не передбачено Кримінально-процесуальним кодексом України, однак може проводитися у зв'язку з розслідуванням деяких злочинів (найчастіше – крадіжки тварин і падежу тварин). В ході огляду живих тварин виявляються ознаки, які дозволяють встановити належність тварини конкретній особі або визначеному господарству і вирішити інші питання, наприклад, про можливість проведення впізнання тварини.

В ході огляду встановлюються: 1) вид тварин; 2) порода, масть, стать і по мірі можливості вік тварини; 3) ознаки належності тварини конкретній особі або визначеному господарству (наявність спеціального тавро, мітки тощо); 4) індивідуальні ознаки тварини (сліди перенесеної травми, індивідуальні анатомічні ознаки, окрас тощо).

З метою повного виявлення і точного опису ознак живих тварин доцільно запрошувати до участі в огляді спеціалістів в галузі ветеринарії або зоотехніка.

Особливе значення для справ про падеж тварин має огляд трупа тварин і навколиш-

ного обставинки. Огляд трупа тварин повинен проводитися за участю спеціаліста в галузі ветеринарії або зоотехніка. При огляді трупа тварин звертається увага на його положення, незвичайну позу, спосіб фіксування (якщо тварина знаходилась на прив'язі), характер наявних ушкоджень, присутність поблизу нього незвичайних виділень (блювотних мас, крові, піни тощо) і сторонніх предметів. В протоколі огляду повинні бути обов'язково відзначені посмертні зміни, які розвивалися в трупі тварини: ступінь охолодження, трупне одубіння, згортання крові, трупні гіпостазии, трупне розкладання, оскільки ці дані можуть допомогти судовому експерту у визначенні основного захворювання і терміну, який пройшов з моменту падежу тварини.

При проведенні огляду ексгумованого трупа тварин необхідно мати на увазі, що, хоча в землі трупи зберігаються довше, чим на поверхні, виявити в них патологічні процеси, які стали причиною падежу тварини, вдається не завжди. Але в трупах тварин дуже довго зберігаються мінеральні отрути, наприклад, з'єднання миш'яку, фтору, ртуті тощо. Тому при підозрі на отруєння цими отрутами доцільно призначити судово-ветеринарну експертизу, яка шляхом хімічного дослідження навіть при наявності тканин, що розклалися, може дати позитивний результат. Для дослідження необхідно надати не тільки останки трупа, але й проби землі по 0,5 кг із ложа трупа і з його поверхні. [425, 62–63]

Огляд транспортних засобів. Необхідність в огляді транспортних засобів виникає у зв'язку з дорожно-транспортною подією, викраденням транспортних засобів, їх пошкодженням, скоєнням в них злочинів. Огляд доцільно проводити за участю спеціаліста-криміналіста, спеціаліста автотехніка та інших спеціалістів.

Якщо огляд пов'язаний з дорожньо-транспортною подією, то при його проведенні старанно досліджуються зовнішні пошкодження (кузова, скло, фар, коліс) і технічний стан (справність двигуна, тормозної та сигнальної систем, справність рульового управління та інших вузлів), наявність на транспортному засобі слідів зіткнення з людьми і тваринами (крові, мозкової речовини, волосся, ворсинок тканин одягу).

При виявленні викраденого автотранспортного засобу основна увага звертається на можливість заміни номерного знаку, перебивку заводських номерів на двигуні і кузові, перефарбування кузова. Викрадений транспортний засіб часто розкомплектується. З урахуванням цього з'ясовується, що із нього вкрадено злочинцями. З метою розшуку викрадача проводиться пошук і виявлення слідів пальців, загублені ним особисті речі і документи, мікроволоконна його одягу (для цього використовується липка стрічка, якою з окремих ділянок сидіння водія шляхом накладання на них липкої стрічки можуть бути виявлені мікрОВОлокна одягу).

Нерідко огляд транспортних засобів проводиться у зв'язку зі скоєнням в них грабежів, розбійних нападів, згвалтувань. У цих випадках при огляді проводиться пошук зброї або інших предметів, якими погрожували потерпілим, сліди крові, пальців, особисті речі потерпілого, плями сперми. [589, 219–220]

Огляд речовин схожих на наркотичні засоби. Виявлений об'єкт, схожий на наркотичні засоби, підлягає обов'язковому огляду. Мета огляду – попереднє дослідження упакованого матеріалу, самої речовини схожої на наркотичні засоби і вирішення питання щодо доцільності його вилучення.

Слідчий повинен знати, що наркотичні речовини діляться на дві групи: рослинного і синтетичного походження.

Сировиною для виробництва засобів рослинного походження являються конопля і мак.

Для виготовлення наркотичних засобів практично придатні всі сорти коноплі, але найбільшу наркотичну активність має дикоросла конопля, яка росте на Далекому Сході і в південних регіонах. З метою зручності транспортування, вживання і підвищення наркотичної активності конопля піддається переробці. Шляхом простого здрібнювання верхівки, листя і стебел коноплі отримують *маріхуану* (жаргонна назва: травка, дур, план, клевер, божья травка, сіно, нот, грас, хей). Ця маса має колір від світло-зеленого до коричневого. Вживається шляхом куріння і перорально (через рот).

Із маріхуани виробляють *гашиш* (жаргонна назва: ошурки, план, дурь). При цьому маріхуану просіюють через сито з метою видалення остатків стебел, а масі, що залишається шляхом пресування надається вигляд пігулок, плиток, інколи із неї виготов-

ляється паста. Колір гашиша – від світло-зеленого до коричневого. Гашиш має характерний запах.

Конопля є також сировиною для виготовлення гашишного масла (жаргонна назва: хімка). Воно уявляє собою розчин або в'язку масу, виготовлену шляхом екстракції (витягання) із рослин будь-яких сортів коноплі. Розчин має зелений колір, в'язка маса – темно-зелений. Гашишне масло має характерний запах.

Багато наркотичних засобів виготовляються із маку. На території бувшого СРСР росте біля 50 видів маку. Найбільше розповсюдження отримав мак снотворний. Висушений молочний сік незрілих коробочок маку називається *опієм* (з 1987 р. вирощування опійного маку на території бувшого СРСР заборонено).

Всі частини макової рослини будь-якого сорту, як цілком, так і здрібнені, як висушені, так і не висушені (за виключенням дозрілих зерен) містить наркотичні активні алкалоїди опію. Найпростішим способом виготовлення наркотику із маку – це здрібнення стебел, в результаті чого отримують *макову соломку*. Вона має колір від світло- до темно-зеленого і від світло-жовтого до коричневого. Макову соломку нерідко називають *кокнар*. Із макової соломки (кокнара) шляхом водяної витяжки або витяжки з використанням органічних розчинників отримують екстракт макової соломки, який уявляє собою рідину від коричневого до темно-коричневого кольору. Зовнішній вигляд опію – тверді безформенні комки або пігулки від темно-коричневого до чорного кольору. Опій, очищений від баластних речовин, називають *омнопоном*. Зустрічається у вигляді порошку або пігулок коричнево-жовтого або коричнево-розового кольору або у вигляді 1%-ого або 2%-ого розчину в ампулах коричнево-жовтого кольору або безколірного.

Із опію виробляється *морфін* – основний алкалоїд опію. Він випускається у вигляді пігулок, 1%-ого і 5%-ого розчину в ампулах. Інколи зустрічається у вигляді порошку. Пігулки (порошок) – білого кольору, розчин в ампулах – безколірний чи злегка жовтуватого кольору. Похідними опію також є: кодеїн (пігулки від кашлю або порошок білого кольору), тебаїн (пігулки або порошок білого кольору), етилформін (пігулки або порошок білого кольору).

Із морфіну виробляється героїн, який за активністю має переваги над морфіном в декілька разів. Він уявляє собою порошок від білого до коричневого кольору (в залежності від ступеня очистки), який нерідко містить в собі у вигляді наповнювача домішки муки, крохмалю або деяких лікарських засобів.

Наркотичні засоби рослинного походження в останній час все частіше замінюються синтетичними, які мають значні переваги над рослинними за своєю активністю. Із синтетичних найбільше активними часто зустрічаються ЛСД – один із самих сильнодіючих наркотичних засобів, який справляє наркотичний ефект в дуже малих дозах (0,001 мг/кг). Уявляє собою кристалічну речовину у вигляді капсул, пігулок білого кольору або порошку кремового кольору. Для зручності збуту і споживання ЛСД ним насичують аркуші перфорованого паперу. Спосіб вживання – перорально (через рот).

Слідчій практиці відомі багато інших синтетичних наркотичних засобів: амфетамін, барбаміл, гідроксон, дигідолор, ДОМ, метадон тощо. Всі вони випускаються у вигляді пігулок, порошків або розчинів в ампулах. На упаковці звичайно зазначається назва препарату, а на самих пігулках нерідко є зображення якого-небудь знака.

Оскільки за зовнішнім виглядом не завжди видається можливість визначити, чи являється об'єкт наркотичним засобом, до огляду доцільно залучати в якості спеціаліста працівників судово-експертних установ, які спеціалізуються на судово-експертному дослідженні наркотичних засобів. Реально така можливість в Україні сьогодні є, так як у кожному обласному центрі є Науково-дослідні експертно-криміналістичні центри УМВС, в яких проводять судові експертизи зазначеного виду. А також в системі Міністерства юстиції України діють сім Науково-дослідних інститутів судових експертиз, які дислокуються в Дніпропетровську, Донецьку, Києві, Львові, Одесі, Сімферополі та Харкові і в яких також є спеціалісти зазначеної галузі знань.

Огляд речовин, схожих на наркотичні засоби, починається з попереднього дослідження упаковки (целофанові мішечки, алюмінієва фольга, паперові пакети чи конверти, тканина тощо). Дуже часто наркотичні засоби, які підлягають огляду, бувають приховані в хлібних, кондитерських виробках, обгортках для цукерок, консервних банках, в скорлупі грецьких горіхів, в тюбиках для зубної пасти, в полах пальто і піджаків, в

каблуках взуття, між двома стінками валізи, портфеля та в інших місцях. Полегшує пошук наркотичних засобів використання службово-розшукової собаки, яка спеціально натренована на пошук наркотичних засобів. При відсутності собаки старанно вивчається стан упаковки. Особливу увагу необхідно звертати на порушення стану заводської упаковки; в сумнівних випадках вона розкривається і проводиться огляд вмісту. Якщо це соломка, плитки, порошок кустарного виготовлення, визначається запах, колір, форма, кількість (при необхідності об'єкт зважується). За допомогою лупи встановлюється наявність в соломці зерен рослин і сторонніх часток. Інколи виникає необхідність огляду предметів, які могли бути використані для здрібнення коноплі, маку в соломку або порошок. Як правило, з цією метою злочинці використовують ножиці, ножі, м'ясорубки, кавомолки. Виявлення візуально або за допомогою лупи на їх ріжучих частинах темної маслянистої маси свідчить про можливе їх використання для переробки рослин, які містять наркотики.

Якщо проводиться огляд наркотичних засобів заводського виробництва, які знаходяться у фірмовій упаковці, за допомогою лупи старанно робиться попереднє дослідження упаковки на предмет чи вона не розкривалася, перевіряється наявна кількість пігулок, ампул, порошок (якщо вони виявлені розсипані, то обов'язково перераховуються; читається наявний на них надпис).

При огляді соломки, плиток із коноплі, соломки і порошку із маку, а також будь-яких сумнівних порошоків і пігулок, коли немає твердої впевненості у наявності в них наркотично активних алкалоїдів, проводиться їх попереднє дослідження з залученням спеціаліста, який займається судово-експертним дослідженням наркотичних речовин і використанням реактивів "Політеста". В його наборі є одинадцять тестів. Тест Р1 призначений для попереднього дослідження коноплі, гашиша, маріхуани; Р3 – опію-сирцю, соломки маку; Ф-1 – морфію, кодеїну, героїну, промедолу, амфетамінів; Ф-2 – барбітуратів; Ф-3 – морфіну і героїну; Ф-4 – кокаїну; Ф-5 – ефедріну; Ф-6 – амфетамінів; Ф-7 – лізергінової кислоти та її похідних (ЛСД); Ф-8 – морфіну, кодеїну, промедолу (попереднє дослідження проводиться у відповідності інструкції, яка додається до тестів).

При огляді наркотичних речовин доцільно сфотографувати масштабним методом упаковку, а також тайник, в якому виявлено засіб, схожий на наркотичний, і самий засіб таким чином, щоб можна було добре розрізнити написи і малюки, які можуть бути як на упаковці, так і на пігулках чи ампулах.

В протоколі огляду докладно описуються місце виявлення об'єкта, що оглядається, спосіб його упаковки і характеристика упаковочного матеріалу, зовнішній вигляд, форма, колір, запах, вага, кількість упаковок, надписи на них, назва фірми-виробника, дата виготовлення, інші наявні надписи як буквенні, так і цифрові. Також в протоколі зазначається чи проводилося попереднє дослідження з використанням реактивів "Політест" і які було отримано результати цього дослідження, чи було виконано фотозйомку, що було сфотографовано, який використовувався фотоапарат, який був об'єктив в даному фотоапараті, витримка і діафрагма під час фотозйомки, умови освітлення, скільки кадрів фотоплівки було витрачено. Після проведення огляду об'єкти повинні бути упаковані, забезпечені відповідними написами на упаковці, підписані понятими, слідчим і опечатані. [310, 420–424; 589, 221–225]

Огляд мікрооб'єктів та їх носіїв. Якщо при огляді ставиться завдання виявлення мікрооб'єктів, то перед усім організуються заходи, щоб запобігти їх втрати і забруднення сторонніми частками. Обережного ставлення вимагають предмети, які передбачається, що вони є носії мікрочасток.

Предмети, огляд яких проводиться розміщують на поліетиленовій плівці. Якщо огляд проводиться на відкритій місцевості і при несприятливих умовах (вітер, сніг, дощ тощо), то точно фіксується місце виявлення носія мікрооб'єктів, він вилучається і проводиться його огляд в сприятливих умовах.

Огляд об'єктів, на яких можуть бути мікрочастки, проводиться з використанням сильного джерела освітлення, яке дозволяє висвічувати тінюві ділянки (заглиблення, щілини).

Дуже важливою умовою при огляді є використання лупи з великим збільшенням (від 6 до 10 крат). Зручною для виявлення мікрооб'єктів може бути криміналістична лупа з підсвічуванням, яка поєднує в собі дві лупи – 2,5^х і 6^х.

Полегшує пошук мікрооб'єктів використання ультрафіолетових освітлювачів, в променях яких стають добре видимими (люмінесцюють) багато видів мікрооб'єктів; в деяких випадках люмінесціює сам носій, а мікрооб'єкти не люмінесцюють. Огляд об'єктів з використанням ультрафіолетових освітлювачів проводиться в затемненому приміщенні.

Якщо, наприклад, проводиться пошук гуми від подошви взуття чи протектора колеса автомашини, сажі, незгорілих порошинок після пострілу, кіптяви та інших часток, які добре відбивають інфрачервоні промені, необхідно використати з метою їх пошуку електронно-оптичний перетворювач.

Пошук металевих ошурків і дрібних металевих деталей проводиться з використанням магніту (магніт в такому випадку обгортається поліетиленовою плівкою, підноситься до об'єкта огляду, потім його кладуть чистий аркуш паперу або плівки, на яких після відділення магніту залишаються частки, пошук яких здійснювався). З цією метою може бути успішно використаний також магнітний пензль, який є в комплекті техніко-криміналістичних засобів слідчого.

В пересувних криміналістичних лабораторіях є також спеціальні комплекти техніко-криміналістичних засобів, які призначені для роботи з пошуку, виявлення і фіксації мікрооб'єктів.

Результативність огляду з метою пошуку мікрооб'єктів значно підвищується, якщо він проводиться за участю спеціаліста відповідної галузі знань. Найчастіше до огляду залучаються спеціалісти-криміналісти, які мають досвід в проведенні пошуку слідів пальців рук, знарядь злочину, взуття, транспортних засобів, а також металевих ошурків та слідів використання вогнепальної зброї чи інших знарядь скоєння злочину. Якщо в завдання огляду входить пошук слідів крові, виділень організму людини, волосся та інших об'єктів, що мають відношення до організму людини, для участі в огляді необхідно залучити спеціалістів в галузі судової медицини. Якщо при огляді переслідуються мета виявлення волокон одягу, часток пального і мастильних матеріалів, будівельних матеріалів, інших подібних об'єктів, необхідно залучати в якості спеціалістів осіб, які працюють в судово-експертних установах на посадах судових експертів і займаються дослідженням речовин матеріалів і виробів із них.

Пошук мікрооб'єктів здійснюється в послідовній послідовності. Якщо це місце події, то отримують загальне уявлення щодо нього і вирішують, на яких об'єктах можуть бути мікрочастки. Потім ці об'єкти вивчають спочатку в статичному стані, після чого їх акуратно переносять на розстелену плівку відповідних розмірів, і при доброму освітленні з використанням лупи, ультрафіолетових освітлювачів та електронно-оптичних перетворювачів (якщо вони необхідні) в суворій послідовності детально вивчається кожен об'єкт. При огляді одягу особливу увагу звертають на вміст кишені, лацкани піджака, манжети штанів: при огляді знарядь злочину – на робочу частину ломки (фомки), місце прикріплення леза ножа до рукоятки, передню частину ствола і рукоятку вогнепальної зброї; уважно вивчають сліди взуття, поверхні об'єктів, яких міг торкатися злочинець.

Виявлені мікрооб'єкти за допомогою пінцета переносять в скляні пробірки і опечатковуються. Для вилучення мікрооб'єктів зручно використовувати липку плівку (можна дактилоскопічну). З гладеньких поверхонь (наприклад, стола тощо) мікрооб'єкти знімають пензлем на чистий білий аркуш паперу, потім висипають в пробірки. Мікрооб'єкти з різних поверхонь (ділянок) відповідних об'єктів упаковуються окремо.

З метою збору мікрочасток спеціально розроблена липуча плівка МЛППМ (матеріал липучий плівковий), яка є в комплекті техніко-криміналістичних засобів слідчого. Плівка оптично прозора, клеєвий склад не здійснює впливу на фізико-хімічні властивості мікрочасток і не перешкоджає проведенню потім, наприклад, біологічних чи інших видів судово-експертних досліджень. Дана плівка може бути у вигляді аркушів розміром 130 x 180 мм або у вигляді рулону шириною 50 мм.

Спосіб вилучення мікрооб'єктів залежить від виду і характеру об'єктів, на поверхні яких вони виявлені. Але в будь-яких випадках віддається перевага вилученню об'єктів-носіїв повністю або його частини, на якій було виявлено мікрочастки.

Об'єкти, на поверхнях яких можуть бути або знаходяться мікрооб'єкти, вилучаються у слідуючи випадках:

– коли мікрооб'єкти неможливо або недоцільно відділяти від поверхні об'єктів-носіїв (плями крові, слюни, сперми, паливно-мастильні речовини, сліди близького пострілу тощо);

– коли на об'єкті-носії зберігається топографія мікрооб'єктів, яка сама може бути об'єктом судово-експертного дослідження, в тому числі і трасологічного (наприклад, слід взуття, слід пальців, відбиток структури тканини тощо);

– коли мікрооб'єкти не виявлені на поверхні визначених об'єктів, але наявність їх передбачається, виявлення яких можливе тільки в лабораторних умовах.

Упаковка мікрооб'єктів проводиться з дотриманням наступних правил:

– не допускати зіткнення поверхонь носіїв мікрослідів зі сторонніми об'єктами;

– малогабаритні об'єкти, на поверхнях яких можуть знаходитися мікрооб'єкти, закріплюються в упаковці нерухомо і так, щоб при транспортуванні їх положення не було порушено;

– упаковка повинна мати добрі пристосування закупорки (пробірки, пляшки тощо);

– матеріали і речовини, які мають здатність до висихання, гниття, розтавання, щільно закупорюються, охолоджуються, висушуються (стосовно до об'єктів біологічного походження використовуються заходи щодо їх збереження від комах і тварин);

– упаковочний матеріал (тканина, папір, картон, фанера тощо) не повинні мати ворсисту або шершаву поверхню.

В протоколі огляду зазначається, на поверхнях яких об'єктів були виявлені мікрооб'єкти, за допомогою яких техніко-криміналістичних засобів, прийомів чи методів, який мають вигляд мікрооб'єкти, при можливості вказується їх розмір, як вони упаковані. До протоколу додаються фотознімки носіїв мікрооб'єктів і самих мікрооб'єктів, сфотографованих масштабним методом, якщо не вдасться сфотографувати, повинна бути зроблена схема розміщення носіїв мікрооб'єктів з зазначенням їх розмірів і конфігурації. [310, 424–427; 589, 225–228]

Освідування живих осіб виступає своєрідним оглядом з метою виявлення на тілі людини різних особливих прикмет, поранень, плям тощо. У відповідності до ст. 193 КПК України слідчий має право провести його особисто або за допомогою спеціаліста в галузі судової медицини. Слідчий огляд живих осіб – освідування слідчим проводиться в тих випадках, коли необхідно знайти і зафіксувати на тілі живої людини які-небудь фактичні дані, наприклад, плями речовин, пилу, виявити сліди від ушкоджень, особливі прикмети, татуювання, шрами тощо. Таке освідування може проводитися у випадках необхідності (наприклад, при огляді осіб протилежної статі) за участю спеціаліста в галузі судової медицини, але воно не буде судовою експертизою, а є різновидом слідчого огляду. [265, 11]

До особливих прикмет відносяться: а) особливості, аномалії анатомічної будови тіла людини природжені (наприклад, шість пальців на ногах, вкорочення однієї із ніг тощо), а також і такі, що утворилися в період життя (відсутність одного чи декількох пальців на руках або ногах, післяопераційний рубець, горб, викривлення хребта тощо); б) особливості, аномалії функціонального характеру (особливості ходи, жестикуляція, міміка); в) родимі плями, бородавки; татуювання, сліди травм, а також сліди видалення особливих прикмет; г) ознаки, які можуть вказувати на професію або звички особи (мозолі на руках, які утворилися в результаті роботи визначеного виду; особливе забарвлення пальців рук і нігтів; проникнення в шкіру різних дрібних часток речовин тощо).

При проведенні досудового слідства, особливо на його початковому етапі, нерідко виникає необхідність впевнитися у наявності або відсутності на тілі обвинуваченого, підозрюваного, потерпілого або свідка слідів злочину.

Сліди злочину, залишені на тілі людини, можуть бути як у вигляді тілесних ушкоджень, так і у вигляді плям залишених рідинами або часток різних сипучих речовин.

Тілесні ушкодження бувають у вигляді поранень, кров'яних синців, подряпин, слідів укусу, а також слідів загоювання ран у вигляді рубців. Вони можуть бути не тільки на тілі потерпілих, але й на тілі підозрюваних, якщо потерпілі чинили активний опір.

Плями і частки різних речовин умовно можна розділити на дві групи. До першої відносяться плями і частки різних речовин, які попадають на тіло чи одяг особи, яка освідується, з тіла чи одягу осіб, що знаходилися з нею в контакті в момент скоєння злочину. В цій групі розрізняють два види плям і часток різних речовин: а) сліди крові,

речовини мозку, інших речовин організму людини, а також волосся; ця група слідів або попадає на одяг чи тіло злочинця з потерпілого при заподіянні останньому тілесних ушкоджень, або навпаки, наприклад, волосся, кров чи сперма підозрюваного залишається на тілі (в піхві) або одязі потерпілої; б) текстильні волокна та інші мікрочастки, які попадають на тіло або одяг особи, що освідується, зі знаряддя злочину (сліди ржавчини, змащення, порохова копоть тощо) або з предметів і речовин, які знаходилися на місці скоєння злочину (частки ґрунту, рослинності, пилу, пального і мастильних речовин тощо).

Освідування з метою встановлення наявності або відсутності слідів злочину у вигляді тілесних ушкоджень проводиться слідчим особисто тоді, коли немає необхідності використовувати спеціальні знання досвідчених осіб. Якщо ж необхідно визначити характер слідів злочину, механізм і давність їх утворення і отримати відповіді на інші питання, необхідно використати спеціальні знання шляхом залучення до освідування спеціаліста в галузі судової медицини і таким чином буде проведено кваліфіковане судово-медичне освідування особи.

Судово-медичне освідування може бути проведено також і для визначення стану особи (алкогольного, наркотичного або токсикологічного сп'яніння, вагітності тощо).

Відповідно до ст. 193 КПК України як особисте освідування слідчим, так і судово-медичне освідування проводиться за письмовою вказівкою слідчого у вигляді постанови про проведення освідування. Про результати освідування, проведеного особисто слідчим складається протокол, який підписується слідчим і особою, освідування якої проводилося. При судово-медичному освідуванні спеціаліст в галузі судової медицини повинен скласти акт судово-медичного освідування, а якщо освідування проводив не спеціаліст в галузі судової медицини, а звичайний лікар, останній видає довідку.

Освідування може проводитися, якщо необхідно вирішити питання щодо наявності підстав для призначення судово-медичної експертизи. Зокрема, освідування проводиться у випадках, коли: а) немає впевненості в тому, що у особи є тілесні ушкодження; б) є побоювання, що тілесні ушкодження до часу проведення судово-експертного дослідження можуть втратити характерні ознаки і це може стати на перешкоді як якісного проведення судово-експертного дослідження, так і отримання достовірної інформації; в) поряд з ушкодженнями на тілі передбачається виявити інші сліди злочину або особливі прикмети, які можуть мати відношення до справи, що розслідується.

Освідування як і огляд місця події відноситься до невідкладних слідчих дій, оскільки зволікання з його проведенням може привести до втрати доказів внаслідок дії особи, яка підлягає освідуванню, направлених на знищення слідів злочину, а інколи й особливих прикмет. [297, 300–301; 540, 356–358]

Таким чином, проаналізовані вище види слідчого огляду охоплюють всі основні матеріальні об'єкти, які зустрічаються в слідчій практиці.

В залежності від послідовності проведення слідчого огляду в теорії кримінального процесу, криміналістики і судово-слідчій практиці слідчий огляд розподіляють на *початковий (первинний) і повторний*.

Початковим або первинним слідчим оглядом називається такий огляд, який здійснюється вперше.

Повторний огляд уявляє собою слідчий огляд уже досліджених слідчим раніше об'єктів (огляд місця події, огляд тварин, предметів, документів тощо). Об'єктами такого огляду можуть бути не всі, наприклад, об'єкти місця події, а тільки окремі його елементи або окремі елементи документів, предметів, тварин тощо. Перед тим як розпочати повторний огляд, доцільно скласти перелік об'єктів, які передбачається оглянути на місці події або перелік відповідних елементів огляду предметів, тварин, документів тощо.

Необхідність проведення повторного слідчого огляду виникає також у випадках, коли проведення початкового огляду, як правило, було проведено в несприятливих погодних умовах, у зв'язку з чим важливі для справи, що розслідується обставини, не могли бути встановлені, або є підстави думати, що початковий (первинний) огляд було проведено недоброякісно, наприклад, внаслідок відсутності того, що не було залучено спеціаліста відповідної галузі знань до участі в первинному слідчому огляді.

В залежності від об'єму слідчий огляд можна розподілити на *основний і додатковий*.

Основним слідчим оглядом завжди є початковий (первинний) слідчий огляд і він називається основним тому, що при своєчасному, оперативному і якісному проведенні його може бути знайдена або виявлена доказова інформація, яку не завжди можна знайти або виявити при проведенні як повторного, так і додаткового слідчого огляду.

Додатковий слідчий огляд полягає в дослідженні, наприклад, окремих об'єктів, а не всього місця події, і в цьому його схожість з повторним слідчим оглядом. Однак при додатковому огляді слідчий має справу з об'єктами, які раніше не оглядалися.

Додатковий слідчий огляд проводиться в тих випадках, якщо при проведенні основного (первинного) слідчого огляду окремим важливим об'єктам, що були на місці огляду слідчим не було приділено належної уваги і вони не були оглянуті або були оглянуті недостатньо детально. Інформація щодо їх знаходження на місці огляду слідчому могла бути надана очевидцями при проведенні інших послідуєчих слідчих дій (наприклад, допиту). Іншими засадами проведення додаткового слідчого огляду може бути брак інформації, який виник після проведення основного (первинного), наприклад, огляду місця події щодо встановлення особистості потерпілого (наприклад, невпізаного трупа) і в такому випадку слідчий вирішує провести додатковий огляд місця події з розширенням меж і залученням, як правило, громадськості. В даному випадку слідчий передбачає, що на місці події можливо будуть знайдені чи виявлені які небудь сліди, які допоможуть встановити особистість потерпілого.

При підготовці до проведення як додаткового, так і повторного слідчого огляду необхідно вивчити протокол початкового (первинного) слідчого огляду і додатки до нього; ознайомитися з зібраними по справі, що розслідується доказами; по можливості запросити для участі в слідчому огляді тих самих понять і спеціалістів, які приймали участь в певинному огляді.

В залежності від суб'єктів проведення слідчого огляду його можна розподілити на огляд, який проводить *слідчий, прокурор-криміналіст або інший прокурор, працівник органів дізнання, суд*.

В залежності від проведення слідчого огляду одноосібно зазначеними вище суб'єктами або за участю в проведенні слідчого огляду спеціаліста визначеної галузі знань, слідчий огляд можна розподілити на *простий* – такий, що проводиться одним із визначених вище суб'єктів (слідчий, прокурор-криміналіст, дізнавач, суд) і *кваліфікований* – такий, що проводиться визначеними вище суб'єктами з залученням спеціаліста визначеної галузі знань. [135, 17]

ОГЛЯД МІСЦЯ ПОДІЇ – ОСНОВНА І НЕВІДКЛАДНА СЛІДЧА ДІЯ

2.1. Поняття і завдання огляду місця події

Огляд місця події – один із найбільше розповсюджених видів слідчого огляду і одна із найбільше розповсюджених слідчих дій в системі слідчої тактики і в структурі методики розслідування окремих видів злочинів. В криміналістичній літературі огляд місця події розглядається як одна із найскладніших слідчих дій, в ході якої вирішується багато завдань розслідування і отримують різномітні фактичні дані.

В криміналістичній літературі зустрічаються поняття “місце злочину”, “місце підготовки до скоєння злочину”, “місце скоєння злочину”, “місце приховування злочину”, “місце події”.

Місцем злочину може бути конкретна територія, населений пункт, ділянка відкритої місцевості, житлові будинки, різні адміністративні будівлі тощо. Якщо розглядати дане поняття з точки зору соціально-економічної системи суспільства, то місцем злочину може виявитися визначена галузь народного господарства або ланка галузі (міністерство, трест, управління, шахта, завод, склад, магазин тощо), підприємства, підрозділу підприємства (цех, відділ, будівельний майданчик тощо). Визначення місця злочину може бути пов'язано з технологічним або виробничим процесом. Отже, місце злочину – це реально існуючий і територіально виділений об'єкт матеріальної обстановки, на якому здійснювалися дії з підготовки, скоєння і приховування злочину [607, 68]. Встановлення місця злочину необхідно для розслідування і розкриття злочину, правильної кваліфікації, своєчасного прийняття заходів з попередження і припинення злочинних проявлень. При визначенні місця злочину слідчий вивчає матеріальні сліди (наприклад, сліди рук і ніг людини, транспортних засобів, результатів пострілу, волочиння трупа або пересування потерпілого, переміщення предметів тощо); шляхи проникнення злочинців до місця події, а також напрямом, в якому вони зникли; місце знаходження знаряддя (зброї), які використовувалися при скоєнні злочину, вкрадених речей, предметів тощо.

Від місця злочину необхідно відрізнити місце події і місце скоєння злочину, які входять до складу поняття місце злочину. В криміналістичній літературі висловлюються різні думки щодо визначення зазначених понять.

Більшість вчених-криміналістів під місцем події розуміють ділянку місцевості або приміщення, в межах якого виявлені ознаки скоєного злочину, які відобразилися в різних слідах. У відміну від місця події, місцем скоєння злочину визнається ділянка місцевості або приміщення, де було безпосередньо скоєно злочинне посягання і наступив злочинний результат. Якщо злочин було скоєно в одному місці, а сліди його або ознаки виявлені в іншому, то у наявності і місце скоєння злочину, і місце приховування злочину але на початковому етапі виявлення цих слідів зазначені місця будуть названі місцем події. Якщо ж злочин скоєно в тому самому місці, де були виявлені його сліди або ознаки, то місце скоєння злочину і місце події співпадає [264, 55; 295, 322; 297, 281; 298, 308; 301, 231; 514, 6; 538, 231–232].

Разом з тим, окремі автори дотримуються іншої думки при визначенні понять місця скоєння злочину і місця події. Так, наприклад, на думку одних вчених “Під місцем події розуміється ділянка місцевості або приміщення, де безпосередньо було здійснено якусь подію, що підлягає слідчому огляду.

За звичай такою подією визнається який-небудь злочин (вбивство, згвалтування, крадіжка зі зломом тощо). Однак поняття “подія” ширше поняття “злочин”, так як подія включає також самогубство і нещасний випадок”. [459, 7]

На думку інших авторів, місце події – поняття широке. Це не тільки місце скоєння злочину, але й місце підготовки його і місце приховування об'єктів злочинного посягання, знарядь скоєння злочину та інших речових доказів [302, 344; 307, 301].

На думку третьої групи вчених, “місцем події в кримінально-процесуальному значенні називається те місце, де було здійснено подію, що розслідується, злочин, нещас-

ний випадок, стихійне лихо, або те, що на початку розслідування приймалося за місце скоєння злочину” [590, 240].

Зустрічаються і такі висловлювання окремих вчених, які торкаються питання схожості чи відмінності між місцем події і місцем скоєння злочину, в яких тільки підкреслюється, що “Як правило, місце скоєння злочину і місце події співпадають, оскільки найбільше суттєві матеріальні сліди злочину залишаються саме там, де злочин було скоєно” [139, 35]. Однак з подібним висловлюванням не можна повністю згодитися, так як “місце виявлення ознак злочину часто не співпадає з місцем його скоєння, яке в таких випадках ще необхідно знайти і оглянути” [264, 55]. І в практиці розслідування окремих видів злочинів часто зустрічаються випадки, коли на місці скоєння злочину не завжди можна виявити найбільше суттєві або навіть не зовсім суттєві матеріальні сліди злочину, так як злочинець їх знищив або приховав в інших місцях. В практиці розслідування зустрічаються випадки, коли місце скоєння злочину маскується злочинцем, “переноситься” на інше місце, де знищуються сліди, що утворилися і створюються фальшиві сліди, фальсифікується обстановка, а інколи знищується все місце скоєння злочину, наприклад, шляхом підпалу будинку, архіву, складу тощо, де було скоєно вбивство, посадовий злочин або розкрадання, створюється, таким чином повторне місце події, яке співпадає з новим місцем скоєння злочину.[264, 55]

Разом з тим, на нашу думку, немає сенсу критикувати авторів наведених вище визначень понять “місце скоєння злочину” і “місце події”, тому що дійсно, на початковому етапі розслідування або точніше мовити в період досудового і судового слідства всі місця, на яких були виявлені ознаки або передбачається, що можуть бути ознаки злочину, цілком правильно називаються місцем події. Це і місце підготовки до скоєння злочину (наприклад, місце виготовлення зброї, місця скоєння злочину – вогнепальної зброї, кастетів, ножів тощо) і місце власне, де здійснювалося скоєння злочину – місце, де було досягнуто злочинного результату, і місце його приховування. Ці місця можуть знаходитися на різній території – на конкретній ділянці місцевості або у визначеному приміщенні, можуть мати значну протяжність, наприклад, уздовж залізниць або автомобільних доріг, уздовж річок тощо. Нерідко місцем підготовки, скоєння і приховування злочину може бути одна конкретна ділянка місцевості або приміщення. Прикладом такого місця злочину може бути скоєння одного вбивства у лісі на території однієї із центральних областей України, коли злочинець, знаходячись там на визначеній ділянці лісу з потерпілою, проводив підготовку до скоєння вбивства шляхом зрізання дерева, стовбур якого він використав в якості зброї скоєння злочину – палиці. Заподіяв потерпілій тілесні ушкодження виготовленим зброєю, на тій самій ділянці лісу. Від заподіяних тілесних ушкоджень наступила смерть потерпілої, труп якої злочинець залишив на тому самому місці, приховав його гілками і листям. На цьому самому місці злочинець залишив і зброю скоєння злочину – дерев’яну палицю.

Однак на початковому етапі розслідування слідчий не завжди може зробити правильний висновок про те, наприклад, що злочин було підготовлено, скоєно і приховано в одному і тому самому місці. До подібного висновку він може прийти тільки на визначеному етапі розслідування, як правило, після накопичення необхідної кількості доказів, які отримуються в результаті проведення визначених слідчих дій і за допомогою використання спеціальних знань – допомоги спеціалістів при проведенні слідчих дій і використання результатів визначених видів судових експертиз, які були призначені слідчим.

Коли ж буде відома повна картина протиправної події, що була здійснена, а це буває не раніше як після закінчення досудового слідства (як правило, після закінчення судового слідства і винесення вироку), тоді ми тільки можемо чітко визначити і розмежувати “місце підготовки до скоєння злочину”, “місце скоєння злочину” і “місце приховування злочину”, які в процесуальних документах кримінальної справи, що розслідувалася можуть бути названі одним поняттям – місце події. При цьому необхідно мати на увазі, що поняття місце злочину завжди ширше таких понять як: місце підготовки до скоєння злочину, місце скоєння злочину і місце приховування злочину – вони завжди є складовими частинами загального поняття місце злочину.

Не зважаючи на те, що поняття “місце підготовки до скоєння злочину”, “місце скоєння злочину” і “місце приховування злочину” чисто теоретичні категорії і в документах кримінальної справи їх не завжди можна зустріти але вони використовуються

як елементи обстановки скоєння злочину в криміналістичній характеристиці злочинів. Разом з тим вони мають не тільки теоретичне значення, але також і немаловажне практичне значення для методики розслідування окремих видів злочинів. Своєчасне і правильне встановлення зазначених місць в процесі розслідування, як досудового, так і судового, має важливе практичне значення, так як на кожному із розглянутих вище місць можуть бути виявлені цінні для слідства сліди – носії доказової інформації. Ці сліди можуть надати значну допомогу в успішному розслідуванні і розкритті злочинів, встановленні злочинців, правильній кваліфікації скоєного злочину і своєчасного прийняття заходів щодо припинення і попередження злочинів.

Однак, як на початковому етапі розслідування, так і на подальших етапах розслідування в процесуальних документах кримінальної справи, що розслідується, дія на місці, де були виявлені ознаки злочину, яка переслідує мету пошуку, знаходження, виявлення, попереднього дослідження різних об'єктів і віднесення їх до речових доказів завжди носить назву "огляд місця події".

Суттєвою ознакою поняття огляду місця події на думку переважної більшості вчених-криміналістів є безпосереднє сприйняття його обстановки і об'єктів, які на ній слідчий знаходить або виявляє. Так, наприклад, одні вчені-криміналісти розглядають, зокрема, слідчий огляд як процесуальну дію, яка полягає в *безпосередньому попередньому огляді і вивченні* слідчим матеріальних об'єктів для встановлення обставин, які мають значення по справі [631, 4]. Інші вчені-криміналісти пишуть, що огляд місця події як слідчої дії полягає в *безпосередньому сприйнятті*, дослідженні і фіксації слідчим обстановки місця події, а також в знаходженні, виявленні, фіксації і вилученні слідів і речових доказів для встановлення у можливих межах характеру і обставин події, а також винуватих осіб [77, 9]. Запропоноване останнє визначення поняття огляду місця події уточнюють і доповнюють інші вчені-криміналісти, які зазначають, що під оглядом місця події необхідно розуміти слідчу дію в якій слідчий разом із зазначеними в законі особами, *безпосередньо сприймає*, досліджує, фіксує і оцінює, властивості і ознаки матеріальних об'єктів, наявних на ділянках місцевості або в приміщенні, з метою знаходження чи виявлення там слідів та інших речових доказів, з'ясування обстановки і всіх обставин, які мають значення для встановлення істини по справі [265, 7, 8; 264, 52, 53]. Цікавим є викладення думки щодо *безпосереднього сприйняття* при визначенні поняття огляду місця події у окремих вчених-криміналістів, які характеризують огляд місця події як процес збирання інформації про злочинну подію, яка відбулася на місці її скоєння за допомогою активного, *цілеспрямованого сприйняття*, аналізу і синтезу отриманої інформації для вирішення питань, які мають значення при розгляді кримінальної справи [166, 337].

Безпосереднє сприйняття слідчим обстановки місця події і виявлених речових доказів виступає тим початковим матеріалом, ознайомлення з яким дозволяє відтворити (в думці) подію злочину, а в окремих випадках і ознаки особи, яка скоїла злочин [326, 156]. Подібне сприйняття володіє не тільки загальними закономірностями психологічного механізму його здійснення, але й специфічними рисами. До них можна віднести вибірність, яка визначається попереднім досвідом і яка спрямована на сприйняття слідів та речових доказів, пов'язаних з подією злочину, точну і швидку оцінку сприйнятого, здатність виявляти у сприйнятому таку інформацію, яка надає можливість виявляти інші докази по справі [276, 80]. Професійна спрямованість сприйняття і його вибірність дозволяє слідчому встановити механізм події, яка відбулася, виявити сліди злочину і визначити їх відношення до цієї події. Особливості сприйняття події скоєння злочину, яка відобразилася в обстановці місця події, визначають в результаті і саму тактику проведення огляду місця події, і ті тактичні прийоми (їх системи), які можуть бути використані.

Виходячи із змісту поняття огляду місця події його завданнями є:

а) вивчення і фіксація обстановки місця події з метою в'яснення характеру і механізму злочину;

б) знаходження і вилучення слідів злочину, які як на етапі слідчого огляду, так і на подальших етапах розслідування можуть бути визнані речовими доказами по справі, що розслідується;

в) виявлення ознак, які характеризують осіб, що приймали участь в скоєнні злочину

(їх кількість; приблизний вік і стать; фізичні дані; наявність у них визначених звичок, навиків, психічних відхилень, а також поінформованості про життєві звичаї, розпорядок роботи потерпілого);

г) фіксація особливостей, притаманних потерпілому та іншим об'єктам замаху;

д) встановлення обставин, які відображають об'єктивну сторону злочину: час і спосіб його скоєння; дії злочинця на місці злочину; наслідки злочину; наявність причинного зв'язку між діями злочинця і наслідками, що настали;

е) виявлення ознак, які вказують на мотиви і мету скоєння злочину;

є) виявлення обставин, які сприяли скоєнню злочину.

ж) з метою успішного розслідування і розкриття злочинів оперативне прийняття слідчим, під час проведення огляду місця події, рішення щодо вказівок у відношенні проведення відповідних заходів пошуку і встановлення об'єктів злочину і злочинців "по гарячим слідам".

Перелічені завдання огляду місця події можна об'єднати в три основні групи.

Перша група завдань огляду місця події вказує на необхідність вивчення обстановки, щоб в'яснити обставини події, що розслідується; як вона проходила, в яких умовах, в якій послідовності, за допомогою яких знарядь, для чого тощо. Слідчому за допомогою результатів вивченої обстановки необхідно у думці уявити собі картину протиправної події, її механізм, щоб найкращим чином зрозуміти її характер, проявити істину, особливо уявити собі, передбачити, хто скоїв злочин.

Друга група завдань огляду місця події орієнтує слідчого на необхідність проведення пошуку, знаходження чи виявлення на місці події фактів – різних слідів: ніг, рук, зубів людини; знарядь злому; транспортних засобів; плям крові та інших речовин, а також на знаходження різних предметів, які мали відношення до скоєного злочину: знарядь злочину; куль, гільз; частин предметів, що відірвалися чи відломалися; одягу чи взуття; забутих чи загублених дрібних речей тощо. Зазначені сліди і предмети мають велике значення для в'яснення характеру події, встановлення кількості осіб, причетних до скоєного злочину, їх приблизного віку і статі, фізичних даних, наявності у них визначених звичок, навиків, психічних відхилень, а також їх поінформованості про життєві звичаї, розпорядок роботи потерпілого, встановлення особистості потерпілого від злочину. Виявлені сліди допомагають слідчому встановити визначений час і спосіб скоєння злочину, визначені дії злочинця на місці злочину і наслідки злочину, наявність причинного зв'язку між діями злочинця і наслідками, що настали, а також сприяють виявленню ознак, які вказують на мотиви і мету скоєння злочину та виявленню обставин, які сприяли скоєнню злочину.

Нарешті, третя група завдань огляду місця події повинно бути не обмеження слідчого власне оглядом місця події, а на засадах інформації отриманої в ході проведення огляду місця події дати вказівку працівникам органів внутрішніх справ на проведення серії невідкладних оперативно-розшукових заходів з метою переслідування і затримання злочинців "по гарячим слідам", виявлення вкраденого, організації перевірочних дій, наприклад, з метою встановлення особистості невідомого трупа тощо.

Необхідно мати на увазі, що названі завдання огляду місця події неможна розглядати ізольовано одне від іншого. Вони між собою взаємопов'язані, переплітаються і їх досягнення нерідко буває одночасним.

Виконання зазначених вище завдань огляду місця події допомагає отримати початкові дані для успішного розслідування, розкриття злочину, розшуку і виявлення злочинця.

Окрім розглянутих завдань огляду місця події, необхідно мати на увазі і питання, які повинні бути слідчим вирішені в процесі проведення огляду місця події. Ці питання визначають зміст огляду місця події і впливають із суті завдань останнього, тобто вони ніби-то конкретизують їх. [265, 17–22]

Щоб досягти мети і виконати завдання огляду місця події, слідчому необхідно вивчати всю його обстановку і сліди на ній докладно, обмірковано з диференційованим підходом. Для цього необхідно в процесі проведення огляду місця події ставити перед собою ряд питань і шукати на них відповіді, використовуючи з цією метою всі знайдені і виявлені фактичні дані. Позитивна чи негативна відповідь на те чи інше питання може стверджувати чи спростовувати припущення щодо обставин події, а нерідко вимагає проведення пошуку; знаходження чи виявлення інших доказів.

Огляд місця події необхідно проводити всебічно і об'єктивно, повно і точно з диференційованим підходом до кожного об'єкта, що буде сприяти правильному і повному вирішенню слідуючих питань:

1. Що саме відбулося на місці огляду: злочин, нещасний випадок чи інша подія?

Дане питання повинно бути вирішено зразу ж до початку огляду місця події. У тих випадках, коли слідчий сам не може дати відповідь на це питання він повинен звертатися за допомогою до досвідчених осіб – спеціалістів відповідної галузі знань. Наприклад, при виявленні на місці події трупа, слідчий сам не може зробити висновок про те, що смерть потерпілого настала в результаті нещасного випадку, природної смерті, самоубийства чи в результаті протиправних дій. Допомогу у вирішенні цього питання слідчому може надати спеціаліст в галузі судової медицини, якого відповідно до ст. 192 КПК України повинен обов'язково запрошувати слідчий для участі в проведенні огляду трупа на місці його виявлення.

Якщо буде встановлено, що на місці огляду відбувся нещасний випадок чи інша подія, яка не є протиправною – відповідно до п. 1 і 2 ст. 6 КПК України за відсутністю події злочину або за відсутністю в події складу злочину, провадження з кримінальної справи не проводиться.

2. Чи було скоєно злочин там, де проводиться огляд місця події?

Як уже вище зазначалося, в практиці розслідування злочинів зустрічаються випадки, коли місце події не співпадає з місцем скоєння злочину. Наприклад, труп було виявлено у лісі, а місце скоєння злочину – вбивство було в конкретному будинку визначеного населеного пункту. При розслідуванні справ про вбивство шляхом отруєння може виявитися декілька місць події: отрута була викрадена в одному місці шляхом злому шафи в аптеці. Це буде першим місцем події. Отрута в їжу була внесена в іншому місці – це друге місце події. Настання смерті і констатація отруєння в лікарні – третє місце події.

Таким чином, місць події може бути декілька, але в кожному окремому випадку необхідно встановити, де було скоєно той чи інший злочин і чи було скоєно його там, де проводиться огляд місця події.

3. Які шляхи проникнення злочинців на місце події і шляхи відходження з нього?

Якщо будуть встановлені шляхи проникнення злочинців і шляхи їх відходження з місця події, то, переслідуючи цими шляхами, можна знайти сліди злочинців, яку-небудь річ, що вони загубили, можна, нарешті, їх наздогнати "по гарячим слідам". Окрім того, якщо ці шляхи приховані (таємні) і про них знають небагато людей, то дані обставини набувають важливого значення для встановлення особистостей, які користувалися ними з метою скоєння злочину.

4. Скільки було злочинців на місці події і хто вони?

Підчас огляду наявних слідів на місці події, слідчий може висловити думку про деякі ознаки і властивості злочинця, за допомогою яких його можна знайти.

Іноколи вже в процесі огляду місця події вдається встановити, хто саме був на місці події. Але частіше всього особистість злочинця на даному етапі ще не може бути встановлена. Щодо особистості злочинців може бути тільки висловлене припущення – скільки їх було на місці події і хто саме міг скоїти злочин. Наприклад, при проведенні попереднього дослідження знайдених на місці події слідів взуття було встановлено, що вони залишені двома видами моделей взуття з різними розмірами, що стверджує припущення про знаходження на місці події двох осіб. При вивченні обстановки і виявлених на ній або її об'єктах слідів рук, недокурків, слідів зубів людини, слідів губ тощо, можна також визначити кількість злочинців. При розслідуванні справ про розкрадання після встановлення розмірів викрадених цінностей, їх кількості і ваги, можна зробити припущення, наприклад, що визначену кількість майна могла винести визначена кількість злочинців. Все це, в свою чергу, може привести до встановлення конкретних осіб, причетних до скоєння злочину.

5. Коли відбулася подія, що розслідується?

При вивченні слідів, обстановки на місці події, зокрема, стан приладів опотлення і освітлення, одягу, постелі, атмосферних явищ тощо, необхідно прагнути дати відповідь на питання, коли було скоєно злочин – вночі чи вдень, встановити годину, а по можливості і хвилини. Вирішення цього питання іноколи неможливе на місці події, наприклад,

при виявленні трупа – так як для вирішення питання про час настання смерті можна отримати тільки після проведення судово-медичної експертизи трупа. Але однак, необхідно прагнути виявити такі дані на місці події.

6. Який термін часу злочинець знаходився на місці події?

Вирішення даного питання має надзвичайне значення. Правильна відповідь на нього може вказати на те, хто знав, що у визначений проміжок часу, наприклад, буде відсутній охоронець відповідного об'єкта і таким чином можна скоїти крадіжку цінностей на цьому об'єкті. З цією метою необхідно вивчати обстановку на місці події. Якщо злочинці не поспішали, під час скоєння злочину, отже, вони знали, що ніхто для них не буде на перешкоді. Можливо, що вони про це навіть домовилися з ким-небудь із охорони. Важливе значення для відповіді на зазначене питання має вивчення слідів на місці події.

7. Як пересувалися злочинці на місці події? Яких предметів вони торкалися? Які сліди залишили злочинці на місці події? Які сліди могли залишитися на їх тілі, одязі тощо з місця події?

Вирішити це питання слідчий може за результатами вивчення слідів ніг, пальців рук, переміщених предметів, порушених шарів пилю тощо.

З'ясування цього питання може вказати на те, що саме шукали злочинці, чи знали вони розташування замків, механізмів замикавання, предметів тощо.

При проведенні огляду предметів, яких вони торкалися, можна знайти сліди пальців рук, сліди губ, сліди зубів тощо, а також визначити, які сліди речовин, що були на місці події, злочинці могли винести на своєму тілі, одязі, знаряддях скоєння злочину, наприклад, плями крові, фарби, масла, бруду, пилю тощо. Це, в свою чергу, допоможе при проведенні обшуку у підозрюваного знайти названі сліди на його тілі чи на одязі, взутті тощо.

8. Якими знаряддями або засобами діяли злочинці при скоєнні злочину?

Це питання вирішується шляхом вивчення слідів знарядь і засобів скоєння злочину на місці події, на тілі потерпілого тощо.

Встановлення або навіть приблизне визначення знарядь і засобів скоєння злочину за їх слідами буде сприяти успішному розшуку цих знарядь. Крім того, після виявлення знарядь їх можна буде ідентифікувати зі слідами, які були знайдені на місці події, що буде мати важливе значення для викриття злочинців.

9. Що робив злочинець на місці, яку він переслідував мету під час скоєння злочину?

Відповідь на це питання не завжди можна отримати при огляді місця події, але необхідно прагнути його вирішити, звертаючи увагу головним чином на стан обстановки місця події. Тут важливо встановити не тільки головні дії злочинця, але й другорядні. Останні можуть мати важливе значення для викриття злочинця. Надзвичайно важливо встановити мотиви злочину, так як вони самі по собі можуть нерідко вказати на те, кому вигідно було скоєння даного злочину.

10. Хто і звідки міг бачити все, що проходило на місці події?

Вирішення цього питання допоможе знайти можливих свідків – очевидців протиправної події.

Таким чином, відповіді на наведені питання слідчий повинен прагнути знайти під час проведення огляду місця події.

Цілком зрозуміло, що наведені питання є тільки приблизними, вони не можуть бути вичерпними і в залежності від конкретного випадку їх можна доповнити або змінити.

Таким чином оглядом місця події називається слідчий огляд матеріальної обстановки місця, де були виявлені ознаки злочину з метою вивчення і фіксації цієї обстановки, пошуку, знаходження, виявлення на ній, попереднього дослідження, фіксації і вилучення криміналістичних об'єктів, які було визнано слідчим речовими доказами.

Основні завдання огляду місця події можна об'єднати в три основні групи:

Перша група завдань огляду місця події вказує на необхідність вивчення обстановки, щоб в'яснити обставини події, що розслідується: як вона проходила, в яких умовах, в якій послідовності, за допомогою яких знарядь, для чого тощо.

Друга група завдань огляду місця події орієнтує слідчого на необхідність проведення пошуку, знаходження чи виявлення на місці події фактів – різних слідів: ніг, рук, зубів людини; знарядь злочину; транспортних засобів; плям крові та інших речовин, а також на знаходження різних предметів, які мали відношення до скоєного злочину:

чи знарядь злочину; куль, гільз; частин предметів, що відірвалися чи відломалися; одягу чи взуття; забутих чи загублених дрібних речей тощо.

Нарешті, третя група завдань огляду місця події повинно бути не обмеження слідчого власне оглядом місця події, а на засадах інформації отриманої в ході проведення огляду місця події дати вказівку працівникам органів внутрішніх справ на проведення серії невідкладних оперативно-розшукових заходів з метою переслідування і затримання злочинців "по гарячим слідам", виявлення вкраденого, організації перевірочних дій, наприклад, з метою встановлення особистості невідомого трупа тощо.

2.2. Підготовка до проведення огляду місця події

З метою успішного, оперативного і якісного проведення огляду місця події, слідчий завжди повинен після отримання інформації про виявлення тих чи інших ознак злочину, провести планування. Підготовка і планування до проведення огляду місця події здійснюється слідчим в два етапи: перший етап планування здійснюється безпосередньо після отримання інформації про подію до виїзду на місце події і носить організаційно-технічний характер, другий етап планування здійснюється слідчим зразу ж після прибуття його на місце події.

Можливості планування огляду місця події значно відрізняються в залежності від того, проводиться огляд місця події на початку розслідування чи в процесі слідства. Якщо з огляду місця події починається розслідування тієї чи іншої кримінальної справи, а частіше всього в практиці розслідування окремих видів злочинів так воно й буває, то, як правило, в розпорядженні слідчого можуть бути наявні дуже обмежені відомості про подію, а тому саме планування здійснюється не на засадах тієї чи іншої версії, яка формулюється слідчим на тому чи іншому етапі розслідування і на підставах уже наявної визначеної інформації, отриманої при проведенні ряду слідчих дій, а тільки на засадах досвіду і рекомендацій криміналістичної техніки, тактики і методики розслідування окремих видів злочинів.

На етапі планування до виїзду на місце події, слідчий, як правило, торкається питань організаційно-технічного боку проведення огляду місця події. Щодо зазначених питань планування проведення огляду місця події, то вони повинні мати місце як при проведенні огляду місця події в процесі слідства, так, особливо, і при проведенні огляду місця події на початковому етапі розслідування. І в тому чи в іншому випадку планування повинно здійснюватися заздалегідь і дуже старанно. При плануванні до виїзду на місце події можна вести мову про використання програми-стереотипу. Виконання цієї програми залишається майже незмінним при самій великій різноманітності умов і конкретних обставин, з якими приходиться зустрічатися слідчому при проведенні огляду місця події.

Після отримання повідомлення про подію, що сталася, слідчому необхідно:

а) вияснити можливий більше докладний обсяг відомостей про, те що сталося, а саме: що сталося, де, коли, хто постраждав, хто і коли виявив подію, кому повідомлено про подію, що діється в даний момент на місці події, чи не змінювалася обстановка місця події, хто із співробітників органів внутрішніх справ або посадових осіб знаходиться на місці події;

б) прийняти заходи до охорони місця події (дати вказівки співробітникам органів внутрішніх справ, які знаходяться на місці події або в районі його знаходження чи працівникам охорони на підприємствах і в установах, організувати охорону місця події тощо);

в) запросити учасників огляду місця події: понятих (при запрошенні понятих, які повинні бути не випадковими особами і не зацікавленими в результатах справи, що розслідується; поняті також повинні бути підібрані таким чином, щоб вони могли нормально сприймати ту неординарну обстановку місця події, яка нерідко виникає в практиці огляду місця події (наприклад, при виявленні розчленованого трупа чи трупа з різко виявленими ознаками розкладання тощо); нарешті поняті повинні володіти нормальним зором, слухом і відчуттям запаху); спеціалістів визначених галузей знань (спеціаліста-криміналіста, а якщо передбачається огляд місця події при скоєнні тяжких злочинів проти особи – вбивства, зґвалтування тощо – необхідно обов'язково запросити спеціаліста в галузі судової медицини тощо); якщо передбачається огляд місця події

при скоєнні тяжких злочинів проти особи – вбивства, зґвалтування – також обов'язково необхідно запросити прокурора-криміналіста; представників адміністрації (якщо подія сталася на території підприємства чи установи тощо); працівників міліції (дільничного інспектора, працівників оперативно-розшукової служби, кінолога з пошуковою собакою тощо); для участі в огляді місця події слідчим, в окремих випадках, можуть бути запрошені підозрювані, потерпілі, свідки;

г) перевірито самому чи доручити спеціалісту-криміналісту готовність комплекту техніко-криміналістичних засобів;

д) повідомити начальнику слідчого відділу чи прокурору про наступний виїзд на місце події, узгодити з ними склад оперативно-слідчої групи і забезпеченість її транспортними засобами для виїзду на місце події. Особлива увага слідчим повинна бути приділена питанням забезпечення транспортом, необхідним як для виїзду оперативно-слідчої групи на місце події у тих випадках, коли місце події знаходиться на значній відстані, наприклад, від робочого місця слідчого та судово-експертних установ, так і у тих випадках, коли необхідно буде проводити вилучення важких криміналістичних об'єктів (наприклад, трупа тощо) з метою транспортування їх у визначену судово-експертну установу. У випадку необхідності транспортування важких і громіздких криміналістичних об'єктів (наприклад, трупа), слідчий повинен також потурбуватися про запрошення осіб, які будуть здійснювати завантаження цих об'єктів на транспортні засоби – ці особи не повинні бути випадковими. Практика свідчить про те, що нерідко участь у завантаженні трупа приймають особи, які скоїли цей злочин, а потім знаходилися поряд з місцем події, спостерігали за проведенням огляду місця події чи приймали активну участь в його огляді за запрошенням слідчого, в тому числі і у завантаженні трупа. В проведенні наступних слідчих дій цей факт може заплутати слідство, наприклад, коли буде встановлена визначена належність слідів рук чи крові, виявлених на тих чи інших криміналістичних об'єктах місця події, які були залишені особами, що допомагали слідчому і які зможуть завжди зробити посилання на те, що ті чи інші сліди були залишені ними при виконанні визначеної допомоги за запрошенням слідчого (наприклад, вони можуть заявити, що сліди їх крові залишилися на одязі трупа в результаті поранення руки при його завантаженні тощо), а в дійсності вони були залишені ними при скоєнні даного злочину. [347, 57–58; 541, 366–370; 610, 5–6]

Всі учасники огляду місця події в залежності від їх процесуального положення на досудовому слідстві можуть бути розділені на три групи:

1. Особи, які відповідно до кримінально-процесуального кодексу України повноважні проводити огляд місця події. До них законодавець відносить осіб, що проводять дізнання, слідчого, начальника слідчого відділу і прокурора (прокурора-криміналіста) – ст.ст. 104, 114, 114¹, 227 КПК України.

2. Особи, які повинні бути обов'язково присутні при його проведенні. До них законодавець відносить понятих (ст. 127 КПК України).

3. Особи, залучені слідчим до участі в огляді місця події (вони в свою чергу можуть бути розділені на дві групи: а) особи, які обов'язково залучаються до проведення огляду місця події відповідно до вказівок про це в кримінально-процесуальному законі (наприклад, відповідно до ст. 192 КПК України при проведенні огляду трупа на місці його виявленні і при проведенні огляду трупа після його екзумації, обов'язково повинен бути залучений спеціаліст в галузі судової медицини); б) особи, які приймають участь в проведенні огляду місця події за вирішенням слідчого – спеціалісти визначеної галузі знань, перекладач, підозрюваний, обвинувачений, потерпілий, свідок).

Слідчий при проведенні огляду місця події суворо керується кримінально-процесуальним законом і несе відповідальність за повноту, всебічність і об'єктивність огляду місця події; правильність рішень, які він приймає; безпеку учасників огляду місця події; збереженість матеріальних цінностей, що знаходяться на місці огляду.

Порядок проведення огляду місця події визначається слідчим На місці події разом з ним, як правило, повинні бути оперативні працівники міліції (оперуповноважений карного розшуку, дільничний інспектор, кінолог з пошуковою собакою, інші працівники міліції, в залежності від виду скоєного злочину, що розслідується). Вони не втручаються в дії слідчого, а на засадах отриманої слідчим при огляді місця події інформації і за його вказівкою приймають заходи до встановлення очевидців скоєного злочину, осіб,

які його скоїли, знарядь злочину та інших речових доказів. Нарешті, ці особи сприяють розслідуванню і розкриттю злочину, активно використовують при цьому оперативно-розшукові можливості.

Якщо на місці злочину разом зі слідчим знаходяться начальник слідчого відділу, прокурор (прокурор-криміналіст), то вони здійснюють нагляд і контроль, можуть давати слідчому відповідні вказівки тощо. Їх присутність при огляді місця події ні в якому разі не повинна обмежувати процесуальну самостійність слідчого.

Відповідно до змісту ст. 114¹ КПК України *начальник слідчого відділу* має право особисто проводити досудове слідство, користуючись при цьому повноваженнями слідчого, а відповідно п.5 ст. 227 КПК України *прокурор, в тому числі і прокурор-криміналіст*, в необхідних випадках особисто проводить окремі слідчі дії або розслідування в повному об'ємі при розслідуванні будь-якої кримінальної справи.

Важливе значення в успішному проведенні огляду місця події має участь *прокурора-криміналіста* і особливо при розслідуванні тяжких злочинів проти особи (вбивство, згвалтування тощо).

Безумовно, при розслідуванні конкретних видів злочинів у одних випадках прокурор-криміналісту більше притаманні функції прокурора, а в інших – криміналіста, або одночасно ті й інші.

Теоретично прокурор-криміналіст володіє досконало сучасними техніко-криміналістичними засобами, має належну інформацію щодо можливостей судової експертизи, наявності і дислокації відповідних судово-експертних установ в Україні і видів судово-експертних досліджень, які проводяться в цих судово-експертних установах. Але, разом з тим, прокурор-криміналіст відрізняється від спеціаліста за процесуальним положенням тим, що спеціаліст зобов'язаний прийняти участь в слідчій дії тільки за вимогою слідчого, а прокурор-криміналіст може прийняти таку участь не тільки за проханням слідчого, але й за своєю ініціативою. І, наприклад, у випадках розслідування таких тяжких злочинів як вбивство, слідчий зобов'язаний залучити до участі в огляді трупа на місці його виявлення судового медика в якості спеціаліста, а також інших спеціалістів, що залежить від внутрішнього переконання слідчого, але без участі прокурора-криміналіста огляд трупа на місці події, також не повинен проводитися. Тому у подібних випадках слідчий зобов'язаний довести до відома прокурора-криміналіста про наявність зазначеної вище ситуації і з його дозволу приступати (чи не приступати) до огляду місця події. Подібна обставина, хоча й нажаль повністю не урегульована законодавством, знаходить місце в конкретній практиці розслідування кримінальних справ, пов'язаних зі вбивством тому, що в результаті розслідування цього тяжкого злочину найчастіше зустрічається дуже багато загадок, вирішення яких можливе тільки в результаті якісного проведення такої початкової і невідкладної слідчої дії як огляд місця події і виявленого трупа. А якісний огляд місця події, коли виникає слідча ситуація з виявленням трупа на місці події, потребує використання різноманітних перед усім пошукових техніко-криміналістичних засобів з метою пошуку і виявлення латентної криміналістично-значимої інформації. У прокурора-криміналіста такі техніко-криміналістичні засоби є, які знаходяться завжди у "бойовому стані" в пересувній криміналістичній лабораторії, – це по-перше. По-друге, відповідно до обов'язків прокурора-криміналіста він: а) займається вивченням слідчої практики (особливо по розслідуванню тяжких злочинів проти особи) і на основі цього розробляє заходи відносно її удосконалення; б) узагальнює можливості використання досягнень криміналістики і судової експертизи у процесі розслідування злочинів і впроваджує на цій основі позитивний досвід, підтверджених практикою рекомендацій щодо методики і тактики слідства; в) проводить облік нерозкритих тяжких злочинів проти особи. Таким чином у прокурора-криміналіста зібрана вся інформація про тяжкі злочини проти особи, які було скоєно на території тієї чи іншої області України, а оперативний зв'язок між прокурорами-криміналістами всіх областей як України, так і близького зарубіжжя, дозволяє володіти їм інформацією із зазначеного питання, яка є у всіх областях нашої держави і у близькому зарубіжжі. Інформація про скоєні тяжкі злочини на території України проти особи, які не розкриті дає можливість прокурору-криміналісту при участі його в огляді місця події і трупа нерідко встановлювати ймовірну залежність "за почерком скоєння" останніх зі злочинами, які були скоєні раніше як уже розкритими, так і не розкритими і які були скоєні

раніше як на території їх областей, так і в інших областях України, а інколи і за межами України. Тому участь прокурора-криміналіста в проведенні огляду місця події і трупа на місці його виявлення повинна бути обов'язковою.

Присутність понятих обов'язкова при будь-якому виді слідчого огляду. При проведенні слідчим освідчування живих осіб, останній вирішує сам щодо необхідності їх участі в цій слідчій дії.

Поняті зобов'язані посвідчити факт, зміст і результати дій слідчого при проведенні огляду місця події. Вони мають право робити зауваження з приводу дій, які проводить слідчий. Ці зауваження відповідно до ч. 5 ст. 127 КПК України повинні бути занесені в протокол огляду місця події.

З метою дотримання принципу об'єктивності при проведенні огляду місця події в якості понятих запрошуються тільки ті особи, які не зацікавлені в результатах справи, що розслідується. Тому не можуть бути понятими потерпілий, родичі підозрюваного, обвинуваченого і потерпілого, працівники органів дізнання і досудового слідства.

Разом з тим, у якості понятих повинні бути залучені такі особи, які мають нормальні органи чуттів (нормальний зір, слух, сприйняття запаху тощо), а також відносно нормально можуть сприймати неординарні обстановки, які можуть зустрічатися, наприклад, при огляді трупа людини, скелетованого трупа чи останків трупа людини на місці їх виявлення.

Кримінально-процесуальний закон у визначених випадках встановлює обов'язкову участь при проведенні огляду місця події визначеного спеціаліста, зокрема, спеціаліста в галузі судової медицини при проведенні огляду трупа на місці його виявлення і при огляді трупа після його ексгумації. Як свідчать матеріали судово-слідчої практики, у всіх випадках при розслідуванні аварій на автомобільному, річному, морському транспорті, катастрофах на залізничному та повітряному транспорті, а також при розслідуванні справ про пожежі, порушеннях правил техніки безпеки в промисловості, сільському господарстві для участі в огляді місця події запрошуються спеціалісти відповідних галузей знань.

Перекладач запрошується для участі в огляді місця події у тих випадках, коли було скоєно посягання на особу, яка не володіє мовою судочинства, а його пояснення можуть мати значення для правильної організації огляду місця події, або якщо на місці події виявлено документи чи предмети з надписами на мові, якою не володіє слідчий (наприклад, особисті документи, упаковка від викрадених виробів, інструкції до них тощо).

Підозрюваний, обвинувачений, захисник, потерпілий і свідок приймають участь в проведенні огляду місця події тільки за вирішенням слідчого. Практика свідчить про те, що ці особи при огляді місця події багато в чому сприяють швидкому і повному, всебічному і об'єктивному проведенню розслідування і розкриття злочинів, встановленню істини в кримінальній справі.

Відмінності в процесуальному положенні підозрюваного і обвинуваченого, з одного боку, потерпілого і свідка – з іншого надають визначену специфіку функціям цих учасників при проведенні огляду місця події. Разом з тим можна виділити і загальну мету, яку передбачається досягти в результаті їх залучення до огляду місця події.

Зазначені особи найчастіше залучаються до проведення огляду місця події в таких випадках:

1. Для надання допомоги слідчому у визначенні меж місця події. Функції зазначених осіб можуть полягати як в указанні власне місця події (у випадках, коли слідчий немає інформації про це), так і в уточненні його меж.

2. Для надання допомоги слідчому у виявленні речових доказів. Будучи безпосередніми учасниками події, що досліджується, ці особи краще за інших знають місця їх знаходження. Крім того, підозрюваний, обвинувачений, потерпілий і свідок володіють інформацією і щодо роду речових доказів, пошук яких проводиться, що також робить пошук їх більше цілеспрямованим. При цьому необхідне прийняття додаткових заходів обережності, які виключали б можливість приховування чи знищення речових доказів з боку цих осіб.

3. Для отримання орієнтуючої (допоміжної) інформації, яка надає можливість підвищити ефективність огляду місця події.

Будь-яка участь підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого і свідка в огляді місця

події пов'язана з отриманням від них інформації відносно події, що досліджується. Специфіка випадку, що розглядається полягає в тому, що пояснення цих осіб торкаються обставин, які безпосередньо не спостерігаються на момент проведення огляду місця події. Зокрема може здійснюватися уточнення щодо механізму спосення злочину, кількості учасників події, що досліджується тощо. Так, наприклад, свідок і потерпілий можуть дати пояснення, звідки з'явився злочинець, які дії він здійснив на місці події вказати взаємо розташування злочинця і його жертви до події, в момент її здійснення і після неї. Встановлення цих обставин робить огляд місця події значно цілеспрямованим, дозволяє виявити хронологічний і логічний зв'язок між елементами місця події і на цій основі зробити більше системним і упорядкованим опис результатів огляду.

4. Для надання допомоги слідчому в реконструкції місця події.

В слідчій практиці інколи роблять реконструкцію місця події, під якою розуміють тактичний прийом огляду, який полягає у відновленні початкового стану обстановки місця події або окремих його обставин з метою відтворення справжньої картини події. Реконструкція, яка завжди повинна проводитися тільки після того, як буде закінчено огляд місця події, нерідко неможлива без консультацій з підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим, свідком відносно початкового стану обстановки, що досліджується.

5. Для контролю за об'єктивністю проведення огляду місця події шляхом забезпечення його повноти.

Об'єктивність, тобто неупереджене, непредвзяте дослідження обстановки місця події і повне відображення в протоколі огляду місця події його результатів є одним із критеріїв визнання протоколу огляду місця події допустимим доказом. Залучення підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого або свідка до огляду місця події сприяє досягненню зазначеної мети і, одночасно, переконує їх в об'єктивності проведеного огляду. Особиста участь названих осіб в огляді місця події виступає важливим засобом контролю за його повнотою, яка, як зазначалося вище, характеризує перед усім той бік огляду місця події, що його посвідчує.

Необхідно відзначити, що всі названі вище цілі залучення підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого чи свідка до проведення огляду місця події, не звертаючи уваги на відносну їх автономність, тісно пов'язані і взаємообумовлені, так як єдина кінцева мета цього – забезпечення всебічності, повноти і об'єктивності огляду місця події шляхом особистої безпосередньої участі в проведенні його зазначених осіб. [207]

В окремих випадках при проведенні огляду місця події, місцевості, приміщень нерідко виникає необхідність в технічній допомозі. Так, наприклад, для огляду дна водоймища слідчий може запросити водолазів, аквалангістів, для огляду каналізації, вигрібних ям використати технічну допомогу працівників комунального господарства тощо. Для огляду великої території відкритої місцевості, гірського району, лісового масиву тощо слідчий може залучити представників громадськості. Участь перелічених осіб і дії, які вони виконували відображаються в протоколі огляду місця події

Зразу ж після прибуття на місце події, слідчий:

- 1) приймає заходи по наданню допомоги потерпілому;
- 2) сприяє в організації гасіння пожежі, спасінні цінного майна тощо;
- 3) перевіряє, як здійснюється охорона місця події і захист слідів злочину;
- 4) забезпечує огороження місця події і випровадження з нього сторонніх осіб;
- 5) шляхом опитування працівників органів внутрішніх справ і посадових осіб, які знаходяться на місці події, а також очевидців отримує інформацію про подію, про те, які зміни були внесені в обстановку місця події з моменту його виявлення;

6) у відповідності до ст.ст. 127 і 128¹ КПК України роз'яснює понятим і спеціалісту їх права і обов'язки і у випадку необхідності попереджає понятих про нерозголошення ними відомостей, отриманих при огляді місця події, а спеціаліста – про відповідальність за відмову і ухилення від виконання своїх обов'язків;

7) приймає заходи, направлені на покращення умов проведення огляду місця події (наприклад, забезпечення місця огляду штучним освітленням; улаштування робочого місця для складання протоколу огляду місця події тощо);

8) вияснює, чи не затримано осіб, винуватих в скоєнні злочину;

9) при проведенні огляду місця події, яке займає велику територію, декілька приміщень, вирішує про доцільність залучення до їх огляду додатково іншого слідчого.

Після прийняття необхідних заходів і вияснення питань, зазначених вище, слідчий починає проводити загальне ознайомлення з місцем події, яке складається з попереднього поверхового вивчення обстановки, визначення (при можливості) меж місця огляду і його центру. Після загального ознайомлення з обстановкою місця події необхідно провести планування тактики його проведення. Це значить, що необхідно вирішити, почати огляд місця події з його центру чи від його меж, від якої саме точки, на які ділянки необхідно звернути особливу увагу, визначити найбільше ймовірні шляхи підходу злочинців до місця події; якщо місцевість, яка підлягає огляду, велика за розмірами, то її можна розбити на ділянки або сектори, що буде сприяти повноті огляду. Який спосіб огляду місця події обрати – від центру до його меж чи навпаки, багато в чому залежить від тієї слідчої ситуації, в якій проводиться огляд місця події. Так, наприклад, якщо огляд місця події проводиться на відкритій місцевості і на місці події було виявлено труп людини або його останки, то доцільніше проводити огляд місця події від центру, яким буде в даному випадку труп людини або його останки, до меж місця події. Межі місця події слідчий визначає в залежності від рельєфу місцевості, на якій розміщено дане місце події, наприклад, якщо обстановка навколо трупа в лісі обмежується непрохідною лісовою гушавиною слідів проникнення людини в яку не виявлено, то напевно, що межею місця події в даному випадку буде початок зазначеної гушавини. В інших випадках при проведенні огляду місця події на відкритій місцевості межами огляду місця події може бути внутрішнє переконання слідчого в тому, що на такому-то етапі огляду (було оглянуто таку-то визначену територію місцевості або огляд проводився такий-то визначений час) він вирішує, що доказів при проведенні первинного огляду місця події зібрано достатньо і його можна закінчувати. В тих слідчих ситуаціях, наприклад, коли місце події знаходиться в приміщенні, тоді його огляд доцільніше проводити від меж місця події до центру, де межами будуть стіни визначеного приміщення. В чернетці Протоколу огляду місця події зазначаються основні відомості про місцезнаходження місця події (назва населеного пункту, вулиці, номер будинку, загальна характеристика, його розміри, орієнтири тощо) і вони заносяться на схему чи план місця події.

Таким чином, перед початком проведення огляду місця події слідчий знайомиться з місцем події в загальному плані, ніби-то здалека. Потім переходить до проведення статичної стадії огляду місця події.

2.3. Принципи огляду місця події

Проведення огляду місця події підпорядковане певним тактичним *принципам*. До таких принципів відносяться: 1) своєчасність (невідкладність) огляду місця події; 2) планомірність огляду місця події; 3) об'єктивність огляду місця події; 4) повнота огляду місця події; 5) єдине керівництво оглядом місця події з боку слідчого; 6) активність огляду місця події; 7) використання техніко-криміналістичних засобів при проведенні огляду місця події; 8) використання спеціальних знань при проведенні огляду місця події. Однак зазначені основополагаючі *принципи* тактики проведення огляду місця події по-різному називають в криміналістичній літературі. Так, наприклад, одні вчені криміналісти їх правильно називають *принципами* [312, 43–44; 300, 267–269], інші – *загальними положеннями* тактичного характеру, *загальним тактичним положенням* огляду місця події чи *загальними положеннями* тактики проведення огляду місця події (слідчого огляду) [1, 552; 297, 278; 302, 346; 458, 7; 540, 328]. Третя група вчених-криміналістів зазначені принципи тактики проведення огляду місця події називає *вимогами* [314, 391], яких необхідно дотримуватися при проведенні огляду місця події. Четверта група вчених криміналістів називає зазначені принципи тактики огляду місця події загальними тактичними правилами огляду [315, 457]. Разом з тим спостерігається визначена непослідовність щодо назви зазначених принципів тактики проведення огляду місця події не тільки у різних авторів але й нерідко у одних і тих самих. Так, наприклад, в підручнику з криміналістики за редакцією доктора юридичних наук, професора Пантелеєва І. Ф. та доктора юридичних наук, професора Селіванова М. О., який було опубліковано в 1984 р. аналізуємі положення названі *основними тактичними принципами огляду місця події* [300, 267], а в підручнику з криміналістики за редакцією тих самих вчених-криміналістів, який було опубліковано в 1988 р. вони вже названі *загаль-*

ними положеннями тактики огляду місця події [302, 346]. Аналогічним чином викладена думка щодо аналізуємих положень і у виданнях з криміналістики, які були написані харківськими вченими криміналістами. Так, наприклад, у підручнику з криміналістики за редакцією професора Шепітько В. Ю., який було опубліковано в 1998 р. аналізуємі положення названі *принципами* здійснення огляду місця події [312, 43], а у Посібнику з розслідування злочинів, який опубліковано у Харкові видавництвом Консум в 2001 р. принципи здійснення огляду місця події названі *загальними положеннями тактики огляду місця події* [540, 328].

Наведений перелік точок зору окремих вчених криміналістів щодо назви *принципів тактики огляду місця події* немає значного впливу на їх поняття чи зміст, тому що по суті вони переслідують одну і ту саму мету, хоча й зовнішня назва їх у окремих вчених криміналістів не однакова. Але, разом з тим, висловлювання щодо назви якогось-небудь однакового по суті терміну різними словами нерідко спричиняє плутанину в розумінні його змісту, що особливо не повинно використовуватися в літературі навчального характеру. Якщо звернутися до тлумачного словника як російської, так і української мови, то слово "положення" означає наукове ствердження, сформульовану думку [448, 479] або зведення правил, ... тощо з певного питання [81, 851], а слово "принцип" означає основне, початкове (вихідне) положення якої-небудь теорії, вчення, наукової системи тощо [81, 941; 448, 515]. Тобто, більше прийнятним є слово "принцип", яке за своїм змістом поглинає суть слова "положення" і слово "принцип" таким чином означає основне, початкове наукове ствердження, сформульовану думку якої-небудь теорії, вчення, наукової системи тощо. Тому, виходячи із мовного тлумачення слів "положення" і "принцип" при використанні назви з метою однообразного зовнішнього позначення аналізованого терміну ним повинно бути слово "принцип" як таке, що поглинає своєю суттю і змістом слово "положення" і таким чином є значно ширшим за своїм змістом.

З метою усвоєння сутності зазначених принципів тактики огляду місця події необхідно провести їх аналіз.

Своєчасність (невідкладність) огляду місця події полягає в тому, що слідчий та інші учасники даної слідчої дії після отримання повідомлення про виявлені ознаки злочину без яких-небудь зволікань зобов'язані виїхати на місце події і провести його огляд. Згаяний час з виїздом і оглядом здатний викликати втрату важливих доказів, так як можливі навмисні і ненавмисні зміни в обстановці місця події, псування і знищення слідів та інших матеріальних об'єктів. Саме невідкладний, терміновий характер огляду місця події і обумовив дозвіл, який міститься в законі, проводити його у невідкладних випадках до порушення кримінальної справи.

Планомірність проведення огляду місця події означає послідовність, відповідно до заздалегідь складеного плану, цілеспрямоване, активне дослідження обстановки і об'єктів місця події. З урахуванням цього принципу слідчий повинен дотримуватися найбільше оптимального напрямку руху при огляді, переходити від однієї ділянки (вузла) до іншої тільки після старанного дослідження кожного із них.

Слідчий повинен в залежності від виду скоєного злочину скласти план огляду місця події: визначити початкову точку, напрямок і межі огляду місця події, послідовність вивчення території або об'єкта, які докази необхідно шукати, на що звертати увагу.

При проведенні огляду місця події проводиться пошук, знаходження, виявлення, попереднє дослідження: загальної обстановки й умов, в яких могла проходити подія, що розслідується; зміни в розташуванні і властивостях різних об'єктів; сліди учасників події, що розслідується (злочинців, потерпілих); об'єкти, які були знаряддям скоєння злочину, предмети, що могли належати злочинцю.

Відношення виявлених фактів до справи, що розслідується допоможе визначити планомірний початок організації огляду місця події, а також слідчі версії, які формулюються на даному етапі розслідування з урахуванням місця, часу і характеру події.

Планомірність не виключає внесення корективів в початковий план. Сліди, предмети, знайдені чи виявлені в ході огляду місця події, можуть стати підставами для формулювання версій, які підлягають негайній перевірці. У зв'язку з цим слідчий може змінити початковий план проведення огляду місця події, провести додатково огляд уже оглянутих ділянок.

Об'єктивність і повнота проведення огляду місця події полягає в дослідженні і фіксації обстановки, слідів і об'єктів на місці події без упередження і односторонності, незалежно від того, стверджують чи спростовують вони сформульовані слідчим версії. Слідчий зобов'язаний повністю провести дослідження всієї обстановки місця події, проводити пошук, знаходження, виявлення і фіксацію слідів, а також предметів, які потім можуть бути прилучені до матеріалів справи, що розслідується у якості речових доказів; виявити обставини, необхідні для перевірки всіх версій, які виникають в кожному конкретному випадку. Те, що могло бути пропущено при проведенні початкового огляду місця події, інколи буває дуже важко або зовсім неможливо встановити при проведенні повторного огляду місця події.

Слідчий проводить огляд місця події не тільки з метою безпосереднього сприйняття обстановки і з'ясування сутності події, що відбулася, але й маючи на увазі судову перспективу справи. Тому при проведенні огляду місця події він повинен знайти, виявити і зафіксувати дані, необхідні для відповіді на всі питання, які можуть виникнути потім з приводу місця події у слідчого і суду при розгляді кримінальної справи.

З вимогами **об'єктивності** огляду місця події близько межує принцип **повноти** огляду місця події, який полягає в забезпеченні при проведенні огляду місця події пошуку, знаходження, виявлення, попереднього дослідження і фіксації всіх тих фактичних даних, які можуть мати доказове значення у справі, що розслідується.

З метою забезпечення повноти проведення огляду місця події необхідно широко використовувати при його проведенні техніко-криміналістичні засоби і прийоми пошуку, знаходження, виявлення, попереднього дослідження і фіксації доказів, вмиле користування ними, а також спеціальні знання.

Використання техніко-криміналістичних засобів при проведенні огляду місця події – один із необхідних принципів проведення огляду місця події як запорука успішного пошуку, знаходження, виявлення, попереднього дослідження, фіксації і вилучення речових доказів. Пошук, знаходження і виявлення слідів під час огляду місця події у багатьох випадках неможливо без використання сучасних техніко-криміналістичних засобів. Під час проведення огляду місця події необхідно дуже обережно поводитись з різними криміналістичними об'єктами, які були визнані речовими доказами, щоб запобігти їх втраті або пошкодженню, що може виключити їх використання, наприклад, для наступного проведення визначеної судової експертизи. Саме тому при використанні техніко-криміналістичних засобів необхідно дотримуватися правил належної фіксації їх і зокрема упаковки знайдених чи виявлених криміналістичних об'єктів. Важливим засобом фіксації окремих слідів, інших речових доказів, як і взагалі всієї обстановки місця події, є їх фото- або відео зйомка. Використання фото- або відео зйомки, відповідно до розроблених правил, вона сприяє найбільш об'єктивному відображенню загальної обстановки місця події і слідової картини на ньому, яка спостерігалася слідчим під час огляду місця події.

Використання спеціальних знань при проведенні огляду місця події – один із необхідних, а при розслідуванні окремих видів злочинів (наприклад, вбивства) – обов'язкових принципів (передбачених кримінально-процесуальним законом) огляду місця події. При проведенні огляду місця події у слідчих нерідко може виникнути необхідність в отриманні інформації (наприклад, щодо неординарних або невідомих об'єктів огляду), яка виходить за межі їх знань. У подібних випадках вони можуть скористатися спеціальними знаннями досвідчених осіб у тій чи іншій галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо. При проведенні огляду місця події допомога слідчому спеціальними знаннями досвідчених осіб, відповідно до норм діючого кримінально-процесуального законодавства України, може здійснюватися у формі допомоги спеціаліста. Спеціаліст визначеної галузі знань надає допомогу слідчому у тих питаннях, якими останній не володіє, з метою, наприклад, успішного пошуку, знаходження, виявлення і правильної фіксації, зокрема, шляхом описання відповідного стану специфічних об'єктів (трупа людини тощо) у протоколі огляду місця події.

За способом реалізації спеціальних знань інституту досвідчених осіб при проведенні слідчих дій кримінально-процесуальне законодавство України встановлює два види участі спеціаліста: факультативну і обов'язкову.

Факультативна участь регулюється ст.128¹ КПК України. Відповідно до цієї статті

спеціаліст залучається не завжди, а лише у випадках необхідності, які визначаються слідчим.

Приймаючи участь в тих чи інших слідчих діях, спеціаліст використовує свої професійні знання і навички для сприяння слідчому при проведенні пошуку, знаходження, виявлення, попереднього дослідження, закріплення і вилучення доказів.

На відміну від факультативної участі, при якій слідчий вирішує питання відносно проведення слідчих дій і досвідченої особи – спеціаліста, залученого для участі в них за своїм внутрішнім переконанням, закон встановлює коло випадків, де участь досвідченої особи – спеціаліста певного профілю знань є обов'язковою.

Так, обов'язковою є участь спеціаліста в галузі судової медицини при зовнішньому огляді трупа на місці його виявлення і при проведенні ексгумації трупа і його огляду (ст.192 КПК України).

У перелічених випадках мова йде саме про види обов'язкової участі досвідчених осіб – спеціалістів в галузі судової медицини. Роль і функції їх в зазначених законом випадках однакові, а обов'язкове залучення цих спеціалістів до участі у проведенні огляду обумовлена об'єктивними передумовами.

Повнота огляду місця події може бути забезпечена при дотриманні слідчим слідуючим вимог:

1. Слідчий повинен володіти необхідними знаннями з галузі криміналістичної техніки, особливо трасології (зокрема, знати механізм утворення різних слідів), він повинен чітко уявляти, які ознаки свідчать про використання злочинцем того чи іншого способу скоєння і приховування злочину, вміти знаходити ці ознаки і відтворювати за допомогою них картину скоєного злочину.

2. Слідчий зобов'язаний так організувати проведення огляду місця події, щоб не залишити поза межами зору ні однієї обставини, яка має значення для справи. Версії, якими керується при огляді місця події слідчий, допомагають йому вирішити питання щодо відношення до справи виявлених при огляді місця події даних. Однак ті об'єкти, відношення яких до справи неочевидне, але можливе, повинні бути вилучені з метою наступного судово-експертного дослідження. Необхідно мати на увазі, що відношення до справи деяких фактичних даних може з'ясуватися іноді тільки згодом, наприклад, в результаті співставлення їх з отриманими доказами або навіть в результаті спеціального судово-експертного дослідження.

3. Слідчий повинен володіти такими якостями, як спостережливість, уважність і терплячість. Поспішний, поверхневий огляд місця події не допомагає розслідуванню, а, навпаки, створює додаткові труднощі.

Повнота огляду місця події означає таке його проведення, яке б виключало необхідність проведення повторного огляду за мотивами недостатності початкового (первинного). Як би якісно не було проведено повторний огляд місця події, він не може замінити початкового (первинного) огляду місця події, оскільки через деякий час об'єкти, що будуть оглядатися, можуть суттєво змінитися і ймовірність збереження в недоторканості як обстановки місця події, так і об'єктів у цьому випадку може бути дуже незначною.

Єдине керівництво оглядом з боку слідчого. Відповідальним за проведення огляду місця події є слідчий на якого покладено тягар доказування або інша особа, яка проводить розслідування (дознавач, прокурор-криміналіст, суд). Слідчий організує і координує дії всіх учасників огляду місця події. Без його дозволу ніхто не має права пересуватися по території, яка підлягає огляду, торкатися руками або брати в руки предмети, здійснювати дії, що порушують обстановку. Прокурор-криміналіст (інший прокурор) або начальник слідчого відділу в порядку ст.ст. 114¹ і 227 КПК України мають право проводити огляд місця події самостійно. Однак, якщо вони будуть присутні при огляді місця події, який проводить слідчий, то вони не повинні допускати дріб'язкової опіки, підміняти слідчого, обмежувати його процесуальну самостійність і таким чином заважати йому. Слідчий проводить огляд місця події сам і фіксує в протоколі огляду місця події тільки ті дані, які являються результатом його особистих спостережень. Працівники міліції забезпечують охорону і підтримують порядок на місці події, надають слідчому допомогу у виявленні свідків і очевидців, забезпечують прочісування місцевості, приймають участь в пошуці слідів та інших криміналістичних об'єктів за межами місця

події. За дорученням слідчого або за своєю ініціативою при згоді слідчого проводять розшук злочинців "по гарячим слідам" з залученням службово-розшукової собаки. Використовуючи дані огляду місця події, оперативні працівники міліції приймають заходи до виявлення і встановлення злочинців, вкраденого майна, знарядь злочину, встановлення особистості невпізаного трупа.

Таким чином, єдине керівництво проведення огляду місця події покладено на слідчого (іншу особу, що проводить розслідування) і означає, що всі учасники огляду місця події працюють під його керівництвом і слідчий являється організатором всього комплексу робіт на місці події, в результаті яких слідчим у думці будується модель події, що відбулася.

Активність огляду місця події забезпечується тим, що слідчий проводить його з особистої ініціативи у відповідності до свого службового стану, незалежно від спонукань зацікавлених осіб. Він повинен діяти активно, спрямовуючи всі заходи на пошук, знаходження, виявлення слідів злочину і проявляти творчу ініціативу, наполегливість і завзятість, цілеспрямованість у визначенні і виконанні завдань огляду місця події.

Методичність і послідовність огляду місця події полягає у правильній його організації і планомірному його проведенні. Методичність при проведенні огляду місця події вимагає використання найбільше ефективних для даної слідчої ситуації, даного виду криміналістичних об'єктів і в даній обстановці відповідних методів і прийомів огляду, послідовність – суворо визначеного порядку дій.

Такі основні положення щодо суті і змісту основних принципів тактики проведення огляду місця події.

2.4. Етапи і способи огляду місця події

Огляд місця події складається із двох етапів: 1) робочого; 2) заключного.

На робочому етапі, при безпосередньому огляді місця події, слідчому необхідно:

1) провести попередній огляд місця події з метою визначення межі ділянки, яка підлягає огляду, і способу послідовного вивчення обстановки на місці події. Межі огляду місця події охоплюють місце, де відбулася подія і внаслідок цього можливе виявлення слідів злочину (слідів-відображень, слідів залишків або слідів-предметів), пов'язаних з ним; шляхи приходу злочинця на місце події або уходу із нього; місце засади, де злочинець дожидав жертву; інші приміщення або ділянки місцевості, які також можуть бути носіями слідів злочину. До методів огляду відносяться прийоми і способи його проведення: безперервний (суцільний) чи вибіркового; концентричний (від периферії до центру) і ексцентричний (від центру до периферії); лінійний (фронтальний); статичний і динамічний;

2) доручити спеціалісту-криміналісту виконати відповідними методами орієнтуючу, оглядову, вузлову і детальну фотозйомку місця події. У випадках виявлення на місці події трупа (на відкритій місцевості) також виконується орієнтуюча, оглядова, вузлова і детальна фотозйомка трупа; після фотозйомки слідчий сам або за його вказівкою спеціаліст-криміналіст складає чернетку плану-схеми розташування видимих з однієї точки об'єктів обстановки місця події;

3) дати завдання співробітникам органів дізнання щодо проведення невідкладних оперативних заходів;

4) якщо до огляду місця події було запрошено кінолога з розшуковою собакою, забезпечити можливість її використання;

5) після проведення попереднього огляду місцевості слідчий приступає до детального огляду місця події, використовуючи один або декілька обраних методів огляду; при цьому необхідно урахувати наступне:

– в першу чергу проводити огляд, фіксацію і вилучення предметів зі слідами, які можуть зникнути або легко видозмінюватися (наприклад, предмети на яких або які у своїй структурі містять сліди запаху людини; харчові продукти зі слідами зубів або пальців рук, можливі предмети-носії мікрочасток тощо);

– урахувати зміни, які могли внести в обстановку місця події до прибуття слідчого особи, що опинилися першими на місці події: працівники органів внутрішніх справ, посадові особи підприємства або установи, де скоєно злочин, пожежники тощо;

– звертати увагу на наявність негативних обставин;
– формулювати і по можливості перевіряти версії, які виникли в ході проведення огляду місця події;

б) якщо це необхідно, переривати огляд місця події, які проводяться тривалий час, відмічаючи термін початку і закінчення перерви в годинах і хвиликах;

На заключному етапі огляду місця події слідчий у відповідності до ст. 190 КПК України повинен скласти протокол огляду місця події, а також план чи схему місця події. Вилучити і відповідним чином упакувати різні криміналістичні об'єкти, які тільки таким чином можуть бути віднесені до речових доказів.[456, 14–16] Всі документи – протокол огляду місця події, плани місця події чи схеми місця події, а також всі упаковані криміналістичні об'єкти, які були визнані речовими доказами, повинні бути підписані слідчим, понятими, а якщо в огляді місця події приймав участь спеціаліст визначеної галузі знань, то в тій частині, в якій він надавав слідчому допомогу, повинно бути про це зазначено і зроблений також ним підпис. На упаковках криміналістичних об'єктів підписи необхідних осіб скріплюються печаткою слідчого.

Підчас проведення огляду місця події слідчим можуть використовуватися різні криміналістичні способи огляду, серед яких найбільше розповсюдженими є: концентричний спосіб огляду місця події; ексцентричний спосіб огляду місця події; спосіб фронтального огляду місця події або лінійний спосіб огляду місця події; суцільний або об'єктивний спосіб огляду місця події; вибірковий або суб'єктивний спосіб огляду місця події; вузловий спосіб огляду місця події. [303, 248–249; 458, 20–21; 539, 267–268; 540, 336–337]

Значна кількість рекомендацій, які мають місце в криміналістичній літературі, зводяться до послідовності і доцільності вивчення обстановки місця події. Так, наприклад, І. М. Якимов рекомендував проводити огляд від периферії до центру. Він писав: “Ніколи не можна починати огляд прямо з трупа або зі зломаного сховища, навпаки, необхідно вивчити спочатку, що оточує (місцевість, приміщення), шляхи до нього, входи і виходи і тільки потім підійти до головного предмета огляду” [737, 79]. Існує і протилежна думка, відповідно до якої огляд місця події необхідно завжди проводити від центру до периферії [115, 165]. Інша група вчених-криміналістів рекомендують використовувати обидва способи огляду місця події [89, 53, 54; 306, 246; 488, 33, 34].

В сучасній криміналістичній літературі також рекомендується користуватися зазначеними вище способами огляду місця події і їх різними модифікаціями. Так, наприклад, А. М. Гусаков та А. О. Філющенко рекомендують слідуючи способи проведення огляду місця події:

- 1) ексцентричний, тобто від центру місця події, коли він має визначене вираження, до периферії;
- 2) концентричний, при якому огляд місця події проводиться від зовнішніх меж місця події до його умовного центру;
- 3) фронтальний, коли проводиться огляд об'єктів послідовно при пересуванні в одному напрямку [139, 43].

М. В. Салтевський рекомендує поділяти способи огляду місця події в залежності від послідовності використання засобів дослідження на: ексцентричні (рухатися по спіралі, що розгортається, від центру до периферії); концентричний (по спіралі, що згортається, тобто від периферії до центру); фронтальний (уявляє собою дослідження об'єктів засобами, розміщеними на одній лінії, які пересуваються фронтально); секторний (дослідження території по секторам); вузловий (засоби дослідження використовуються до об'єкта, попередньо розділеного на ділянки, вузли, квадрати) [609, 236, 237].

Концентричний спосіб огляду місця події полягає в тому, що огляд проводиться по спіралі від периферії до центру місця події, під яким звичайно розуміється найважливіший криміналістичний об'єкт, що знаходиться на даному місці (труп, зломаний сейф, залишені злочинцем речі тощо), або умовна точка на місці події.

Концентричний спосіб огляду місця події доцільно використовувати у таких випадках: 1) коли центр місця події важко визначити (наприклад, при огляді місця бійки у великому приміщенні або на відкритій ділянці місцевості); 2) коли при підході до центру місця події можуть бути пошкоджені сліди, що знаходяться на периферії (наприклад, у вузькому коридорі, в кінці якого видно сліди вогню або лежить труп); 3) коли існує

реальна загроза, що сліди, які знаходяться на периферії, можуть бути втрачені, в той час як збереження слідів в центрі не викликає побоювань (наприклад, сліди, залишені злочинцем в приміщенні, можуть бути надійно збережені, а ті, що знаходяться поза приміщенням – сліди транспортних засобів, взуття, залишені речі та інші предмети можуть бути знищені).

Ексцентричний спосіб огляду місця події, або спосіб „спіралі, що розкручується“, полягає в тому, що огляд місця події здійснюється від центру місця події до його периферії. Цей спосіб використовується, як правило, на відкритій місцевості, якщо на початку огляду місця події не вважається можливим визначити межі місця події, а центр місця події завжди є наяву (наприклад, у випадках виявлення трупа тощо).

Фронтальний огляд місця події (лінійний) уявляє собою лінійний огляд ділянок від однієї із меж, яку прийнято за початкову до іншої межі. Цей спосіб огляду місця події використовується у тих випадках, коли територія, що підлягає огляду велика і її можна розбити на смуги, які достатньо чітко відрізняються.

Суцільний або об'єктивний спосіб огляду місця події полягає в тому, що огляд проводиться на всій території місця події без виключення.

Вибірковий або суб'єктивний спосіб огляду місця події проводиться для вивчення окремих ділянок, де на думку слідчого, яка ґрунтується на особистому досвіді вивчення механізму слідствотворення, можна знайти фактичні дані про подію, що відбулася. Вивчаючи ці сліди, слідчий в думці моделює дії злочинця на місці події і пересовується в тому самому напрямку, що й останній.

В слідчій тактиці використовується, як правило, одночасно об'єктивний і суб'єктивний спосіб огляду місця події і попереднього дослідження слідів на ньому з метою встановлення істини.

Вузловий спосіб огляду місця події (квадратний) доцільно використовувати в складних випадках проведення розслідування, коли необхідно отримати за короткий термін часу інформацію про найбільше суттєві обставини події, її характер. Під вузлом розуміють ту частину обстановки, на якій зосереджені найбільше суттєві сліди злочину. Це може бути труп з навколишньою обстановкою і слідами, місце проникнення в тайник, квартиру, проломаний сейф тощо. Попереднє дослідження матеріальної обстановки вузловим способом огляду місця події доцільно проводити у визначеній послідовності спочатку на статичній стадії, а потім на динамічній стадії огляду місця події. В першу чергу необхідно вивчити криміналістичні об'єкти, які містять інформацію щодо предмету злочинного посягання, знарядь злочину, способах і термінах скоєння злочину і ті вузли, попереднє дослідження яких допоможе скласти думку відносно самого злочинця. У деяких випадках вся територія місця події для зручності розбивається на окремі ділянки (вузли, квадрати) за топографічними, а не інформаційними ознаками.

2.5. Стадії огляду місця події

В тактиці огляду місця події прийнято також розглядати і його стадії. Так, наприклад, О. М. Васильєв розрізняє дві стадії огляду – статичну (обстановка досліджується в нерухомому стані) і динамічну (обстановка досліджується в рухомому стані) [296, 300]. В. І. Попов аналізує три стадії огляду місця події: 1) статичну; 2) динамічну; 3) стадія фіксації результатів огляду [488, 30, 31]. Інші вчені-криміналісти рекомендують розподіляти процес огляду місця події на три послідовні стадії: загальний огляд, детальний огляд і прикінцева стадія [302, 350–358].

Суть поділу огляду місця події на стадії полягає в тому, що він дозволяє найбільше точно зафіксувати обстановку місця події і забезпечити такі умови, при яких майже виключається можливість знищення або зіпсування слідів злочинця, а також прийняти свої власні сліди за сліди злочинця [385, 33]. Стадії огляду місця події пропонують тільки найбільше загальний порядок в його проведенні, визначену послідовність дій (не тільки тактичних, але й підготовчих, організаційних, технічних).

Власне огляд місця події має дві стадії: статичну і динамічну.

Статична стадія огляду місця події полягає в тому, що вся обстановка оглядається в стані спокою. Слово статика у словнику іноземних слів пояснюється як стан спокою або рівноваги – прототип динаміці; статичний – той що відноситься до статичності; нерухо-

мий; той що розглядається в стані спокою і рівноваги.[591, 481–482] Все на даній стадії оглядається в такому вигляді, як воно було виявлено, без внесення яких-небудь змін (без перевертання визначених об'єктів, наприклад, трупа людини і переміщення їх), одночасно проводяться вимірювання відстаней між об'єктами і орієнтирами обстановки і розмірів самих об'єктів з метою їх фіксації шляхом прив'язки до фундаментальних орієнтирів обстановки місця події. На цій же стадії здійснюється фотозйомка обстановки місця події орієнтуючим і оглядовим видами, помічені сліди охороняються від пошкоджень. Наприклад, сліди ніг необхідно накрити ящиком або будь-яким іншим предметом тощо. Всі ці дії записуються в чернетці Протоколу огляду місця події. Місцезнаходження всіх криміналістичних об'єктів фіксуються в чернетці плану чи схеми місця події, наприклад, трупа, зломаного сейфа тощо, а також виконується їх фотографування (вузлова і детальна фотозйомка). Вузлових фотознімків на місці події може бути декілька, а детальних – ще більше. Так, наприклад, вузловими фотознімками при виконанні фотозйомки місця події можуть бути зображені крупним планом труп людини, зломаний сейф, двері чи вікно через які шляхом злому було здійснено проникнення в приміщення тощо. Детальними фотознімками в даній ситуації будуть фотознімки на яких крупним планом зображено сліди пошкодження одягу трупа з видимого боку, місце злому сейфа, місце злому врізного замка чи перепилена дужка висячого замка, місце злому вікна. Всі детальні фотознімки повинні бути сфотографовані таким чином, щоб вісь фотооб'єктива фотоапарата була розміщена перпендикулярно площині фотозйомки зазначених криміналістичних об'єктів і поряд з пошкодженнями одягу на трупі, місцем злому врізного замка чи перепиленої дужки висячого замка, а також місцем злому вікна в одній з ними площині була розміщена масштабна лінійка. Наявність масштабної лінійки буде свідчити про дійсні розміри зазначених криміналістичних об'єктів.

При виконанні детально обстановки в незмінному вигляді і проведення її фіксації, слідчий разом з тим вже на цьому етапі оцінює її, вдумується в суть виявлених деталей чи слідів, розмірковує щодо причин їх утворення чи походження. Однак, пока він все точно не зафіксує шляхом опису в чернетці “Протоколу огляду місця події” і шляхом фотографування, торкатися криміналістичних об'єктів не можна (точніше не можна їх перевертати, пересувати, змінюючи таким чином їх початкове положення тощо).

Таким чином, основне завдання статичної стадії огляду місця події полягає в тому, що слідчий об'єктивно, в незмінному стані повинен зафіксувати обстановку місця події і виявлені сліди на ній так, як він їх вперше побачив, обміркував і оцінив стан обстановки, вивчив сліди. Коли вся обстановка і сліди будуть зафіксовані в незмінному вигляді, зафіксовані всі відстані між визначеними криміналістичними об'єктами і наявними орієнтирами на місці події, а також розміри необхідних криміналістичних об'єктів в статичному вигляді (в тому вигляді, в якому вони були виявлені – без їх перевертання, пересування тощо, наприклад, визначена поза трупа людини), переходять до динамічної стадії огляду місця події.

Динамічна стадія огляду місця події полягає в тому, що всі криміналістичні об'єкти оглядаються в стані руху (перевертання, переміщення тощо). На цій стадії слідчий активно продовжує вивчати обстановку місця події, торкається (перевертає, пересуває тощо) криміналістичних об'єктів, змінює їх положення, здійснює їх вимірювання з різних боків і фіксацію за допомогою спеціальних техніко-криміналістичних засобів (наприклад, виготовляє гіпсові зліпки з об'ємних слідів або переносить виявлені поверхневі сліди пальців рук на дактилоскопічні плівки тощо), вилучає різні сліди злочину в якості речових доказів тощо. Завдання динамічної стадії огляду місця події таким чином полягає в тому, щоб кожен криміналістичний об'єкт було вивчено не тільки з його зовнішнього боку (з видимого боку – з того боку, яким даний криміналістичний об'єкт був повернений до дослідника в момент його виявлення), але й всебічно попередньо досліджений з усіх боків, а також повинна бути старанно досліджена поверхня, що знаходилася під даним об'єктом, в середині його, наприклад, в кишенях одягу трупа людини, під трупом тощо.

На динамічній стадії огляду місця події проводиться з використанням техніко-криміналістичних засобів, які знаходяться в комплекті техніко-криміналістичних засобів слідчого вилучення різних криміналістичних об'єктів, зокрема слідів, які слідчим було

вирішено віднести до речових доказів і які до цього були зафіксовані в незмінному вигляді на статичній стадії огляду місця події.

При проведенні огляду обстановки місця події і вилученні різних криміналістичних об'єктів, віднесених слідчим до категорії речових доказів, слідчий повинен все оцінювати спокійно, розмірковано з диференційованим підходом. Диференційований підхід слідчого до відбору криміналістичних об'єктів з метою віднесення їх до речових доказів полягає в тому, що він повинен не механічно прилучати до справи, що розслідується різні криміналістичні об'єкти, а здійснювати їх попереднє дослідження і відбір таким чином, щоб в результаті не вийшло, що серед відібраних криміналістичних об'єктів, наприклад, слідів взуття було зафіксовано шляхом фотографування, опису і виготовлення гіпсових зліпків визначена кількість ідентичних (однакових) слідів взуття і до того ж, як згодом могло бути встановлено, що дані сліди взуття були залишені взуттям, яке було на ногах виявленого на цьому самому місці трупа.

Практично між останніми двома стадіями огляду місця події – статичною і динамічною – існує тісний зв'язок, сполучення і чергування. Наприклад, у випадку виявлення об'ємних слідів, утворених взуттям на ґрунті клумби біля будинку. Їх можна в одному випадку сфотографувати масштабним методом, огородити і продовжувати проведення статичного огляду місця події з тим, щоб потім провести вимірювання і описати зазначений слід в протоколі огляду місця події і нарешті, виготовити з нього гіпсовий зліпок і вилучити. В іншому випадку, передбачаючи, що слід може бути знищений або змінений, можна щодо нього провести одночасно і динамічний огляд – вимірювання з описом у протоколі огляду місця події, виготовлення гіпсового зліпка і вилучення.

Але в разі використання чергування за ділянками або вузлами статичну і динамічну стадії огляду місця події, необхідно суворо їх дотримуватися. Не можна робити так, наприклад, якщо не закінчив проводити статичну стадію огляду місця події, переходити до проведення динамічної стадії огляду місця події. До тих пір, поки криміналістичні об'єкти не будуть оглянуті і не зафіксовано їх розташування в незмінному вигляді, їх не можна торкатися, пересувати тощо. Огляд місця події по відповідним стадіям є незаперечною вимогою тактики огляду і полягає в тому, що, не закінчив проведення статичної стадії огляду місця події, не можна переходити до проведення динамічної стадії огляду тому що цим буде порушено початкове положення криміналістичних об'єктів, точно відтворити які потім неможливо.

При проведенні огляду місця події, слідчому необхідно діяти планомірно і обережно, щоб у намічених межах вся обстановка місця події, всі криміналістичні об'єкти попередньо досліджувалися ним послідовно, за визначеним планом, складеним до проведення огляду. Не можна переходити від одного криміналістичного об'єкта до іншого, не закінчив його огляд, тим паче дозволяти пересуватися або знаходитися власне на самому місці події іншим особам, оскільки це може спричинити пошкодження або навіть знищення таких криміналістичних об'єктів як, наприклад, сліди або привнести в обстановку місця події нові криміналістичні об'єкти (сліди), які таким чином можуть заплутати розслідування даного виду злочину.

Під час огляду місця події необхідно піддавати детальному огляду все, що може мати відношення до події, що розслідується. Повинні підлягати старанному огляду ті криміналістичні об'єкти, відносно яких є припущення, що вони були принесені злочинцем, і криміналістичні об'єкти, які були піддані злочинцем впливу яких-небудь знарядь. Такі криміналістичні об'єкти і сліди на їх поверхні повинні бути оглянуті, зафіксовані, упаковані і вилучені. Іноді для справи, що розслідується має значення не тільки, наприклад, знаходження чи виявлення слідів, але й встановлення того, що слідів визначеного характеру, які повинні бути в результаті визначених дій, немає, вони відсутні.

В криміналістиці такі факти називають негативними обставинами або фальсифікацією. При встановленні таких фактів, слідчий повинен приділити особливу увагу огляду тих місць чи криміналістичних об'єктів і зафіксувати їх в протоколі огляду місця події, а при можливості і шляхом фотографування або з використанням інших видів криміналістичної фіксації.

Важлива мета огляду місця події – пошук, знаходження, виявлення, фіксація і вилучення криміналістичних об'єктів, які слідчим були визнані речовими доказами – вимагає від слідчого при його проведенні звертати серйозну увагу на малопомітні, мало-

видимі криміналістичні об'єкти, дрібні деталі, які на перший погляд здаються незначними. Тим часом малозначні деталі, сліди, дрібні предмети, залишки яких-небудь предметів чи речовин можуть мати безпосереднє важливе значення для розслідування і розкриття злочинів. Слідча практика свідчить, що нерідко подібні дрібні частки, незначні деталі в руках слідчого, озброєного науковими методами, прийомами і засобами, набувають виключно доказового значення. В одному випадку таким доказом може бути недокурок сигарети, залишений на місці події, в іншому – волосся, частки шкіри, крапля крові чи зрізані нігті, в третьому – гребінець, волокна тканини, обривок паперу, гудзик, сліди пилу, бруду або тютюну, яким посипані сліди ніг злочинця на місці події тощо. На місці події не може бути "дрібниць". Мистецтво слідчої і оперативно-розшукової роботи полягає в тому, щоб за допомогою цих дрібних, малозначних, а іноді і малопомітних або зовсім непомітних деталей, які не кидаються в очі, встановити, хто скоїв злочин. Поза увагою слідчого не повинні пройти непоміченими невидимі сліди, наприклад, невидимі або погано видимі сліди пальців рук, волосся, сперми, слини, дрібні бризки і плями крові тощо. Відносно них необхідно старанно вести пошук, виявлення і попереднє дослідження. Кожен із знайдених чи виявлених слідів необхідно сфотографувати масштабним методом, докладно описати в протоколі огляду місця події, потім обережно вилучити, упакувати в пробірки, конверти, мішечки і прилучити до справи, що розслідується у якості речових доказів.

Розглянуті вище питання щодо стадій проведення огляду місця події уявляють собою складні і нерідко дужк важкі дії. Ні в якій іншій слідчій дії немає таких важких і складних перепон, які зустрічаються і які необхідно подолати, як при проведенні огляду місця події. Ці труднощі полягають в тому, що огляд місця події – найскладніша слідча дія, при проведенні якої слідчий зустрічається з різноманітними криміналістичними об'єктами, серед яких можуть зустрітися такі криміналістичні об'єкти, з якими йому не приходилося раніше зустрічатися і тому в нього можуть виникнути визначені труднощі, вирішення яких можливе тільки шляхом залучення до огляду місця події досвідчених осіб – спеціалістів визначеної галузі знань. Нерідко огляд місця події вимагає багато часу, сил і енергії, знань криміналістики (особливо однієї із її галузей – криміналістичної техніки), судової медицини, судової психології, інших природничих наук для досягнення мети огляду місця події і вирішення його основних завдань, тому в процесі проведення огляду місця події необхідно використовувати різні техніко-криміналістичні засоби, які є на озброєнні слідчих, прокурорів-криміналістів, спеціалістів-криміналістів, методи і способи криміналістичної техніки і допомогу досвідчених осіб – спеціалістів визначеної галузі знань. Тільки використання в сукупності зазначених засобів, методів, способів криміналістичної техніки і спеціальних знань може бути запорукою успішної тактики проведення огляду місця події – проведення пошуку, знаходження, виявлення, попереднього дослідження, фіксації і вилучення криміналістичних об'єктів, визнання їх речовими доказами і прилучення до справи, що розслідується.

2.6. Негативні обставини

Злочинцями, як правило, при підготовці до скоєння того чи іншого злочину і в процесі його скоєння виношується думка про те, яким чином здійснити приховування скоєного ними злочину. Разом з тим, дії з приховування злочину можуть бути пов'язані і не пов'язані єдиним замислом з підготовкою і скоєнням злочину. У першому випадку вони можуть виступати безпосередньою умовою використання визначеного способу скоєння злочину або бути одним із обов'язкових його елементів. Саме таку роль відіграють дії з приховування злочину в структурі багатьох способів скоєння замаскованих розкрадань, коли дії з підготовки і приховування злочину здійснюються одночасно з вилученням цінностей або передують їх вилучення чи коли до вилучення цінностей здійснюються тільки дії з приховування скоєного розкрадання.

В криміналістичній літературі наводяться рядом авторів визначення щодо поняття дій з приховування скоєного злочину, які в тій чи іншій їх частині володіють окремими недоліками. Найбільше повним визначенням поняття приховування злочину як за змістом, так і за суттю, можна навести поняття зазначеного визначення, яке було запропоноване Р. С. Белкіним. На його думку, під приховуванням злочину необхідно розуміти

діяльність (елемент злочинної діяльності), яка направлена на перешкоду проведенню розслідування шляхом утаювання, знищення, маскування або фальсифікації слідів злочину і злочинця та їх носіїв. [33, 217]

Діяльність у даному випадку охоплює не тільки активну форму поведінки – діяльність, але й пасивну – бездіяльність. [446, 6] Перешкода проведенню розслідування полягає в недопущенні використання відповідної доказової інформації в сферу кримінального судочинства, її використання в процесі розслідування. Під слідами розуміється будь-яке – матеріальне і ідеальне – відображення події злочину і будь-якого із її елементів (речі, люди, дії, процеси).

Ця діяльність здійснюється різноманітними способами приховування злочину.

Способи приховування злочинів, наприклад, В. А. Овечкін умовно розподіляє на дві групи: а) способи, які виступають у формі перешкоди отримання органами досудового слідства інформації про злочин взагалі і б) способи, які виступають у формі перешкоди отриманню органами досудового слідства інформації про злочин і видачі замість неї несправжньої інформації.

До першої групи способів він відносить: 1) переміщення матеріальних джерел інформації про злочин; 2) маскування матеріальних джерел інформації про злочин; 3) знищення матеріальних, а в окремих випадках і ідеальних (люди) джерел інформації про злочин; 4) ухилення від явки до органів розслідування; 5) відмова від надання свідчень; 6) недонесення. До другої групи: 1) фальсифікацію; 2) інсценування; 3) завідомо неправдиве повідомлення з метою приховування злочину; 4) завідомо неправдиве свідчення з метою приховування злочину. [446, 7]

Як свідчить судово-слідча практика найбільше розповсюдженим способом приховування злочину є його інсценування – штучне створення або зміна зацікавленими особами обстановки місця події з метою введення слідчого в оману. [33, 223; 303, 251; 446, 8–9]

Інсценування злочину – один із способів приховування дійсних мотивів скоєння злочинів і особистості злочинців.

В основі інсценування злочину завжди лежать штучно створені матеріальні сліди події. Поведінка і повідомлення виконавця інсценування або пов'язаних з ним осіб, які переслідують мету посилення впливу на слідчого матеріальних слідів, завжди виявляється доповненням до останніх, хоча за терміном часу можуть і передувати їх виявленню і сприйняттю слідчим.

Інсценування злочинів можна класифікувати: за метою – приховування злочину або некримінальної події; за об'єктом інсценування – інсценування злочину або події некримінального характеру; окремих деталей або елементів складу злочину; інсценування інсценувань; за терміном часу інсценування – до скоєння злочину, під час скоєння злочину або після скоєння злочину; за суб'єктом інсценування – інсценування, яке здійснюється злочинцем або іншими особами; за місцем інсценування – на місці скоєння злочину або в інших місцях; за способом легалізації інсценування – інсценування розраховано на виявлення після повідомлення виконавця або осіб, які мають зв'язок з виконавцем; розраховане на виявлення сторонніми особами; за терміном діяння (впливу) – розраховано на те, що справжню подію не буде встановлено взагалі; на отримання вигрушу в терміні часу (для створення неправдивого алібі, відшукування місця схову чи сховища, приховування вкраденого тощо) або інших переваг в термінах часу перед слідством; за змістом – інсценування матеріальних слідів події; інсценування матеріальних слідів в поєднанні з відповідною поведінкою і повідомленням неправдивих відомостей. [33, 223–224; 34, 83; 37, 372–373]

Наявність інсценувань, які можуть бути встановлені слідчим при проведенні огляду місця події, в криміналістиці відносять до негативних обставин.

Основоположником розвитку уявлень про негативні обставини справедливо можна назвати одного із основоположників криміналістики австрійського криміналіста Ганса Гросса. Г. Гросс виділив три групи обставин, які мають вирішальне значення у викритті як неправдивої картини злочину (інсценування), так і неправдивих свідчень: протиріччя, прогалини та недоречності, які виявляються, зокрема, під час огляду місця події. Зокрема, він писав, що під час огляду місця події „... цілком мимовільно наштовхуєшся на протиріччя, прогалини і недоречності, якщо тільки поступово переходити від загально-

до окремого, від причини до наслідків... у цьому випадку всі ухили від правди в обстановці місця події, як у дзеркальному відображенні, згодом дадуться ознаки під час детального опису цієї обстановки...". [136, 166, 717, 734, 802]

Перед усім необхідно висловити згоду з думкою тих вчених-криміналістів, які вважають що у сучасній криміналістичній літературі немає загальноприйнятого та чіткого визначення поняття негативних обставин. [711] Так, наприклад, одні вчені-криміналісти під негативними обставинами розуміють відсутність на місці події та предметах тих чи інших слідів, які внаслідок скоєння злочину повинні були утворитися [265, 29]. На думку окремих вчених-криміналістів [711, 35] недоліком такого підходу є його односторонність, оскільки "не тільки інформація про відсутність, але й інформація про наявність чого-небудь може бути негативною обставиною". [446, 38]

В криміналістичній літературі існує також думка, яка дозволяє віднести до негативних обставин такі явища, які суперечать тій чи іншій слідчій версії [65, 85]. Такий підхід пов'язаний з суб'єктивним уявленням слідчого, з його припущеннями, на засадах яких він формулює версії. Однак негативні обставини знаходяться в суперечності не тільки з уявним ходом подій, але й із звичайним станом речей [275]. Тому можна вважати слушним визначення поняття негативних обставин, яке наводиться нижче.

Негативні обставини – такі фактичні дані (ознаки явищ, дій), які, виходячи з розвитку події, яку було здійснено і пояснень конкретних осіб, не повинні знаходитися в обстановці місця події або навпаки повинні бути, але їх наявності не виявилось, тобто які за своїм змістом вступають в протиріччя уявленню щодо дійсного, звичайного ходу подій в конкретній ситуації. [34, 135; 303, 251; 711, 35]

Виявити негативні обставини нерідко буває дуже складним завданням, тільки інколи вони нібито знаходяться на поверхні і можуть сприйматися візуально. Важлива роль у їх виявленні належить умовиводу слідчого. Користуючись логічним прийомом дедуктивного мислення, слідчий робить висновок про те, як ця подія відобразилась би у навколишньому середовищі, які ознаки події і де вони повинні бути виявлені, а які мають бути відсутні. У ході перевірки свого умовиводу щодо кожної з таких ознак слідчий може встановити відсутність тих, які мали б бути, і наявність тих, яких бути не повинно.

Заслугує уваги пропозиція щодо використання системи тактичних прийомів при інсценованому відображенні події злочину. Система, що розглядається повинна бути спрямована на вичленення негативних обставин, які несуть у собі інформацію не про справжню подію, а про дані, які порушують природне співвідношення причини і наслідків – про інсценування злочину. Така система може бути представлена у наступному вигляді: 1) порівняння інформації місця події з традиційним природним ходом подій; 2) порівняння інформації з місця події з типовими аналогами; 3) порівняння слідів (предметів) з довідковими даними; 4) порівняння слідів (предметів), виявлених на місці події, між собою; 5) порівняння даних місця події з доказами, точно встановленими по справі [712, 117–122].

Інсценоване відображення події злочину може бути встановлено шляхом порівняння інформації місця події з традиційним, природним ходом події. Традиційність, природність розвитку події визначається уявленнями слідчого про її закономірний розвиток і перебіг.

Можливість використання будь-якого інсценування обумовлена наступними факторами: 1) злочинець із суб'єктивних причин не в змозі бездоганно інсценувати обстановку місця злочину. Як правило, він не володіє спеціальними знаннями, у його розпорядженні не завжди є необхідні технічні засоби; 2) інсценування об'єктивно не може збігатися з картиною справжнього злочину. Відмінності в змісті цих подій, механізмі утворення слідів, характері дій учасників накладає певний відбиток на місце злочину.

Більшою визначеністю відрізняється тактичний прийом, який полягає у порівнянні місця злочину з типовими аналогами. Використання аналогії забезпечує перенесення знань відносно одних фактів на інші факти, якщо між відомими і фактами, що досліджуються є схожість. Як типові аналоги можуть виступати: 1) типові ознаки певного виду злочину; 2) типові способи скоєння та приховування злочинів. У процесі порівняння слідів, предметів, ознак місця події з типовими аналогами можуть бути виявлені і такі фактичні дані (чи їх відсутність), яких буюти не повинно (або повинні обов'язково

мати місце). Ці негативні обставини будуть виступати своєрідними сигналами інсценованого відображення події злочину.

Одним із тактичних прийомів встановлення інсценування може бути порівняння слідів (предметів), які виявлені в процесі огляду місця події з довідковими даними. Останні уявляють собою типовий опис слідів, їх форми, зовнішнього вигляду і локалізації. До довідкових даних можуть бути віднесені і ті типові сліди, які свідчать про інсценування злочину. Зокрема, до таких даних можуть бути віднесені: 1) наявність трупних плям, які суперечать даній позі трупа (трупні плями на спині трупа, який лежить на животі); 2) дві (або більше) странгуляційні борозни за наявності одинарної петлі; 3) наявність замкнutoї странгуляційної борозни у трупа, що висить; 4) наявність слідів крові із рота, носа чи ушкоджених частин тіла, які розміщуються нетипово, щодо пози трупа (наприклад, наявність слідів крові з рота в напрямку до вуха трупа, тулуб якого висить вертикально у петлі); 5) відсутність на руці трупа бризок крові, які повинні попасти на неї при пострілі з пістолета в голову з близької відстані при самогубстві тощо.

Інсценоване відображення події, що розслідується може бути встановлено шляхом порівняння слідів (предметів), які виявлені на місці події, між собою. Таке порівняння дозволяє виявити відсутність причинних зв'язків між окремими слідами, встановити "подвійність" картини злочину. [264, 15, 154]. Вивчення слідів на місці події сприяє виявленню і таких, які перебувають у суперечності і невідповідності з іншими.

В системі встановлення інсценування як тактичний прийом використовують також порівняння даних місця події з доказами, точно встановленими по справі, що розслідується. В ході огляду місця події слідчий проводить дії, направлені, зокрема, на пошук, знаходження, виявлення різних криміналістичних об'єктів, які в результаті можуть надати йому певну інформацію про характер події, а іноді й докази, що підтверджують ті чи інші факти. Тому порівняння інформації, яка була отримана в ході проведення огляду місця події з доказами, які точно встановлені по справі, дозволяє виявити невідповідності між ними і може підтверджувати наявність штучного характеру тих чи інших слідів. [711, 35–39; 712, 117–122]

Питанням огляду місця події присвячено багато наукових праць, навчальних посібників, статей і розділів в підручниках з криміналістики, в яких приділено увагу повноті, всебічності і об'єктивності тактики проведення цієї слідчої дії. При цьому майже всі автори приділяють увагу негативним обставинам, які можуть бути виявлені при проведенні огляду місця події, але вони здебільшого тільки нагадують про наявність такої обставини або описують її у короткому викладенні. [303, 251; 312, 54; 314, 402; 426, 97–98; 517, 112–116] Тільки, зокрема, у монографії В. І. Попова, присвяченій дослідженню питань огляду місця події, негативним обставинам приділено належну увагу. [488, 151–172]

Разом з тим, виявлення і фіксація негативних обставин – одне із завдань огляду місця події, на необхідність встановлення якого справедливо вказують майже всі вчені-криміналісти, які в тому чи іншому плані торкалися питань тактики проведення огляду місця події. Більшість негативних обставин виявляються в процесі огляду місця події, а окремі можуть залишатися тимчасово позитивними, тому що огляд місця події хоча й основна слідча дія, при проведенні якої може бути отримано максимальний об'єм інформації щодо події, яка розслідується, однак огляд не може бути всеохоплюючою слідчою дією. Для того щоб встановити в окремих випадках, чи є визначені обставини негативними, нерідко буває необхідним проведення інших слідчих дій або призначення визначеного виду судової експертизи. Тому в цьому розділі буде приділено увагу тільки таким негативним обставинам, які можуть бути виявлені безпосередньо слідчим, іншою особою, що проводить досудове слідство і тільки під час проведення огляду місця події.

Оскільки деякі негативні обставини можуть виявлятися при проведенні огляду місця події тільки шляхом проведення тих чи інших дій слідчого, необхідно відрізнити дослідні дії, проведені в процесі огляду місця події, які являються одним із приватних методів огляду місця події, від слідчого експертименту, який проводиться в рамках такої слідчої дії як відновлення обстановки і обставин події. Дослідні дії слідчого при проведенні огляду місця події не відносяться в процесуальному розумінні до слідчого експерименту, не вимагають попередньої підготовки, а відносяться тільки до об'єктів огляду і нарівні з таким приватними методами огляду місця події, як спостереження, вимірю-

вання, порівняння тощо, сприяють об'єктивному виявленню дійсності, значно глибшому пізнанню суті об'єктів огляду.

У випадках виявлення негативних обставин при проведенні огляду місця події їх необхідно зафіксувати, використовуючи при цьому фотозйомку і опис в протоколі огляду місця події. Щодо опису негативних обставин в протоколі, то слідчому необхідно пам'ятати, щоб не порушити послідовність, вони повинні описуватися в такому порядку, в якому вони будуть виявлені безпосереднім зоровим сприйняттям слідчого. Однак, окремі вчені-криміналісти рекомендують виділити їх "окремо в описовій частині протоколу, з докладним зазначенням, в чому полягають протиріччя".

Але зазначену рекомендацію неможна визнати прийнятною ні з тактичної, ні з процесуальної точки зору. Як відомо, і в теорії кримінального процесу та криміналістики, і в практиці розслідування та розкриття злочинів найбільше доцільним і надійним є послідовний порядок огляду місця події. Цим виключається можливість пропущення в процесі огляду місця події яких-небудь слідів, ознак тощо, в тому числі і негативних обставин.

Якщо ж дотримуватися зазначеної рекомендації, то буде порушена тактика огляду місця події або, зокрема, порядок складання протоколу, що може створити визначену плутанину. В такому разі може статися таким чином: при проведенні опису послідовно обставини місця події в той момент, коли ми виявляємо негативну обставину, ми повинні її пропустити, не здійснюючи її опису в протоколі огляду, а продовжуємо опис наступних фактичних даних обстановки місця події. Потім, щоб все-таки зафіксувати негативні обставини, необхідно буде повернутися знову назад, провести виборку із обстановки місця події фактів – негативних обставин, які при подібному занесенні в протокол виявляться відірваними від тієї навколишньої обстановки, в якій вони були створені злочинцем або в якій спостерігається наявна відсутність необхідних за логічним розсудом яких-небудь позитивних наслідків. В результаті повна картина місця події виявиться запутоною.

Рекомендацію вище згаданого автора щодо "зазначення докладно, в чому полягають протиріччя" також можна визнати непринятною. Щоб описати в протоколі огляду місця події, в чому саме ці протиріччя полягають, ми повинні спочатку вирішити, що це дійсно протиріччя. Після вирішення цього, ми таким чином прийдемо до визначеного висновку, який може бути й помилковим, не кажучи вже й про те, що в протокол огляду місця події висновки і припущення не повинні заноситися, так як в ньому повинно бути відображено тільки те, що слідчий сприймав своїми органами відчуття – зоровим, на дотик, на запах тощо. Крім того, інколи, щоб вирішити, в чому полягає протиріччя, одного тільки огляду місця події може бути недостатньо.

Таким чином, щодо негативних обставин, виявлених при проведенні огляду місця події, необхідно проводити попереднє дослідження і фіксацію в протоколі огляду місця події в тому порядку і так само, як і будь-які інші обставини. Але для того, щоб в протоколі огляду місця події підкреслити, що виявлена обставина є негативною, якщо це можливо, її необхідно виділити, створити для неї підґрунтя за допомогою інших відзначених в протоколі фактів. Так, наприклад, якщо при скоєнні крадіжки злочинець проник в приміщення через вікно, а при огляді ділянки біля вікна не було виявлено на вологому рихлому ґрунті ніяких слідів, то зазначення в протоколі того, що ґрунт під вікном, через яке було здійснено проникнення злочинця в приміщення, був вологий і рихлий, що таким чином додасть факту відсутності слідів негативне значення. [401, 45–50; 488, 151–157]

Виявлення і використання негативних обставин при проведенні огляду місця події при розслідуванні справ про вбивство. Необхідно мати на увазі, що після скоєння вбивства злочинці використовують різні прийоми приховування скоєння цього злочину. Так, наприклад, коли злочинець досягає злочинного результату і позбавляє людину життя шляхом задушення, він скоріше за все буде створювати інсценування самогубства шляхом повішання, а не, наприклад, автотранспортну пригоду; після здійснення убивства, наприклад, сокирою чи ножем, буде інсценувати нещасний випадок. Тому серед однорідних злочинів в залежності від способу їх скоєння і інсценування тієї чи іншої події будуть появлятися ті чи інші негативні обставини.

Всі вбивства, які інсценуються під інші події, можна умовно розділити на дві групи.

До першої групи відносяться такі, які інсценуються або після скоєння злочину, або хоча й до вбивства, але без будь-якої підготовки. Такі інсценування проводяться поспіхом, за допомогою тих засобів, які виявляться у злочинця під рукою. Викрити їх при достатньо вдумливому аналізі всіх даних не складає великих зусиль.

До другої групи можна віднести такі інсценування, підготовку до яких розпочинають ще до скоєння злочину. У цьому випадку злочинці старанно обмірковують всі свої дії, підготовляють штучно створені докази, розповсюджують чутки (що їх не буде в районі скоєння злочину, що майбутня жертва психічно неповноцінна і не один раз робила спробу покінчити з собою тощо). До цього ж часу злочинець таємно виготовляє різні пристосування і знаряддя, за допомогою яких передбачає скоїти злочин і створити інсценування.

Викриття подібних інсценувань спричиняє великі труднощі, так як обміркованість дій дозволяє злочинцю уникнути багатьох помилок. Але оскільки механізм інсценування події об'єктивно не співпадає з механізмом справжньої події, то її викриття можливе і неминуче.

Важлива роль при викритті інсценувань належить спеціалісту в галузі судової медицини і спеціалісту криміналісту, які приймають участь в огляді трупа на місця події і які на засадах своїх спеціальних знань можуть допомогти слідчому виявити невідповідність окремих специфічних ознак всієї сукупності обставин.

Найбільше розповсюдженими інсценуваннями в слідчій практиці при розслідуванні вбивств зустрічається інсценування нещасного випадку. При цьому може інсценуватися обстановка смерті від нещасного випадку на виробництві, при падінні, в результаті удару яким-небудь предметом, наїзді транспортом або пожежі.

На виробництві в промисловості, на транспорті, в сільському господарстві при виконанні польових робіт обстановка місця події при вбивстві нерідко інсценується під обстановку нещасного випадку. При цьому злочинець прагне нанести потерпілому такі ушкодження, які були б схожі, на його думку, на ушкодження заподіяні рухомими деталями механізмів. Після скоєння вбивства злочинець переносить потерпілого до цих механізмів і надає трупу відповідну позу. Після убивства людини в потягах, злочинець викидає труп між вагонами з таким розрахунком, щоб він попав під колеса потягу.

Всі види інсценувань зводяться до одного – продемонструвати органам розслідування, що стався нещасний випадок, і таким чином уникнути відповідальності за скоєний злочин.

Однак як би не були вдалі дії злочинця при інсценуванні, при проведенні огляду місця події завжди можна виявити протиріччя в картині події. Так, наприклад, при огляді місця "загибелі" людини від зіткнення з рухомими деталями механізмів, слідчий встановлює, що вони мають надійні захисні засоби, які виключають можливість випадкового попадання туди не тільки людини, але й її кінцівок чи одягу. Розташування, форма ушкоджень на трупі не відповідає ушкодженням, які могли б спричинити деталі визначеного механізму. І в кожному конкретному випадку виявлені негативні обставини або сукупність цих обставин будуть суперечити тій картині події, яку робив спробу створити злочинець.

Нерідко в слідчій практиці зустрічаються інсценування вбивства під самогубство. Причому серед них найбільше розповсюджені інсценування самоповішення.

При розслідуванні справи про самогубство необхідно виявити його причину, а також мотиви і привід. Причини і привід самогубства – це дві абсолютно різні обставини. Мотив або привід – це остання, зовнішня ознака, яка могла штовхнути потерпілого до скоєння самогубства. Причина може бути значно глибшою і обумовлена багатьма факторами, які, накопичуючись, виявляються при навіть незначному приводі про самогубство. Тому, якщо слідчий змішує причину і привід, інколи здається, ніби-то самогубство сталося безпричинно, що наводить на думку про інсценування. Однак старанно проведене розслідування даного факту показує, що причина все ж таки існує.

В більшості випадків самогубство скоюють особи в стані постійного або тимчасового психічного розладу (афекту). При цьому може бути відсутнім навіть видимий привід до скоєння цього акту. Якщо ж не виявляється ні причини, ні приводу, то цей факт може перетворитися в негативну обставину для формулювання версії про самогубство. Іноді привід і причина очевидні, але при найближчому розгляді виявляється, що вони штучно створені і не мають причинного, суттєвого зв'язку з подією.

Для версії про самоповішання негативними обставинами, які виявляються при огляді місця події, можуть бути:

1. Відсутність странгуляційної борозни на шиї трупа. Однак, при проведенні попереднього дослідження цієї обставини на місці огляду необхідно мати на увазі, незалежно від того, що ця обставина і є негативною, але нерідко її можна пояснити короткотерміновим знаходженням трупа в петлі, виготовленої із м'якого матеріалу або петля була накладена поверх будь-якої м'якої прокладки. Тому при проведенні огляду трупа на місці його виявлення у вирішенні цього питання значну допомогу може надати спеціаліст в галузі судової медицини, присутність якого обов'язкова.

2. Наявність на шиї трупа двох і більше странгуляційних борозен при одиночній петлі. Подібна ситуація дає підґрунтя для формулювання версії про задушення потерпілого з наступним підвішуванням трупа. Однак і дану обставину не можна визнавати безсумнівною ознакою убивства. Судово-слідчій практиці відомі випадки, коли само повішання було здійснено не з першої спроби. При цьому обидві странгуляційні борозни мали достатньо видиме вираження. Можливо також зісковзування одинарної петлі, яке може залишити за собою не тільки утворення двох странгуляційних борозен, але й великих слідів, подібних слідам удушення руками.

3. Нетиповий для повішання в даних умовах напрямок странгуляційної борозни. Як відомо, при повішанні у вертикальному положенні странгуляційна борозна має незамкнений напрямок, який косо піднімається вгору. Інша картина спостерігається при удушенні. В подібних випадках петля охоплює шию горизонтально і повністю. Але необхідно мати на увазі, що странгуляційна борозна, яка має схожість з борозною, яка утворюється при удушенні, може виникнути при самоповішанні в горизонтальному положенні. Тому при вирішенні питання про те, чи являється дана ознака негативною обставиною, необхідно отримати точну інформацію про положення трупа в просторі в момент його виявлення.

4. Невідповідність рельєфу дна странгуляційної борозни рельєфу поверхності матеріалу петлі, виявленої на шиї трупа або наданої слідчому як знаряддя самогубства. Іак, наприклад, характерні відбитки витків вірвовки на дні борозни ніяк не можуть бути утворені рівною поверхнею шкіряного поясного ремня, який був наданий слідчому у якості знаряддя самогубства. Не можна виключати і той факт, що відбиток структури матеріалу в борозні може бути відсутнім або дуже швидко зникнути. Це вимагає термінового проведення огляду трупа на місці його виявлення.

5. Невідповідність ширини петлі і странгуляційної борозни. У багатьох випадках це викликає підозру на вбивство, особливо коли матеріал петлі має меншу ширину чим ширина странгуляційної борозни. Однак необхідно мати на увазі, що повішання в петлі із матеріалу великої ширини, виготовленого із м'якого або напівжорсткого матеріалу, особливо при тривалому перебуванні в ній трупа, може спричинити утворення досить вузької борозни за рахунок найбільшого тиску на шкіру краю такої петлі чи із-за подовжніх складок, які можуть виникнути на матеріалі петлі.

6. Недостатній розмір петлі при розсуванні її до точки опори буде являтися негативною обставиною, якщо, не відв'язувати вірвовку від опори, не вдається зняти петлю через голову трупа. Однак і малий розмір петлі не завжди являється безсумнівним доказом вбивства. При визначених умовах потерпілий може використати і невеликий відрізок вірвовки.

7. Якщо два відрізані куски вірвовки з боку петлі і опори не складали раніше одного цілого, то це також може явитися негативною обставиною для версії про самогубство. Встановлення цієї обставини можливо іноді і без використання спеціальних знань при наявності виразних якісних відмінностей цих кусків. У випадках, коли обидва кінці вірвовки мають сліди розрізу або розплітання, необхідно призначити судово-експертне трасологічне дослідження.

Однак і це також може бути пояснено тим, що самогубець, не знайшов вірвовки необхідної довжини, вирішив повіситися в петлі, виготовленій із двох різних кусків вірвовки, зв'язаних між собою. Вузол при цьому міг розв'язатися під дією ваги трупа.

8. Атиповий напрямок потьоків крові та інших рідин на трупі і його одязі, які не відповідають позі трупа. Але й ця ознака не являється явним доказом вбивства, а тільки створює підґрунтя для подібної версії, так як потьоки крові на іншій рідині на тілі трупа

і його одязі можуть виникнути не тільки в результаті настання смерті, але й при наступному переміщенні трупа різними особами (родичами, персоналом швидкої допомоги тощо), які робили спробу надати потерпілому допомогу.

9. Невідповідність розташування трупних плям позі трупа в момент його виявлення являється дуже важливою негативною обставиною для версії про самогубство. Так, наприклад, при огляді трупа, який висить в петлі вертикально трупні плями, які розташовані на поверхні спини і задньої частини ніг і рук, дають підстави міркувати, що після смерті потерпілий тривалий час (до стійкого утворення трупних плям) лежав на спині, а потім був підвішаний. Але якщо з моменту смерті пройшов невеликий термін часу, а потім труп був виїнятий з петлі і покладений горизонтально, то розташування трупних плям на тілі не буде мати суттєвого значення для формулювання версії.

До даної негативною обставини можна віднести й іншу ознаку. При тривалому вертикальному знаходженні трупа людини чоловічої статі в петлі його статеві органи набухають, їх шкіра набуває синюшне забарвлення. Відсутність цієї ознаки може свідчити про те, що після смерті потерпілий знаходився не у вертикальному положенні.

10. Наявність на тілі, одязі трупа, а також на місці його виявлення слідів, які свідчать про боротьбу, являється однією із вагомих підстав для формулювання версії про вбивство.

11. Відсутність пристосувань для опори ніг біля трупа, який висить вертикально (за допомогою яких потерпілий міг піднятися до рівня петлі і сам собі накласти її на шию), якщо його ноги не дістають підлоги (землі), також являється однією із важливих негативних обставин, яка дозволяє сформулювати версію про вбивство.

При цьому необхідно мати на увазі, що в результаті агоніальних судорог пристосування може бути відсунуте, перевернуте чи вилучене особами, які виявили труп, а також зруйнуватися у зв'язку зі зміною, наприклад, погодних умов – замети снігу чи брила криги, які міг потерпілий використати у якості пристосування, можуть розтанути.

12. Фальсифікація пристосування для опори ніг, яке ніби-то було використане для здійснення самоповішення, також являється негативною обставиною. Так, наприклад, при огляді підвішеного трупа біля його ніг було виявлено перевернуте вверх дном відро. Однак, вушка, за які кріпилася дужка і які виступали над краями відра, не залишили слідів на ґрунті в тому місці де висів труп, хоча вони повинні були б утворитися від навантаження, якщо б хто-небудь ставав на відро. Ця негативна обставина свідчила, що у якості пристосування для опори ніг відро не використовувалося. Його злочинець підставив до ніг трупа з метою інсценування самоповішення, оскільки інших пристосувань для опори ніг біля трупа не було.

13. Надмірно велика відстань від пристосування для опори ніг або підлоги чи землі до точки фіксації вільного кінця петлі зобов'язує слідчого провести комплекс вимірювань: відстані від ніг трупа до пристосування, висоту пристосування, довжину трупа з витягнутими руками тощо.

14. Невідповідність міцності точки фіксації вірьовки і ваги трупа свідчать, що при використанні даної опори скоїти самогубство шляхом повішення було неможливо, якщо труп до моменту прибуття слідчого було виїнято із петлі. Ця обставина може бути встановлена шляхом проведення дослідів в процесі проведення огляду місця події, який не являється слідчим експериментом, а відноситься до приватних методів огляду місця події.

15. Відсутність характерних для місця повішення забруднень на підшвах взуття потерпілого в окремих випадках може прямо вказувати на вбивство.

16. Атиповий напрямок волокон на вірьовці і опорі, до якої вона була прив'язана, нерідко можуть вказувати на інсценування самогубства.

Зміщення волокон на вірьовці в протилежний бік її руху. При самоповішанні, коли під дією ваги тіла самогубця вірьовка натягується, волокна, торкаються опори своїми вільними кінцями, зміщуються вверх на відрізу, направленому в бік шиї. При підтягуванні трупа (при інсценуванні самоповішення) волокна зміщуються в протилежний бік і знаходяться в місці вільного кінця вірьовки.

На дерев'яній опорі, при підтягуванні трупа з накладеною петлею на його шиї, зміщення волокон опори здійснюється під дією вірьовки в бік руху останньої. Таким чином, якщо волокна деревини зміщені в бік вільного кінця вірьовки, то це також свідчить про інсценування самоповішення шляхом підтягування тіла ще живої людини або трупа.

Відсутність слідів вірьовки на тому місці опори, де вони повинні бути, являється також негативною обставиною для версії про самогубство. Виявлення такої негативної обставини відбувається тоді, коли труп до моменту його огляду лежить на підлозі чи землі.

17. Безпорядок в приміщенні, де було виявлено труп, підвішаний в петлі, може також бути негативною обставиною для версії про самогубство. Хоча подібний безпорядок у квартирі можна інколи спостерігати, наприклад, у випадку скоєння самогубства особою, яка страждала психічними захворюваннями.

18. Наявність на трупі ознак, які свідчать про те, що потерпілий зібрався, наприклад, вийти із дому, може також вказувати на дійсні наміри потерпілого. Але й до цієї ознаки все-таки необхідно віднести дуже обережно, оскільки не можна виключати, що могла виникнути раптово реалізація непередбаченого самогубства.

Такий основний перелік можливих негативних обставин, які можуть зустрітися при огляді підвішаного в петлі трупа, разом з тим, перелічити всі можливі негативні обставини, які можуть бути виявлені в процесі огляду підвішаного в петлі (або вже вийнятого з неї) трупа, практично неможливо. Однак наведені вище деякі типові ознаки свідчать про те, що у всіх випадках інсценування самоповішення можуть появлятися обставини, які дозволяють формулювати і перевіряти версію про вбивство з наступним підвішуванням трупа. Але кожна ознака, кожна негативна обставина можуть бути пояснені і з точки зору іншої як приватної, так і загальної версії. В результаті вони будуть свідчити про вбивство тільки в сукупності з іншими обставинами.[365; 400, 109–110; 401, 54–59; 488, 162–165]

Іншими способами приховування вбивства можуть бути інсценування його під самогубство шляхом заподіяння вогнепальних або колотих і різаних поранень.

При самогубствах з використанням холодної зброї зустрічаються поранення ший, передпліччя, грудної клітини. При пораненнях ший самогубець не завжди наносить одно поранення, від якого настає смерть. Інколи по краях основного поранення можна спостерігати неглибокі розрізи у вигляді гострих кутів, які свідчать про те, що потерпілий спочатку тільки робив надрізи шкіри, нібит-то робив спробу, а вже потім заподіяв смертельне ушкодження. Ця ознака самогубства зустрічається дуже часто, і її відсутність при визначених умовах буде являтися негативною обставиною, яка свідчить про скоєне навмисне вбивство. Зазначеній обставині можуть сприяти визначені ознаки.

Основною ознакою, яка сприяє і вказує на те, що шия була перерізана у трупа, а не у живої людини (що в свою чергу інколи може вказувати на вбивство, а не на самогубство) являється відсутність на об'єктах, розташований навколо трупа бризок крові. Слідчому необхідно знати, що, працюючи серце живої людини перекачує в середньому 5 літрів крові за хвилину, створюючи великий тиск к кровноносних судинах. При ушкодженні великих судин, в тому числі на шії, кров, під тиском викидається на відстань в декілька метрів, попадає на різні об'єкти, утворює бризки. В кровноносних судинах трупа тиск відсутній, і при інсценуванні самогубства можна спостерігати тільки п'яточки, плями і калюжі крові.

В деяких випадках смертельні поранення ший можуть спричинитися живій особі, яка знаходиться, наприклад, в непритомному стані, або так раптово, що потерпілий не зміг підготувитися до самозахисту. Після заподіяння поранення проводиться інсценування самогубства. Однак і в цьому випадку, в результаті вивчення механізму заподіяння ушкоджень, пози трупа, положення знаряддя вбивства, розташування бризок і плям крові, хронологічного порядку заподіяння ушкоджень можна виявити обставини, які дозволять сформулювати версію про скоєне вбивство.

При заподіянні смертельних поранень на ший, як правило, в той же час з'являється сильна кровотеча. При цьому руки самогубця забруднюються кров'ю. У випадку виявлення у трупа чистих рук як обставини, яка повинна насторожити слідчого, який перевіряє в процесі огляду трупа версію про самогубство, так як подібний факт свідчить, що поранення міг спричинити хтось інший. Звичайно, руки потерпілого можуть забруднитися кров'ю, наприклад, і під час оборони, коли він хапався за поранену шию або при падінні вони попали в калюжу крові. Але чисті руки потерпілого, як правило, бувають не у самогубця.

Злочинець нерідко, після скоєння вбивства своїм ножом, звичайно забирає його з

собою, переслідуючи мету приховати його належність. Щоб інсценувати самогубство, йому приходится підкидати на місце події ніж або інше яке-небудь знаряддя, знайдене, наприклад, в помешканні потерпілого. В окремих випадках на такому ножі може бути відсутня кров, яка за логікою події повинна бути на ньому присутня.

До зазначеної ознаки можна також віднести відсутність слідів пальців рук потерпілого на знарядді вбивства і наявність слідів пальців рук сторонньої особи. Звичайно, не завжди і не на кожному знарядді вбивства можуть залишитися сліди пальців рук, придатні для ідентифікації особи. Але якщо вони є і належать не потерпілому, то ця обставина повинна бути визнана негативною. Крім того, після скоєння вбивства злочинець може укласти знаряддя вбивства в руку потерпілого. При цьому, якщо потерпілий лівша, то наявність, наприклад, ножа в його правій руці буде суперечити нормальному розумінню того, що сталося. Інколи злочинець, помилково чи в результаті поспішних дій, може укласти ножа в ліву руку потерпілого. Коли буде встановлено, що потерпілий не був лівшою, ця обставина може бути також визнана негативною для версії про самогубство.

Поряд зі сказаним вище, необхідно пам'ятати, що відсутність на місці події знаряддя, яким було заподіяно тілесне ушкодження і в результаті якого настала смерть потерпілого, не завжди може свідчити про скоєне вбивство, так як нерідко зустрічаються випадки, коли самогубець приймає заходи до того, щоб знаряддя, яким він заподіяв собі тілесні ушкодження зникло.

Смертельно поранені особи інколи можуть пересуватися і здійснювати самостійно деякі дії [459, 224–226]. До того ж знаряддя самогубства вони можуть приховати самі або їх родичі, які бажать з тих чи інших причин видати скоєне самогубство за вбивство іншими особами. Тому відсутність знаряддя, яким було заподіяно тілесне ушкодження і в результаті настала смерть, не являється категоричною ознакою вбивства.

Однією із важливих ознак, яка виявляється при огляді трупа на місці його виявлення і свідчить про інсценування самогубства, є наявність слідів опору на тілі потерпілого. Наприклад, порізи долонь, ушкодження на тілі чи пошкодження одягу потерпілого, перевернуті чи пересунуті меблі, наявність безладу в приміщенні і наявність слідів боротьби на підлозі чи на землі.

Щодо самогубства за допомогою вогнепальної зброї, то вони зустрічаються дуже рідко. Це пояснюється тим, що доступ до вогнепальної як нарізної, так і ненарізної (мисливської) зброї мають обмежене коло осіб – ті особи, які отримали спеціальний дозвіл в органах міліції.

З зазначених причин і інсценування самогубства за допомогою вогнепальної зброї також зустрічаються дуже рідко. З одного боку, коли злочинець задумав скоїти вбивство, а потім інсценування за допомогою вогнепальної зброї, він розуміє, що звук пострілу буде почутий (якщо зброя не безшумна) і він може бути затриманий на місці події. Це інколи стримує його від скоєння злочину таким способом. Крім того, щоб всі деталі події відповідали обставноці самогубства, злочинцю необхідно зробити постріл, тримаючи зброю в такому положенні і на такій відстані від тіла потерпілого, в якому тримав би її самогубець. Однак до тих пір, поки потерпілий ще живий, він може продовжувати оборонятися і перешкоджати таким чином злочинцю зробити постріл в необхідному напрямку і з необхідної відстані.

Подібні дії злочинця може зробити тільки раптово або у відношенні особи, яка знаходиться в безпомічному стані (без свідомості, в стані сп'яніння, в стані сну, зв'язана тощо). Крім того, це можливо в тих випадках, коли злочинець переконливо запевняє потерпілого, що зброя не заряджена (хоча насправді це не так), а потім раптово робить постріл. Необхідно паминати, що вогнепальне поранення може бути заподіяно і трупу, смерть якого могла наступити від причинення інших тілесних ушкоджень і значно раніше чим було заподіяно останнє ушкодження.

Однією із негативних обставин, яка свідчить про вбивство за допомогою вогнепальної зброї, являється відсутність на тілі трупа або його одязі слідів близького пострілу або слідів при здійсненні пострілу в упор. Судово-слідчій і судово-експертній практиці відомо, що самогубці майже ніколи не здійснюють постріл з відстані, яка дорівнює відстані простягання його руки. Як правило, вони здійснюють постріл в упор. При цьому навколо вхідного отвору утворюються сліди, за допомогою яких можна визначити як відстань, так і напрямок польоту кулі.

Іншою важливою негативною обставиною для формулювання версії про самогубство являється напрямок каналу поранення в тілі трупа, який може не відповідати встановленим фактам. Ця обставина може мати особливо важливе значення, якщо самогубство (або його інсценування) було здійснено із мисливської вогнепальної зброї (рушниці чи гвинтівки). Якщо самогубець не створює спеціальних пристосувань, які дозволяють йому здійснити акт самогубства при горизонтальному розташуванні ствола зброї, то канал поранення звичайно проходить знизу вгору, відносно довжини його тіла. При цьому у більшості випадків самогубець натискає на спусковий гачок пальцями ніг. Розміри зброї, зріст потерпілого, які не дозволяють йому руками здійснити натиск на спусковий гачок, і горизонтальне розташування напрямку каналу поранення (перпендикулярно до довжини тіла потерпілого) виявляють обставину, негативну до сформульованої версії про самогубство, особливо якщо на ногах потерпілого було взуття.

В залежності від виду вогнепальної зброї, виявленої на місці події, можуть бути виявлені і чисто специфічні негативні обставини. Так, наприклад, відсутність стріляної гільзи в патроннику мисливської рушниці, із якої ніби-то було здійснено самогубство, якщо смерть в результаті отриманих поранень настала моментально, буде являтися негативною обставиною для версії про самогубство за допомогою даної рушниці (якщо, звичайно, хто-небудь не розрядив її до прибуття слідчого на місце події).

Якщо до участі в огляді трупа було залучено спеціаліста-криміналіста або спеціаліста в галузі с удової балістики, то він також можуть виявити й інші негативні обставини. Так, наприклад, відсутність нагару пороху в каналі ствола вогнепальної зброї будуть свідчити про те, що смерть наступила не в результаті пострілу із знайденої на місці події вогнепальної зброї. По це саме може свідчити і невідповідність діаметра виявленої на місці події кулі і внутрішнього діаметра (калібру) ствола вогнепальної зброї, яка також була знайдена на місці події і особливо в тих випадках, коли діаметр кулі значно більший діаметра ствола вогнепальної зброї. Навіть якщо діаметр (калібр) кулі і ствола співпадають, але інші ознаки, які має стріляна куля, виявлена на місці події чи знайдена в одязі трупа, можуть вступати в протиріччя до наявної версії про самогубство. Так, наприклад, якщо на кулі вказаного діаметра (калібру) будуть наявні п'ять або більше слідів від нарізу каналу ствола, а в стволі вогнепальної зброї хоча й аналогічного діаметра (калібру), яка була укладена в руку трупа, тільки чотири виступу нарізу, то це буде вступати в протиріччя зі сформульованою версією, що смерть настала в результаті використання пострілу із даної вогнепальної зброї.

У випадках, коли на трупі є декілька різних за характером, але безумовно смертельних поранень, і якщо інсценується самогубство, то це може явитися негативною обставиною для версії, що перевіряється, так як в результаті кожного поранення (або хоча б двох) моментально настає смерть (наприклад, ножове поранення серця і постріл в голову із вогнепальної зброї). В протилежному випадку, якщо смерть від одного із поранень, хоча й смертельного за своїм характером, настає не моментально, то заподіяння іншого смертельного поранення можливо і самогубцем. Це пояснюється тим, що самогубець, при заподіянні собі смертельного поранення, від якого він швидко б помер, і бажаючи уникнути відчуття болю або з яких-небудь інших причин, прискорює настання смерті, спричиняючи собі нові смертельні ушкодження іншим способом.

В криміналістичній літературі зустрічаються висловлювання вчених-криміналістів про те, що "відомі випадки, коли самогубець заподіяв собі ушкодження в такі частини тіла, таким способом і такими знаряддями, якими, здавалось би, людина не може сама собі заподіяти смерть. Поранення на потилиці і спині зустрічаються часто у випадках самогубства, а інколи, коли біля трупа не виявлено спеціальних пристосувань для заподіяння собі таким способом ушкоджень, це може навіть думку, що тут мало місце вбивство, тоді як в дійсності було скоєно самогубство" [737, 247]. Однак, – як справедливо стверджує С. І. Медведєв, – подібні обставини, як правило, частіше всього зустрічаються при інсценуванні самогубства. [401, 66]

Щодо інсценування раптової смерті, то поряд з іншими причинами, що спричиняють труднощі її інсценування, необхідно мати на увазі і ті факти, що при раптовій смерті на тілі потерпілого, як правило, не буде яких-небудь видимих причин настання смерті. При скоєнні вбивства на трупі залишаються сліди, які вказують на спосіб заподіяння тілесних ушкоджень, що могли спричинити смерть. І хоча при зовнішньому

огляді трупа на місці його виявлення ці ушкодження не завжди можуть здаватися смертельними, при судово-медичному дослідженні в бюро судово-медичної експертизи встановлюється насильницьке позбавлення життя. Спроби приховати ушкодження, як правило, до позитивних результатів не приводять, а тільки доповнюють ознаки, які вказують на дії злочинця по інсценуванню події. Разом з тим сліди боротьби на тілі чи одязі потерпілого і в обстановці місця події можуть надати додаткові негативні обставини для спростування сформульованої версії про раптову смерть.

Тому, при отриманні повідомлення про нещасний випадок, самогубство чи раптову смерть, слідчому, як би вони не здавалися очевидними, необхідно старанно провести огляд місця події, співставляючи всі дані, отримані в процесі огляду і пояснення осіб, які мають те чи інше відношення до події, з використанням аналізу обставин, які вступають в протиріччя, виявляючи їх зв'язок з подією і формулюючи на їх основі версії про іншу подію (і зокрема про вбивство) і перевіряти ці версії як в процесі огляду місця події і трупа на місці його виявлення, так і при проведенні інших слідчих дій. [401, 50–67]

Негативні обставини зі справ про транспортні пригоди. При огляді місця транспортної події, якщо при цьому наявні людські жертви, а транспорт відсутній, можливе інсценування цієї події. Але так як інсценування транспортних пригод скоюються, як правило, після того, як було скоєно вбивство, то відмінності в механізмі цих подій, які перетворюються в негативні обставини, нерідко дозволяють сформулювати правильну версію і встановити істину.

Якщо, наприклад, труп було виявлено через декілька хвилин після можливого часту настання смерті (наприклад, труп лежав на рейках залізниці і був виявлений через 10 – 20 хвилин після того як пройшов потяг), то незалежно від загальної картини події наявність трупного задубіння буде негативною обставиною для версії про нещасний випадок, який свідчить, що смерть настала значно раніше, а трупа принесли на місце повторної події після вбивства.

Відсутність крові під трупом і на місці події при значних ушкодженнях тіла також може вказувати на заподіяння йому повторних ушкоджень після смерті, яка могла настати в іншому місці. Наявність патьоків і плям крові в таких місцях, куди, виходячи з обстановки, вони не повинні були попасти, вступає в протиріччя зі всією картиною події і являється негативною обставиною. Наприклад, якщо під трупом, який був розчавлений колесами потягу, є кров і від нього тягнуться сліди крові декілька сот метрів в бік від залізниці, то ця обставина поряд з можливими слідами волочиння буде свідчити, що потерпілого принесли і положили на рейки залізниці з іншого місця, де, можливо, і було здійснено вбивство або потерпілий був доведений до непритомного стану.

Нетипові для транспортної пригоди ушкодження трупа і його одягу, особливо якщо вони смертельні, будуть являтися негативними обставинами і свідчити, що смерть настала не в результаті наїзду транспортного засобу, а з інших причин. Так, наприклад, наявність різаних поранень в області серця і пошкодження одягу в цьому самому місці можуть свідчити про вбивство з інсценуванням транспортної пригоди.

Однією із важливих негативних обставин, яка виявляється в процесі огляду місця транспортної пригоди, буде відсутність деяких деталей одягу взагалі і в залежності від погоди, зокрема. Так, наприклад, якщо на одній нозі потерпілого є носок, а на іншій він відсутній, то мало ймовірно, що він був знятий частинами потягу, який рухався. Відсутність нижньої білизни на потерпілому майже завжди може наштотувати на думку про інсценування.

В залежності від пори року на потерпілому повинен бути відповідний одяг (наприклад, пальто, шапка зимою). Якщо труп виявлено в зимову пору тільки в майці і трусах, то це буде свідчити про скоєння щодо потерпілого якого-небудь іншого злочину (грабежу, розбійного нападу, вбивства тощо) з наступним приховуванням попереднього шляхом інсценування транспортної пригоди.

Як при перевірці версії про самогубство, так і при нещасному випадку на транспорті необхідно брати до уваги, що потерпілий повинен був самостійно пересуватися до майбутнього місця своєї загибелі. При цьому на взутті його зберігаються забруднення, характерні для того маршруту, яким він повинен був прийти. Наприклад, до рейок залізниці неможливо прийти, не забруднивши взуття визначеним видом бруду (не завжди звичайно, а тільки при визначених умовах). Відсутність подібних забруднень на взутті

або на підшовах ніг буде свідчити про те, що потерпілий потрапив на місце події не самостійно.

Виходячи із сказаного вище можна константувати, що негативні обставини, виявлені при огляді місця транспортної пригоди, можуть вступати в протиріччя з загальними і окремими версіями про час і місце протиправної події, про спосіб і знаряддя, яким заподіяно ушкодження, про можливість потерпілого самостійно пересуватися до місця події. [401, 67–69; 617, 63–72]

Інценування розкрадань. При огляді місця події зі справ про розкрадання можна зустріти негативні обставини, які будуть вступати в протиріччя загальній версії потерпілого. В переважній більшості випадків це відбувається в результаті інценування, наприклад, крадіжки, яка скоюється матеріально-відповідальними особами з метою приховування скоєного ними розкрадання державного чи громадського майна. Це інценування може проводитися в торговельних, державних і громадських установах, на виробництві, в сховищах та інших об'єктах. З метою приховування розкрадання винуваті можуть інценувати крадіжки і у себе вдома, вони можуть заявляти таким чином, що майно знаходилося з тих чи інших причин у їх помешканні.

Однак, як уже зазначалося вище, механізм утворення слідів та інших ознак при скоєнні дійсного злочину за своїми об'єктивними і суб'єктивними причинами не може співпадати з механізмом утворення слідів і ознак при інценуванні цього виду злочину. В результаті утворення негативних обставин, які дозволяють сформулювати версію про інценування, яка підлягає стараній перевірці поряд з іншими версіями.

З метою приховування розкрадання поряд з крадіжкою можуть інценувати інші події, в отому числі в не злочинні: псування майна в результаті поганого зберігання, псування тваринами, знищення силами стихії тощо. В окремих випадках можливе інценування крадіжки та інших розкрадань майна громадян з метою приховування його розтрати або привласнення.

Підчас здійснення того чи іншого інценування, злочинець у більшості випадків прагне свої дії обміркувати, здійснити приблизно так само, як би діяв справжній злодій. До того ж він робить підготовку і пояснення, яке б відповідало картині події. Тому, при проведенні огляду місця події, всі обставини події необхідно співставляти не тільки між собою, але й з поясненнями матеріально-відповідальних осіб. Це надасть можливість виявити протиріччя деяких обставин з поясненнями „потерпілого” і на їх основі сконструювати версію про інценування.

При виявленні негативних обставин важливе значення має допомога спеціаліста-криміналіста. Він може звернути увагу слідчого на окремі обставини, які вступають в протиріччя з дійсною картиною події, і разом з ним провести деякі попередні дослідження на місці події.

Окрім того, слідчі версії можуть формуватися не тільки на засадах доказів – негативних обставин, але й на засадах фактичних даних, здобутих оперативним шляхом і які не являються доказами. Слідчий чи спеціаліст-криміналіст, який приймає участь в огляді місця події, за деякими ознаками, інколи чисто зовнішніми, може прийти до попереднього висновку (наприклад, про те, що пролом було здійснено зсередини приміщення). Цей висновок на місці події являється тільки негативною обставиною, на засадах якої слідчий може сформулювати версію. При цьому повинна перевірятися не тільки версія, але й за допомогою наступного, наприклад, судово-експертного дослідження і достовірність негативною обставини.

Знання слідчим ознак злочину перешкод та інших типових обставин, які виявляються при огляді місця події у справах про крадіжки, дозволяє йому ще до проведення судово-експертного дослідження (у випадках його необхідності) сконструювати версію, що підвищує оперативність розслідування.

Всі інценування крадіжок можна звести до двох видів: без злочину і зі зломом. Розповсюдженням являється другий вид, який, на думку особи, яка інценує крадіжку, найбільше впевнено свідчить про її скоєння. При цьому одна група негативних обставин буде сприяти як одному, так і іншому виду інценування, а інша – тільки інценуванню крадіжки зі зломом або тільки інценуванню крадіжки без злочину. Всі негативні обставини, які виявляються при інценуванні крадіжки зі зломом, можна згрупувати.

Так, наприклад, до однієї групи можуть бути віднесені такі негативні обставини, які

свідчать про злом зсередини приміщення. В багатьох випадках особа, що здійснює інсценування, виявляє побоювання бути поміченим (ними, наприклад, можуть бути найчастіше самі працівники в даному приміщенні – продавці, охоронці, завідуючі сховищами, інші матеріально-відповідальні особи, які раніше здійснили крадіжку або інший вид розкрадання), здійснює злом зсередини. Виявлення ознак такого злому, за винятком окремих виключень (коли, наприклад, злочинець сховався всередині приміщення, а після скоєння крадіжки здійснив злом перешкоди, щоб втекти), свідчить про те, що особа, яка здійснила злом, має на даний об'єкт вільний доступ і скоріше за все вона являється матеріально-відповідальною.

Якщо було інсценовано проникнення на об'єкт злочинця, наприклад, через підвал, який знаходився під приміщенням шляхом підкопу, то необхідно в процесі огляду встановити, де знаходився ґрунт із підкопу. Відсутність його з обох боків підкопу не буде негативною обставиною, так як цілком можливо, що злочинці здійснювали підкоп довгий час, а ґрунт відносили (відвозили) від місця події. Ґрунт, виявлений у підвалі, буде свідчити про те, що підкоп здійснювався з боку підвалу. Напрямок проникнення злочинця на об'єкт шляхом підкопу, можна також визначити за слідами лопати чи іншого інструмента, який використовувався для підкопу. Так, наприклад, напівовальна лопата залишає на стінках тунелю дугоподібні сліди, своєю випуклою частиною, які вказують напрямок підкопу.

При проникненні через підвал злочинець інсценує злом підлоги, без здійснення чого неможна проникнути в приміщення. Злом, наприклад, дерев'яної підлоги здійснюється за допомогою якого-небудь важеля або сокири, свердла, пилки. Якщо здійснено інсценування злому підлоги за допомогою важеля, то з боку підвалу не можна буде знайти слідів цього знаряддя, а якщо й буде виявлено їх, то вони скоріше за все будуть носити безладний характер, який буде свідчити про недоцільність їх нанесення. Ймовірніше за все сліди злому можна виявити всередині приміщення або їх взагалі не буде. Крім того, при старанному огляді кожного цвяха, яким були прибиті дошки підлоги, або на дошках (біля шляпок цвяха) можна виявити сліди використання обценьків або іншого інструмента, який використовувався для злому підлоги.

Якщо для злому підлоги використовувалася, наприклад, сокира, то напрямок слідів леза сокири, подряпини і нерозрублені до кінця дошки покажуть, звідки було здійснено злом – із приміщення або із підвалу.

В окремих випадках особа, яка інсценує проникнення шляхом злому, може з цією метою використати свердло, яким свердлить декілька отворів, а перемички між ними перепилює пилкою. При цьому волокна деревини на внутрішніх стінках отвору будуть направлені в бік входу свердла, а ошурки від свердлення будуть на підлозі підвалу, якщо свердлили із підвалу, і на підлозі приміщення, якщо отвори свердлили зсередини приміщення.

Іноколи здійснюється інсценування злому стелі. Ознаки, які вказують на напрямок злому стелі, будуть ті ж самі, що й при зломі підлоги.

Як злодії, так і особи, які інсценують крадіжку, нерідко здійснюють злом стін приміщення. Звідки, з якого боку стіни було почато здійснення пролому, на це можуть вказати форма слідів знаряддя злому, наявність основної частини матеріалу стіни там, звідки був початий пролом, форма і місце знаходження пролому. Наприклад, форма пролому стіни із цегли або глини по осі буде уявляти собою зрізаний конус, який буде починатися своїм більшим діаметром з боку злому.

В окремих випадках особи, які здійснюють злом стіни зсередини приміщення, не ураховують, що у будівлі високий фундамент. В результаті пролом з зовнішнього боку може виявитися розташованим значно вище зросту людини, що поряд з іншими ознаками також буде свідчити про інсценування крадіжки.

Якщо для злому дверей використовуються різні знаряддя у вигляді важеля, сокири, пилки, свердла та інших знарядь, розташування слідів на поверхні дверей з боку приміщення і їх форма також будуть вказувати на злом, здійснений зсередини приміщення.

Особливу увагу при огляді місця події необхідно звертати на стан замикаючих пристосувань, так як способи їх злому, розташування пошкоджень можуть вказувати, що злом здійснювався зсередини приміщення або при відкритих дверях. Так, наприклад, на поверхні ригеля врізного замка можна виявити сліди віджиму. Вони повинні прохо-

дити від вільного кінця ригеля в бік лицьової планки замка. Зворотній їх напрямком буде свідчити про виявлені особою, що інсценувала злом, незнання механізму утворення слідів при справжньому зломі і про те, що, підчас здійснення подібних дій, ригель замка віджати неможливо. Про це саме може свідчити і вм'ятина від знаряддя злomu на поверхні ригеля замка, а не сліди ковзання.

До другої групи негативних обставин, виявлених при огляді інсценування крадіжок, відносяться сліди на різних перепонах. Великі руйнування висячого, врізного або прирізного замка при відсутності слідів злomu на зовнішньому боці дверей можуть бути обставиною, яка свідчить про те, що замок було зламано при відкритих дверях.

Інколи при огляді місця події виявляється знаряддя, яким було здійснено злом. Хоча це питання остаточно вирішується при проведенні судово-трасологічної експертизи, однак слідчий сам повинен провести на місці події попереднє дослідження шляхом вимірювань як слідів злomu, так і поверхні знаряддя злomu з метою їх ідентифікації і вирішення питання про те, не виключено, що злом було здійснено за допомогою даного знаряддя, і прилученням таким чином його у якості речового доказу.

До третьої групи негативних обставин, які свідчать про інсценування крадіжки, необхідно віднести відсутність слідів там, де вони в процесі справжньої події повинні були виникнути. В свою чергу ці негативні обставини можна розділити на дві групи: відсутність слідів проникнення і слідів злomu.

До першої підгрупи відносяться: відсутність слідів ніг на поверхні підлоги підвалу, на запилений поверхні підлоги приміщення під проломом в стелі, на запилений поверхні підвіконня; непорушена стара павутина в місці пролomu; відсутність слідів транспорту при розкраданні великої кількості майна; відсутність слідів на рихлому ґрунті і на снігу біля місця злomu; відсутність бруду на чистій поверхні підлоги приміщення, якщо по вулиці неможна пройти так, щоб не забруднити взуття; непереміщені на поверхні підвіконня кімнатні квіти, в той час як проникнути всередину приміщення і не перемістити їх неможливо; наявність пилу на тих місцях, як і на всій сусідній поверхні, де ніби-то лежали вкрадені предмети.

До другої підгрупи можна віднести такі негативні обставини, як відсутність металевих ошурок на підлозі чи ґрунті біля дверей, якщо дужка замка розпилена; відсутність слідів злomu на дверях і на поверхні накладки при зломі врізного чи прирізного замка; відсутність на відповідних поверхнях слідів, які вказують на використання знаряддя злomu, виявленого на місці події. Крім того, відсутність слідів злomu на поверхні перепони з зовнішнього боку і наявність їх на поверхні перепони зсередини можуть свідчити про створення сприятливих умов для злomu, а так як їх може створити тільки та особа, яка має безперешкодний доступ у визначене приміщення, – то це також може свідчити про можливе інсценування.

Одним із видів негативних обставин, виявлених при огляді місця події, може бути малий розмір отвору, через який ніби-то проник злодій і до того ж виніс предмети через цей отвір, які були заявлені потерпілим такими, що мали мінімальні розміри більші ніж максимальні розміри отвору.

На руках, інших частинах тіла і поверхні одягу та взуття особи, яка заявила про здійснену ніби-то крадіжку, інколи можуть бути виявлені металеві ошурки від перепиленої дужки замка або інші дрібні частки від зруйнованої перепони, що також може свідчити про її причетність до злomu.

При інсценуванні крадіжки негативними обставинами, поряд з зазначеними вище, можуть бути: надзвичайний безлад в приміщенні; зайві руйнування; невміле здійснення злomu; виявлені у великій кількості сірники, у яких обгорілі тільки голівки; швидке знаходження "злодієм" коштовностей; створення безладу в документах або їх знищення, в той час як для зломщика вони не уявляють зацікавленості; пропажа громіздких і малоцінних предметів і збереженість компактних і цінних; виявлення слідів тільки однієї особи, тоді як вкрадено було велику кількість майна. В деяких випадках виявлення одних слідів повинно було спричинити виявлення інших. Відсутність їх може при визначених умовах також перетворитися в негативні обставини.

Нерідко матеріально-відповідальна особа, з метою забезпечення собі алібі, не сама створює інсценування крадіжки, а доручає це зробити кому-небудь іншому. При цьому обстановка місця події може більше відповідати за ознаками скоєнню справжньої кра-

діжки, ніж при інсценуванні, створеному самою матеріально-відповідальною особою. Але й у цьому випадку матеріально-відповідальна особа допомагає особі, яка здійснює інсценування крадіжки якими-небудь додатковими діями, наприклад, відповідними порадами або безпосередньою фізичною допомогою, які полегшують останньому здійснити проникнення в приміщення. Виявлення при огляді місця події наслідків і ознак цієї допомоги може бути підставами для формулювання версії про інсценування.

При огляді місця події у справах про розбійні напади і пограбування також можливо зустріти негативні обставини, які свідчать про інсценування цих злочинів. Їх інсценування найчастіше здійснюється з метою привласнення державного, суспільного чи особистого майна громадян або з метою приховування раніше скоєного розкрадання.

Як і при будь-якому іншому огляді місця події, у цих випадках необхідно співставляти пояснення потерпілих з деталями обстановки місця події. При поясненні того, що відбулося, потерпілий нерідко пропонує слідчому підготовлену версію. Однак, якщо злочин інсценовано, слідчий повинен виявити обставини, які будуть вступати в протиріччя з нею. Ігнорування і недооцінка негативних обставин, слідчим може спричинити затягування розслідування і як результат – не встановлення істини. Це тим більше можливо, що при інсценуванні розбійного нападу потерпілі нерідко можуть наносити самі собі тілесні ушкодження, що у визначеній мірі діють інколи позитивно на сприйняття слідчого, переконують його таким чином повірити версії “потерпілого”.

Однак, як правило, тілесні ушкодження, які наносять самі собі особи, що здійснюють інсценування, відносяться до розряду легких. Але навіть і тяжкі тілесні ушкодження не завжди можуть свідчити про те, що їх могла нанести інша особа, особливо якщо вони знаходяться на таких ділянках тіла людини, де їх можна нанести самому.

Розбійні напади і пограбування можуть бути інсценовані як у приміщенні, так і на відкритій місцевості. У першому випадку можуть бути виявлені негативні обставини, які характерні для інших злочинів, наприклад, відсутність слідів проникнення в приміщення, де ніби-то було здійснено розбійний напад або пограбування, чи злом здійснено зсередини приміщення. Інші негативні ознаки можуть бути характерні тільки для даного виду злочину.

Однією із типових негативних обставин для версії про розбійний напад чи пограбування може бути зв'язування рук і ніг “потерпілого” таким чином, що це можливо було зробити і йому самому.

Іншими ознаками інсценування пограбування чи розбійного нападу можуть бути, наприклад, виявлені сліди близького пострілу на тілі і одязі потерпілого, якщо він повідомляє, що стріляли в нього з відстані декількох метрів; розташування плям і бризок крові, які свідчать, що потерпілий персувався, в той час як він стверджує, що лежав без свідомості; невідповідність пошкоджень, за своїм місцем розташування і формою на одязі, з ушкодженнями на тілі потерпілого тощо. [401, 71–83; 410]

Негативні обставини при виявленні інсценувань пожежі. Всупереч розповсюдженій думці про те, що вогонь все знищує, огляд місця пожежі нерідко дозволяє виявити докази, за допомогою яких можливо відновити картину події. Практиці розслідування пожеж відомі декілька причин, в результаті яких вони виникають. Однією із найбільше розповсюджених являються підпали. Іншою, яка зустрічається також часто – злочинно-необережне поводження з вогнем і порушення правил пожежної безпеки. Крім того, пожежа може виникнути і в результаті впливу стихійних сил природи.

При перевірці сформульованої тієї чи іншої слідчої версії про причину пожежі, в процесі проведення огляду місця події, слідчим можуть бути виявлені обставини, які вступають в протиріччя з нею. Продовження дослідження їх, слідчий може прийти до висновку про інсценування події. При цьому найчастіше пожежа може бути тільки засобом приховування іншого злочину. Так, наприклад, на думку злочинця, якщо вбивство супроводжувати підпалом будинку, створює ознаки настання смерті особи від пожежі, яка виникла в результаті необережного поводження з вогнем.

Інсценування підпалу скоєного ніби-то іншими особами, злочинець переслідує неоднакову мету. В одних випадках ця мета може полягати в бажанні отримати страхову винагороду, в інших – притягнути до кримінальної відповідальності особу, яка ніби-то скоїла підпал і з якою особа, що інсценує, знаходиться у ворожих стосунках. Інколи ця мета полягає в бажанні відвести від себе підозру в скоєнні іншого злочину.

При інсценуванні підпалу пожежі, як правило, не дають можливості розповсюдити-ся і ліквідують її з самого початку, хоча не виключено можливості і знищення цілком підпаленого об'єкта. Це може бути у випадках, якщо особа, яка інсценувала підпал, не змогла впоратися з полум'ям на початковому етапі горіння або якщо вона вирішила, що досягне своєї мети навіть у випадку повного знищення об'єкта.

При інсценуванні підпалу іншими особами негативними обставинами для підтвердження цієї версії можуть бути: відносно безпечне місцезнаходження осередку вогнища; за відомо непридатний спосіб підпалу; вибір часу підпалу з таким розрахунком, щоб сторонні особи могли швидко помітити вогонь і підняти тривогу, наявність пристосувань підпалу в таких місцях, де сторонні особи не могли їх залишити.

Негативні обставини при інсценуванні інших подій, пов'язаних з пожежами, важко перелічити навіть приблизно, так як в кожному конкретному випадку вони можуть бути індивідуальні і притаманні тільки даній події. [401, 83–85]

Негативні обставини з окремих деталей події злочину. У тих випадках, коли приховати, наприклад, скоєне вбивство або інсценувати його під самогубство чи нещасний випадок злочинцю не вдається, з метою уникнення від кримінальної відповідальності злочинці можуть інсценувати окремі деталі події. Мета даного інсценування – показати, що мотив скоєння злочину не той, який був насправді, направити пошуки злочинця на неправильний шлях.

Злочинець, який інсценує обставини вбивства іншими особами, може, по-перше, залишити труп на місці досягнення злочинного результату – вбивства, а потім виступити у ролі несправжнього свідка (або доказати своє алібі), і, по-друге, вивезти або винести трупа з місця досягнення злочинного результату – вбивства і створити інсценування його вбивства за іншими мотивами. Інколи, після досягнення злочинного результату – скоєння вбивства в одному місці, злочинець переносить трупа в інше, не здійснюючи ніяких інших дій, які інсценують подію, а тільки приймає заходи до приховування трупа.

Якщо всі ознаки події, що відбулася будуть свідчити про вбивство, то особи, які мають відношення до нього, повинні пояснити, що сталося. При цьому вони можуть здійснювати дії, спрямовані на ствердження своїх пояснень. Коли вони виступають у ролі несправжніх свідків, вони можуть надавати пояснення про вбивство скоєне сторонньою особою у відповідності до створеного ними інсценуванням.

В процесі проведення огляду місця події з урахуванням свідчень таких осіб, особливо при деталізації цих свідчень, можна помітити невідповідність останніх обстановці місця події. Так, наприклад, при скоєнні вбивства чоловіком, який працював директором одного із сільськогосподарських підприємств, своєї дружини у власному будинку з використанням короткоствольної вогнепальної зброї типу пістолет, злочинець зробив один постріл у вікно, в результаті якого утворився отвір у склі. Після заявлення в правоохоронні органи про дану подію, злочинець пояснив, що постріл було зроблено з вулиці і напевно це його вороги зробили замах на нього але так сталося, що в цей час його дружина знаходилася біля вікна і таким чином куля влучила в неї. В процесі проведення огляду місця події слідчим було встановлено негативну обставину – при вивченні слідів пострілу у склі, які свідчили, що постріл було зроблено зсередини приміщення.

В результаті дій осіб на місці події створюються негативні обставини, які дозволяють сформулювати правильну версію, крім того, також можуть бути протиріччя і в їх поясненнях.

В окремих випадках після скоєння вбивства злочинець вивозить труп нерідко на значну відстань і приховує його або створює інсценування вбивства за іншими мотивами. Тому в кожному випадку виявлення трупа необхідно при огляді місця події вирішити питання, чи є місце виявлення трупа місцем скоєння злочину. Нерідко вже після огляду місця скоєння вбивства і трупа можна отримати відомості не тільки про потерпілого, але й про злочинця. Це добре розуміють злочинці і тому прагнуть вивезти або винести труп з місця досягнення злочинного результату – місця вбивства, таким чином, віддаляючи час, який пройшов з моменту вбивства, вони прагнуть приховати сліди злочину.

Якщо місце виявлення трупа не є місцем скоєння злочину, то всі докази можна розподілити на дві частини. Одна частина залишається на місці скоєння вбивства, і до його встановлення і огляду слідчий не має можливості їх виявити, а інша – на місці виявлення трупа. Тому для успішного розслідування і розкриття скоєного злочину дуже

важливо виявити і провести огляд місця скоєння вбивства, які б спроби не здійснював злочинець з метою приховування і знищення слідів.

Для встановлення того, що труп виявлено не на місці досягнення злочинного результату – місці вбивства, використовуються відповідні негативні обставини: відсутність крові на місці виявлення трупа (в ложі трупа), якщо наявна велика кількість тілесних ушкоджень; наявність слідів крові і слідів волочиння трупа, які вказують на те, що було здійснено переміщення трупа з іншого місця; наявність на поверхні одягу чи тіла трупа слідів боротьби в той час як на місці події сліди, які свідчать про боротьбу в даному місці, відсутні; невідповідність пози трупа, ушкоджень тіла і пошкоджень одягу на ньому, а також стан ушкоджень і пошкоджень іншим суттєвим явищам, які знаходяться на місці події; відсутність забруднень на тілі трупа, поверхні його одягу і взуття, характерних для місця події; невідповідний порядок розташування одягу, в якому був одягнений труп; невідповідність одягу трупа стану погодних умов або відповідної пори року.

Перелічені негативні обставини найчастіше зустрічаються на місці виявлення трупа. Разом з тим, практично неможливо надати вичерпний перелік всіх негативних обставин, які дозволяють встановити, що місце події не може бути визнано місцем скоєння злочину. Однак, при обмеженні встановлення даного факту, ще не можна здобути докази для успішного розкриття скоєного злочину. Для цього необхідно виявити і оглянути безпосереднє місце скоєння злочину, на яке можуть вказувати самі негативні обставини.

Так, наприклад, у випадку виявлення трупа з відкритими пораненнями на тілі, а також голови і якщо крові під трупом не буде виявлено – це вже буде однією із негативних обставин, яка може свідчити про те, що скоєння вбивства могло бути саме в місці виявлення трупа. До того ж, якщо на трупі буде одяг, який не відповідає погодним умовам, наприклад, відсутність теплого одягу і відповідного взуття у зимовий період, коли труп виявляється на відкритій місцевості і він буде одягнений в легкий халат, а на ногах будуть кімнатні тапки без носків, то це також можна визнати негативною обставиною. Хоча відсутність теплого одягу на трупі могло свідчити про скоєне пограбування потерпілого, але відсутність носків на ногах і наявність на них кімнатних тапок може бути негативною обставиною для окремої версії про скоєне вбивство на місці виявлення трупа.

На місце, де було скоєно вбивство, можуть вказувати і деякі забруднення на поверхні одягу і тіла трупа, різні предмети, які знаходяться на трупі, його поза та інші ознаки. Наприклад, злочинець, волочив потерпілого з місця скоєння вбивства за ноги, залишає його, без перевертання тіла чи зміни його пози. Своїми витягнутими руками труп буде вказувати напрямок, звідки він був переміщений. Хоча ці ознаки не можуть бути визнані негативними обставинами але вони можуть допомогти слідчому інколи встановити напрямок, в якому необхідно проводити пошук місця скоєння злочину.

Труп, переміщений в інше місце, може бути прикритий різними матеріалами, які можуть бути в місці приховування або залишається без прикриття. Інколи в обставинці, яка оточує труп, і на самому трупі проводиться інсценування мотиву вбивства, який являється полярним, протилежним справжньому або в крайньому разі таким, який не має зі справжнім мотивом нічого спільного. Так, наприклад, вбивство скоєне під час кримінального аборту або з метою позбавитися від дружини чи коханки інсценується як вбивство після зґвалтування; вбивство із помсти або по необережності може інсценуватися як вбивство при розбійному нападі тощо.

При цьому може бути, що злочинець, який скоїв вбивство і здійснив переміщення трупа на інше місце, не мав яких-небудь постійних відношень з потерпілим. Тому основним його завданням є приховування трупа, щоб він якомога більше часу не був виявлений і щоб таким чином йому (злочинцю) можна було мати можливість непомітно зникнути з місця події і знищити сліди. В цьому випадку, якщо і здійснюється яке-небудь інсценування, то тільки з метою страхування або отримання можливості потім доказати своє алібі.

Якщо ж вбивця мав постійні відношення з потерпілим, то у зв'язку з цим у нього виникає необхідність в інсценування не тільки місця, але й мотиву, часу та інших окремих обставин події. З місця скоєння вбивства він здійснює переміщення трупа тому, що в деяких випадках пояснити факт настання смерті якими-небудь іншими причинами неможливо. Так, наприклад, при скоєнні вбивства в кімнаті приватного будинку, де знаходилися тільки потерпілий і злочинець, не завжди можна заявити, що вбивство

було скоєно якою-небудь третьою особою. Якщо подібні спроби інколи і робляться, то це приводить до появи негативних обставин і викриття злочинця. Деякі із злочинців думають, що краще і безпечніше здійснити переміщення трупа в інше місце і заявити, що до даного вбивства вони не мають ніякого відношення. Після переміщення трупа з місця скоєння вбивства злочинець знищує сліди злочину. Однак своїми діями, направленими на знищення слідів злочину, злочинець створює негативні обставини, за допомогою яких він легко викривається. Огляд встановленого місця скоєння вбивства, а при необхідності і обшук можуть проводитися за загальними кримінально-процесуальними правилами.

В практиці розслідування вбивств має важливе значення ще один із видів скоєння цього тяжкого злочину, порушення кримінальної справи і розслідування якого розпочинається нерідко із заяви про зникнення особи. Як правило, про зникнення людини заявляють особи, які скоїли вбивство і знаходилися з потерпілим в родинних, службових та інших близьких відношеннях. Не завжди, звичайно, таким заявям може передувати вбивство. Нерідко після заяви особа, яка зникла повертається, її знаходять у родичів або у лікарні, куди вона могла потрапити внаслідок нещасного випадку тощо. Інколи з тих чи інших причин особа, яка зникла не бажає, щоб про її місцезнаходження знали родичі або знайомі, і таємно переїжджає в іншу місцевість.

Разом з тим, при наявності даних, які свідчать про вбивство особи, яка зникла, в обов'язковому порядку повинно бути порушено кримінальну справу і проведено розслідування. При цьому також обов'язково проводиться огляд місця події, де передбачається, що могло бути скоєно вбивство.

Вчені-криміналісти, які займалися дослідженнями кримінальних справ, пов'язаних зі вбивствами, зазначають, що приблизно в 50% всіх випадків "місцем вбивства було приміщення, в якому мешкав злочинець і в якому він мешкав інколи разом з потерпілим" [415, 44]. При цьому замість огляду місця події інколи доцільніше проводити обшук, який дозволяє значно глибше і детальніше вивчити обстановку на місці, де передбачається, що було скоєно вбивство, значно ефективніше виявити докази, в тому числі і негативні обставини.[401, 85–90; 426, 97–98]

Таким чином, виявлення в процесі проведення огляду місця події і використання негативних обставин в розслідуванні злочинів має важливе значення для їх успішного розслідування і розкриття кримінальних справ, в окремих випадках негативні обставини, своєчасно виявлені слідчим допомагають йому проводити розслідування значно оперативніше і ефективніше, що в результаті надає можливість отримання достовірних доказів в справі, що розслідується.

2.7. Основні положення тактики огляду місця події в окремих слідчих ситуаціях

2.7.1. Тактика огляду трупа людини на місці його виявлення

Якщо зробити ретроспективний погляд в минуле і ознайомитися з тими питаннями, які відносяться до тактики огляду трупа на місці його виявлення, то матеріали наявних досліджень [725] свідчать, що до 1785 р. лікарі до огляду трупів не залучалися. Огляди трупів здійснювалися за участю соцького, виборного, отамана, інколи священника.

З кінця 80-х рр. XVIII ст. до проведення огляду трупа на місці його виявлення почали залучатися лікарі. Правда, в цей період і до 1800 р. взагалі перестали проводити огляд трупів при очевидних вбивствах. Для проведення успішного розслідування і розкриття вбивств в подібних випадках визнавали достатніми дані, які були отримані в результаті проведення допитів обвинувачених і свідків.

Огляд трупа на місці його виявлення проводився в зазначений період тільки в тих випадках, коли обставини справи були неясними, коли наявність насильства і його вид не можна було встановити іншим шляхом. В таких випадках зовнішній огляд трупа на місці його виявлення проводив нижній земський суд за участю лікаря і про його результати складався рапорт.

В кінці 1799 р. в кримінальних справах появляється новий документ – свідоцтво, в

якому викладаються коротко результати проведеного зовнішнього огляду трупа, причому з цього часу проводяться вже огляди всіх виявлених на місці події трупів.

Так, наприклад, перше свідоцтво на Харківщині було складено в 1799 р. при розслідуванні справи про обвинувачення поміщика поручика Карпова у вбивстві його кріпачки Скляренко.

Приблизно з 1800 р. починають інколи, поряд з проведенням зовнішнього огляду трупа на місці його виявлення, проводити і розтини трупів, про що в кримінальних справах свідчити наявні два документа: повідомлення, яке містило дані про ушкодження, які були встановлені при проведенні зовнішнього огляду трупа на місці його виявлення, складені від імені засідателя нижнього земського суду (за участю лікаря), і свідоцтво, яке містило уже дані, отримані не тільки в результаті зовнішнього огляду трупа, але й при розтині трупа, складене лікарем (в присутності того самого засідателя).

В зазначений період вперше зустрічається вказівка на проведення розтину синяка. Так, наприклад, в одному із "Повідомлень", яке було у справі про вбивство Семеном П. своєї дружини, записано: "...на лівій щоці нижче ока великих розмірів синьо багрянний знак, в якому при розтині шкіри знайдено згусток кусками чорної крові, без пролому кістки".

Важко сказати, з якою метою це робилося, однак напевно, не для диференціації зазначеної плями від трупних плям, так як про останні перші спогади з'являться тільки через декілька десятків років; мало ймовірно також, щоб подібне дослідження проводилося з метою вирішення питання про прижиттєвий характер синяка. Можливо, лікар просто вирішив перевірити чи немає в даному місці ушкодження кісток.

З 1825–1830 рр. в "Свідоцтвах" з'являється уже опис одягу і загальні дані про трупа (крім с відомостей про ушкодження), а з 1840 р. – і власне про саме місце виявлення трупа, про сліди ніг, а також про місце розташування, позу тіла трупа.

З 1850–1851 рр. в справах з'являється новий документ (без назви), який містив офіційну частину (коли, хто і що оглядав), потім розділ "Попередні відомості" (докладний виклад обставин випадку), далі "Зовнішній огляд", в якому вперше містяться дані про час огляду, про погоду, про розташування і позу трупа, про сліди крові на поверхні одягу, про пошкодження одягу і дані розтину. Висновку в цьому документі не було.

Необхідно відзначити, що в зазначений термін часу розтини трупів, мабуть, із-за відсутності належних приміщень проводились, як правило, на місці події, причому внаслідок цього зовнішній огляд трупа на місці його виявлення і огляд самого місця, а також розтин трупа уявляли собою як би єдиний процес і відображались в одному документі.

З 1860 р. дані, отримані при огляді місця події і трупа, викладаються, як правило, в трьох документах: у вигляді "Рапорта" (або акта) станового пристава, який звичайно перший проводив огляд трупа (за участю понятих), у вигляді "Свідоцтва" і в новому документі, який мав назву "Судово-лікарський огляд".

В останньому документі зовнішній огляд трупа на місці його виявлення вже проводиться за докладно розробленою схемою, яка за змістом була близькою до сучасної.

З 1864 по 1880 рр. зазначені вище три документи зустрічаються у всіх кримінальних справах, пов'язаних зі смертельними наслідками, за виключенням випадків, коли виявлявся утоплений і в зв'язку з раптовістю смерті, коли порядок огляду і всі заходи щодо трупа змінювалися. У цих випадках первинний огляд трупа і місця його виявлення здійснювалися вільновідпущеними і депутатами державного скарбу, які складали досить докладний і зрозумілий документ – "Огляд"; після цього становий з понятими проводив тільки огляд трупа і, після складання акта, дозволяв хоронити. Таким чином, у випадках подібного роду огляд трупа на місці його виявлення проводився без участі лікаря.

1880 р. необхідно визнати роком, коли у південних губерніях України почав розвиватися зв'язок між зовнішнім оглядом трупа на місці його виявлення, коли в ньому приймає участь лікар, і розтином трупа, який звичайно проводився тут само на місці події, безпосередньо після закінчення огляду.

Дані огляду місця події і трупа на місці його виявлення як і раніше записувалися в документі під назвою "Судово-лікарський огляд", але, крім нього, в справах, замість "Свідоцтва", з'являється новий документ, який складався по суті з тих самих частин, що й сучасний акт судово-медичної експертизи трупа.

З 1900 по 1907 рр. уже по суті здійснилося повне розмежування між оглядом трупа на місці його виявлення і судово-медичним дослідженням трупа, де б воно не проводилося.

З 1907 по 1917 рр. протокол огляду місця події за своїм змістом був приблизно таким самим, як і сучасний.

Цікаво, що і в зазначений термін часу при відсутності трупа на місці події лікар для участі в огляді ніколи не запрошувався, навіть якщо на місці події мали місце сліди крові. Огляд і опис цих слідів проводив судовий слідчий.

В 1918–1923 рр. огляд трупа на місці його виявлення, навіть при вбивствах, проводився приблизно у половині випадків і якість його проведення залишала бажати кращого.

В кримінальних справах 1924–1929 рр. заслуговують уваги дві особливості огляду трупа на місці його виявлення, характерні для цього терміну часу: або 1) первинний огляд місця події проводився слідчим і лікарем (через лікаря) і при цьому складався протокол, в якому здійснювався дуже поверховий виклад як самої місцевості, місцезнаходження трупа, його поза, часто взагалі не описувався одяг і більше чи менше повно описувались трупні явища і ушкодження. Потім труп вилучали з місця його виявлення і, вже без лікаря, сам слідчий з понятими продовжував огляд місця події і складав про це окремий протокол огляду місця події або 2) первинний огляд трупа на місці його виявлення проводився працівниками міліції без лікаря і при цьому проводився огляд і в протоколі фіксувалась тільки повністю обстановка місця події, за виключенням трупа, який, відповідно до запису в протоколі, “залишався на місці до проведення огляду лікарем”; лікар, який виїжджав на місце виявлення трупа пізніше, сам описував трупа, складав при цьому протокол медичного огляду трупа.

З 30-х рр. XX ст.. огляд трупа на місці його виявлення в загальних рисах проводився, як правило, так само, як і сьогодні. Велику роль в цьому відіграв відомий український судовий медик і криміналіст професор М. С. Бокаріус, завдяки якому вперше у 1925 р., а потім у 1929 р. вийшла у світ його монографія, яка була присвячена питанням проведення первинного зовнішнього огляду трупа на місці його виявлення [55; 56]. В цих працях вперше у вітчизняній судово-медичній і криміналістичній літературі було приділено велику увагу загальним питанням тактики проведення первинного огляду трупа на місці його виявлення, вперше були доволі докладно висвітлені особливості огляду трупа на місці його виявлення при різних видах насильницької смерті, вперше було зазначено на надзвичайну важливість старанного пошарового вивчення одягу на тілі трупа, червоною ниткою пронизує надзвичайно важлива думка про необхідність в проведенні огляду трупа на місці його виявлення безперервно пов'язувати (порівнювати) судово-медичні дані, отримані в процесі проведення огляду трупа на місці його виявлення, з рештою відомостей, здобутих при проведенні огляду навколишньої обстановки місця події. Наступним кроком, направленим на покращення якості проведення огляду трупа на місці його виявлення, велике значення мала монографія українського судового медика Ю. С. Сапожникова, яка була написана на великому особистому досвіді автора і вийшла у світ в 1940 р. [567] та праці інших судових медиків і криміналістів, які були опубліковані в наступні роки. [459; 517; 689]

Такі основні положення коротенького нарису щодо питань, які висвітлюють становлення і розвиток тактики огляду трупа на місці його виявлення в різні терміни часу минулого в Україні.

На сучасному етапі огляд трупа на місці його виявлення – це слідча дія, яка проводиться слідчим чи іншою особою, що проводить розслідування, і обов'язково за участю спеціаліста в галузі судової медицини з метою попереднього зовнішнього дослідження трупа і виявлення ознак і їх фіксації в протоколі огляду місця події, які в майбутньому будуть сприяти встановленню особистості потерпілого, місця, терміна часу, обставин та причин настання смерті, а також для виявлення ознак, що можуть вказувати на можливого злочинця.

Своєчасне і якісне проведення огляду трупа на місці його виявлення може надати органам досудового слідства можливість в'яснити сутність події, що відбулася, а у багатьох випадках отримати відомості про особистість потерпілого і злочинця, про мотиви скоєння злочину та інші фактичні дані. Результати цього виду слідчого огляду дозволяють слідчому оперативно сформулювати слідчі версії щодо події, яка відбулася

і з метою наступного планування розслідування. У зв'язку з тим, що при проведенні огляду трупа на місці його виявлення – сам труп людини виступає специфічним і складним об'єктом попереднього дослідження, законодавець передбачив, що даний вид слідчого огляду в порядку ст. 192 КПК України повинен обов'язково проводитися за участю спеціаліста в галузі судової медицини. Тому участь спеціаліста в галузі судової медицини при проведенні зовнішнього огляду трупа людини на місці його виявлення не повинна бути самоціллю, а являтися дією, направленою на вирішення визначених питань загального судово-медичного характеру.

Взаємовідносини між слідчим і спеціалістом в галузі судової медицини в процесі проведення огляду трупа на місці його виявлення визначаються ст.ст. 128¹, 192 КПК України та „Правилами роботи спеціаліста в галузі судової медицини при зовнішньому огляді трупа на місці його виявлення (події)” [498], які були прийняті ще за часів бувшого Радянського Союзу і діють в Україні до сьогоденного часу. Відповідно до зазначених Правил, прибуття спеціаліста в галузі судової медицини на місце виявлення трупа і його повернення на місце своєї роботи – в бюро судово-медичної експертизи, а також створення необхідних умов для роботи (освітлення, охорона порядку, технічна допомога при огляді трупа тощо) здійснюється органами досудового слідства, які проводять огляд місця події; на них також покладається обов'язок транспортування трупа в бюро судово-медичної експертизи.

При проведенні огляду трупа на місці його виявлення спеціаліст в галузі судової медицини використовує свої спеціальні знання, необхідне спорядження засобів судово-медичного характеру і проводить попереднє дослідження трупа, хід і результати якого слідчим фіксуються в протоколі огляду місця події.

Спорядження спеціаліста в галузі судової медицини для огляду трупа.

На місці події спеціаліст в галузі судової медицини повинен прийти спорядженим необхідними засобами для успішного проведення огляду трупа. У нього повинні бути необхідні різноманітні засоби, прилади для попереднього дослідження трупних змін та суправітальних реакцій, інші необхідні засоби.

Для надання медичної допомоги необхідно мати 10% водяний розчин аміаку, 5% спиртовий розчин йоду, настійка валеріани, корвалол, шприц і голки для ін'єкцій, фонендоскоп, бинти, вату.

Для попереднього дослідження трупних змін і суправітальних реакцій необхідно мати ртутні термометри (для вимірювання температури повітря, води, трупа), електротермометр (для вимірювання температури трупа), динамометр для попереднього дослідження трупних плям, металевий стержень чи лінійка для викликання ідіом'язової пухлини, неврологічний молоток, прилад для електроподразнення скелетних м'язів, 1% розчин пілокаопину і атропіну, шприц туберкуліновий, голки для ін'єкцій, хронометр, діагностичні таблиці, номограми.

Для вилучення слідів крові, волосся та інших речових доказів необхідні паперові і целофанові пакети, скляні флакони місткістю 10–20 мл, пробірки, стекла предметні, марля, липка стрічка, ножниці, пінцет, скальпель, папір для упаковки речових доказів, шпагат.

Крім того, в комплекті спеціаліста в галузі судової медицини повинні бути: халат, ковпак, рушник, мило, спирт, тальк, гумові рукавички, лінійка, рулетка, лупа, електрофонар, олівець для письма на склі та інші письмові прилади, 3% розчин перекису водню, реактив Воскобойникова, ємність для води. [459, 17–18]

В Україні сьогодні випускаються спеціальні набори для спеціаліста в галузі судової медицини, зокрема, фірмою “ІНЖЕН”, яка дислокується в м. Ніжин Чернігівської області комплектується так звана “Валіза для розслідування причин смерті ВРПС-1”, а Науково-дослідним інститутом спецтехніки МВС України, який дислокується в Києві комплектується “Валіза спеціаліста в галузі судової медицини “НСМЕ-1”.

Ці набори призначені для технічного забезпечення робіт спеціаліста в галузі судової медицини необхідними приладами, інструментами, матеріалами під час огляду трупа на місці його виявлення, попереднього його дослідження з метою встановлення давності настання смерті та інших ознак.

Набори виконані на базі валізи-кейса з елементами кріплення, укладки на верхній кришці і ложементом у нижній частині валізи, який зберігає комплектуючі вироби і спеціальні технічні засоби від механічних пошкоджень. В комплекти входять:

- засоби для огляду трупа на місці його виявлення;
- засоби для встановлення давності настання смерті;
- засоби для фіксації і вилучення речових доказів біологічного характеру, що мають відношення до організму людини;
- засоби для документування результатів огляду трупа на місці його виявлення;
- допоміжні матеріали.

Основні габаритні розміри валізи 430x318x60 мм, вага комплекту – не більше 8 кг.

На місці виявлення трупа спеціаліст в галузі судової медицини вирішує наступні завдання:

- констатує смерть і виявляє ознаки, які дозволяють робити припущення щодо часу настання смерті;
- встановлює наявність тілесних ушкоджень, їх характер і механізм утворення;
- допомагає слідчому провести правильний і послідовний огляд трупа;
- надає допомогу слідчому у виявленні і вилученні слідів, схожих на кров, сперму та інші виділення організму людини, волосся, а також різних речовин, предметів, знарядь злочину та інших об'єктів;
- допомагає в проведенні правильно фіксації як загального стану трупа (його пози, наявності слідів трупного одубіння тощо), так і його окремих частин (слідів тілесних ушкоджень тощо), які мають важливе значення для події, що розслідується, в протоколі огляду місця події, який складається слідчим;
- висловлює попередню думку (в усній формі) про характер, механізм і давність утворення виявлених ушкоджень, про знаряддя, якими було заподіяно тілесні ушкодження, а також про інші питання медичного характеру, які виникають у слідчого в процесі огляду трупа на місці його виявлення;
- у випадку необхідності надає консультацію слідчому при підготовці матеріалів і складанні останнім постанови про призначення судово-медичної експертизи трупа і судово-медичної експертизи вилучених речових доказів, зокрема надає допомогу у формулюванні слідчим питань, які підлягають вирішенню судово-медичним експертом.

В процесі проведення огляду трупа спеціаліст в галузі судової медицини звертає увагу слідчого на всі особливості, які можуть мати значення для даного випадку, консультує слідчого з питань, які пов'язані з зовнішнім оглядом трупа на місці його виявлення і наступним проведенням судово-медичної експертизи і надає слідчому пояснення з приводу дій, які він виконує.

Зразу ж після прибуття на місце події спеціаліст в галузі судової медицини, перед усім, повинен впевнитися в смерті потерпілого. В тих випадках, коли у потерпілого будуть наявні ознаки життя, спеціаліст в галузі судової медицини через слідчого зобов'язаний викликати швидку медичну допомогу, а до її прибуття особисто прийняти всі заходи, направлені на відновлення основних життєвих функцій організму (штучне дихання, закритий масаж серця, зупинення кровотечі шляхом накладання джгута або пальцевим натисканням тощо).

Для констатації смерті користуються орієнтуючими і достовірними, або абсолютними, ознаками смерті. До орієнтуючих ознак смерті відносять: пасивне нерухоме положення тіла, блідність покривів шкіри, відсутність свідомості, дихання, пульсу і серцебиття, відсутність чутливості на больові (укол, опік полум'ям сірника, який горить) і нюхові (прикладання до носу вати з нашатирним спиртом) подразнення, відсутність реакції зіниць на світло і рефлексу рогівки ока.

Як правило, на місці виявлення трупа спеціаліст в галузі судової медицини не знає, скільки часу пройшло з моменту зупинки серцебиття і дихання. Тому при наявності тільки зазначених вище орієнтуючих ознак і відсутності очевидних несумісних з життям ушкоджень, він повинен надати реанімаційну допомогу потерпілому. Тільки після появи трупних плям спроби оживлення повинні бути припинені і констатована смерть і спеціаліст в галузі судової медицини доводить до відома слідчого, який в протоколі огляду місця події зазначає, які саме заходи були вжиті спеціалістом в галузі судової медицини для оживлення або урятування людини, термін часу їх початку і закінчення.

Однак в абсолютній більшості випадків у спеціаліста в галузі судової медицини при огляді трупа на місці події не виникає сумнівів щодо факту смерті, так як до моменту

прибуття слідчої групи на місце події на трупі уже набувають доброго вираження достовірні ознаки смерті: трупні плями і трупне одубіння, ознака Білоглазова (зміна форми зіниці при натисканні на яблуко ока – феномен “зіниці кішки”), висихання рогики і склери, пониження температури тіла нижче + 20°C, а нерідко і наявність майбутніх трупних змін, в першу чергу гниття. На факт смерті вказують також несумісні з життям ушкодження тіла, видимі при зовнішньому огляді трупа.

При проведенні огляду трупа на місці його виявлення необхідно дотримуватися визначеної послідовності. Для того, щоб нічого не пропустити і виявити максимально можливу кількість даних, рекомендується проводити огляд трупа на місці його виявлення в такій послідовності: 1) місцеположення і поза трупа; 2) предмети на трупі і в безпосередній близькості від нього; 3) одяг і взуття трупа; 4) загальні відомості про трупа; 5) наявність і вираження трупних змін; 6) ознаки переживання тканин; 7) особливості окремих частин тіла трупа і їх ушкодження; 8) ложе трупа.

Огляд і опис місцеположення і пози трупа, предметів на трупі і його верхнього одягу складають зміст *статичної стадії* огляду трупа на місці його виявлення. Ця стадія огляду закінчується складанням схеми місцеположення, пози трупа і фотозйомкою (орієнтуючою, оглядовою, а інколи вузловою і детальною). Вулова і детальна фотозйомка виконується при наявності на трупі визначених ознак, які можуть мати значення для розслідуємої справи, наприклад, порізів одягу чи слідів вогнепального пошкодження одягу або ушкоджень на видимих частинах тіла, зокрема, на тій частині голови, яка візуально сприймається на момент статичної стадії огляду трупа тощо). Фотозйомку може проводити як сам слідчий, так і запрошений до участі в огляді спеціаліст-криміналіст.

Описувати і фотографувати труп на місці його виявлення (так само, як і обстановку місця події взагалі) необхідно в тому положенні, в якому виявлені обставини спостерігалися в момент огляду. Діяти таким чином необхідно навіть в тому випадку, якщо буде встановлено, що обстановка місця події і положення трупа були змінені до приїзду слідчого і спеціаліста в галузі судової медицини.

Відновлювати за свідченнями очевидців обстановку місця події і, зокрема, місцеположення і позу трупа, стан його одягу при початковому огляді місця події неможна.

Для огляду вмісту кишень, нижнього одягу приходиться змінювати початкове положення трупа і його одягу – отже, з цього моменту статична стадія огляду трупа на місці його виявлення переходить в *динамічну*. Динамічна стадія закінчується вузловою і детальною фотозйомкою ушкоджень а інколи і окремих особливостей (татувань, рубців тощо), виявлених на тілі трупа. Якщо з яких-небудь причин фотозйомка не використовувалася, то необхідно скласти схему розташування ушкоджень на тілі потерпілого або його частинах. Складання подібних схем входить в обов'язки спеціаліста в галузі судової медицини. [459, 20]

Ступінь докладності огляду трупа на місці його виявлення (як і всього місця події взагалі) залежить від багатьох обставин: місця виявлення трупа, пори року і доби, стану погоди тощо. Однак у всіх випадках вимагають старанної докладної фіксації і щоб не було внесено в стан його одягу і тіло різних забруднень під час транспортування, труп необхідно після огляду належним чином упакувати в спеціальну упаковку а при її відсутності можна упакувати, наприклад, в плівковий синтетичний матеріал, який має форму рукава і який сьогодні можна придбати без проблем. Якщо необхідно встановити давність настання смерті, то при всіх обставинах на місці виявлення трупа необхідно докладно описати трупні зміни і виявлені ознаки переживання тканин.

Огляд місцеположення і пози трупа. Труп може бути виявлено на відкритій місцевості (в лісі, в полі, на березі річки чи водоймища тощо), на вулиці населеного пункту, в приміщенні (в помешканні, на горіщі, в приміщенні сараю тощо). Спочатку здійснюється фотозйомка трупа, якщо він виявлений на відкритій місцевості, орієнтуючим і оглядовим способами. При описі місця виявлення трупа зазначається точна назва цього місця і тієї його частини, в якій знаходиться труп.

Наприклад, при виявленні трупа на березі річки зазначається її назва, найменування берега (правий, лівий); якщо труп виявлено на вулиці населеного пункту, в протоколі фіксується назва цього населеного пункту, вулиці і зазначається номер найближчого будинку, а також проводяться вимірювання від визначених частин тіла трупа до найближчих фундаментальних орієнтирів (не менше трьох), якими можуть бути стовби з

відповідним номером, визначені вугли будинку, дерева тощо. При фіксації положення трупа обов'язково проводять вимірювання відстаней від частин його тіла (звичайно від голови і кінцівок ніг) до обраних нерухомих орієнтирів.

Якщо труп виявлено на відкритій місцевості, де немає поряд визначених орієнтирів, то фіксація трупа здійснюється за сторонами світу, використовуючи при цьому компас, який є в комплекті техніко-криміналістичних засобів слідчого і дані в градусах про орієнтири, які знаходяться на горизонті і отримані за допомогою компаса, переносяться на план-схему за допомогою транспорту.

Під позою трупа розуміється взаємне розташування частин його тіла по відношенню однієї до іншої. При описі пози необхідно зазначити положення голови по відношенню до серединної лінії тіла (нахилена вліво, вправо), до сагітальної (повернена вліво, вправо) і фронтальної площин (опущена вниз, відкинута назад). Потім відзначають положення голови по відношенню до інших частин тіла (торкається підборіддям грудей, лівою щогою торкається, частини лівого плечового суглоба тощо).

При описі верхніх і нижніх кінцівок відзначають їх положення взагалі або окремих їх сегментів по відношенню до сагітальної і фронтальної площин (відведені вправо, вліво, вперед, назад, під яким кутом); зігнуті або розігнуті (в яких суглобах, під яким кутом), до яких частин тіла прилягають. При описі верхніх кінцівок необхідно зазначити положення пальців по відношенню до долонь (трохи зігнуті, зігнуті в кулак, розігнуті).

Після чого фіксується поза трупа у протіколі огляду місця події, положення тіла і його частин, проводиться вимірювання з метою метричної прив'язки трупа відносно фундаментальних об'єктів навколишньої обстановки (прив'язка трупа здійснюється мінімум від трьох точок його тіла, наприклад, носка лівої ноги, правого вуха і великого пальця витягнутої в напрямку довжини тіла правої руки до визначених наявних фундаментальних об'єктів на місцевості) і окремих предметів, в тому числі знарядь злочину, наявність різних слідів, предметів, виявлених на поверхні одягу чи тіла трупа (якщо його було виявлено без одягу) або під ним, стан поверхні, на якій знаходиться труп.

Опис трупа необхідно здійснювати таким чином, щоб в майбутньому при необхідності можна було реконструювати обстановку місця його виявлення.

Опис положення і пози трупа доповнюється оглядовою і вузловою фотозйомкою, яка набуває важливого значення особливо в тих випадках, коли поза трупа буває незвичною і тому важко піддається мовному опису.

Огляд предметів на трупі і в безпосередній близькості від нього. На даному етапі огляду трупа необхідно провести попереднє дослідження и опис тільки тих предметів, які лежать на самому трупі або стикаються з ним. При цьому в першу чергу беруться до уваги предмети (знаряддя), якими наносилося ушкодження, – камінь, палиця, молоток, сокира, петля на шії, віршовка, якою зв'язані руки тощо.

Деякі знаряддя травми можуть знаходитися в природній отворах тіла або в тілі трупа (кляп в роті; ніж в рані тощо). Необхідно помнити, що *вилучення таких знарядь, які фіксуються в ушкодженнях або природніх отворах тіла, зборонено*. Їх необхідно залишати в тому стані, в якому вони були виявлені, забезпечив збереженість при транспортуванні трупа в бюро судово-медичної експертизи, наприклад, шляхом закріплення липкою стрічкою. Бажано також зберегти петлі на шії, на зв'язаних кінцівках, хоча в "Правилах роботи спеціаліста в галузі судової медицини при зовнішньому огляді трупа на місці його виявлення" [498, 253] рекомендується про можливе зняття петлі з шії шляхом її перерізання (але ні в якому разі не шляхом розв'язування вузла). Всі *вузли, виявлені на місці події, повинні бути збережені*, так як за їх особливостями нерідко встановлюється професія злочинця.

У випадках необхідності проводиться огляд кисті обох рук, їх стан, можливі нашарування або сліди крові чи інших об'єктів як особливо з боку долоні, так і з зовнішнього їх боку, які могли утворитися (залишитися) від дотику (контакту) рук потерпілого з тілом чи одягом злочинця. Особлива увага звертається на наявність мікрочасток піднігтьового вмісту, де можуть залишитися як окремі мікроволоконна одягу злочинця, так і мікрочастки шкіри, крові, волосся чи інших складових часток організму людини, які утворилися в результаті можливого захисту потерпілого шляхом нанесення подряпин злочинцю на різних ділянках його тіла. При їх виявленні вони вилучаються в паперові пакети окремо або, наприклад, разом з нігтями, шляхом зрізання останніх. Якщо умови не

дозволяють виконати вилучення мікрочасток піднігтьового вмісту, то на кисті рук надівають паперові пакети з їх фіксацією біля зап'ястя.

Деякі предмети і об'єкти можуть бути виявлені зафіксованими і кисті трупа – ніж, пістолет, жмут волосся або декілька волосин тощо. Вони також повинні бути старанно оглянуті, описані і вилучені.

При описі необхідно зазначати точну назву виявленого предмета, його положення по відношенню до трупа (лежить на передній поверхні грудей, затиснений в пальцях правої руки, торкається зовнішньої поверхні лівого стегна тощо), наявність на предметі якого-небудь забруднення. В ході огляду необхідно дотримуватися обережності, щоб не порушити цілісність цих забруднень і не залишити додаткових, в тому числі і слідів своїх пальців.

Нерідко поряд з трупом виявляються сліди крові, сечі, блювотних мас, частки речовини головного мозку, при описі яких зазначається їх розташування по відношенню до визначеної частини тіла трупа, колір, форма, розмір. При виявленні крові та інших рідких виділень на поверхні, яка має здатність поглинати, зазначається також глибина її промочування (грунту, снігу тощо).

Особливо важливе значення має опис виявлених слідів крові, так як нерідко вони допомагають провести реконструкцію обставин події.

Всі виявлені на трупі і поряд з ним предмети повинні бути зафіксовані також за допомогою вузлової і детальної фотозйомки.

Огляд одягу і взуття трупа. Проводиться огляд одягу – його положення на тілі трупа і стан (пошкодження, забруднення, цілісність застібок, петель, гудзиків, зміщення предметів одягу зі своїх місць), наявність слідів, схожих на кров або інші виділення організму людини. Відзначається відповідність одягу порі року і обстановці.

При виявленні пошкоджень одягу або слідів зазначається їх локалізація, розміри, характер, їх відповідність пошкодженням на нижніх шарах одягу і ушкодженням на тілі трупа. У тих випадках, коли проводиться огляд трупа невідомої особи, одяг описується з більшою докладністю, з зазначенням особливих його прикмет, які можуть бути використані в якості початкового матеріалу для впізнання потерпілого. Вилучення одягу на місці події проводити недоцільно, оскільки можуть бути втрачені таким чином можливі нашарування мікрочасток, волосся та інших об'єктів і слідів, які можуть мати значення речових доказів. Крім опису одягу, необхідно провести оглядову, вузлову, а іноді і детальну фотозйомку положення одягу на тілі трупа. Це необхідно тому, що в динамічній стадії огляду трупа на місці його виявлення і при транспортуванні трупа в бюро судово-медичної експертизи початкове положення і стан одягу може бути порушено.

З тієї ж причини необхідно докладно описати, сфотографувати і прийняти заходи до збереження наявних на поверхні одягу нашарувань і забруднень, особливо визначеної форми, наприклад, таких, які мають визначену форму малюнка протектора колеса автомашини.

Після огляду верхнього одягу переходять до попереднього дослідження й опису нижніх його шарів. "Правила роботи спеціаліста в галузі судової медицини при зовнішньому огляді трупа на місці його виявлення рекомендують одяг з трупа не знімати, а тільки можна розстібати і піднімати" [498, 250]. Ця рекомендація відповідає практиці, що складаєся.

При проведенні нижніх шарів огляду одягу, щоб не переплутати той порядок розташування одягу який був на тілі трупа, одяг з тіла трупа повністю не знімається, а тільки розстібається і знімається спочатку, наприклад, з однієї руки чи ноги, описується як стан одягу, так і стан тієї частини тіла з якої одяг зняли, а потім навпаки, про що в протоколі огляду робиться відповідна позначка. Перевіряється також вміст кишень, де можуть бути виявлені документи, цінності та інші предмети, які, можливо, будуть мати доказове значення для справи, що розслідується.

Звичайно, у випадку необхідності слідчий може на місці події зняти з трупа будь-який предмет одягу і провести його попереднє дослідження.

З метою збереження наявних нашарувань і забруднень окремі предмети одягу також бажано зняти з трупа і окремо їх упакувати. При цьому необхідно дотримуватися максимальної обережності, щоб нашарування (наприклад, забруднені відбитки малюнка протектора колеса автомобіля) не зруйнувалися. Інколи для цього приходиться розрізати одяг, про що необхідно зробити відповідний запис в протоколі огляду.

При описі одягу зазначається: найменування відповідного предмета одягу (пальто, сукня, сорочка, штани, спідниця тощо); вид тканини, із якої він пошитий (вовна, бавовна тощо); колір і малюнок тканини; ступінь зношення; запах, який має одяг (сечі, калу, бензину тощо); стан застібок (гудзиків, петель, гачків тощо); вміст кишень; фабричні клейма, різні помітки, надписи на підкладці тощо, які можуть бути використані для встановлення особистості трупа невідомої особи.

Особливу увагу необхідно звернути на виявлені і описані забруднення і пошкодження одягу; якщо їх не виявлено, то про це необхідно спеціально зазначити в протоколі огляду місця події. При виявленні забруднень зазначають їх локалізацію, вид (пляма, патьок, помарка тощо), колір, характер речовини забруднення (кров, сеча, блювотні маси, пісок, маслянисті речовини тощо), форму, розміри, ступінь проникнення в тканину (ступінь промочування тканини), стан речовини забруднення (рідкий, сухих, підсушений).

При описі пошкоджень одягу зазначають їх локалізацію, вид (поверхнєве пошкодження, наскрізне пошкодження верху і підкладки), форму (довжину пошкодження орієнтують за циферблатом часів), розміри, особливості країв, кінців і ниток, що їх утворюють, забруднення навколишньої тканини пошкодженого предмета одягу, відповідність пошкоджень верхніх шарів одягу пошкодженням на нижніх шарах і ушкодженням на тілі трупа. Якщо пошкоджень декілька, то проводиться їх довільна нумерація і кожне пошкодження описується окремо.

При огляді і описі взуття особливу увагу необхідно звернути на її підшву, на якій іноді можуть бути виявлені забруднення, які відсутні на місці виявлення трупа (наприклад, різні фарби, вапно, мука, глина тощо). Ця обставина може свідчити про те, що місце виявлення трупа не є місцем скоєння вбивства.

При дорожньо-транспортних пригодах на підшвах взуття можуть виникнути так звані сліди ковзання, які повинні бути описані і сфотографовані вузловим і детальним видом зйомки. Ці сліди можуть мати вигляд паралельних борозен і валиків лінійної або дугоподібної форми і можуть розташовуватися відносно низу підшви подовжньо (паралельно осьовій лінії сліду взуття) або під визначеним кутом до осьової лінії сліду.

Загальні відомості про трупа. В протоколі фіксуються загальні відомості про труп: стать, приблизний вік, довжина тіла, будова тіла, колір покриву шкіри. У випадках виявлення трупа невідомої особи слідчий визначає доцільність складення словесного портрета, опис особливих прикмет (фізичні недостатки, рубці, татуювання тощо) і виконує сигналетичну фотозйомку трупа з метою в майбутньому проведення його впізнання.

У випадках виявлення трупа відомої людини (коли в кишенях трупа, або в інших місцях місця події буде виявлено відповідний документ, який свідчить про прізвище, ім'я і по батькові потерпілого або коли хто-небудь із очевидців під час проведення огляду трупа на місці його виявлення заявляє, що він потерпілого знає і називає його прізвище, ім'я та по батькові, в останньому випадку слідчий повинен взяти дані про особу яка зробила подібну заяву, тобто впізнала потерпілого на місці події), в протоколі огляду місця події необхідно зазначити тільки його прізвище, ім'я та по батькові.

Огляд наявності і вираження трупних змін та ознак переживання тканин. Після настання біологічної смерті органи і тканини трупа піддаються змінам, які діляться на ранні і такі, що утворюються пізніше. До ранніх відносяться охолодження трупа, трупні плями, трупне одубіння, висихання і аутоліз; до тих, які утворюються пізніше – гниття, муміфікація, жировіск і торф'яне дублення. Старанне попереднє дослідження і опис трупних змін при огляді трупа на місці його виявлення має дуже важливе значення, так як надає можливість встановити факт смерті, визначити термін часу її настання і вирішити деякі інші питання, які цікавлять слідчого: про початкову позу трупа, про можливе його переміщення, перевертання до прибуття на місце події слідчого тощо.

Опис трупних змін в протоколі огляду починається з обов'язкового зазначення терміну часу (в годинах і хвилинах) початку їх попереднього дослідження і фіксації, а також температури навколишнього повітря (або повітря і води, якщо труп вилучено із води). Температура повітря і води реєструється хімічним (побутовим) термометром з точністю до 0,5°С не раніше чим через 10 хвилин знаходження термометра у відповідному середовищі.

Необхідно відзначити, що об'єктивні терміни настання смерті можуть бути отримані тільки при вивченні якомога більшої кількості трупних змін в динаміці у визначеній послідовності, а саме:

а) визначається ступінь охолодження трупа шляхом ощупування покриву шкіри на відкритих частинах тіла і прикритих одягом, а також вимірюється температура в прямій кишці. Як правило, після смерті спостерігається нерівномірне охолодження в різних частинах тіла: при кімнатній температурі, наприклад, кисті рук охолоджуються через одну годину, обличчя через дві години, а тулуб може бути ще теплим 8–12 годин. Необхідно пам'ятати, що на процес охолодження трупа мають вплив багато факторів – температура навколишнього середовища, вологість, одяг, який надітий на трупі тощо.

На місці події ступінь охолодження трупа визначається зміною температури в прямій кишці шляхом використання термометра (традиційний скляний ртутний лабораторний, електричний чи портативний електронний термометр з різними датчиками). Вимірюють температуру в прямій кишці не менше двох разів з інтервалом в одну годину, відзначаючи при цьому також температуру повітря навколишнього середовища на рівні трупа. В звичайних умовах труп охолоджується приблизно на 1° в годину і до кінця доби температура в прямій кишці вирівнюється з температурою навколишнього середовища;

б) проводиться попереднє дослідження трупних плям: їх локалізація (на передній, задній, боковій (з лівого чи з правого боку) поверхні тіла, в дистальних відділах тощо), вигляд (суцільний чи у вигляді окремих плям), розповсюдженість, чіткість меж, інтенсивність, наявність синяків на них, забарвлення, ділянки відсутності плям в місцях тиску (ложа трупа, складки одягу), наявність відбитків предметів, переміщення плям.

Відмічається стадія розвитку плями, термін часу відновлення її після дозованого навантаження з зазначенням типу динамометра (пружинний, гідравлічний, одно- чи двох зональний) і умов динамометрії (сила, термін часу і місце тиску).

Трупні плями, як абсолютна ознака смерті, pojawiaються на частинах тіла трупа, розташованих знизу в середньому через 1,5–2 години після настання смерті і в своєму розвитку проходять три стадії – гіпостазу, дифузії (стазу) та імбібіції.

Стадія гіпостазу продовжується перші 10–12 годин після смерті, і в цей термін часу трупні плями зникають і відновлюються, причому швидкість відновлення їх забарвлення залежить від причин смерті і давності її настання.

Стадія дифузії звичайно формується протягом 10–12 годин після смерті і найбільшого свого розвитку досягає в кінці 1–1,5 доби. В цій стадії тріпні плями не зникають при натисканні, а тільки можуть бліднішати і повільно відновлюють свій початковий колір; при зміні положення тіла вони можуть переміщатися. Починаючи з другої доби трупні плями переходять в стадію імбібіції, коли вони при натисканні зберігаються і при зміні положення тіла не переміщуються.

Стадія і тривалість відновлення трупних плям визначаються методом дозованої динамометрії за допомогою дозованого одно- чи двох зонального динамометра. При встановленні давності смерті за цим критерієм отримані результати вимірювань порівнюються з даними орієнтувальних таблиць;

в) вивчається м'язове одубіння в окремих групах м'язів (жувальних, м'язів шиї, плеча, передпліччя, кисті, грудей, живота, спини, стегна, ступні) і ступінь його розвитку (відсутнє, слабке, помірне, сильне).

М'язове одубіння починає появлятися через 2–4 години після настання смерті і розвивається у визначеній послідовності за нисхідною лінією. Воно появляється в жувальних м'язах, через 6–8 годин повністю охоплює всі м'язи тіла, свого найвищого розвитку досягає до кінця доби і зберігається до двох діб, а з третьої доби одубіння починає закінчуватися;

г) відзначаються явища переживання тканин: реакція м'язів скелету на механічне (ознака Чако, викликання ідіом'язової пухлини) або електричне подразнення (реакція м'язів обличчя і зіниці на дії струму), зінична проба на введення 1% розчину пилокарпіну або атропіну в передню камеру ока; ці реакції використовуються в перші 9–10 годин після смерті;

д) досліджується стан очей: положення повік, рухомість яблук очей, ознака Білог-

лазова, стан рогівки (прозорість, мутність, тусклість). Для оцінки постмортальних термінів за станом рогівки і злуццвання її клітин робляться відбитки з рогівки, які про-сушуються і відправляються в судово-медичну лабораторію для вивчення;

е) фіксуються ознаки висихання (плями Лароше, висихання червоної облямівки губ, передньої поверхні мошонки);

є) встановлюється наявність ознак гниття, ступінь їх вираження і анатомічна локалізація, чи ознак пізніх трупних явищ (гниття, жировіск, муміфікація тощо);

ж) визначається наявність ентомофауни, її вид, стадії розвитку (яйця, личинки, лялечки, зріла муха). Оскільки визначені некробіози і комахи розвиваються у визначений термін часу доби, або сезону, значення цих даних може бути використано при встановленні давності смерті. При виявленні мух на різних стадіях розвитку, комахи на поверхні трупа або ложа трупа (на поверхні або глибині ґрунту), кожен вид поміщають в окрему ємність з широким горлом, закритим марлею і негайно відправляють ентомологам. При відсутності швидкого транспортування проб на судово-ентомологічну експертизу матеріал повинен бути законсервований в етиловому спирті.

Особливо старанно повинні бути описані трупні зміни у випадках виявлення частин трупа, оскільки, поряд з іншими питаннями, виникає необхідність встановлення давності розчленування тіла.

Особливості огляду окремих частин тіла трупа і їх ушкоджень. З метою виявлення тілесних ушкоджень і їх опису необхідно проводити огляд трупа послідовно від голови до ніг. Для огляду голови необхідно зняти головний убір (якщо він є), зазначити стан і колір волосся, їх забруднення, наявність ушкоджень волоссяної частини голови (звичайно поранення), цілість кісток черепа на дотик.

При описі обличчя зазначається колір його шкіри (блідий, синюшний тощо), наявність одутлості, стан очей (повік, кон'юктиви, роговиці, зіниць), носа (цілість кісток і хрящів, наявність в носових отворах якого-небудь вмісту), вушних раковин і зовнішніх слухових отворів. При описі рота, зазначають його стан (закритий, відкритий), особливості перехідної облямівки губ, слизової оболонки губ і ротової порожнини, наявність і стан зубів, ямок відсутніх зубів (загладжені, ушкоджені, заповнені кров'ю і кров'яними згустками). Докладно описуються наявні штучні зуби, коронки, мости, протези. При описі зубів не рекомендується користуватися зубною формулою, всі дані необхідно описувати у формі розповіді.

Зазначається цілість верхньої і нижньої щелеп, положення язика (за лінією зубів, кінчик затиснутий між зубами, висунутий із порожнини рота тощо). Якщо в отворах носа, зовнішніх слухових отворах і в порожнині рота є визначений вміст, то необхідно зазначити його характер (кров, кров'яниста рідина, вміст шлунку, які-небудь предмети тощо); кількість, колір, витікання і напрямки патьоків.

При огляді шиї необхідно розстебнути застібки сорочок, кофточок тощо і опустити донизу комір одягу. Зазначається форма шиї, її довжина, наявність чи відсутність ушкоджень (садини, синці, поранення, странгуляційна борозна). Проводиться огляд і опис передньої, бокових і задньої поверхні шиї.

При огляді грудей зазначається їх форма (циліндрична, конічна, бочкоподібна), визначається цілість ребер на дотик. При натисканні на грудну клітину встановлюється наявний із роту запах (наприклад, етилового спирту, уксусної кислоти тощо).

На трупах жінок зазначається стан молочних залоз: форма, розміри, консистенція, колір сосків та навколососкових кругів, виділення із сосків при натисканні на залозу; стан шкіри під відвислими молочними залозами.

Огляд задньої поверхні грудей (спини), а також попереково-крижової ділянки і сідниці проводиться після перевертання трупа (якщо він лежав на спині).

До огляду живота відноситься оцінка його конфігурації, розмірів (на рівні передньої стінки грудей, вище чи нижче неї), консистенції.

При огляді зовнішніх статевих органів зазначають правильність їх розвитку або наявність якої-небудь потворності, характер оволодіння на лобку (по чоловічому або жіночому типу), наявність виділень із сечовипускного каналу (при наявності береться їх мазок). На трупах чоловіків відзначається стан яєчників, канатиків сперми, статевого органу; на трупах жінок – стан дівочої пльви, колір слизової оболонки входу піхви, характер виділень із статевої щілини (якщо вони наявні). При необхідності вміст піхви

береться на мазки і тампони, а зі статевого органу отримують відбитки шляхом щільного притискання предметного скла до підозрюваного місця.

Обов'язково до введення термометра в пряму кишку зазначають стан задньопрхідного отвору (закритий, зяє, ступінь зяяння), наявність або згладженість складок шкіри біля задньопрхідного отвору, характер виділень із нього (калові маси, кров, гній).

При огляді кінцівок зазначається цілість їх кісток і суглобів на дотик (наявність патологічної рухомості, кріплення кісткових обломків), описують нігті, піднігтьовий вміст, стан шкіри долонних поверхонь кисті і поверхонь підощв стоп. При сильному вираженні трупного одубіння провести огляд долонних поверхонь кисті буває важко, так як пальці щільно притиснені до долоні. В подібних випадках можна перерізати згинальні сухожилля пальців в нижній третій передпліччя, звичайно, необхідно щоб слідчий зробив про це запис в протоколі огляду (локалізація розрізу, його напрямком, розміри).

При наявності на поверхні тіла трупа тілесних ушкоджень, зазначається: їх анатомічна локалізація, форма, розмір, характер країв та інші особливості; наявність на поверхні одягу чи тіла трупа або біля нього слідів, схожих на кров, виділення організму людини та інших слідів, їх характер, локалізація, форма, напрямком, відстань від трупа і предметів, що оточують, а при розташуванні на вертикальних поверхнях стін, дерев тощо – їх висота від поверхні підлоги чи землі.

При виявленні переломів кісток зазначається локалізація патологічної рухомості, наявність кріплення кісткових обломків, деформації частин тіла за рахунок вдавлювання кісток, укорочення кінцівок. В протоколі огляду необхідно зазначити стан шкіри в місці перелому (наявність садин, синців, поранень). Якщо перелом відкритий і із рани виступають кісткові обломки, то необхідно описати їх особливості.

При виявленні поранень заборонено проводити їх зондування, обмивання водою або видалення крові, яка встигла засохнути з країв іншими способами щоб уникнути можливості втрати речових доказів, які знаходяться в місці ушкодження. Якщо в місці поранення будуть виявлені різні сторонні тіла, включення, мікрочастки, які вільно лежать, вони фотографуються, описуються, вилучаються і передаються слідчому для їх упакування і прилучення до справи, що розслідується у якості речових доказів. Виявлені в ушкодженнях знаряддя і предмети не вилучаються, а тільки фотографуються і описуються в протоколі огляду місця події, після чого залишаються в тому самому положенні, забезпечується їх зберігання при транспортуванні трупа в бюро судово-медичної експертизи. [517, 85–112]

Огляд ложе трупа (ложе трупа – поверхня, на якій труп було виявлено). Може бути проведено його огляд і опис на етапі динамічної стадії огляду трупа на місці його виявлення, після обережного переміщення (перенесення, перевертання) трупа з місця його початкового розташування. При перенесенні трупа необхідно слідкувати, щоб із одягу і тіла трупа не випали і не були загублені які-небудь предмети – куля, ніж тощо. На цьому етапі, після опису ушкоджень на тілі трупа, в обов'язковому порядку вивчається ложе трупа, яке уявляє собою три зони – контактуючу з трупом поверхню, зону проєкції (проєкція силуету) і зону розтікання трупних виділень. Огляд ложа трупа несе корисну інформацію (наявність слідів нашарування, предметів, личинок або лялечок мух, комах, зміни кольору рослин тощо) навіть у тому випадку, якщо труп було переміщено на інше місце до прибуття оперативно-слідчої групи.

При описі ложа трупа зазначають характер поверхні (дерев'яна підлога, диван-ліжко, рихлий сніг тощо), наявність відбитку тіла трупа, забруднень і яких-небудь предметів під трупом.

Якщо труп виявлено на відкритій місцевості влітку або восени, то під ним можна виявити побліднілі, пожовклі із-за втрати хлорофілу зелені частини рослин. Це свідчить про те, що на одному місці труп лежав не менше 6 – 8 днів. Через 15 – 20 днів стається повна загибель рослин. Вони гинуть особливо швидко у випадку розвитку на трупі личинок мух (на 7-й день від початку їх розвитку), причому не тільки безпосередньо під трупом, але й на всій площі розтікання продуктів розкладення трупа. В теплу пору року в ложе трупа і в ґрунті під ним (на глибині до 15 – 20 см) можуть бути виявлені комахи, їх личинки і лялечки, які повинні бути зібрані і упаковані в пробірки.

Якщо під трупом виявлені сліди крові, то необхідно визначити глибину її проникнення в ґрунт, сніг тощо.

Інколи до місця виявлення трупа підходять сліди волочиння тіла людини у вигляді смуг різної форми, ширини та глибини. Вони можуть бути *безперервними і переривистими*, на м'якій поверхні – втисненими, на вердій – поверхневими. В смузі волочиння можуть бути виявлені кров, частки одягу трупа і предмети, які могли випасти із кишень його одягу. Поряд зі смугою волочиння тіла можуть бути виявлені сліди босих ніг людини чи взуття.

Виявлені сліди волочиння тіла людини описує слідчий сам, якщо ж у смузі волочиння буде виявлено сліди крові, то описувати їх в протоколі огляду місця події слідчому допомагає спеціаліст в галузі судової медицини. [459, 35–36; 689, 46–47]

Зовнішній огляд трупа на місці його виявлення закінчується пошуком слідів біологічного походження (кров, сперма, кал, слина, волосся тощо), їх фіксацією, вилученням і відповідною упаковкою.

При виявленні очевидних слідів крові на предметах одягу або навколишньої

обстановки, проводиться їх вилучення. Вилучати предмет зі слідами доцільно цілком, так як при цьому не змінюється форма слідів, що дозволить вирішити питання про механізм слідоутворення. Якщо предмет зі слідами крові буде дуже громіздкий в такому випадку можна сфотографувати сліди масштабним методом, описати в протоколі огляду місця події і шляхом зіскобу (якщо кров висохла) мікрочастки упакувати в паперові пакети або шляхом промочання стерильною марлею рідкої крові з наступним розміщенням її в стерильні пробірки і вилучити.

Якщо сліди крові будуть виявлені на штукатурці стіни вони вилучаються шляхом вирізання частини штукатурки зі слідами крові, при цьому вирізаний шматок повинен містити не тільки сліди крові, але й незабруднену кров'ю ділянку для контролю. Якщо ж не уявляється можливим ваіризати шматок штукатурки, то робиться зіскріб слідів крові, які упаковуються в чистий папір. Окремо, для контролю, упаковується зіскріб штукатурки, взятий поряд з місцем, де знаходився вилучений слід крові.

Сліди крові, виявлені на землі, піску та інших сипучих речовинах вилучаються разом з ґрунтом на всю глибину просочування крові; для контролю вилучаються такі самі не забруднені кров'ю ділянки ґрунту поряд з місцем, де були вилучені сліди крові.

Тактика вилучення слідів крові, які знаходяться на снігу зводиться до того, що на складену в декілька шарів стерильну марлю, укладену на дно тарілки, розміщують сліди крові з найменшою кількістю снігу. Потім марля висушується при кімнатній температурі і упаковується в паперові пакети. Порухення зазначеного порядку вилучення слідів крові може привести до того, що кров буде розбавлена водою, яка утворюється в результаті танення снігу, і таким чином може викликати визначені труднощі при проведенні її судово-експертного дослідження, крім того, кров у такому стані швидко піддається загниванню.

Необхідно підкреслити, якщо предмети зі слідами крові знаходяться у вологому стані, вони повинні бути висушені при кімнатній температурі і таким чином, щоб сонячне проміння безпосередньо не попадало на них.

В тих випадках, коли в ході звичайного огляду при штучному або природньому освітленні сліди крові чи сперми будуть невидимі, але не виключається їх присутність, огляд ділянок об'єктів, на яких передбачається наявність зазначених слідів проводиться в косо падаючому світлі, або використовуються ультрафіолетові промені, а при необхідності, проводяться так звані попередні проби – з перекисом водню, бензидину або хемолюмінісценція. Ці проби доцільно використовувати при дослідженні прихованих чи замитих слідів крові або при огляді місця події в темних і погано освітлених ділянках. Необхідно пам'ятати, що ці проби чутливі, але не специфічні і негативний їх результат не виключає наявності крові у слідах.

При проведенні пошуку слідів сперми необхідно звертати увагу на наявність ділянок з крохмальною щільністю тканини в місцях плям, звивисті контури і світло-жовтуватий чи сіруватий колір.

При виявленні шматочків тканини тіла, в залежності від їх розмірів, умов огляду і мети майбутнього дослідження, вони висушуються при кімнатній температурі, або поміщаються в слабкий озчин формаліну чи спирту, які заливаються скляну ємність з притертою кришкою або з кришкою, що закручується.

При наданні допомоги слідчому у фіксації і вилученні речових доказів для майбутнього проведення судово-медичного експертного дослідження, спеціаліст в галузі судової медицини приймає заходи до вилучення одягу або інших невеликих речових доказів цілком; із поверхні громіздких предметів робить виїмку ділянок, на яких були виявлені сліди біологічного походження, що відносяться до організму людини, таким чином, щоб сліди на них займали всю вилучену ділянку; вологі речові докази або вилучені на марлю рідкі сліди упаковуються після їх просушування при кімнатній температурі.

Після закінчення огляду трупа на місці його виявлення, спеціаліст в галузі судової медицини в усній формі може висловити слідчому свою думку щодо можливих термінів давності настання смерті, про те чи є ознаки зміни положення трупа після настання смерті, про характер ушкоджень і яким приблизно знаряддям (зброєю) вони заподіяні, чи є місце виявлення трупа місцем, де було скоєно злочин, чи труп було переміщено, яка можлива причина смерті.

Спеціаліст в галузі судової медицини допомагає слідчому організувати відповідну упаковку трупа і його транспортування в бюро судово-медичної експертизи відповідної області чи філіал бюро судово-медичної експертизи відповідного району тієї чи іншої області. Зазначена упаковка і транспортування трупа повинно здійснюватися таким чином, щоб всі речові докази були збережені, а також тілу трупа не були заподіяні посмертні ушкодження і не проходив розвиток процесів гниття його тканин. Поряд з цим спеціаліст в галузі судової медицини може допомогти слідчому сформулювати питання при призначенні судово-медичної експертизи трупа.

При остаточному оформленні протоколу огляду місця події, спеціаліст в галузі судової медицини допомагає слідчому внести відомості про техніко-криміналістичні засоби, які використовувалися останнім при проведенні тих чи інших попередніх досліджень або маніпуляцій, умовах і порядку їх використання в процесі огляду трупа на місці його виявлення. [1, 566–568; 295, 339–342; 315, 467–472; 405, 31–38; 539, 271–275; 541, 378–385]

Після відправлення трупа в бюро судово-медичної експертизи, про що в протоколі огляду місця події слідчим обов'язково зазначається його належність і місце дислокації (назва обласного чи районного центру) слідчий за активною участю спеціаліста в галузі судової медицини проводить співставлення результатів, отриманих при проведенні огляду трупа, з загальною обстановкою місця події. Це співставлення являється важливим етапом роботи слідчого на місці події і воно може бути проведено й раніше (до відправлення трупа в бюро судово-медичної експертизи але після закінчення його огляду), так як воно допомагає максимально повно в'яснити окремі важливі обставини події.

З метою орієнтованого вирішення питання про механізм утворення ушкоджень, виявлених на тілі трупа, необхідно провести співставлення цих ушкоджень з тими предметами, знаряддями, які були знайдені на місці події. Якщо таких предметів не було виявлено, то необхідно подумати про можливості утворення ушкоджень (або їх частини) від довільного падіння і удару (ударів) в предмети, деталі обстановки, яка оточувала трупа. Крім того, необхідно провести співставлення характеру виявлених ушкоджень з виявленими слідами крові для вирішення питання, чи могла утворитися така кількість крові від наявних на трупі ушкоджень.

Якщо на трупі ушкоджень не виявлено, то необхідно пам'ятати, що деякі види насильницької смерті можуть не залишати слідів, видимих при проведенні початкового зовнішнього огляду трупа на місці його виявлення, наприклад, ураження електричним струмом, отруєння тощо.

Проведення співставлення результатів огляду трупа із загальною обстановкою місця події нерідко приводить до необхідності проведення додаткового цілеспрямованого огляду яких-небудь окремих ділянок, об'єктів місця події для підтвердження або виключення сформульованих в процесі співставлення слідчих версій про подію. [459, 36–37]

Таким чином, огляд трупа на місці його виявлення має важливе значення в розслідуванні кримінальних справ про вбивство – його результати надають слідчому вибрати правильний напрямок розслідування даної справи.

Грамотно проведений огляд трупа на місці його виявлення дозволяє слідчому виявити характер події, що відбулася; виявити дані, які можуть вказувати на особистість злочинця або коло осіб, серед яких його необхідно шукати; вирішити окремі питання, які цікавлять слідчого щодо обставин події; намітити і перевірити в ході проведення огляду окремі слідчі версії, які пояснюють характер події; виявити осіб, у відношенні яких згодом може бути проведено допит у якості свідків, провести необхідні оперативні-розшукові заходи, направлені на встановлення і викриття злочинців тощо.

Огляд трупа на місці ексгумації. Ексгумація – вилучення трупа із місця поховання – з правової точки зору може бути: *офіційною*, дозволеною, пов'язаною з необхідністю первинного або повторного судово-медичного дослідження, тобто являється слідчою дією, а також *випадковою* (при проведенні різних земляних і будівельних робіт тощо) і *злочинною* (в результаті мародерства або наруги над трупом, при викупі, в результаті релігійних спонукань тощо). [539, 280]

Приводами, які обумовлюють необхідність в ексгумації трупа, можуть бути випадки, коли первинне судово-медичне дослідження трупа не проводилося взагалі (поховання трупа без патологоанатомічного розтину, виникнення потім версії про можливу насильницьку смерть або неправильному наданні лікарської допомоги у випадку смерті хворого в медичній установі, таємне поховання трупа з метою приховування злочину), а також коли воно проводилося з суттєвими дефектами або ж виникла потреба уточнення ряду питань у зв'язку із обставинами, які заново відкрилися (наприклад, при підозрі на отруєння).

При вирішенні ряду питань можливості судово-медичної експертизи ексгумованого трупа залежать від багатьох факторів. Як свідчить судово-експертна практика, у якому б стані не знаходився труп (різкі гнилісні зміни, повне скелетування, обгорання тощо), при проведенні його судово-медичного дослідження можуть бути виявлені важливі ознаки і, в більшості випадків, успішно вирішені питання, які відносяться до встановлення причини і категорії смерті, характеру і механізму утворення ушкоджень, виду знаряддя, травми, ідентифікації, вилучення зразків біологічного походження (волосся, кров тощо) для лабораторного судово-медичного дослідження, кисті рук для дактилоскопіювання. Тому не можна без достатньо обґрунтованих підстав відмовлятися від проведення дослідження ексгумованого трупа.

Відповідно до ст. 192 КПК України організація по вилученню трупа з місця поховання проводиться слідчим за участю двох понятих і в присутності спеціаліста в галузі судової медицини, а при необхідності – в присутності й спеціалістів інших галузей знань. Питання про ексгумацію трупа вирішується з санкції прокурора і погоджується слідчим з адміністрацією цвинтаря та санітарно-епідеміологічною службою, а також бажано отримати згоду на це близьких родичів похованого. [632, 650]

При складанні протоколу про ексгумацію трупа, зміст і порядок якого повинен відповідати вимогам ст. 195 КПК України, слідчий зазначає місце поховання. При необхідності, після відкриття кришки труни проводиться ввізання трупа. В процесі розкриття могили і вилучення труни спеціаліст в галузі судової медицини зобов'язаний встановити і повідомити слідчому для реєстрації слідуючі відомості: стан могили і ґрунту, глибина знаходження труни і її стан (наявність або відсутність деформації, прогинання кришки під вагою ґрунту, наявність механічних пошкоджень або змін від дії інших речовин, ґрунтових вод або від впливу комах, характер оббивки труни).

Після зняття кришки труни відмічається положення і поза трупа, стан одягу (наявність або відсутність пошкоджень, забруднення, плісняви, личинок або лялечок мух, інших комах) і стан трупа (ступінь вираження трупних змін, ушкоджень, пов'язаних з первинним його дослідженням).

При ексгумації трупа таємно похованого злочинцем, опис ґрунту, місця поховання, його глибини, пози і стану трупа повинні бути особливо старанними.

При підозрі на можливе отруєння перелічуються всі предмети одягу, а також різні предмети і прикраси ритуального характеру.

Після закінчення дослідження трупа на місці ексгумації і в'яснення всіх питань, трупа з трупом підлягає похованню з дотриманням загальноприйнятих вимог, а у необхідних випадках труп вилучається і відправляється для проведення судово-медичного дослідження в бюро судово-медичної експертизи. [539, 280–282]

2.7.2. Тактика огляду місця події при розслідуванні вбивств, скоєних з використанням вибухових речовин

Інколи зі злочинною метою використовуються різні вибухові пристрої, особливо часто цей спосіб скоєння злочинів став використовуватися в останній час при виконанні так званих "заказних" вбивств. Успіх в розслідуванні, розкритті зазначених злочинів і встановленні осіб, причетних до їх скоєння багато в чому залежить від результатів проведення початкових слідчих дій і, зокрема, огляду місця події. [5, 232–233]

Загальним завданням огляду місця події про вбивства, скоєні з використанням вибухових речовин, являється отримання інформації про скоєний злочин і припинення його наслідків. Ці загальні завдання розпадаються на ряд відносно окремих, а саме:

а) попередження небезпечних наслідків вибуху, можливих нових вибухів і забезпечення безпеки учасників огляду;

б) встановлення особистості потерпілого (потерпілих); допомоги постраждалим, які залишилися живими;

в) встановлення характеру і причин вибуху;

г) визначення терміну часу, обстановки, способу і засобів скоєння злочину;

д) виявлення даних, які можуть вказувати на особистість злочинця;

е) виявлення даних, які можуть вказувати на форму вини.

При проведенні огляду місця події при розслідуванні вбивств, скоєних з використанням вибухових речовин слідчий в обов'язковому порядку повинен запросити спеціаліста в галузі судової медицини, спеціаліста в галузі судової вибухової техніки, а також спеціаліста-криміналіста. Участь зазначених спеціалістів в проведенні огляду місця події в даній слідчій ситуації буде ефективним, коли слідчий чітко уявляє коло обставин, до дослідження яких запрошуються спеціалісти тієї чи іншої галузі знань.

За участю спеціаліста з судової вибухової техніки слідчий проводить попереднє дослідження: предметів, поводження з якими вимагає заходів обережності; ознак вибуху; ознак осередку вибуху; ознак конкретних видів вибухових речовин; ознак відношення до вибуху виявлених на місці події предметів, їх частин, слідів тощо.

Спеціаліст в галузі судової медицини в процесі огляду місця події допомагає слідчому у виявленні і фіксації ознак, які свідчать: про настання смерті; про заподіяння тілесних ушкоджень в результаті вибуху.

Крім того, спеціаліст в галузі судової медицини надає допомогу слідчому в описі трупа, останків трупа, а також в їх вилученні, упаковці з метою транспортування в бюро судово-медичної експертизи.

Спеціаліст-криміналіст при проведенні огляду місця події в даній слідчій ситуації надає допомогу слідчому в фотографуванні або відеозйомці місця події і виявлених речових доказів, в проведенні пошуку, знаходження, виявлення, фіксації, вилучення і упаковки речових доказів, в складанні планів і схем місця події.

Першочерговим завданням при огляді місця події при розслідуванні вбивств, скоєних з використанням вибухових речовин являється прийняття заходів безпеки. Слідчий повинен за допомогою спеціаліста в галузі судової вибухової техніки і спеціаліста-криміналіста вяснити, чи не залишилося на місці події вибухових пристроїв, детонаторів, які не вибухнули, оголених електропроводів, які знаходяться під напругою, конструкцій будівель, що можуть завалитися тощо, намагається ліквідувати ці небезпечності. [403, 22–25]

В процесі огляду місця події також необхідно застосувати заходи по виявленню і вилученню вибухових пристроїв, які з яких-небудь причин не вибухнули, а також загублених злочинцем капсулів-детонаторів або шашок вибухової речовини тощо. При виявленні підозрілих предметів слідчий виявляє особливу обережність: він не повинен особисто вилучати їх, але зобов'язаний вивести учасників огляду та інших осіб з місця виявлення вибухонебезпечних матеріалів, виробів тощо. Всю роботу з вилучення, знешкоджування, упаковки і транспортування проводить спеціаліст в галузі судової вибухової техніки. Огляд, опис, фотозйомка подібного роду виробів після їх знешкоджування проводиться слідчим і спеціалістом-криміналістом, але обов'язково за участю спеціаліста в галузі судової вибухової техніки.

За участю спеціаліста в галузі судової медицини слідчий надає невідкладну медичну допомогу постраждалим, направляє їх в лікарню. Абсолютно невідкладний характер носить пошук і витягання на поверхню тіл, які виявилися заваленими ґрунтом або будівельними конструкціями, маючи на увазі, що заваленими можуть виявитися і живі особи, яким потрібна негайна допомога.

В ході огляду місця події дуже важливим завданням для слідчого є встановлення осередку вибуху і фіксація його місцезнаходження.

Точне визначення осередку вибуху, тобто місця де знаходився заряд вибухової речовини, нерідко дозволяє встановити механізм скоєння злочину, а також інші важливі факти і обставини.

Особливого значення при розслідуванні кримінальних справ даного роду у зв'язку з оглядом місця події набуває питання, чи не уявляв вибух в даній обстановці небезпеку для життя великої кількості людей. Тому при огляді місця події необхідно отримати інформацію, чи не знаходився хто-небудь поблизу від місця вибуху, як огорожено це місце від сусідніх ділянок (якими стінами, огорожею, природними перешкодами).

Термін часу скоєння злочину при огляді місця події може бути визначено за показаннями годинників, стрілки яких зупинилися в результаті вибуху, зокрема, за показаннями наручного годинника потерпілого.

Окремі дані, які встановлюються в процесі огляду місця події, можуть вказувати на спосіб, знаряддя і засоби злочину і одночасно на навмисний характер вбивства з використанням вибухових речовин.

До таких даних відносяться перед усім вибухові пристрої, які виявляються на місці вибуху, засоби підривання, їх залишки.

Характер цих матеріалів залежить від способу вибуху. Якщо в процесі огляду місця події були виявлені ознаки скоєння вибуху вогневим способом, то при огляді приміщення чи навколишньої місцевості необхідно вести пошук деталей підривного пристрою; залишків вогнепровідного шнура, який згорів; обгорілі сірники, недокурки сигарет, які частіше всього використовуються для запалення вогнепровідного шнура; корпус запальника, який здійснює запалення шляхом тертя, а також його пластмасову кришку.

При наявності ознак електричного способу підриву необхідно приділити всю увагу пошуку, фіксації і вилученню таких об'єктів, як залишки підривного пристрою; шматки електричних проводів; сліди підмикання електровибухової мережі до стаціонарної освітлювальної чи силової електромережі; джерела електроживлення (підривна машинка, електричні батареї).

Якщо є ознаки механічного способу вибуху, на місці події, поряд з деталями підривного пристрою, можна виявити м'кий дріт або мотузку, капронову нитку, шпагат тощо; частини пристрою для ініціювання вибуху: корпус, ударник з бійком, бойову пружину, чеку, частини пристрою для сповільнення ініціювання вибуху.

Якщо в різних місцях на місці події виявили частини декількох підривних пристроїв, необхідно виміряти відстань між ними. У тому випадку, коли один із вибухових пристроїв спрацював, необхідно виміряти відстань від осередку вибуху до іншого вибухового пристрою. Це дозволить міркувати про можливості підготовки вибуху за допомогою детонації на відстані.

Побічними доказами навмисного злочину можуть бути також дані про декілька вибухів, зроблених одночасно або з невеликими проміжками на ізольованих ділянках.

Таке саме значення можуть мати дані про те, що об'єкт, на якому стався вибух, зазвичай не пов'язаний зі зберіганням вибухових речовин і вибухово небезпечних матеріалів.

Тактика огляду місця події має особливості в залежності від того, де скоєно вбивство з використанням вибухових речовин – в приміщенні чи на відкритій місцевості. [406, 52–66]

Для огляду місця події в приміщенні характерним є ряд особливостей, які відносяться переважно до визначення місця осередку вибуху.

В місці осередку вибуху, як правило, бувають найбільші руйнування. Постраждали, які опинилися в місці осередку вибуху або безпосередньо біля осередку вибуху, отримують дуже значні тілесні ушкодження.

В результаті вибуху на стінах приміщення або інших вертикальних площинах інколи

залишаються радіальні смуги, які є результатом впливу газової (кіптява) і теплової енергії вибуху. Ці смуги починаються в осередку вибуху і розширюються по мірі віддалення від останнього, піднімаються на значну відстань. Спеціаліст в галузі судової вибухової техніки може за цими смугами скласти міркування про те, де було розміщено вибуховий заряд.

Радіальні смуги виникають при неповному окисненні продуктів вибуху. Останнє може мати місце, коли в результаті надмірно довгого чи не відповідного зберігання окремі компоненти вибухових речовин починають розкладатися. Радіальні смуги можуть утворитися також вибуховими речовинами, до складу яких входить значна кількість вуглецю (тротил, тетрил, пікринова кислота, порох тощо).

Якщо в приміщенні стався не один вибух, а декілька, то після попереднього дослідження місця осередку вибуху визначається послідовність вибухів.

Існує ряд об'єктивних ознак послідовності вибухів.

До них, зокрема, відносяться особливості розміщення будівельних конструкцій, меблів та інших предметів, які могли бути в помешканні чи службовому приміщенні, і були переміщені вибухом.

Якщо в приміщенні сталося два (або більше) вибухи, то предмети, речі, тощо із місця осередку вибуху, який стався значно пізніше вибуховою хвилею переміщуються і місце осередку вибуху, який стався раніше. Після встановлення за даними огляду місця події, де до вибухів знаходилися речі тощо, можна визначити, який із вибухів стався раніше. Перший вибух стався в тому місці осередку вибуху, в якому були виявлені частини будівельних конструкцій, меблів тощо, які знаходилися до вибухів в місці знаходження іншого осередку вибуху.

Як уже зазначалося вище, при проведенні огляду місця події фіксуються показання годинників, які могли зупинитися в результаті вибуху. Якщо вибухи сталися на двох ізольованих ділянках і в обох випадках були виявлені годинники, які зупинилися, то за співпаданням або відмінністю показань годинників можна міркувати про одночасний чи послідовний вибух.

Інколи в приміщенні залишається значна кількість газів, які уявляють собою продукти розкладу вибухових речовин. В таких випадках необхідно взяти проби повітря. При виявленні кіптяви робляться її зскрібання, вилучення і упаковка в паперові пакети. Якщо вибух в приміщенні здійснювався з використанням електричного способу підризу, то в місці осередку вибуху можуть бути виявлені шматки електропроводів зі свіжозачищеними кінцями або тимчасової електропроводки. При проведенні огляду необхідно прийняти всі заходи обережності з метою виявлення слідів рук, які міг залишити злочинець при здійсненні підключення підризного пристрою до джерел струму на поверхні патронів і скла електричних лампочок. Практика проведення оглядів місця події в подібних ситуаціях свідчить, що навіть на залишках скла розбитих електричних лампочок, виявлених поблизу місця осередку вибуху, можуть залишитися чіткі сліди пальців рук. Щодо електричних патронів, підвішаних на проводах, то вони майже зовсім не піддаються руйнуванню вибухом навіть якщо вони знаходяться в безпосередній близькості від місця осередку вибуху. При цьому зберігаються залишені на них сліди пальців рук.

При проведенні огляду підризних пристроїв, які не вибухнули і були виявлені в приміщенні, вимагається за участю спеціаліста в галузі судової вибухової техніки впевнитися, що вони не загрожують здійсненню вибуху, провести старанно вимірювання як самих підризних пристроїв, так і засобів, які ініціюють вибух. Так, наприклад, при виявленні в приміщенні підризного пристрою, виготовленого для вибуху з використанням електричного способу, необхідно виміряти довжину електропроводу, який приєднаний до електродетонатора. Поряд з цим, необхідно точно виміряти відстань від стаціонарних електричних проводів, розеток до місця, де звичайно знаходяться особи, на життя яких було зроблено замах (робоче крісло, ліжко тощо). Злочинці нерідко обирають таку довжину електропроводки, щоб підкласти підризний пристрій під сидіння стільця, крісла, під ліжко тощо.

В процесі огляду приміщення, в якому було скоєно вбивство, старанному попередньому дослідженню підлягають пошкоджені вибухом предмети: меблі, стіни, двері, вікна. На поверхні дерев'яних предметів або їх частинах, які знаходилися в осередку вибуху, можуть виявитися упродовжені частки вибухових речовин.

У тому випадку, коли злочинцем було використано порівняно невелику кількість вибухових речовин, в приміщенні, де стався вибух, можна виявити також частини капсюля-детонатора. [571, 286] При значній кількості вибухових речовин, які були використані для вибуху, капсюль-детонатор настільки може зруйнуватися, що виявити його залишки практично неможливо. [520, 40]

При вибухах, здійснених на відкритій місцевості ознаками місця осередку вибуху можуть бути: а) вирва; б) опалення рослинності; в) кіптява на ґрунті; г) частини підривного пристрою; д) частини згорілого вогнепровідного шнура тощо.

При здійсненні на одній відкритій ділянці декількох вибухів для визначення їх послідовності можуть бути використані наступні ознаки:

1. Глибина кожної вирви. Якщо здійснено, наприклад, два вибухи на місцевості з однаковою структурою ґрунту і з використанням однакової кількості вибухових речовин, ґрунт із місця осередку вибуху, який було здійснено пізніше попадає в місце осередку першого вибуху і внаслідок цього зменшується глибина вирви в місці осередку першого вибуху.

2. Характер нашарування ґрунту, який було викинуто вибухом, на частину вирви, покриту кіптявою. В результаті вибуху нерідко сама глибока частини вирви покривається рівномірним шаром кіптяви. Однак якщо сталося два послідовних вибухи, то на поверхні однієї вирви кіптява може бути покрита невеликим шаром ґрунту, який було викинуто із місця осередку вибуху, що здійснився пізніше. Зазначене свідчить про те, що перший вибух стався в тому місці осередку вибуху, в якому кіптява на поверхні вирви має нашарування свіжого ґрунту.

3. Відмінність ґрунту, виявленого в місцях осередку вибуху. Цю ознаку необхідно мати на увазі, коли вибухи було здійснено на відкритій місцевості де ґрунт мав різну структуру, наприклад, один стався на піщаному ґрунті (купа піску), а інший – на поверхні чорнозему. Якщо при цьому в одному із осередків вибуху буде виявлено ґрунт іншого осередку вибуху (наприклад, у місці вирви, яке знаходилося на поверхні чорнозему, виявиться пісок), то це означає, що перший вибух стався там, де у вирві виявлено різний за структурою ґрунт.

Ознаки, які свідчать про послідовність здійснення вибуху, необхідно старанно фіксувати шляхом фотографування і опису в протоколі огляду місця події.

В процесі огляду місця вибуху старанно проводиться попереднє дослідження місця осередку вибуху і місцевості, яка його отчує, зокрема: поверхня ґрунту вирви, де можуть бути виявлені кіптява, деталі механізму сповільненої дії тощо; ґрунт гребеня вирви; ґрунт в глибині вирви, де також можуть виявитися залишки підривного пристрою або деталі механізму сповільненої дії.

Огляд місця осередку вибуху проводиться в наступній послідовності: спочатку проводяться фотозйомка вирви, потім вимірюються діаметр вирви, глибина вирви, висота і ширина гребеня вирви. Якщо виявлено інші осередки вибуху, то вимірюються відстані між ними. Після зазначених вимірювань проводиться фіксація предметів, які знаходяться на поверхні осередку вибуху. Після закінчення фіксації і вилучення предметів, виявлених на поверхні вирви, проводиться відбір проб, а потім – просіювання ґрунту, в якому можуть виявитися предмети, частки, які не завжди можуть бути виявлені при проведенні статичної стадії огляду.

Із місця осередку вибуху для проведення судово-експертного дослідження необхідно взяти проби ґрунту, кіптяви, а при наявності води – проби води, в яких можуть виявитися вибухові речовини, які розчинилися або їх окремі компоненти. Крім того, необхідно взяти контрольні проби ґрунту з місць, які оточують місце осередку вибуху.

Проби ґрунту з дна, а також з гребеня вирви мають дуже важливе значення для отримання інформації, яка буде встановлена в процесі проведення визначеного судово-експертного дослідження і буде сприяти успішному розслідуванню. Справа в тім, що в процесі проходження детонаційної хвилі в вибухових речовинах з їх поверхні з великою силою відділяються тверді частки вибухових речовин. Упроваджуючись в ґрунт, вони не піддаються окисленню, зберігають попередню (початкову) якість. Тому, вилучені проби ґрунту можна потім направити на судову експертизу речовин, матеріалів і виробів із них, яка встановить вид вибухової речовини, що використовувалася для здійснення вибуху. При цьому необхідно зазначити, що кожна проба повинна містити

не менше 1 кг ґрунту або 1 л води. Менша кількість проб може викликати відповідні труднощі при проведенні судово-експертного дослідження.

Щоб однозначно описати в протоколі огляду місця події місцеположення предметів, виявлених в місці осередку вибуху, який має форму вирви, рекомендується слідувачий прийом. Умовно центр вирви береться за центр циферблата годинника. Якщо орієнтування вирви здійснюється, наприклад, за сторонами світу, то в даному випадку, напрямком на північ можна умовно позначити як напрямком на "12 годин" умовного циферблата. При виявленні на поверхні вирви яких-небудь предметів, що мають значення для даної справи, в протоколі огляду місця події зазначається не тільки відстань від центру вирви до цих предметів, але й положення відповідно до умовного циферблата. Наприклад, "... на відстані 30 см від центру вирви в напрямку на 11 годин умовного циферблата виявлено частину пружини...; на відстані 15 см від центру вирви і в напрямку на 7 годин умовного циферблата виявлено шматок проволочки довжиною 15 см і діаметром 0,5 мм..." тощо.

Поряд з місцем осередку вибуху старанному огляду підлягає місцевість, яка її оточує. При цьому необхідно брати до уваги, що в напрямку дії ударної хвилі можуть бути відкинуті частини вибухового пристрою та інші об'єкти. За допомогою спеціаліста в галузі судової вибухової техніки може бути визначено напрямком ударної хвилі, який визначається, зокрема, за напрямком викинутого ґрунту вирви, за руйнуваннями будівель тощо.

Необхідно також проводити пошук залишків згорілого вогнепровідного шнура, упаковки вибухових речовин, обгорілих сірників і недокурків сигарет, які могли використовуватися для підпалення вогнепровідного шнура.

Залишки згорілого вогнепровідного шнура, як правило, знаходяться в безпосередній близькості від місця осередку вибуху на ґрунті. Але інколи їх віддалення від місця осередку вибуху може складати декілька десятків метрів. Окремі шматки згорілого вогнепровідного шнура можуть виявитися на гілках дерев або кущів. При їх виявленні, необхідно виміряти відстань від них до місця осередку вибуху (наприклад, до центру вирви), потім довжину і діаметр залишку вогнепровідного шнура, описати все це в протоколі огляду місця події, вилучити залишки і зберігати в жорсткій упаковці (наприклад, в скляній банці, закритій кришкою).

При виявленні електропроводів, мотузок тощо проводяться вимірювання між кінцями проводів (мотузок) і центром вирви, їх довжина і діаметр, зазначається вид матеріалу, із якого вони виготовлені. Якщо ініціювання вибуху здійснювалося з використанням годинникового механізму в ґрунті вирви або її гребеня можуть знаходитися його частини; інші частини годинникового механізму можуть бути викинуті з ґрунтом в напрямку ударної хвилі. Для виявлення дрібних деталей годинникового механізму, частин підривного пристрою тощо в ґрунті вирви і гребеня вирви доцільно використовувати металощукачі, магніт або сито, через яке здійснюється просіювання змільченого вибухом ґрунту.

При проведенні огляду місця події на відкритій місцевості також вимагається встановлювати і фіксувати в протоколі огляду місця події факти і обставини, які свідчать про те, що вибух був здійснений способом, небезпечним для життя інших осіб, які могли знаходитися недалеко від осередку вибуху. З цієї точки зору суттєвим повинно бути те, чи не було біля осередку вибуху будівель або туристичних палаток, місць купання або помешкань, де могли знаходитися люди; яка відстань від осередку вибуху до зазначених об'єктів, характер будівель або інших перешкод, місцезнаходження осіб, зокрема, постраждалих від вибуху.

Зовнішній огляд трупа на місці його виявлення проводиться у відповідності з загальними рекомендаціями, викладеними вище. До особливостей огляду трупа на місці вибуху відносяться слідувачі: 1) поряд з фіксацією відстані трупа до найближчих нерухомих орієнтирів, зазначається також відстань від осередку вибуху (наприклад, центру вирви) до найближчої частини тіла цілого трупа; у випадку виявлення розкладеного трупа описується місцезнаходження визначених окремих частин трупа, їх розміри, колір і вимірюється відстань від них до центру вирви (доцільним в даному випадку буде орієнтування виявлених частин трупа навколо місця осередку вибуху за описаним вище способом умовного циферблата часів), а також їх місцезнаходження відносно географічних сторін

світу; 2) при огляді одягу трупа старанно проводиться попереднє дослідження вмісту кишень та особистих речей потерпілого, причому особливої уваги у випадку виявлення заслужують засоби ініціювання вибуху (капсюлі-детонатори тощо), залишки вибухових речовин. При проведенні огляду одягу на трулі, необхідно старанно зафіксувати розміри, форму і місце пошкоджень, обпалень, кіптяви, наявність крові. При цьому одяг або окремі його частини прилучаються до справи у якості речових доказів з метою наступного проведення судово-експертного дослідження. Про проведені вилучення відповідного одягу або його частин зазначається в протоколі огляду місця події.

При проведенні огляду місця події в даній слідчій ситуації з метою успішного пошуку, знаходження, виявлення і фіксації речових доказів використовуються різноманітні техніко-криміналістичні засоби як самим слідчим, так і відповідними спеціалістами, які приймають участь в його проведенні. Зокрема, слідчим може використовуватися комплект техніко-криміналістичних засобів, які знаходяться у валізі слідчого, спеціалістом-криміналістом використовуються техніко-криміналістичні засоби, укомплектовані у валізі криміналіста, спеціалістом в галузі судової вибухової техніки використовуються техніко-криміналістичні засоби, які укомплектовані у валізі спеціаліста з вибухової техніки. Поряд з зазначеними комплектами техніко-криміналістичних засобів в процесі проведенні огляду місця події при розслідуванні вбивств з використанням вибухових речовин можуть використовуватися й інші види техніко-криміналістичних засобів: широкозахватні магнітні металошукачі, які використовуються для пошуку залишків металевих конструкцій вибухових пристроїв; газоаналізатори, які використовуються для встановлення окремих видів газів, парів вибухонебезпечних рідин, що містяться у повітрі, і визначення їх концентрацій. Газоаналізатори можуть використовуватися також для відбору проб газоповітряної суміші в місці осередку вибуху на відкритій місцевості чи в приміщенні, де стався вибух з метою їх судово-експертного дослідження.

Подібні газоаналізатори використовуються в гірничорятувальній службі на всіх великих рудниках і шахтах, а також на підприємствах хімічної промисловості, де технологія виробництва пов'язана з виділенням вибухонебезпечних, пожежонебезпечних та інших шкідливих для людини газів і парів горючих рідин. [227, 215–220; 459, 113–119; 520, 35–45]

Використання слідчим в процесі огляду місця вибуху як допомоги спеціалістів визначених галузей знань, так і необхідних техніко-криміналістичних засобів тільки сприяє якісному, оперативному і в результаті успішному проведенню цієї початкової, невідкладної і основної слідчої дії.

2.8. Тактика використання допомоги спеціалістів різних галузей знань при проведенні огляду місця події

При проведенні огляду місця події слідчий може скористатися у необхідних випадках допомогою спеціалістів визначеної галузі знань.

Починаючи розгляд питання стосовно сутності і значення використання спеціальних знань досвідчених осіб у процесі слідчого огляду, перш-за все, хотілося б зупинитися на співставленні знань, якими, безпосередньо володіє слідчий та знаннями, що надаються і якими володіють спеціалісти різних галузей знань.

Прийнято вважати, що у кримінальному процесі, зокрема, при проведенні слідчих дій, використовуються такі спеціальні знання, якими не володіє сам слідчий.

Слідчий під час своєї професійної підготовки отримує необхідні спеціальні знання, навички, уміння, щоб використовувати їх в майбутній роботі за спеціальністю. Без таких знань, навичок та умінь він не може виконувати свої обов'язки слідчого. З метою виявлення слідів злочину, які будуть визнані речовими доказами, з'ясування та встановлення обстановки події, а також інших обставин, що мають значення для кримінальної справи, слідчий проводить огляд місця події, місцевості, приміщення, предметів, документів чи трупа та у необхідних випадках при огляді слідчий робить вимірювання, фотографує, проводить відеозйомку, складає плани та схеми, а також виготовляє зліпки та інші відбитки слідів. При цьому слідчий вправі у необхідних випадках залучити до участі в огляді місця події відповідного спеціаліста.

Дійсно, у Кримінально-процесуальному кодексі України є вказівки на використання слідчим фото-, кіно-, відеозйомки, звукозапису та інших науково-технічних засобів (ст.ст. 85¹, 85², 191). Слідчий повинен володіти спеціальними юридичними знаннями і навиками з різних галузей науки і техніки як при формулюванні завдань спеціалісту, так і при підготовці та призначенні судової експертизи. Необхідні спеціальні знання такого змісту він отримує під час професійної підготовки, у процесі якої його навчають криміналістичній техніці, загальним методам дослідження речових доказів, судовій медицині, судовій психіатрії, судовій психології та судовій бухгалтерії. Ними оволодівають і при різних формах підвищення кваліфікації, а також у процесі роботи. Межі його компетенції в цих питаннях постійно змінюються. Навики слідчого складаються з уміння друкувати на друкарській машинці, працювати з комп'ютером в режимі "користувач", володіти фото-, відеоапаратурою, оперативного використання інших різноманітних техніко-криміналістичних засобів. Тут необхідно відмітити, що результати діяльності слідчого, що фіксуються в процесуальних документах, уявляють собою докази по справі, яка знаходиться у його провадженні. Тому, відомості, що використовуються слідчим та виходять за межі його спеціальних юридичних знань, не можуть бути покладені в основу висновків, які він формулює, тобто стати доказами по справі і в такій якості фіксуватися в протоколі. Однак, наявність у слідчого подібних знань дозволить значно повніше та результативніше провести слідчі дії, сформулювати, перевірити та виключити відповідні версії, правильно вибрати і значно успішніше використати ті чи інші тактичні прийоми та рекомендації. Розширення можливостей самостійних (доекспертних та післяекспертних) досліджень слідчого з метою констатації та перевірки фактів, має практичне значення, скорочує час і витрати матеріальних засобів [240, 30].

Однак, слідчий немає права на підставі власних знань у різних галузях науки і техніки робити будь-які висновки (наприклад, щодо причини смерті, причини пожежі тощо), фіксувати їх у процесуальних документах, а тим більше, в обвинувальному висновку. Він зобов'язаний призначити по кримінальній справі відповідну судову експертизу. При цьому, правило про недопустимість сполучення в одній особі слідчого і судового експерта закріплено в законі, а саме в статтях 54, 60, 62 КПК України.

Крім неправових знань, навиків та умінь слідчому необхідні і правові спеціальні знання, навики та уміння для проведення розслідування злочинів: він повинен знати кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство, оволодіти тактикою проведення слідчих дій і методикою розслідування окремих видів злочинів.

Отже, закон не забороняє слідчому оволодіти будь-якими спеціальними знаннями, у тому числі і криміналістичними з метою використання їх у своїй практичній діяльності. Однак процесуальні наслідки використання таких знань, доказове значення отриманої за їх допомогою інформації, буде залежати від правового положення учасників процесу, характеру завдання, що вирішується та отриманих результатів.

Таким чином, всі знання, що використовуються слідчим при розслідуванні по кримінальній справі, в залежності від суб'єкту знань, можна поділити на два види.

Перший вид – це професійні знання слідчого. Очевидна їх виключна важливість у слідчій роботі. Вони є назамінними. Такі знання необхідно поглиблювати, поновлювати і удосконалювати. Але, треба зазначити, що яким би високим не був рівень професійної майстерності слідчого, його професійних знань буває недостатньо для встановлення істини по кримінальній справі. Необхідно погодитись з В. М. Махвовим, який наголошує на тому, що принципово не змінює положення те, що у підвищенні професійного рівня майстерності слідчого є резерв – їх спеціалізація, тобто певний ступінь розподілу праці в межах професії. Спеціалізація в цілому колі професій – важливий засіб, що підвищує показники праці. В праці слідчого, в силу її особливостей, що обумовлені персональною відповідальністю за хід і результати дослідження по кримінальній справі, виключена можливість розподілу для слідчого процесу пошуку, знаходження чи виявлення доказів, їх перевірки і оцінки з іншими учасниками кримінального процесу. Тому певна спеціалізація відбувається тут за видами злочинів, розслідування яких доручається слідчому. Але й така спеціалізація слідчого носить локальний характер, оскільки неможливо забезпечити в основній, низовій ланці слідчого апарату – районі, місті, де всього декілька слідчих, спеціалізацію їх лише на розслідуванні певного виду злочинів [395, 32].

Розслідування здійснюють і органи дізнання. Професійні знання осіб, що проводять

дiзнання, – робiтників ДАI, пожежної iнспекцiї, вiддiлiв по боротьбi з економiчними злочинами, – мiстять знання вiдповiдно в галузi автотехнiки, пожежної справи, бухгалтерського облiку. Цi знання надають їм можливiсть квалiфiковано здiйснювати дiзнання у справах про злочини, що вiднесенi до їх компетенцiї. Але цi особи, як i слiдчi, є суб'єктами розслiдування; вони не вправi пiдмiняти досвiдчених осiб, якi залучаються для участi в розслiдуваннi у випадках, встановлених законом або за розсудом осiб, що проводять розслiдування.

Вiдсутнiсть у слiдчих права безпосередньо використовувати в процесi доказування по кримiнальнiй справi знань, що виходять за межi своїх професiйних знань, виправляється при необхiдностi, залученням до розслiдування суб'єктiв, для яких наведенi знання є професiйними. Цi знання другого виду у кримiнально-процесуальному законодавствi, як уже зазначалося вище, називаються спеціальними. Значення спеціальних знань полягає в тому, що вони вiдкривають по сутi безмежнi можливостi для правильного використання досягнень науки, технiки та iнших досягнень людства при розслiдуваннi злочинiв у порядку, встановленому законом.

Спеціальнi знання у виглядi допомоги спецiалiста слiдчим можуть використовуватися при проведеннi рiзноманiтних слiдчих дiй, але найчастiше вони використовуються в процесi проведення слiдчого огляду, як однєї з самих складних слiдчих дiй, так i самої цiнної слiдчої дiї за характером i результатами виявлення доказової iнформацiї.

Вiдповiдно до положень ст. 190 КПК України, огляд – це слiдча дiя, яка проводиться з метою пошуку, знаходження, виявлення слiдiв злочину та iнших речових доказiв, з'ясування обстановки злочину, а також iнших обставин, що мають значення для справи. Слiдчий може провести огляд мiсцевостi, примiщення, предметiв i документiв, тварин, трупа i т. iн. Найбiльше розповсюдженим видом слiдчого огляду є огляд мiсця подiї – мiсця, на якому виявленi ознаки злочину.

Огляд мiсця подiї є початковою, основною й невідкладною слiдчою дiєю. Безперечно цього постулату вiдомо. Професiйно грамотний огляд дає можливiсть отримати об'єктивну i достовiрну iнформацiю про те, що вiдбулося, виявити, зафiксувати слiди, якi набувають статусу речових доказiв.

Беручи до уваги, що зволiкання з проведенням огляду мiсця подiї може призвести до змiни обстановки, втрати слiдiв подiї, законодавець дозволяє його проведення навiть, до порушення кримiнальної справи. У цьому разi при наявностi пiдстав, кримiнальна справа порушується негайно пiсля огляду мiсця подiї [409, 222]. Виявлення при оглядi слiдiв подiї, предметiв, документiв та з'ясування обстановки вiдбуваються шляхом сприйняття їх слiдчим та iншими учасниками огляду за допомогою, передусiм, органiв зору, нюху, слуху, дотику, а також технiко-кримiналистичних засобiв: фото-, вiдеозйомки, звукозапису, вимiрювальних iнструментiв, приладiв i пристосувань (щупiв, тралiв, металолукачiв, ультрафiолетового освiтлювання тощо), хiмiчних реактивiв. Для участi в оглядi слiдчий може запросити спецiалiста (судового медика або патологоанатома, вiдеооператора, автотехнiка, товарознавця, фармацевта, художника та iнших).

Отже, у процесi огляду мiсця подiї слiдчий, насамперед, веде пошук, знаходження, виявлення, а також вивчає та фiксує наявну iнформацiю шляхом безпосереднього вивчення певного фрагмента матерiального середовища, що дозволяє в сукупностi з iншими доказами зробити висновок про механiзм подiї, що розслiдується, а також iнших обставин. Поряд з цим, слiдчий повинен спрямовувати дiяльнiсть, що направлена на з'ясування обстановки, знаходження, виявлення, фiксацiю, попереднє дослiдження матерiальних носiїв iнформацiї, що мають значення для справи, а також контролювати проведення огляду. Виходячи з вимог Кримiнально-процесуального кодексу України слiдчий є основною дiєвою особою при проведеннi огляду мiсця подiї, на якому лежить тягар доказування. Він може i повинен контролювати дiї iнших учасникiв: спецiалiстiв, оперативних працiвникiв мiлицiї та iнших. Перед початком огляду слiдчий повинен роз'яснити поняттям їх обов'язок бути присутнiми при всiх дiях слiдчого i засвiдчити своїми пiдписами вiдповiднiсть записiв у протоколi виконаним дiям, а, зокрема, спецiалiсту – його обов'язок використовувати свої знання i навички, сприяти слiдчому проводити пошук з метою знаходження, виявлення, закрiплення i вилучення доказiв, звертати увагу слiдчого на обставини, пов'язанi з цим, давати пояснення з приводу спеціальних питань, якi виникають при проведеннi слiдчої дiї.

До труднощів, які можуть виникнути перед слідчим у процесі проведення безпосереднього активного огляду, належать:

- змішування істотного з другорядним, тобто надання випадковим чинникам значення головних;

- інтерпретація, яка виходить з очікуваного, що відбувається в силу неможливості вилучення суб'єктивних суджень учасників огляду місця події. Виникає через неможливість цілком абстрагуватися від наявних соціальних і професійних стереотипів мислення як самого слідчого, так й інших учасників слідчої дії;

- суб'єктивізм, зумовлений теоретичним і практичним професійним досвідом слідчого, що створює певні обмеження і тим самим звужує можливості всебічного, неупередженого аналізу наявності інформації.

Але крім того, процес безпосереднього огляду місця події залежить від таких чинників як:

- обсяг знань у галузі, що досліджується;
- особливості сприйняття, емоційні і ціннісні установки як самого слідчого, так і членів слідчо-оперативної групи;
- спрямованість особи, тип темпераменту як самого слідчого, так і членів слідчо-оперативної групи;
- досвід і кваліфікація слідчого і членів слідчо-оперативної групи;
- наукова уява та стереотипи слідчого і членів слідчо-оперативної групи [546, 56].

Як ми бачимо, до труднощів, які виникають у процесі огляду місця події, зокрема відноситься обсяг спеціальних знань різних галузей, що може знадобитися при дослідженні місця події. Подібні труднощі на практиці можна частково подолати завдяки: участі у процесі огляду кількох незалежних один від одного спеціалістів з різних галузей знань, що сприятиме розширенню інформаційної бази слідчого; використанні різних способів технічної фіксації, завдяки допомозі спеціалістів (у разі необхідності); відмова слідчого від передчасних суб'єктивних узагальнень і висновків тощо.

Науково правильно організований процес безпосереднього активного огляду за участю спеціалістів з певних галузей спеціальних знань дає той обсяг інформації, що може бути покладений в основу аналітичної діяльності, формуючи основу для висунення слідчих версій. Саме реальні слідчі версії є головним підсумковим завданням об'єктивного й професійного огляду місця події, коли накопичена інформація, що ґрунтується на знанні криміналістики, кримінології, філософії пізнання, психології, судової медицини та інших наук, зумовлює формування правильних висновків – напрямків подальшої слідчої роботи.

Спеціаліст, зокрема, спеціаліст-криміналіст, що прийматиме участь в огляді, може допомогти слідчому: вибрати найбільш правильну тактику огляду, виявити, зафіксувати і вилучити за допомогою засобів криміналістичної техніки, які в нього є, сліди та інші речові докази, зробити їх опис, скласти плани і схеми місця події, сфотографувати, виготовити зліпки слідів. Всі дії спеціаліста повинні бути зрозумілими слідчому та іншим учасникам огляду. Результати своїх дій він повинен демонструвати і надавати відповідні пояснення.

У Кримінально-процесуальному кодексі України огляд є однією з найбільш ретельно регламентованих слідчих дій. Закон відображає участь спеціалістів в огляді. Не торкаючись ретельно всіх питань, пов'язаних з проведенням огляду, розглянемо ті з них, що пов'язані з участю спеціаліста.

Коло спеціалістів, мета їх використання визначаються й видом огляду.

При огляді місця події спеціалісти найбільш широко залучаються у зв'язку з необхідністю для слідчого у ретельному і цілеспрямованому вивченні обстановки місця події. Частіше за все при такому виді огляду і в залежності від виду злочину, використовуються спеціальні знання судових медиків, криміналістів, автотехніків, будівельників, спеціалістів в галузі пожежної справи, в області техніки безпеки у різних галузях промисловості тощо. Однак, в залежності від конкретних обставин справи для участі в огляді місця події може бути запрошений будь-який інший спеціаліст, якщо у слідчого виникне необхідність у використанні відповідно визначених спеціальних знань.

Що стосується огляду речових доказів, то враховуючи їх надзвичайну різноманітність у кожному конкретному випадку, важко заздалегідь встановити, знання якого саме спеціа-

ліста можуть знадобитися при їх огляді. Тут необхідно враховувати вид скоєного злочину, що розслідується і таким чином визначати коло необхідних спеціалістів. Завдання спеціаліста тут будуть більш вузькими і у більшості випадків торкатимуться виявлення на предметах, які оглядаються ознак, що можуть свідчити про їх відношення до злочину, що розслідується.

Межі діяльності спеціаліста при огляді визначаються його спеціальними знаннями і метою, для якої вони необхідні.

Для огляду місця події характерно двояке положення спеціаліста. З одного боку, в силу того, що дана слідча дія є першочерговою, діяльність спеціаліста обмежується завданням (чи колом завдань) слідчого. Такий порядок забезпечує суворий план і послідовність проведення огляду і визначення місця кожного з його учасників.

З іншого боку, саме при огляді місця події, частіше за все можуть знадобитися знання спеціаліста для виявлення взаємозв'язку виявлених предметів і пошуку додаткових доказів. Мабуть, що все це не завжди може укластися у конкретне завдання і вимагає певної ініціативи спеціаліста. Однак і тут завжди повинно діяти загальне правило відносно попередньої санкції слідчого на кожну додаткову дію спеціаліста.

В плані використання знань спеціалістів при огляді місця події значне місце займає відмежування діяльності спеціаліста, з одного боку, від діяльності слідчого, а з іншого – проведення судової експертизи від виїзду судового експерта, як посадової особи на місце події, де він виступає уже в ролі спеціаліста.

З роботою слідчого при оглядах місця події найбільше тісно пов'язана діяльність спеціалістів-криміналістів. Спеціалісти-криміналісти при оглядах місця події використовуються для надання допомоги слідчому з метою пошуку, знаходження, виявлення речових доказів, особливо слабковидимих і невидимих слідів, їх фіксації, вилученні, пакуванні. Спеціальні знання спеціалістів-криміналістів використовуються при оглядах також з метою фотографування місця події, трупа, інших речових доказів. Це є різновидом науково-технічної допомоги.

У той же час відомо, що пошук, знаходження, виявлення слідів, їх фіксація, пакування тощо, відносяться і до компетенції слідчого і обладнання, зокрема комплект техніко-криміналістичних засобів слідчого або як його ще називають, "слідча валіза", що ним використовується, призначене саме для цієї мети.

Відмінність слідчого від спеціаліста-криміналіста полягає, насамперед, в тому, що знання спеціаліста-криміналіста з питань вибору найбільше ефективних методів виявлення речових доказів, бувають більше глибокими і всебічними, він користується розробленими криміналістичною технікою спеціальними прийомами освітлення тощо. Знання спеціаліста-криміналіста дозволяють з більшою точністю і врахуванням конкретних умов вибирати необхідний науково-технічний засіб для проявлення слідів. У окремих випадках вирішення цього питання виявляє значні труднощі, оскільки необхідно враховувати властивості конкретної поверхні, вологість повітря, відносну давність слідів тощо. В багатьох випадках допомога спеціалістів-криміналістів, наприклад в пакуванні, вилученні слідів, фотографуванні місця події і речових доказів, може носити допоміжний характер – в порядку розподілу обов'язків між учасниками огляду.

Розглядаючи питання щодо участі спеціалістів в огляді місця події, необхідно мати на увазі ще й те, що їх діяльність дуже близька за змістом з діяльністю судових експертів у судово-експертній установі, яка може полягати як у проведенні судово-експертного огляду, що є частиною судово-експертного дослідження, так і в проведенні судової експертизи цілком. І до того ж – спеціалістом при проведенні окремих слідчих дій, в тому числі і огляду місця події, може бути залучений фахівець відповідного профілю з визначеної судово-експертної установи, який працює на посаді судового експерта, але він з точки зору кримінально-процесуального закону буде називатися, при наданні допомоги слідчому в процесі проведення відповідних слідчих дій, не судовим експертом, як це помилково записано в ст. 192 КПК України, а спеціалістом. Це помилкове визначення в законі приводить до путанини, як працівників правоохоронних органів, які займаються розслідуванням злочинів, так, особливо, і студентів при вивченні ними кримінального процесу і криміналістики. Тому в зазначеній нормі кримінально-процесуального закону повинно бути записано: "Зовнішній огляд трупа слідчий проводить з участю спеціаліста в галузі судової медицини і в присутності двох понятих. У випадках

неможливості залучення спеціаліста в галузі судової медицини запрошується найближчий лікар”.

Відмінності між цими двома процесуальними суб'єктами в тому, що спеціаліст може надавати допомогу слідчому в процесі проведення всіх слідчих дій і як на основі словесного (усного, переданого особисто віч на віч, чи за допомогою телефонного зв'язку), так і простого письмового (за допомогою листа, записки) чи процесуального (по запрошенню повісткою слідчого). Судовий же експерт надає допомогу слідчому тільки в результаті вимоги слідчого про надання йому допомоги на основі процесуального документа у вигляді постанови слідчого про призначення тієї чи іншої судової експертизи. Разом з тим, спеціаліст і судовий експерт може бути однією і тією самою фізичною особою – фахівцем визначеного профілю знань, яка відрізняється тільки процесуальним положенням.

Результати огляду місця події багато в чому залежать від якості підготовки до нього. Отримавши інформацію слідчого щодо події, спеціаліст-криміналіст повинен з'ясувати, що відбулося (характер події), і вирішити, які науково-технічні, пошукові та допоміжні засоби необхідні для огляду місця події. Крім того, спеціаліст-криміналіст за запрошенням слідчого, приймає участь в обговоренні повідомлення про подію і порядку дій по проведенню огляду місця події, він може висловити пропозиції щодо необхідності залучення інших спеціалістів, про доцільність використання тих чи інших науково-технічних, пошукових і допоміжних засобів (трупощукачів, щупів тощо).

Отже, першочерговим завданням спеціаліста-криміналіста до початку огляду місця події є підготовка необхідних науково-технічних, пошукових і допоміжних засобів. Він може також приймати участь при інструктажі оперативної групи особою, що очолює огляд, а також при опитуванні свідків та осіб, що першими виявили подію, і потерпілих. Звичайно, що опитування проводить слідчий, однак, спеціаліст використовує пояснення осіб для усвідомлення обставин події, що відбулася і визначення можливостей пошуку різних речових доказів. У зв'язку із цим, він може ставити необхідні запитання. Якщо у процесі опитування виявиться, що присутні на місці події особи (свідки, потерпілі) могли залишити сліди своїх рук, ніг, взуття, одягу, спеціаліст-криміналіст за дорученням слідчого має право оглянути взуття, одяг осіб тощо. Спеціаліст-криміналіст, що володіє знаннями в галузі звукозапису, повинен допомогти слідчому зробити запис пояснень на магнітну плівку.

Спеціаліст-криміналіст на стадії загального статичного огляду місця події надає допомогу слідчому в розробці плану проведення детального огляду місця події, зокрема, у виборі методу огляду, визначенні послідовності огляду, способів пошуку, знаходження і виявлення слідів та інших речових доказів, а також у виборі техніко-криміналістичних засобів, пошукових і допоміжних засобів для успішного проведення пошуку зазначених доказів. Разом зі слідчим спеціаліст-криміналіст здійснює фіксацію як місця події, так і положення об'єктів на ньому на початку огляду шляхом фотографування, виготовлення зліпків, складання планів і схем.

Роботу з фіксації обстановки місця події може виконати й сам слідчий як особа, яка володіє знаннями в галузі криміналістичної техніки, однак в складних випадках фіксацію загальної обстановки місця події здійснює за дорученням слідчого спеціаліст-криміналіст. На етапі статичної стадії огляду місця події спеціаліст-криміналіст проводить орієнтуючу і оглядову фотозйомку, фіксуючи таким чином положення місця події відносно обстановки, що його оточує.

Потім спеціаліст-криміналіст шляхом фотографування, фіксує взаємне розташування наявних об'єктів на місці події.

Обстановка місця події і окремих її об'єктів фіксується, крім того, шляхом складання планів і схем. Спеціаліст-криміналіст надає слідчому допомогу в проведенні необхідних вимірювань і складанні планів, схем.

На статичній стадії загального огляду необхідно дотримуватися максимальної обережності, щоб не внести змін в обстановку, не знищити наявні сліди і не залишити своїх. Тому на цій стадії, як правило, брати в руки які-небудь предмети, переміщати їх не можна.

На динамічній стадії огляду місця події спеціаліст-криміналіст використовує найбільше ефективні засоби і методи пошуку, знаходження і виявлення слідів та інших

речових доказів. Знання криміналіста йому дозволяють з великою точністю і урахуванням конкретних умов вибрати необхідні методи і засоби для пошуку, знаходження, виявлення і фіксації слідів. Нерідко вирішення цих питань викликають значні труднощі, так як приходиться ураховувати колір, властивості і стан поверхні, на якій можуть знаходитися сліди, відносну давності слідів, вологість повітря та інші фактори.

При формулюванні слідчих версій про місце можливого знаходження слідів слідчий може скористатися консультацією спеціаліста-криміналіста. Підставами для цих версій, по-перше, можуть служити відомості, які містяться в поясненнях свідків-очевидців і потерпілих. По-друге, підставами версії можуть бути результати аналізу відображених слідів та інших речових доказів. При цьому велике значення будуть мати досвід спеціаліста-криміналіста, його професійна практика, знання спеціальної літератури.

При проведенні пошуку слідів на місці події, спеціаліст-криміналіст повинен пам'ятати, що мало видимі сліди рук утворюються при дотику руки з глянцевиими поверхнями (скло, фарфор, полірований метал тощо), невидимі – при дотику з предметами, які мають неглянцеву поверхню (картон, папір тощо). Сліди рук можуть бути виявлені на посуді, лампах, папері, зброї, взутті, ручках дверей, вікон, шафів, замках, віконних та інших стеклах, підвіконниках, інших предметах, залишених злочинцем.

Якщо пошук і виявлення невидимих або маловидимих слідів рук, а іноді й слідів ніг нерідко уявляє велику складність, то сліди знарядь злому і інструментів у більшості випадків виявляються зразу і спеціаліст-криміналіст повинен допомогти зафіксувати їх і вилучити.

Перед тим, як зосередити увагу на виявлених слідах знарядь злому і інструментів, спеціаліст-криміналіст повинен встановити, чи немає на поверхні об'єкта, огляд якого проводиться, слідів рук.

Потім необхідно встановити спосіб злому, визначити вид знаряддя, яке було використано з цією метою. Якщо було здійснено, наприклад, злом замка, спеціаліст-криміналіст звичайно обмежується тільки його зовнішнім оглядом.

Виявлені сліди злому повинні бути сфотографовані масштабним методом і вилучені з дотриманням правил роботи зі слідами.

Огляд зломанах перешкод – стін, дверей, стелі, підлоги необхідно починати безпосередньо з місця злому і ділянок, які прилягають до нього. При цьому необхідно провести огляд й інших перешкод. Можливо, що злочинець до того, як здійснити злом перешкоди, робив спробу подолати іншу перешкоду, однак потім з яких-небудь причин залишив цю спробу. На місцях, де будуть наявні ознаки злому, можна виявити сліди рук і знарядь злому, що допоможе правильно встановити обставини скоєного злочину.

При проведенні огляду слідів злому, спеціаліст-криміналіст повинен вирішити, чи не могли на одяг і тіло злочинця попасти частки матеріалу, із якого була виготовлена зломана перешкода. Це можуть бути частки фарби, штукатурки, цегли, піщинки, дерев'яні або металеві ошурки чи стружки тощо. Зразки таких матеріалів вилучаються і в майбутньому можуть бути використані для проведення відповідного виду судової експертизи.

При проведенні огляду слідів злому на місці події спеціаліст-криміналіст разом зі слідчим повинен на підставах своїх спеціальних знань допомогти останньому оцінити версію про інсценування злочину.

Інколи на місці події виявляють предмети, які могли бути знаряддям злому. При огляді таких предметів спеціаліст-криміналіст повинен перед усім прийняти заходи, направлені на виявлення слідів, залишених руками злочинців. За характером знаряддя злому (якістю, конфігурацією, матеріалом, який було використано для його виготовлення, місцем виготовлення та іншими даними) в окремих випадках вдається встановити професію власника, його характерні звички, а інколи і самого власника, так як на деяких знаряддях можуть бути різні умовні знаки, помітки, ініціали власника тощо.

При проведенні огляду знарядь злому і слідів їх використання, спеціаліст-криміналіст повинен зробити спробу встановити, чи не використовувалися ці знаряддя при скоєнні інших злочинів. Інколи доцільно мати при собі фотографії слідів знарядь злому, залишених при скоєнні в минулому (особливо нерозкритих) інших злочинів, і порівнювати сліди злому, які були виявлені на місці події зі слідами злому на фотографіях.

Спеціаліст-криміналіст може надати слідчому допомогу у виявленні і вилученні при проведенні огляду місця події слідів транспортних засобів.

В процесі проведення огляду місця події спеціаліст-криміналіст може виявити дані, які характеризують тип транспортного засобу, індивідуальні особливості його протектора, напрямку руху транспортного засобу, сліди гальмування, ознаки зупинки тощо.

Якщо спеціаліст-криміналіст приймає участь в проведенні огляду місця події при розслідуванні кримінальних справ, пов'язаних з використанням вогнепальної зброї, він допомагає слідчому провести пошук зброї, а також предметів і слідів, пов'язаних з його використанням, стріляні гільзи, кулі, дріб, пижі, прокладки тощо.

Велике значення має пошук вогнепальної зброї. Інколи вона виявляється зразу на місці події (при самогубствах, вбивствах з інсценуваннями самогубства), частіше вона приховується. Тому дуже старанно повинні бути оглянуті ями, криниці, колиці сіна чи соломи, дупла дерев, сміттеві і вигрібні ями тощо. У необхідних випадках спеціаліст-криміналіст використовує магнітні шукачі або міношукачі.

Спеціаліст-криміналіст приймає участь в проведенні пошуку куль, дроби, картечі. Після проведеного огляду трупа на місці його виявлення, спеціаліст-криміналіст разом зі слідчим і спеціалістом в галузі судової медицини вирішують питання, де ймовірніше всього можуть бути виявлені кулі, дріб або картеч. Для цього проводиться огляд об'єктів, розміщених на одній лінії з трупом або з пошкодженою перепонюю і зі встановленим або таким, що передбачається місцем знаходження особи, яка стріляла.

При проведенні на місці події огляду куль, дроби і картечі, спеціаліст-криміналіст може надати відповіді на наступні питання слідчого:

- яким способом – заводським чи саморобним – виготовлена куля, картеч, дріб;
- до якого типу патронів могла належати куля;
- із якої системи і моделі зброї могла бути вистріляна куля;
- який калібр мисливської зброї, із якої була вистріляна куля.

Для виявлення стріляних гільз необхідно шляхом опитування очевидців події, за слідами ніг та іншими ознаками встановити місце де знаходилася особа, що стріляла.

Якщо будуть встановлені дані, що постріл було зроблено з близької відстані від перепони, то пошук гільз проводиться в безпосередній близькості від пошкодженого об'єкта.

Якщо додаткові сліди пострілу відсутні і наявний тільки наскрізний отвір, визначити місце знаходження особи, що стріляла, важко. В подібному випадку завдання спеціаліста-криміналіста складається з того, щоб визначити напрямку пострілу шляхом встановлення приблизної лінії польоту кулі, а потім знайти місце, де знаходилася особа, що стріляла. Огляду підлягає територія праворуч і ліворуч від встановленої лінії польоту кулі, в напрямку від місця пошкодження об'єкта до місця, де за попередніми даними повинна була знаходитися особа, що стріляла.

Виявлені гільзи спеціаліст-криміналіст повинен негайно оглянути, щоб встановити їх конструктивні дані (форма корпусу, розміри, колір, позначення маркірування) і виявити сліди, які характеризують зброю, із якої вона була вистріляна.

Підчас огляду на місці події стріляних гільз, спеціаліст-криміналіст може висловити попередню думку з таких питань: до якої зброї був призначений патрон; із одного чи із різного виду зброї були вистріляні патрони, частинами яких є дані гільзи; чи могла утворитися деформація даної гільзи, що спостерігається, при умовах, встановлених в процесі огляду, тощо.

Якщо вдається виявити кулю, то по ній у окремих випадках можна в ході огляду визначити тип зброї, яка використовувалася при стрільбі, що може полегшити пошук гільзи і вирішення інших питань.

Вся робота спеціаліста-криміналіста по наданню допомоги слідчому у проведенні пошуку, виявлення, фіксації і вилучення слідів та інших речових доказів супроводжується наданням різних консультацій в межах його спеціальних знань. Міркування спеціаліста-криміналіста про виявлені докази (їх походження, зв'язок з подією злочину) не заносяться в протокол огляду місця події. Спеціаліст-криміналіст допомагає слідчому розібратися в суттєвості події і її окремих обставинах. На засадах своїх спеціальних знань він може, наприклад, за слідами коліс транспортного засобу визначити тип, швидкість, напрямку руху транспортного засобу; за слідами ніг людини – зріст і особ-

ливості її ходи; за слідами рук – особливості будови руки, якою рукою і яким пальцем залишені сліди тощо.

В окремих випадках спеціаліст-криміналіст, підчас допомоги слідчому, висловлює своє міркування про взаємозалежність виявлених слідів та інших речових доказів. Після виявлення, наприклад, слідів злому на перепонах, він оцінює ці сліди в їх сукупності, визначає, чи не могли вони бути залишені одним знаряддям тощо.

На заключній стадії огляду місця події функції спеціаліста-криміналіста зводяться до сліду чого: по-перше, він допомагає слідчому вилучити і упакувати виявлені сліди і предмети. Володіючи більшим, чим слідчий, досвідом і знаннями способів вилучення і упаковки слідів та інших речових доказів, спеціаліст-криміналіст проводить цю роботу так, щоб забезпечити їх збереженість для наступного проведення судово-експертного дослідження. Об'єкти, які вилучаються, незалежно від того, упаковані вони чи ні, опечатуються печаткою слідчого, а також скріпляються підписами слідчого, спеціаліста-криміналіста і понятих.

Кращим способом фіксації виявлених речових доказів і прилучення їх до справи, що розслідується є їх вилучення в оригіналі. У випадках неможливості їх вилучення в оригіналі, виготовляються з них копії шляхом фотографування масштабним методом, виготовлення зліпків, перенесення на інші матеріальні носії.

По-друге, спеціаліст-криміналіст може допомогти слідчому скласти грамотно протокол огляду місця події і додатки до нього: плани, схеми, фототаблиці.

Після закінчення проведення огляду місця події слідчий починає складати протокол огляду місця події, користуючись для цього своїми записами, а також записами інших учасників огляду місця події (інших слідчих, оперативних працівників, спеціалістів інших галузей знань і спеціаліста-криміналіста).

Спеціаліст-криміналіст консультує слідчого відносно специфічних термінів, які зустрічаються при описі слідів й інших речових доказів. Якщо спеціаліст-криміналіст проводив вилучення слідів, вимірювання предметів і робив записи про характер виявлених об'єктів, їх розташування тощо, він допомагає слідчому описати обстановку і виявлені сліди.

Якщо спеціаліст-криміналіст проводить фотозйомку місця події і різних об'єктів на ньому, також зазначається в протоколі огляду (з зазначенням точки зйомки і умов фотографування). Попередні міркування спеціаліста-криміналіста, які ґрунтуються на вивченні виявлених об'єктів, обстановки місця події і результатів попереднього дослідження, в протокол не заносяться.

Як і всі учасники огляду місця події, спеціаліст-криміналіст має право вимагати занесення в протокол огляду своїх зауважень з приводу дій слідчого при проведенні огляду місця події. Протокол огляду місця події підписується слідчим, понятими і спеціалістами визначеної галузі знань) в тому числі і спеціалістом-криміналістом), які приймали участь в огляді даного місця події.

Нерідко слідчий доручає спеціалісту-криміналісту виготовити схему або план місця події. У цьому випадку спеціаліст-криміналіст на основі своїх зарисовок і зарисовок слідчого креслить в масштабі план місця події або схему з зазначенням відстаней між важливими орієнтирами, об'єктами тощо.

Після закінчення проведення огляду місця події спеціаліст-криміналіст може надати допомогу слідчому у виготовленні фотографій і оформленні фото таблиці. Фототаблиці забезпечуються пояснювальними текстами, які підписуються спеціалістом-криміналістом. [317, 126–138; 684, 26–32]

Такі основні функції допомоги спеціаліста-криміналіста, коли він приймає участь в проведенні огляду місця події за запрошенням слідчого.

Якщо слідчий запросив для участі в слідчому огляді інших спеціалістів – судового медика, спеціаліста в галузі протипожежної безпеки, інженера-автомобіліста та інших – спеціаліст-криміналіст повинен узгодити з ними основні питання відносно допомоги слідчому при проведенні огляду місця події і визначити порядок сумісних дій. Адже, слідчий як керівник огляду місця події відповідає за повноту та якість його проведення, об'єктивність процесуального закріплення результатів. Він визначає межі території, що підлягає огляду і порядок його проведення, розподіляє обов'язки між учасниками, здійснює контроль за роботою, у тому числі й судового медика.

При огляді місця події, у тих випадках, коли проводиться розслідування злочинів у

яких будуть потерпілі з заподіяними ушкодженнями їх здоров'ю за допомогою вогнепальної зброї, повинні використовуватися знання спеціаліста із судової балістики для виявлення слідів пострілу, стріляних куль, гільз тощо. Тут важливе значення набуває попередня оцінка розміщення слідів пострілу, взаєморозміщення трупа, зброї, куль і гільз, перешкод з пробойнами і слідами пострілу. Це дозволяє намітити вірні шляхи для пошуку доказів, пояснення кола негативних обставин тощо.

Приблизно така ж робота може бути проведена спеціалістом з судової балістики на місці події при вирішенні питань про напрямок польоту кулі, положення стріляючого, позу вбитого на момент пострілу тощо.

Однаково при розслідуванні справ про автотранспортні пригоди, спеціаліст-автотехнік, що приймає участь в огляді, надає слідчому допомогу в ознайомленні з технічним станом транспортного засобу, у з'ясуванні взаємозв'язку виявлених слідів і деталей механізмів машини, а також при вирішенні питання відносно технічних причин зіткнення, наїзду тощо.

Основне завдання спеціалістів при огляді місця події полягає в наданні допомоги з виявлення речових доказів, фіксації обстановки місця події. Дослідження виявленого не входить в завдання спеціаліста. Будь-яке судження, що він висловлює, не є джерелом доказів. Необхідно також відмітити, що діяльність спеціаліста, у більшості випадках закінчується разом з оглядом. Наступна його робота, якщо вона має місце, носить допоміжний характер і складається з технічної обробки окремих результатів огляду (проявка слідів, виготовлення фотознімків тощо).

Спеціаліст – учасник такої слідчої дії, як огляд місця події, – виступаючи консультантом слідчого звертає його увагу на ті факти, сприйняття яких взагалі або у якійсь мірі, можливе тільки на підставі спеціальних знань; рекомендує слідчому використовувати той чи інший технічний прийом, засіб, які нададуть можливість виявити, а також зафіксувати і вилучити сліди, предмети – речові докази; вказує йому на зв'язки і обумовленість виникнення тих чи інших сукупностей слідів, коли явища, що викликали їх виникнення досяжні для встановлення тільки шляхом використання спеціальних знань.

Участь спеціаліста у огляді місця події доцільна ще й тому, що він більше досконало виконує і ті операції з виявлення, фіксації і вилучення слідів, якими слідчий, хоча і володіє, але не має достатніх навиків у їх виконанні. У випадках складного і об'ємного огляду проведення цих операцій спеціаліст полегшує роботу слідчого, дає йому можливість орієнтуватися у головному, – оцінювати події в цілому. Разом з цим, участь спеціаліста при огляді місця події корисна ще й тому, що слідчий може ознайомитися з його точкою зору відносно тих чи інших обставин події, про які вдається міркувати на підставі його спеціальних знань.

Найчастіше в практиці проведення огляду місця події слідчим використовується допомога спеціалістів при розслідуванні тяжких видів злочинів, в яких заподіяні ушкодження здоров'ю людини чи наступила, в результаті подібних ушкоджень, смерть і на місці події виявляється труп людини чи його частини.

У випадках знаходження на місці події трупа, відповідно до діючого кримінально-процесуального законодавства України, а саме положень ст. 192 КПК України, зовнішній огляд трупа слідчий проводить з участю спеціаліста в області судової медицини, а в окремих випадках може бути запрошений в якості спеціаліста найближчий лікар (за виключенням стоматологів, епідеміологів і санітарних лікарів). Участь спеціаліста в галузі судової медицини є обов'язковою при проведенні зовнішнього огляду трупа і його ексгумації. Необхідно зазначити, що серед проблем взаємовідносин слідчого із спеціалістами, особливе місце займає його взаємодія зі спеціалістами в галузі судової медицини при проведенні огляду місця події і трупа потерпілого, а також при судово-медичному дослідженні трупа в бюро судово-медичної експертизи. Слідчий при огляді трупа завжди повинен пред'являти відповідні вимоги до спеціаліста в галузі судової медицини у відношенні ретельного вивчення слідів-ушкоджень на тілі трупа і предметів обстановки, у тому числі знарядь, що спричинили смерть потерпілого, з'ясуванню інших обставин, що сприятимуть повному та об'єктивному розслідуванню. Спеціалісти в галузі судової медицини, що приймають участь в огляді трупа на місці його виявлення, у свою чергу, не повинні проявляти пасивність внаслідок якої можуть бути не помічені важливі для судово-медичної експертизи об'єкти. Важливу роль при здійсненні

огляду трупа на місці події відіграє належне оснащення спеціаліста в галузі судової медицини. Не менше важливою є подальша доставка трупа у бюро судово-медичної експертизи для судово-медичного дослідження, бажано щоб він був відповідно упакований і доставка його здійснювалася на спеціально обладнаних транспортних засобах, а не на випадковому транспорті з метою максимального збереження наявних слідів та попередження утворення нових (пошкодження при транспортуванні, слідів нашарування тощо). Також важливим є продовження тісної взаємодії слідчого та судового медика вже в ході судово-медичного дослідження трупа в бюро судово-медичної експертизи [6, 35–36].

Судово-медичний експерт за посадою або інший лікар, приймаючи участь в зовнішньому огляді трупа на місці його виявлення, виконує функції спеціаліста, необхідними для правильного проведення слідчим слідчої дії.

Обов'язковість запрошення для участі в зовнішньому огляді трупа спеціаліста в галузі судової медицини чи іншого лікаря пояснюється тим, що для подальшого розслідування потрібні відомості, які були отримані в результаті професійно правильного огляду і опису трупа на місці його виявлення. Такий опис слідчий може зробити за допомогою спеціаліста.

Взагалі, розкриття складних злочинів, пов'язаних з вбивствами багато в чому залежать від надання кваліфікованої допомоги спеціалістом в галузі судової медицини, від обсягу спеціальних знань і досвіду останнього. Однак, не можна повністю погодитися з точкою зору, яку зокрема підтримував професор Ю. С. Сапожников, відносно того, що спеціаліст в галузі судової медицини на місці події повинен знайти кров'яні сліди, вірно і чітко розтлумачити розташування бризок, плям, калюж та інших слідів крові, повинен відшукати сліди сперми й інші сліди людини, зуміти зафіксувати все знайдене, роздобути необхідні показання свідків, крім того, зуміти ув'язати всі здобуті докази з даними огляду самого трупа: все це, на думку наведеного автора, є безпосередніми обов'язками спеціаліста в галузі судової медицини [567, 10–11]. Однак, визначення ролі спеціаліста в такому аспекті свідчило б про перекладення функцій слідчого на спеціаліста в галузі судової медицини, у зв'язку з чим, останній стає основною фігурою слідчої дії.

Спеціаліст, що володіє знаннями з судової медицини, на місці виявлення трупа встановлює факт смерті, допомагає слідчому описати положення трупа, одяг на трупі, пошкодження на ньому, виявити і вірно описати трупні явища, які свідчать про час настання смерті, тілесні ушкодження, сприяє слідчому у виявленні, вилученні і пакуванні таких речових доказів, як сліди крові, волосся, виділень. Він може при цьому висловити попередні думки щодо давності смерті, механізму пошкоджень. Хоча ці думки не мають доказового значення, вони є важливими для формулювання версій, визначення комплексу тих послідуєчих слідчих дій і оперативних заходів, які необхідно проводити слідом за оглядом місця події.

При тому, що діючим кримінально-процесуальним законодавством передбачена необхідність залучення спеціаліста в галузі судової медицини до зовнішнього огляду трупа, питанням участі судових медиків в огляді місця події, коли труп не виявлено, в достатній мірі уваги не приділялося. Але бувають такі випадки, коли участь спеціаліста в галузі судової медицини в таких випадках є вельми доцільною. Поперед усе, мова йде про кримінальні справи, що порушуються за фактом вогнепального поранення, порушень правил безпеки на транспорті, що стали причиною нещасних випадків з людьми. В подібних випадках труп нерідко забирають з місця події до приїзду слідчого (як правило, це буває тоді, коли місце події знаходиться на проїзній частині вулиць міста тощо). В таких випадках слідчий проводить огляд і складає протокол, як правило, без участі спеціаліста в галузі судової медицини. Між тим, використання судово-медичних знань при такому огляді може принести значну користь. Якщо автомашина, що мала відношення до події, відсутня, то ретельне вивчення слідів крові, допоможе вирішити питання щодо напрямку руху машини, про місце, куди було відкинуто потерпілого. При наявності на місці події транспортного засобу спеціаліст в галузі судової медицини надасть допомогу в його огляді, звертаючи увагу при цьому не тільки на сліди крові і волосся, а й на пошкодження, оцінюючи їх у попередньому порядку стосовно до того, які ушкодження на тілі і на якій висоті могли бути заподіяні відповідними частинами

транспортного засобу. Це допоможе забезпечити повноту збирання вихідних даних для пошуку і встановлення винуватого.

При розслідуванні справ щодо виробничих травм участь спеціаліста в галузі судової медицини в огляді місця події, як правило, допомагає з'ясувати механізм утворення ушкодження. Як правило, при виробничих травмах, доводиться зустрічатися з двома ситуаціями: або потерпілий відразу помер – і тоді труп знаходиться на місці події, або пораненого встигли транспортувати до лікарні. У першому випадку необхідно перед усім оглянути труп, у другому – отримати з лікарні інформацію по телефону щодо характеру ушкодження, а потім оглянути за участю спеціаліста в галузі судової медицини місце події.

При розслідуванні випадків падіння з висоти, якщо потерпілого увозять в лікарню, огляд місця падіння повинен, по можливості, проводитися також за участю спеціаліста в галузі судової медицини. При огляді необхідно звертати увагу на виступи, які могло зачепити у польоті тіло, відразу оцінюючи, чи можливо при зачепленні за них виникнення тих чи інших ушкоджень.

Огляд місця події за участю спеціаліста в галузі судової медицини необхідно проводити і у випадках, коли виникає питання щодо можливості утворення ушкоджень при мимовільному падінні з висоти росту людини, оскільки не рідко на етапі проведення судово-медичної експертизи з ініціативи судового експерта і за його участю проводиться повторний огляд місця події вже після розтину трупа, зокрема для встановлення механізму травми голови.

При розслідуванні справ про кримінальні аборти також необхідна участь спеціаліста в галузі судової медицини в огляді можливого місця події скоєння кримінального аборту. Спеціаліст в галузі судової медицини допоможе не тільки знайти плями крові, правильно описати їх і оцінити, але й знайти інші суттєві докази.

При огляді приміщень, що викликають підозру про скоєння в них кримінального аборту, необхідно звертати увагу на медикаменти, рослини, що в медицині або у побуті прийнято вважати плідовигонючими засобами, на інструменти, катетери, накопичувачі та інші предмети, що можуть використовуватися для здійснення механічного аборту, і навіть, на відповідну літературу. При огляді таких приміщень необхідно відмічати у протоколі дані про загальний санітарний стан. Крім того, досвід спеціаліста в галузі судової медицини в таких випадках може виявитися корисним і при дослідженні знахідок, які формально не мають прямого відношення до його компетенції (наприклад, при знаходженні тієї ж клейонки, форма і розмір якої відповідають кушеткам, ліжкам тощо).

При розслідуванні справ про отруєння можлива наявність трьох і навіть більшої кількості місць події (місце прийняття отрути, місце проявлення отруєння, місце смерті і інколи місце внесення отрути у їжу). Всі приміщення і ділянки, що пов'язані з подією отруєння, також необхідно оглядати за участю спеціаліста в галузі судової медицини. На місці введення отрути в їжу чи на місці прийняття отрути необхідно шукати порошки, пігулки, пляшечки, упаковку від ліків та отрути й фіксувати чітке положення упаковки; шукати сліди порошоків на склянках, рюмках, чашках; необхідно піддати органолептичному дослідженню залишки їжі і напоїв, і вилучати їх. На місці проявлення отруєння відшукуються, оглядаються і вилучаються рвотні маси, мокротіння, сеча.

При застосуванні їдких отрут, крім всього іншого, необхідно на підлозі і на речах відшукати сліди дії отрути, причому вельми бажано попередньо оглянути в лікарні чи морзі труп і отримати відповідну інформацію щодо отрути з лікарні, якщо потерпілий залишився живим.

У випадках повішення, втоплення, отруєння чадним газом виклик спеціаліста в галузі судової медицини для участі в огляді місця події також створює додаткові можливості для виявлення доказів і формулювання версій. Спеціаліст в галузі судової медицини повинен, зокрема, приймати активну участь в огляді місця прикріплення петлі при повішенні, у вивченні глибини водойому і рельєфу дна при втопленні, в огляді приміщення, вікон і дверей, блювотних мас при отруєнні чадним газом тощо.

Так, наприклад, при огляді місця події і трупа при повішенні (якщо труп не знято з петлі), за допомогою спеціаліста в галузі судової медицини, слідчий перед усім, повинен звернути увагу на те, чи міг сам потерпілий у цій ситуації позбавити себе життя чи було здійснено вбивство з наступним інсценуванням самогубства. Поряд з цим, спеціаліст в галузі судової медицини повинен звернути увагу на особливості strangulation-

ної борозни, наявність виділень у вигляді слини, крові, блювотних мас (їх розташування) тощо [365, 97–102]. Ці обставини у сукупності з іншими дають підставу для формулювання відповідних слідчих версій (вбивство, самогубство, доведення до самогубства при наявності інших матеріалів, зокрема, листування тощо).

При огляді місця можливого розчленування трупа слідчі також повинні запрошувати спеціаліста в галузі судової медицини. Його участь в огляді можливого місця події у таких випадках корисна не тільки для пошуку слідів крові, але й для уточнення засобу розчленування, не кажучи вже про те, що, якщо місця вбивства і розчленування не співпадають, при огляді його може бути отримано багато даних для судження щодо взаєморозташування жертви і злочинця та інших даних, що дозволяють уточнити обстановку події.

Наведений вище перелік випадків, коли участь спеціаліста в галузі судової медицини в огляді місця події необхідна при неможливості одночасного огляду трупа, звичайно, не є вичерпним. І в багатьох інших випадках, коли в ході огляду необхідно зібрати дані про механізм причинення травми, участь спеціаліста в галузі судової медицини вельми корисна.

На думку окремих вчених, діяльність спеціаліста в галузі судової медицини на місці події, де труп відсутній, по суті, сприяє слідчому при вирішенні наступних завдань: 1) встановленні умов, в яких відбулася подія; 2) пошуку, вивченні і вилученні слідів крові; 3) пошуку інших об'єктів, які необхідно дослідити шляхом проведення призначеної судово-медичної експертизи; 4) фіксації у протоколі зібраних даних. [724, 95]

Разом із цим, в залежності від причин відсутності трупа на місці події змінюється характер організаційних заходів і тактичних дій учасників огляду, і в тому числі, спеціаліста в галузі судової медицини. Труп до моменту початку огляду місця події може і не бути на місці події за наступних причин:

- 1) Потерпілий вмер не на місці події:
 - а) сам пішов з місця події і вмер на місці виявлення трупа;
 - б) був переміщений живим з місця події злочинцями або невстановленими особами в інше місце, де помер і де було знайдено труп;
 - в) сам пішов з місця події, був транспортований з місця події (чи з того місця, куди дійшов сам) у лікарню, додому тощо;
- 2) Смерть наступила на місці події, але труп переміщено до початку огляду:
 - а) злочинцями або невстановленими особами у місце виявлення трупа;
 - б) в лікарню, санчастину, морг, додому чи в інше місце.

У випадках огляду місця події, де немає трупа, але є припущення щодо переміщення трупа чи потерпілого з місця події злочинцями, спеціаліст в галузі судової медицини повинен, зокрема, допомогти слідчому з'ясувати:

- 1) чи є місце, що оглядається дійсно місцем скоєння злочину;
- 2) якими шляхами і яким чином опинився труп на місці його виявлення.

Участь спеціаліста в галузі судової медицини в огляді місця події, де відсутній труп, має свою специфіку, яку необхідно вивчати разом спеціалістом в галузі судової медицини і спеціалістом-криміналістом з метою розробки відповідних рекомендацій для практичних працівників слідства [724, 96].

Спеціаліст в галузі судової медицини при зовнішньому огляді трупа, допомагає слідчому виявити сліди злочину на трупі, його одязі, під трупом, на предметах, що розтошовані навколо, закріпити, правильно описати їх, а, наприклад, спеціаліст-криміналіст допомагає слідчому скласти план місця події, сфоторафувати труп і навколишню обстановку, а також окремі частини трупа, ушкодження та інші сліди на ньому.

При огляді трупа людини, що загинула при наїзді автотранспорту, доцільна участь в якості спеціаліста також автотехніка. Він допоможе відшукати на трупі і його одязі сліди, за якими можна буде точніше визначити обставини наїзду. Також до зовнішнього огляду трупа залучаються технічні і пожежні інспектори, інженери та інші досвідчені особи, в залежності від обставин злочину.

Допомога спеціаліста в галузі судової медицини при проведенні зовнішнього огляду трупа після його ексгумації подібна тій, яка була надана слідчому при огляді трупа на місці його виявлення. Однак, вилучення трупа з місця поховання ставе перед спеціалістами додаткові завдання. Наприклад, спеціаліст-криміналіст перед ексгумацією допомагає сфоторафувати могилу так, щоб на знімках були зафіксовані її індивідуальні ознаки

(пам'ятник, надпис, огорожа тощо), предмети навколо неї, за якими можна орієнтуватися. Потім фоторграфуються вилучені із могили труна і сам труп [396, 56–57].

Значну допомогу при проведенні огляду місця події можуть надати спеціалісти-психологи.

Так, справи, пов'язані з серійними вбивствами, вчиненими на сексуальному ґрунті, передбачають ретельність огляду місця події. Йдеться про такий огляд, який надає можливість для вичерпного відтворення обставин вчинення злочину, його специфічних особливостей (які, на перший погляд, не привертають уваги слідчого, виступаючи як другорядні). Він, зокрема, передбачає значну (порівняно із “звичайними” вбивствами) кількість фотознімків; відеозапис. Також потребує поглибленого вивчення оточення, заняття та захоплення жертви, інші дані, які характеризують її особу з усіх боків. Суттєво те, що жертвами цього типу злочинців завжди є незнайомі або малознайомі особи. Але кожний серійний вбивця обирає собі жертву за конкретним критерієм, який здебільшого важко передбачити. У мисленні вбивці зв'язок із жертвою є, але природа цього зв'язку емоційно опосередкована. [286]

Встановлення під час аналізу інформації, отриманої в процесі розслідування, деяких ознак (наприклад, садизму, посмертних колотих або різаних поранень та інше; відносної подібності жертв: їх зовнішності, віку, занять, тощо) може бути підставою для обґрунтованого припущення про наявність у злочинця психопатії. Це є підставою залучення до справи спеціаліста-психолога, який з урахуванням усієї інформації у справах “серії” може: 1) створити вірогідну модель поведінки невідомого злочинця (на підставі психолого-психіатричної типології осіб, які вчинили аналогічні діяння у минулому); 2) надати пропозиції щодо стратегії захоплення (затримання) такої особи (наприклад, для дезорганізованих асоціальних злочинців характерне повернення на місце злочину через певний час – іноді значний – для того, щоб знову пережити приємні почуття, які були супутніми злочину); 3) рекомендації стосовно допиту особи, яку підозрюють у вчиненні таких вбивств надалі спеціаліст-психолог може також залучатися і до проведення судово-психологічної або психолого-психіатричної експертизи); а також надати іншу інформацію: наприклад, про наявність у злочинців певного типу шоденників, відео-записів, де “задокументовані” сцени скоєних злочинів; “сувенірів” (гаманців, косметичок та інших речей жертв), “трофеїв” (відчленованих частин тіла та інше). З метою розкриття будь-яких злочинів, в скоєнні яких спостерігаються ознаки психологічної дисфункції, можна за допомогою спеціаліста-психолога спробувати створити психологічний профіль (портрет) злочинця.

Якщо розкриття більшості таких злочинів є наслідком випадкового затримання злочинця або результатом залучення до розслідування значної кількості правоохоронців, то участь у справі психолога надає можливість для цілеспрямованого пошуку злочинця у колі визначених осіб та наступного його викриття.

Треба зазначити, що ще в кінці XIX ст. Гансом Гроссом був запропонований алгоритм розслідування злочинів, які були скоєні окремою соціальною групою, наприклад, особами циганської національності, для яких характерний специфічний комплекс психологічних властивостей, обумовлений унікальністю їх життєвого укладу. В основу такої методики була покладена ідея про те, що у слідах злочинної діяльності отримувє (міститься) достатньо чітке відображення відповідна сукупність психологічних властивостей, найбільш характерна для представників кожної конкретної соціальної групи, що, як наслідок, дає можливість для наступної ідентифікації їх в результаті аналізу слідів злочинця [136, 460–487].

Оскільки використання спеціальних знань психологів під час розслідування серійних злочинів, зокрема вбивств, досить поширене у світі (у тому числі – в Російській Федерації), виникає природне запитання: які обставини не дозволяють застосовувати їх в Україні?

По-перше, відсутність підготовлених спеціалістів-психологів, які за відомими методиками могли б створити “психологічний профіль”, а по-друге – відсутність відповідних банків даних в інформаційній системі (криміналістичних обліках) органів внутрішніх справ, необхідних для виявлення “серійних” злочинів та серійних вбивць (аналогами такої системи є системи VICAP у США або АІПС “Монстр” в Російській Федерації), а також для створення типології злочинців цієї категорії. [60, 68]

Нині психолог під час розслідування переважно бере участь у проведенні судової експертизи (причому найчастіше – у психолого-психіатричній), коли серед інших постає питання про наявність у діях особи, що піддається судово-експертному дослідженню, афекту, сильного душевного хвилювання або якихось суміжних станів.

Якщо ж залучати психологів до процесу розслідування таких справ, то їх участь не буде обмежуватися тільки проведенням судово-психіатричної експертизи. По-перше, вони будуть спеціалістами, які визначатимуть можливі ознаки типології та коло осіб, серед яких можливо знайти злочинця, ареал його “полювання” (в тому числі вірогідні спільні ознаки жертв, що приваблюють вбивцю); по-друге, вони даватимуть можливість для якісного допиту підозрюваного з метою отримання правдивих показань; і лише по-третє, можуть бути судовими експертами під час проведення судово-психологічних експертиз.

Нажаль, на сьогоднішній день, в Україні немає яскравих прикладів співпраці у розслідуванні серійних вбивств, вчинених на сексуальному ґрунті із психологами. Що необхідно для зміни ситуації на краще? По-перше, підготувати для цієї роботи психологів (у кожній області, регіоні). Це можуть бути співробітники кафедр загальної або юридичної психології вищих навчальних закладів, які б працювали у підрозділах науково-дослідних інститутів судової експертизи, бюро судово-медичної експертизи або психіатричних лікарнях як судові експерти чи спеціалісти.

Іх підготовка має включати ознайомлення з досвідом США (спеціальний центр дослідження насильницьких злочинів Академії ФБР) або ж інших держав (наприклад, лікувально-реабілітаційний центр “Фенікс” у Ростові-на-Дону та інші), проведення необхідного стажування.

По-друге, проведення підготовленими спеціалістами досліджень із метою виявлення типології таких злочинів, характерної для України (за участю сексологів та психіатрів). Головне питання, яке вирішується під час цих досліджень – чи співпадають отримані в Україні дані з даними, які отримані стосовно таких осіб у інших країнах? Для цього за спеціальними методиками можна було б провести співставлення та необхідні дослідження (у тому числі судово-експертні) за справами про сексуальні вбивства минулих років, де були встановлені винуваті особи та розробити відповідні методичні рекомендації щодо розкриття таких вбивств із застосуванням спеціальних знань психологів, сексологів та психіатрів [60, 68–70].

Обов’язковою ознакою спеціаліста з процесуальної точки зору є його безпосередня участь у проведенні слідчих дій. Тим самим визначаються загальні процесуальні межі діяльності спеціаліста, а саме: будь-яка участь досвідченої особи за межами слідчої дії не визнається процесуальною діяльністю.

Участь спеціаліста в слідчих діях набуває певних особливостей в залежності від специфіки самої слідчої дії, її цілей, процесуальних та тактичних умов проведення.

Звичайно, що значана неясність для слідчого самої картини злочину вимагає більшої ретельності вивчення обстановки місця події, правильного вибору меж і методів огляду місця події, наявності технічного обладнання. Поряд з цим, повторний огляд, хоча і надасть можливість перевірити певні факти, завжди має менші можливості в отриманні доказів, ніж первинний огляд. У більшості випадків сама обстановка місця події є складною для сприйняття неспеціалістом. Тому сама по собі природа огляду місця події вимагає участі у ньому спеціалістів. І не випадково, що на практиці інститут спеціалістів зародився саме для більшого успішного проведення огляду місця події – одного із основних видів слідчого огляду і сьогодні все ширше і ширше при проведенні цієї слідчої дії використовується допомога спеціалістів різних галузей знань

При оглядах місця події може виникнути необхідність у самих різноманітних спеціальних знаннях. Це пов’язано з видом злочину, версіями відносно його скоєння, об’єктом огляду. Так, при розслідуванні вбивств, нанесення тілесних ушкоджень, згвалтувань в оглядах місця події приймають участь спеціалісти в галузі судової медицини, спеціалісти-криміналісти; огляди місця події при автокатастрофах, наїздах тощо проводяться за участю інженерів-автотехників і спеціалістів-криміналістів; огляд місця події під водою виконують аквалангісти і водолази тощо. Тобто, категорія кримінальної справи визначає типові завдання використання спеціалістів.

Наприклад, при оглядах місця події у справах, пов’язаних з використанням вогнепальної зброї, до завдань спеціалістів-криміналістів і судових балістів входить пошук

зброї, куль, гільз, слідів пострілу, пробоїн на перешкодах, надання допомоги слідчому у вивченні та фіксації у протоколі і в плані місця події положення трупа, взаємоположення частин тіла, а також деталей обстановки місця події. Крім того, спеціалісти-криміналісти надають допомогу слідчому у виявленні і фіксації інших слідів, зокрема, відбитків пальців, плям крові тощо.

Участь спеціалістів з пожежної техніки при розслідуванні справ про підпали зводиться до огляду стану електропроводки, кладки печей, ознак експлуатації (стану димоходів, тяги тощо), надання допомоги слідчому у пошуці доказів, які мають значення для визначення причин загорання, епіцентру пожежі, шляхів розповсюдження вогню. Проблеми криміналістичного дослідження злочинних порушень протипожежної безпеки і підпалів тісно пов'язані з тактикою огляду місця події, а також признанням та подальшим проведенням пожежно-технічних, криміналістичних та інших видів судових експертиз, наданням з боку судово-експертних установ науково-технічної, методичної допомоги з широкого кола питань, що виникають у справах, пов'язаних з пожежами.

Щодо сучасного стану наукової розробки системи проведення різноманітних слідчих дій з зазначеної категорії злочинів необхідно відмітити недостатність розробок тактичних прийомів, способів огляду місця події. Ця негативна обставина тягне за собою недоробку питань, пов'язаних з застосуванням спеціальних знань, в тому числі із організації проведення відповідних судових експертиз. Наприклад, при розслідуванні злочинних порушень правил протипожежної безпеки і підпалів вчасно проведене судово-експертне дослідження часто відіграє вирішальну роль. За допомогою такого дослідження особа, яка проводить розслідування справи, встановлює причину, механізм розвитку пожежі – а це є основою успішного розслідування і розкриття злочину, виявлення і покарання винуватих. Викладене дає підстави для таких висновків:

– розглядаючи питання використання спеціальних знань при проведенні огляду місця події, необхідно виходити з аналізу усіх сторін протиправної події, що ґрунтуються, головним чином, на кримінальних особливостях злочинного поводження людей, що призводить до злочину. Останні, як відомо, поділяються на необережну поведінку, внаслідок якої скоєно злочин, і на навмисну. Допомога спеціаліста у вигляді консультації з можливих причин, наприклад, виникнення пожежі необхідна;

– судові експертизи, що проводяться у кримінальній справі, повинні ґрунтуватися на аналізі причинно-наслідкового зв'язку подій та ситуацій і враховувати при цьому психологічні аспекти події. Так, наприклад, будь-яка пожежно-технічна чи інша судова експертиза, що проводиться у справі про пожежу, ґрунтується на системному підході і аналізі причинно-наслідкового зв'язку подій і ситуацій, що були пов'язані з утворенням горючого середовища, джерел запалювання в ньому, виникнення горіння, розповсюдження пожежі на навколишнє оточення з урахуванням аналізу психологічних аспектів події, що розслідується;

– суб'єкт використання спеціальних знань повинен мати орієнтацію в питаннях тієї галузі науки і техніки, яку він використовує з метою розслідування злочину. Не пізнавши концепцію, наприклад, тієї ж пожежної небезпеки і безпеки будь-якого об'єкта, неможливе проведення судової експертизи у справах про злочинні порушення протипожежних правил [688, 111].

Таким чином, в основі успішного розслідування і розкриття кримінальних справ лежить своєчасне і правильне проведення огляду місця події за участю спеціалістів відповідних галузей знань.

2.9. Участь прокурора-криміналіста в проведенні огляду місця події

Інститут прокурорів-криміналістів не новий, йому майже 60 років і він виник у зв'язку з необхідністю широкого розповсюдження і упровадження в практику розслідування злочинів наукових прийомів і методів проведення слідства. Його було створено в 1954 р. Прокуратурою бувшого Радянського Союзу: 19 жовтня 1954 р. була затверджена інструкція про роботу прокурора-криміналіста [204]. З цією метою у вересні –

жовтні 1954 р. на спеціальних курсах в Ленінграді було підготовлені перші 42 прокурора-криміналіста.

В обов'язки прокурора-криміналіста, згідно із зазначеною інструкцією, входило:

а) за дорученням начальника слідчого відділу приймати участь в огляді місця події, надавати слідчим допомогу у виявленні і вилученні слідів і інших речових доказів, складанні протоколів огляду, планів, схем місця події, використанні судової фотографії, проведенні невідкладних слідчих дій, розробці слідчих версій і складанні планів розслідування;

б) консультувати слідчих з усіх питань криміналістичної техніки і використання тактичних прийомів розслідування;

в) надавати слідчим допомогу по відбору і направленню на судову експертизу речових доказів, в оцінці висновків експертів і вирішенні питання про призначення повторної судової експертизи;

г) досліджувати сліди і речові докази на предмет визначення їх придатності для судової експертизи і використання результатів дослідження з метою розкриття злочинів;

д) узагальнювати практику використання слідчими науково-технічних засобів, які були наявні в комплекті науково-технічних засобів слідчого;

е) контролювати правильне використання і збереження науково-технічних засобів, що були в комплекті науково-технічних засобів слідчого;

є) підтримувати діловий контакт із судово-експертними установами.

Таким чином основним напрямком діяльності нового інституту було надання практичної допомоги слідчим в процесі розслідування і розкриття злочинів. Прокурори-криміналісти сприяли упровадженню найновіших наукових досягнень криміналістики і судової експертизи в слідчу практику, що обумовлювало успішне розслідування і розкриття злочинів шляхом покращення якості слідства.

Участь прокурора-криміналіста в розслідування і розкритті злочинів викликало у юридичній літературі дискусію з питання про його процесуальне положення. Причиною цієї дискусії було в минулому і залишається сьогодні те, що як в раніше діючому, так і в сучасному кримінально-процесуальному законодавстві України про прокурора-криміналіста немає ніяких вказівок і він не названий в якості самостійного суб'єкта процесу з визначеними процесуальними повноваженнями. Його діяльність регулюється, як правило, тільки відомчими нормативними документами і законодавець, з невідомих причин як у бувшому Радянському Союзі, так і сьогодні в Україні, не приділив йому уваги ні в законі України "Про прокуратуру", ні в інших законах України. Не приділено належної уваги прокурору-криміналісту і в сучасних як навчальних, навчально-методичних посібниках, так і в підручниках з криміналістики, хоча без участі прокурора-криміналіста, наприклад, забороняється проводити огляд місця події при розслідування таких, зокрема, складних злочинів як вбивство. В зв'язку з цим думки вчених з питань участі прокурора-криміналіста в процесі розслідування і розкриття злочинів мають різні точки зору.

Одні вчені-криміналісти визнавали, що прокурор-криміналіст, при наданні слідчому допомоги, виконував в процесуальному відношенні функції спеціаліста в тому понятті, яке надається спеціалісту кримінально-процесуальним законом [85]. Прибічники іншої точки зору думали, що прокурор-криміналіст при наданні науково-технічної допомоги слідчому при проведенні слідчих дій, не є спеціалістом в процесуальному значенні, що він представник прокуратури, який здійснює функцію нагляду на попередньому слідстві. [13, 48–49]

Відсутність однакового розуміння процесуального статусу прокурорів-криміналістів не сприяє їх успішній процесуальній діяльності. З метою вирішення зазначеної проблеми були зроблені спроби, наприклад, ще в 1968 р., коли Всесоюзним інститутом з вивчення причин і розробці заходів попередження злочинності разом зі слідчим управлінням Прокуратури СРСР було проведено дискусію з цього питання. Однак не всі теоретичні питання даної проблеми були достатньо повно розглянуті, а деякі положення визивають заперечення. [412]

При розгляді зазначених питань, очевидно, не можна обмежуватися простим ствердженням, що діяльність прокурора-криміналіста поставлена значно ширше, ніж та науково-технічна допомога, які він надає під час проведення слідчих дій. Подібні висловлювання, а вони мали місце на сторінках юридичних видань і після зазначеної дискусії

[396, 9], ще не розкривають процесуальної ролі прокурора-криміналіста. Але зводити її тільки до прокурорського нагляду також неправильно. Прокурор-криміналіст, на думку окремих криміналістів з якою необхідно погодитися [253, 27], в одній особі об'єднує виконання як функції прокурорського нагляду, так і функції спеціаліста-криміналіста по наданню слідчим допомоги як науково-технічного, так і тактичного чи методичного характеру. Його участь в проведенні окремих слідчих дій, зокрема огляду місця події і проведення в процесі його попереднього дослідження криміналістичних об'єктів як бажана, так і необхідна. З одного боку прокурор-криміналіст, приймаючи участь в огляді місця події, зокрема, при розслідуванні таких важких і складних злочинів як вбивство, виконує функцію прокурорського нагляду за проведенням цієї слідчої дії. З іншого боку в арсеналі прокурора-криміналіста знаходиться комплекс самих різноманітних науково-технічних засобів, яких у слідчого немає і не передбачено його статутом і процесуальним положенням. Слідчий у своєму розпорядженні має тільки комплект науково-технічних засобів, який споряджений із основних і необхідних, і як правило простих засобів технічного характеру, які йому надають допомогу при проведенні пошуку, виявлення і фіксації доказової інформації. У прокурора-криміналіста, наряду з комплектом техніко-криміналістичних засобів прокурора-криміналіста, в який входять деякі засоби, що відсутні у комплекті слідчого, наприклад, ультрафіолетовий випромінювач, є багато інших техніко-криміналістичних засобів, придбання яких здійснюється окремо. Нарешті, у прокурора-криміналіста на озброєнні знаходиться пересувна криміналістична лабораторія, яка створена на базі мікроавтобуса підвищеної прохідності, а також укомплектована практично всіма необхідними для проведення пошуково-фіксуючих дій сучасними техніко-криміналістичними засобами, за допомогою яких оперативно на місці події надається можливість якісно провести попереднє дослідження різноманітних криміналістичних об'єктів, як з метою пошуку, знаходження і виявлення доказової інформації, так і з метою її фіксації.

Окремі криміналісти підкреслювали, що прокурор-криміналіст не може бути визнаний спеціалістом, так як він не володіє спеціальними знаннями, що виходять за межі знань криміналістичної техніки. [517, 16–18]. В порівнянні з іншими працівниками прокуратури, прокурор-криміналіст – це прокурор, який відповідно до займаємої посади володіє значно більшими знаннями і практичними навиками в області криміналістики взагалі і в області криміналістичної техніки, зокрема, а також завдяки тому, що він проходить спеціальну підготовку. Тому надання допомоги слідчим своїми знаннями, практичними навиками і наявними у його розпорядженні техніко-криміналістичними засобами – спеціальний службовий обов'язок. Цей обов'язок випливає безпосередньо із діючого в Україні положення про прокурорів криміналістів, де в ст. 2 зазначено, що основними напрямками діяльності прокурорів-криміналістів є:

- надання допомоги слідчим прокуратури в розслідуванні, розкритті і попередженні тяжких злочинів;
 - впровадження в слідчу практику наукових рекомендацій відносно організації роботи і тактики проведення окремих слідчих дій, застосування техніко-криміналістичних засобів і передового досвіду з цих питань;
 - підвищення кваліфікації і професійної майстерності прокурорсько-слідчих працівників відносно розслідування і розкриття злочинів. [483]
- Відповідно до ст.4 зазначеного Положення, прокурор-криміналіст зобов'язаний:
- надавати допомогу прокурорсько-слідчим працівникам в організації попереднього слідства, в тому числі і у проведенні окремих слідчих дій, застосуванні техніко-криміналістичних засобів, залученні спеціалістів, підготовці і призначенні складних судових експертиз, використанні можливостей криміналістичних обліків і правової інформатики;
 - впровадження у слідчу практику наукових методів розслідування злочинів та засоби криміналістичної техніки;
 - організація взаємодії з іншими правоохоронними органами, експертними і науково-дослідними установами, вищими юридичними навчальними закладами;
 - вивчення слідчої практики, розробка заходів щодо її удосконалення, узагальнення можливостей криміналістики і судової експертизи у процесі розслідування кримінальних справ, впровадження на цій основі позитивного досвіду, підтверджених практикою рекомендацій щодо методики і тактики слідства;

– облік незокритих тяжких злочинів проти особи, підслідних органам прокуратури, узагальнення стану прокурорського нагляду за їх розслідуванням і розкриттям;

– контроль за цілеспрямованим використанням техніко-криміналістичних засобів, пересувних криміналістичних лабораторій та іншого обладнання, і їх збереження;

– визначення і обґрунтування необхідної кількості техніко-криміналістичних засобів, матеріалів, навчально-методичної літератури, внесення пропозицій щодо їх придбання і розподілення;

– аналізувати практику залучення спеціалістів до участі в проведенні слідчих дій, правильність призначення і своєчасне проведення судових експертиз, розробляти пропозиції з удосконалення цієї роботи;

– перевірка і узагальнення практики роботи слідчих органів прокуратур щодо застосування техніко-криміналістичних засобів і наукових рекомендацій, підготовка оглядів та інформаційних листів.

Наряду з цими обов'язками, в ст. 5 "Положення про прокурорів-криміналістів" записано, що прокурор-криміналіст, відповідно до закону України "Про прокуратуру", кримінально-процесуального законодавства, має наступні права:

– брати участь у проведенні попереднього слідства, в необхідних випадках особисто проводити слідчі дії або розслідування у повному обсязі з будь-якої справи;

– надавати органам дізнання і попереднього слідства письмові вказівки щодо розслідування кримінальних справ, які знаходяться у їх провадженні;

– вимагати від органів дізнання і слідчих надання з метою перевірки кримінальної справи, матеріали, документи і інші відомості про скоєні злочини, а також відомості про хід дізнання і слідства, оперативно-розшукову роботу щодо встановлення осіб, які скоїли злочини, а також розшуку громадян, що зникли безвісти;

– доручати органам дізнання виконання окремих слідчих дій зі справ, які знаходяться в провадженні слідчих прокуратур;

– порушувати кримінальні справи або закривати їх, скасовувати незаконні і необґрунтовані постанови слідчих та прокурорів нижчепідпорядкованих прокуратур, посадових осіб органу дізнання.

Таким чином, виходячи із зазначених вище прав і обов'язків прокурора-криміналіста і порівнюючи його процесуальний статус з аналогічним статусом спеціаліста, можна відмітити, що його процесуальний статус в багатьох положеннях відрізняється від процесуального статусу, наприклад, співробітників науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС України і співробітників судово-експертних установ системи Міністерства юстиції України, які можуть виступати у якості спеціалістів, по запрошенню слідчих, при проведенні визначених слідчих дій. Зазначена діяльність обох суб'єктів кримінально-процесуальних дій направлена на допомогу слідчому в вирішенні тих проблемних питань, які можуть зустрітися в процесі розслідування і які слідчий може вирішити тільки шляхом використання спеціальних знань з метою якісного проведення визначених слідчих дій. Однак статус прокурора-криміналіста не обмежується тільки наданням допомоги спеціальними знаннями і практичними навиками у використанні техніко-криміналістичних засобів з метою пошуку, знаходження, виявлення, фіксації і вилучення криміналістичних об'єктів – носіїв доказової інформації, що притаманне процесуальному статусу спеціаліста. Цей статус прокурора-криміналіста виявляється також у використанні ним знань і досвіду методики й тактики розслідування злочинів. Наприклад, щоб не допустити суттєвої втрати інформації при проведенні огляду місця події, яка може статися в результаті відсутності у слідчого необхідного досвіду і знань, останній для участі в зазначеній слідчій дії запрошує спеціаліста-криміналіста. З цією метою слідчий, особливо органів прокуратури, може звернутися не тільки в судово-експертні установи Міністерства юстиції України чи в науково-дослідні експертно-криміналістичні центри МВС України, але й до прокурорів-криміналістів, які знаходяться у штаті обласних прокуратур, а в Одеській області, наприклад, також є посада прокурора-криміналіста в місті Котовськ, який в необхідних випадках надає допомогу слідчим північного регіону зазначеної області. Прокурор-криміналіст при наданні допомоги слідчому не обмежується тільки попереднім дослідженням з метою пошуку, виявлення, фіксації і вилучення криміналістичних об'єктів – носіїв доказової інформації, він повинен допомогти слідчому правильно організувати і провести весь огляд місця події шляхом роз-

придільнення обов'язків між учасниками і організації взаємодії з працівниками міліції або залучення для участі в слідчій дії необхідних спеціалістів і т.ін. Прокурор-криміналіст повинен надати допомогу слідчому в оцінці обстановки місця події і фактичних даних, які були одержані при проведенні цієї слідчої дії, в формулюванні слідчих версій і складанні плану розслідування. Крім того, прокурор-криміналіст зобов'язаний слідити, щоб діяльність слідчого здійснювалася у суворій відповідності до вимог закону і у випадках його порушення приймати міри з метою їх ліквідації. Прокурор-криміналіст нарівні зі слідчим відповідає за якість і законність проведеної слідчої дії, тому він має право в необхідних випадках особисто проводити слідчі дії або розслідування у повному обсязі з будь-якої справи.

Таким чином, у відміну від спеціаліста, запрошеного як із судово-експертних служб системи органів МВС України, так і із судово-експертних установ системи Міністерства юстиції України чи системи Міністерства охорони здоров'я України, прокурор-криміналіст, по-перше, не тільки надає техніко-криміналістичну допомогу слідчому, але й своєю участю забезпечує додержання вимог закону при проведенні слідчих дій і подальше успішне розслідування злочинів. По-друге, прокурор-криміналіст у необхідних випадках має право самостійно провести слідчу дію і навіть розслідування справи взагалі. По-третє, він має право порушувати кримінальні справи або їх закривати, доручати органам дізнання виконання окремих слідчих дій щодо справ, які знаходяться у провадженні слідчих прокуратури, скасовувати незаконні і необгрунтовані постанови слідчих та прокурорів нижчепідпорядкованих прокуратур, посадових осіб органів дізнання. Співробітники судово-експертних служб МВС України, судово-експертних установ Міністерства охорони здоров'я України чи Міністерства юстиції України, які були запрошені для участі в проведенні слідчих дій у якості спеціалістів, подібних прав не мають. Тому, не приймаючи до уваги деяку схожість в діяльності прокурора-криміналіста і співробітників зазначених вище судово-експертних служб і установ, які запрошуються слідчим для участі при проведенні слідчих дій у якості спеціалістів, їх процесуальне положення при цьому має дуже велику різницю.

Безумовно, при розслідуванні конкретних видів злочинів у одних випадках прокурор-криміналісту більше притаманні функції прокурора, а в інших – криміналіста, або одночасно ті та інші.

Теоретично прокурор-криміналіст відрізняється від спеціаліста за процесуальним положенням тим, що спеціаліст зобов'язаний прийняти участь в слідчій дії тільки за вимогою слідчого, а прокурор-криміналіст може прийняти таку участь не тільки за проханням слідчого, але й за своєю ініціативою. І, наприклад, у випадках розслідування таких тяжких злочинів як вбивство, слідчий зобов'язаний залучити до участі в огляді трупа на місці його виявлення судового медика в якості спеціаліста, а також інших спеціалістів, що залежить від внутрішнього переконання слідчого, але без участі прокурора-криміналіста огляд трупа на місці події, також не повинен проводитися. Тому у подібних випадках слідчий зобов'язаний довести до відома прокурора-криміналіста про наявність зазначеної вище ситуації і з його дозволу приступати (чи не приступати) до огляду місця події. Подібна обставина, хоча й нажаль не урегульована законодавством, знаходить місце в конкретній практиці розслідування кримінальних справ, пов'язаних зі вбивством тому, що в результаті розслідування цього тяжкого злочину найчастіше зустрічається дуже багато загадок, вирішення яких можливе тільки в результаті якісного проведення такої початкової і невідкладної слідчої дії як огляд місця події і виявленого трупа. А якісний огляд місця події, коли виникає слідча ситуація з виявленням трупа на місці події, потребує використання різноманітних перед усім пошукових техніко-криміналістичних засобів з метою пошуку і виявлення латентної криміналістично-значимої інформації. У прокурора-криміналіста такі техніко-криміналістичні засоби є, які знаходяться завжди у "бойовому стані" в пересувній криміналістичній лабораторії, – це по-перше. По-друге, відповідно до обов'язків прокурора-криміналіста він: а) займається вивченням слідчої практики (особливо по розслідуванню тяжких злочинів проти особи) і на основі цього розробляє заходи відносно її улюсконалення; б) узагальнює можливості використання досягнень криміналістики і судової експертизи у процесі розслідування злочинів і впроваджує на цій основі позитивний досвід, підтверджених практикою рекомендацій щодо методики і тактики слідства; в) проводить облік нерозкритих тяж-

ких злочинів проти особи. Таким чином у прокурора-криміналіста зібрана вся інформація про тяжкі злочини проти особи, які було скоєно на території тієї чи іншої області України, а оперативний зв'язок між прокурорами-криміналістами всіх областей як України, так і близького зарубіжжя, дозволяє володіти їм інформацією із зазначеного питання, яка є у всіх областях нашої держави і у близькому зарубіжжі. Інформація про скоєні тяжкі злочини на території України проти особи, які не розкриті дає можливість прокурору-криміналісту при участі його в огляді трупа нерідко встановлювати ймовірну залежність "за почерком скоєння" останніх зі злочинами, які були скоєні раніше як уже розкритими, так і не розкритими і які були скоєні раніше як на території їх областей, так і в інших областях України, а інколи і за межами України. Тому участь прокурора-криміналіста в проведенні огляду місця події і трупа на місці його виявлення повинна бути обов'язкова.

У зв'язку з цим необхідно висловити побажання, щоб діяльність прокурора-криміналіста, нарешті, була законодавчо закріплена у кримінально-процесуальному законодавстві, наприклад, у розділі 11 Кримінально-процесуального кодексу України, де в одній із норм, наприклад, ст. 113¹ викласти основні положення щодо компетенції прокурора-криміналіста.

Ця норма може мати наступний вигляд:

"Стаття 113¹. Повноваження прокурора-криміналіста.

При проведенні досудового слідства прокурор-криміналіст зобов'язаний приймати участь в розслідуванні тяжких злочинів проти особи і може брати участь у проведенні попереднього слідства решти тяжких злочинів, в необхідних випадках особисто проводити слідчі дії або розслідування у повному обсязі по будь-якій справі.

Прокурор-криміналіст може надавати органам дізнання і попереднього слідства письмові вказівки щодо розслідування кримінальних справ, які знаходяться у їх провадженні; доручати органам дізнання виконання окремих слідчих дій щодо справ, які знаходяться у провадженні слідчих прокуратури; порушувати кримінальні справи або закривати їх, скасовувати незаконні і необґрунтовані постанови слідчих та прокурорів нижчепідпорядкованих прокуратур, посадових осіб органів дізнання.

Прокурор-криміналіст зобов'язаний надавати допомогу прокурорсько-слідчим працівникам в організації попереднього слідства, в тому числі і у проведенні окремих слідчих дій, застосуванні техніко-криміналістичних засобів, залученні спеціалістів, підготовці і призначенні складних судових експертиз, використанні можливостей криміналістичних обліків і правової інформатики".

Наявність норми подібного змісту в кримінально-процесуальному законі України дозволить уникнути окремих непорозумінь, які інколи зустрічаються в судовій практиці при розгляді кримінальних справ про окремі види злочинів в суді, в розслідуванні яких приймали участь прокурори-криміналісти і завдяки їх допомозі було виявлено і якісно зафіксовану необхідну доказову інформацію. Однак, окремі судді, виходячи із визначених обставин, суб'єктивного характеру, порушать питання при судовому розгляді тієї чи іншої кримінальної справи, у зв'язку з відсутністю у діючому кримінально-процесуальному і іншому законодавстві України якої-небудь вказівки на процесуальне положення і повноваження прокурора-криміналіста, про неправомірність участі останнього в розслідуванні конкретної справи і таким чином – неправомірність одержання доказової інформації.

Таким чином, прокурор-криміналіст уявляє собою самостійну процесуальну фігуру, яка вимагає необхідності законодавчого закріплення його прав і обов'язків з метою уникнення в майбутньому можливостей нехтування результатами його діяльності в процесі розслідування і розкриття злочинів взагалі.

При проведенні попереднього дослідження прокурор-криміналіст, як уже відмічалося вище, може відіграти важливу роль. Завдяки тому, що у нього в наявності є різноманітні техніко-криміналістичні засоби, яких у слідчого немає, наприклад ультрафіолетові випромінювачі і електронно-оптичні перетворювачі – ЕОП (прилади з інфрачервоним випромінюванням), які можуть бути використані при проведенні попереднього дослідження документів з метою встановлення ознак підробки. Прокурор-криміналіст також надасть допомогу слідчому по забезпеченню його іншими пошуковими засобами, наприклад, металопрошукачами, які в залежності від конструкції можуть проводити

диференційований пошук як цінних металів (золото, срібло тощо), так і інших металевих об'єктів, у залежності від мети пошуку. У прокурора-криміналіста на озброєнні є також прилади, які називаються "Трупощукачі" і цілий ряд інших техніко-криміналістичних засобів, які на місце події можуть бути доставлені в його пересувній криміналістичній лабораторії у якій є затемнене приміщення у якому є фотолабораторія і при необхідності можна оперативно виготовити фотознімки в "польових умовах", а також провести інші види попередніх досліджень, наприклад, з використанням освітлення в косопадających променях або попередні дослідження з використанням мікроскопа і т.ін. Нарешті, у прокурора-криміналіста є відеокамера за допомогою якої можна провести фіксацію як самого місця події, так і виявленого трупа або інших речових доказів в процесі огляду місця події. Відеозйомка, з метою фіксації, може бути використана і при проведенні інших слідчих дій, наприклад, при проведенні слідчого експерименту чи перевірці свідчень на місці скоєння злочину. За допомогою тактично-правильно виконаної відеозйомки інколи при проведенні останнього виду слідчих дій одержується цінна інформація, яка не була встановлена навіть при проведенні такої початкової слідчої дії як огляд місця події і яка, таким чином, може відіграти важливу доказову роль в розслідуванні злочинів.

Розділ третій

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА КРИМІНАЛІСТИЧНА ТЕХНІКА

3.1. Становлення і розвиток окремих галузей криміналістичної техніки

Криміналістична техніка сьогодні визначається з одного боку як розділ науки криміналістики, а з іншого як система наукових положень, яка вивчає відображення інформації переважно в навколишньому матеріальному середовищі щодо протиправної події і розробляє на цій основі методи, прийоми і засоби пошуку, знаходження, виявлення, попереднього дослідження, фіксації, вилучення даної інформації і визнання її в якості доказової з метою успішного розслідування, розкриття і профілактики злочинів.

Таким чином, однією із складових поняття криміналістична техніка є власне різноманітні техніко-криміналістичні засоби, які використовуються у всіх галузях розділу криміналістики, який називається криміналістична техніка з метою пошуку, знаходження, виявлення і фіксації доказів. Без залучення техніко-криміналістичних засобів немислимим буде пошук, знаходження, виявлення, а також фіксація різноманітних слідів, об'єктів судової балістики та судової вибухової техніки, об'єктів почеркознавства і техніко-криміналістичного дослідження документів, мікрооб'єктів, одоролігічних об'єктів тощо.

Криміналістична техніка як розділ науки криміналістики почала формуватися раніше за інші розділи цієї науки. Окремі галузі криміналістичної техніки, наприклад, такі як вчення про сліди і, зокрема, про сліди ніг людини, успішно почали формуватися і використовуватися в практиці боротьби зі злочинністю вже в другій половині XIX ст. На початковому етапі становлення криміналістичної техніки і розробками щодо використання різних, зокрема, і слідів ніг людини в боротьбі зі злочинністю спочатку займалися переважно судові лікарі. [63, 764–770; 707, 631–637] В 50-і рр. XIX ст. Вперше поряд з описом слідів було запропоновано спосіб, який переслідував мету при копіюванні слідів ніг використовувати знання з геометрії. Цей спосіб з одного боку дозволяв правильно скопіювати сліди ніг, а з іншого – полегшував ідентифікацію за допомогою малюнка слідів слідоутворюючого об'єкта. [707, 632–633] В 1850 р. аптекаром Тулонської ескадри Гюгуленом було запропоновано спосіб отримання копій з об'ємних слідів ніг за допомогою стеаринової кислоти, який дозволяв отримати відбитки без зміни їх обрису. Цей спосіб було в короткому викладенні вперше описано французьким судовим медиком Бріаном. [63, 634] В 70-і рр. XIX ст. російський лікар 3-ї піхотної бригади Забайкальського козацького війська Адольф Емілійович Борхман удосконалив спосіб отримання зліпків з об'ємних слідів і запропонував виготовляти їх за допомогою гіпсу. [58; 59]

Однак інтенсивний розвиток окремих галузей криміналістичної техніки почав спостерігатися в останній чверті XIX ст., коли була створена французьким криміналістом Альфонсом Бертільоном перша у світі цивілізована система реєстрації злочинців – антропометрія і майже одночасно з нею стала формуватися і розвиватися створена англійськими криміналістами Генрі Фолдсом, Вільямом Гершелем та Френсісом Гальтоном дактилоскопія, завдяки якій почали використовувати в практиці боротьби зі злочинністю сліди рук людини як з метою ідентифікації особи злочинця за її слідами виявленими на місці події, так і з метою реєстрації злочинців, і яка на початку XX ст. була запропонована у якості єдиної системи реєстрації злочинців у всьому світі. В цей же час також почали формуватися і розвиватися такі галузі криміналістичної техніки як судова фотографія, судова балістика, судове почеркознавство і судове дослідження документів не руйнівними методами, судове дослідження особи за її зовнішніми ознаками. Таким чином, остання чверть XIX ст. практично була періодом наукового формування, становлення і розвитку основних галузей криміналістичної техніки взагалі у Європі, які супроводжувались створенням та удосконаленням власне і різних техніко-криміналістичних засобів.

Створення першої у світі цивілізованої системи реєстрації злочинців.

Боротьба з рецидивом завжди привертала особливу увагу суспільства, так як на злочинця, затриманого вперше, воно могло ще дивитися, як на такого, що випадково оступився; рецидивист для суспільства завжди був і є небезпечним злочинцем. У всі минулі часи владні структури різних держав старалися якимось чином відзначати цих осіб і, відповідно до характеру тієї чи іншої епохи, ці відмітки носили більш чи менш виражений варварський характер. Але всі варварські методи реєстрації злочинців були, практично, в другій половині XIX століття у більшості держав світу відмінені. Важливий внесок в створення цивілізованого методу реєстрації злочинців зробив у 90-і рр. XIX ст. французький криміналіст Альфонс Бертільон.

А. Бертільон, син поважного в той час лікаря, статистика і віце-президента Антропологічного товариства Парижа Луї Адольфа Бертільона, а також онук природознавця і математика Аххілі Гайяра, у березні 1879 р. почав працювати писаром у префектурі поліції Парижа. В його обов'язки входила реєстрація затриманих злочинців у спеціальних картках, в яких фіксувалися дані про злочинців, які скоїли злочини на території префектури. Монотонна праця писаря, яка була направлена практично на нікому не потрібний і не досконалий опис злочинців, за допомогою якого не можливо було впізнати особистість хоча би одного злочинця, який раніше уже був зареєстрований, спонукала А. Бертільона на розробку спеціальної антропометричної системи реєстрації злочинців. Ця ідея до нього прийшла дякуючи обізнанності з теорією бельгійського математика і статистика Адольфа Кетле, яка стверджує, що у природі не існує тотожності. Першу спробу втілення антропометричної системи в практику правоохоронної діяльності зробив у 1860 р. начальник в'язниці в бельгійському місті Лувені Стевенс [765, 75]. Він почав проводити вимірювання голови, вух, ніг, плечей і зросту у злочинців. Незважаючи на те, що проведені в Лувенській в'язниці в 1860 р. вимірювання були тільки першою не зовсім досконалою спробою встановлення особистості злочинців і вони назавжди залишилися тільки спробою, всеж-таки цю думку необхідно визнати дуже дотепною, особливо, якщо взяти до уваги те серйозне значення, якому повністю заслужено приділили згодом увагу вчені і почали використовувати результати вимірювання частин тіла людини на практиці, які стали називатися антропометричними.

У А. Бертільона влітку 1879 р. вперше раптом з'явилася думка від усвідомлення абсолютної безглуздості його праці і в зв'язку з можливістю використання досягнень природознавства з метою встановлення безпомилкової тотожності людини, наприклад, за розмірами її тіла.

З цією метою він наприкінці липня 1879 р. спочатку почав порівнювати форми носів і вух на фотографіях затриманих злочинців, що викликало здивування і насмішки у його колег – інших писарів префектури. Але ще більший сміх у писарів виник, коли А. Бертільон звернувся до префекта поліції за дозволом про проведення вимірювань різних частин тіла затриманих злочинців, з метою реєстрації останніх за допомогою отриманих даних в результаті вимірювань. Йому було дозволено. А в серпні цього ж року він написав першу доповідну записку на ім'я префекта поліції Парижа, в якій виклав думку про можливість безпомилкової ідентифікації злочинців за допомогою антропометричних даних, але відповіді не отримав.

Не зважаючи на це він продовжував працювати над вимірюваннями злочинців, які він проводив не тільки в префектурі поліції, а й у в'язниці Ла Сенте, яку відвідував кожен ранок, до початку роботи. Там над ним також насміхалися, хоча й дозволяли проводити вимірювання ув'язнених. 1 жовтня 1879 р. А. Бертільон передав другу доповідну записку префекту поліції, в якій, з посиланням на закон Кетле, відмічав, що розміри кісток дорослої людини все життя залишаються незмінними. Він стверджував: якщо ймовірність співпадання зросту людей уявляє собою співвідношення 4 : 1, то зріст плюс ще одне вимірювання, наприклад, довжина тіла до пояса, зменшують ймовірність співпадання до 16 : 1. Якщо ж зробити 11 вимірювань і зафіксувати їх в картці злочинця, то за даними отриманих обчислень шанс ймовірності знайти ще одного злочинця з такими ж самими даними складатиме 4 191 304 : 1. Але й на цей раз префект поліції відмовив А. Бертільону запровадити новий метод реєстрації злочинців в практику і одночасно звернувся до його батька з проханням попідкуватися про те,

щоб син займався довіреною йому роботою і не втручався в справи, які його не торкаються, тому що в противному випадку він буде змушений звільнити писаря.

Батько визвав до себе А. Бертільона і з роздратуванням взяв його доповідну записку, але, коли прочитав, зразу ж заспокоївся і сказав: "Вибач мені, я вже не сподівався, що ти зможеш знайти себе. Але викладена думка в доповідній записці – твій власний шлях. Це застосована на практиці наука. Це означає для боротьби зі злочинністю революцію..."

Луї Адольф Бертільон на слідуючий день звернувся до префекта поліції і пояснив йому суть доповідної записки сина, але останній із-за свого престижу не відмінив прийнятого рішення, хоча й офіційно не заборонив А. Бертільону проводити далі вимірювання затриманих злочинців.

Разом з тим А. Бертільону прийшлося очікувати кращих часів, які могли настати, наприклад, зі зміною префекта, але він не залишив розпочату працю з вимірювань частин тіла злочинців і таким чином накоплював кількісно картотеку зареєстрованих злочинців.

В 1881 р. на посаду префекта поліції Парижа була призначена інша людина – Жан Камекасс і в листопаді 1882 р. його друзі-юристи переконали, якщо він не хоче втратити нагоду прославитися новатором у справі боротьби зі злочинністю, то необхідно провести випробування А. Бертільона.

Через декілька тижнів Ж. Камекасс викликав до себе А. Бертільона і заявив йому, що з метою перевірки можливості ваших ідей, зі слідуючого тижня ми для випробування введемо в префектурі на три місяці ваш метод ідентифікації.

А. Бертільон почав працювати несамовито. Він вимірював, перевіряв, записував. Він не дуже довіряв помічникам, щоб допустити їх до складання реєстраційних карток і тому всі вимірювання практично виконував сам.

На початок січня 1883 р. картотека А. Бертільона нараховувала уже 500, в середині січня – 1000, на початок лютого – біля 1600 карток. Система реєстрації функціонувала але від неї ще не було віддачі.

З настанням лютого 1883 р. прийшов останній місяць випробувального терміну. До 15 лютого картотека нараховувала 1800 карток. Але до цього часу ще не приводили ні одного затриманого, якого б А. Бертільон раніше обмірював і таким чином міг би впізнати за наявними даними в його картотеці. І ось наступили останні години робочого дня 20 лютого А. Бертільон сам обмірював затриманого, який назвався Дюпоном, що був останнім і шостим Дюпоном в цей день.

Розмір довжини голови затриманого Дюпона відносився до категорії "середній", що привело у відповідний відділ картотеки. Ширина голови зменшила шлях пошуку, де необхідно було шукати, до дев'яти. Довжина середнього пальця – до трьох. Довжина мізинця – до одного. В цьому останньому ящику було всього 50 карток. Через декілька хвилин А. Бертільон одну із них тримав у своїх руках. В ній були зафіксовані всі ті метричні дані, які він перевіряв. Але прізвище людини, якій вони належали, було не Дюпон, а Мартін, заарештований 15 грудня 1882 р. за крадіжку порожніх пляшок.

Сцена, яка проходила в момент впізнання першого у світі рецидивіста за допомогою вимірювань окремих частин тіла, викликала у поліцейського, який супроводжував затриманого – розгубленість, у самого затриманого – роздратованість, у колег по роботі – здивованість, а у самого героя – А. Бертільона – тріумф перемоги.

На слідуючий день префект поліції Парижа визвав А. Бертільона до себе і продовжив термін його дослідів на невизначений термін.

Досягнення А. Бертільона пока що було розповсюджено тільки на префектуру поліції Парижа, в якій до середини 1884 р. всі писарі ним були так надресировані відносно вимірювань, що він уже міг довіряти їм проводити самостійно обмірювання і заповнення карток на затриманих злочинців.

На початку 1885 р. у всіх в'язницях Франції було введено антропометрію – метод реєстрації злочинців названий самим А. Бертільоном. 1 лютого 1885 р. А. Бертільона було призначено директором поліцейської служби ідентифікації в Парижі.

В день відкриття "Бюро ідентифікації" в Парижі на торжествах за участю представників міністерств, палати депутатів і сенату, журналістів Парижа і провінції, було сказано багато добрих слів в адрес творця першої в світі цивілізованої системи ідентифікації

злочинців А. Бертільону. На слідуючий день парижські журналісти висвітлюючи досягнення А. Бертільона, придумали нове слово, яке швидко увійшло у французьку, а також в багато інших іноземних мов, слово "бертільонаж" – геніальне відкриття XIX ст. [642, 35]

Вперше вчений світ був офіційно ознайомлений з методами антропометричної ідентифікації і прийомами вимірювань злочинців з метою виявлення рецидивістів і з користуванням вимірювальними картками, на III міжнародному пенітенціарному конгресі в Римі у 1885 р., доповіддю, зробленою автором створеного методу – Альфонсом Бертільоном. [755]

В цій доповіді А. Бертільон відмітив, що з метою отримання інформації про особу злочинця в цифрах проводилися вимірювання слідуючих частин тіла: зросту, відстані між крайніми точками простягнутих рук, висоти бюста, подовжного і поперечного діаметру черепа, довжини середнього пальця і мізинця на лівій руці, довжини лівої ступні і лівого ліктя, довжини і ширини правого вуха, а також визначення профілю носа за виступом носової перегородки. Все це фіксувалося на спеціальних картках, окремих, для кожного суб'єкта, при чому, в ці картки заносилися також дані про: колір райдужної оболонки лівого ока, особливі прикмети на тілі відповідного суб'єкта, і приводилися всі дані, які характеризували його з боку суспільного і кримінального життя: прізвище, звання, професія, судимість тощо.

Отримання зазначених вище антропометричних даних разом з записом вимагали не більше 5 хвилин часу і, що було дуже важливим, можливість класифікувати картки і таким чином легко отримувати необхідні справки. [755, 697–698]

Антропометрична система реєстрації злочинців у всіх правоохоронних органах головних міст Франції: Парижі, Ліоні, Марселі була введена декретом міністра внутрішніх справ 7 березня 1887 р. [764, 592]

Перше напаминання про систему реєстрації злочинців, створену А. Бертільоном в російській пресі було зроблено в газеті "Новое время" за 12 (24) червня 1886 р. [28]

В Росії антропометричний метод реєстрації злочинців почали використовувати на засадах наказу Санкт-Петербурзького градоначальника від 31 травня (13 червня) 1890 р. З цією метою було створено антропометричне бюро, сполучене з фотографічним павільоном у С.-Петербурзі, а пізніше, ще в 12 містах Російської імперії були відкриті так звані антропометричні станції, серед яких значилося і місто Одеса.

Значення антропометричного методу реєстрації злочинці було відзначено перед всім світом в 1895 р. на П'ятому міжнародному пенітенціарному конгресі в Парижі, який рекомендував у якості однообразного метода реєстрації злочинців у всьому світі використати антропометричний метод реєстрації.

Хоча особисто А. Бертільон, із-за хвороби, участі в роботі зазначеного Конгресу не приймав, питання порушене у зв'язку з необхідністю прийняття єдиної для всіх країн системи реєстрації злочинців було розглянуто. Конгресом була призначена комісія із вчених-криміналістів для детального вивчення суті зазначеного питання, яка, зокрема, ознайомилася з приладами, за допомогою яких А. Бертільон проводив антропометричні вимірювання, методикою і з результатами проведених ним зазначених вимірювань. Одним із учасників комісії – представником Швейцарії було відмічено міжнародне значення антропометричної системи реєстрації злочинців і запропоновано всім учасникам Конгресу проголосувати рішення комісії про прийняття міжнародної угоди відносно використання у всіх країнах єдиної антропометричної системи реєстрації злочинців. Рішення комісії учасниками Конгресу було підтримано одностайно. [761, 1014–1015]

Щоб проаналізувати значимість запропонованої А. Бертільоном системи ідентифікації злочинців необхідно звернутися до статистичних даних, які свідчать про кількість рецидивістів, встановлених за допомогою зазначеної системи з 1883 по 1895 роки в Парижі і переданих правосуддю завдяки зусиллям працівників Бюро ідентифікації в Парижі. Так, в 1883 р. було виявлено 49 рецидивістів; в 1884 – 241; 1885 – 425; 1886 – 356; 1887 – 187; 1888 – 550; 1889 – 562; 1890 – 614; 1891 – 600; 1892 – 680; 1893 – 512; 1894 – 495; в 1895 р. було виявлено 414 рецидивістів. Ця тринадцятирічна статистика свідчить, що за зазначений термін, 5985 рецидивістів, які приймали своє прізвище і особистість були за допомогою антропометричної системи, створеної А. Бертільоном, успішно встановлені. [752]

Однак, незважаючи на те, що у Європі, починаючи з останнього десятиріччя XIX ст., почали активно освоювати і рекомендувати до використання на практиці нову систему реєстрації злочинців – дактилоскопічний метод, А. Бертільон був запозвятий про- тивником введення дактилоскопії і всіма можливими зусиллями відстоював своє діти- ще. Він говорив, що дактилоскопія у Франції буде введена тільки через його труп. В дійсності так воно і вийшло.

В квітні 1914 р. було заплановано проведення Першого міжнародного конгресу кримінальної поліції у Монако, одним із основних питань якого було визначення на майбутнє виду єдиної міжнародної системи реєстрації злочинців: антропометричної чи дактилоскопічної. Доповідь з цього питання було доручено підготувати одному із світил криміналістики того часу А. Бертільону. Результат передбачався, що доповідач буде відстоювати своє дітище – антропометричний метод реєстрації злочинців. Але нажаль, а можливо так воно і повинно було статися, він 13 лютого 1914 р. після тяжкої багато- місячної хвороби помирає від анемії [760, 164–165], і доповідь з цього питання прочи- тав його приємник – новий шеф Бюро ідентифікації Парижа П. Давід, який, розуміючи переваги, значно більшу простоту і достовірність дактилоскопічного методу реєстрації злочинців, рекомендував його використовувати як у Франції, так і у всіх інших країнах світу. [763]

Таким чином, перша у світі цивілізована система реєстрації злочинців, яка була створена французьким криміналістом Альфонсом Бертільоном в останній чверті XIX ст., яка називалася антропометричний метод реєстрації або бертільонаж, проіснувала трохи більше 30 років, виконуючи на той час важливу місію по встановленню особис- тості рецидивістів і її існування було призупинено тільки в результаті створення більше досконалої і значно простішої системи ідентифікації особистості рецидивістів – дати- лоскопічної. Сам А. Бертільон ввійшов в історію криміналістики як один із засновників криміналістики і перед усім, творець першої у світі цивілізованої системи реєстрації злочинців, і вчені-криміналісти того часу про нього говорили, що у Франції є дві люди- ни генія: Луї Пастер і Альфонс Бертільон [762, 167].

Становлення і розвиток дактилоскопії.

Англійський криміналіст Гершель Вільямс Джеймс з 1858 р. один із перших на прак- тиці почав використовувати відбитки пальців рук з метою посвідчення справжності до- говорів, написаних на бенгальській мові. Спроба В. Гершеля запровадити у місцевих в'язницях в 1877 р. дактилоскопічний метод реєстрації злочинців, зазнала фіаско. Ос- тання невдача так збентежила його, що він вирішив залишити цю справу. Але ця думка була незабаром підхоплена іншим англійцем, який проживав у Японії. В. Гершель нічо- го ще не опублікував, в той час як 28 жовтня (9 листопада), 1880 р. в лондонському журналі "Природа" [757] появилася лист Генрі Фолдса – англійського лікаря при лікарні Тсукіжі в Токіо. В цьому листі, який мав назву "Про борозенки шкіри на пальцях", він вказував на можливість виявлення злочинця за допомогою ідентифікації слідів папіляр- них ліній. Він описав техніку отримання відбитків пальців за допомогою олов'яної пла- стинки і чорнил. Він також відмітив, що на добрих відбитках на склі можна було роз- різняти пори. Нарешті, Г. Фолдс у згаданому листі навів два випадки, в яких він вико- ристовував дактилоскопію при розслідуванні кримінальних справ.

Необхідно визнати, що зазначений вище лист Г. Фолдса містив у стислому вигляді все, чого до того часу досягла дактилоскопія. Це – документ надзвичайної важливості. В. Гершель відповів на цей лист заміткою, яка появилася 22 листопада (4 грудня) 1880 р., менше, ніж через місяць, на сторінках того ж самого журналу [758]. Він не говорив у зазначеній замітці про свою першість, але заявив, що він використовував відбитки пальців уже 20 років і з успіхом запровадив їх у використання в Індії.

Між іншим, як Г. Фолдс, так і В. Гершель згодом почали сперечатися на сторінках наукових видань про належність права першості щодо пропозиції використання дакти- лоскопії для реєстрації і встановлення особистості злочинців.

Г. Фолдс з повним правом 4 (16) жовтня 1894 р. в листі, опублікованому на сто- рінках того ж самого журналу "Природа" зазначав, що питання це було порушено ним першим, що його праця з цього питання була опублікована першою. Перше публічне повідомлення В. Гершеля появилася, зі слів Г. Фолдса, тільки через місяць [756]. На це В. Гершель відповів листом від 7(19) листопада 1894 р.:

“Я був дуже збентежений, після того, як побачив лист Г. Фолдса у вашому виданні 4 (16) жовтня, і до тепер не можу зрозуміти його суті; і я роблю це тільки тому, що, на мою думку, Г. Фолдс мав право порушити це питання. За наявними даними, Г. Фолдс писав листа у 1880 р., і це було перше згадування в публічній пресі про цінність відбитків для ідентифікації особи. Його ствердження, що він до цього прийшов самостійно і незалежно від інших в 1879 р., необхідно визнати правильним. В той же час я не можу собі уявити, як він міг стверджувати, що лінії пальців не змінюються на протязі всього життя, вивчаючи цю проблему тільки один рік.

Про те як я випадково підійшов до цієї ідеї в 1858 р. і як я її потім розробив, – писав далі В. Гершель, – опублікував Ф. Гальтон в своїй книзі, для якої на прохання останнього я надав всі матеріали, які були опубліковані ним частково”. [759]

Познайомившись з працею В. Гершеля про можливість використання папілярних візерунків з метою ідентифікації особистості, англійський антрополог Ф. Гальтон почав вивчати особливості сосочкових ліній шкіри на кінцях пальців, з метою використання відбитків пальців як засобу для впізнання злочинців. Працюючи над цією проблемою на протязі декількох років, він вирішив її позитивно.

Ф. Гальтон відкрив три основні властивості узорів, які утворювалися сосочковими лініями на нігтьових фалангах пальців рук людей: а) узор на протязі всього життя людини залишається незмінним; б) всі узори пальців різні; в) відмінності узорів настільки виражені, що було можливо розподілити їх на типові групи, тобто класифікувати. [358, 27–28]

Висновок Ф. Гальтона про те, що візерунки папілярних ліній на протязі всього життя людини залишаються незмінними і різними за змістом, дав йому можливість зробити теоретичний розрахунок про ймовірність зустрічі двох цілком однакових відбитків, яка могла бути рівна в одному із 64 мільярдів випадків.

Англійське міністерство внутрішніх справ весь час надзвичайно цікавилось роботою Ф. Гальтона в цьому напрямку. У 1895 р. система Ф. Гальтона отримала офіційне визнання; з цього часу в Лондоні почали користуватися при реєстрації злочинців відбитками пальців – дактилоскопією спочатку в комбінації з антропометрією. З 1897 р. дактилоскопічна система реєстрації злочинців була встановлена у всій Британській Індії. Після 1901 р. в Англії антропометричний метод реєстрації злочинців було цілком відмінено і залишено тільки дактилоскопічний метод.

Таким чином, криміналістичне значення дактилоскопії було відкрито вперше В. Гершелем у 1858 р., у 1880 р. вперше Г. Фолдсом було зроблено обнародування її значення, але тільки наприкінці ХІХ ст. англійський парламент за ініціативою Ф. Гальтона вперше визнав можливим використання дактилоскопії з метою реєстрації злочинців, а слідів пальців рук, які виявлялися на місцях злочину, як засобу доказування, зокрема, в Англії.

Становлення і розвиток дактилоскопії на американському континенті.

Дактилоскопія, яка завдяки розробкам англійських вчених отримала право на життя, в сутності якої вони перші замітили можливість використання її з метою боротьби зі злочинністю, однак вперше вона була запроваджена в практику боротьби зі злочинністю на американському континенті завдяки старанням Жуана Вуцетича. Ж. Вуцетич народився 20 червня 1858 р. в Європі у м. Лезині (Долмація). Цікавий збіг: Ж. Вуцетич, як і Я. С. Пуркінє (вчений, який перший звернув увагу на наявність на долонях людини папілярних узорів), народився в старій Австро-Венгерській імперії, в слов'янській родині. В 1884 р. він емігрував і поселився в Аргентині. В 1888 р. він поступив на службу в головне управління поліції Буенос-Айреса. В 1891 р. йому доручили організувати Бюро ідентифікації з використанням антропометричної системи А. Бертільона. В цьому ж році він познайомився з працями Ф. Гальтона про відбитки пальців і долоней рук із статті Г. Варігні, опублікованій у французькому науковому виданні на початку 1891 р. [766], і у нього виникла думка про розробку методу класифікації папілярних узорів відбитків пальців, придатний для ідентифікації. В своєму Бюро, використовуючи антропометрію, він ввів і картки з відбитками 10 пальців рук. Перша спроба класифікувати папілярні узори відбитків пальців отримала у нього не особливо вдалу назву *ікнофалангометрія*. 1 вересня 1891 р. він класифікував перші 23 дактилоскопічні картки. 7 грудня цього ж року він класифікував у в'язниці Ла-Плата уже 645 карток. До 1 вересня

1892 р. Ж. Вуцетич уже чітко уявляв собі "принцип практичної реєстрації і класифікації узорів відбитків пальців". Преса, хоча й писала про спроби Ф. Г. Гальтона знайти спосіб класифікації узорів відбитків пальців, нічого не повідомляла про їх результати і його розчаруваннях. Цілком самостійно Ж. Вуцетич прийшов до чотирьох груп класифікації узорів, які відповідали групам класифікації Ф. Гальтона:

- 1) узори, які склалися тільки із дуг;
- 2) узори з трикутниками з правого боку;
- 3) узори з трикутниками з лівого боку;
- 4) узори з трикутниками з обох боків.

Групи узорів для великого пальця він позначав буквами А, В, С, D, а для інших пальців – цифрами.

Таким чином, якщо він брав відбитки узорів однієї руки, де великий палець мав дуги, вказівний – трикутник зліва, середній – трикутник справа, безіменний – два трикутника, а мізинець – знову дуги, то особливості відбитків пальців цієї руки можна було висловити формулою: А, 3, 2, 4, 1. Формула для обох рук була в два рази довша і мала приблизно такий вигляд: А, 3, 2, 4, 1/С, 2, 2, 3, 3. Так як кожен палець може відноситися до різних чотирьох груп, то Х. Вуцетич розрахував загальну кількість можливих варіантів: чотири в десятому ступені. Вийшло 1 048 576 варіантів різних формул. Ж. Вуцетич улаштував картотеку так, що розподілення карток йшло по буквам і цифрам формули. Якщо виникала необхідність встановити, чи піддався дактилоскопіюванню конкретний ув'язнений, то йому потрібно було вивести формулу десяти пальців і перевірити у відповідному ящику картотеки. Захоплення Ж. Вуцетича було таке велике, що він на свої кошти придбав реєстраційну шафу і картки, витратив при цьому більшу частину своїх збережень.

Спочатку у Ж. Вуцетича була така маленька колекція відбитків пальців, що він обходився 60 ящичками. Зі збільшенням картотеки появились труднощі, на які раніше наштотхнувся Ф. Гальтон, і Ж. Вуцетич в свою чергу став шукати характерні деталі, щоб підрозділити відбитки усередині самих груп. При цьому він прийшов до думки перераховувати папілярні лінії і таким чином отримав дійсно додаткові можливості класифікації, яких для його колекції виявилось достатньо.

Влітку 1892 р. Ж. Вуцетич ідентифікував убивцю Франціска Ройаса за допомогою слідів пальців рук, виявлених на місці події, які були залишені закритими пальцями.

1 січня 1893 р. Ж. Вуцетич, людина вищого ступеню добросовісна, у своїй статті "Instrucciones generales para el sistema antropometrico" заявив, що він зобов'язаний Ф. Гальтону ідеєю дослідити папілярні візерунки відбитків пальців і що він запозичив у нього основи його першої системи.

В кінці 1893 р. лікар Франціск Латцина відвідав відділення ідентифікації Ж. Вуцетича і 8 січня 1894 р. в газеті "La Nacion" Буенос-Айреса повідомив, що він там бачив, причому запропонував замінити невдале слово "ікнофалангометрія" словом "дактилоскопія". Таким чином слово "дактилоскопія" було винайдено не яким-небудь спеціалістом з дактилоскопії, а публіцистом – лікарем Ф. Латциною.

Ф. Латцина з цього приводу говорив: "Я запитую себе: для чого було потрібно Вуцетичу поєднувати ці грецькі штуки, щоб одним словом назвати відбитки пальців. Перед усім в ікнофалангометрії нічого не вимірюється, отже, справа полягає в чомусь більшому, чим "метрія": спостерігається, досліджується, розглядається відбиток пальця, візерунок, який утворений на його долонній поверхні лініями шкіри. Потім, якщо абсолютно необхідно використовувати грецьке слово для позначення цього процесу і щоб ця назва підходила до терміну "антропометрія", то був би придатним термін "дактилоскопія", який складається із двох грецьких слів: *daktylos* – палець і *skopeo* – розглядати, слово, що більше підходить, більше коротке (13 букв замість 17) і, можливо, більше благозвучне, чим ікнофалангометрія".

Справа Роайс була однією із драм серед тисяч інших, які проходили в той час у всьому світі. І все ж таки вона стала подією: *це було перше вбивство у світі, розкрите за допомогою відбитка пальця, виявленого на місці події.*

Залишалось тільки переконати Ж. Вуцетичу своїх начальників в перевагах дактилоскопії. Але в ті роки панувала думка, що все що виходить із Парижа є досконалим. Визнавали так і в Ла-Плата. Ж. Вуцетич писав доповідні записки. За свій рахунок він

видав книгу "Загальне введення в антропометрію і дактилоскопію", в якій доказував переваги дактилоскопії перед антропометрією. Все даремно. В липні 1893 р. поліцейське керівництво заборонило йому займатися надалі з відбитками пальців. Йому було наказано займатися тільки антропометрією. Розчарування від того, що його не хочуть зрозуміти, так заділо Ж. Вуцетича, що він захворів язвою шлунку, яка мучила його до останніх днів життя.

Через чотири місяці поліцейське керівництво очолив новий директор, який дозволив Ж. Вуцетичу продовжити свою роботу. В 1894 р. переваги дактилоскопії були настільки очевидні, що прийшлося її визнати.

Палата депутатів провінції Буенос-Айрес своїм рішенням від 22 червня 1894 р. виділила особливий фонд в розмірі 5 000 золотих песо для відшкодування втрат, які поніс Ж. Вуцетич при розробці дактилоскопії. І все ж таки приборчачи А. Бертільона і його антропометричної системи реєстрації злочинців, добилися того, що сенат відмінив рішення про виплату цієї суми. А через два роки, в червні 1896 р., прийшлося відмінити бертільонаж в поліції всієї провінції і замінити його дактилоскопією.

Це рішення зробило Аргентину першою у світі державою, в якій відбитки пальців рук стали єдиним засобом ідентифікації злочинців в поліцейській службі.

В 1901 р. після п'яти років успішної роботи над дактилоскопією, Ж. Вуцетич зміг виступити на Другому науковому конгресі Південної Америки в Монтевідео в якості делегата поліції Буенос-Айреса і розповісти про переваги дактилоскопії. На цьому Конгресі не зустріла заперечення його заява: "Я можу вас завірити, що всі ті роки, коли ми застосовували антропометрію, ми, не звертаючи уваги на всі наші старання, не могли за допомогою вимірювань доказати тотожність людини. Завжди мали місце які-небудь відмінності в даних вимірювань однієї і тієї ж особи. Це стало причиною, яка заставила нас ввести дактилоскопію".

В 1904 р. появився капітальна праця Ж. Вуцетича "Dactiloscopia comparada" ("Порівняльна дактилоскопія"). В цьому ж році французький судовий медик і криміналіст О. Лакассань, повідомляючи про отримання зазначеної книги, в листі від 24 серпня запропонував термін "вуцетичизм". Між іншим аргентинська дактилоскопія стала розповсюджуватися в Південній Америці. За погодження поліцій декількох південно-американських державах від 20 жовтня 1905 р. "вуцетичизм" було прийнято в Бразилії, Чилі, і Уругваї. До цього погодження в 1920 р. приєдналися Перу, Парагвай і Болівія. В проміжку між зазначеними датами багаточисельні повідомлення в південноамериканській і європейській пресі зробили метод Ж. Вуцетича відомим у всіх цивілізованих країнах світу. Він був прийнятий в багатьох країнах з деякими змінами.

В 1913 р. Ж. Вуцетич відправився у кругосвітню подорож з метою вивчення стану дактилоскопії.

Однією з перших держав Європи, яку відвідав Ж. Вуцетич, була Франція – батьківщина одного із основоположників сучасної криміналістики, творця антропометричного методу реєстрації злочинців, судової оперативної фотографії і словесного портрета А. Бертільона. Зустріч Ж. Вуцетича з А. Бертільоном історики описують слідуючим чином. Секретар передав А. Бертільону візитну картку людини, яка побажала з ним поспілкуватися. Це була одна із тих "веселеньких" візитних карток з великою кількістю завитків, які були дуже розповсюджені у Південній Америці. Прізвище, яке стояло в цих завитках, було Жуан Вуцетич.

В цей час А. Бертільон важко хворів, до старих його хвороб, хвороби шлунка і кишечника, до його мігрені приєдналися ще й інші недуги, які викликали побоювання, загальна слабкість і пониження температури. Його постійно морозило, і навіть коли печі розкалювали до червоності, А. Бертільон кутався в одіяла. Коли він почав сліпнути, лікарі уже не сумнівалися, що у нього білокрів'я. Передчуття близької смерті робило для хворого поразку антропометрії ще більше нестерпною. Він відчував, що його смерть буде значати також кінець антропометрії у Франції, і не тільки у Франції. Коли А. Бертільону повідомили прізвище гостя, його обличчя стало ще більше бліднути, Вуцетич! Людина, яка 17 років тому нанесла перший удар бертільонажу! Вуцетич, який в 1901 р. промовив образливі для А. Бертільона слова; "Я можу вас завірити, що з 1891 по 1895 рр., коли ми використовували антропометричну систему, ми, не звертаючи уваги на всі зусилля, не могли з упевненістю встановити тотожність особистості!"

В озлобленого А. Бертільона зародилася підозра, що Ж. Вуцетич не випадково відвідав його саме в цей похмурий 1913 рік, відвідав, щоб навістити його поразкою і своїм тріумфом. І він посмів появитися біля його дверей! Ж. Вуцетич бажає бути прийнятим! А. Бертільон заставив Ж. Вуцетича чекати, з надією принизити його, чекати до тих пір, поки він не навчиться поважати А. Бертільона. Потім він підійшов до дверей, через які можна було вийти в коридор, і відкрив їх тремтячою рукою. Ж. Вуцетич, нічого не підозрював, пішов йому назустріч і протягнув для привітання руку. Але А. Бертільон окинув його поглядом, повним льодяного презирства. Потім він видавив із себе: "Добродію, ви намагалися зробити мені безліч гидоти" – і закрив перед носом Ж. Вуцетича двері. Можливо, А. Бертільон стримався б, якщо б знав, що людину, яка мовчки залишала Будинок юстиції, очікує велике розчарування в житті.

В цей день у Парижі Ж. Вуцетич ще був твердо упевнений в своїй долі. Не за горами, здавалося, був день здійснення його мрії про дактилоскопіювання всього населення Аргентини.

В 1911 р. уряд провінції Буенос-Айрес видав закон №8129 – закон про реєстрацію всього дорослого населення. В основу реєстрації передбачалося покласти систему відбитків пальців, і Ж. Вуцетич отримав завдання обладнати реєстратуру. На початку 1913 р. завдання було виконано. Відчуваючи задоволення від зробленого, він вирішив здійснити подорож в Європу, Північну Америку і Східну Азію, щоб стати свідком того, про що він раніше взнавав тільки із газет і журналів, свідком успішного розвитку дактилоскопії. Безумовно, його цікавило також, як далеко розповсюдилась його слава.

Ж. Вуцетич відмовився від установленної йому як державному службовцю пенсії взамін на одноразову допомогу у сумі 25000 песо, щоб мати можливість оплатити подорожні витрати, і відправився в невідоме.

Він відвідав Індію, Японію і Китай. З задоволенням Ж. Вуцетич константував, що його прізвище відоме навіть у Китаї. Увінчаний славою і нагороджений орденом, він поїхав у Європу і в той сумний день опинився перед дверима А. Бертільона з одним тільки бажанням потиснути руку людині, яку він особисто дуже поважав, хоча й не був його послідовником. Але поведінка А. Бертільона нанесла йому удар, який глибоко поранив його серце.

Його подорож закінчувалася і він повернувся додому. В січні 1915 р. він знову ступив на аргентинську землю. Його охопило відчуття радості, коли він узнав, що уряд Буенос-Айреса вже прийняв рішення про загальну реєстрацію населення з застосуванням дактилоскопії. Здійснювалася його заповітна мрія. Йому доручили підготувати проект, і 20 червня 1916 р., в день 58-річчя Ж. Вуцетича, парламент прийняв закон "Про загальну реєстрацію населення з застосуванням дактилоскопії" і розпорядився про проведення його в життя.

Зайнятий виключно думками про завершення справи всього свого життя, Ж. Вуцетич не звертав уваги на протести громадськості проти реєстрації. Аргументи не відрізнялися від сьогоднішніх: "Жителі Буенос-Айреса, ви хочете піддатися реєстрації, наче злочинці?"

В травні 1917 р. аргентинський уряд поставив провінцію Буенос-Айрес під державний нагляд. 28 травня було відмінено закон про створення генеральної реєстратури. Ж. Вуцетичу заборонили продовжувати роботу і наказали передати поліції всі документи, апарати і навіть меблі його Бюро. Це було великим ударом для Ж. Вуцетича. Він знайшов ще в собі достатньо енергії, щоб написати свою "Historia sintetica de la identificacion" ("Синтетична історія ідентифікації") і заснувати музей, якому було присвоєно його прізвище. З платнею в 300 песо щорічно він був висланий на батьківщину його дружини в місто Долорес, де він жив до останнього дня свого життя.

Переслідуваний бідністю, Ж. Вуцетич звернувся за матеріальною допомогою до урядів південноамериканських держав, які ввели його дактилоскопічну систему реєстрації злочинців. Але він нічого від них не отримав, окрім просторих відповідей. Страждаючий туберкульозом, він продовжував роботу над своєю книгою "Загальна історія ідентифікації". Але в 1921 р. в випадку люті знищив рукопис. Розчарування і хвороба були його супутниками в останні роки життя. Рак шлунку остаточно доконав його, і 25 січня 1925 р. Ж. Вуцетич помер. [642, 91–92]

Заслуга Ж. Вуцетича перед криміналістикою в тому, що він вперше у світовій практиці використання дактилоскопії ввів у Буенос-Айресі дактилоскопічну реєстрацію зло-

чинців ще в 1891 р., розробив для цього свою систему класифікації візерунків пальців рук.

Становлення і розвиток судової фотографії.

Днем народження загальної фотографії визначають у всьому світі 7 січня 1839 р. – день, коли відомий французький вчений Д. Араго зробив доповідь на засіданні Французької Академії Наук про досягнення і можливість отримання зображення різних об'єктів за допомогою дії світла, які були відкриті Л. Дагером і Ж. Ньепсом. Після цього обнародування фотографія стала незамінним помічником у всіх сферах діяльності людини, її почали також використовувати і у боротьбі зі злочинністю. Один із перших описаних випадків використання фотографії французькою поліцією відноситься до 1841 р. В бельгійській в'язниці Форест були зроблені перші фотознімки злочинців в 1843 – 1844 рр. [321, 70] В 1855 р. в Лозанні було зроблено напевно першу у світі ідентифікацію особи за допомогою фотознімків. В 80-і рр. XIX ст. починають створювати Фотоальбоми злочинців в Берліні, Парижі, інших містах Європи. [99, 63] Зокрема, Фотоальбоми злочинців у Парижі поліція почала створювати у 1874 р., а у Берліні в 1876 р. і вони відносяться до найстаріших. За станом на 1910 р. берлінські Фотоальбоми злочинців склалися не менше чим із 46 томів у яких було зібрано більше чим 370000 фотознімків злочинців. Перші випадки використання фотографії у вітчизняній правоохоронній діяльності відносяться до початку 60-х рр. XIX ст. Так, наприклад, завдяки фотографії, на якій був зображений відомий тоді злочинець Сіпка і він яку залишив у своєї дружини вдома, його було затримано [670, 10]. В іншому прикладі наведені дані, що в 1864 р. у Волоколамському повіті Московської губернії були затримані дві особи, які підозрювалися в утечі із Ярославської в'язниці. За фотознімками, висланими в Ярославль, наглядач в'язниці впізнав заарештованих, що втекли. [321, 70] На території України вперше в 1864 р. на кошти, зібрані за підпискою у жителів міста Бобринець (сьогодні на території Кіровоградської області), була створена фотографічна студія при поліції, метою якої, як зазначається в газеті "Одесский вестник" було "додавання фотографії до всіх важливих випадків судово-поліцейських справ"[447]. Першу спробу створення правил щодо здійснення впізнавальної фотозйомки зробив О. Г. Рейландер, який опублікував в Британському "Фотографічному альманасі" за 1870–1872 рр. короткі поради щодо фотографування злочинців. [493, 62] В Росії вперше про такі правила писав С. А. Юрковський, який назвав фотозображення заарештованого "поліцейським протоколом з явно удосконаленими паспортними прикметами". [321, 71]

Але всі ці випадки використання фотографії у правоохоронній діяльності носили як випадковий, так і науково необґрунтований характер, особливо, щодо ракурсу фотозйомки, вимог до вигляду особи, яка фотографувалася, а також розмірів самого фотознімка. Накопичення великої кількості фотографій в правоохоронних органах, які були не систематизовані, або були систематизовані за різними засадами, що не завжди відіграло позитивну роль в боротьбі зі злочинністю, а точніше, не давало бажаних результатів – затрудняло впізнання осіб, які раніше скоювали злочини і були сфотографовані. [98, 5]

Дійсно, на науковому рівні використання фотографії у правоохоронній діяльності вперше було зроблено в кінці XIX ст. французьким криміналістом А. Бертільоном, який після його призначення з 1 лютого 1885 р. на посаду начальника Бюро ідентифікації Парижа поставив питання перед префектом поліції Парижа про передачу до складу його Бюро фотографічного відділення. В 1890 р. А. Бертільон опублікував працю, присвячену використанню фотографії в правоохоронній діяльності [753].

Починаючи з 1885 р. і до останнього дня свого життя – 13 лютого 1914 р. А. Бертільон поряд з розробкою інших криміналістичних методів реєстрації злочинців займався розробкою і удосконаленням фотографічних методів фіксації доказів, розробкою спеціальної фотоапаратури, призначеної як для фотографування осіб з метою їх реєстрації, так і для фотографування місця події і виявленого трупа на місці події, а також для репродукційної фотозйомки.

Необхідно відмітити, зокрема, той факт, що А. Бертільон вперше в світовій практиці правоохоронної діяльності розробив правила щодо фотозйомки живих осіб, серед яких були слідуючі основні: 1) Питання про те, яке положення обличчя особи, що фотографується досягає мети, визначається самою метою фотографування. Для визначення тотожності осіб на двох фотографіях, або зображеної особи на фотографії з

особою, що впізнається; безсумнівно, кращим буде фотографічне зображення в профіль, так як при цьому всі риси обличчя вимальовуються чітким і характерним чином, окремі частини обличчя не піддаються наслідкам проєкції, і так як в цьому положенні краще всього проводить вимірювання з метою порівняння. Зовсім інше, якщо справа полягає в тому, що необхідно впізнати кого-небудь по фотографії; – для цього зображення у профіль вже не придатне. Ми часто навіть і не знаємо профіля людини, хоча й дуже добре були з нею знайомі, і дивуємося, що ця людина, яку ми бачили дуже часто, має зовсім інший вигляд у профіль, чим ми думали. Однак, хоча повний вигляд людини у фас і уявляється нам більше знайомим, але він не характерний, тому що ніс людини в цьому положенні, за законами проєкції, зображається плоским і внаслідок цього має неправильний вигляд, а також ще й тому, що вуха, які настільки допомагають нам впізнати людину, видні нечітко. Однак, нарешті, було вирішено, що доцільніше робити два фотознімки: у фас і правий профіль, чим, звичайно, збільшується у два рази як витрати фотоматеріалу під час фотографування, так і кількість виготовлення фотографій. В Англії і за прикладом її в Німеччині і Австрії, – писав Г. Гросс, – ці витрати компенсувалися тим, що особу фотографували у фас і одночасно біля правого боку її обличчя розміщали дзеркало під кутом 45° так, щоб у ньому відображався правий профіль обличчя. Таким чином на одній фотографії отримували два зображення обличчя особи: у фас і правий профіль і цей спосіб в той час мав назву англійського. А. Бертільон заперечував проти використання цього способу тому, що на його думку кожен, кому буде пред'явлено таке зображення, зможе здогадатися, що має справу з особою, яка підозрюється в скоєнні якого-небудь злочину. Але в більшості випадків ця обставина і без того всім відома; головна незручність цього способу полягала в тому, що отримували зеркальне зображення обличчя, тобто фотографувався правий профіль обличчя особи, а його зображення на фотографії сприймалося як лівого. Тому англійський спосіб фотографування осіб з часом використовувався все менше. [136, 316]

Таким чином, виходячи із сказаного вище, А. Бертільон вперше запропонував проводити фотозйомку живих осіб з метою їх реєстрації в однаковому ракурсі: у фас і правий профіль так щоб при фотографуванні у профіль зображення вуха не було закрито волоссям, а голова особи, яка фотографувалася як у фас, так і в профіль була в такому положенні щоб умовна лінія, яка проходить через зовнішні кути очей, проходила також через одну третю верхньої частини лівого і правого вуха. Розміри фотознімків повинні бути однакові і дорівнювати $1/7$ дійсного розміру. Ці вимоги не устаріли, і сьогодні ними успішно керуються працівники правоохоронних органів.

2) Другою основною вимогою запропонованою А. Бертільоном було правило – ніколи не ретушувати фотознімків. Він говорив, що нехай нею займаються комерсанти-фотографи, які намагаються робити портрети “красивішими”. Для мети правосуддя вимагається досягнення тотожності, а ретушування, яке б воно не було, тільки приносить шкоду цьому.

З метою отримання зазначених фотознімків А. Бертільон сконструював і виготовив спеціальний фотоапарат для сигналістичної фотозйомки.

Він вперше також сконструював і виготовив спеціальний фотоапарат для проведення фотозйомки трупа зверху, який лежить на горизонтальній площині на місці його виявлення. Цей фотоапарат складався власне з фотокамери і громіздкого але дуже міцного штативу-триноги. Громіздкість цього штативу полягало в тому, що одна із його трьох ніг в окремих модифікаціях уявляла собою драбину, яка повинна була витримати вагу фотографа, по якій останній піднімався до фотоапарата, розміщеного на висоті від горизонтальної площини приблизно 3–4 м з метою фокусування і здійснення фотозйомки трупа, який лежав ній.

А. Бертільон вперше у світовій практиці використання фотографії у правоохоронній діяльності також запропонував і почав використовувати метричний метод фотозйомки. [754] Помічник управляючого кабінетом науково-судової експертизи при прокурорі Одеської судової палати приват-доцент Імператорського Новоросійського університету Е. С. Єльчанінов, який влітку 1914 р. був у науковому відрядженні в Парижі, щодо діяльності Паризького Бюро ідентифікації відзначав, що найбільше характерною особливістю цієї установи був суворо проведений через всі фотографічні роботи метричний метод. [627, 378–380] Ніяке фотографування там не проводилося без вимірювань.

Ще з більшою суворістю метричний метод фотозйомки використовувався в роботах зазначеного Бюро при виїздах його співробітників на місця події. Отримані в результаті цих робіт фотографії розміщалися завжди тільки на метричні картони. Однак, зазначене Бюро проводило вимірювання на виготовлених ним фотознімках тільки в тих випадках, коли в цьому виникала особлива потреба.

Серед інших фотографічних апаратів в Бюро А. Бертільона найбільшої уваги заслуговував один фотографічний апарат, – зазначав Є. С. Єльчанінов, – сконструйований поки що в експериментальному вигляді самим А. Бертільоном незадовго до його смерті, який помер 13 лютого 1914 р. Цей апарат по замислу автора повинен був при позитивному друкуванні відновлювати природні форми зображення, спотворені на негативній платівці внаслідок умов фотографування. Апарат був сконструйований таким чином, що промені спочатку потрапляли на платівку, де отримувалося негативне зображення, потім проходили через оптичну систему, яка корегувала зображення. В цьому новому напрямку, перпендикулярному до початкового, і проходило в апараті позитивне друкування.

Необхідно відмітити, що працівники Паризького Бюро ідентифікації були настільки зайняті роботами з ідентифікації та реєстрації злочинців, що вони не могло належним чином займатися науковою діяльністю. Весь досить багаточисельний персонал Бюро постійно був зайнятий роботою по виготовленню великої кількості фотографій злочинців і підозрюваних осіб, на ці ж роботи, крім того, витрачалася більша частина коштів Бюро. Тому для розвитку наукової діяльності залишалось мало часу й коштів.

Однак, – відмічав Є. С. Єльчанінов, – Паризьке Бюро ідентифікації все ж таки продовжувало залишатися на той час установою найбільш цікавою серед інших подібних йому. В ньому виникло багато ідей, і в ньому вони були розвинуті. Зокрема, наприклад, А. Бертільон перший використав виявлення і фіксацію невидимих відбитків пальців рук людини на склі шляхом їх фотографування при розташуванні освітлення паралельно оптичній осі об'єктива: розміщуючи скло з відбитками пальців на чорному фоні, він поміщав рядом з об'єктивом фотографічного апарату два сильних джерела світла так, щоб світлові промені могли мати тільки саме мале скісне направлення до площини відбитка таким чином, щоб світло не попадало в об'єктив. В цьому Бюро часто підлягали також розробці та авторитетному визнанню думки й пропозиції щодо оперативної фотографії, які виникали в інших місцях. До думки цієї установи завжди уважно прислуховувалися і в цій установі нерідко шукали пояснень і відповідей відносно багатьох непорозумінь з питань фотографії.

За майже тридцятирічний термін використання й удосконалення А. Бертільоном методів криміналістичної оперативної фотографії з метою фіксації доказів ним було створено декілька типів фотографічних апаратів. Всі ці фотоапарати були призначені для фотографування різних об'єктів але всі вони називалися однаково: "виготовлені за системою А. Бертільона". Зокрема, як уже зазначалося вище, такими фотоапаратами були: фотоапарат для сигналітичної фотозйомки живих осіб, трупів на місці їх виявлення, метричної фотозйомки на місці події і репродукційної фотозйомки документів. Фотоапаратами системи А. Бертільона були оснащені перші вітчизняні судово-експертні установи: Київський і Одеський кабінети (інститути) науково-судової експертизи, які були виготовлені спеціально для цих установ за індивідуальним замовленням ще в 1914 р. – один німецькою фабрикою Фальца і Вернера, яка знаходилася у Лейпцігу, а другий – майстернею Кожевнікова в Петербурзі. Обидва фотоапарати для репродукційної фотозйомки, наприклад, в Одеському науково-дослідному інституті судових експертиз (ОНДІСЕ) завдяки великим розмірам були розміщені в окремій великій кімнаті, яка називалася павільон. Зазначені фотоапарати, особливо перший із них, завдяки центральному управлінню, дійсно уявляв собою останнє слово фотографічної техніки того часу. На початку Великої Вітчизняної війни вони були евакуйовані в Новоросійськ, а після звільнення Одеси від ворожих захватчиків в 1944р., повернені в ОНДІСЕ. Ці фотоапарати використовувалися до 60-х рр. XX ст., і тільки після розвитку вітчизняної фотографічної промисловості, яка почала випускати малоформатні фотографічні апарати типу "Зеніт" і значно якісніші малоформатні негативні фотоматеріали, громіздкі фотоапарати системи А. Бертільона були замінені компактними малоформатними фотоапаратами зеркального типу. Доречі, щодо використання компактних фотографічних апаратів у практиці правоохоронних органів, то А. Бертільон ще в кінці XIX ст.

прогнозував, що в недалекому майбутньому всі працівники правоохоронних органів будуть користуватися компактними кишеньковими фотоапаратами. Ця мрія одного із основоположників сучасної криміналістики і творця сучасної криміналістичної оперативної фотографії здійснилася і вже, практично, в 50 – 60-і рр. XX ст. компактні малоформатні фотоапарати почали використовуватися працівниками правоохоронних органів не тільки за кордоном, але й у практиці боротьби зі злочинністю працівниками вітчизняних правоохоронних органів.

Становлення і розвиток окремих галузей криміналістичної техніки в Україні відноситься до перших років XX ст., коли начальником розшукової частини Києва Г. М. Рудим були впроваджені в практику боротьби зі злочинністю у 1904 р. нові прогресивні криміналістичні методи і засоби, які були ним запозичені в результаті ознайомлення зі станом криміналістики на Заході. Зокрема його перебування у Дрездені в вересні 1903 р. на виставці благоустрою міст, на яку він був спеціально відправлений для ознайомлення з новими досягненнями криміналістики з метою використання їх в Київському розшуковому відділенні. Із багатьох експонатів виставки звернули його особливу увагу: валіза з численними інструментами і приладами, необхідними при розслідуванні злочинів, а також новий спосіб ідентифікації особистості за допомогою дактилоскопічних відбитків. Після ознайомлення зі змістом валізи і з принципами дактилоскопії, завідувач розшуковою частиною Г. М. Рудий за особисті кошти закупив і укомплектував в Києві аналогічну валізу, доповнив її багатьма приладами, необхідними у місцевих умовах, а з 1 січня 1904 р. заснував при Київському розшуковому відділенні новий дактилоскопічний відділ. В грудні місяці 1904 р. в Київському розшуковому відділенні було запроваджено вперше у вітчизняній практиці одорологічний метод з метою розшуку злочинців і вкраденого майна, для чого було придбано в Німеччині чотири розшукові собаки породи вівчарка обох статей [535, 47].

Наступним етапом формування криміналістичної техніки в Україні були 10-ті рр. XX ст., завдяки створенню перших у світі багато профільних судово-експертних установ у містах Києві і Одесі, які спочатку називалися Кабінети науково-судової експертизи (КНСЕ). В цих судово-експертних установах працювали досвідчені фахівці своєї справи – юристи і вчені-природники, які почали використовувати в практиці боротьби зі злочинністю досягнення криміналістичної техніки того часу, появлення яких сприяло створення нової науки – криміналістики.

В бувшій Російській імперії було засновано всього чотири Кабінети НСЕ, які знаходилися в Санкт-Петербурзі, Москві, Києві та Одесі.

Першим було створено Кабінет НСЕ в Санкт-Петербурзі на засадах закону "Про заснування Кабінету науково-судової експертизи при прокурорі Санкт-Петербурзької судової палати" від 28 червня (11 липня) 1912 р. і відкриття якого проходило 9 (22) листопада 1912 р. [442]

Три інших Кабінети НСЕ були засновані на засадах закону "Про заснування Кабінетів науково-судової експертизи в містах Москві, Києві та Одесі" від 4 (17) липня 1913 р. [443], які були відкриті 19 (31) січня, 2 (15) лютого і 15 (28) лютого 1914 р. відповідно.

Основним завданням зазначених судово-експертних установ було проведення досліджень з кримінальних та цивільних справ за допомогою фотографії, дактилоскопії, хімічного і мікроскопічного аналізів та інших прийомів і методів криміналістичної техніки.

Всі чотири Кабінети НСЕ на початковому етапі мали аналогічні три відділи: відділ криміналістичної ідентифікації, фотографічний відділ і відділ хімічних досліджень.

У відділі криміналістичної ідентифікації проводилися трасологічні дослідження, в тому числі і дактилоскопічні, судово-балістичні, дослідження почерку, документів тощо. У фотографічному відділі проводилися різні дослідження об'єктів за допомогою науково-дослідної фотографії, переважно дослідження документів на предмет встановлення в них підробки, а також використовувалася фотографія з метою як фіксації результатів різних судово-експертних досліджень, проведених в цих установах з метою їх кращого сприйняття в процесі судового слідування, так і фіксації місця події і виявлених об'єктів, при огляді місця події у випадках скоєння тяжких злочинів. У хімічному відділі проводилися судово-експертні дослідження об'єктів з використанням хімічних методів і засобів, в тому числі і дослідження об'єктів організму людини і тварин, наприклад, внутрішніх органів трупів на наявність в них отрути. Практично в останньому відділі

проводилися всі види судово-експертних досліджень відносно об'єктів організму людини і тварин, крім розтинів трупів.

Вперше досягнення українських криміналістів були оприлюднені на З'їзді при Міністерстві юстиції управляючих кабінетами науково-судової експертизи при прокурорах Петроградської, Московської, Київської та Одеської судових палат, який проходив в Петрограді з 1 по 9 липня 1915 р.

На цьому З'їзді приймали участь від Київського КНСЕ його управляючий юрист С. М. Потапов і два помічники управляючого: приват-доцент природничого відділення фізико-математичного факультету Імператорського університету Святого Володимира В. І. Фаворський – завідувач фотографічного відділу і прозектор медичного факультету того ж університету доктор медицини М. М. Туфанов – завідувач відділом криміналістичної ідентифікації. Від Одеського КНСЕ приймали участь у роботі названого З'їзду його управляючий юрист М. П. Макаренко і помічник управляючого приват-доцент по кафедрі хімії фізико-математичного факультету Імператорського Новоросійського університету Є. С. Єльчанінов, який завідував хімічним відділом.

Основною метою зазначеного З'їзду був звіт провідних фахівців Кабінетів НСЕ: Петроградського за більше як дворічний термін його діяльності, а Московського, Київського та Одеського – за півторарічний, і взаємне ознайомлення з тими досягненнями в практичній судово-експертній діяльності, зокрема, з криміналістичної техніки, які були отримані в зазначені терміни в цих судово-експертних установах.

З досягненнями на той час в галузі почеркознавства, на цьому З'їзді ознайомив С. М. Потапов в доповіді на тему "Про найбільше суттєві ознаки почерку при порівняльному дослідженні" [627, 360–361]. Доповідач підкреслював, що в діяльності Київського кабінету НСЕ значне місце займають порівняльні дослідження почерків. Він звертав увагу на те, що не дивлячись на багаторічну історію почеркознавства, спроби створити із нього наукове знання залишалися до останнього часу не вирішеними. Питання зводилося до доказового значення ознак, які висувалися в якості суттєвих. В цьому відношенні спостерігалися протиріччя між об'єктивним переконанням про те, що кожній особі належить особливий, притаманний тільки їй одній почерк, і суб'єктивною упевненістю в можливості змінити свій почерк до невпізнанності. Ліквідувати подібного роду протиріччя здатна була тільки оцінка тих чи інших ознак з боку їх постійності: ступінь незмінності ознак і повинна бути критерієм його суттєвості. Первісний і в той же час примітивний спосіб порівняння почерків на основі міркування про схожість чи несхожість форм письмових знаків в даному випадку недоречний, так як приводе до багато чисельних помилок, як чисто суб'єктивний, який не має в своїх посиленнях ні однієї достовірної істини. Великим кроком вперед було вивчення почерку, як суми відображень приводящих та відводящих рухів. Цей принцип, заснований на безперервній залежності письма від індивідуальних рухових функцій даної особи, – її письмово-рухового апарату, – відкрив в перспективі можливість проводити вимірювання почерків, класифікувати його на розряди і здобувати, таким чином, для кінцевих висновків об'єктивний, доступний перевірці матеріал. Ознаки, що витікають із цього принципу, визначаються властивостями відображення руху, – його величиною (амплітуда, розгін, напруження) або направленням (нахил, право – і лівоокружність, уклін вверх чи вниз, центробіжність і центростремливність). Однак, практична дійсність показала тільки відносну цінність подібного роду ознак. Відповідне спостереження виявляє, що властивості рухів при письмі є більше чи менше постійними для даного почерку тільки тоді, коли рухи ці виконуються механічно при однакових умовах. Такими бувають певного виду штрихи в почерках хворих і такими ж зображаються звички письма, що повторяються в нормальному скоропису мимовільно. Якщо ж величина і напрямок рухів міняється навмисне або в залежності від умов, які змінилися (хвилювання, хвороба, незвичні умови), то вже одна ця обставина, не кажучи про труднощі вимірювань і недосконалість вимірювальних приладів для такої потреби, настільки принижує достоїнство отриманих цифр, що позбавляє нерідко можливості міркувати навіть про ступінь наближення їх до істини. Насправді, безсумнівно те, що почерк представляє собою не просту суму відображень окремих рухів, а організоване сполучення останніх. І дійсно, дослідження показують, що найбільшою постійністю в одному і тому ж почерку відрізняються не самі відображення рухів, а співвідношення між ними. Порівняти такі співвідно-

шення можливо, звичайно, різними прийомами, але неодмінно тільки в однакових комбінаціях штрихів. Спосіб порівняння, який використовувався на практиці Київським КНСЕ, торкається співвідношення між штрихами по лініях, які утворюються їх верхніми і нижніми закінченнями і які спостерігаються на збільшених фотознімках. Цим шляхом удавалось встановити істину при навмисних перекрученнях почерку, де дослідження всіх інших ознак не давало позитивних результатів. Дякуючи простоті і наочності методу, він не залишає після себе почуття сумніву в можливості допущеної помилки.

Таким чином, в підсумках доповіді С. М. Потапова зазначається, що найбільше суттєвими ознаками почерку при порівняльному дослідженні є співвідношення між штрихами в їх однакових комбінаціях, і що самі по собі штрихи, як результати відображення комбінованих рухів, набувають суттєво важливого значення тільки тоді, коли вони виражають собою звички письма, які механічно повторюються.

Помічник управляючого Кабінетом НСЕ при прокурорі Київської судової палати В. І. Фаворський виступив з доповіддю "Про дослідження документів" [627, 362–365]. В цій доповіді основну увагу було приділено дослідженню документів не руйнівними методами з використанням ультрафіолетового освітлення та методів науково-дослідної фотографії. Необхідно відмітити, що доповідач ознайомив учасників 3'їзду з першими успішними випадками використання ультрафіолетових променів у вітчизняній криміналістичній практиці, які почали використовуватися з 1914 р. в Київському КНСЕ при дослідженні документів з метою встановлення в них підробки.

У своїй доповіді В. І. Фаворський, зокрема, приділив основну увагу питанням дослідження витравленого тексту за допомогою люмінесценції.

Викладений В. І. Фаворським спосіб прочитання й фотографування витравленого тексту не мав нічого загального з методом фотографування в ультрафіолетових променях, який використовувався до цього. В останньому випадку на фотографічну платівку справляли дію невидимі ультрафіолетові промені, для чого використовувались спеціальні кварцові посріблені об'єктиви, які цілком не пропускали світло. В методі, який використовувався Кабінетом НСЕ при прокурорі Київської судової палати, ультрафіолетові промені, затримані спеціальним жовтим світлофільтром, не доходили до платівки, фотографувалось видиме зображення, яке складалось із світлових променів, що виникали в самому документі під дією невидимих ультрафіолетових променів.

Поряд з питанням про використання ультрафіолетових променів при дослідженні документів, В. І. Фаворський приділив увагу питанню щодо використання кольорової фотографії при дослідженні документів.

Зокрема він стверджував, що судово-експертна практика показала, ніяке мистецтво витравлювання не може ускладнити відновлення знищеного тексту до такого ступеню, як це часто робить забруднення паперу і псування його поверхні. Безсилля відомих до того часу фотографічних методів перед такою, здавалось би, незначною перешкодою, як забруднення паперу, примусило В. І. Фаворського шукати спосіб, який дозволив би ліквідувати зазначені труднощі. Вирішуючи це завдання, він скористався методом кольорової фотографії, модифікував їх для цієї спеціальної мети.

Раніше кольорова фотографія в науці й практиці судової експертизи використовувалася тільки як спосіб, який зберігав і реєстрував видиме, але не з метою дослідження. Тому і світлофільтри, і обробка платівок, і взагалі всі деталі методу, який використовувався в кольоровій фотографії, були розраховані на те, щоб на знімку передавалось розрізнення кольорів таким, яким воно було в дійсності, не збільшуючи контрастів, а інколи навіть і пом'якшуючи їх. Для відновлення витравленого тексту необхідно було зовсім інше. В цьому випадку байдуже, відмічав В. І. Фаворський, чи вірно передаються кольори, тобто передається червоний колір червоним, зелений – зеленим тощо, важливо було тільки те, щоб різні кольори на оригіналі не вийшли б однаковими на знімку. Але необхідно, щоб знімок не був повторенням документу, щоб дрібні кольорові відмінності були збільшені до ступеню чітко помітних для ока дослідника відтінків. З цієї метою документ, на якому із-за плям і псування поверхні не можна було відновити витравлений текст звичайним способом, В. І. Фаворський фотографував три рази з трьома світлофільтрами для трьохколірного друку, зміненими в тому відношенні, що вони робилися більш непрозорими і пропускали кожен, по можливості, вузьку частину спектру.

Всі три знімки фотографувалися зі значною недотримкою. В кожному випадку вірна експозиція визначалася попередніми дослідженнями. Всі три отримані таким чином негативи підлягали озобромному підсиленню. Якщо контрастність кожного знімка була ще недостатньо збільшена, негативи підлягали подальшій кольоророзподільній обробці, тобто з них друкувалися діапозитиви, які, в свою чергу, підсилювалися, тощо. Коли на кожному знімку було досягнуто достатнього підсилення контрастності, вони друкувалися відповідними кольорами, як це робилося в звичайній трьохкольоровій фотографії. Із усіх способів друкування, як найбільше простий і зручний, було вибрано пінатіпю.

При суміщенні трьох зображень виходив кольоровий відбиток, на якому найдрібніші відтінки різних кольорів виявлялися до межі підсиленими. Такий відбиток володів всіма перевагами звичайного кольоророзподільного знімку і не мав його недоліків. Сліди літер відрізнялися на знімку від деталей фону, як і на самому оригіналі, якісно за відтінком свого кольору, але в значно більшій мірі, що давало можливість оку дослідника в загальній різнобарвності знайти саме ті деталі, які відповідали шуканим письменам, одразу відрізняючи їх від усіх плям та забруднення фону.

Новий спосіб, на думку В.І.Фаворського, цілком виправдовував надії. На забруднених документах зазначений вище спосіб давав такі результати в справі відновлення знищених письмен, яких на той час не можна було отримати ніякими іншими способами.

Доповідь управляючого Кабінетом НСЕ при прокурорі Одеської судової палати М. П. Макаренка була присвячена найбільш цікавим справам, в яких в зазначеному Кабінеті НСЕ проводилися судово-експертні дослідження, а також окремим способом судово-експертних досліджень і отриманих при цьому результатах. Ця доповідь була побудована на конкретних випадках із судово-експертної практики. Його доповідь дозволила учасникам З'їзду познайомитися не тільки з методами роботи Кабінету НСЕ при прокурорі Одеської судової палати, але й із справами, в яких проводилися відповідні, зокрема, криміналістичні експертизи.[627, 371–378]. Зокрема, М. П. Макаренко докладно зупинився на висвітленні кримінальної справи в якій була успішно проведена перша в Україні судово-балістична експертиза ще в 1914 р. і завдяки якій були отримані докази щодо винуватості підозрюваного.

Після цього виступу за пропозицією Голови З'їзду була заслухана доповідь помічника управляючого Кабінетом НСЕ при прокурорі Одеської судової палати Є. С. Єльчанинова "Про своє закордонне відрядження влітку 1914 р. по ордеру Міністра юстиції" [627, 378–385].

У своїй доповіді Є. С. Єльчанинов ознайомив учасників З'їзду з досягненнями в галузі криміналістичної техніки та судової експертизи і установами, в яких ці досягнення запроваджувалися в практику боротьби зі злочинністю і з роботою яких він познайомився під час закордонного відрядження до Європи.

Після доповіді про закордонне відрядження, Є. С. Єльчанинов зробив доповідь "Про використання електролізу з метою виявлення і фіксації слідів рук на металевих поверхнях" [627, 385–387]. Ця доповідь була присвячена методиці виявлення і фіксації слідів пальців рук на металевих поверхнях. Необхідно відмітити, що вона була зроблена в середині 1915 р. і матеріалом для неї була практика конкретної судової експертизи, проведеної в Одеському КНСЕ в перші дні його діяльності, де з метою виявлення слідів пальців рук було використано електролітичний метод. Методика, про яку доповів Є. С. Єльчанинов була взагалі першою методикою на той час серед подібних в світовій практиці використання дактилоскопії з метою виявлення слідів пальців рук на металевих поверхнях.

В 1923 р. були реорганізовані Київський та Одеський КНСЕ і створено третій в Україні – Харківський КНСЕ [482], а в 1925 р. ці три українські судово-експертні установи були перейменовані в Інститути науково-судової експертизи (ІНСЕ). В цих судово-експертних установах завдяки зусиллям їх провідних фахівців продовжували формуватися і удосконалюватися різні галузі криміналістичної техніки. Зокрема С. М. Матвеевим, який працював завідувачем відділу криміналістичної ідентифікації в Одеському КНСЕ (ІНСЕ) було зроблено вагомий внесок в становлення і розвиток однієї із галузей криміналістичної техніки – судової балістики, за що його ім'я було справедливо віднесено до відомих у світі імен творців криміналістики взагалі.

Так, наприклад, С. М. Матвеев перший в світовій практиці описав утворення при

пострілі з гвинтівки на скаті гільзи своєрідних слідів, які могли мати значну цінність для ідентифікації цієї вогнепальної зброї. У зв'язку з тим, що патронник у гвинтівок був пристосований для використання патронів з пляшковою формою гільзи, в яких циліндрична частина переходила в конусоподібний скат, що закінчувався циліндричним дульцем, тому при пострілі скат гільзи з великою силою притискувався до конусоподібної частини патронника і, якщо на ній були які-небудь дефекти, що бувало нерідко, останні рельєфно відображалися на скаті гільзи в вигляді бугорків різної форми, аналогічних за формою зазначених дефектів патронника. Сліди конусоподібної частини патронника нерідко могли бути настільки характерними, що вони самі по собі могли бути підставою для ідентифікації зброї, а також, як довів С. М. Матвеев, однією із найбільше цінних для ідентифікації ознак.

С. М. Матвеев перший як у вітчизняній, так і в зарубіжній судово-експертній практиці, запропонував використовувати з метою ідентифікації вогнепальної зброї деформовані кулі, які були вистріляні із обрізів, і він довів практично, що за слідами на їх поверхні можна було достовірно встановити, із якого саме обрізу вони були вистріляні.

С. М. Матвеев також перший висловив думку про важливість використання слідів кернення з метою ідентифікації при встановленні взаємоналежності кулі до гільзи. У відповідності до його методики, якщо на гільзі будуть сліди кернення, а на кулі ніяких вм'ятин не буде, то дана куля ніколи не складала з даною гільзою одного й того ж патрона. У випадках розходження за формою або за кількістю слідів кернення на кулі і на гільзі можна було стверджувати, що дана куля і гільза не могли бути частинами одного і того ж патрону.

Він також перший запропонував використовувати для практики прокатки кулі желатинову масу фотоплівки з метою отримання відображення слідів від нарізів ствола вогнепальної зброї у вигляді розгортання кола кулі в пряму лінію, що спрощувало проведення ідентифікаційних досліджень. С. М. Матвеев разом із співробітником секції ідентифікації Одеського ІНСЕ В. О. Сомовим сконструював свій простий апарат для прокатки куль. [392; 393]

Сергій Миколайович також був першовідкривачем у світовій судово-експертній практиці методу дослідження розбитого скла, який надавав можливість за результатами вивчення слідів на уламках скла точно встановити, з якої сторони було розбите скло, що мало дуже важливе значення, наприклад, при встановленні напрямку пострілу, хоча цього питання ще наприкінці XIX ст. вперше у світовій практиці вже у загальних рисах торкався Ганс Гросс [136, 566].

В Київському ІНСЕ В. І. Фаворський, який з 1922 р. почав працювати управляючим Київським КНСЕ, а потім першим директором Київського ІНСЕ продовжував удосконалювати одну із галузей криміналістичної техніки – фотографію. Він проводив дослідження щодо методів здійснення прочитання стертих олівцевих записів [654], а також дослідження з науково-дослідної фотографії щодо можливостей використання озоброму у позитивному процесі [655]. Б. Р. Киричинський, працюючи в Київському КНСЕ вперше у вітчизняній практиці розробив і удосконалив методи і засоби криміналістичної техніки, направлені на використання променів невидимої частини спектру при проведенні судово-експертних досліджень речових доказів [230; 231; 232; 233].

Вагомий внесок в становлення і розвиток криміналістичної техніки вніс один із піонерів криміналістики в Україні О. А. Єлісеєв, який спочатку працював першим начальником науково-технічного відділу Головного управління міліції і розшуку України. Його праці з проблем криміналістичної техніки збагатили окремі галузі криміналістичної техніки і, зокрема, вчення про сліди, почеркознавство тощо. [170; 171]

Значний внесок в становлення і розвиток галузі криміналістичної техніки, яка займається дослідженням слідів і, зокрема, дактилоскопії в Україні зробили в 20–30-ті рр. XX ст. перший директор Харківського ІНСЕ М. С. Бокаріус [57, 423–432], який, зокрема, в 1924 р. розробив “Керівництво реєстраційно-дактилоскопічним бюро міліції і карного розшуку” [542] і Г. Данилевський, який опублікував низку статей щодо дактилоскопії, як методу реєстрації і встановлення особи злочинця і щодо питань класифікації узорів і виведення дактилоскопічних формул, а також посібник з практики використання дактилоскопії [146; 147; 148].

Зазначені вище вибрані окремі досягнення як криміналістів світу, так і українських

криміналістів, які останні здійснили в 10–30-ті рр. ХХ ст. віддзеркалюють тільки частку тих загальних досягнень, що позитивно вплинули на становлення і розвиток криміналістики в цілому і, зокрема, одного із її розділів – криміналістичної техніки як взагалі, так і, зокрема, в Україні і на окремих із яких ґрунтується сучасна криміналістична техніка.

3.2. Становлення і розвиток питань щодо створення комплектів техніко-криміналістичних засобів слідчого

В усі часи минулого слідчі з метою успішного, оперативного і результативного проведення різних слідчих дій, і особливо огляду місця події, прагнули спорядити себе самими необхідними для цього знаряддями, приладами і пристосуваннями.

Вперше цьому аспекту в юридичній літературі приділив увагу Г. Гросс ще в кінці ХІХ ст. [136, 175–181], який, зокрема, зазначав, що як взагалі у всякій діяльності людини, так і в діяльності слідчого дуже важливе значення має матеріальний бік, ті підручні засоби чи знаряддя праці, від зручності і досконалості яких нерідко може залежати успіх чи невдача проведення відповідних слідчих дій. Він, виходячи із практичного досвіду, рекомендував пристосувати для розміщення необхідних підручних засобів офіцерацьку сумку: вона має достатню місткість, непроникаюча для сирості, добре закривається і в той час необтяжлива. Така сумка в середині має два відділення, а ззовні кишеньку. В одному із відділень в середині сумки повинно бути наготові: 1) 10 аркушів найкращого паперу для письма; 2) декілька конвертів різного розміру; 3) декілька аркушів найкращого фільтрувального паперу, який у необхідних випадках заміняє промокальний папір і корисний з іншою метою, наприклад, для упакування деяких предметів, а також для поглинання і збереження таким способом деяких важливих для розслідуємої справи рідин тощо; 4) всі необхідні чисті бланки (протоколи огляду місця події, допиту свідків, звинувачених, дослідчених осіб тощо). При цьому необхідно дотримуватися такого правила: поповнювати папір і бланки, які були використані, в сумці не перед наступним виходом на місце проведення тієї чи іншої слідчої дії, а сразу ж після повернення із попереднього, так щоб все було наготові для майбутнього виходу.

В інших відділеннях сумки необхідно мати: 1) ручку і олівець; 2) кишеньковий чорний прилад; 3) добрий прилад для вимірювання відстані – масштаб чи сантиметрову стрічку; 4) циркуль для вимірювання мілких і точних відстаней; 5) крокомір; 6) прозорий папір (необхідний для виготовлення копій слідів тощо) і прозоре полотно (використовується для фіксації плям крові і в тих випадках, де прозорий папір виявляється не зовсім міцним); 7) гіпс (для виготовлення зліпків з об'ємних слідів); 8) оливкову олію (для змащування поверхні об'ємного сліду перед виготовленням гіпсового зліпка); 9) шітку; 10) сургуч (з метою опечатування речових доказів); 11) дві скляні трубки діаметром 7–8 мм і довжиною 8–10 см із чистого тонкого скла, які використовувалися з метою попереднього дослідження речовин, виявлених у шлунку раптово померлого на присутність в них отрут); 12) дві невеликі свічки із воску (для освітлення у випадках настання темноти, при огляді темних приміщень, щоб не опинитися у безвихідному стані); 13) компас (з метою орієнтування на відкритому місці події); 14) сірники в коробці із жести; 15) кусок мила (як для підтримання гігієни після роботи з нечистотами, так і для зняття зліпків з невеликих предметів: ключів, зубів у випадках заподіяння поранень від укусів); 16) лупу; 17) пензль із волосся; 18) печатку слідчого (її відсутність може привести до самих не бажаних наслідків); 19) копіювальний папір; 20) невеликий кишеньковий ліхтарик.

Після придбання зазначених предметів, необхідно розмістити і закріпити їх на картонні листи за допомогою петель із шкіри чи гуми. Розміри картонних листів повинні бути такими, щоб помістилися в сумці.

Необхідно також запастися: шпагатом, який може бути використано з метою вимірювань, для упакування речових доказів, а також у випадках необхідності зв'язати затриманого; деякими медикаментами: в крайньому разі від головного болю, або розладу шлунка, які можуть виникнути внаслідок раннього підйому, літньої спеки і поганого харчування; необхідними матеріалами для перев'язки і всім необхідним для першочергової медичної допомоги. Поряд з цим, і в залежності від погоди і пори року, необхідно запастися

стися парю теплих носків, а також корисно мати декілька запасних сигар: присутність слідчого без куріння, при проведенні розтину трупа, переноситься завжди тяжко.

Такі були перші пропозиції відносно тих необхідних пристосувань для слідчого, в яких може виникнути необхідність при проведенні тієї чи іншої слідчої дії.

В Україні вперше, як уже зазначалося вище, комплект техніко-криміналістичних засобів було споряджено і почали використовувати у 1904 р. в Київській розшуковій частині після того, як його завідувач Г. М. Рудий повернувся із відрядження, підчас якого він відвідав міста Західної Європи з метою ознайомлення зі станом криміналістики в Дрездені, Берліні і Відні. Зокрема, на виставці благоустрою міст в Дрездені із багатьох експонатів цієї виставки звернули на себе його увагу валіза з багаточисельними інструментами і пристосуваннями, необхідними при розслідуванні злочинів і новий метод ідентифікації особистості злочинців за допомогою дактилоскопії. Ознайомившись докладно зі змістом техніко-криміналістичних засобів, які входили в валізу і з принципами дактилоскопії, завідувач розшуковою частиною Г. М. Рудий укомплектував за особистий рахунок в Києві таку ж валізу, доповнив її багатьма пристосуваннями, необхідними в місцевих умовах, а з 1 (14) січня 1904 р. з його ініціативи почали використовувати дактилоскопію шляхом відкриття при Київському розшуковому відділенні нового дактилоскопічного відділу. [535, 4–5]

Такі були перші випадки використання комплектів техніко-криміналістичних засобів для слідчого в практиці розслідування і розкриття злочинів і вони спочатку носили приватний характер, тобто кожний зацікавлений слідчий міг спорядити їх для себе і, як правило, за особистий рахунок.

На державному рівні в Україні почали звертати увагу і висловлювати думку про необхідність спорядження слідчих комплектами техніко-криміналістичних засобів в 30-ті роки ХХ ст. Зокрема, у підсумках роботи Всеукраїнського інституту вивчення злочинності при НКЮ УСРС в 1933 р. по криміналістичній секції зазначалося про те, що було сконструйовано "валізу працівника слідства" і оперативна нарада працівників міліції ухвалила прийняти її для використання. Тепер організується масове виробництво такої валізи, – зазначалося в підсумках роботи по криміналістичній секції, – зі спорядженням основних техніко-криміналістичних засобів, необхідних для успішного проведення початкового слідства. Відсутність у слідчого необхідних техніко-криміналістичних засобів підтверджує думку про те, що така валіза надасть вагому допомогу органам слідства шляхом полегшення їх роботи і привчить їх користуватися техніко-криміналістичними засобами. [527, 39–40]

Але ця думка практично здійснилася тільки після Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр., коли були створені Науково-дослідний інститут криміналістики Науково-технічного відділу Головного управління міліції НКВС СРСР (НДІК НТВ ГУМ НКВС СРСР) та Науково-дослідний інститут криміналістики (НДІК) Прокуратури СРСР, які, зокрема, займалися розробками і впровадженням комплектів техніко-криміналістичних засобів слідчого, НДІК НТВ ГУМ НКВС СРСР для слідчих органів міліції, а НДІК Прокуратури СРСР для слідчих органів прокуратури.

Науково-дослідний інститут криміналістики Науково-технічного відділу Головного управління міліції НКВС СРСР був створений на засадах наказу НКВС СРСР від 19 грудня 1945 р. "Про організацію Науково-технічного відділу Головного управління міліції НКВС СРСР". Складовою частиною НТВ ГУМ НКВС СРСР був НДІК. Він став першою науково-дослідною установою з питань криміналістики в органах внутрішніх справ. Зазначеним наказом було затверджено Положення про НТВ. У відповідності до нього НТВ входить до складу Головного управління міліції і підпорядковується безпосередньо його начальнику і заступнику з оперативної частини. Основними завданнями НТВ і НДІК (як його структурної частини) було:

- впровадження науково-технічних засобів в роботу міліції при боротьбі зі злочинністю;
- проведення науково-дослідної роботи з розробки нових і удосконалення наявних методів виявлення і дослідження речових доказів;
- проведення криміналістичних, хімічних і біологічних судових експертиз для управлінь (відділів) НКВС СРСР і для залізничної міліції Московського вузла, а також проведення повторних і складних судових експертиз для органів внутрішніх справ;

- збір, систематизація і висвітлення матеріалів про роботу міліції з питань боротьби зі злочинністю, випуск альбомів по розкритим злочинам;
- підготовка і перепідготовка кваліфікованих науково-технічних кадрів;
- видання керівництв, підручників і посібників з криміналістики і проведення криміналістичних експертиз;
- переклад іноземної літератури з питань криміналістики і роботи органів іноземної поліції, випуск періодичного бюлетеня з оглядами.

НДІК мав п'ять лабораторій: криміналістичних експертиз, балістичну, фізико-хімічну, фотографічну, зв'язку та сигналізації. Крім того в його склад входили бібліотека та бюро перекладів.

Штати НДІК склалися із 29 працівників. НДІК очолив його організатор Борис Максимович Комаринець [1910–1979].

Науково-дослідний інститут криміналістики Прокуратури СРСР було створено в 1949 р. у Москві, який здійснював методичне керівництво кабінетами криміналістики, що були створені у всіх прокуратурах союзних і автономних республік, обласних і крайових прокуратурах.

На кабінети криміналістики було покладено методичну роботу з впровадження досягнень криміналістики і криміналістичної експертизи в слідчу практику. На чолі кабінетів криміналістики пізніше, з кінця 1954 р., знаходилися *прокурори-криміналісти*, які з зазначеною метою проводили семінари для слідчих, на яких читалися лекції з криміналістики; слідчі обмінювалися досвідом роботи, обговорювали методику розслідування конкретних кримінальних справ. З цією ж метою в кабінетах криміналістики створювалися криміналістичні музеї з експонатами із речових доказів, навчальними кримінальними справами тощо. Кабінети криміналістики оснащалися слідчими чемоданами з набором техніко-криміналістичних засобів пошуку, виявлення і фіксації доказів, фізичних приладів і апаратури (фотоапарати, лупи, техніко-криміналістичні засоби для виявлення слідів рук тощо), які знаходили використання при огляді місця події і речових доказів, а інколи допомагали провести попереднє дослідження криміналістичних об'єктів. В кабінетах криміналістики були фотолабораторії і пересувні криміналістичні лабораторії створені на базі автомобілей типу РАФ.

В цьому розділі буде приділено увагу тільки питанням становлення, розвитку спорядження і етапам впровадження комплектів техніко-криміналістичних засобів слідчого, які здійснювалися по лінії Прокуратури СРСР.

Перше напаминання щодо оснащення слідчих техніко-криміналістичними засобами міститься у зверненні Генерального прокурора Союзу РСР Державного радника юстиції І класу Г. Сафонова від 30 грудня 1949 р., в якому, зокрема, підкреслювалося, що Прокуратурою СРСР проводиться оснащення слідчого апарату необхідними техніко-криміналістичними засобами, зосередженими в слідчому чемодані і обладнанням фотолабораторії, яка додається до нього. [93, 47–48]

Розподілення слідчих чемоданів і забезпечення ними місцевих органів прокуратури передбачалося проводити на засадах затвердженого Генеральним прокурором СРСР плану з таким розрахунком, щоб до 1952 р. всі органи прокуратури отримали слідчі чемодани.

Робота по розподіленню слідчих чемоданів і по підготовці інструкторів з метою навчання слідчих користуванням техніко-криміналістичними засобами, зосередженими у слідчому чемодані, була покладена на Всесоюзний науково-дослідний інститут криміналістики (ВНДІК) Прокуратури СРСР.

Широке використання в слідчій практиці судово-оперативної фотографії й інших техніко-криміналістичних засобів, зосереджених в слідчому чемодані, які використовувалися з метою пошуку, знаходження, виявлення і фіксації доказів, – були однією із умов впровадження в слідчу практику наукових методів розслідування.

Необхідно твердо засвоїти, що техніко-криміналістичні засоби при умові їх детального засвоєння були і є необхідною зброєю в руках слідчих, які використовуються з метою успішного розслідування і розкриття злочинів.

Надаючи особливе значення спорядженню слідчих техніко-криміналістичними засобами, з метою чого держава витрачала великі кошти, Генеральний прокурор Союзу РСР рекомендував: всім прокурорам особисто слідкувати а) за правильним викорис-

танням слідчих чемоданів, з забезпеченням при цьому широкого їх використання в слідчій практиці, і б) за збереженістю слідчих чемоданів, які надавалися слідчим.

Перший комплект техніко-криміналістичних засобів слідчого зразка 1950 р., який складався з 66 предметів було укомплектовано в дорожній чемодан, загальна вага якого складала 9, 6 кг. [196, 20]

Техніко-криміналістичні засоби, які входили до складу слідчого чемодана, в залежності від їх цільового призначення поділялися на чотири відділи: 1) фотовідділ; 2) відділ техніко-криміналістичних засобів, призначених для написання протоколів, складання планів і схем; 3) відділ техніко-криміналістичних засобів, призначених для роботи зі слідами; 4) відділ допоміжних засобів.

До **фотовідділу** відносились: 1) фотоапарат "ФЕД"; 2) універсальний штатив-струбцина і штатив-тринога; 3) жовтий світлофільтр (або світлооранжований); 4) подовжувальні муфти або лінза-насадка, які дозволяли проводити фотозйомку фотоапаратом "ФЕД" з відстані ближче одного метра; 5) рівень – для перевірки паралельності установки фотоапарата (відносно площини, з якої проводилася фотозйомка); 6) стереопланка – для проведення стереоскопічної фотозйомки; 7) фотоекспозиметр – для визначення необхідної експозиції при фотозйомці; 8) масштабна лінійка.

Для обладнання фотолабораторії (до складу слідчого чемодана не входили): фотозбільшувач "У-2"; предмети, необхідні для обладнання фотолабораторії, а також хімікати, фотопапір, фотоплівка тощо.

До **другого відділу** відносились: 1) планшет з вмонтованим в нього компасом – для орієнтування на відкритій місцевості і отриманні орієнтирів за сторонами світу при складанні планів і схем місця події; 2) візирна лінійка – для окомірної зйомки місцевості на план; 3) різні вимірювальні інструменти і пристосування, які використовувалися при складанні планів, схем (рулетка, косинець-транспортир).

До **третього відділу** відносились: 1) лупа чотирьох- і семикратного збільшення; 2) дактилоскопічні порошки: графіт і аргенторат (порошок алюмінію); 3) м'який пензль для роботи з дактилоскопічними порошками в процесі виявлення слідів рук; 4) свічка і сірники та електричний ліхтарик; 5) набір техніко-криміналістичних засобів для дактилоскопіювання: полірована пластинка, гумовий валик, тюбик чорної друкарської фарби; 6) гумові рукавички; 7) шеллак (смола) і спирт – для приготування розчину, яким закріплювали сліди на сипучому ґрунті; 8) пульверизатор – для розбризкування розведеного шеллака та інших розчинів; 9) гіпс; 10) миска і ложка для приготування гіпсової маси; 11) пластилін і вазелін; 12) перекись водню; 13) пробірки для упаковки дрібних речових доказів; 14) пінцет, ніж і ножниці; 15) Пилка-ножівка; 16) склоріз; 17) плоскогубці; 18) рукоятка з набором інструментів (викрутка, дві стаємски, шило, долото, свердло); 19) сургучна печатка і сургуч.

До **четвертого відділу** відносились різні допоміжні предмети (мило, рушник, бинт, вата), а також бланки слідчих документів, копіювальний папір, ручка з пером і чорнильниця, які розміщалися в спеціальному портфелі.

Мал. 1. Загальний вигляд слідчого чемодана зразка 1950 р.

В 1960 р. ВНДІК Прокуратури СРСР розробив новий комплект техніко-криміналістичних засобів слідчого – слідчий портфель (з натуральної шкіри), який було впроваджено в практику в 1963–1965 рр. Цей комплект техніко-криміналістичних засобів слідчого складався з 51 предмета.

При розробці слідчого портфеля були ураховані критичні зауваження і побажання практичних працівників слідства і вчених-криміналістів по його удосконаленню. Його доповнили окремими предметами, спеціальними пристосуваннями і речовинами, яких не було в складі слідчого чемодана.

Так, наприклад, для виявлення і фіксації слідів рук і босих ніг в слідчому портфелі вперше була впроваджена йодна трубка, магнітний пензль та магнітні дактилоскопічні порошки – окис заліза відновленого воднем. Багато предметів були виготовлені із сучасних синтетичних матеріалів (капрон, поліетилен). Суттєвих змін зазнав фотовідділ. Замість фотоапарата “ФЕД” фотовідділ було укомплектовано фотоапаратом дзеркального типу “Зеніт-3М”, який дозволив з використанням подовжувальних кілець фотографувати дрібні криміналістичні об’єкти (різні мікросліди, сліди пальців рук, кулі тощо). Фотоапарат, фотоспалах та інші приладдя фотовідділу були розміщені у спеціальному футлярі з наплічним ременем.

Слідчий портфель, як і слідчий чемодан, умовно ділився на чотири відділи.

В перший відділ входили прилади, інструменти (пристосування) і речовини, які використовувалися для пошуку, знаходження, виявлення, фіксації і вилучення слідів: електричний фонарик з освітлювальною (насадочною) лупою для пошуку і знаходження слідів рук (босих ніг) та інших дрібних криміналістичних об’єктів; лупа 7-кратна і 4-кратна; поліетиленова миска для розведення гіпсу, ложка або шпатель та гіпс; рукавички гумові; скальпель; пульверизатор; поліетиленові мішочки для зберігання вилучених речових доказів.

В окремій упаковці першого відділу у вигляді пенала знаходилися техніко-криміналістичні засоби для роботи зі слідами рук і дактилоскопіювання: йодна трубка; магнітний пензль; полістирольний стаканчик, в якому містилося 20 г дактилоскопічного порошку окису заліза, відновленого воднем – темного кольору; два поліетиленові розплювача з дактилоскопічними порошками (в одному порошок алюмінію – аргенторат, а в другому – порошок окислу цинку).

До вмісту пенала також відносилися: лупа 4-кратна; міх гумовий для роботи з йодною трубкою і для інших цілей; пензль флейцовий; дактилоскопічна плівка (темна і світла); тубик з друкарською фарбою чорного кольору; пластинка полірована; гумовий дактилоскопічний валик.

До першого відділу слідчого портфеля також відносились: масло вазелінове, сургуч і пластилін.

До другого відділу слідчого портфеля входили допоміжні технічні засоби (інструменти): пилка-ножівка зі змінними полотнами для роботи по дереву і металу; штангенциркуль; плоскогубці з ізольованими ручками; ніж складний; ножниці; викрутка; пінцет; щуп-спиця; рулетки (3-метрова або 10-метрова); склоріз.

В третій відділ входили приладдя для креслення схем, планів і складання протоколів: лінійка, компас, транспортир, планшет алюмінієвий.

Четвертий відділ слідчого портфеля складався з: фотоапарата “Зеніт-3М”; кілець подовжувальних; світлофільтра “ЖС-17”; масштабної лінійки; набору номерів і стійок, стерео планки, фотоекспонметра “Ленінград-2”; електронної лампи спалах “Чайка” або “Луч-61С”. [340, 3–7]

Використання техніко-криміналістичних засобів, які містилися в слідчому портфелі зробило протягом більше як десяти років дієву допомогу слідчим в розслідуванні і розкритті злочинів.

З тих пір, як було впроваджено слідчий портфель, багато техніко-криміналістичних засобів, які входили до його складу устаріли і не відповідали на початок 80-х рр. ХХ ст. рівню технічного прогресу. Слідче управління Прокуратури СРСР разом з сектором криміналістики Всесоюзного інституту з вивчення причин і розробки заходів попередження злочинності узагальнили зауваження і пропозиції працівників прокуратури і взяли їх за основу при створенні нового слідчого комплекту техніко-криміналістичних засобів. Більшість зауважень торкалися удосконалення інструментів, які входили в ком-

плект слідчого портфеля, полімерних матеріалів і реактивів. Висловлювалися побажання включити до складу нового комплекту деякі пошукові прилади, в тому числі, індикатор електричної напруги для використання його при огляді місця події при розслідуванні злочинів, пов'язаних з порушенням правил техніки безпеки, щуп для зондування ґрунту і відбору зразків ґрунту для порівняльного дослідження, більше удосконалений магнітний підіймач, ультрафіолетовий освітлювач, комплект засобів для роботи зі слідами крові, значно зручніший планшет для складання планів, схем і написання протоколів тощо. [605]

Все це створило передумови для розробки і впровадження наприкінці 80-х рр. ХХ ст. нового криміналістичного комплекту слідчого (слідчого чемодана), який ще більше розширив можливості слідчих при роботі з речовими доказами.

Новий комплект техніко-криміналістичних засобів слідчого було розміщено в чемодані типу дипломат розміром 466 x 350 x 140 мм. На внутрішніх боках верхньої і нижньої кришок були вставлені пластини-планшети, на яких в спеціальних утримувачах кріпилися техніко-криміналістичні засоби та інструменти.

В порівнянні зі слідчим портфелем зразка 1960 р. біля половини техніко-криміналістичних засобів, які входили до складу нового слідчого чемодана, були розроблені заново, інші удосконалені.

Так, наприклад, вперше були представлені слідуючи техніко-криміналістичні засоби: магнітний підіймач; щупи для пошуку різних об'єктів в щільних і рихлих середовищах; індикатор напруги; синтетична смола для вилучення слідів ніг і транспортних засобів на сипучих матеріалах; універсальний пристрій розбрискування; пінцет для розгинання пальців трупа тощо.

Були удосконалені комплект для виготовлення зліпків із силіконових паст, дактилоскопічні порошки, деякі інструменти.

Для комплекта техніко-криміналістичних засобів слідчого було встановлено восьмирічний термін експлуатації, після чого він міг бути списаний в установленому порядку. [602, 3–7]

В зазначений комплект входило 45 техніко-криміналістичних засобів і інструментів.

I. Пошукові прилади і пристосування:

1. Щуп для м'якої мебелі і невеликого резервуара ємності з сипучими, в'язкими речовинами і рідинами;

2. Набір деталей, із яких збираються: а) щуп для щільного ґрунту; б) щуп для пошуку в сипучих і рідких середовищах;

3. Пристосування(насадка на щуп) для відбору проб ґрунту;

4. Магнітний шукач (підіймач);

5. Викрутка-індикатор напруги "Ю-500".

II. Вимірювальні прилади і пристосування:

6. Лінійка масштабна (довідкова); 7. Лінійка візирна;

8. Рулетка десятиметрова; 9. Рулетка двохметрова;

10. Косинець-транспортир; 11. Циркуль-вимірювач;

12. Штангенциркуль; 13. Планшет з компасом.

III. Інструменти:

14. Плоскогубці комбіновані; 15. Ножниці; 16. Викрутка;

17. Ніж складний; 18. Пінцет; 19. Склоріз алмазний.

IV. Засоби виявлення невидимих і маловидимих слідів:

20. Акумуляторний електричний фонар "ФКА-10";

21. Лупа 3,5-крат; 22. Лупа 7-крат; 23. Йодна трубка;

24.Набір дактилоскопічних порошків: а)окись цинку; б) аргенторат; в) порошок окису заліза відновленого воднем – темного кольору; г) сажа;

25. Дактилоскопічний пензль із м'якого ворсу (колонок, білка);

26. Пензль магнітний;

27. Пенал із засобами попереднього визначення крові.

V. Засоби фіксації і вилучення слідів:

28. Силіконові пасту в тубах одноразового використання: а) паста "К"; б) паста "У-4";

29. Каталізатори до силіконових паст в скляних флаконах з капельницею: а) каталізатор №18 для пасту "К"; б) каталізатор № 21 для пасту "У-4";

30. Пластмасова пластинка і металева лопатка для приготування силіконового компаунда;

31. Скальпель; 32. Гіпс в поліетиленовому пакеті;

33. Коробка пластмасова, в якій міститься гіпс, використовується для приготування гіпсової пасти;

34. Ложка пластмасова; 35. Дакрил в поліетиленовому пакеті;

36. Флакони для розчину синтетичних смол;

37. Пульверизатор з гумовою грушею;

38. Універсальний пристрій розбризкування;

39. Дактилоскопічна плівка (світла і темна).

VI. Засоби для дактилоскопіювання трупів і живих осіб:

40. Друкарська фарба чорного кольору в тюбику;

41. Пластинка скляна або із іншого твердого матеріалу з глянцевою поверхнею;

42. Дактилоскопічний гумовий валик;

43. Пристосування для розгинання пальців рук трупа з метою дактилоскопіювання.

VII. Папка з пристосуваннями для креслення:

44. Планшет; 45. Каталог кольорів.

Загальна вага даного комплекту техніко-криміналістичних засобів слідчого була 8 кг.

До складу зазначеного комплекту техніко-криміналістичних засобів слідчого не входив фотокімплет.

Комплект техніко-криміналістичних засобів слідчого зразка 1976 р., який було розроблено Слідчим управлінням Прокуратури СРСР разом з сектором криміналістики Всесоюзного інституту з вивчення причин і розробки заходів попередження злочинності, був останньою серійною розробкою на теренах бувшого Радянського Союзу. Після цього комплекту випуск техніко-криміналістичних засобів для слідчого в рамках бувшого Радянського Союзу не проводився.

3.3. Сучасні установи України, які займаються розробкою і впровадженням криміналістичної техніки в практику правоохоронної діяльності

Після розпаду бувшого Радянського Союзу в Україні виникла проблема з постачаннями техніко-криміналістичних засобів, які раніше розроблялися і впроваджувалися в практику установами, що дислокувалися в Москві і які залишилися в підпорядкуванні Російської Федерації. З метою розробки і впровадження криміналістичної техніки в Україні почали діяти декілька установ. Серед цих установ вагоме місце за колом розробок техніко-криміналістичних засобів і їх впровадженням в практику боротьби зі злочинністю належить, зокрема, Науково-дослідному інституту спецтехніки МВС України, який дислокується в Києві та Промислово-комерційній фірмі "ІНЖЕН", яка дислокується в місті Ніжин Чернігівської області.

Ще за часів бувшого Радянського Союзу планувалося в 1991 р. у Києві створити філіал Московського науково-дослідного інституту спецтехніки МВС СРСР, згодом, наказом Міністра внутрішніх справ СРСР в березні-квітні 1991 р. було засновано філіал у вигляді галузевої лабораторії. Мета цієї установи передбачала організацію випуску на Україні за рахунок українських підприємств спеціальної техніки електронного та оптичного напрямку для правоохоронних органів, в тому числі і криміналістичної техніки.

Після наказу по НДІ спецтехніки МВС СРСР 5-6 серпня 1991 р. "Про створення галузевої лабораторії в Україні" її було створено.

Після розпаду СРСР і формування державності в Україні МВС України в кінці 1991 р. поставило питання про створення структури яка б займалася розробкою спецтехніки для МВС.

20 січня 1992 р. наказом № 21 Міністра внутрішніх справ України було створено Державний інженерно-упроваджувальний центр (ДІУЦ) "Спецтехніка" МВС України, який почав виконувати функції головної організації у міністерстві по розробці та організації виробництва засобів технічного оснащення органів внутрішніх справ, проводити роботу по створенню науково-технічної продукції спеціального призначення. До зазначеної продукції відносяться науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, роботи по науково-технічному та авторському супроводженню, проведенню всіх видів випробу-

вань, введеному в експлуатацію нової техніки, роботи по стандартизації, сертифікації, створенню нормативно-методичних документів, підготовці рецензій, висновків, актів експертизи тощо. Але основним видом діяльності ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України були науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, що включають проведення аналітичних та інженерно-дослідних розрахунків по створенню нових зразків спеціальної техніки, в тому числі і криміналістичної техніки для органів внутрішніх справ, виготовлення дослідних зразків та установчих партій виробів.

Головними напрямками в роботі ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України були створення і впровадження у практичну діяльність органів внутрішніх справ систем озброєння спеціального призначення, засобів бронезахисту і активної оборони, *криміналістичної техніки, пошукових приладів*, спеціальних транспортних засобів, технічних засобів для ДАІ, спеціальних систем та засобів зв'язку, засобів технічного захисту інформації. [428, 6]

90% науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України проводив із залученням співвиконавців шляхом укладення з ними договорів. Виходячи з вимог найвищої ефективності та якості виконання робіт, підбір співвиконавців проводився шляхом проведення тендеру згідно до постанови Кабінету Міністрів від 28.06.97 р. № 694 зі змінами та доповненнями. Проведення тендеру здійснювалося з використанням процедур запити цінових пропозицій. У ролі співвиконавців при укладенні договорів виступали науково-виробничі об'єднання, підприємства, заклади, наукові і конструкторські організації, вузи та інші організації різних форм власності, які були юридичними особами та мали ліцензію або інший дозвіл у відповідності з діючим законодавством на створення продукції спеціального призначення. Для виконання науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт залучалися тільки ті підприємства і організації, які були детально вивчені працівниками ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України на предмет їх реального науково-технічного потенціалу, фінансового стану, ритмічної діяльності, відповідного досвіду тощо.

В залежності від характеру, складності та обсягу роботи у виконанні науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт приймали участь один або декілька співвиконавців. У цьому випадку ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України або головний виконавець (залежно від схеми укладення договорів) координував роботу всіх співвиконавців та відповідав за виконання роботи в цілому. При створенні спеціальної техніки використовувалася, яка з часом набрала сили практика взаємодії з окремими фірмами країн близького (Білорусь, Казахстан, Росія, Узбекистан) і далекого зарубіжжя (Болгарія, Великобританія, Німеччина, Нідерланди, Угорщина, Франція, Швейцарія).

Ряд науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт виконувалися співробітниками ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України власними силами без залучення співвиконавців. Це, в основному, науково-дослідні роботи аналітико-узагальнюючого, перспективно-прогнозуючого, нормативно-правового, нормативно-технічного та нормативно-прикладного характеру, роботи по науково-технічному та авторському супроводженню, стандартизації, сертифікації, підготовці рецензій, висновків, актів експертизи тощо.

При виконанні науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт по створенню спеціальної техніки для органів внутрішніх справ співробітники ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України нерідко зустрічалися з труднощами технічного характеру, які полягали у повній відсутності галузевої нормативної бази, а тому змушені були пристосовувати для потреб МВС згідно зі специфікою діяльності служб широку гаму стандартів по створенню спецтехніки, які діяли у системі Міністерства оборони.

Відсутність необхідної кількості коштів на проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт компенсувалася тим, що все більша кількість зазначених робіт виконувалася не тільки із залученням співвиконавців, а й їх коштів, тобто розробки проводилися за рахунок коштів співвиконавців і за допомогою співробітників ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України появлялась реальна можливість виходу на випробуваний дослідний зразок (або той, що пройшов дослідну експлуатацію), конструкторсько-технологічна документація на який дозволяла виготовляти дані зразки в необхідній кількості.

Певну частину науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України проводив за рахунок цільових коштів служб-замовників МВС, причому ця практика дедалі більше поширювалася і давала гарні результати в тому плані, що наявність реальних коштів на проведення роботи разом із тісною взаємодією

зі службою замовника і його зацікавленістю у якнайкращому виконанні робіт у можливі короткі терміни, а також вдало підібраним для цієї роботи співвиконавцем давали відчутний результат.

Більша частина робіт проводилася ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України в тісній взаємодії з іншими міністерствами та відомствами, що в значній мірі підвищувало ефективність організації і проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, науково-технічний рівень техніки, що розроблялася. Зокрема, розробка і впровадження криміналістичної техніки ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України здійснювалася в тісній взаємодії з МВС, Службою безпеки, Міністерством освіти, Міністерством юстиції та *Генеральною прокуратурою України*. [18]

За 10-річний термін своєї діяльності ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України було виконано більше 250 науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, у тому числі розробка *судово-експертних комплексів для балістичних та фоноскопичних досліджень*, комплексів радіостанцій "Оріон" та "Рута", створення спеціальних засобів серії "Терен", вітчизняних моделей бронезилетів та інших засобів бронезахисту, спеціальної зброї серії "Форт", спеціальних приладів для фотореєстрації та голкових об'єктивів, систем прихованої передачі аудіо- та відеоінформації, комп'ютерних комплексів обробки зображень та шумоочистки фонограм, спеціального автотранспорту різного призначення, *наборів техніко-криміналістичних засобів та пошукових приладів*, спеціальних контейнерів для транспортування вибухонебезпечних предметів тощо.

З метою ознайомлення працівників правоохоронних органів з новою технікою, що розробляється, впроваджується і поступає на озброєння органів внутрішніх справ України ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України регулярно публікував науково-технічні статті у відомчих виданнях, проводив підготовку і публікував методичні рекомендації, проводив виставки спеціальної техніки. Так, наприклад, тільки у 2001 р. фахівці ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України брали участь у проведенні трьох спеціалізованих виставок: "Ispek – 2001" (м. Київ), "Безпека – 2001" (м. Київ) і "Інтерполітех – 2001" (м. Москва).

Крім того, в ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України проходили стажування слухачі вищих навчальних закладів МВС, на його базі проводилися наукові та науково-практичні конференції за участю наукових та практичних працівників системи МВС України, керівників суміжних підприємств, фахівців ряду інститутів Національної академії наук України тощо.

Вже стало традицією проведення в ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України брифінгів, на яких для засобів масої інформації висвітлювалися результати і перспективи розробок технічних, в тому числі техніко-криміналістичних, засобів для оснащення служб і підрозділів органів внутрішніх справ України. [428, 6 -7]

ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України існував 10 років і на засадах постанови Кабінету Міністрів України №1205 від 19 серпня 2002 р. на базі цього Центру було створено "Науково-дослідний інститут спецтехніки".

Промислово-комерційна фірма (ПКФ) "ІНЖЕН" була заснована в березні 1993 р. групою фахівців оборонної промисловості бувшого Радянського Союзу. Фірма зареєстрована 16 березня 1993 р. в Виконавчому комітеті Ніжинської міської ради як товариство з обмеженою відповідальністю "Промислово-комерційна фірма "ІНЖЕН" на основі засновницької угоди і у відповідності до закону України „Про господарські товариства”. Ініціаторами створення ПКФ "ІНЖЕН" були шість інженерно-технічних працівників бувшого заводу „Прогрес” (дочірнього підприємства відомого виробничого об'єднання „Арсенал”, який в результаті розпаду бувшого Радянського Союзу перестав існувати. Зокрема, колектив ПКФ "ІНЖЕН" на початковому етапі її створення, склали: інженери-конструктори А. Ф. Божко, М. В. Кондратюк та М. М. Шевченко, інженер фізик-оптик О. О. Кот, інженер-радіотехнік В. Й. Сіліцький та економіст В. М. Петрик. Ініціатори, залишившись без роботи, вирішили створити фірму яка б займалася, зокрема, проектуванням оснащення, розробкою та впровадженням нових техніко-криміналістичних засобів в практику боротьби зі злочинністю. Окремі ініціатори створення ПКФ "ІНЖЕН" з різних причин залишили роботу в цій фірмі, а на сьогоднішній день А. Ф. Божко працює директором ПКФ "ІНЖЕН", О. О. Кот – головним інженером, М. В. Кондратюк – начальником конструкторсько-технологічного відділу.

Спочатку ПКФ "ІНЖЕН" співпрацювала з ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України, який було створено на початку 1992 р. в Києві. Першими результатами цієї співпраці було

виготовлення ПКФ "ІНЖЕН" в 1993–1994 рр. за розробками фахівців ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України і за участю Київського колективного науково-виробничого підприємства „Арвел” комплекту техніко-криміналістичних засобів НК-1 (набір криміналіста), який комплектувався в металевому чемодані.

ДІУЦ "Спецтехніка" впроваджував зазначену криміналістичну техніку в структури МВС України, але із-за громіздкості (вага зазначеного чемодана була 16 кг) і деяких невдалих конструктивних рішень, а також отримання багатой кількості зауважень з місць, виготовлення зазначеного комплекту техніко-криміналістичних засобів було призупинено.

В 1994 р. доля звела працівників ПКФ "ІНЖЕН" з Григорієм Петровичем Василенко, який на той час працював начальником експертно-криміналістичного відділу МВС в Чернігівській області. Г. П. Василенко допоміг фахівцям ПКФ "ІНЖЕН" визначитися з конструкцією і складом універсального набору спеціаліста-криміналіста. Згодом силами конструкторського відділу ПКФ "ІНЖЕН", в якому співпрацювали три інженери-конструктори і за активною участю Г. П. Василенка в 1994 р. було створено комплект техніко-криміналістичних засобів – перша валіза спеціаліста-криміналіста „ВК-1", загальна вага якої була до 12 кг. Ця валіза уявляла собою полегшений пластмасовий чемодан типу дипломат, який виготовлявся на Северодонецькому машинобудівному заводі ПО „Азот”.

Перші три зразки валізи спеціаліста криміналіста були узгоджені з ДІУЦ "Спецтехніка" та Експертно-криміналістичним управлінням (ЕКУ) МВС України і після окремих незначних доробок і усунення зауважень було виготовлено на початку 1995 р. першу партію в кількості 150 комплектів. Зазначені комплекти техніко-криміналістичних засобів „ВК-1" були розіслані в обласні УМВС України для випробовування.

Через півроку (до кінця 1995 р.) ЕКУ МВС України зібрало відгуки з місць і дало згоду на серійне виготовлення комплекту техніко-криміналістичних засобів спеціаліста-криміналіста „ВК-1", який було включено як обов'язковий атрибут спеціалістів-криміналістів в системі органів внутрішніх справ в таблиць речей необхідної належності.

Після цього успішного кроку, фахівці ПКФ "ІНЖЕН" почали активно знайомитися з потребами в криміналістичній техніці в правоохоронних органах України, які займалися боротьбою зі злочинністю, на місцях і в результаті такого аналізу вони розпочали розробку, виготовлення і впровадження в практику самих різноманітних видів техніко-криміналістичних засобів.

Пріоритетний напрямок діяльності ПКФ "ІНЖЕН" на сучасному етапі розробка і виробництво приладів і наборів техніко-криміналістичних засобів для слідчих, спеціалістів-криміналістів, спеціалістів в галузі судової вибухової техніки, спеціалістів в галузі судової медицини, спеціалістів інших галузей знань, допомога яких використовується в процесі розслідування і розкриття злочинів, зокрема при проведенні огляду місця події, і трупа на місці його виявлення, обшуку та інших слідчих дій і криміналістичної техніки для проведення митного огляду.

Саме ПКФ "ІНЖЕН" розроблено і серійно випускаються більше десяти уніфікованих спеціалізованих комплектів техніко-криміналістичних засобів не тільки для працівників правоохоронних органів, слідчих, спеціалістів-криміналістів, спеціалістів з вибухової техніки, але й для представників мирних професій, наприклад, для працівників швидкої медичної допомоги тощо.

Перелік продукції, ПКФ "ІНЖЕН", що розробляється сьогодні і впроваджується в практику, містить більше вісімдесяти найменувань різних спеціальних приладів, наборів техніко-криміналістичних засобів, інструментів і пристосувань, що отримали позитивну оцінку фахівців, які займаються розслідуванням і розкриттям злочинів в системі МВС, прокуратури, служби безпеки і митниці, станцій швидкої медичної допомоги, а також професорсько-викладацького складу, які займаються викладанням криміналістики у навчальних закладах України, Білорусії, Казахстану, Узбекистану та інших держав, які користуються продукцією ПКФ "ІНЖЕН".

ПКФ "ІНЖЕН" є провідним виробником спеціальних техніко-криміналістичних засобів для огляду місця події, які мають попит не тільки в Україні, але й в країнах СНД. Продукція ПКФ "ІНЖЕН" виготовлена відповідно до технічних умов на неї і відповідає діючим нормам і стандартам. Окремі вироби не мають аналогів і запатентовані (магнітний підіймач, пошуковий магнітний пристрій, прилади для магнітної візуалізації). Вироби ВК-1 (валіза криміналіста) і СШ-1 (сумка шерифа) були включені в перелік обов'яз-

кового оснащення підрозділів МВС України Постійна співпраця фірми з ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України – сьогодні Науково-дослідним інститутом спецтехніки, Державним науково-дослідним експертно-криміналістичним центром (ДНДЕКЦ) МВС України, Національною Академією МВС України, тісні ділові зв'язки із споживачами продукції фірми в Україні і Росії, дозволяють постійно удосконалювати продукцію ПКФ "ІНЖЕН", поліпшувати її споживчі властивості.

ПКФ "ІНЖЕН" є постійним учасником щорічної міжнародної виставки – "Бізнес та безпека", яка організовується Міністерством внутрішніх справ України та Національною академією наук України, конференцій спеціалістів-криміналістів, в тому числі і міжнародних, на яких продукція фірми отримує високу оцінку фахівців.

Про це, зокрема, свідчить диплом Міжнародного відкритого Рейтингу популярності та якості товарів і послуг „Золота Фортуна”, яким ПКФ "ІНЖЕН" було нагороджено в листопаді 2000 р. з присвоєнням титулу: „Лауреат Рейтингу”.

У зверненні Президента України Л. Кучми до учасників, організаторів та гостей церемонії вручення нагород Міжнародного відкритого Рейтингу популярності та якості „Золота Фортуна” було висловлено щире вітання усім, хто був причетний до патріотичної Акції „Золота Фортуна” – історичного літопису нашої сучасності.

А також відзначено, що авторитетний в Україні Рейтинг називає тих, чії досягнення в різноманітних сферах сприяють відродженню України, визнанню її в світі.

Нагороди „Золотої Фортуни”, – підкреслив Президент України, – достойна оцінка визначних особистостей та найкращих трудових колективів країни і впевнений, що в недалекому майбутньому Україна стане могутньою державою. А відроджується її слава завдяки самовідданій праці громадян, які стали сьогодні переможцями і лауреатами Рейтингу.

Трудову еліту славить вся Україна! – зазначив Президент України Л. Кучма.

Необхідно також відзначити, що вироби ПКФ "ІНЖЕН" з відміткою „Зроблено в Україні” за своїми характеристиками як мінімум в три-чотири рази дешевші від зарубіжних аналогів, а деякі взагалі не мають аналогів в світі. Є продукція, яка запатентована, як винаходи, що робить честь конструкторському бюро. Зокрема, 15 грудня 1998 р. зареєстровано Патент на корисну модель „Пошуковий магнітний пристрій для обстеження великих площин”, який розробили співробітники ПКФ "ІНЖЕН" та ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України: Божко А. Ф., Кондратюк М. В., Кот О. О., Гончар В. К., Лоторев В. О. та Самошин Ю. П. В 2000 р. Видано Деклараційний патент на корисну модель „Набір пошуковий”, який розробили співробітники ПКФ "ІНЖЕН" та ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України: Божко А. Ф., Кот О. О., Кондратюк М. В., Гончар В. К., Смерницький Д. В. та Фадєєв В. М.

Звичайно, легкість, з якою появляються на світ нові вироби, дуже обманлива, адже від виникнення ідеї до її реалізації нерідко пролягає тернистий шлях пошуків, в процесі якого здійснюється усунення допущених помилок і недоліків, і нарешті досягнення успішних результатів того чи іншого винаходу. Кінцевий результат цього процесу – спеціальне обладнання і техніка, яка повністю відповідає світовим стандартам.

ПКФ "ІНЖЕН" – надійний партнер ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України, – зазначає заступник начальника з наукової роботи ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України К. Золотухін. Зручна і безвідмовна криміналістична техніка, яка повністю відповідає потребам працівників слідства, народжується в тісному і плідному співробітництві вчених, практиків та виробників. Разом ми шукаємо найбільше прийнятні шляхи реалізації тієї чи іншої ідеї. І цей творчий пошук продовжується безперервно. Експериментальні зразки проходять випробування на практиці. Адже не випадково кажуть, що краще сім раз відміряти, щоб один раз відрізати. З урахуванням зауважень і побажань практичних працівників вироби спочатку приходиться доопрацьовувати і тільки потім запускати в серійне виробництво. [715, 72]

Про досягнення щодо розробки, виготовлення і впровадження в практику правоохоронної діяльності техніко-криміналістичних засобів ПКФ "ІНЖЕН" свідчать публікації в періодичній пресі, в яких дається позитивна оцінка виробам цієї фірми як науковими працівниками, так і практичними працівниками – слідчими, спеціалістами-криміналістами, спеціалістами інших галузей знань, які приймають участь в розслідуванні і розкритті злочинів з використанням техніко-криміналістичних засобів ПКФ "ІНЖЕН". [54; 201; 289; 420; 732]

Найбільше активними замовниками продукції ПКФ "ІНЖЕН" є МВС та Служба без-

пеки, Держкомкордон, Генеральна прокуратура та Міністерство охорони здоров'я України. Є також замовники із-за меж України, наприклад, Державний митний комітет Республіки Беларусь, МВС Республіки Узбекистан, де ПКФ "ІНЖЕН" виграла тендери на постачання своєї продукції. Продукція ПКФ "ІНЖЕН" використовується для огляду місця події: виявлення і фіксації відбитків, об'ємних слідів та інших речових доказів; проведення пошукових робіт на місці події (вибуху, пожежі, дорожньо-транспортної події тощо); виконання, при необхідності, рятувальних робіт і надання першої медичної допомоги; пошуку і вилучення з рідких і нещільних середовищ феромагнітних предметів і матеріалів вагою до 50 кг; визначення фальшивих банкнот і підроблених документів; візуалізації підробок номерів на зброї, автомобілях та інших металевих предметах; огляду об'єктів в важкодоступних місцях з метою встановлення можливого розміщення в них вибухових пристрів, наркотиків, дорогоцінних об'єктів, зброї тощо.

3.4. Сучасні комплекти техніко-криміналістичних засобів українського виробництва

До техніко-криміналістичних засобів, які розроблялися і впроваджувалися спочатку ДІУЦ "Спецтехніка" МВС України, а потім Науково-дослідним інститутом спецтехніки та ПКФ "ІНЖЕН" в практику правоохоронних органів, які займаються слідством, відносяться наступні комплекти:

- *Пересувна криміналістична лабораторія ПКЛ "Олександрія"*, яка виготовлена на базі автомобіля УАЗ-2206 і укомплектована спеціальними техніко-криміналістичними засобами (як в комплектах, так і окремо). Пересувна криміналістична лабораторія призначена для виїзду на місце події спеціалістів-криміналістів і використання ними різноманітної криміналістичної техніки з метою успішного огляду місця події, попереднього дослідження криміналістичних об'єктів, проведення експрес-аналізів, пошуку, знаходження, виявлення, фіксації і вилучення речових доказів.

Розроблена фахівцями ДІВЦ "Спецтехніка" МВС України.

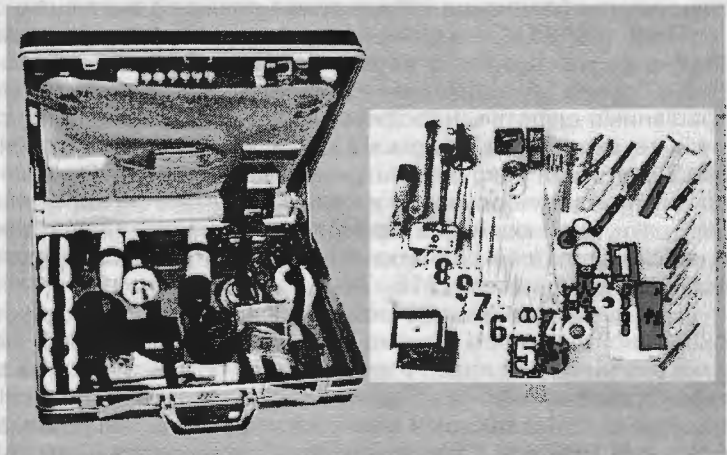
- *Валіза криміналіста ВК-1, ВК-1М* – уніфіковані набори техніко-криміналістичних засобів, які призначені для використання спеціалістами-криміналістами, слідчими, іншими особами, що проводять огляд місця події та інших слідчі й оперативно-розшукові дії з метою пошуку, знаходження, виявлення і фіксації та вилучення слідів та інших речових доказів.

До комплекту входять близько 90 найменувань спеціальних техніко-криміналістичних засобів, інструментів й матеріалів, зокрема:

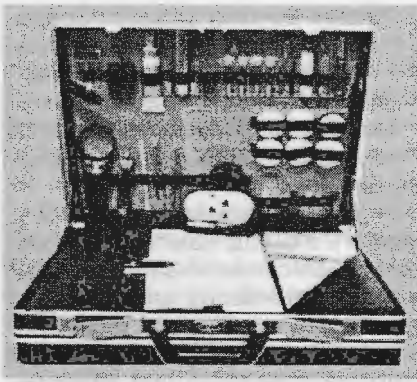
- техніко-криміналістичні засоби виявлення й фіксації і вилучення слідів, мікрочасток;
- техніко-криміналістичні засоби для дактилоскопіювання живих осіб і трупів;
- техніко-криміналістичні засоби виготовлення зліпків з об'ємних слідів на місці події;
- техніко-криміналістичні засоби для креслення планів, схем і написання протоколів;
- комплект інструментів і приладдя.

Вага набору не більше 13 кг.

Валіза криміналіста ВК-1М (модернізована) характеризується меншою кількістю інструментів та комплектуванням портативного компактного фотоапарату з ZOOM об'єктивом.

Мал. 2. Валіза криміналіста ВК-1М.

Мал. 3. Валіза криміналіста ВК-2.

Набори техніко-криміналістичних засобів ВК-1, ВК-1М та ВК-2 можуть бути розміщені у валізах, виготовлених із міцного пластика з габаритними розмірами двох видів: 1) не більше 500 x 400 x 150 мм і 2) не більше 480 x 340 x 110 мм.

• **Валіза криміналіста ВК-3** має необхідний набір техніко-криміналістичних засобів, інструментів, пристосувань і матеріалів для проведення робіт по фіксації, вилученню і попередньому дослідженню об'ємних слідів на місці події.

Набір розміщено у валізу „Вояж”. Вага комплекту не більше 12 кг.

• **Валіза криміналіста ВК-4.** До складу цього набору техніко-криміналістичних засобів входять: електродриль, пошуковий магніт, шапцевий (лопата, щупи, ломик типу „фомка” тощо) та інший інструмент, роблять цей набір незамінним при проведенні різних пошукових робіт.

Набір розміщено в жорсткій і міцній металевій валізі, яка надійно зберігає в ньому техніко-криміналістичні засоби й інструменти при транспортуванні і зберіганні.

Габаритні розміри валізи не більше 500 x 450 x 180 мм, вага – не більше 20 кг.

• **Валіза криміналіста ВК-5** призначена для забезпечення роботи спеціаліста в галузі судової вибухової техніки по пошуку, знаходженню, виявленню, фіксації, вилученню, упаковці і транспортуванню речових доказів при огляді місця вибуху. Техніко-криміналістичні засоби розміщені у валізі „Вояж”, вага набору – не більше 14 кг.

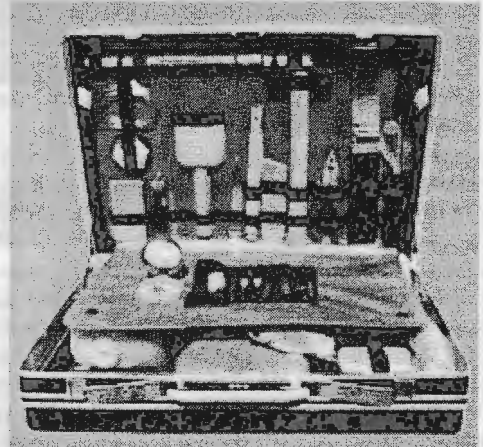
Даний набір було розроблено і виробляється ПКФ „ІНЖЕН” за технічними завданнями вибухотехнічної служби Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України.

• **Валіза криміналіста ВК-6** призначена для використання оперативними працівниками, слідчими та спеціалістами-криміналістами при огляді місця події з метою пошуку, знаходження, виявлення фіксації і вилучення слідів та

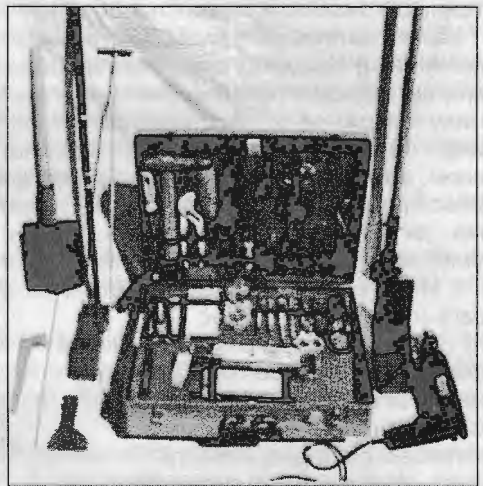
• **Валіза криміналіста ВК-2** – набір техніко-криміналістичних засобів призначений для забезпечення роботи спеціаліста-криміналіста, спеціаліста в галузі судової медицини й слідчого при проведенні оглядів місця події, дактилоскопіювання і туалету трупа.

До складу набору входять техніко-криміналістичні засоби для дактилоскопіювання трупів, косметичні матеріали для обробки обличчя трупа перед його впізнанням і впізнавальною фотозйомкою, техніко-криміналістичні засоби вилучення й упаковки речових доказів, оформлення процесуальних документів, а також дезодоранти і засоби особистої гігієни для обробки рук осіб, які проводили зазначені вище роботи щодо трупа.

Набір розміщено у валізу типу „Вояж”. Загальна вага не більше 9 кг.

Мал. 4. Валіза криміналіста ВК-3.

Мал. 5. Валіза криміналіста ВК-4.

Мал. 6.
Валіза
криміналіста
ВК-6.

інших речових доказів. Зокрема, дозволяє проводити дактилоскопіювання потерпілих і підозрюваних у польових умовах. Набір розміщено у валізі типу „Дипломат”, вага набору – не більше 8 кг.

• **Валіза криміналіста ВК-7** – наявність в складі комплекту техніко-криміналістичних засобів ВК-7 портативного набору для роботи з мікрооб’єктами „Молекула”, малогабаритного ультрафіолетового освітлювача, приладдя для виконання дактилоскопіювання, різних інструментів, упаковочного матеріалу і канцелярського приладдя дозволяє значно ефективніше і кваліфіковано проводити огляд місця події, зокрема, пошук та виявлення різного роду мікрооб’єктів і їх опис.

Набір розміщено у валізі типу „Дипломат”, вага набору – не більше 9 кг.

Даний набір було розроблено і виробляється за технічними завданнями ДІУЦ „Спецтехніка” МВС України.

• **Валіза криміналіста ВК-8** – в наборі міститься комплект техніко-криміналістичних засобів, різноманітний упаковочний матеріал і канцелярське приладдя, яке використовується для фіксації, вилучення, упаковки, зберігання і транспортування речових доказів з місця вибуху.

Комплект техніко-криміналістичних засобів призначений для роботи спеціалістів в галузі судової вибухової техніки підчас проведення огляду місця вибуху.

Комплект розміщено у валізі „Вояж”, вага набору – не більше 11 кг.

• **Валіза пожежника ВП-1** – набір техніко-криміналістичних засобів ВП-1 укомплектований приладами та іншими техніко-криміналістичними засобами, які дозволяють спеціалісту-пожежнику оперативню і якісно провести огляд і попереднє дослідження місця пожежі, а також провести інші слідчі дії при розслідуванні справ про пожежі, зокрема, дії з метою встановлення причин і умов виникнення пожежі.

Набір розміщено у валізі „Вояж”, вага набору – не більше 13 кг.

Набір техніко-криміналістичних засобів ВП-1 розроблено за технічними завданнями і за участю спеціалістів Українського науково-дослідного інституту пожежної безпеки МВС України.

Мал. 7.
Валіза
пожежника
ВП-1.

• **Валіза державного автоінспектора ВД-1** – набір техніко-криміналістичних засобів призначених для спеціаліста-автотехніка з метою надання кваліфікованої допомоги слідчому під час проведення огляду місця дорожньо-транспортної події (ДТП), пошуку, знаходження, виявлення, фіксації і вилучення слідів та інших речових доказів, зокрема, фотографування місця події і складання планів, схем і написання протоколів огляду місця ДТП, а також встановлення можливих причин виникнення ДТП.

Набір розміщено у валізу „Вояж“, вага набору – не більше 11 кг.

• **Валіза криміналіста НК-1М.** Уніфікований набір техніко-криміналістичних засобів НК-1М розроблено за технічними завданнями ДІУЦ „Спецтехніка“ МВС України і містить комплект засобів для: пошуку, виявлення і фіксації слідів рук та інших слідів, у тому числі і об'ємних; фотографування і складання планів, схем і написання протоколів огляду місця події; вилучення і упаковки речових доказів; проведення дактилоскопіювання живих осіб і трупів, в тому числі і у польових умовах.

Набір розміщено в жорсткому і міцному металевому корпусі, який надійно захищає техніко-криміналістичні засоби, інші інструменти і матеріали, що знаходяться в ньому, при транспортуванні і зберіганні.

Габаритні розміри валізи – не більше 500 x 450 x 180 мм, вага – не більше 20 кг.

• **Валіз пошукова НП-1** – уявляє набір техніко-криміналістичних засобів, який призначений для проведення пошукових робіт при огляді транспортних засобів, агрегатів, вузлів і механізмів, вантажів та приміщень. Даний набір техніко-криміналістичних засобів може використовуватись при проведенні оперативно-розшукових заходів, слідчих дій (обшуку, огляду місця події) спеціальними службами і слідчими, а також при проведенні оглядів на прикордонних та митних постах.

Набір розміщено у двох металевих валізах, які мають габаритні розміри 500 x 450 x 180 мм і загальну вагу – не більше 38 кг.

• **Валіза слідчого ВС-1** – уявляє собою набір техніко-криміналістичних засобів, приладів, інструментів і пристосувань, які забезпечують проведення оперативного і якісного огляду місця події в польових умовах, коли відсутні мінімальні умови для роботи з документами по складанню планів, схем і написанню протоколів огляду місця події, а своєчасний виїзд спеціаліста-криміналіста не можна забезпечити. До складу даного набору техніко-криміналістичних засобів слідчого входять засоби: пошуку, знаходження, виявлення, фіксації, попереднього дослідження і вилучення різних слідів та інших речових доказів; дактилоскопіювання живих осіб і трупів, які можна здійснювати у польових умовах; фотографування місця події та інших речових доказів; інструменти; складання планів, схем і написання протоколів.

Набір розміщено у валізу „Дипломат“, вага – не більше 9 кг.

• **Валіза дільничого інспектора ВІ-1, ВІ-1М** – набір техніко-криміналістичних засобів призначений для використання дільничим інспектором при проведенні попереднього огляду місця події до прибуття оперативно-слідчої групи.

У валізі містяться прилади, інструменти і пристосування для виконання фотозйомки місця події, пошуку, знаходження, виявлення, вилучення і упаковки слідів та інших речових доказів, дактилоскопіювання, складання схем, планів і написання протоколів та надання першої невідкладної медичної допомоги потерпілим.

Набір техніко-криміналістичних засобів ВІ-1М характеризується меншою кількістю інструментів, використанням значно простішого компактного фотоапарата.

Набір розміщено у валізі „Дипломат“, вага набору ВІ-1 – не більше 6 кг, ВІ-1М – не більше 5 кг.

• **Сумка шерифа СШ-1** уявляє комплект техніко-криміналістичних засобів необхідних для забезпечення успішної і якісної роботи дільничого інспектора (шерифа) на місці події.

Відмінністю даного комплекту від комплектів ВІ-1 та ВІ-1М є те, що аналогічний за вмістом комплект техніко-криміналістичних засобів розміщено в сумці з наплічним ременем, яка зручна у використанні і транспортуванні. Всі техніко-криміналістичні засоби мають окремі фіксовані місця укладення.

• **Валіза – К** – уявляє собою комплект техніко-криміналістичних засобів, призначених для огляду приміщень слідчих ізоляторів з метою виявлення пошкоджених стін, перегородок і віконних ґратів, наявності в стінах порожнин тощо. Може використовувати

ватися і з метою огляду працівників слідчих ізоляторів, а також осіб, які утримуються в них.

Набір розміщено у валізі „Вояж”, вага – не більше 10 кг.

• **Комплект „Контур-1”** призначений для огороження місця події при проведенні оперативно-розшукових заходів та слідчих дій на відкритій місцевості. Складається із стояків з основою, шнура для огороження і ліхтарів аварійної сигналізації. Забезпечує периметр огороження до 50 метрів.

Комплект розміщено у валізі „Дипломат”, вага – не більше 7 кг.

• **Валіза одорологічна ВО-1** містить комплект техніко-криміналістичних засобів, різноманітний упаковочний матеріал і ємності у яких виникає необхідність підчас пошуку, відбору, консервації і зберігання запахових слідів на місці події і їх транспортування.

Набір розміщено у валізі „Вояж”, вага – не більше 9 кг.

• **Валіза спеціаліста-біолога НБ-1** уявляє собою переносний уніфікований набір техніко-криміналістичних засобів спеціаліста хіміка і біолога, призначених для проведення оперативно-пошукових дій в польових умовах чи огляду місця події.

До комплекту входять техніко-криміналістичні засоби та матеріали, необхідні для якісного, повного та оперативного пошуку, знаходження, виявлення, фіксації і вилучення матеріалів і речовин, в тому числі у вигляді мікроструктур, визначення структури яких здійснюється за допомогою біологічного і хімічного методів попереднього дослідження.

Валіза уявляє пластмасову конструкцію у вигляді чемодана, зручну у користуванні. Всі комплектуючі техніко-криміналістичні засоби розміщені на планшетах, мають цілком визначене місцезнаходження.

Габаритні розміри валізи – 430 x 318 x 60 мм, вага – 3,5 кг.

• **Набір „ФОТО-1”** містить комплект техніко-криміналістичних засобів, необхідних для оперативного фотографування місця події при проведенні оперативно-розшукових заходів та інших слідчих дій. Набір розміщено у спеціальній сумці з наплічним ременем, зручний у використанні і транспортуванні.

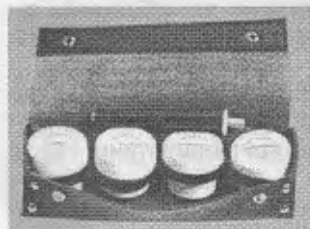
Мал. 8. Набір ФОТО-1.

Габаритні розміри – не більше 430 x 220 x 240 мм, вага – не більше 5 кг.

• **Набір „Молекула”** – уявляє портативний набір техніко-криміналістичних засобів, призначений для роботи спеціалістів-криміналістів, слідчих та інших осіб, які проводять розслідування з метою пошуку, знаходження і виявлення мікрооб’єктів на місці події при проведенні інших слідчих дій та оперативно-розшукових заходів.

Габарити – не більше 220 x 100 x 50 мм, вага – не більше 0,6 кг.

• **Набір „Слід-1”** призначений для пошуку і виявлення потожирових слідів рук на поверхнях різних криміналістичних об’єктів за допомогою магнітного пензля і магнітних дактилоскопічних порошоків.

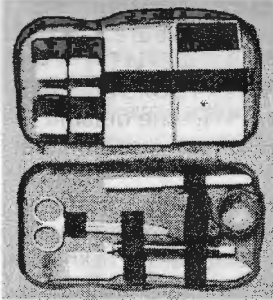
Мал. 10. Набір „Слід-1”.

До складу набору входять магнітний пензль, магнітні дактилоскопічні порошки „Рубін”, „Сапфір”, „Топаз” і „Малахіт”.

• **Набір „Слід-2”** призначений для пошуку, виявлення і фіксації потожирових слідів рук на поверхнях різних криміналістичних об’єктів за допомогою магнітного пензля і магнітних дактилоскопічних порошоків, а також за допомогою немагнітних дактилоскопічних порошоків і флейцевого пензля. Фіксація виявлених слідів рук здійснюється шляхом їх перенесення на дактилоскопічну плівку, яка входить в комп-

Мал. 9. Набір „Молекула”.

Мал. 11. Набір „Слід-2”.

інструменти, які використовуються з метою фіксації і вилучення слідів рук (пінцет, скальпель, ножниці).

Габаритні розміри – не більше 220 x 100 x 50 мм, вага – не більше 0,6 кг.

• **Набір „Слід-4”** призначений для пошуку, виявлення і фіксації потожирових слідів рук на поверхнях різних криміналістичних об’єктів за допомогою магнітного пензля і магнітних дактилоскопічних порошків, а також за допомогою немагнітних дактилоскопічних порошків і флейцевого пензля. Фіксація виявлених слідів рук здійснюється шляхом їх перенесення на дактилоскопічну плівку, яка входить в комплект (з основою чорного і білого кольору). Поряд з зазначеними вище техніко-криміналістичними засобами до набору входять необхідні інструменти, які використовуються з метою фіксації і вилучення слідів рук (пінцет з прямою формою робочих кінців і пінцет з робочими кінцями, розміщеними під кутом; пінцет для розгинання пальців рук трупів з метою їх дактилоскопіювання, скальпель, ножниці). Даний комплект дозволяє також проводити дактилоскопіювання живих осіб і трупів як в умовах приміщення, так і в польових умовах.

Габаритні розміри – не більше 270 x 210 x 70 мм, вага – не більше 1,5 кг.

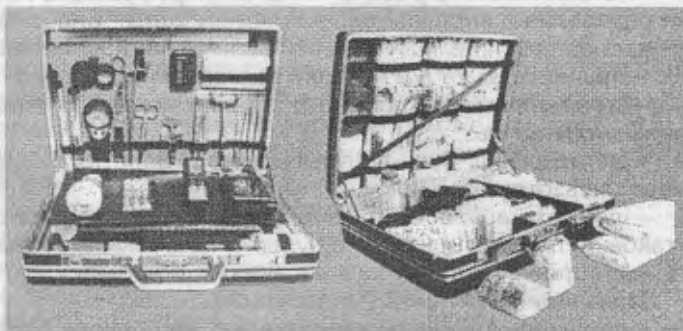
• **Валіза спеціаліста в галузі судової медицини ВРПС-1** – уявляє собою набір спеціальних техніко-криміналістичних засобів, приладів, інструментів, пристосовань і матеріалів, які дозволяють спеціалісту в галузі судової медицини, при виїзді на місце події, провести оперативно і якісно огляд трупа на місці його виявлення, а також необхідний комплекс можливих робіт по встановленню причини і терміну часу настання смерті потерпілого.

Набір розміщено у валізі „Дипломат”. Вага комплекту – не більше 8 кг.

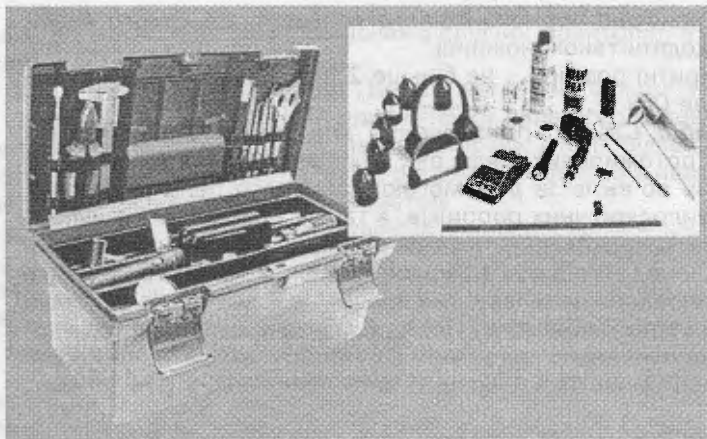
• **ФЕРИТ, ФЕРИТ-1** уявляє собою комплект техніко-криміналістичних засобів і матеріалів для проведення дослідження номерних позначень на агрегатах і вузлах автотранспорту, інших металевих криміналістичних об’єктах, методом магнітопорошкової візуалізації для встановлення справжності або наявності перебивання номерних знаків з метою підробки.

Набір „Ферит” укомплектований пристроєм магнітопорошкової візуалізації ПМВ-2 і може використовуватися також для проведення якісних дефектоскопічних досліджень (виявлення тріщин та інших дефектів) металевих конструкцій в польових умовах, коли використання стаціонарних приладів не можливе.

Набори розміщені в пластмасових ящиках, виготовлених із міцного пластику.

Мал. 12. Валіза спеціаліста в галузі судової медицини ВРПС-1 (ліворуч) та Валіза-укладка ВЛ-2 – набір медичних засобів для надання першої медичної допомоги потерпілим (праворуч).

Мал. 13. Набір ФЕРИТ.

Габаритні розміри: ФЕРИТ – не більше 240x270x520 мм, ФЕРИТ-1 – не більше 160x190x320 мм. Вага – ФЕРИТ – не більше – 8 кг, ФЕРИТ-1 – не більше – 3,5 кг.

Такий основний перелік і загальні характеристики окремих комплектів техніко-криміналістичних засобів, які розробляються, виробляються і впроваджуються українськими виробниками техніко-криміналістичних засобів і, зокрема, ДІУЦ “Спецтехніка” МВС України, який сьогодні називається Науково-

дослідним інститутом спецтехніки і дислокується в Києві та ПДФ “ІНЖЕН”, яка дислокується у місті Ніжин Чернігівської області, для слідчих а також спеціалістів різних галузей знань з метою значно кращого, ефективного і оперативного проведення, зокрема, огляду місця події в різних слідчих ситуаціях.

3.5. Сучасні техніко-криміналістичні засоби українського виробництва, які впроваджуються в практику боротьби зі злочинністю окремо

• *Автоматизоване робоче місце експерта-баліста* на базі порівняльного мікроскопу, яке розроблено, впроваджено в практику ДІВЦ “Спецтехніка” МВС України і призначене для проведення криміналістичних експертних досліджень куль та гільз з метою:

- класифікації та діагностики вогнепальної зброї за ознаками наданих куль та гільз;
- створення та оперативного поповнення куль- гільзотеки зображень характерних ознак куль та гільз;
- ідентифікації куль та гільз, які надійшли на дослідження, з кулями та гільзами з куль- гільзотеки зображень;
- ідентифікація вогнепальної зброї за наданими на експертизу кулями та гільзами, а також кулями та гільзами з куль- гільзотеки зображень;
- створення експертного висновку з оформленням ілюстративного матеріалу.

Зазначений комплекс складається з:

- порівняльного криміналістичного мікроскопа МСК-1 або МС-1;
- двох пристроїв захвату і установки позиційності куль та гільз зі змінними вузлами;
- двох крокових електроприводів;
- ФПЗС телевізійної камери;
- оптичного адаптера;
- двох анаморфотних систем;
- блоку управління та живлення;
- адаптера введення зображення;
- ПЕОМ типу PC/AT Pentium з розширенням накопичувачів на жорстких дисках;
- відеоконтрольного пристрою;
- лазерного принтера;
- програмного забезпечення.

На робочому місці можна працювати з кулями і гільзами діаметром до 11,45 мм і висотою (довжиною) до 40 мм.

Абсолютна апаратна допустима помилка вимірювання лінійних розмірів 3 мкм на апертурі 1,9 мм, а кутових розмірів – не більше 15 секунд.

Мінімальний термін вводу одного кадру зображення до ПЕОМ зі зшивкою – не більше 1 сек.

Якість елементів розкладення одного введення до ПЕОМ кадру зображення 512 x 512, а градація по амплітуді – 8 біт, коефіцієнт анаморфози анаморфотної системи – до 3,5.

Автоматизоване робоче місце розглядається як перший етап на шляху створення судово-балістичного програмно-апаратного комплексу (БІПАК) з базою даних по об'єктах дослідження і автоматичним пошуком в базі даних об'єктів, схожих з наданими на дослідження.

Даний комплекс було розроблено фахівцями НТУУ „КПІ” за завданням ДІУЦ “Спецтехніка” МВС України за участю фахівців ДНДЕКЦ МВС України.

• **Програмно-апаратний комплекс аналізу магнітних сигналів** призначений для проведення судово-експертних досліджень з метою:

- класифікації, ідентифікації та діагностики апаратів магнітного запису;
- відновлення частково знищених магнітних сигналів;
- виявлення ознак монтажу магнітних сигналів.

До складу програмно-апаратного комплексу аналізу магнітних сигналів входять:

- поляризаційний мікроскоп;
- спеціалізований стрічкопротяжний механізм;
- адаптер керування стрічкопротяжним механізмом;
- пристрій магніто-оптичної візуалізації та топографування магнітних сигналів;
- чорно-біла фото- ПЗС телекамера;
- адаптер вводу зображення та АПЦ;
- блок живлення та комутації;
- відеоконтрольний пристрій;
- ПЕОМ типу PC/AT Pentium;
- телефони-навушники;
- програмне забезпечення.

Комплекс розроблено фахівцями НТУУ „КПІ” за завданням ДІУЦ “Спецтехніка” МВС України за участю фахівців ДНДЕКЦ МВС України.

• **Пошукове магнітне пристосування ПМП-1** призначене для використання спеціалістами-криміналістами, спеціалістами в галузі судової вибухової техніки при проведенні огляду місця події, яке займає великі ділянки місцевості, зокрема при огляді місця вибуху. Пристосування дозволяє швидко і ефективно провести огляд і дослідження місця вибуху, здійснити пошук і вилучення металевих осколків, які належали до конструкції вибухових пристроїв і розкиданих в результаті вибуху на великій площі; може бути також використане для пошуку стріляних гільз у траві, рихлому піску, снігу тощо.

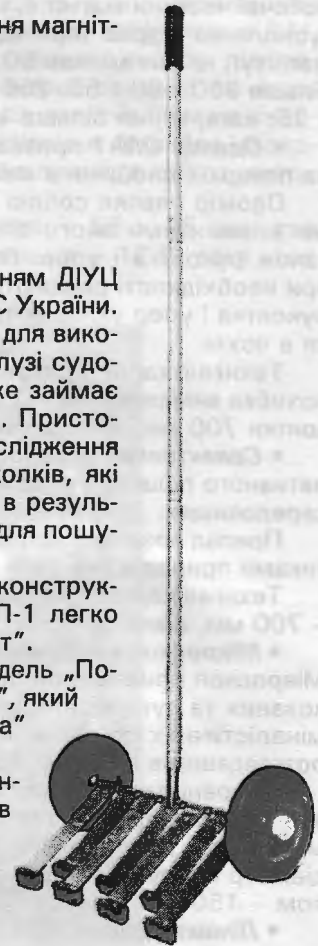
Пошукове магнітне пристосування ПМП-1 має просту конструкцію і зручне у роботі. Для зручності транспортування ПМП-1 легко розбирається і складається у пластмасову валізу „Дипломат”.

ПМП-1 запатентовано 15 грудня 1998 р. як корисну модель „Пошуковий магнітний пристрій для обстеження великих площин”, який розробили співробітники ПКФ “ІНЖЕН” та ДІУЦ “Спецтехніка” МВС України.

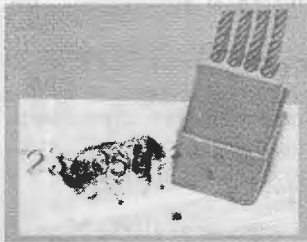
Технічні характеристики ПМП-1: ширина смуги обстеження за один прохід – не менше 350 мм, габаритні розміри в робочому стані – не більше 140 x 460 x 1400 мм, вага – не більше 6 кг.

• **Пристрій магнітопорошкової візуалізації ПМВ-1, ПМВ-2** – техніко-криміналістичні засоби, які призначені для проведення перевірки справжності номерів на агрегатах і вузлах автотранспорту та інших металевих виробках за допомогою спеціальних магнітних суспензій.

Технічні характеристики: розмір робочої частини магніт-

Мал. 14. Пошукове магнітне пристосування ПМП-1.

Мал. 15. Пристрій магнітопорошкової візуалізації.

(мулу, трави, снігу тощо) і місць приховання предметів з феромагнітними властивостями.

Магніти мають рухомий держак, що дозволяє виставити робочу частину магніту під необхідним кутом, прикріпити до нього при необхідності жорсткості шест або капроновий шнур для збільшення глибини пошуку металевих предметів.

Технічні характеристики: МП-1 МП-1М МП-2 МП-3; розмір робочої частини магнітів, мм 80 x 50 80 x 55 230 x 25 60 x 25; зусилля на відрив (при повному контакті з робочою частиною магніту), кг, не менше 50 100 15 10; габаритні розміри, мм, не більше 300 x 80 x 50, 250 x 80 x 55, 250 x 230 x 25, 105 x 65 x 25; вага, кг, не більше 1,2, 1,5, 1,5, 0,2.

• **Одомір ОМ-1** призначений для вимірювання відстаней на поверхні площини в межах 10 км.

Одомір уявляє собою пристрій механічної дії, головними елементами якого є колесо, механічний лічильник, а також рукоятка і упор. Показання механічного лічильника при необхідності скидаються на нуль. При транспортуванні рукоятка і упор укладаються навколо колеса і розміщуються в чохлі.

Технічні характеристики: точність вимірювань – 0,1 м, похибка вимірювання – 1,0%, габаритні розміри: висота рукоятки 700 мм, діаметр колеса – 318,47 мм, вага – 5 кг.

• **Селективний переносний металопукач „Горизонт”**. Прилад призначений для оперативного пошуку і виявлення металевих предметів в непровідних та слабо провідних середовищах.

Прилад дозволяє відрізнити чорні та кольорові метали. За технічними характеристиками прилад в два рази переважає аналогічні пристрої іноземного виробництва.

Технічні характеристики: діапазон пошуку тестової пластини розміром 100 x 100 мм – 700 мм, діапазон пошуку тестового металевого кола діаметром 10 мм – 160 мм.

• **Мікроскоп кишеньковий малогабаритний з підставкою та підсвітленням МКМ-2**. Мікроскоп призначений для візуального спостереження і лінійного вимірювання друкованих та рукописних знаків, букв, слідів, штрихів, подряпин, та інших дрібних криміналістичних об'єктів, які вимагають значного збільшення їх зображення під час їх розглядання в процесі попереднього криміналістичного дослідження.

Основні технічні характеристики: загальне збільшення – 25-крат; лінійне поле зору – 7 мм; ціна поділки вимірювальної сітки – 50 мкм; кут нахилу вузла кріплення мікроскопа на штативі – +30°; – 90°; довжина корпусу мікроскопа – 120 – 150 мм; діаметр корпусу мікроскопа – 18 мм; живлення підсвітлювача – 2,5 В; вага зі штативом – 150 г.

• **Лінійка ударна УЛ-1**. Лінійка призначена для визначення терміну давності настання смерті людини за методикою, яка нині діє.

Конструктивно лінійка виготовлена із металу, має вигляд прямого тупокінцевого ножа з дерев'яною рукояткою, на полотні якого нанесена вимірювальна шкала.

Технічні характеристики: ціна малої поділки шкали – 5 мм; лінійні розміри шка-

них наконечників ПМВ-1 – 20 x 20 мм, ПМВ-2 – 40 x 60 мм; максимальна довжина зони дослідження – не більше для ПМВ-1 – 100 мм, для ПМВ-2 – 200 мм; габаритні розміри – ПМВ-1 – 25 x 25 x 280 мм, ПМВ-2 – 43 x 63 x 530 мм; вага ПМВ-1 – не більше 0,4 кг, ПМВ-2 – не більше 1,2 кг.

• **Пошукові магніти МП-1, МП-1М, МП-2, МП-3** призначені про проведення пошукових робіт металевих криміналістичних об'єктів. Дозволяють здійснювати пошук і підняття із тайника, водоймищ, нещільних середовищ

Мал. 16. Пошуковий магніт МП-1.

ли – 300 мм; габаритні розміри лінійки: довжина – 430 мм, ширина – 20 мм; вага – 230 г.

• **Оглядове дзеркало ОД-1** призначене для візуального огляду предметів, об'єктів у важкодоступних місцях. Конструктивно виконано у вигляді штанги-рукоятки, до якої здійснюється кріплення змінних дзеркал.

Дзеркало має шарнірний поворот для встановлення необхідного кута огляду.

Технічні характеристики: довжина пристрою – 98 мм; діаметр змінних дзеркал – 140 і 80 мм; вага набору – 0,5 кг.

• **Оглядове дзеркало ОЗ-1** призначене для огляду об'єктів і надписів у важкодоступних місцях в умовах денного природного освітлення або додаткового штучного освітлення (електричний ліхтар, переносна лампа електроосвітлення).

Використовується при огляді транспортних засобів автоінспекторами ДАІ. Конструктивно виконано у вигляді рухомої (що повертається) пластини з подовженою металевою рукояткою.

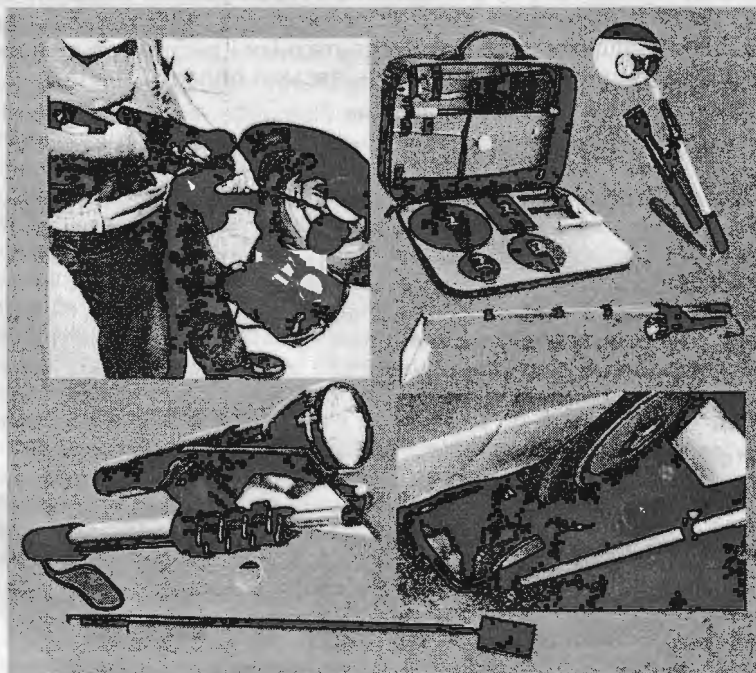
Для зберігання і транспортування упаковується в еластичний чохол, який захищає його від попадання прямого світла, пилу, вологи.

Основні технічні характеристики: лінійні розміри дзеркала – 58 x 25 мм; довжина рукоятки – 450 мм; вага – не більше 300 г.

• **Оглядове дзеркало з підсвітленням ОЗП-1** призначене для огляду об'єктів і надписів у важкодоступних місцях з одночасним підсвітленням об'єкта спостереження.

Використовується при огляді агрегатів транспортних засобів співробітниками ДАІ. Електричним живленням підсвітлення є акумулятор автотранспортного засобу, підключення якого здійснюється за допомогою спеціальних контактних зажимів до клем акумулятора. Вмикання і вимикання підсвітлення здійснюється натисканням на кнопку, яка знаходиться на рукоятці. Для зберігання і транспортування дзеркало упаковується в еластичний чохол, який захищає його від попадання прямого світла, пилу, вологи.

Основні технічні характеристики: лінійні розміри дзеркала – 58 x 25 мм; тип лампи підсвітлення – галогенова, 12 В, 20 Вт; напруга живлення – 12 В; вага – не більше 300 г.

Мал. 17. Оглядіві дзеркала.

• **Оглядове дзеркало з дистанційним керуванням і підсвітленням ОЗП-2.** Конструкція рукоятки забезпечує легке і зручне розкладання з наступною фіксацією двох колін (кожне до 450 мм). Оглядове дзеркало упаковується в індивідуальний чохол, який захищає його від прямого світла, пилу, вологи під час зберігання і транспортування.

Основні технічні характеристики: лінійне поле зображення – 140 x 80 мм; джерело живлення (акумулятор) – 12 В; потужність галогенової лампи – 20 Вт; кут зміни нахилу дзеркала – 20°; довжина (в робочому стані) – 900 мм; вага – 0,8 кг.

• **Пензль магнітний ЦМ-2** призначений для виявлення латентних слідів рук за допомогою магнітних дактилоскопічних порошків.

Пензль забезпечений потужним постійним магнітом, що дозволяє створити довгу міцну, порошкову бороду, і завдяки чого запобігає пошкодженню невидимих відбитків рук або їх частин. Присутність захисного пояса не дозволяє перебігу магнітного порошка на рукоятку пензля. Пензль рекомендується для використання з метою пошуку і виявлення слідів рук як спеціалістами-криміналістами, так і слідчими чи оперативними працівниками.

Основні характеристики: довжина бороди – 12 мм; габаритні розміри пензля – не більше 135 x 12 мм; вага – не більше 0,06 кг.

• **Набір широкозахватних магнітних пензлів „Смуга”** призначений для обробки, опилання слідосприймаючих поверхонь з великою площею і виявлення невидимих потожирових слідів пальців рук за допомогою магнітних дактилоскопічних порошків при огляді місця події та проведенні інших криміналістичних досліджень.

Початкове положення магніту – поза робочою зоною. При користуванні пензлем магніт переміщують в робочу зону приладу і фіксують положення за допомогою спеціального фіксатора. Магніт формує „бороду” по всій ширині і утримує магнітний порошок. До набору входять три пензля.

Технічні характеристики: ширина смуги обробки поверхні пензлями – 50; 80; 120 мм; спосіб керування положенням магніту – ручний; габаритні розміри пензлів – 65, (95), (135) x 170 x 15 мм; вага пензлів – 150, 200, 250 г.

Такі основні характеристики тільки частки окремих видів техніко-криміналістичних засобів, які розробляються, виробляються і впроваджуються в практику правоохоронних органів, які ведуть боротьбу зі злочинністю, українськими виробниками техніко-криміналістичних засобів і, зокрема, ДІУЦ „Спецтехніка” МВС України, який сьогодні називається Науково-дослідним інститутом спецтехніки і дислокується в Києві та ПКФ „ІНЖЕН”, яка дислокується у місті Ніжин Чернігівської області.

МЕТОДИ І ЗАСОБИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ, ЯКІ ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ З МЕТОЮ ПОПЕРЕДНЬОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ОБ'ЄКТІВ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СЛІДЧОГО ОГЛЯДУ

4.1. Поняття, види і завдання попереднього дослідження

При проведенні слідчих дій, у тому числі і при проведенні слідчого огляду, як у законодавстві (ст. 66 КПК України), так і в криміналістичній і кримінально-процесуальній літературі окремі дослідники нерідко висловлюються, що слідчий повинний збирати речові докази. [41; 710] На нашу думку, термін "збирати" у нинішніх умовах у відомій мірі застарів. Збирати – це значить брати те, що кожен без труднощів може побачити. [448, 643] Однак, з підвищенням "кваліфікації" злочинців, коли вони залишають усе менше традиційних слідів, варто говорити не про збирання, а про відшукання речових доказів, розуміючи під цим активну діяльність слідчого, спрямовану на пошук, знаходження і виявлення речових доказів, широке застосування ним для цієї мети досягнень науки і техніки, знань спеціалістів, наукових рекомендацій. Тому в практиці розслідування злочинів усе ширше стали використовуватися невидимі (латентні) сліди і мікросліди, що знищити практично неможливо і які можуть бути знайдені або виявлені при проведенні попереднього дослідження криміналістичних об'єктів у процесі слідчого огляду. Поряд з цим, слідчий повинен підходити до знайдених чи виявлених речових доказів диференційовано, тобто він повинен провести попереднє дослідження цих об'єктів і тільки в тому випадку, коли буде встановлено, що той чи інший криміналістичний об'єкт є носієм доказової інформації – він описується в протоколі слідчого огляду (а також застосовуються інші методи фіксації) і по можливості прилучається до справи, що розслідується, як речовий доказ. При цьому під криміналістичними об'єктами варто розуміти будь-які (а не тільки джерела доказів) матеріальні об'єкти, для пошуку, знаходження, виявлення, фіксації, вилучення і дослідження яких криміналістичною технікою розробляються і застосовуються з метою отримання доказів техніко-криміналістичні засоби, прийоми і методи. [730]

Разом з тим, окремі процесуалісти вважають, що до кримінальної справи повинні прилучатися будь-які, виявлені при проведенні слідчого огляду, речі, без урахування їхнього значення для з'ясування істотних обставин протиправної події, що розслідується. Так, наприклад, І. А. Зінченко думає, що "... використовуватися в доказуванні – ..., пред'являтися для упізнання, направлятися на судову експертизу, застосовуватися в ході слідчого експерименту тощо – можуть предмети як залучені, так і не залучені до справи. Більш того, ці процесуальні дії найчастіше і здійснюються для вирішення питання про доказове значення предмета перед його прилученням до справи". [192, 11]

На нашу думку варто погодитися з позицією Г. Б. Карновича, який вважав, що не можуть використовуватися в кримінальному судочинстві предмети, процесуально-правова природа яких не визначена, а тому "... усякий предмет, що може мати значення речового доказу, ... повинен бути негайно оглянутий і залучений до справи як речовий доказ...". Якщо дотримуватися іншої точки зору, то, на думку цього ж автора, слідчий іноді буде змушений "... направляти на судову експертизу не речові докази, а якісь предмети, що не займають ніякого процесуального положення в проведенні розслідування". [220, 13]

З метою отримання доказової інформації, яка може міститися в самих криміналістичних об'єктах чи на їхній поверхні, використовується попереднє дослідження. Де під знаходженням, виявленням чи отриманням доказової інформації варто розуміти пошук об'єктів-носіїв доказової інформації і вилучення (керований процес передачі інфор-

мації) інформації, яка міститься в них, пов'язаної з подією злочину, процесуальними, криміналістичними й оперативно-розшуковими способами, прийомами і засобами з метою формування доказів. [76, 31] Говорячи про доказову інформацію, ми маємо на увазі і джерела доказів як її матеріальні носії, "сховища" чи джерела доказової інформації. По ходу викладу ми будемо використовувати ці три терміни, у кожному конкретному випадку вибираючи того з них, що більш відповідає аспекту розгляду питання чи традиційному і логічному слововживанню.

Попереднє дослідження тих криміналістичних об'єктів, які по своїй суті можуть бути речовими доказами або на поверхні яких були знайдені чи виявлені ознаки речових доказів, проводиться також з метою фіксації як самих цих об'єктів, так і ознак, що мають доказове значення, у протоколі слідчого огляду.

У криміналістичній літературі зустрічаються визначення, попереднього дослідження відносно тільки речових доказів.

Так, наприклад, одні криміналісти під попереднім дослідженням речових доказів розуміють дослідження, проведене слідчим (самостійно чи за допомогою спеціаліста) для з'ясування тих чи інших обставин кримінальної справи, з використанням отриманих висновків не як засобів доказування, а з метою вибору оптимальних шляхів розслідування, найкращого пошуку й оцінки виявлених доказів. [574, 86]

На думку інших криміналістів, попереднє дослідження – одна із форм пізнання матеріальних об'єктів, які є речовими доказами або доказами, що не отримали такого статусу, але мають значення для події, що розслідується. Воно проводиться з метою швидкого отримання необхідної інформації шляхом застосування техніко-криміналістичних засобів і методів. [536, 86]

Дійсно, попереднє дослідження в більшості випадків проводиться у відношенні речових доказів. Однак на початковому етапі слідчого огляду попереднє дослідження охоплює всі криміналістичні об'єкти, знайдені, наприклад, на місці події. І в цьому полягає сутність попереднього дослідження, тому що за допомогою тільки його засобів і методів можуть бути встановлені психологічні якості, властивості, стани злочинця, які нерідко проявляються у зовнішньому середовищі, надається можливість установлення джерел доказової інформації, що містяться в окремих криміналістичних об'єктах.

Так, наприклад, А. В. Дулов справедливо підкреслює, що діагностичні дослідження, зокрема, виявлення невидимого, не вимагають проведення судової експертизи, а цілком можуть бути здійснені в процесі попереднього дослідження при проведенні слідчого огляду. [165, 12–14]

При проведенні попереднього дослідження криміналістичних об'єктів. – як справедливо відзначав В. П. Колмаков, – слідчий, що володіє сучасними техніко-криміналістичними прийомами, може проводити попереднє доекспертне порівняння ознак слідів із предметами, що їх залишили. [262, 37]

Попереднє дослідження криміналістичних об'єктів, проведене в процесі слідчого огляду з метою пошуку, знаходження і виявлення в цих об'єктах доказової інформації й у наступному фіксації цієї інформації в протоколі слідчого огляду, є кропітким, важким і творчим процесом. Слідчий, займаючись пошуком, знаходженням і виявленням визначених криміналістичних об'єктів, що є чи можуть бути визнані носіями доказової інформації, прилучає до справи, що розслідується, не просто механічно накопичуючи їхню кількість – він прилучає їх диференційовано. Диференційований підхід до відбору об'єктів-носіїв доказової інформації (наприклад, слідів) складається з того, що слідчий їх порівнює з наявним слідоутворюючим об'єктом або, що найчастіше зустрічається в практиці попереднього дослідження при проведенні слідчого огляду, порівнює виявлені сліди між собою. Ідентифікація слідчим при проведенні слідчого огляду знайдених слідів (об'єктів) між собою зустрічається в практиці попереднього дослідження дуже часто. Так, наприклад, знайшовши кілька об'ємних слідів ніг людини, розташованих на різних ділянках місця події, слідчий не фіксує кожен із виявлених слідів. Він спочатку проводить попереднє дослідження виявлених слідів, звертаючи увагу як на загальні, так і на приватні ознаки, що відобразилися в слідах, і тільки після висновку про те, наприклад, що ці сліди залишені одним слідоутворюючим об'єктом, вибирає один, найбільш чіткий, з них і здійснює фіксацію. У тих випадках, коли будуть установлені відмінності в слідах,

слідчий їх групує, припускаючи при цьому, що вони залишені визначеною кількістю слідують об'єктів, а потім фіксує, відібравши для цього найбільш чіткі сліди в кожній із груп. У даному випадку дії слідчого по диференціації слідів здійснюються з використанням методу порівняння – одного з основних методів криміналістичної ідентифікації, тобто тих спеціальних знань, якими він володіє в результаті професійної підготовки.

Попереднє дослідження як тих криміналістичних об'єктів на початковому етапі слідчого огляду, які ще не визнані речовими доказами, так і об'єктів-носіїв доказової інформації може бути здійснено слідчим, прокурором-криміналістом і іншими учасниками процесу, як самостійно, так із залученням відповідних спеціалістів. Це дослідження проводиться з метою, з одного боку, пошуку, знаходження і виявлення як несприйнятної людським оком, без використання спеціальних техніко-криміналістичних засобів і методів, доказової інформації, так і сприйнятної, але такої, яка підлягає більш ретельному вивченню, виміру й іншим видам дослідження з метою їх наступної вербальної фіксації, з іншого боку. У результаті попереднього дослідження речових доказів слідчий може отримати цінну інформацію, яка сприяє розшуку, виявленню і викриттю осіб, які скоїли злочин, що розслідується.

Результати попереднього дослідження речових доказів, прилучених до справи у встановленому законом порядку, дозволяють висунути найбільш переконливі слідчі версії, намітити найкращі шляхи розслідування в справі, допомогти установити, яка ще доказова інформація може бути знайдена і де, точніше визначити вид необхідної судової експертизи, правильно підготувати порівняльні матеріали і сформулювати питання судовому експерту. Попереднє дослідження при проведенні слідчого огляду в порівнянні з оглядом є більше складним пізнавальним процесом, у якому може сполучатися цілий ряд різних прийомів і методів по виявленню доказової інформації з використанням більш досконалих, складних приладів та інших техніко-криміналістичних засобів. [151, 47–50; 536, 87; 600, 3]

Звичайно, попереднє дослідження криміналістичних об'єктів передуює судово-експертному, цим і пояснюється його назва. Однак воно може бути здійснено і після судово-експертного дослідження з метою його перевірки й оцінки. Для проведення попереднього дослідження, як уже підкреслювалося вище, може бути запрошений спеціаліст визначеної галузі знань, основне призначення якого складається в наданні консультативної і техніко-криміналістичної допомоги слідчому. Слідчий може також запросити досвідчену особу з інших галузей знань, що не відносяться до числа загальновідомих, потреба в допомозі яких може виникнути в слідчого при проведенні попереднього дослідження найрізноманітніших криміналістичних об'єктів, для того щоб воно було проведено досить ефективно.

Попередньому дослідженню можуть бути піддані найрізноманітніші матеріальні об'єкти, що так чи інакше потрапили в сферу кримінального процесу. До них відносяться як початкові речові докази (оригінали), так і похідні (копії).

Однією з основних причин проведення попереднього дослідження під час слідчого огляду можна назвати те, що при інших сприятливих факторах визначений матеріальний об'єкт може бути успішно досліджений тільки в тому випадку, коли він зберіг комплекс необхідних ознак. Але в цілому ряді випадків до моменту судово-експертного дослідження речового доказу деякі його властивості перетерплюють або можуть перетерпіти значні зміни. Ці зміни можуть бути викликані причинами двох видів:

1) не пов'язаними з діями людини:

а) внутрішні мимовільні процеси (наприклад, деструкція полімерів, гуми, білків, прогірклість олії);

б) зміна під впливом зовнішніх факторів (сонячної радіації, вітру, тепла, підвищеної вологості, сухості);

2) пов'язаними з діями людини:

а) виникли мимоволі, випадково (наприклад, понятий випадково "забруднив" місце події мікроволоконнами зі свого шарфа, спеціаліст в галузі судової медицини не помітив краплю крові, не вилучив її, і кров згодом загнила і стала непридатною для дослідження тощо);

б) навмисними діями осіб, зацікавлених у знищенні речових доказів (замивання злочинцем слідів крові на одязі);

в) необережними діями (наприклад, небале збереження речових доказів після їхнього вилучення і прилучення до справи тощо). [151, 45]

Щоб уникнути помилок, пов'язаних з можливою зміною як зовнішнього вигляду, так і внутрішньої структури речових доказів, доцільно:

1) до попереднього дослідження криміналістичних об'єктів при проведенні слідчого огляду приступати по можливості негайно;

2) місце події і виявлені криміналістичні об'єкти ретельно оберігати від небажаного зовнішнього впливу.

Найважливішою вимогою щодо проведення попереднього дослідження є забезпечення збереження речового доказу в стані, придатному для можливого проведення наступної судової експертизи. Специфічна властивість речового доказу – його незамінність. Будучи зіпсованим, він виключає еквівалентну заміну. Тому суб'єкт попереднього дослідження повинен застосовувати тільки ті методи і засоби, що не знищують ті його властивості, що мають доказове значення – методи і засоби не руйнівного характеру. [151, 46; 531; 578, 14] Це, у першу чергу, відноситься до таких досліджень, які пов'язані з хімічним, термічним чи механічним впливом на об'єкт, що досліджується.

При проведенні попереднього дослідження можуть бути використані, головним чином, фізичні методи дослідження. І тільки в тому випадку, якщо речовий доказ великий за об'ємом (значна кількість однорідних матеріалів – шматки тканини, паперу, пластмас, рідких і сипучих речовин тощо) і свідомо без усякого збитку для наступного судово-експертного дослідження можна відокремити від нього деяку частину, допустимо використовувати так звані руйнівні методи і засоби дослідження (хімічні, термічні, механічні тощо). [151, 16; 574, 85]

Методи, що використовуються при проведенні попереднього дослідження повинні бути відносно простими, що забезпечують швидкість і граничну ясність самого процесу дослідження для інших учасників слідчого огляду, що у свою чергу послужить правильній оцінці отриманих результатів.

Хід і результати попереднього дослідження, що проводиться в процесі слідчого огляду об'єктів-носіїв доказової інформації, повинні бути зафіксовані. Ознаки, виявлені при цьому дослідженні і доступні сприйняттю всіх учасників слідчого огляду, підлягають вербальній фіксації в протоколі слідчого огляду, не роблячи ніяких висновків чи міркувань.

Криміналістичні об'єкти, що можуть бути речовими доказами, дуже різноманітні. Отже, також різноманітні можуть бути і завдання, що виникають у кожному конкретному випадку попереднього дослідження. Разом з тим, з цієї розмаїтості можна виділити, насамперед, такі основні завдання попереднього дослідження криміналістичних об'єктів при проведенні слідчого огляду.

Першим основним завданням попереднього дослідження варто вважати пошук, знаходження і виявлення в основному тих криміналістичних об'єктів, що є невидимими для людського зорового сприйняття без використання спеціальних методів і засобів криміналістичної техніки. Приведення їх у стан видимості, що надасть можливість сприймати їх всім учасникам слідчого огляду (наприклад, виявлення невидимих чи слабовидимих слідів рук людини за допомогою дактилоскопічних порошків; виявлення інших слідів людини біологічного походження – слідів крові, сперми, слини – з використанням ультрафіолетового освітлювача тощо).

Другим основним завданням попереднього дослідження варто вважати визначення загальної характеристики криміналістичного об'єкта. Насамперед варто з'ясувати, що за криміналістичний об'єкт досліджується: сліди ніг, сліди рук, куля, гільза, визначений документ тощо. При цьому важливо з'ясувати загальні ознаки криміналістичного об'єкта, що досліджується. У ряді випадків уже загальна характеристика даного криміналістичного об'єкта з урахуванням обставин його знаходження або виявлення й особливостей справи, що розслідується, дає можливість приблизно судити, про що він може свідчити і яким чином. Відповідним чином може бути спрямоване подальше дослідження цього об'єкта.

Третім основним завданням попереднього дослідження варто вважати встановлення ознак і особливостей, що можуть свідчити про факти й обставини, важливі для успішного розслідування справи.

Так, наприклад, з аналізу попереднього дослідження документів може впливати, що документи – речові докази свідчать про доказові факти якої-небудь сукупності наступних ознак чи особливостей:

1. Перебування у визначеному місці чи у визначеної особи.

2. Змістом, що вказує на визначені обставин справи, належність документа визначеній особі тощо.

3. Виконанням у цілому чи в окремих частинах (фрагментах) (визначеною особою, на визначеній друкарській машинці тощо, а також виконанням не даною особою, а якою-небудь іншою особою тощо.

4. Наявністю визначених змін шляхом підчищень, витравлювання, дописок, вставок тощо.

5. Наявністю визначених ознак і особливостей (складки, залиті чи закреслені ділянки тощо), що вказують на спосіб виготовлення чи використання документів.

В одних випадках достатньо перебування в даної особи документа визначеного змісту, щоб міркувати про визначений факт. В інших випадках необхідно визначений зміст документа і встановлення факту виконання його даною особою (щоденник чи лист обвинувачуваного) тощо, що залежить від конкретних обставин справи, що розслідується. Усього може бути до 120 комбінацій, які умовно можна розділити на наступні три групи, виходячи з найбільшої важливості в даному конкретному випадку тих чи інших особливостей самого документа:

1. Документи, важливі для справи своїм змістом.

2. Документи, важливі для справи через факт виконання в цілому чи в окремих частинах визначеною особою, на визначеній друкарській машинці тощо.

3. Документи, важливі для справи фактом визначених підробок чи змін у вигляді підчищень, дописок тощо. Необхідно враховувати при цьому і можливу сукупність зазначених положень.

З метою вирішення цього завдання вивчають: 1) зміст і форму документа; 2) матеріал документа (папір, штрихи); 3) окремі фрагменти (частини) документа: відбитки печаток, підписи, тексти тощо.

При цьому спостереження і логічні прийоми вивчення нерозривно переплітаються з техніко-криміналістичними прийомами і методами виявлення визначених ознак і особливостей.

З огляду на результати попереднього дослідження документів, обставини справи, слідчий робить висновок, що дані документи можуть бути речовими доказами, і перед ним виникає завдання відносно забезпечення можливості використання їх у справі в якості таких.

Четвертим основним завданням при проведенні попереднього дослідження криміналістичних об'єктів є їх індивідуалізація і описання тих об'єктів, які можуть бути речовими доказами, в протоколі слідчого огляду так, щоб виключити сумніви в тому, що знайдені чи прилучені до справи саме ці об'єкти і саме в цьому стані.

У протоколі слідчого огляду повинні бути описані ознаки, які у достатньому ступені індивідуально характеризують кожен виявлений об'єкт і об'єкт, що прилучається до розслідуваної справи.

Також необхідно, щоб кожен об'єкт-носіє доказової інформації, який прилучено до справи, що розслідується, був переданий на відповідальне збереження визначеній особі (установі) до остаточного розгляду справи і була забезпечена можливість суда, якщо виникне необхідність, отримати й оглянути цей об'єкт.

П'ятим основним завданням попереднього дослідження об'єктів-носіїв доказової інформації є виявлення ознак, що сприяють розшуку особи (осіб), які скоїли злочин, що розслідується.

Це завдання повинно вирішуватися слідчим, як правило, поряд з виявленням ознак, що свідчать про доказові факти, з негайним використанням відповідних заходів розшуку.

Попереднє дослідження об'єктів – носіїв доказової інформації з метою виявлення ознак, що сприяють розшуку осіб, які скоїли злочин, що розслідується, є важливим етапом розшуку злочинця й у ряді випадків має істотне значення для розслідування справи, у зв'язку з чим проводиться неодноразово (не тільки під час слідчого огляду) по ходу розшуку і в міру отримання тих чи інших даних.

Такі основні завдання попереднього дослідження криміналістичних об'єктів при проведенні слідчого огляду.

Аналізуються відзначене вище і розкриваючи семантичний зміст слова "досліджувати", який означає піддавати що-небудь ретельному науковому розгляду з метою пізнання, в'яснення чого-небудь або ретельно обстежувати кого-, що-небудь, уважно знайомитися з чим-небудь для встановлення чого-небудь [81, 242; 448, 221], можна дати узагальнене визначення поняття попереднього дослідження, проведеного в процесі слідчого огляду.

Під попереднім дослідженням варто розуміти вивчення криміналістичних об'єктів, що оглядаються, проведене досудово- експертного дослідження слідчим (або з залученням спеціалістів визначеної галузі знань) і спрямоване на пошук, знаходження і виявлення як видимої, так і невидимої для людського зорового сприйняття доказової інформації за допомогою загальнонаукових і спеціальних методів криміналістичної техніки, спеціальних приладів і інших техніко-криміналістичних засобів, а також вербальної фіксації знайденої чи виявленої доказової інформації в протоколі слідчого огляду і з метою більш оперативного виявлення ознак, що сприяють розшуку осіб, які скоїли злочин, що розслідується.

Незважаючи на те, що дії слідчого при проведенні попереднього дослідження криміналістичних об'єктів нерозривно взаємозалежні, тому що пошук, знаходження і виявлення доказової інформації не мали б доказового значення без відповідного їхнього закріплення (фіксації), разом з тим, з теоретичної точки зору і ґрунтуючись на змісті приведеного вище визначення, попереднє дослідження можна умовне розділити на два основних види:

1) Попереднє дослідження криміналістичних об'єктів з метою пошуку, знаходження і виявлення доказової інформації як видимої, так і невидимої для людського зорового сприйняття в звичайних умовах;

2) Попереднє дослідження криміналістичних об'єктів, на яких знайдена чи виявлена доказова інформація (чи які виявилися носіями доказової інформації) з метою її вербальної фіксації в протоколі слідчого огляду.

Більш глибоке вивчення обох цих видів попереднього дослідження має важливе не тільки теоретичне, але і практичне значення. Теоретичний розгляд їх окремо буде сприяти удосконалюванню тих проблемних питань, що нерідко виникають або можуть виникнути в процесі проведення розглянутого дослідження на практиці.

4.2. Методи і засоби криміналістичної техніки, які використовуються з метою пошуку і виявлення доказової інформації при проведенні слідчого огляду

При проведенні попереднього дослідження криміналістичних об'єктів використовуються різні методи, серед яких найчастіше зустрічаються загальнонаукові і спеціальні методи дослідження.

До загальнонаукових методів дослідження, які найчастіше використовуються при проведенні попереднього дослідження криміналістичних об'єктів, відносяться: 1) метод спостереження; 2) метод порівняння; 3) метод інтуїції.

Спеціальні методи попереднього дослідження, що використовуються з метою пошуку, знаходження і виявлення доказової інформації можна розділити на: 1) фізичні; 2) фізико-хімічні; 3) хімічні.

До фізичних методів попереднього дослідження відносяться: а) оптичні методи; б) метод люмінесцентного аналізу в ультрафіолетових променях; в) методи порошкового запилення; г) механічні методи; д) методи, засновані на дії магнітного поля; е) методи, засновані на дії рентгенівських променів.

До фізико-хімічних методів відносяться: а) люмінесцентний аналіз в ультрафіолетових променях, включаючи спостереження світіння під дією ультрафіолетових променів продуктів взаємодії даної речовини з деякими реактивами; б) вивчення розчинності речовин у різних розчинниках; в) метод зміни електричного опору у визначених хімічних середовищах, що нагадують електродити.

Серед хімічних методів попереднього дослідження використовуються: а) метод кольорових краплинних реакцій; б) метод визначення реакцій середовища об'єкта, що досліджується, і продуктів його перетворення (індикаторний метод); в) метод хемілюмінесценції; г) метод, пов'язаний з появою осаду чи газу в результаті впливу на об'єкт різних реактивів (наприклад, виділення кисню при взаємодії перекису водню з кров'ю); д) метод, пов'язаний з вивченням здатності речовини горіти на повітрі (оксигенний метод). [151, 46–47; 599, 4–5; 750, 4–30]

Найважливішим загальнонауковим методом діяльності слідчого при проведенні попереднього дослідження криміналістичних об'єктів з метою пошуку, знаходження і виявлення доказової інформації є *спостереження*. Під спостереженням розуміється навмисне, планомірне, цілеспрямоване сприйняття у формі відображення об'єктивної дійсності, що переслідує мету вивчення об'єкта чи явища. [665, 393; 35, 346; 40, 320]

Суть спостереження зводиться до цілеспрямованого і планомірного сприйняття об'єкта, що пізнається, з метою його вивчення шляхом виділення й оцінки притаманних йому властивостей і ознак, які його характеризують. Сприйняття криміналістичних об'єктів, що досліджуються, як і обстановки місця події в цілому, здійснюється слідчим, відповідно до загальних закономірностей сприйняття, однак, поряд з ними має специфіку, обумовлену професійними особливостями, спрямованістю в сприйнятті, підпорядкуванням останнього, що формується чи вже узятій за вихідну уявну модель події.

Якщо розглядати сприйняття, що здійснюється слідчим з погляду його особливостей, обумовлених обраною ним професією, можна побачити, що воно володіє низкою специфічних рис. До них можна віднести обумовлену колишнім досвідом вибірковість, що спрямована на сприйняття слідів та інших речових доказів, пов'язаних з подією злочину, точну і швидку оцінку сприйнятого, здатність виявляти в сприйнятому таку інформацію, що дає можливість знайти інші докази в справі. [276, 67] Оскільки повнота сприйняття залежить від планомірності, цілеспрямованості і навмисності, спостереження містить у собі не тільки почуттєве, але й раціональне пізнання. Ефективність спостереження залежить від його мети, установки, від характеру досліджуваного об'єкта і об'єкта спостереження. Об'єкт спостереження при розслідуванні злочинів складають предмети і явища матеріального світу, які мають відношення до події, що розслідується, і відіграють визначену роль у процесі доказування. [41, 126].

При проведенні попереднього дослідження спостереження полягає в зоровому сприйнятті, як правило, зовнішніх ознак об'єктів, що досліджуються, у формі відображення його об'єктивного змісту як з метою віднесення їх до джерел доказів, так і з метою наступної вербальної фіксації цих ознак. Цілеспрямованість спостереження при проведенні попереднього дослідження полягає в тому, що вже на цьому рівні криміналістичної діяльності сприймаються й оцінюються не ізольовані один від одного елементи об'єкта пізнання і навіть не їхня проста сума, а їхня цілісна структура під кутом зору визначеного криміналістичного завдання. Двоєдиним і основним криміналістичним завданням при проведенні попереднього дослідження криміналістичних об'єктів є їхнє сприйняття з метою встановлення в них доказової інформації, а також об'єктивної, повної, правильної, точної і чіткої вербальної фіксації виявлених у них ознак, що мають доказове значення. А це значить, що спостереження поєднує у собі і почуттєве, і раціональне пізнання, тому що сприймається не проста сума окремих елементів, ізольованих один від іншого, а їхня певним чином систематизована сукупність.

Поряд з цим, спостерегаючи обстановку місця події і різних об'єктів, знайдених чи виявлених в процесі слідчого огляду, слідчий і особи, що допомагають йому своїми спеціальними знаннями, можуть шляхом особистого сприйняття різноманітних предметів і явищ установити просторово-часові зв'язки. Немаловажне значення має встановлення тривалості визначених дій: як довго злочинці знаходилися на місці події; скільки часу пройшло, наприклад, з моменту смерті потерпілого; чи могла людина подолати визначену відстань за конкретний термін часу тощо. [606, 87–89]

Спостереження надає можливість точно визначити час здійснення злочину чи настання шкідливих наслідків. Його об'єктами можуть бути електротрампочки (виключене світло чи ні); одяг потерпілих (наприклад, на трупі одягнена нічна сорочка); дата документа; папір (старий) і текст рукопису (вигоріле чорнило); наручний годинник з розбитим склом і зупиненими стрілками, що показують визначений час, який може свідчити

про час нападу на потерпілого і дату (якщо в годиннику є календар). Спостереження слідів на місці події приводить до виникнення в слідчого представлення про ті умови, що склалися до, у момент і після здійснення визначеного злочину (снігопад, листопад у лісі, дощ тощо).

Якість спостереження багато в чому залежить від уміння слідчого установити об'єкти, що можуть бути носіями і джерелами інформації про термін часу. [488, 143; 555, 51–53]. Незважаючи на велику розмаїтість матеріальних компонентів того середовища, у якому може бути скоєно той чи інший злочин, знання слідчим ймовірних носіїв і джерел інформації про термін часу будуть сприяти розвитку його спостережливості, здатності правильно і повно сприймати об'єкти. Відомості про термін часу події злочину будуть повними і достовірними, якщо вони обґрунтовані не на окремих, а на узятих у сукупності фактах, отриманих шляхом використання всіх можливостей по дослідженню матеріальної обстановки й у тому числі – методу спостереження.

Результативність попереднього дослідження при проведенні слідчого огляду багато в чому залежить від плановості спостереження, що здійснюється у формі загального і детального вивчення як самої обстановки місця події, так і виявлених криміналістичних об'єктів. Метод планового спостереження дозволяє вірніше провести огляд у цілому, а також дає можливість вирішити одне з найбільш істотних завдань розслідування – установити належність доказів.

Належність знайдених чи виявлених речових доказів визначається об'єктивним зв'язком фактів, що спостерегаються, з подією, що розслідується. [522, 245]

Територіальна близькість чи віддаленість того чи іншого предмета від місця події може вказувати на ймовірний чи малоімовірний зв'язок виявлених слідів і предметів з подією, що розслідується. Об'єктивно виявити цей зв'язок можна шляхом аналізу результатів спостереження на периферійних і центральних ділянках місця події.

Метод спостереження допомагає слідчому визначити спосіб скоєння злочину. Використовуючи метод спостереження, власні знання про способи скоєння і приховування злочину, слідчий може також розпізнати штучно створену матеріальну обстановку на місці події або наявність навмисно залишених злочинцем і виявлених у результаті слідчого огляду різних об'єктів, що не мають по суті ніякого відношення до злочину, що розслідується. Подібні обставини можуть свідчити про різні інсценівки. Інсценівка злочину відображається в так званих негативних обставинах. Поняття негативних обставин у криміналістиці не нове. На їхнє значення, як уже зазначалося вище, для встановлення механізму події вказував ще Ганс Гросс. Він писав, що "Варто звертати увагу і на негативні дані, тому що, з одного боку, вони можуть привести до позитивних даних, а з іншого боку, заспокоїть спостерігача в тім, що і ці дані не були залишені без уваги. Коли приходить, наприклад, описувати сліди крові; знайдені в кімнаті убитого, то недостатньо тільки перерахування їх, варто також указати, що, наприклад, в умивальнику не виявилось води з домішкою крові, що ніде не було відбитків від забруднених кров'ю рук. Якщо, наприклад, був зроблений безуспішний розшук компрометуючих паперів, то необхідно в протоколі точно вказати, що в грубці не було попелу від згорілого паперу". [136, 166]

Однак найбільш цінну інформацію спостереження може дати про особу злочинця. Злочин, як один з видів свідомої цілеспрямованої діяльності людини, відображає багато особливостей особи суб'єкта злочину. Тому при здійсненні злочину докази виникають неминуче і вони принципово завжди можуть бути знайдені чи виявлені суб'єктом попереднього дослідження. Можливість знаходження чи виявлення доказів, їхнє вилучення – одна з важливих закономірностей об'єктивної дійсності, одна з закономірностей принципової пізнаваності цієї дійсності, відображення і сприйняття її суб'єктом попереднього дослідження. [35, 129] Між результатом злочинних дій і особою злочинця просліджується об'єктивна існуючий зв'язок. Він може виявлятися у виді і способі скоєння злочину, у визначених матеріальних змінах обстановки місця події.

Інформація про особу злочинця, яка може бути отримана в результаті спостереження, умовно також може бути розділена на відносно достовірну і що носить ймовірний характер. Виявлення інформації першого виду дозволяє виявити визначені ознаки злочинця. Наприклад, якщо він проникнув до місця збереження цінностей через невеликий отвір у стіні чи стелі, то майже безперечно, що це дуже сухорлява і з вузькими

плечима людина або підліток. Застосування для розкриття сейфа електрозварювально-го апарата дозволяє слідчому припустити, що злочинець за професією електрозварювач. Однак тут можливі й інші версії, а виходить, інші форми причинного зв'язку між способом крадіжки й особою злочинця. Отже, це інформація другого виду. Необхідно зазначити, що факти й обставини, що спостерігаються слідчим при здійсненні слідчого огляду, носять об'єктивний характер, але розумова діяльність слідчого, що протікає на основі їхньої оцінки, версії, що ним обираються, причинні зв'язки, які встановлюються між фактами, що спостерігаються, обставинами, з одного боку, і особливостями особи злочинця – з іншого, мають ймовірний характер, можуть привести як до правильних, так і до помилкових висновків. [107, 18]

На статову належність злочинця при проведенні слідчого огляду може орієнтувати і спосіб скоєння злочину. Так, наприклад, злом дверей, сейфа, переміщення громіздких предметів, проломи стін, стелі, підлоги вимагають значної сили, якою часто володіють особи чоловічої статі. Встановлення в результаті спостереження таких обставин дає підстави думати, що злочинець – чоловік. Навпаки, якщо ясно, що злочинець не відрізнявся фізичною силою, не застосовував інструментів і знарядь, які використовуються переважно в чоловічих професіях (слюсар, механік, електрик тощо), дають певною мірою можливість припустити, що злочин було скоєно жінкою.

На статову належність злочинця можуть вказувати також характерні сліди і предмети, залишені на місці події: сліди губної помади на недокурках, одязі, посуді, шпильки й інші аналогічні предмети жіночого туалету; портсигар, трубка, мундштук для сигарет та інші речі, що звичайно належать чоловікам.

У результаті спостереження обстановки місця події можна встановити і деякі дані про вік злочинця. Найчастіше вони дозволяють визначити, дорослими чи неповнолітніми було скоєно злочин.

Цінну інформацію про вік злочинця можна отримати шляхом аналізу відомостей про вид і характер скоєного злочину, обумовлених специфічним колом інтересів, потреб, спрямованості особи. Психологічні особливості особи дорослої людини і неповнолітнього найчастіше різні. Аналіз слідчої практики показує, наприклад, якщо дорослі злочинці при крадіжках викрадають звичайно в першу чергу гроші, найдорожчі і дефіцитні речі, то інтереси неповнолітніх, у першу чергу, спрямовані на солодоці, спиртні напої, спорт- і фототовари, транзисторні радіоприймачі, магнітофони, годинник тощо. При цьому їхні дії не є в достатньому ступені цілеспрямованими, раціональними, іноді супроводжуються елементами бешкетництва. [107, 19]

У ряді випадків можна простежити визначену залежність між віком злочинців і значенням скоєння злочину, прийомами злочинних дій. Так, наприклад, дорослі злочинці нерідко використовують навички, придбані в процесі трудової діяльності і застосовують як знаряддя злочину свої професійні інструменти. Неповнолітні ж не маючи достатнього трудового досвіду, використовують при здійсненні злочинів предмети повсякденного побуту.

За допомогою окремих слідів і предметів, виявлених на місці події можна міркувати про вік злочинця більш однозначно (сліди рук, ніг невеликого розміру, особисті речі підлітків, виявлені на місці подій: одяг, взуття, підручники, письмово-шкільні приладдя тощо).

Спостереження обстановки місця події може надати визначену інформацію також про потреби і звички злочинця: палінні, статеви розбещеннях, вживанні алкогольних напоїв, наркотиків. Наприклад, крадіжки медикаментів, що володіють наркотичними властивостями, дозволяють висунути версію про те, що злочинець є наркоманом.

У злочині можуть знайти відображення риси характеру (злостивість, жадібність, агресивність, жорстокість тощо), вольові якості злочинця (сміливість, обережність, брагузтво, рішучість тощо). Наприклад, сміливі, зухвалі, рішучі злочинці найчастіше розраховують на несподіванку, раптовість, застосування фізичного насильства. Іноді обстановка місця події здатна відбити і визначені психологічні особливості злочинця, зокрема емоційний, стан, який зазнає суб'єкт у момент скоєння ним злочину. Якщо злочинець точно вибрав час крадіжки, діяв продумано і послідовно, узяв найбільш цінні речі, подбав про знищення слідів, від початку до кінця скоєння злочину поведився завбачливо (не порушував, наприклад, обстановки квартири, погасив світло, замкнув

за собою двері тощо), то це дозволяє припустити, що він людина холоднокровна, розважлива, обачна.

Таким чином, найчастіше відомості про особу злочинця можна отримати в результаті спостереження обстановки місця події з метою пошуку, знаходження і виявлення доказової інформації. Ці відомості окремі криміналісти поділяють на п'ять груп:

1) Відомості про фізичні сліди, залишені злочинцем (сліди пальців рук, ніг, зубів тощо);

2) Відомості про фізіологічні сліди (фізіологічні виділення організму людини: сліди крові, слини, сперми тощо);

3) Відомості про одяг і інші залишені предмети;

4) Відомості про дії злочинця на місці події;

5) Відомості про психологічні якості особи (за даними спостереження можна міркувати про те, у якому стані злочинець зробив ті чи інші дії: чи спокійно або в стані нервозності, поспішності, зліяності тощо). [394, 205–209]

Особливими об'єктами спостереження при проведенні попереднього дослідження криміналістичних об'єктів під час слідчого огляду є також поведження і дії його учасників. "Спостерігаючи поведження і дії цих осіб, слідчий робить визначені висновки, що впливають як на спрямованість і зміст слідчої дії, так і на формування його внутрішнього переконання". [41, 148]

У відповідності зі ст. 191 КПК України і за власним розсудом слідчого для участі в огляді залучаються потерпілий, обвинувачуваний, підозрюваний, свідки з тією метою, щоб з'ясувати додаткові обставини, що мають значення для справи. Тому слідчий як керівник огляду повинен володіти не тільки професійними знаннями, навичками, але і визначеними організаторськими здібностями. Правильна організація діяльності учасників огляду вимагає систематичного контролю і постійного спостереження за їх поведженням і діями. Особливо уважно необхідно спостерігати за поведженням обвинувачуваного чи підозрюваного, тому що ці учасники огляду є зацікавленими особами і поведження їх відносно результатів огляду може бути позитивним чи негативної. Наприклад, обвинувачуваний у ході огляду може зробити спробу знищити чи сховати важливі для слідства докази (сліди, предмети, речі тощо), створити умови, що затрудняють проведення огляду.

Цікаву інформацію слідчий може отримати, спостерігаючи за психофізіологічними проявами підозрюваного (наприклад, хвилювання, замкнутість, зняквітлість, соромливість, страх, обурення тощо). Звичайно, ці відомості не є доказами в справі, але вони дозволяють слідчому більше об'єктивно оцінити отримані дані, переконатися в правильності своїх дій, внести зміни в план проведення подальших процесуальних дій, висунути нові слідчі версії. [606, 91]

Таким чином, основна сутність спостереження а процесі пошукової діяльності при проведенні слідчого огляду полягає у виділенні з навколишнього середовища саме тієї інформації, що є значимою для розслідування і розкриття даної категорії злочинів. [78, 124]

Суб'єктом спостереження є дослідник – вчений-криміналіст. При проведенні попереднього дослідження криміналістичних об'єктів у процесі слідчого огляду ним можуть бути: слідчий, прокурор-криміналіст, спеціаліст визначеної галузі знань. Спостереження ними особисто об'єктів дослідження, при якому інформація про ознаки цих об'єктів надходить до того, хто її вивчає без проміжних ланок, називається безпосереднім спостереженням. При цьому дослідник особисто переконується, що існують чи відсутні ті чи інші факти, ознаки і властивості об'єктів, сприймає хід і зміст явищ, що досліджуються.

При проведенні попереднього дослідження, спостереження як метод пізнання може бути реалізовано у двох модифікаціях – простій і кваліфікованій.

У першому випадку спостереження обмежується візуальним сприйняттям об'єктів і їхніх ознак, у другому – реалізується з використанням спеціальних приладів та інших техніко-криміналістичних засобів, що розширює межі і можливості спостереження. Так, наприклад, застосування оптичних приладів (лупа, мікроскоп) допомагає підсилити гостроту зору і перебороти поріг сприйняття дрібних деталей; вивітлення об'єктів ультрафіолетовими променями надає можливість спостерігати невидимі при звичайно-

му висвітленні ознаки об'єкта, що досліджується. Використанню цих методів дослідження буде приділена увага при викладі спеціальних методів попереднього дослідження.

Спостереження взаємозалежне і є найважливішим компонентом всіх інших методів дослідження як криміналістичної техніки, так і попереднього дослідження зокрема.

Метод порівняння. Порівняння – це пізнавальна операція, що лежить в основі суджень про подібність чи відмінність об'єктів. [665, 650] або їхніх ознак. Метод порівняння полягає в одночасному співвідносному дослідженні й оцінці загальних, для двох або більше об'єктів, властивостей чи ознак. У процесі такого дослідження здійснюється виділення ознак, властивостей об'єкта, вивчається їхній зміст і значення, проводиться оцінка загальних для об'єктів, що порівнюються, ознак і властивостей. Порівняння уявляє собою логічну операцію, при проведенні якої застосовуються такі прийоми логічного мислення, як аналіз і синтез, абстракція, узагальнення й аналогія.

Метою методу порівняння, що використовується при проведенні попереднього дослідження криміналістичних об'єктів, є ідентифікація чи встановлення групової (родової) належності об'єктів, що досліджуються, їхніх ознак чи властивостей. Об'єктами порівняння при проведенні попереднього дослідження можуть бути сліди, предмети, живі особи, трупи, тварини, документи, фотографії тощо, що є або можуть бути визначні носіями доказової інформації.

При порівнянні зміст і значення об'єктів, що порівнюються, пізнаються не стільки в процесі їхнього роздільного вивчення й оцінки, скільки за допомогою їхнього зіставлення. Тому об'єкти порівняння повинні бути порівнювані – повинні мати ознаки, загальні для даних об'єктів. За допомогою цих ознак встановлюються подібність, відмінність і сутність змін порівнюваних об'єктів, встановлюються тотожність чи відмінність, якщо порівнюються об'єкти, що ототожнюються, і саме порівняння є частиною процесу ідентифікації.

Застосування порівняльного методу дослідження передбачає наявність не менш двох об'єктів порівняння. Такими об'єктами при проведенні попереднього дослідження можуть бути, наприклад, декілька виявлених на місці події однорідних слідів. У відношенні цих слідів необхідно провести порівняння з метою диференційованого відбору як доказу одного із них (якщо в процесі порівняння буде встановлено, що усі вони утворені тим самим слідоутворюючим об'єктом) або декількох чи усіх (якщо порівнянням буде встановлено, що вони утворені різними слідоутворюючими об'єктами).

Метод порівняння, як і метод спостереження, може здійснюватися в двох модифікаціях: простим візуальним порівнянням і з використанням техніко-криміналістичних засобів. У першому випадку використовуються такі допоміжні прийоми як зіставлення, сполучення і накладення. При цьому предметом порівняльного аналізу можуть бути форма, положення, розмір та інші якісні і кількісні характеристики об'єктів пізнання.

Порівняльне дослідження з використанням техніко-криміналістичних засобів є більш досконалим методом пізнання. На сучасному етапі при криміналістичних дослідженнях в якості подібних засобів найчастіше використовуються порівняльні мікроскопи спеціальної конструкції, спеціальні компаратори, прилади оптичного накладення та інші техніко-криміналістичні засоби.

При проведенні попереднього дослідження криміналістичних об'єктів у процесі слідчого огляду (у польових умовах), як правило, застосовується простий візуальний метод порівняння або з використанням простих техніко-криміналістичних засобів, наприклад лупи – різної кратності збільшення, які є у комплектах техніко-криміналістичних засобів слідчого, спеціаліста-криміналіста тощо.

Нерідко в процесі попереднього дослідження криміналістичних об'єктів при проведенні слідчого огляду використовується такий загальнонауковий метод, як інтуїція.

Під інтуїцією розуміється здатність осягнення істини шляхом прямого її розсуду без обґрунтування за допомогою доказів. [274, 208 – 209; 665, 216–217].

Інтуїція уявляє собою такий стрибок на шляху до істини, що відбувається на основі накопичених уже знань і попереднього практичного досвіду. Тому вона не протистає логічному мисленню, досвіду і накопиченим знанням, а обумовлена ними. З погляду діалектичного матеріалізму інтуїція не існує поза, окремо від дискурсивного пізнання, вона “пронизує” людське мислення “знизу доверху”.

У процесі попереднього дослідження криміналістичних об'єктів інтуїція приводить дослідника до припущення і передчуття безлічі властивостей, що він інакше міг би і не

відкрити. Звичайно, коли на першому етапі попереднього дослідження робиться те чи інше пророкування на основі інтуїції, а точніше припущення, тому, хто припускає, важко, а часто навіть неможливо сказати що-небудь взагалі щодо джерел, які ним використовуються. "У повсякденному житті, – пише О. Р. Ратінов, – ми постійно зустрічаємося з такими явищами, коли за допомогою незначних ознак при дуже малому вихідному матеріалі виникають правильні припущення, вірогідність яких встановлюється наступною перевіркою". [522, 133–134]

У подібних випадках говорять про професійну інтуїцію, яка займає надійне місце й у такому творчому процесі, як попереднє дослідження криміналістичних об'єктів.

Запаси знань про таке явище, як злочинність, життєві спостереження, способи рішення різних задач пошукового характеру, не уявляють собою хаотичного накопичення. У свідомості спеціаліста, що займається розслідуванням злочинів, вони систематизовані й ув'язані нитками асоціації. Чим більшою кількістю знань про об'єкт, що досліджується, володіє криміналіст, тим більше ймовірне і різнобічне його представлення про шляхи можливого знаходження чи виявлення як видимих, але прихованих, так і латентних криміналістичних об'єктів, труднощі в пошуку, знаходженні і виявленні яких при проведенні слідчого огляду найчастіше виникають. У практиці попереднього дослідження криміналістичних об'єктів, наприклад, під час пошуку латентних слідів, слідчий виявляє передбачуване місце розташування їх інтуїтивно, використовуючи при цьому планомірно і цілеспрямовано увагу не всім, а визначеним об'єктам, виявленим на місці події і визначеним ділянкам поверхні цих об'єктів. Якщо дотримуватися іншої точки зору, то, наприклад, під час пошуку латентних слідів рук людини слідчому довелося б досліджувати всі 100 % поверхні місця події й об'єктів, виявлених на ньому, що було б не раціонально.

Особливість інтуїтивного процесу полягає в тому, що він протікає так швидко, що окремі ланки його зливаються в єдиний безперервний поточний пізнавальний акт, у якому, якщо його спеціально не аналізувати, не можна виділити послідовного переходу від одного етапу до іншого. [522, 135] З погляду логіки тільки ця швидкість мислення робить інтуїцію відмінною від звичайних процесів мислення (звичайного розумового висновку, міркування тощо). З точки ж зору психології інтуїція якісно відрізняється від звичайних процесів мислення.

Швидкість інтуїтивного мислення (інтуїтивного "прискореного" розумового висновку) виключає можливість усвідомлення людиною всіх ланок даного процесу. Це і приводить до того, що процес інтуїтивного мислення представляється скороченим.

Скороченість процесу інтуїтивного мислення досягається за рахунок того, що будь-яка інтуїція можлива тільки в зв'язку з почуттєвим і логічним пізнанням. Інтуїція виникає лише на базі безпосередніх даних, отриманих у процесі почуттєвого досвіду. Інтуїтивна думка, що появилася, проходить логічну перевірку шляхом зіставлення з іншими думками щодо явища, яке досліджується. Роль інтуїції особливо велика там, де необхідний вихід за межі прийомів пізнання для проникнення в невідоме. Але інтуїція не є щось нерозумне чи надрозумне. Інтуїція уявляє собою своєрідний тип мислення, коли окремі ланки процесу мислення проносяться у свідомості більш-менш несвідомо, а гранично ясно усвідомлюється саме результат думки – істина. [274, 209; 665, 217]

Розглянуті вище загальнонаукові методи, що використовуються при проведенні попереднього дослідження криміналістичних об'єктів, утворюють групу раціональних методів, які у процесі попереднього дослідження, зрозуміло, модифікуються стосовно до предмета дослідження.

Спеціальні методи попереднього дослідження використовуються з метою пошуку, знаходження і виявлення, як правило, видимої, але прихованої і латентної доказової інформації. Серед спеціальних методів, у процесі попереднього дослідження криміналістичних об'єктів, найчастіше використовуються фізичні, фізико-хімічні і хімічні методи дослідження.

До фізичних методів попереднього дослідження відносяться: 1) оптичні методи дослідження; 2) люмінесцентний метод дослідження в ультрафіолетових променях; 3) порошкові методи виявлення латентної доказової інформації та інші.

Оптичні методи попереднього дослідження криміналістичних об'єктів найчастіше використовуються слідчим у тих випадках, коли необхідно збільшити гостроту зору з

метою пошуку і виявлення невидимих або не зовсім видимих ознак чи об'єктів (мікро-об'єктів) при звичайному зоровому сприйнятті.

У польових умовах при проведенні попереднього дослідження криміналістичних об'єктів використовуються найпростіші оптичні прилади – лупи, що є необхідним атрибутом всіх існуючих і створених останнім часом комплектів техніко-криміналістичних засобів.

Слідчі комплекти техніко-криміналістичних засобів мають прості лупи з двократним, чотирьократним і семикратним збільшенням. Ці лупи уявляють собою збірні лінзи, вмонтовані в оправу з ручкою, що складається. Вони дуже зручні в роботі й в основному задовольняють вимогам, які до них пред'являються.

Лупи доцільно використовувати в тих випадках, коли поріг кутового зору наближається до критичного (одна кутова хвилина). Це зауваження варто завжди враховувати, тому що при користуванні лупою через поглинання променів матеріалом лінзи і наявності сферичної і хроматичної аберації об'єкт деякою мірою втрачає контрастність і чіткість. У зв'язку з цим використання луп без особливої втім необхідності не є бажаним. [117, 107]

Вивчаючи об'єкти, деталі яких розташовані на різних відстанях від ока спостерігача, важливо не утратити відчуття об'ємності, що відбувається при переході від спостереження неозброєним оком до спостереження за допомогою лінзового збільшувально-го приладу – лупи.

Для роботи з речовими доказами використовується також лупа з підсвічуванням. Рукоятка цієї лупи уявляє собою корпус ліхтарика, у якому містяться дві пальчикові батарейки. Рефлектор такого ліхтарика розташований під лінзою лупи, а сама лінза в оправі прикріплена до рукоятки-ліхтарика під визначеним кутом. При проведенні дослідження поверхні об'єктів за допомогою лупи з підсвічуванням, ліхтарик створює висвітлення досліджуваної поверхні під визначеним кутом і ця поверхня вивчається через лінзу лупи в так званих "косопадючих променях".

При дослідженні в косопадючому світлі з використанням лупи легко встановлюються ділянки порушення поверхневого шару і структури штрихів у випадках підробки документів шляхом травлення, підчищення тощо; добре розрізняються штрихи, виконані барвником, що має блиск (при дослідженні текстів, написаних спеціальним чорнилом, тушшю, графітним олівцем, залитих подібним за кольором барвником, що не має блиску); стають видимими втиснені сліди пишучого приладу (при дослідженні втиснених текстів; записів, що згасли; тайнопису).

Таким чином, попереднє дослідження таких криміналістичних об'єктів, як документи за допомогою лупи, і особливо лупи з підсвіткою, надає можливість слідчому встановити ознаки підробки, що можуть бути в документах.

Оптичні методи і засоби дослідження відіграють важливу роль і в попереднім дослідженні мікрочасток. У даному випадку використання лупи різної кратності збільшення дозволяє знайти мікрочастки і виявити їхню структуру, стан їхньої поверхні, колір, наявність сторонніх включень, характер впливу на них деяких хімічних реактивів. [151, 51]

Серед фізичних методів, що використовуються у процесі попереднього дослідження криміналістичних об'єктів з метою пошуку, знаходження і виявлення слабовидимих і невидимих для зорового сприйняття людини в звичайних умовах слідів-носіїв доказової інформації, важливе місце займає метод люмінесцентного аналізу в ультрафіолетових променях. Цей метод заснований на здатності деяких речовин органічного і неорганічного походження світитися під впливом ультрафіолетового випромінювання. Багаторічна слідча й судово-експертна практика підтвердила, що в багатьох випадках люмінесцентний аналіз дає швидкий і надійний результат для виявлення і диференціації різних об'єктів у відношенні належності їх до носіїв доказової інформації, чого не може бути досягнуто іншими неруйнівними методами дослідження.

Найважливішими властивостями люмінесцентного аналізу є:

- незмінюваність аналізованого криміналістичного об'єкта в процесі дослідження;
- висока чутливість до надзвичайно малих концентрацій криміналістичного об'єкта (речовини), що досліджується;
- швидкість отримання результату дослідження;
- можливість спостереження результатів дослідження як самим дослідником

(слідчим, спеціалістом), так і іншими учасниками процесу, протягом тривалого часу;

– кількаразова відтворюваність отриманих результатів, що не впливає на стан криміналістичного об'єкта, що досліджується;

– відносна нескладність приладів, що використовуються. [600, 5]

При проведенні попереднього дослідження криміналістичних об'єктів з метою пошуку, знаходження і виявлення доказової інформації на сучасному етапі використовується найбільш простий метод люмінесцентного аналізу в ультрафіолетових променях, джерелом якого є ультрафіолетові освітлювачі типу "УК-1", "ОЛД-41", "Таран", "Фотон-М", "УФО-ПОШУК".

Ультрафіолетові освітлювачі "УК-1", "ОЛД-41", "Таран" і "УФО-ПОШУК" призначені для пошуку, виявлення і дослідження криміналістичних об'єктів у довгохвильовій зоні ультрафіолетового випромінювання з довжиною хвилі 360 – 365 нмк. Ультрафіолетовий освітлювач "Фотон – М" використовується для пошуку, виявлення і дослідження криміналістичних об'єктів у короткохвильовому діапазоні ультрафіолетового випромінювання з довжиною хвилі 230–280 нмк.

У польових умовах можуть бути використані ультрафіолетові освітлювачі "УК-1" і "УФО-ПОШУК", тому що вони забезпечені автономним джерелом струму у вигляді акумуляторів типу Д-0,25 із загальною напругою 26–28 в. Інші ультрафіолетові освітлювачі працюють від мережі перемінного струму напругою 127 чи 220 в. [250; 272, 35–40; 519, 333; 552, 99; 628, 18–21]

Ультрафіолетовий освітлювач використовується для роботи в затемненому приміщенні. Однак у слідчій практиці нерідко зустрічаються випадки, коли ультрафіолетовий освітлювач необхідно використовувати для проведення попереднього дослідження криміналістичних об'єктів безпосередньо на місці події в умовах природного освітлення. Створення ж штучного затемнення найчастіше пов'язано з визначеними труднощами і незручностями при проведенні слідчого огляду. Крім того, багато слідчих і прокурорів-криміналістів органів прокуратури забезпечені ультрафіолетовими освітлювачами "ОЛД-41", що практично неможливо використовувати в польових умовах, тому що вони працюють від мережі перемінного струму напругою 220 в.

Тому було поставлено завдання створити такий ультрафіолетовий освітлювач, який, по-перше, при його застосуванні не вимагав би спеціального затемнення місця дослідження і, по-друге, міг працювати як від автономного джерела струму, так і від мережі перемінного струму. У плані реалізації цього завдання і було створено ультрафіолетовий освітлювач "УФО-ПОШУК".

"УФО-ПОШУК" уявляє собою портативний прилад у вигляді усіченої піраміди, призначений для пошуку, виявлення і дослідження об'єктів у довгохвильовій зоні ультрафіолетового випромінювання методом люмінесцентного аналізу. Прилад складається з корпусу у вигляді усіченої піраміди, на вершині якої закріплений тубус окуляра з окуляром, а в одну з бічних сторін вмонтовано світлофільтр УФС-3 і джерело випромінювання – лампа ЛУФ-4 (УФО-4). До низу корпусу по периметрі прикріплена матер'яна слідниця зі світлонепроникної тканини. Прилад має габарити 120 x 80 x 90 мм. Маса приладу з автономним джерелом струму – 0,9 кг.

Якщо немає необхідності досліджувати ділянку об'єкта через окуляр у чотирикратному збільшенні, тубус вигинчується із корпусу приладу і на гніздо розміщується насадка зі звичайного прозорого скла. При цьому в кілька разів збільшується поле зору, що дуже важливо, наприклад, при дослідженні значного числа документів.

Для забезпечення роботи приладу в польових умовах розроблене універсальне джерело струму на елементах А343. Один комплект батарей (18 шт.) забезпечує безперервну роботу "УФО-ПОШУК" протягом 5–6 годин.

У комплект приладу "УФО-ПОШУК" входить також мережний блок струму від ультрафіолетового освітлювача "ОЛД-41". Це дає можливість працювати з приладом в умовах кабінету, не витрачаючи елементи універсального джерела струму. [250]

Є й інші розробки портативних ультрафіолетових освітлювачів з автономним джерелом струму і світлозахисним корпусом. Так, наприклад, для дослідження криміналістичних об'єктів у польових умовах рекомендується прилад, що складається з ультрафіолетового освітлювача "УК-1" і лупи, змонтованих у світлозахисній бленді. Бленда забезпечує затемнення в просторі, достатньому, наприклад, для вивчення

документів, що дозволяє застосовувати прилад без загального затемнення місця дослідження.

Лула (лінза від криміналістичної лупи 2,5×), "УК-1" і бленда з'єднуються хомутом. Вибір типу освітлювача і лінзи як основних елементів приладу пояснюється тим, що із відомих джерел ультрафіолетового випромінювання "УК-1" найбільш компактний і має автономне джерело струму, а лінза має широке оглядове поле при достатнім збільшенні й укладена в металеву обойму, що використовується для кріплення до сполучного хому-та. Оптичне скло лінзи цілком поглинає ультрафіолетові промені, охороняючи зір спос-терігача від їхнього шкідливого впливу, і пропускає промені видимої люмінесценції.

Простота конструкції дозволяє виготовити такий прилад на місцях самостійно. [46, 132–134]

Ультрафіолетове опромінювання криміналістичних об'єктів з метою виявлення, як правило, невидимої доказової інформації здавна використовується в криміналістиці.

При попереднім дослідженні криміналістичних об'єктів метод люмінесцентного аналізу в ультрафіолетових променях може бути застосований з метою виявлення ознак, які не сприймаються зором людини при звичайних умовах чи диференціації речовин, різних за складом, але однакових за зовнішнім виглядом. Іноді цей метод дає гарні результати при попереднім дослідженні документів на предмет їхньої підробки. Він дозволяє знайти сліди травлення первісного тексту. Якщо залишки речовини, за допомогою якої здійснювалося витравлювання (кислоти, лугу тощо) не дають люмінесценції чи дають дуже слабку люмінесценцію, чим папір, вони зображаються у вигляді темних плям на документі, якщо ж їхня люмінесценція дуже інтенсивна, вони зображаються світлими плямами. Іноді при травленні речовина штрихів тексту, що витравлюється, не вилучається з паперу, а переводиться в безбарвне з'єднання, здатне давати яскраву люмінесценцію. У цьому випадку витравлений текст виявляється у вигляді світлих штрихів на темному фоні. Якщо безбарвне з'єднання не має здатності до люмінесценції, текст виявляється у вигляді темних штрихів на світлому фоні.

В ультрафіолетових променях можуть бути виявлені невидимі тексти, написані рідинами, здатними до люмінесценції (наприклад, молоком, слиною, сечею тощо). За допомогою люмінесценції в сприятливих умовах можна попередньо вирішити питання про подібність чи відмінність матеріалів документів (папір, барвник, клей і т.ін.), що досліджуються, і порівняльних зразків. [283, 18–20; 729, 169–185]

Крім документів за допомогою методу люмінесцентного аналізу в ультрафіолетових променях можуть бути з успіхом попередньо досліджені й інші об'єкти-носії доказової інформації. За допомогою ультрафіолетових променів роблять диференціацію однакових за зовнішнім виглядом, але різних за складом порошків, фарб, рідин (кислоти, луги, олії, рідке пальне тощо). Люмінесцентний аналіз дозволяє, наприклад, швидко диференціювати рослинну і мінеральну олію. Рослинна олія дає зеленувато-жовту люмінесценцію, а чисті мінеральні олії – блакитну. Якщо рослинна олія дає голубовату люмінесценцію, то це є одним з ознак того, що в ній є домішка мінеральної олії. Таким чином за допомогою люмінесцентного аналізу виявляються домішки, у ряді випадків, що додаються навмисне до харчових продуктів, з метою приховування фактів розкрадання. Так, наприклад, у судово-слідчій практиці зустрічаються випадки підмішування до борошна порошку крейди. В ультрафіолетових променях крейда світиться фіолетовим кольором, а люмінесценція борошна має жовтуватий відтінок.

Метод люмінесцентного аналізу в ультрафіолетових променях застосовують з метою попереднього дослідження криміналістичних об'єктів на предмет вирішення питання про наявність на них різних виділень організму людини, потожирових виділень у вигляді невидимих слідів рук, сперми, слини, крові, зокрема, цей метод сприяє виявленню замитих слідів крові. [582, 54–63]

Так, наприклад, спочатку ультрафіолетове опромінювання криміналістичних об'єктів з метою пошуку слідів рук людини застосовували разом з порошками для остаточного перетворення видимості оброблених люмінесцентними порошковими сумішами слідів на мозаїчних поверхнях. [571, 46] Потім було встановлено, що ультрафіолетове опромінювання діє і на саму речовину сліду і що, чим більше жиру в потожировому виділенні, тим люмінесценція сильніша. [687, 170] Ця обставина відкрила новий аспект застосування ультрафіолетових променів, як пошукового методу невидимих слідів

папілярних узорів. [95, 36–37] На сучасному етапі ультрафіолетові освітлювачі використовуються в слідчій практиці і тепер без них не обходиться ні один із комплектів техніко-криміналістичних засобів, що розробляються. [117, 96–97; 247, 16; 552, 107–111]

Метод люмінесцентного аналізу в ультрафіолетових променях з успіхом використовується для пошуку і виявлення потожирових слідів пальців рук і босих ніг, зокрема на багатобарвних поверхнях, або “старих” слідів. Для виявлення “старих” слідів використовуються речовини, що здатні флуоресціювати і які під впливом ультрафіолетових променів світяться контрастним світлом.

До речовин, які здатні флуоресціювати, відносяться: саліциловий натрій у суміші з крохмалем, сульфід цинку, суміш сульфідів цинку і натрію, активізованих міддю та інші. Можна використовувати суміші речовин, які здатні флуоресціювати зі звичайними порошковими барвниками. Така суміш наноситься на поверхню об’єкта, що досліджується, а потім опромінюється ультрафіолетовими променями. Під їхнім впливом речовини, які здатні флуоресціювати починають світитися і слід стає видимим. Виявлені таким чином сліди після їх попереднього дослідження фотографуються і наступне дослідження папілярних узорів проводиться на фотознімках. [196, 40–41]

При роботі з ультрафіолетовим освітлювачем варто мати в увазі, що деякі речовини починають люмінесціювати тільки через деякий час після початку випромінювання. Тому, якщо люмінесценція відразу не з’являється, то з вимиканням лампи не потрібно спішити. Колір, відтінок і інтенсивність люмінесценції залежать багато в чому від змісту і стану криміналістичного об’єкта, що досліджується.

Огляд і попереднє дослідження в ультрафіолетових променях бажано здійснювати в окулярах – діоптрійних чи простих для захисту очей від дратівної дії цих променів. Результати люмінесценції можна сфотографувати. Орієнтовані дані про колір люмінесценції слідів деяких матеріалів і речовин приведені в таблиці 1. [612, 43]

Таблиця № 1

Речовина	Колір люмінесценції
Клей крохмальний	Голубий
Клей декстриновий	Голубовато-білий
Клей казеїновий	Молочно-голубий
Гас	Слабкий голубий
Мазут, солярка	Яскраво-голубий
Рослинна олія	Зеленувато-жовтий
Плями сперми	Голубовато-білий
Крейда	Фіолетовий
Борошно	Світло-жовтий
Папір	Від світло-жовтуватого до слабо-голубоватого
Жир харчовий	Від жовтуватого до розоватого

Попереднє дослідження криміналістичних об’єктів з метою пошуку, знаходження і виявлення на них слабовидимої чи невидимої доказової інформації здійснюється також за допомогою порошкових методів. Порошкові методи пошуку, знаходження і виявлення доказової інформації застосовуються, як правило, до таких слідів, що утворилися за рахунок потожирових виділень організму людини. Подібні сліди найчастіше утворюються руками, з боку долоні. Однак у практиці розслідування зустрічаються випадки, коли порошкові методи використовувалися для виявлення невидимих слідів, утворених взуттям. [178, 41–42]

При застосуванні порошків використовується властивість речовини сліду змочувати дрібні тверді частки проявника (порошкоподібні речовини). Виникаючий при цьому адгезійний (прилипання) зв’язок часток порошку з речовиною потожирового виділення організму людини, що є в сліді, в кількісному відношенні більше значному, чим зв’язок проявника з вільною від сліду сприймаючою поверхнею. Тому частки порошку затримуються на речовині сліду, сприяючи його виявленню.

Фарбування потожирових слідів рук порошками є одним з найбільше досконалих методів пошуку і виявлення цих слідів, що використовуються багато десятиріч. Здатність, розглянутого методу, що дозволяє виявляти сліди рук, цілком достатня, якщо тільки вони залишені не занадто давно.

На сучасному етапі при проведенні попереднього дослідження криміналістичних об'єктів з метою пошуку, знаходження і виявлення на їх поверхні слідів рук людини використовуються три види порошоків: немагнітні (звичайні), магнітні і різні суміші порошоків.

Немагнітні порошки – газова сажа, порошок алюмінію (алюмінієва пудра – аргенторат), порошок бронзи, окису міді, окису барію, окису свинцю, крохмалю, каніфоль, органічні і синтетичні барвники – родамин, фуксин, метиленовий фіолетовий, голубий тощо.

Магнітні порошки – порошок відновленого воднем заліза різних помелів (№ 1, 2, 3 і 0), феромагнітне залізо, окис кобальту, окис нікелю. На основі феромагнітного заліза останнім часом виготовлені кольорові порошки-суміші: світлі – “Опал” і “Топаз”; червоно-коричневі – “Рубін” і “Гранат”; темні – “Сапфір” і “Агат”. Магнітні порошки працюють у парі з магнітним пензлем.

Суміші порошоків відрізняються від немагнітних і магнітних тим, що вони володіють не тільки адгезійними, але й іншими властивостями, наприклад, люмінесцентними, що дозволяє виявляти невидимі сліди на кольорових поверхнях, спостерігаючи люмінесценцію в ультрафіолетових променях. Комбіновані порошки-суміші включають як органічні, так і неорганічні порошки. Ці суміші порошоків мають високий ступінь адгезії і виявляють сліди на різних поверхнях. Порошок білого кольору дає гарні результати на металевих і дерев'яних поверхнях, пофарбованих олійною фарбою, на натуральній і штучній шкірі, міді, бронзі тощо; суміші темного і темно-коричневого кольорів – на папері, картоні, фаянсі, склі, струганому дереві тощо. [552, 204–207]

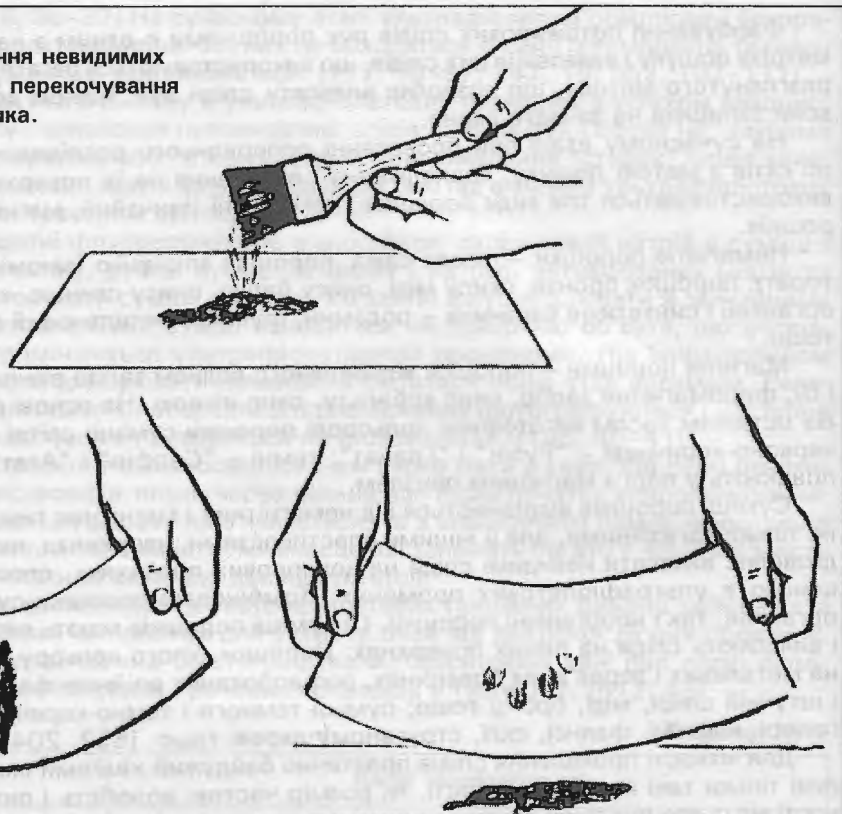
Для чіткості проявлення слідів практично байдужий хімічний склад порошку, а важливі тільки такі його властивості, як розмір часток, вологість і питома вага. У залежності від цього порошки дають можливість виявляти сліди на різних поверхнях і відрізняються за здатністю виявляти їх через різні проміжки часу.

Ступінь ефективності використання порошоків залежить від часу (давності) залишення сліду, умов перебування об'єкта, а також характеру і властивостей поверхні, на якій залишені сліди. Проведені дослідження показують, що застосування порошоків дозволяє виявити сліди рук більше ефективно в тих випадках, коли з моменту їхнього залишення (утворення) пройшов невеликий термін часу, а у випадках залишення слідів на пористих поверхнях, до яких відносяться, наприклад, газетний папір, – лише протягом 1–2 годин. На поверхнях інших об'єктів сліди рук людини можуть бути виявлені за допомогою порошоків після закінчення 10–20 днів, а в окремих випадках до одного місяця. [152, 46–49; 424, 36–40; 747, 98]

Мал.18. Виявлення невидимих чи слабковидимих слідів рук за допомогою флейцевого пензля.

Мал. 19. Виявлення невидимих слідів рук шляхом перекочування порошка.

Техніка попереднього дослідження криміналістичних об'єктів на предмет пошуку і виявлення на їх поверхні слабковидимих чи невидимих слідів рук людини полягає в наступному. Порошок наносять на поверхню шляхом простого насипання з наступним переміщенням його по поверхні за допомогою спеціального флейцевого пензля, виготовленого із волосся, наприклад, білки, чи повітряного запилення, а порошки, у яких входить залізо, – за допомогою магнітного пензля.

Шляхом насипання і переміщення порошку по поверхні виявляються сліди рук на папері, картоні й інших аналогічних поверхнях. Береться відповідний порошок (на темній поверхні використовуються світлі порошки, а на світлій – темні) і насипається на поверхню, де проводиться пошук слідів рук. Потім предмет переміщують, опускаючи і піднімаючи його за краї, під визначеним кутом. При цьому частки порошку, нанесеного на його поверхню, що переміщуються по ній, закріплюються на тій частині, де є сліди рук. Для видалення зайвої кількості порошку предмет нахиляють і за допомогою флейцевого пензля легкими рухами очищують поверхню.

За допомогою флейцевого пензля найчастіше опилюються сліди на скляних, металевих, пластмасових та інших аналогічних поверхнях, розташованих як у горизонтальному, так і у вертикальному положенні. Для запилення поверхні на сухий і чистий флейцевий пензель набирається невелика кількість порошку, що потім легким постукуванням по ручці пензля струшується на оброблювану поверхню доти, поки уся вона не покриється рівним шаром порошку. При цьому мається на увазі не вся поверхня досліджуваного об'єкта, а ті його передбачувані ділянки, на яких можуть залишитися сліди рук людини, наприклад, на пляшці чи склянці в результаті його захвату рукою. Після цього по оброблюваній поверхні з особливою обережністю проводять флейцевим пензлем, видаляючи з неї надлишки порошку. Порошок залишається і закріплюється тільки там, де є сліди рук.

Пошук і виявлення слідів рук можна здійснювати безпосередньо флейцевим пензлем. На нього набирають невелику кількість порошку і проводять по поверхні, на якій

ведеться пошук слідів рук. Надлишки порошку зі слідів вилучаються чистим пензлем.

На вертикальних поверхнях, де є небезпека руйнування слідів пальців рук флейцевим пензлем, порошки рекомендують наносити за допомогою повітряного запылення.

Запылення порошками поверхні криміналістичних об'єктів, що досліджується, здійснюється за допомогою простих поліетиленових розпылювачів або за допомогою спеціальної груші, що входить у комплект техніко-криміналістичних засобів слідчого, судини для порошку і пульверизатора, з механічним чи електричним приводом. [672]

На сторінках криміналістичної літератури є описи пристроїв для виявлення слідів рук порошком "Сніжок", що наноситься на поверхню, яка досліджується, спеціальним пристосуванням шляхом запылення. [16]

Порошок "Сніжок" уявляє собою хімічно осажену крейду, що застосовується у харчовій, парфумерній, медичній промисловості, при виготовленні гумовотехнічних виробів тощо.

Зовнішній вигляд порошку: білий, мілкокристалічний, без крупинок. Внаслідок такої структури порошку і його невеликої питомої ваги він наноситься і вилучається з поверхні слідоносія тільки за допомогою розпылювачів.

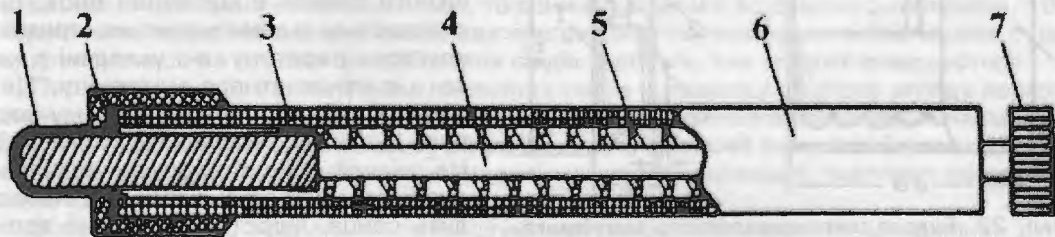
З метою поліпшення контрасту виявленого сліду на світлих поверхнях у порошок можуть вводитися невеликі добавки сажі і карбонільного заліза (від 1/5 до ? обсягу), які ретельно перемішуються в ступці чи ложкою на аркуші паперу. Введення до складу порошку ? обсягу карбонільного заліза виключає користування розпылювачем, але дозволяє виявляти сліди за допомогою магнітного пензля.

Кращим способом розпылення порошку "Сніжок" є використання промислового пневморозпылювача, у якості якого використовується обприскувач ручний. Він же застосовується і для видалення надлишків порошку з поверхні слідоносія. Використання з цією метою флейцевого пензля приводить до "забивання" слідів порошком.

Запропонований порошок може бути замінений зубним порошком, що від порошка "Сніжок" відрізняється наявністю деяких добавок (не більш 4%), а саме: двовуглекислого натрію, окису кальцію, вуглекислого магнію, окислів заліза й алюмінію. Однак наявність цих добавок не погіршує властивостей порошку.

Сліди пальців рук на різних поверхнях можуть також виявлятися порошком окису заліза відновленого воднем та іншими магнітними порошками за допомогою магнітного пензля.

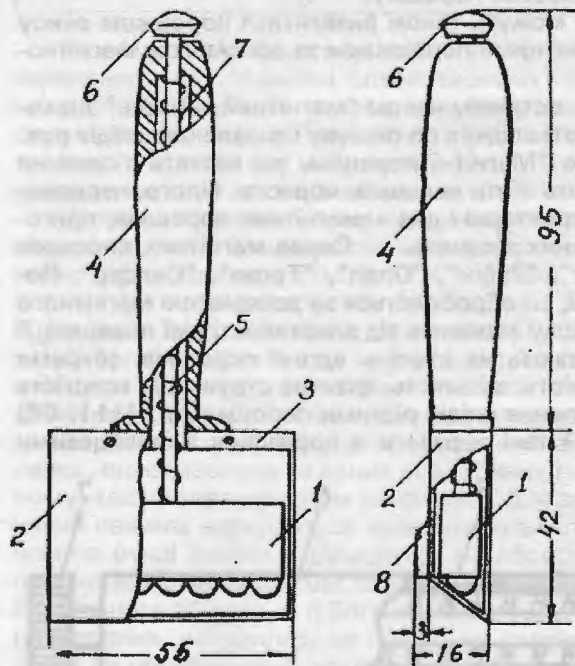
Як свідчать матеріали слідчої практики, останнім часом "магнітний пензель" знаходить усе більш широке застосування в роботі слідчих по пошуку і виявленню слідів рук. Усе це обумовлено в основному тим, що "Магнітні порошки, які містять з'єднання заліза, марганцю, нікелю, кобальту, бувають п'яти кольорів: чорного, білого, червоного, сірого і срібlistого. Такі ж кольори характерні і для немагнітних порошків, приготовлених на основі органічних і неорганічних з'єднань. ... Серед магнітних порошків найбільше поширення отримали "Малахіт", "Рубін", "Опал", "Топаз", "Сапфір". Поверхня, на якій є сліди пальців рук, долонь, ... обробляється за допомогою магнітного пензля. Застосування того чи іншого порошку залежить від властивості цієї поверхні, її стану і кольору. Ряд факторів, що впливають на ступінь адгезії порошків, зокрема форма і розміри часток, загальна дисперсність, щільність, фізична структура, вологість порошків тощо, обумовлюють якість виявлення слідів різними порошками". [111, 68] Поряд з цим магнітний пензель має ще й такі переваги в порівнянні з флейцевими

Мал. 20. Будава магнітного пензля: 1 - наконечник, 2 - гайка, 3 - постійний магніт, 4 - стержень, 5 - пружина, 6 - корпус пензля з немагнітного матеріалу, 7 - голівка стержня.

Мал. 21. Виявлення слідів рук за допомогою магнітного пензля.

Мал. 22. Будова широкозахватного магнітного пензля. 1 – магнітний блок, 2 – корпус, 3 – кришка корпусу, 4 – рукоятка, 5 – стержень, 6 – голівка стержня, 7 – пружина, 8 – козирок.

пензлями його застосування виключає ушкодження дрібних деталей папілярних візерунків, забезпечує повне видалення зайвих дрібних часток перешку при обробці слідів, що знаходяться, наприклад, на поверхні паперових грошей, конвертах і пористих поверхнях (фанера, стругане дерево). За допомогою магнітного пензля зручніше здійснювати пошук і виявлення слідів рук на вертикальних поверхнях, чим за допомогою флейцевого пензля.

Процес пошуку і виявлення слідів рук людини за допомогою магнітного пензля полягає в тому, що частина порошку окису заліза, відновленого воднем, (сам барвник) залишається на поверхні, що досліджується, усмоктовуючись у потожирову речовину сліду, а частина на магнітному пензлі. Після закінчення роботи з магнітним пензлем, частки порошку, що залишилися вилучаються з його поверхні. [152, 43]

З метою підвищення продуктивності праці створена нова конструкція магнітного пензля, що відрізняється від тієї, що є в комплектах техніко-криміналістичних засобів слідчого і прокурора-криміналіста, своєю шириною робочої частини. У нового зразка ширина робочої частини збільшена в 7 разів і вона дорівнює 55 мм, що помітно прискорює і полегшує процес обробки порівняно великих за площею поверхонь. Українськими виробниками техніко-криміналістичних засобів, зокрема, спеціалістами Науково-дослідного інституту спецтехніки МВС України і спеціалістами Національної академії МВС України розроблено і впроваджуються в практику широкозахватні магнітні пензлі „Смуга”, ширина смуги обробки поверхні яких дорівнює 50, 80 і 120 мм.

Основним елементом нового магнітного пензля є магнітний блок, що складається із семи магнітних стрижнів круглого перетину, які укладені в касету з немагнітного матеріалу. Цей блок міститься в пластмасовому корпусі, дно якого скошене під кутом 45° . На знімній кришці корпусу укріплена пустотіла рукоятка, через яку проходить спиця, жорстко зв'язана з верхньою гранню касети. Інший кінець спиці закінчується голівкою, піднімаючи яку піднімається і магнітний блок магніт-

ного пензля від дна. Це необхідно для того, щоб після закінчення роботи з магнітними порошками очистити пензель від них. У порожнині рукоятки знаходиться спіральна пружина, що притискає магнітний блок до дна корпусу.

В широкозахватних магнітних пензлях українського виробництва початкове положення магніту знаходиться поза робочою зоною. При користуванні пензлем магніт переміщують в робочу зону магнітного пензля і фіксують положення за допомогою фіксатора.

Під час роботи з цим пензлем дном корпусу необхідно доторкнутися до магнітного порошку. При цьому рукоятка повинна розташовуватися не перпендикулярно до поверхні, на якій знаходиться порошок, а під кутом у 45° . Такий нахил рукоятки необхідний для надання паралельності між дном корпусу пристрою і поверхнею з порошком. У момент нанесення порошку між рукояткою і досліджуваною поверхнею теж повинний бути кут 45° . [585, 21–23]

Як уже підкреслювалося вище, порошки підрозділяються в залежності від кольору поверхні об'єктів, що досліджуються (для темних поверхонь застосовуються світлі порошки, а для світлих – темні), а також від їхньої рельєфності (для шорсткуватих поверхонь використовуються більш крупнозерністі за структурою порошки, а для гладких – дрібні); для слідів, залишених відносно давно застосовуються більш дрібні порошки, чим для "свіжих" слідів.

Найбільше мілкодисперсним порошком є кіптява і вона використовується для пороскопічних досліджень, у яких необхідно отримати чітку картину пор. Кіптява дозволяє виявити також більш давні сліди, чим звичайні порошки, тому що має комбіновану дію, одночасно з виявленням відбувається "освіження" сліду. [750, 17]

Якщо поставлено завдання виявлення слідів на багатобарвній поверхні, то звичайно вибирається один із трьох варіантів:

- обробка нейтральним за кольором порошком;
- копіювання виявлених слідів на дактилоскопічну чи іншу плівку;
- використання люмінесцентних порошоків.

На останньому варіанті варто зупинитися більш докладно.

Про однокомпонентні люмінесцентні порошки (антрацені, сірчистому цинку, цинковому ортосилікаті) повідомляли ще А. Свенссон і О. Вендель. [571, 46] На сучасному етапі поширення отримали багатоконцентні порошки-суміші: люмінофор, порошок-носій, закріплююча речовина. За цією схемою є розробки двох універсальних сумішей: "біла" (окис цинку, оброблений спиртовим розчином 8-оксихиноліна – 3%, окис свинцю – 60%, каніфоль – 37%) і "чорна" (родамин – 3%, окис кобальту – 60%, каніфоль – 37%). [127, 8] Вони забезпечують фіксацію безпосередньо на поверхні об'єкта, що досліджується, шляхом підігрівання з метою розплавлення закріплюючої речовини, а також за допомогою ультрафіолетових променів.

Порошковий метод орієнтований на найбільш стабільний при різних впливах жировий компонент потожирової речовини, тому може бути застосований для зволжених об'єктів, але тільки відразу після їхнього просушування в звичайних кімнатних умовах. [17] З цією метою найбільше підходить порошок окису заліза, відновленого воднем, що наноситься на поверхню магнітним пензлем.

Одним з недоліків порошкового методу є виявлення слідів рук, які були залишені недавно. Якщо при обробці порошками поверхонь, на яких передбачається наявність латентних слідів і вони не виявляються, то вони відносяться до давнього (залишені, 10–20 днів тому назад). У визначених межах про давнину потожирових слідів можна судити, ґрунтуючись на ступені запорошення слідів гребенів, яке згодом зменшується.

Поряд з пошуком і виявленням латентних слідів у практиці слідчого огляду нерідко виникає необхідність пошуку хоча й видимих, але прихованих злочинцем як навмисно, так і ненавмисно криміналістичних об'єктів, що мають доказове значення. Такими об'єктами найчастіше бувають приховані викрадені матеріальні цінності, знаряддя здійснення злочинів, трупні тощо.

З метою їхнього пошуку використовуються методи засновані на механічних діях, методи з використанням дії магнітного поля чи рентгенівських променів.

Методи засновані на механічних діях здійснюються з використанням спеціальних щупів (для м'яких меблів, для нещільних середовищ), спеціальних пристосувань для

відбору ґрунту, спеціальних тралів. [196, 93–94; 340, 5; 539, 109–111; 582, 43–46; 602, 9–12]

У слідчій практиці металеві щупи використовуються для пошуку і виявлень різних криміналістичних об'єктів, захованих у яке-небудь середовище (у м'які меблі, ґрунт, купу сміття, гною, вигрібні ями і двірські туалети, стіг сіна чи соломи тощо). У комплект пошукових приладів, входять щуп для м'яких меблів, набір деталей, що дозволяє зібрати щуп для зондування щільних ґрунтів і щуп для пошуку в сипучих і рідких середовищах, а також пристосування (насадка) для забору проб ґрунту з глибини до 75 см.

Щуп для м'яких меблів уявляє собою сталеву спицю діаметром 2,5 мм, довжиною 350 мм із гостро заточеним кінцем. Малий діаметр стрижня дозволяє проколювати через оббивну тканину спинки, підлокітники і сидіння крісел, подушки і матраци диванів тощо, без особливих ушкоджень оббивки.

Кількість і напрямок проколів залежить від форми і розмірів об'єкта, пошук якого проводиться. За допомогою цього щупа можна проводити пошук предметів також у мішках із зерном, борошном, крупою, у невисоких барилах, у цебрах та інших судинах з рідиною чи грузлими речовинами, а також у щілинах підлоги, у прорізах між цегельною кладкою та інших важкодоступних місцях.

Щуп для щільного ґрунту збирається з двох деталей – рукоятки і сталевого стрижня. Стрижень ввертається в рукоятку на всю довжину різьблення. Довжина стрижня – 400 мм, діаметр – 6 мм.

У ґрунт щуп вводиться без різких натискань, з поступовим наростанням прикладеного зусилля.

Якщо вістря щупа упреться в яку-небудь перешкоду, необхідно зробити навколо первісного отвору декілька проколів. Кругове зондування допоможе не тільки припустити характер перешкоди (камінь, корінь дерева тощо), але й виявити приблизну форму і розмір об'єкта, що знаходиться під шаром ґрунту.

Цим щупом можна проводити пошук предметів у бочках із соліннями, у баках з рідким і грузлим середовищем, а також у порожніх стінних перегородках, у прорізах за вентиляційними ґратами, у солом'яних дахах і інших аналогічних місцях.

Щуп для нещільних середовищ збирається з трьох деталей: рукоятки, подовжувальної штанги і конусного наконечника. Загальна довжина щупа в зібраному виді – 90 см. Він застосовується при пошуку предметів у пухкому ґрунті (пісок, торф), у сніжних заметах, у купах сміття, копицях сіна, соломи, у неглибоких ямах і канавах з непрозорими, рідкими і грузлими речовинами.

Пристосування для забору проб ґрунту уявляє собою штангу з насадкою, виконану у вигляді порожнього циліндра з цементованої сталі діаметром 20 мм, довжиною 100 мм. Нижній край насадки гостро заточено. У середній частині є проріз (вікно) шириною 12 мм, а у верхній частині – хвостовик зі стопорним гвинтом, за допомогою якого насадка закріплюється на штанзі. За допомогою такого пристрою можна брати проби ґрунту з глибини 25–75 см. Необхідність взяття проб ґрунту виникає в тих випадках, коли є ознаки, які вказують на те, що в даному місці, можливо, проводилася розкопка з метою приховання яких-небудь об'єктів, наприклад, поховання трупа чи його частин, викрадених речей тощо. Взяття проб ґрунту здійснюється наступним чином: – за допомогою щупа для нещільних середовищ проробити отвір у ґрунті на глибину 20–25 см;

- виийняти щуп із ґрунту і замінити конусний наконечник насадкою для забору ґрунту;
- ввести штангу з насадкою в отвір, що утворився, і вдавнити її в ґрунт ще на глибину 10 см, тобто на довжину забірної частини насадки;
- витягти штангу з ґрунту і через проріз (вікно) насадки оглянути взятую пробу.

Якщо в прорізі насадки буде проглядатися змішаний ґрунт, його потрібно висипати на чистий лист паперу чи фанери і ретельно оглянути. Наявність у вилученому ґрунті, наприклад, свіжих стебел трави чи листів, обпилювань, трісок тощо, дозволить припустити, що ґрунт на даній ділянці недавно піддавався скопуванню.

Проби ґрунту з проробленого отвору можуть бути отримані неодноразово до глибини 70 см. Якщо в прорізі насадки будуть спостерігатися неушкоджені (не перемішані один з одним) горизонтальні шари ґрунту, то можна припустити, що в даному місці скопування ґрунту не здійснювалося. У таких випадках необхідно, змінивши насадку

Мал. 23. Складний трал зі змінною конфігурацією: 1 – бокові стійки, 2 – шарнір для з'єднання стійок, 3 – поперечна штанга довжиною 1000 мм, 4 – поперечна штанга довжиною 500 мм, 5 – отвори для кріплення поперечних штанг з боковими стійками, 6 – отвори для кріплення гачків, 7 – отвори для кріплення канатного троса.

на конусний наконечник і відступивши на 30–40 см, проробити інший отвір і за допомогою насадки взяти наступні проби ґрунту.

Кількість точок, з яких беруться проби, залежить від розміру ділянки, що досліджується, а також від розмірів того криміналістичного об'єкта, пошук якого проводиться.

На сучасному етапі при розслідуванні злочинів зростає необхідність у застосуванні таких техніко-криміналістичних засобів, як трали. Їхнє призначення не обмежується, як колись, пошуком у водоймах трупів.

Поширення плівкових водонепроникних пакувальних матеріалів сприяло тому, що викрадені матеріальні цінності все частіше ховаються злочинцями під водою (особливо на водяному транспорті). Удосконалювання конструкцій тралів дозволяє використовувати їх для виявлення і вилучення у водоймищах усіляких предметів (мішків, сумок, одягу, взуття тощо), що можуть бути захоплені гаками трала. [248; 604]

Трала бувають наступних модифікацій: – складаний трал з конфігурацією, що змінюється, (шириною захвату) і широкозахватний трал на канатній основі.

Складаний трал з конфігурацією, що змінюється, дозволяє здійснювати пошук об'єктів не тільки в озерах, ставках, ріках, але й у нешироких струмках, канавах і ямах з водою, колодязях тощо. При цьому ширина трала змінюється за рахунок зміни поперечної штанги в залежності від ширини канави, розмірів колодязя і різних ємкостей з водою чи іншими непрозорими рідинами.

Нова конструкція гачків і спосіб їхнього кріплення до трала дають можливість захоплення і підйому ними предметів з різних матеріалів (металевих, дерев'яних, із пластмаси), що мають відповідні поглиблення, виступи, дужки тощо.

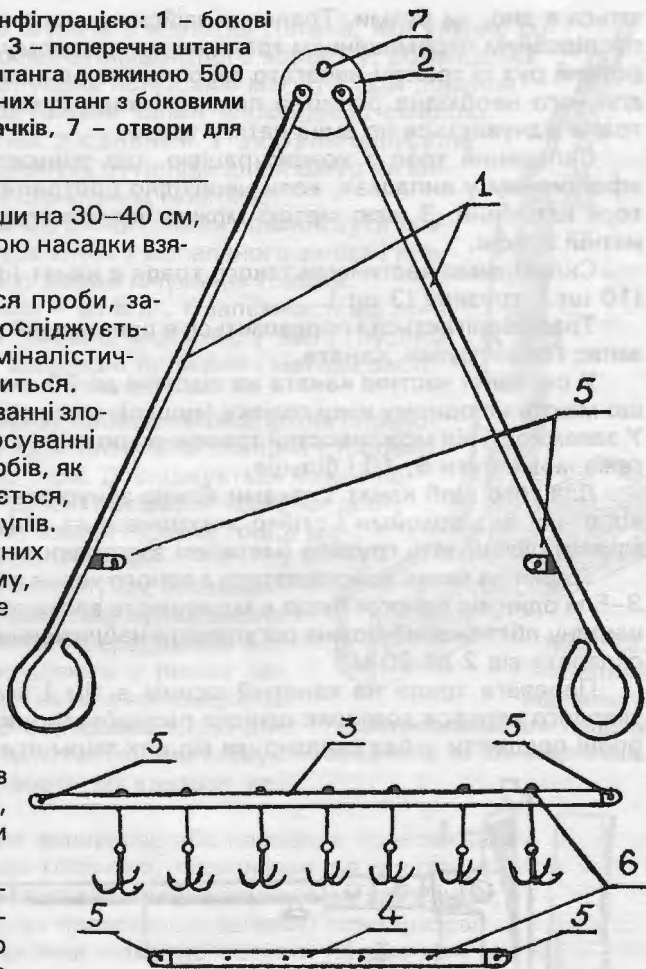
Трал складається з наступних частин: двох бічних стійок довжиною 1000 мм; шарніра для з'єднання стійок і верхньої частини трала з отвором для кріплення до нього мотузкового троса; поперечної штанги довжиною 1000 мм; поперечної штанги довжиною 500 мм; чотирьох болтів з гайками для кріплення поперечних штанг із бічними стійками; спеціальних потрійних гачків і тросиків для їхнього кріплення до поперечних штанг; канатного троса.

Бічні стійки і поперечні штанги виготовлені з трубчастій нержавіючої сталі діаметром 15 мм. Канатний трос повинен витримувати підйом ваги до 120 кг.

Складаний трал у розібраному вигляді зберігається в спеціальному брезентовому чохлі з кишенею для гачків.

Час, необхідний для підготовки складного трала до роботи, мінімальний – 2–3 хв.

При застосуванні складного трала з конфігурацією, що змінюється, у водоймах ділянка водяної поверхні, що підлягає траленню, позначається тичинами, що встромля-

ються в дно, чи буями. Тралення здійснюється з човна човниковим методом, а саме: послідовним переміщенням трала на мотузковому тросі. Необхідно стежити, щоб зворотний рух із тралом небагато захоплював раніше протралену смугу дна водоймища, для чого необхідна розмітка поверхні води буями. Захват шуканого об'єкта гаками трала відчувається по зміні натягу троса.

Складаний трал з конфігурацією, що змінюється, може виявитися недостатньо ефективним у випадках, коли необхідно протралити водяні середовища великої території і глибини. З цією метою можна використовувати широкозахватний трал на канатній основі.

Складовими частинами такого трала є канат (фала) довжиною 30 м, потрійні гаки (10 шт.), грузила (3 шт.).

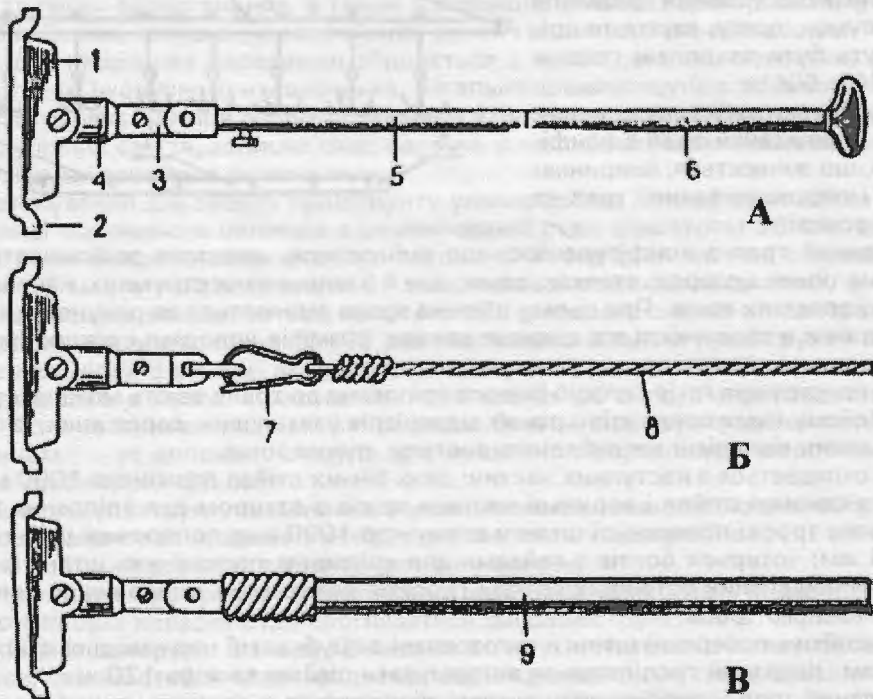
Трал зберігається і перевозиться в спеціальній валізі, що дозволяє мати необхідний запас гаків, грузил, каната.

У середній частині каната на відстані до 30 см один від одного підвішуються гаки, що мають на одному кінці голівку (вушко), у яку зігнутою петлею пропускається канат. У залежності від можливостей тралення і розміру досліджуваного дна водойми кількість гаків може бути 5, 10 і більше.

Для того щоб канат з гаками вільно занурювався у воду, прогинався в залежності від стану дна водойми і стійко знаходився на заданій глибині, до каната одночасно з гаками підвішують грузила (металеві заготовки вагою по 70–100 г).

Тралення може здійснюватися з одного човна або з двох, що знаходяться на відстані 3–5 м один від одного. Якщо є можливість вести пошук об'єктів у воді з двох човнів, то ширину обстеження можна регулювати наближенням чи віддаленням човнів. Вона може складати від 2 до 20 м.

Перевага трала на канатній основі в тім і складається, що відсутність у ньому твердого каркаса дозволяє швидко регулювати ширину захвату, а при зачепач за сторонні предмети – без складнощів від них звільнитися. [248, 19–20; 368, 32]

Мал. 24. Магнітний підйомник. Варіанти, придатні для пошуку: А – на поверхні землі; Б – на дні неглибоких водоймищ; В – в ямах з грузилем середовищем. 1 – магніт, 2 – пластинка (якір), 3 – хвостовик, 4 – шарнірне з'єднання, 5 – подовжувальна ланка, 6 – трубчата рукоятка, 7 – карабін, 8 – канат, 9 – шест.

Основною частиною магнітного шукача є магнітна голівка, яка уявляє собою блок з декількох пластин спресованого магнітного порошку, розміщених між двома залізними щічками, що служать полюсами магніту. Для додання механічної міцності торці магнітної голівки залиті епоксидною смолою. Блок магнітної голівки шарнірно з'єднаний з дюралюмінієвим хвостовиком, до якого через отвір можуть бути приєднані шнур чи металева рукоятка, що закріплюється стопорним гвинтом.

У неробочому положенні полюса магнітної голівки повинні бути замкнуті пластиною (якорем), що виготовлений з відпаленого заліза і призначений для запобігання природного розмагнічування голівки.

Піднімальна сила магнітної голівки – до 8 кг. У залежності від зони пошуку (на поверхні ґрунту, на дні глибокої водойми, у ямі з грузлим вмістом тощо) використовуються і відповідні прийоми і методи застосування магнітного шукача.

Пошук предметів на поверхні ґрунту проводиться шляхом плавного переміщення магнітної голівки в горизонтальній площині стосовно поверхні ґрунту на висоті приблизно 1 см. Досліджується кожне поглиблення, кожен розлом у ґрунті. Дрібні предмети (шматки дроту, уламки леза ножа, бритви, гільзи, залізнi гудзики тощо) можуть притягатися до магніту з відстані 3–6 см.

При пошуку предметів у нещільних сипучих середовищах (пухкому піску, пилу, сніжних заметах, купах листів чи сміття) магнітну голівку занурюють у середовище без особливого натиску і плавно переміщують у різних напрямках. Потім магнітна голівка витягається на поверхню і після огляду знову занурюється в середовище, що досліджується. Таким же способом варто проводити пошук предметів у неглибоких калюжах, водостічних канавах, канавах з рідким брудом тощо.

Пошук предметів на дні глибоких водоймищ або колодязів проводиться магнітною голівкою, підвешеною на шнурі, що кріпиться до хвостовика пружинним карабіном.

Пошук проводиться шляхом кількаразового опускання магнітної голівки на дно водоймища з наступним підйомом її на висоту 5–10 см.

Після кожного підйому магнітна голівка переміщається на нове місце, розміщене від попереднього на відстань, рівну не набагато більше половини розміру предмета, що розшукується. Переміщення магнітної голівки у воді варто робити плавно, без різких ривків, оскільки в протилежному випадку можна втратити предмет, що розшукується, якщо він притягнеться до краю одного з полюсів магніту.

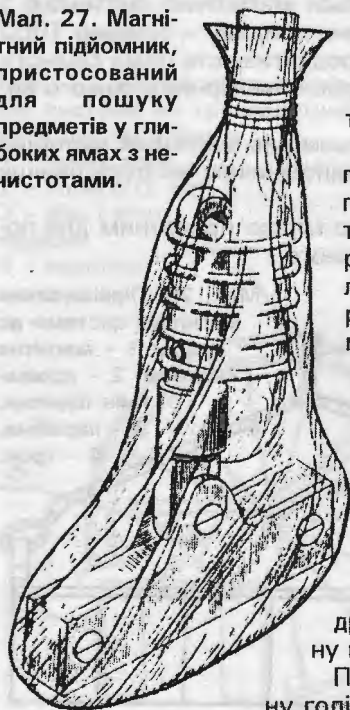
Для пошуку предметів у глибоких ямах із грузлим середовищем, наприклад, фекальними масами, хвостовик магнітної голівки варто міцно прикріпити до дерев'яної тичини за допомогою мотузки чи дроту, додатково вбивши в тичину цвях через отвір у хвостовику.

Перед початком роботи магнітну голівку і вузол кріплення її до ти-

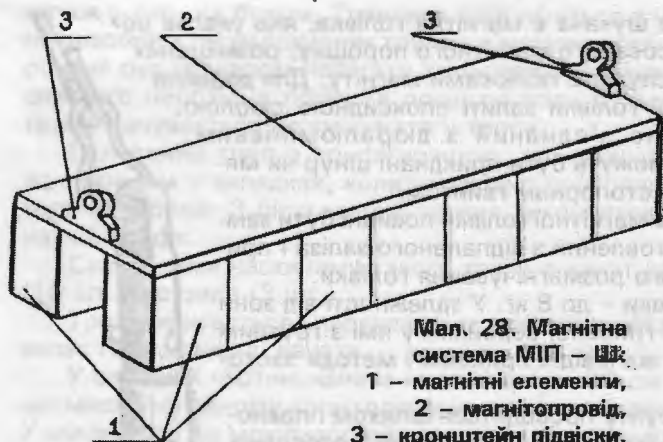

Мал. 25. Магнітний підйомник, пристосований для пошуку предметів на дні водоймищ.

Мал. 27. Магнітний підйомник, пристосований для пошуку предметів у глибоких ямах з нечистотами.

Мал. 26. Магнітний підйомник, пристосований для пошуку предметів у глибоких ямах із грузлим середовищем.

Мал. 28. Магнітна система МІП – Ш:
1 – магнітні елементи,
2 – магнітопровід,
3 – кронштейн підвіски.

Описаний вище магнітний підійомник має деякі недоліки: невелика відстань (до одного сантиметра), з якої на розшукуваний предмет впливає сила магнітного поля, що притягає; мала площа (до 10 см^2), на яку поширюється дія цього поля; мала піднімальна сила магніту. Усе це не сприяє досить ефективному обстеженню великих за розмірами поверхонь на суші і дні водоймищ, виявленню і вилученню багатьох об'єктів.

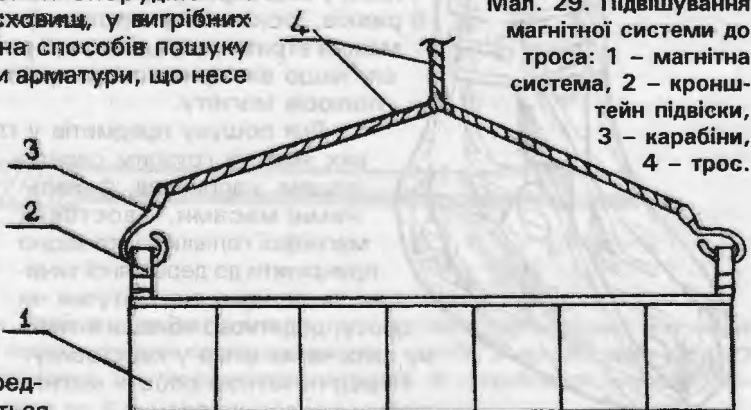
Вирішення названих завдань забезпечує широкозахватний магнітний шукач-підійомник (МІП-Ш). [251]

Основна деталь широкозахватного магнітного шукача-підійомника – магнітна система, що уявляє собою два ряди магнітних елементів, закріплених на несущому магнітопроводнику, який виготовлений з магнітопровідної сталі. Довжина магнітної системи – 400 мм, ширина – 150 мм, висота – 100 мм, маса – 16 кг.

Конструктивні і фізико-технічні особливості МІП-Ш багатогораздо збільшують ефективність дії цього приладу в порівнянні з магнітним підійомником, що є в комплекті техніко-криміналістичних засобів слідчого. Так, наприклад, піднімальна сила МІП-Ш – до 100 кг, предмети вагою від 1 мг до 5 кг захоплюються магнітною системою з відстані 15–17 см, зона дії магнітного поля без переміщення приладу – близько 1000 см^2 . В результаті цього у великому ступені підвищується продуктивність праці слідчого в процесі пошуку розшукуваних об'єктів, значно збільшується ймовірність їхнього виявлення і вилучення.

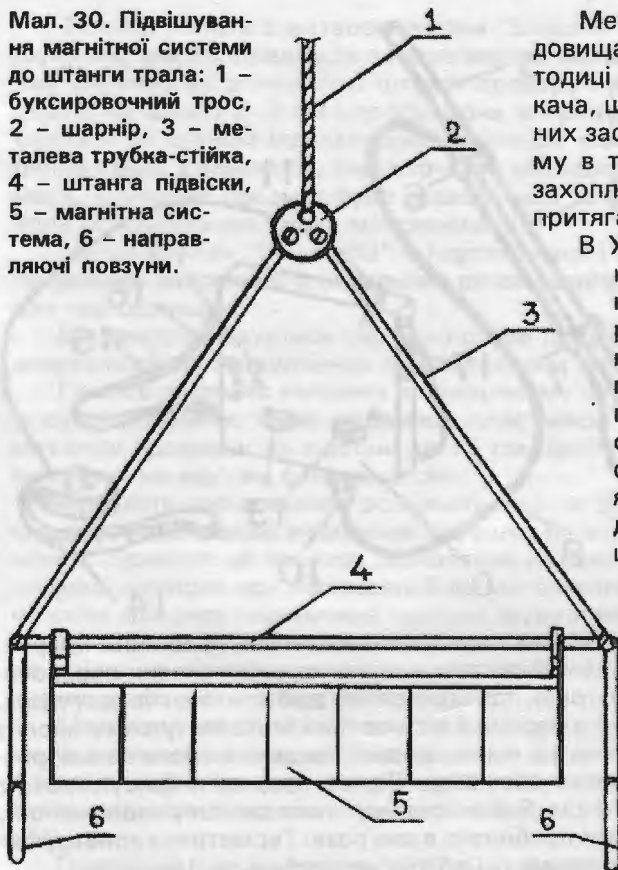
Перевага МІП-Ш складається також у наступному: у ньому як магнітний матеріал використані більш міцні і дешеві сплави, чим у магнітних підійомниках, які були раніше розроблені.

МІП-Ш є універсальним шукачем-підійомником, рівною мірою придатним для пошуку і вилучення об'єктів на суші, на дні різних водоймищ, різного роду стічних каналів, очисних споруджень і відстійників, нафтомазутосховищ, у вигрібних ямах, колодязях тощо. Зміна способів пошуку здійснюється шляхом заміни арматури, що несе магнітну систему. На поверхні ґрунту такою є спеціальний двоколісний візок, у воді – рама з металевих труб у формі букви "А". В окремих випадках магнітна система може бути підвішена до троса, штанги чи до звичайної мотузки, із записом, що витримує вагу предмета, пошук якого проводиться.

Мал. 29. Підвішування магнітної системи до троса: 1 – магнітна система, 2 – кронштейн підвіски, 3 – карабіни, 4 – трос.

Мал. 30. Підвішування магнітної системи до штанги трала: 1 – буксировочний трос, 2 – шарнір, 3 – металева трубка-стійка, 4 – штанга підвіски, 5 – магнітна система, 6 – направляючі повзуни.

Мал. 31. Навішування магнітної системи на транспортний візок (вигляд з боку):

1 – ручка візка,
2 – колесо (2 шт.),
3 – вісь і вузол підвіски,
4 – магнітна система.

Методика пошуку об'єктів у різних середовищах за допомогою МІП-Ш аналогічна методиці пошуку за допомогою магнітного шукача, що є в комплекті техніко-криміналістичних засобів слідчого. Її відмінність в основному в тому, що МІП-Ш має велику ширину захоплення, а магнітна система велику силу притягання і підйому металевих об'єктів.

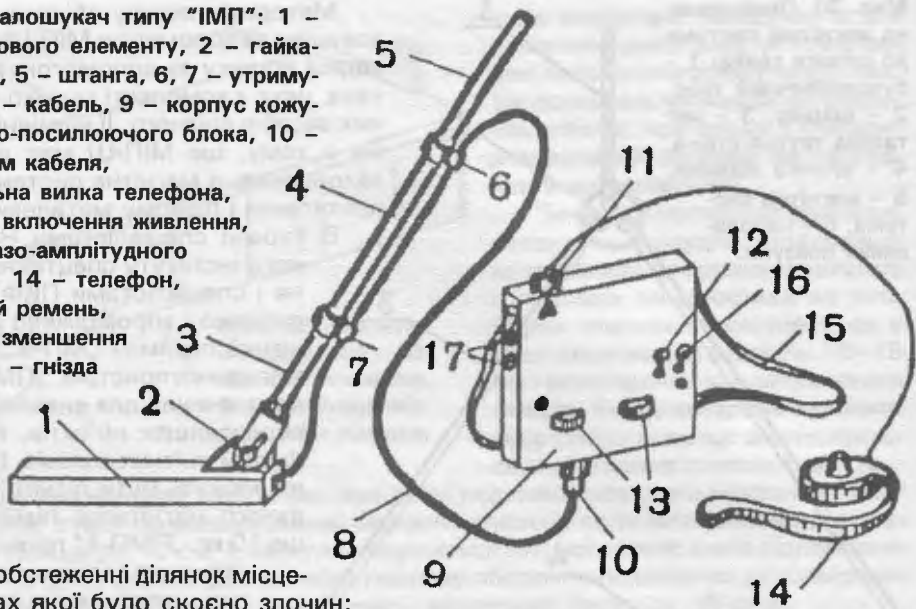
В Україні спеціалістами Науково-дослідного інституту спецтехніки МВС України і спеціалістами ПКФ „ІНЖЕН” розроблено і впроваджено в практику магнітний підіймач „МП-3” та пошуковий магнітний пристрій „ПМП-1”. „МП-3” призначений для виявлення в негустих середовищах об'єктів, виготовлених з ферромагнітних сплавів. Вага предметів, які можуть бути підняті за допомогою даного магнітного підіймача, не менше 10 кг. „ПМП-1” призначений для обстеження великих площин, наприклад, огляду місця події, пов'язаного з вибухом. Пристрій дозволяє швидко і ефективно обстежити місце вибуху і провести пошук, знаходження і вилучення металевих осколків вибухового пристрою, що розкидані на великій площі. Пристрій „ПМП-1” уявляє собою конструкцію у вигляді візка, до осі коліс якого прикріплені смуги на кінцях яких закріплені магніти. Ширина поля обстеження за один прохід дорівнює 350 мм.

Поряд з магнітними шукачами для пошуку металевих об'єктів при проведенні слідчого огляду використовуються різні металошукачі індукційного типу. До них відносяться: міношукач „ІМП”; металошукач „Блешня-1”; металошукач „Омуль-63”; металошукач „ІРИС-Е”; підводний металошукач „ІРИС-П”; селективний металошукач „Кедр”; металошукач „Олива” і „Олива-М”; прилад „Колосся”. [268, 9–25; 366; 368, 33; 519, 330–332; 537, 158–162; 612, 251]

Індукційний міношукач напівпровідниковий „ІМП” застосовується у військовій справі для пошуку мін, вибухових пристроїв та інших об'єктів, у конструкцію яких входять метали.

У практиці розслідування злочинів цей прилад використовується для пошуку і виявлення металевих предметів, що знаходяться в різних схованках і важкодоступних місцях у при-

Мал. 32. Металошукач типу "ІМП": 1 – корпус пошукового елемента, 2 – гайка-барашок, 3, 4, 5 – штанга, 6, 7 – утримувачі кабеля, 8 – кабель, 9 – корпус кожуха генераторно-посилючого блока, 10 – кінцевий роз'єм кабеля, 11 – штепсельна вилка телефона, 12 – тумблер включення живлення, 13 – ручка фазо-амплітудного компенсатора, 14 – телефон, 15 – наплічний ремень, 16 – тумблер зменшення чутливості, 17 – гнізда штепсельної вилки зарядного пристрою.

міщенні; при обстеженні ділянок місцевості, у межах якої було скоєно злочин; для виявлення металевих включень у різних середовищах (земля, трав'яний покрив, сипучі матеріали тощо). Прилад дозволяє виявляти в щільних неметалевих середовищах як великі – сейф, схованка, зброя тощо, так і порівняно дрібні – ніж, гільза, гудзик, монета тощо – предмети, виготовлені з чорних і кольорових металів, у тому числі з дорогіших. Глибина пошуку залежить від маси, форми предмета і його геометричного розташування стосовно пошукового елемента. Великі предмети фіксуються на відстані до 40–45 см, дрібні – до 8–12 см. Якщо предмет знаходиться у зволоженому ґрунті, ці відстані можуть скорочуватися приблизно в два рази. Герметична конструкція пошукового елемента дозволяє вести пошук під водою на глибині до 1 м.

Принцип дії даного приладу заснований на методі фіксації магнітного поля індукційних (вихрових) струмів, що виникають у металевих тілах при внесенні їх у перемінне магнітне поле пошукового елемента.

Пошук за допомогою міношукача проводиться шляхом безупинного переміщення пошукового елемента ліворуч і праворуч паралельно площині обстежуваної поверхні на відстані, що не перевищує 5 см, с поступовим просуванням вперед по заданому напрямку. Контроль пошуку здійснюється на слух за допомогою телефонів по змінюваній тональності звуку при виявленні металевих предметів. Вибірчою здатністю на чорні і кольорові метали даний прилад не володіє.

Спеціальний металошукач "Блешня-1" призначений для селективного виявлення металевих предметів, схованих у різного роду схованках.

На відміну від інших типів металошукачів "Блешня-1" має виборчу здатність на чорні і кольорові метали (в тому числі благородні).

Прилад може застосовуватися не тільки при слідчому огляді чи під час обшуку, але і при проведенні особистого обшуку, наприклад, для виявлення металевих предметів, захованих в одязі, взутті, особистих речах.

Металошукач дозволяє фіксувати 1 см³ будь-якого металу в неметалевих середовищах (дерево, цегла, штукатурка і т. ін.) на глибині до 10 см і видавати диференційований сигнал на виявлений чорний або кольоровий метал. Засобом індикації є дві сигнальні лампочки на електронному блоці: зелена – для чорного і червона – для кольорових металів.

Принцип дії даного металошукача заснований на методі фіксації і диференціювання змін власних параметрів (активного і реактивного опору) пошуково-вимірювальної катушки, які викликані внесенням у зону пошуку металевих предметів.

Пошуковий елемент уявляє собою циліндричний каркас, виконаний з текстоліту, усередині якого поміщена пошукова котушка.

Техніка роботи з металошукачем "Блешня-1" принципово не відрізняється від пошуку металевих предметів за допомогою міношукача "ІМП". Переміщаючи пошуковий елемент за допомогою штанги праворуч і ліворуч паралельно обстежуваній поверхні на висоті 2–3 см і просуваючи вперед по призначеному напрямку, необхідно стежити за станом індикаторних лампочок електронного блоку. Зафіксувавши загоряння однієї з лампочок, слід уточнити місцезнаходження і характер виявленого предмета. Шуканий предмет буде знаходитися точно під центром пошукового елемента, коли яскравість лампочки максимальна.

Металошукач "Омуть-63" є портативним і призначений для виявлення металевих предметів, захованих у носильних речах (одягу) чи інших токонепровідних і немагнітних середовищах.

Він використовується переважно при проведеному особистого обшуку затриманих, заарештованих і засуджених безконтактним методом.

Прилад дозволяє виявляти в повітряному середовищі, а однаково через перешкоду із сухої деревини, скла, кераміки, пластмаси, картону та інших матеріалів масивні металеві предмети на відстані до 15 см, дрібні предмети, розміром з п'ятикопійкову монету – на відстані близько 7 см.

Здатність, що дозволяє роздільно виявити дві п'ятикопійкові монети – не менше 5 см, при переміщенні пошукової котушки на відстані 5 см від площини розташування монет. Принцип дії приладу заснований на зміні власних електричних параметрів пошукової котушки при піднесенні її до металевого предмета. Фіксація появи металевих об'єктів здійснюється зміною частоти звуку в телефоні-навушнику.

Універсальний міношукач індукційний височастотний "УМІВ-1" використовується з тією же метою, що і міношукач "ІМП". Принципова електрична схема "УМІВ-1" значно відрізняється від "ІМП", інші тактико-технічні дані збігаються.

Металошукач "ІРИС-Е" призначений для пошуку зброї та інших металевих предметів, схованих на відкритій місцевості, у неглибоких водоймищах і приміщеннях. Може використовуватися при огляді людей і вантажів. Дальність виявлення металевих предметів, еквівалентних діаметру кульки 5 мм і 50 мм складає відповідно не менше 5 см і 50 см.

Підводний металошукач "ІРИС-П" використовується для виявлення предметів з магнітних і немагнітних (кольорових) металів під водою в умовах прісних і солоних водоймищ на глибині до 40 м, у проточній і стоячій воді, а також на суші і на межі середовищ повітря – вода. Дальність виявлення металеві пластина розміром 300 x 300 x 1 мм – не менше 1 м.

Селективний металошукач "Кедр" застосовується як пошуковий переносний прилад, що використовується для роздільного виявлення предметів з чорних і кольорових металів у діелектричних середовищах, що вкривають (грунт, будівельні конструкції, меблі, одяг тощо) при односторонньому доступі до них. Чутливість приладу забезпечує виявлення сталеві пластина 20 x 20 x 1 мм на відстані до 10 см, алюмінієвої пластина 100 x 100 x 1 мм – на відстані до 40 мм.

Металошукачі "Олива" і "Олива-М" використовуються для виявлення золота і виробів з нього на тілі людини і за різними перешкодами; "Гама" – для пошуку металевих виробів в одязі, м'яких меблях тощо; "Бета" – металевих предметів на місцевості в різних середовищах, що вкривають (грунті, будівельних конструкціях тощо).

Прилад "Колосся" призначений для прихованого виявлення вогнепальної і холодної зброї на тілі людини. Розміщується під одягом оператора. Чутливість приладу забезпечує виявлення з ймовірністю 0,9: пістолета Макарова – на відстані до 20 см; мисливського ножа – на відстані до 20 см.

В Україні спеціалістами Науково-дослідного інституту спецтехніки МВС України розроблено і введено в практику ручний малогабаритний металошукач „МО-1” і селективний переносний металошукач „Горизонт”. „МО-1” призначено для виявлення металевих предметів в непровідних та малопровідних середовищах. Даний прилад успішно виявляє магнітні (чорні) та кольорові метали. Не реагує на землю, воду, тіло людини тощо. Сигналізація виявлення металевих предметів – звукова і світлова. Чутливість (дальність виявлення металевого еталона (діаметром 25 мм і товщиною 1 мм) не менше 80 мм. Прилад „Горизонт” призначений для оперативного пошуку і виявлен-

ня металевих предметів в непровідних та слабопровідних середовищах. Прилад дозволяє розрізняти чорні та кольорові метали. За технічними характеристиками даний прилад у 2 рази переважає аналогічні пристрої іноземного виробництва. Діапазон пошуку тестової пластини розміром 100 x 100 мм в межах 700 мм. Діапазон пошуку тестового металевого кола діаметром 10 мм в межах 160 мм.

У практиці слідчого огляду іноді приходиться проводити попереднє дослідження криміналістичних об'єктів з використанням методів, заснованих на дії рентгенівських променів. З цією метою використовується портативний рентгенівський апарат "7Л-2", що призначений для виготовлення рентгенівських знімків і просвічування різних об'єктів у рентгенівських променях з метою встановлення внутрішньої структури об'єктів, що досліджуються, без їхнього розкриття.

Апарат дозволяє просвічувати неметалеві об'єкти (дерево, пластмаса) товщиною до 10–12 см і більше; алюмінієві – до 4–5 см; залізні, сталеві та мідні вироби до 10–2 мм товщини шару металу.

У процесі проведення слідчого огляду апарат може бути використаний для виявлення предметів, захованих у масивних металевих схованках; просвічування (огляду) тари (шухляд, валіз, сумок); обстеження особистих речей затриманих підозрюваних, зокрема, взуття, де ймовірніше всього можуть бути сховані коштовності, знаряддя злочину; виявлення в організмі живої особи чи трупа, що обстежуються, металевих предметів, і ряду інших криміналістичних досліджень. За допомогою рентгенівського апарата можна швидко "оглянути", а також сфотографувати вміст посилок і іншої кореспонденції без їх розкриття.

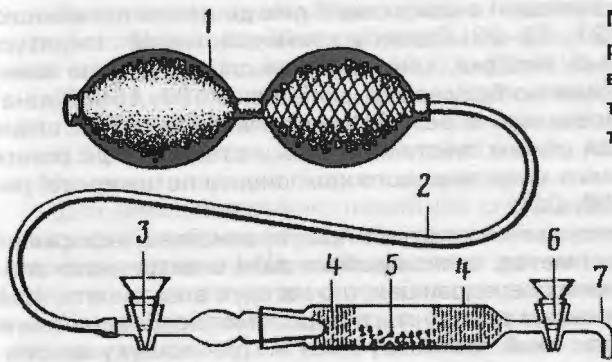
Джерелом живлення апарату є мережа перемінного струму напругою 127 чи 220 в. [268, 40–45]

Серед фізико-хімічних методів пошуку, знаходження і виявлення латентних слідів варто назвати виявлення слідів рук парами йоду. Цей метод виявлення заснований на переважній адсорбції йоду потожировою речовиною. З фізичних властивостей тут відіграє роль давнина утворення нашарування, що володіє значним запасом вільної поверхневої енергії, з хімічних – наявність у складі жирової складової ненасичених жирних кислот (найбільший відсоток приходиться на неграничну олеїнову кислоту). Відбувається йодування потожирової речовини, а йодовані з'єднання інтенсивніше адсорбують йод з повітря і міцніше утримують його, чим нейодовані. [750, 21] Оскільки реакція зворотна, згодом йод випаровується з поверхні, залишаючи слід (його речовину) незмінним. Не змінюється і слідносій, що дає можливість оперативно використовувати пари йоду тоді, коли необхідно зберегти криміналістичний об'єкт, на якому виявлені сліди рук для подальшого криміналістичного дослідження. Однак реакція йодування з'єднань потожирової речовини погано впливає на наступне судово-медичне експертне дослідження потожирової речовини. Тому метод окурювання парами йоду не можна застосовувати, якщо передбачається подальше дослідження з метою, наприклад, встановлення групової належності потожирової речовини, [234, 9] або проведення ідентифікаційного судово-медичного молекулярно генетичного експертного дослідження.

Практиці відомі два способи отримання парів йоду:

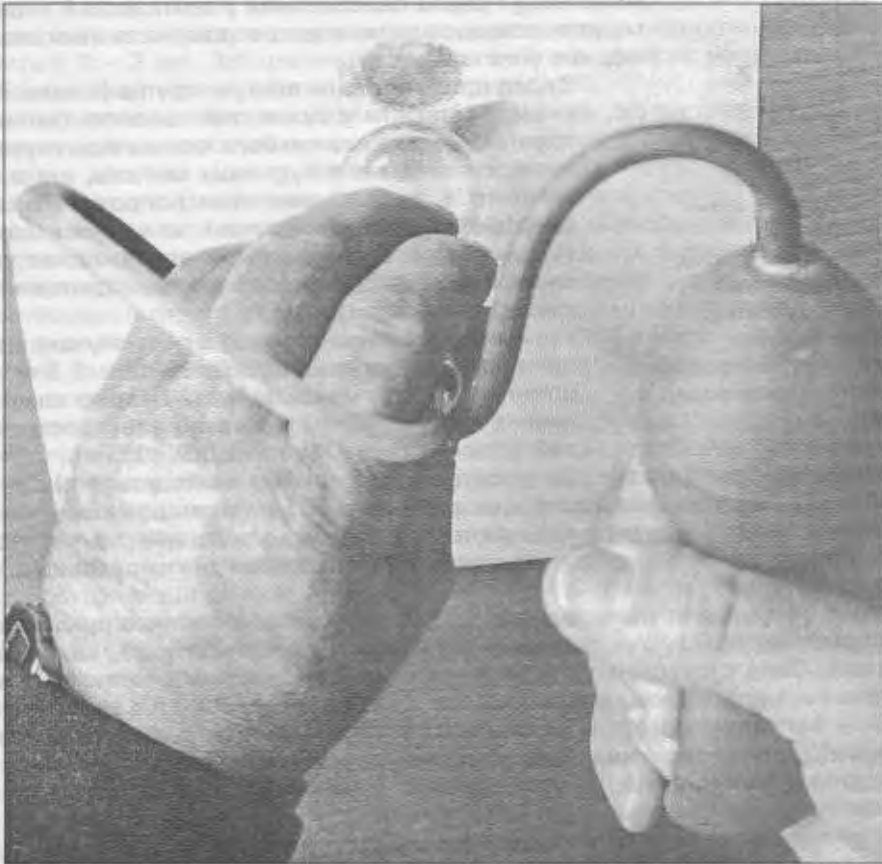
1) "Холодний" спосіб, коли кристали йоду перетворюються при кімнатній температурі: криміналістичний об'єкт, що досліджується і на поверхні якого передбачається наявність слідів рук, контактує зі склом, на якому розташований тонкий шар дрібних кристалів йоду, або він міститься в судині з кристалами йоду на дні. [358, 323]

2) "Гарячий" спосіб, коли кристали йоду нагріваються за допомогою простих нагрівальних пристосувань (тепло, що виділяється організмом людини тощо) або застосовуються спеціальні апарати з електричним способом підігріву [585, 24–26] чи з підігрівом від каталітичної грілки "ГК-1". [150] Найбільше розповсюдженою є йодна трубка найпростішої конструкції, яку запропонував А. І. Миронов, з кулястою ємністю (трубкою) посередині, що призначена для розміщення кристалів йоду. Щоб кристали не висипалися, з обох кінців трубки розташовуються вентиля або отвори трубки закриваються скловатою. Пари йоду утворюються в результаті зігрівання трубки теплом руки, яка її утримує, а спрямований струмінь повітря створюється за допомогою груші від пульверизатора, що є в комплекті техніко-криміналістичних засобів слідчого. [91]

Мал. 33. Йодна трубка: 1 – груша-пульверизатор, 2 – з'єднувальний шланг, 3 – вхідний вентиль, 4 – стікловата, 5 – кристали йоду, 6 – вихідний вентиль, 7 – сопло трубки.

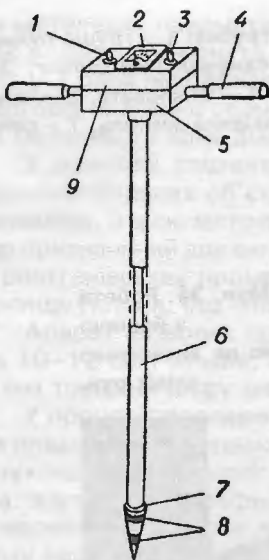
Мал. 34. Робота з йодною трубкою по виявленню слідів рук.

Метод виявлення латентних слідів рук з використанням парів йоду продовжують удосконалювати. Є дослідження його застосування в сполученні з порошковими методами. При цьому може бути використаний як сам порошокподібний йод, так і в суміші, наприклад, із дрібним пористим скляним порошком, порошком картопляного крохмалю чи з порошком окису міді. [750, 22]

Суміш порошокподібного йоду з порошком картопляного крохмалю називають порошком "Тканоль" і його рекомендують в основному для виявлення латентних слідів рук на тканинах. Однак він ефективний для роботи з виявлення латентних слідів рук на будь-яких грубоструктурних поверхнях. [544, 39–40; 746, 75; 750, 22]

Метод виявлення латентних слідів рук за допомогою парів йоду не має властивості виявлення давніх слідів. Цей метод дає якісний позитивний результат у тих випадках,

Мал. 35. Електрощуп:

- 1 – тумблер вимірювання чутливості приладу,
- 2 – вимірювальний прилад,
- 3 – тумблер включення живлення, 4 – рукоятка,
- 5 – металева призма,
- 6 – штанга, 7 – електродний наконечник, 8 – електроди,
- 9 – шкіра.

Електроди даного приладу при роботі з ним постійно знаходяться під напругою, але, у силу того, що вони ізольовані один від одного, струм у ланцюзі відсутній. Циркуляція струму в ланцюзі можлива тільки в тому випадку, коли ланцюг замкнеться, тобто між електродами виявиться опір – яке-небудь електропровідне середовище, наприклад, вода, ґрунт.

З початком занурення електродного наконечника в ґрунт починає рухатися стрілка мікроамперметра, показуючи величину сили струму в шарі ґрунту, що контактує з електродами. Сила струму непостійна і коливається в порівняно невеликих межах у міру занурення електродного наконечника в товщу середовища, що досліджується.

Показання мікроамперметра залежать від багатьох факторів, але головним з них є питомий електроопір води, що знаходиться в порах (капілярах) ґрунту. А питомий електроопір води залежить від кількості розчинених в ній речовин мінерального й органічного походження.

У тих випадках, коли в землю закопано об'єкт органічного походження, довкола нього утвориться зона зі зниженим питомим електроопором.

Це пояснюється розчиненням у воді, що просочує ґрунт газоподібних, і рідких продуктів гниття білкових речовин і утворенням свого роду електроліту. Входження електродів щупа в зону зниженого питомого електроопору спричиняє збільшення сили струму.

За характером зміни електроструму і його максимальної величини можна орієнтовно міркувати про природу предмета, від зіткнення з яким зростає струм.

Наприклад, при електрозондуванні ґрунту над місцем поховання трупа, що знаходиться в стадії гниття, мікроамперметр показує помітне зростання сили струму вже з того моменту, коли наконечник щупа наближається до трупа на відстань, рівну приблизно 20 – 25 см. Максимальна ж величина сили струму має місце при зіткненні наконечника щупа з трупом. При цьому вона в 12–16 разів перевищує середню силу струму, що відповідає тій частині ґрунту, яка вільна від продуктів гниття трупної маси.

коли сліди залишені в межах від 7 днів до двох з половиною місяців. [127, 22–23] Однак у криміналістичній літературі зустрічаються випадки, коли латентні сліди рук були виявлені за допомогою йоду через десять років. [97, 159] Відзначені невідповідності в результатах виявлення давніх слідів пояснюються різним змістом найбільш стабільної до різних несприятливих умов жирового компонента потожирової речовини. [750, 23]

До фізико-хімічних методів пошуку доказової інформації відноситься і метод, заснований на зміні електричного опору у визначених середовищах, що нагадує електроліти. Цей метод на практиці реалізується за допомогою використання електрощупа, який застосовується як для пошуку заповнених і затоплених трупів чи їхніх частин, так і для пошуку металевих предметів, схованих у землі, воді й інших рідких і грузлих середовищах, електропровідність яких значно менша, ніж у металів.

Прилад придатний для пошуку трупів (в одязі і без одягу), що знаходяться як у сухих, так і вологих (заболочених) ґрунтах. За допомогою його можна відшукувати предмети, виготовлені з будь-яких металів, що знаходяться в землі, воді й інших електропровідних середовищах (силос, нечистоти тощо), за умови якщо контактуванню щупа з предметом не перешкоджає упакування з матеріалів, що є діелектриками (деревина, пластмаса, скло, кераміка тощо).

Глибина занурення щупа в обстежуване середовище – 1,4 м. Довжина електрощупа – 1,5 м; діаметр штанги – 13 мм; максимальний діаметр електродного наконечника – 16 мм. Джерело електроструму – сухий елемент типу “Марс” (ЕДС – 1,5 в).

При виявленні металевих предметів сила струму зростає не плавно, а раптово, стрибкоподібно: стрибок відбувається в момент зіткнення наконечника щупа з поверхнею металевого предмета. [268, 29–32; 519, 332–333; 537, 162–165]

Хімічні методи пошуку доказової інформації використовуються в тих випадках, коли застосування фізичних чи фізико-хімічних методів не дає позитивного результату.

Ці методи можуть бути використані для пошуку старих слідів рук, слідів крові, у тому числі і заправних, і прихованих трупів.

Для виявлення старих латентних слідів рук використовуються хімічні методи, реагентами в якій можуть бути використані розчини азотнокислого срібла, нінгідрин чи алоксана в ацетоні. При використанні цих методів у процесі слідчого огляду необхідно звернутися за допомогою спеціаліста-криміналіста. [196, 62]

При роботі з нінгідрином дія його заснована на хімічній реакції з амінокислотами і білками речовини сліду. Ця реакція має виняткову чутливість. У результаті слід набуває рожево-фіолетове чи пурпурне забарвлення. Причому, взаємодіючи з різними амінокислотами, нінгідрин дає різне забарвлення. Чутливість реакції з більшою частиною амінокислот дуже висока, якщо реакція протікає в умовах кімнатної температури. Тоді тривалість її 1 – 2 дні. Забарвлення слідів за цей час досягає максимальної інтенсивності. Тому краще утримуватися від теплової обробки.

Якщо все-таки необхідна швидка обробка, можна скористатися експрес-методом проявлення: після випаровування ацетону об'єкт сильно змочується 1% – ним розчином нітрату міді в ацетоні і відразу піддається термообробці – за допомогою гарячої праски через аркуш паперу. Сліди проявляються негайно ж. Забарвлення всієї поверхні об'єкта не змінюється, оскільки нінгідрин на вільних від сліду ділянках нейтралізується.

Важливо враховувати сумісність нінгідрин з іншими засобами, які використовуються для виявлення латентних слідів рук. Встановлено, що найчастіше розчинник, який застосовується – ацетон – розчиняє жировий компонент речовини сліду. Тому нінгідрин у розчині ацетону не можна використовувати раніше методів, орієнтованих на жировий компонент, зокрема, порошкового методу. Після нінгідрин можна застосувати азотнокисле срібло.

Оцінюючи дії нінгідринового реактиву на об'єкти, що піддавалися зволоженню, варто враховувати, що у вологому середовищі відбувається вимивання амінокислот. Тому нінгідрин застосовувати в таких випадках недоцільно, тут ефективніше використовувати проявники, орієнтовані на більш стійку жирову компоненту. [750, 25–27]

Застосування нінгідрин не є тим методом, що може забезпечити виявлення деталей узору з високим рівнем здатності. Причина полягає в тому, що амінокислотна складова потожирової речовини сліду в найбільшій мірі випробовує ситуаційні впливи. З одного боку, не у всіх людей у складі речовини сліду є достатня для виявлення чуттєвими методами кількість білків і амінокислот. [127, 20] З іншого боку, далеко не завжди вони рівномірно розподілені уздовж гребенів слідів узору. Звичайно має місце скупчення амінокислот і білків біля пор, що викликає крапкове фарбування слідів, яке спостерігається дуже часто.

Не рекомендується виявляти сліди за допомогою нінгідрин, якщо надалі передбачається проводити судово-медичне експертне дослідження речовини сліду.

Якщо з метою виявлення латентних слідів використовувалося запылення порошками чи окочпчення їх на пористих поверхнях, то це виключає наступне застосування нінгідрин чи азотнокислого срібла. [95] У зв'язку з цим є рекомендації, щоб наносити розчин нінгідрин на оброблений порошок папір не з лицьової сторони, а зі зворотної. [127, 25]

Основний показник ефективності нінгідрин, що характеризує його чутливість до мікрокількостей речовини сліду, – здатність виявляти давні сліди. В криміналістичній літературі наводяться окремі дані про виявлення за допомогою нінгідрин відбитків пальців давністю 30 – 35 років. Не менш важливо те, що при виявленні слідів нінгідрином є можливість міркувати про термін давнини латентного сліду за зміною забарвлення виявлених слідів різної давнини, відібраних у тієї самої особи. [750, 28]

Застосування азотнокислого срібла засновано на хімічній взаємодії з хлоридами потожирової речовини. Реакція носить фотохімічний характер. Срібло, що виділяється в результаті, додає слідам забарвлення. Закріплення виявленого зображення здійснюється

в розчині гіпосульфиту натрію (основний складовий компонент звичайного закріплювача, що використовується в чорно-білій фотографії). Проявник уявляє собою 5–10%–ний водяний розчин. Як і при застосуванні нітгідрина, використання азотнокислого срібла непридатно, коли об'єкти піддавалися зволоженню (хлориди речовини сліду при такому впливі вимиваються).

Давнина виявлення слідів азотнокислим сріблом за окремими даними не перевищує шести місяців. [127, 22–23]

Властивість іонів хлору проникати згодом, наприклад, у товщу паперу рекомендується використовувати для встановлення давнини слідів. Так, наприклад, для сухого опалювального приміщення слід папілярного узору місячної давнини стає нечітким, але проте залишається придатним для ідентифікації протягом трьох місяців зображення сліду на зворотному боці паперу, утворений унаслідок проникнення іонів хлору в товщу паперу. Виявлення слідів 5–6-місячної давнини азотнокислим сріблом не дає чіткої картини. У залежності від результату виявлення і представляється можливим у визначених межах оцінити давнину утворення сліду.

Недоліком розглянутих вище хімічних методів виявлення латентних слідів рук є те, що вони, як правило, використовуються в лабораторних умовах або в крайньому випадку їх можна використовувати в умовах приміщення. У польових умовах їхнє використання створює визначені труднощі. Разом з тим азотнокисле срібло є дефіцитним і дорогим реактивом. [179, 86; 603, 44] Зазначені вище методи хімічного виявлення латентних слідів рук, хоча й ефективні у визначених умовах, не позбавлені недоліків (складність застосування, тривалість процесу виявлення тощо), що, природно, утрудняє їхнє застосування.

На сторінках криміналістичних видань рекомендується для виявлення латентних слідів рук більше простий і ефективний хімічний метод, заснований на реакції перманганату калію (марганцево-кислий калій, марганцовка) з органічними речовинами сліду. [179, 87]

Реактив перманганату калію дуже розповсюджений і доступний, що для практики є дуже бажаним фактором.

Для виявлення латентних слідів рук – свіжих і старих (в експериментах виявлялися сліди, термін давнини залишення яких складав 30 діб) – готується розчин 0,5–1 г перманганату калію в 50–60 мл води (бажано дистильованої).

До зазначеного розчину додають 0,2–0,8 мл концентрованої сірчаної кислоти. Після цього розчин перемішують і, якщо є осад, фільтрують (частки осаду приховують чіткість виявленого сліду). У такому вигляді розчин готовий до використання і може зберігатися у відповідних умовах тривалий час.

При необхідності виявити сліди розчин виливається у ванночку. Об'єкт, на якому припускають наявність слідів рук (аркуш паперу, поліетиленова плівка і вироби з неї, предмети зі скла, пластмаси), занурюється в розчин і робляться поступальні рухи для припливу свіжого розчину до місця сліду. Слід, якщо він є на об'єкті, що досліджується, практично миттєво починає проявлятися, забарвлюючись в насичений коричневий колір.

Якість сліду, що виявляється, досить висока – вдається отримати як чітке відображення папілярного узору і його деталей, так і відображення пор.

Після виявлення сліду об'єкт занурюють у чисту воду для видалення залишків розчину проявника.

Якщо об'єкт, на поверхні якого передбачається наявність латентних слідів рук, через форму чи розміри не можна помістити у ванночку з розчином, останній можна наносити на поверхню об'єкта за допомогою тампона, дактилоскопічного флейцевого пензля чи піпеткою. При цьому необхідно дотримувати визначену обережність, щоб не зруйнувати слід.

Поряд з виявленням латентних слідів рук людини хімічними методами і засобами, у комплекті техніко-криміналістичних засобів слідчого і прокурора-криміналіста є засоби, призначені для виявлення хімічними методами латентних слідів крові або видимих, але таких, які підлягають диференціації і підтвердженню, що виявлені сліди є саме слідами крові людини. До них відносяться гідроперит, реактив Воскобойникова і люминол.

Гідроперит є заміником перекису водню, що швидко розкладається при збереженні і втрачає свої властивості. Для отримання робочого розчину 2 таблетки гідропериту розчиняються в 100 мл кип'яченої води.

Крапля розчину наноситься на поверхню об'єкта, що досліджується і на якій виявлені сліди, схожі на кров. Якщо вони утворені кров'ю, то через кілька секунд крапля рідини сильно спінюється, що добре помітно неозброєним оком або при спостереженні за допомогою лупи. Розчин гідропериту реагує з відносно свіжими слідами і може залишитися без зміни, якщо сліди крові піддалися дії миючих, дезінфікуючих засобів, ультрафіолетового випромінювання сонця чи загнили. Гідроперит є фармацевтичним препаратом і є в аптеках. [389]

Реактив Воскобойникова складається із суміші трьох компонентів: основного бензидина, перекису барію і лимонної кислоти, взятих у співвідношенні 1: 4 : 10.

Зазначені речовини упаковані окремо. Після отримання комплекту їх необхідно висипати на чистий аркуш паперу, ретельно перемішати і висипати в один із флаконів, що звільнився.

Методика пошуку і визначення в слідах крові за допомогою реактиву Воскобойникова полягає в наступному:

1) Незвелика кількість реактиву, що уміщається на кінчику ножа (0,1–0,2 г), розчинити в 2–5 мл (1 чайна ложка) кип'яченої води. Отриманий розчин повинен бути безбарвним. Посиніння розчину свідчить про необхідність замінити воду на більш чисту (дистильовану). Якщо реактив цілком не розчинився, його можна злегка підігріти.

2) Помістити зскріб сліду схожої на кров речовини чи забруднену ворсинку тканини на фільтрувальний (промокальний) папір і додати 1–2 краплі розчину. У випадку наявності крові папір навколо зразка через 15–30 сек синіє.

3) Для дослідження крапкових плям і бризок повернути на сирник шматочок вати, зволожити її в розчині і прикласти до об'єкта, що досліджується. У позитивному випадку вата синіє.

Позитивна реакція з реактивом Воскобойникова є підставою тільки для можливого висновку про те, що пошуком виявлена кров, тому що є ряд інших речовин, які викликають посиніння. Однак застосування цього реактиву дозволяє швидко виключити більшість некров'яних слідів (наприклад, ягідні, фруктові взагалі, винні тощо) при проведенні попереднього дослідження в процесі слідчого огляду і тому розглянутий реактив має велике значення для орієнтування слідчого щодо належності знайдених слідів.

Чутливість реакції досить висока: посиніння настає при давнині сліду крові до десяти років і при розведенні реактиву 1:100000. Прання з милом, кип'ятіння, прогладжування гарячою праскою, обробка бензином, ацетоном, содою, нашатирним спиртом мало впливає, можна сказати практично не впливає на ефективність цієї проби. [602, 35–39]

Серед хімічних реактивів, які використовуються на сучасному етапі для оперативного попереднього дослідження слідів з метою їхнього віднесення до слідів крові, особливий інтерес представляє люминол. На можливість застосування люминолу для попереднього визначення наявності крові в слідах указувалося ще в 1962 році.

Незважаючи на очевидні переваги застосування в криміналістичних цілях люминола, що полягають в його чутливості і можливості обробляти значні площі, цей засіб дуже рідко використовується в слідчій практиці.

Впровадженню люминола в слідню практику перешкоджають наступні обставини:

1) розповсюджені серед спеціалістів в галузі судової медицини і слідчих працівників уявлення про те, що вплив розчину люминола на сліди крові в більшому чи меншому ступені затрудняє чи навіть узагалі виключає можливість їх наступного судово-медичного експертного дослідження;

2) недостатня розробленість методики застосування розчину люминола для виявлення і попереднього дослідження слідів крові. [246, 3–4]

Використання для пошуку і виявлення слідів крові люминола по своїй сутності полягає в тому, що при взаємодії крові із содовим розчином люминола в присутності перекису водню чи розчину гідропериту виникає блакитнувате світіння, яке добре спостерігається в темряві.

Методика виявлення крові в слідах за допомогою люминола зводиться до наступного:

1) В одному літрі дистильованої води розчинити послідовно 5 г кальцинованої соди і 0,1 г люминола марки "ЧДА" (чистий для аналізів).

Готовий розчин може зберігатися біля півроку, не змінюючи своїх властивостей, у щільно закупореному скляному посуді з темного скла.

2) Безпосередньо перед використанням додати до 1 л розчину 10 мл 30%- відсоткового або 100 мл 3%-відсоткового перекису водню. Отриманий робочий розчин повинен бути використаний негайно, до збереження він непридатний.

Якщо необхідно приготувати меншу кількість робочого розчину, то навішення кальцинованої соди і люминола, а також обсяг перекису водню повинні бути зменшені у відповідних частках.

Після введення в розчин люминола перекису водню виникає природне світіння (фон). Використання для приготування розчину люминола дистильованої води низької якості і недостатньо очищених реактивів викликає посилення фону, а чим слабкіше фон, тим легше уловити світіння замитих, зачищених і невеликих за розміром слідів крові.

Крім того, зкупчення рідини з підвищеним природним світінням може бути помилково прийняте за виявлені сліди, можливо, утворені кров'ю. Тому для приготування розчину люминола необхідно використовувати тільки аптечну дистильовану воду, яка не зберігалася в металевій тарі. Готувати розчин необхідно в чисто вимитому і обполісаному дистильованою водою скляному посуді, використовуючи чисті хімічні реактиви.

3) Затемнити приміщення, що оглядається, чи пристосувати для проведення попереднього дослідження об'єктів темну кімнату.

Пошук крові в слідах за допомогою розчину люминола в польових умовах здійснюється з використанням для затемнення ділянки різних підсобних предметів (щільних накидок, наметів, спеціально виготовлених з цією метою шухляд, у бічних стінках яких роблять отвори з закріпленими нарукавниками для рук, а у верхній частині шухляди, у центрі робиться отвір із блендою для захисту очей від проникнення зовнішнього світла при спостереженні реакції). Малогабаритні предмети і зскріб можуть оглядатися в затемненому салоні пересувної криміналістичної лабораторії. В усіх випадках спостереження необхідно адаптувати до темряви очі протягом приблизно 2–3 хв доти, поки не стане помітним легке природне світіння робочого розчину (фон).

4) Нанести реактив люминола на поверхню об'єкта, що досліджується, за допомогою пульверизатора з гумовою грушею або універсального пристрою, шляхом розбризкування. Одиначні плями допускається обробляти за допомогою сильно зволоженого ватного тампона. При взаємодії люминола з плямами крові виникає яскравий спалах блакитного світіння. Деякі плями можуть світитися тільки по краях, центральна їхня зона залишається темною. Світіння повільно згасає і залишається помітним протягом 3–4 хв. Повторна обробка приводить до нового спалаху, аналогічного за часом світіння. Починають світитися центральні зони плям, якщо вони спочатку залишалися темними.

Сліди крові в товстих довговорсових тканинах починають світитися після 2–3 разів оббризувань з інтервалом 2–3 хв, тому що реактиву потрібно час, щоб проникнути в глибину матеріалу. Замиті плями крові, а також піддані хімічному чищенню світяться слабкіше і менше за часом. Область світіння має розпливчасті границі і виходить за межі локалізації первісної плями.

5) Частки ґрунту, вилучені з місць, на яких передбачається знаходження слідів крові, підозрілі ворсинки, частини зскрібу опустити безпосередньо в невелику судину з частиною приготовленого реактива. При наявності крові фонове світіння різко збільшується.

Реакція з люминолом не специфічна тільки для крові. Є ряд речовин-імітаторів (сік буряка, моркви, деякі солі металів, вино, чорнило; жовч тощо), що викликають схоже світіння. Однак, як правило, взаємодія люминола з речовинами-імітаторами викликає менш яскраве і нетривале світіння, причому повторне оббризування не дає ніякого ефекту.

Попереднє дослідження криміналістичних об'єктів на наявність крові необхідно проводити з невеликою частиною субстрату чи сліду з окремими ворсинками тканини чи схожих на кров забруднень для того, щоб надати в розпорядження судово-медичних експертів достатню кількість не обробленого реактивами матеріалу. Значні за площею поверхні оббризкуються розчином люминола тільки в тому випадку, якщо на них не-

має видимих слідів, схожих на кров, але є підозри, що сліди крові були попередньо знищені чищенням чи пранням. [245; 246; 585, 50–54; 600, 35–39]

За своїм ефектом (яскраве світіння в темряві слідів крові, замитих і підданих іншому впливу з метою їхнього знищення, збереження топографії слідів через значний проміжок часу після їхнього утворення) реакція крові з розчином люмінола може зробити сильний психологічний вплив на підозрюваного (обвинувачуваного), у присутності яких проводиться слідчий огляд. Цим визначаються особливості тактики застосування розчину люмінола, яка полягає в наступному:

1. Перед початком слідчого огляду підозрюваний (обвинувачуваний) допитується про можливу наявність слідів крові на місці і предметах, що підлягають попередньому дослідженню, а також про їхнє походження.

2. Підозрюваному (обвинувачуваному) роз'яснюється суть реакції крові з люмінолом. Реакція наочно демонструється на заздалегідь підготовленому зразку, що уявляє собою, наприклад, шматок білої бавовняної тканини з заздалегідь нанесеною кров'ю (донорською чи трупа), висушеної при кімнатній температурі. Підозрюваному (обвинувачуваному) також роз'яснюється, що схожа реакція може відбуватися й у процесі взаємодії розчину люмінола з деякими іншими речовинами.

3. При виявленні зон світіння, особливо якщо вони мають вид, характерний для слідів крові (бризки, патьоки, плями, калюжі) або розташовані в таких місцях, як ліжко, ванна кімната тощо, слідчий огляд доцільно призупинити і допитати підозрюваного (обвинувачуваного) про походження виявлених слідів. При цьому можуть бути отримані важливі дані про участь його в скоєнні злочину, місцезнаходженні знаряддя убивства, трупа, про співучасників тощо [246, 11–12]

З метою пошуку прихованих трупів використовується спеціальний прилад "Пошук-1" – (газовий індикатор). В основу дії приладу покладений метод експресного хімічного аналізу проби повітря, взятого з ґрунту. Наявність у пробі газоподібних продуктів гниттєвого розпаду трупа (сірководень, сіркоорганічні й аміачні з'єднання) фіксується миттєвою зміною забарвлення хімічного реагенту-індикатора.

Конструктивно прилад складається із трьох основних вузлів: порожнього щупа, газозабірної пристрою й індикаторної камери.

Щуп призначений для забору повітря із ґрунту. Він виконаний у вигляді п'яти сталевих трубок, що згвинчуються, з рукояткою і штуцером наприкінці. До останньої трубки, виготовленої з отворами для усмоктування повітря з ґрунту, приєднаний гострий сталевий наконечник.

На трубки надівається обмежник – "парасолька", що перешкоджає проникненню свіжого повітря з поверхні ґрунту. Його положення фіксується за допомогою спеціального гвинта. Довжина щупа дозволяє вести пошук у ґрунті на глибині до 1,5 м.

Газозабірний пристрій призначений для усмоктування повітря з ґрунту. Уявляє собою ручний насос, що складається з дюралюмінієвого циліндра, у порожнині якого за допомогою штока переміщується поршень. У нижній частині циліндра знаходяться впускний і випускний клапани. Перший з'єднується гумовою трубою зі штуцером на рукоятці щупа; другий – зі штуцером на індикаторній камері.

Індикаторна камера призначена для селективного хімічного аналізу повітря, що пропускається через неї. У ній встановлені дві катушки з індикаторною стрічкою з батисту, прорісаної 15%-відсотковим водняним розчином оцтовокислого свинцю. Від впливу газоподібних продуктів розкладання речовин органічного походження індикаторна стрічка набуває характерного коричнево-бурого забарвлення. Порядок роботи з приладом наступний.

Натисканням на рукоятку занурити щуп на потрібну глибину в землю (до притиснення до землі обмежника – "парасольки"), повільно висувачи поршень за шток, зробити забір повітря з ґрунту. Потім, вводячи поршень у циліндр, пропустити взятий ґрунтовий газ через індикаторну камеру. Проробити 3 – 5 прокачувань повітря з кожної точки пошуку, одночасно спостерігаючи за забарвленням індикаторної стрічки. При наявності в пробі повітря продуктів гниття на індикаторній стрічці внаслідок утворення сірчистого свинцю появляються плями від ясно-коричневого до темно-бурого кольору, у залежності від концентрації продуктів розпаду й обсягу ґрунтового повітря, що пропускається. Необхідно мати на увазі, що позитивна реакція може бути викликана наяв-

ністю в даному місці яких-небудь продуктів гниття, наприклад, тваринного походження, а також наявності сірководню та інших газів поблизу смітників, каналізаційних пристроїв, хімічних і металургійних підприємств тощо. Реакція приладу на різні сірко-органічні речовини (меркаптани) є його технічним недоліком.

Вирішальним фактором реакції приладу є інтенсивність розкладання трупа. Глибина виявлення залежить від щільності, структури і ступеня вологості ґрунту. Тому найбільш сприятливі умови для використання приладу створюються влітку, у теплу суху погоду. У зимовий час, коли труп не розкладається, а також при великій вологості ґрунту, прилад може не дати позитивної реакції. У цьому випадку прилад реагує лише тоді, коли наконечник щупа торкається трупа. [268, 25–29; 519, 332; 537, 165–166]

Такі основні методи і засоби криміналістичної техніки, які використовуються при проведенні попереднього дослідження криміналістичних об'єктів у процесі слідчого огляду з метою пошуку, знаходження і виявлення як видимої, але такої, що підлягає диференційованому відбору або прихованої злочинцем (навмисно чи не по його волі), так і невидимої або слабковидимої доказової інформації.

4.3. Методи і засоби криміналістичної техніки, які використовуються з метою фіксації знайденої або виявленої доказової інформації при проведенні слідчого огляду

Серед цілого ряду приватних криміналістичних теорій, що формуються, вчення про фіксацію доказової інформації займає одне з найважливіших місць як по своїй практичній значимості, так і по актуальності. Це пояснюється тим, що проблематика фіксації доказової інформації – невід'ємна частина комплексу проблем, пов'язаних з вивченням і використанням закономірностей пошуку і виявлення доказової інформації. Її актуальність і важливість пояснюється тим значенням, як кримінально-процесуальним, так і криміналістичним, яке має фіксація доказової інформації в процесі доказування, тією роллю, що значення фіксації доказової інформації відіграє як стимул розвитку, удосконалювання її засобів і методів у криміналістичній науці. У той же час формування даної приватної криміналістичної теорії не можна вважати завершеним, оскільки нові засоби фіксації, що появилися в останній час, спонукають до перегляду ряду процесуальних положень, технічних і тактичних рекомендацій по здійсненню процесів фіксації. [35, 217; 36, 117]

Успіх розслідування і розкриття злочинів багато в чому залежить від якості фіксації доказової інформації. Тому особа, яка проводить слідчий огляд, повинна завжди пам'ятати, що від якості фіксації ходу огляду і його результатів багато в чому залежить успіх усієї слідчої дії: можна дуже ретельно провести огляд, але, якщо при цьому його фіксація буде здійснена некваліфіковано, уся подальша пророблена робота піде нанівець. [70, 22]

Термін “фіксація” перейшов у російську мову з латинської мови, зберігши свою семантику: 1) відзначати на папері чи у свідомості (записувати, замальовувати, запам'ятовувати); 2) остаточно встановлювати; 3) зосереджувати, направляти; 4) закріплювати у визначеному положенні; 5) обробляти фіксажем. [448, 740]

Цей термін застосовується в різних галузях знань, але завжди позначає яку-небудь діяльність, спрямовану на збереження визначених параметрів об'єктів.

Проблема фіксації багатопланова. Ми зупинимося на її криміналістичному аспекті, однак, повнота його розгляду вимагає хоча б короткого аналізу її процесуального, гносеологічного й інформаційного аспектів.

У літературі з кримінального процесу і криміналістики у відношенні визначення поняття фіксації висловлюються різні точки зору. Разом з тим, переважна більшість дослідників визнають, що фіксація доказової інформації – це один з елементів такої стадії кримінального процесу, як пошук, знаходження, виявлення і вилучення доказової інформації. Вперше ця думка затвердилася в криміналістичній літературі після її обґрунтування в роботах А. І. Вінберга, який писав, що фіксація доказів – елемент зби-

рнання доказів, їх закарбування, закріплення. "Під збиранням доказів, – писав А. І. Вінберг, – розуміється сукупність дій по закріпленню, фіксації, вилученню і збереженню різних доказів". [294, 6]

На думку М. С. Строговича, процесуальне закріплення доказів складає самостійний етап процесу доказування поряд з виявленням, перевіркою й оцінкою доказів. Під закріпленням він розумів фіксацію доказів у встановлених законом процесуальних формах. [620, 302] Цієї ж позиції дотримуються й інші автори, які виділяють закріплення доказів у самостійний етап доказування. [651, 161] Інша група авторів-процесуалістів вважають фіксацію доказів елементом їхнього збирання, поряд з виявленням доказів. [363, 33–34; 597, 119]

У криміналістичній літературі справедливо відзначається, що фіксація виконує істотну пізнавальну функцію, деякою мірою заміняє суду безпосереднє сприйняття зафіксованої інформації.

Прагнучи виразити сутність розглянутого поняття, різні автори користуються неоднаковими термінами. В кримінально-процесуальній літературі частіше говорять про "закріплення доказів", про їхнє "процесуальне оформлення". Під цим розуміють "Відображення в процесуальних актах виявлених слідчим фактичних даних", "процесуальне посвідчення і документування зібраних доказів", закріплення доказів у встановлених процесуальних формах. [41, 29; 339, 55; 702; 703; 704; 705] У криміналістичній літературі акцент робиться на вказівку об'єктів фіксації – переважно на матеріальні утворення, а також на засоби і методи фіксації. Поняття останньої і розглядається найчастіше стосовно до конкретного виду об'єктів фіксації.

У криміналістичному аспекті визначив поняття фіксації доказової інформації О. К. Пюсса, який підкреслює, що "Під фіксацією доказів варто розуміти закріплення фактів, що визначають їхній зміст, у такому стані, у якому вони були безпосередньо сприйняті органами почуттів людини". [511, 42] А. Н. Басалаєв дає визначення фіксації в криміналістиці стосовно до результатів огляду місця події. "Під фіксацією результатів огляду місця події варто розуміти дії особи, що робить огляд, і запрошеного нею спеціаліста, які здійснюються в процесуальному порядку, що спрямовані на закріплення (закарбування) обстановки місця події виявлених речових доказів, з обов'язковим описом засобів, методів і об'єктів фіксації в протоколі огляду місця події". [21, 7]

Стосовно до огляду місця події давав визначення криміналістичної фіксації доказової інформації і В. П. Колмаков, який писав, що під фіксацією результатів огляду місця події прийнято розуміти дії, які здійснюються у встановленому кримінально-процесуальному порядку, що спрямовані на закріплення, закарбування за допомогою протоколювання і науково-технічних прийомів загальної картини місця події, а також властивостей, станів і ознак виявлених слідів і предметів, що можуть стати доказами в справі. [264, 15] Аналогічної точки зору дотримуються і інші криміналісти. [457, 18]

Криміналістичний аспект поняття фіксації доказової інформації носить змістовний характер, тому що в ньому робиться наголос на дії по фіксації доказової інформації і засоби цих дій. "Фіксація в криміналістиці, – на думку І. В. Макарова, – це система цілеспрямованих дій по закріпленню фактичних даних, що виявляються, з метою виконання завдань ... кримінального судочинства". [383, 83] В. Е. Шабалін визначає фіксацію доказової інформації в криміналістиці "... як вироблену з дотриманням процесуальних правил і за допомогою засобів і прийомів криміналістики діяльність визначених осіб, спрямовану на збереження стосовних до справи фактичних даних і проведену в рамках процесуальних норм, що забезпечують доказове значення цих даних". [702, 5]

Визначення фіксації, запропоноване І. В. Макаровим є, на його думку, "найбільш загальне визначення поняття фіксації, реалізованої в процесуальній і непроцесуальній сферах діяльності по боротьбі зі злочинністю". [383, 83]

Окремі криміналісти стверджують, що з гносеологічної точки зору фіксація доказів уявляє собою відображення їхнього змісту. [33, 218; 36, 119] У цьому висловленні міститься визначена частка істини. Зазначене висловлювання вірне як у відношенні процесуальної, так і у відношенні більшості визначень криміналістичної фіксації. Однак його не можна поширити, наприклад, на такі види криміналістичної фіксації, як перенесення речовини сліду на спеціальний матеріальний носій чи підвищення міцності, тобто закріплення речового доказу, наприклад, розірваного чи спаленого документа. Отже,

ніякого відображення в зазначених випадках не відбувається. Термін же “закріплення” у точному значенні даного слова означає підвищення міцності чого-небудь. [448, 180] Стосовно до криміналістичної фіксації можна говорити про закріплення недостатньо міцних речових доказів. Однак воно іноді тлумачиться розширено, використовується як синонім терміна “закарбування або запам’ятовування” [21, 7; 383, 83] і навіть у змісті всякої фіксації взагалі, включаючи процесуальну.

На нашу думку це не цілком вдало. Запам’ятати в буквальному значенні слова – значить зобразити що-небудь тим чи іншим способом чи зберегти надовго в пам’яті, у свідомості що-небудь. [448, 186] Стосовно до криміналістичної фіксації доказів закарбуванням можна назвати, наприклад, фото- і відео- чи кінозйомку, замальовку, креслення плану чи схеми. Більш широко за обсягом знаходиться термін “копіювання” – зняття копії з чого-небудь. [448, 253] Він охоплює усі види закарбування і, крім того, скульптурне моделювання (наприклад, виготовлення зліпків з об’ємних слідів), а також неповне перенесення речовини сліду на спеціальний матеріальний носій. Прикладом неповного перенесення речовини сліду може бути перекопіювання на дактилоскопічну плівку слідів рук, виявлених спеціальними дактилоскопічними порошками. У приведеному випадку частина речовини сліду залишається на тому предметі, де слід утворився, а відбиток на дактилоскопічній плівці є його копією. У відомому змісті копіюванням будуть також звукозапис і відеозапис. Для позначення усіх видів копіювання у визначенні поняття криміналістичної фіксації доказів доцільно користуватися терміном “відображення техніко-криміналістичними засобами і методами”. [579, 55]

Викладене вище дозволяє вважати, що криміналістична фіксація не зводиться до закарбування або запам’ятовування доказової інформації, тому що в подібному випадку за її межами залишаються такі види фіксації, як підвищення міцності речових доказів і перенесення речовини сліду на спеціальний матеріальний носій.

Певну цікавість викликає визначення фіксації доказової інформації, що сформулював М. М. Лисов.

Він під фіксацією доказової інформації розуміє “... особливу видово-типову групу дій при здійсненні діяльності по виявленню і розкриттю злочинів, за допомогою яких відображаються і зберігаються (консервуються) атрибутивні, просторово-часові, генетичні і функціональні характеристики стану об’єктів, процесів, явищ, викликаних злочинною діяльністю”. [364, 31]

“Істотним недоліком цього визначення, – справедливо робив зауваження Р. С. Белкін, – є виключення з нього такого необхідного елемента фіксації, як відображення самих дій, що складають процес фіксації – їхніх умов, засобів і методів.” [36, 123]

Криміналістична фіксація доказової інформації має своєю метою забезпечення як збереження останньої, так і можливості її наступного дослідження, якщо в цьому виникне необхідність, і використання на всіх стадіях кримінального процесу, аж до винесення, а в міру необхідності – і наступного перегляду вироку.

Виходячи з аналізу змісту поняття фіксації доказів у кримінальному судочинстві і криміналістиці Р. С. Белкін визначав в такий спосіб розглянуте поняття. Криміналістична фіксація доказів – це система дій по відображенню у встановленому законом порядку фактичних даних, що мають значення для правильного вирішення кримінальної справи, а також умов, засобів і способів їхнього виявлення і закріплення. [32, 220; 36, 123] З даного визначення випливає, що:

1) фіксація доказів – це, у відомому змісті, фізична діяльність, система дій, а не чисто розумова процедура запам’ятовування яких-небудь фактів, явищ, процесів;

2) об’єктом фіксації виступають не будь-які фактичні дані, а лише ті, – як зазначається в ст. 65 КПК України, – “на основі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність чи відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, що скоїла це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи”;

3) ця діяльність спрямована на відображення об’єкта фіксації у визначених (процесуальних) формах. Отже, не всяка, нехай навіть матеріальна, форма закарбування чи запам’ятовування задовольняє вимогам фіксації доказів, відповідає цьому поняттю, а тільки встановлена кримінально-процесуальним законом;

4) у поняття фіксації доказів входить не тільки відображення самих фактичних даних, але й дії по їх пошуку, знаходженню чи виявленню, тому що допустимість доказів залежить від допустимості їхніх джерел, засобів і методів пошуку і виявлення як тих, так і інших. Для судження ж про їхню допустимість необхідна відповідна інформація, відображення якої і здійснюється при фіксації доказів;

5) нарешті, оскільки фіксація доказів є втілення фактичних даних у відповідну процесуальну форму, необхідно відбити й інформацію про самий процес фіксації (про умови, що застосовувалися техніко-криміналістичних засобах і методах фіксації), без чого неможливо досить повно й об'єктивно оцінити результати фіксації, тобто вирішити питання про повноту й адекватність відображення.

Зазначене вище дозволяє зробити висновок про те, що об'єктами відображення при фіксації доказової інформації є: 1) самі фактичні дані; 2) дії по їх пошуку, знаходженню, виявленню і фіксації; 3) умов їхнього знаходження, виявлення і фіксації; 4) засоби і методи пошуку, знаходження, виявлення і фіксації фактичних даних та інших об'єктів відображення.

Відрізняється від розглянутих вище визначень фіксації визначення, що дає М. О. Селіванов. "Криміналістична фіксація доказів – це відображення техніко-криміналістичними засобами і методами доказової інформації, підвищення міцності речових доказів і перенесення речовини сліду на спеціальний матеріальний носій, з метою забезпечення збереження доказів, а також можливості їхнього дослідження і використання протягом всього кримінального судочинства". [579, 55]

Зі змісту приведеного визначення випливає, що доказова інформація, її засоби і методи відображення – основні об'єкти фіксації. Недоліком цього визначення є відсутність у ньому вказівки на процесуальний порядок діяльності при здійсненні фіксації.

Процесуальний порядок фіксації, як правило, жорстко регламентований законом. Передбачається процесуальна форма, якою повинні бути наділені результати фіксації, її реквізити, послідовність, спосіб прилучення до справи результатів фіксації, спосіб їхнього посвідчення. Закон містить перелік технічних прийомів фіксації, але в ньому немає вказівки на технічні засоби фіксації, їхнього переліку. Тому вказівка у визначенні поняття фіксації на процесуальний порядок повинна мати місце.

Виходячи із висвітлення, розглянутих вище визначень відносно поняття фіксації доказів як із процесуальної точки зору, так і з криміналістичної, і з урахуванням висловлених зауважень, аналізуємо поняття можна визначити таким чином:

Криміналістична фіксація доказової інформації при проведенні слідчого огляду – це особлива група дій, що здійснюються слідчим відповідно до кримінально-процесуального закону і спрямованих на відображення обстановки, ходу і результатів слідчого огляду, а також на відображення і збереження знайдених чи виявлених за допомогою техніко-криміналістичних засобів і методів криміналістичної техніки об'єктів чи їх ознак, подій, процесів і явищ (що мають доказове значення), викликаних злочинною діяльністю, з метою наступного дослідження (окремих з них) і використання для успішного розслідування і розкриття злочину.

Фіксація речових доказів, за загальним правилом, повинна здійснюватися у вигляді прилучення їх до справи в оригіналі. Але це не завжди можливо, наприклад, у силу громіздкості чи неможливості відокремити частину від цілого, труднощі збереження сліду чи непропорційності матеріальних витрат, витрати часу і праці, а також у випадках, коли слідоутворюючий об'єкт важко зберегти в оригіналі для подальшого дослідження. Іноді оригінал взагалі не вдається знайти. У подібних випадках фіксація сліду здійснюється шляхом фотографування, виготовлення зліпків, перекопіювання на дактилоплівку тощо, тобто шляхом виготовлення похідного речового доказу. [219, 79]

Природно, що ступінь надійності відомостей, отриманих з первісного джерела, вище, ніж з похідного, оскільки не виключається втрата чи перекручування доказової інформації при її передачі від одного джерела до іншого. Звідси, однак, не впливає, що похідні докази не повинні використовуватися під час доказування. Навпаки, такі докази можуть мати важливе значення: по-перше, першоджерело не завжди може бути використане (наприклад, при втраті документа); по-друге, похідний доказ допомагає пере-

вірити первісний, а іноді і знайти його. [218, 28–29] Тому, як справедливо зазначав ще в 70-і роки минулого століття професор А. І. Вінберг “незамінність первісного речового доказу нема необхідності фетишизувати, закриваючи діючій практиці можливість у необхідних випадках використовувати похідні речові докази” [84, 45].

Вітчизняні криміналісти розробили достатньо досконалі наукові засоби і способи дослідження похідних доказів, які більше чи менше повно зберігають ідентифікаційні ознаки первісних речових доказів. Це стало особливо помітно в зв'язку з початком використанням полімерів, як одного із кращих засобів фіксації речових доказів у вигляді об'ємних слідів-відображень.

Тому варто приділити належну увагу методам і засобам криміналістичної фіксації як первісних речових доказів, так, особливо, і їхніх відображень – похідних речових доказів.

У криміналістичній літературі окремі автори по-різному висловлюють своє відношення до визначення різновиду методів і засобів криміналістичної фіксації доказової інформації.

Так, наприклад, одні вчені-криміналісти в залежності від форм фіксації доказової інформації, яких вони називають чотири: 1) вербальна (словесна); 2) графічна; 3) предметна; 4) наочно-образна, називають чотири основних методи фіксації: вимір, опис, моделювання і наочно-образний. Технічними засобами реалізації цих методів виступають: а) при вербальній формі фіксації – протоколювання, звукозапис; б) при графічній формі фіксації – графічне відображення (схематичні і масштабні плани, креслення, кроки, малюнки, у тому числі мальовані портрети); в) при предметній формі фіксації – вилучення предмета в оригіналі і його консервації, виготовлення матеріальних моделей (реконструкція, у тому числі макетування; копіювання; отримання зліпків і відбитків); г) при наочно-образній формі – фотографування (у видимих і невидимих променях), кінозйомка, відеозйомка. [32, 222; 36, 125]

Інші вчені вважають, що можуть бути виділені наступні чотири форми фіксації доказів: 1) знакова, яка застосовується для закріплення вербальної (вираженої за допомогою слова) інформації; 2) предметна; 3) наочно-образна і 4) графічна, яка застосовується для закріплення інформації, вираженої у фізичних ознаках матеріальних об'єктів. [630, 257; 710, 159] До знакової форми фіксації, у першу чергу, відноситься протоколювання. Предметна форма фіксації складається в прилученні до справи предмета – носія інформації в оригіналі, а також виготовлення його фізично подібних моделей, тобто зліпків і відбитків. Наочно-образна форма фіксації, як і предметна, застосовується для збереження і передачі інформації, вираженої у фізичних ознаках матеріальних об'єктів. Однак вона істотно відрізняється від предметної тим, що об'єкт не прилучається у своєму натуральному вигляді, а лише відтворюється у вигляді зображення, наочного образу. Наочно-образна фіксація реалізується у виготовленні фотографій, кіно- і відеофільмів, а також малюнків і мальованих портретів. Графічна форма фіксації реалізується в складанні планів і схем. [710, 159–162]

На думку третьої групи авторів, методами криміналістичної фіксації доказової інформації є: а) складання протоколів; б) складання планів і схем-ескізів; в) фотографування; г) вилучення предметів речових доказів в оригіналі; д) зняття копій-зліпків з об'ємних слідів і перенесення виявлених слідів рук за допомогою дактилоскопічних порошків на спеціальні плівки. [5, 6]

На думку окремих вчених-криміналістів в основу розподілу методів криміналістичної фіксації доказової інформації повинен бути покладений характер фіксації, обумовлений її технічними засобами і методами. На думку цих авторів, насамперед, необхідно виділити три різних види криміналістичної фіксації: 1) відображення доказової інформації (у тому числі закарбування або запам'ятовування); 2) підвищення міцності речових доказів; 3) перенесення речовини сліду на спеціальний матеріальний носій. [579, 56] При цьому, перший із зазначених видів доцільно розділити на п'ять підвидів: а) опис; б) закарбування або запам'ятовування (запис світлових сигналів); в) фоновідеографія (запис електромагнітних сигналів); г) скульптурне моделювання (зліпки); д) копіювання шляхом неповного перенесення речовини сліду (відбитки слідів). У свою чергу закарбування або запам'ятовування поділяється на фотозйомку, кінозйомку і графічну фіксацію (малюнки, плани, схеми), а фоновідеографія – на звукозапис і відеозапис.

В окремих роботах з криміналістики зустрічаються висловлення про те, що серед криміналістичних методів фіксації є і фотографічні методи фіксації доказової інформації. [570, 31]

Окремі автори підрозділяють методи фіксації доказової інформації на основні і додаткові. [407, 17; 408, 14; 409, 123; 513, 197] До основних методів фіксації вони відносять протоколювання, а до додаткових – інші методи фіксації доказової інформації. Разом з тим, окремі з цих авторів відзначають, що “Хоча протоколи в порівнянні зі звукозаписом, відеозаписом, кінозйомкою і фотографією менш повно і точно фіксують докази, вони мають і свої достоїнства: відносна нескладність виготовлення, можливість фіксації тільки обставин, що стосуються справи, зорове сприйняття і більш міцне засвоєння записаного, краще забезпечення права учасників, слідчих і судових дій роблячи зауваження і виправлення до змісту і форми зафіксованого. У той же час звукозапис, відеозапис і кінозйомка фіксують не тільки результати, але і хід слідчих і судових дій і містять значно багатшу і достовірнішу інформацію. Тому застосування технічних засобів, як і взагалі досягнень науки і техніки, у процесі кримінально-процесуального доказування повинне розширитися, але, безумовно, у рамках закону. Тут не повинно бути ні зайвого консерватизму, ні тим більше поспішності, що не гарантує охорону прав особи і встановлення істини в кримінальному судочинстві”. [408, 14]

Однак варто погодитися з думкою тих авторів, які вважають, “Якщо аналізувати методи фіксації з погляду можливостей закріплення різноманітних властивостей об’єктів, точності, швидкості й універсальності закарбування або запам’ятовування, то й розподіл методів на основні і додаткові також виявиться неспроможним. Так, протоколювання не може виконати роль основного методу фіксації при закріпленні акустичних ознак розмовної мови. У силу виборчого характеру протокольного опису воно “уступає” відеозапису і фотокінозйомці у швидкості, точності й універсальності запам’ятовування слідчого експерименту чи обстановки місця події, у технічних можливостях фіксації дій, процесів і динамічних станів, а також деяких слабковидимих чи невидимих ознак”. [407, 84]

Тому, із процесуальної точки зору доцільніше поділяти методи фіксації доказової інформації на обов’язкові (наприклад, протоколювання), тобто імперативно запропоновані законом, і необов’язкові – застосування яких залежить від внутрішнього переконання слідчого чи суду.

Кримінально-процесуальний закон передбачає три форми, за допомогою яких знайдена чи виявлена доказова інформація може бути зібрана і включена в кримінальну справу: 1) протокол слідчого огляду; 2) додатки до протоколу (до їх числа ст.195 КПК України відносить схеми, фотознімки, плани, документи) і 3) речові докази. Відповідно до встановленого законом порядку криміналістика виробляє тактичні і технічні правила, а також розробляє методи і засоби, що стосуються:

а) пошуку, знаходження і виявлення доказової інформації; б) опису цієї доказової інформації в протоколах; в) збереження її; г) закріплення і вилучення об’єктів-носіїв доказової інформації в оригіналі; д) переносу доказової інформації на спеціальні матеріальні носії; е) виготовлення копій слідів, у тому числі схем і малюнків, фотографічних знімків і об’ємних копій. [604, 13]

З усього різноманіття засобів і методів, що можуть бути використані для фіксації доказової інформації, першим застосовується той, який не вносить яких-небудь змін в об’єкт-носії доказової інформації і не виключає у випадку невдачі реалізації інших. Знайдений чи виявлений об’єкт-носії доказової інформації повинен бути в першу чергу сфотографований і описаний у протоколі слідчого огляду. Якщо необхідно, складається схема чи робляться замальовки розташування цього об’єкта, і лише після цього, у залежності від виду об’єкта, він вилучається, чи з нього виготовляють зліпки (якщо він об’ємний), чи переносять його на визначені матеріальні носії.

Виготовлення зліпків чи перенесення знайденого або виявленого об’єкта на спеціальні матеріальні носії проводиться в тих випадках, коли за будь-яких причин неможливе вилучення даного об’єкта в оригіналі чи виникає побоювання, що даний об’єкт може змінити свій первісний вигляд.

Коли при проведенні слідчого огляду з будь-яких об’єктивних причин не можна

виготовити копію знайденого чи виявленого об'єкта, обмежуються його фотографуванням чи замальовкою, з обов'язковим описом у протоколі слідчого огляду.

Якщо вилучаються в оригіналі, наприклад, такі об'єкти, як сліди, то власне кажучи проводиться вилучення предмета, на якому було знайдено чи виявлено цей слід. Так, може бути вилучена склянка зі слідами рук чи губ людини, відрізок дошки від дверей зі слідом знаряддя злочину, замок зі слідами розпилу дужки тощо.

На відміну від вилучення при виготовленні копій зі слідів, як правило, об'ємних, предмет, на якому було знайдено чи виявлено слід, залишається зі слідом там, де вони виявлені, а зі сліду виготовляється копія, що відображає його форму, розміри і його будову в оберненому (дзеркальному) вигляді.

Як правило, копіювання не приводить до знищення сліду, і з останнього може бути виготовлено кілька копій. Це цілком відноситься, наприклад, до таких методів копіювання, як фотографування чи виготовлення зліпків зі слідів на металі, дереві та інших аналогічних поверхнях. В інших випадках кількість виготовлених копій обмежено, тому що виготовлення копії з оригіналу приводить до поступового руйнування сліду (наприклад, при виготовленні копії об'ємного сліду, виявленого на ґрунті тощо).

При перенесенні сліду на спеціальний матеріальний носій переноситься не субстрат сліду, а спеціальна речовина, яка наноситься на слід (перекопіювання, наприклад, на дактилоскопічну плівку слід гумового взуття, виявленого порошком окису заліза відновленого воднем). [604, 13–15]

У методології криміналістичної техніки особливе місце займають вимоги: фіксувати і вилучати сліди злочину з максимальною обережністю, прагнути до забезпечення найбільшої відповідності відображення ознаки самій ознаці, приймати всі заходи до того, щоб ознаки з моменту їхнього знаходження чи виявлення до розгляду справи в суді не піддавалися істотним змінам. [577, 67]

Проведений вище аналіз суджень про методи фіксації доказової інформації, логічний зв'язок і послідовність дозволяють зробити висновок про те, що криміналістичні методи фіксації доказової інформації можуть бути розділені на наступні види:

1) Вербально-графічні методи криміналістичної фіксації доказової інформації (вимір і опис у протоколі; графічне виконання планів, схем, малюнків);

2) Запам'ятовуючі видові і звукові методи криміналістичної фіксації доказової інформації (фотозйомка; кіно-відеозйомка; звукозапис);

3) Криміналістичні методи фіксації доказової інформації у вигляді моделювання (виготовлення зліпків з різних об'ємних об'єктів; об'ємне моделювання особистості людини – посмертна маска, у тому числі і моделювання особистості людини за допомогою черепу, і інших об'ємних об'єктів);

4) Криміналістичні методи фіксації доказової інформації у вигляді перенесення їх на спеціальні матеріальні носії (перенесення поверхневих слідів на спеціальні плівки – сліди рук чи ніг на дактилоплівки) або вилучення об'єктів в оригіналі.

Такі основні види криміналістичних методів фіксації доказової інформації, що використовуються при проведенні слідчого огляду.

Найбільше розповсюдженим методом вербально-графічної фіксації доказової інформації є протоколювання, що виражається у вербальній (словесній) формі фіксації доказової інформації в протоколі слідчої дії. Поширеність розглянутого методу фіксації пояснюється декількома причинами.

По-перше, цьому сприяє позиція законодавця, який зобов'язує складати протоколи всіх слідчих дій (ст.84 КПК України).

По-друге, поширеність вербального методу криміналістичної фіксації доказової інформації обумовлена різноманіттям об'єктів фіксації, що можуть бути відображені шляхом їхнього опису. До них, в основному, відносяться: а) заяви, зауваження і свідчення; б) дії і процеси; в) матеріальні утворення, їхні ознаки, властивості і стани – люди, трупи, тварини, речі, документи, обстановка, транспортні засоби та цілий ряд інших об'єктів, що зустрічаються в процесі розслідування злочинів і які нерідко виступають як носії доказової інформації.

Розглянутий метод криміналістичної фіксації доказової інформації історично самий старий і порівняно простий, що робить його загальнодоступним.

Протоколювання, відповідно до ст. 195 КПК України, є обов'язковим методом кри-

міналістичної фіксації доказової інформації і законодавець вимагає, щоб у протоколі описувалося все, що було виявлено, у тій послідовності, у якій це відбувалося, і в тому самому вигляді, у якому спостерігалось під час проведення дії.

Однак це положення не є новим, так як ще на прикінці позаминулого століття видатні вітчизняні процесуалісти вказували на об'єктивність огляду, яка полягала в описі предмета, "не переслідуючи ніякої мети, крім точного його зображення. Той, хто пише протокол огляду повинен пам'ятати, що, на підставі його огляду будуть робити різні висновки, що його будуть використовувати самим різноманітним способом, згодом, уже під час судового слідства.

Скласти цілком об'єктивний протокол огляду – справа не дуже легка, яка вимагає мистецтва і навиків. На жаль, наші молоді юристи, які готуються до зайняття слідчої посади, не вправляються, вже в університеті в точному описі місцевостей і предметів. Набагато легше написати яке-небудь пересічне логічне міркування, чим добре, тобто повно й об'єктивно, описати яку-небудь саму звичайну кімнату, у якій багато різноманітних предметів і слідів." [90, 7–8] Відомий вітчизняний судовий слідчий П. В. Макал-інський у позаминулому столітті писав, що "У окремих випадках, тільки при самих нескладних оглядах, можна писати цей протокол прямо на біло; якщо цього не можна, то варто робити докладні замітки олівцем, з яких по закінченні огляду і складають на місці огляду протокол. Остання умова дуже важлива в тім відношенні, що при складанні протоколу можуть виникнути, щодо вірності викладеного, сумніви чи непорозуміння, які на місці зараз ж ліквідуються новим оглядом." [380, 265]

Ці вимоги не застаріли і сьогодні, дотримання їх тільки сприяє об'єктивності, точності і вірогідності здійснення вербальної фіксації доказової інформації.

В основі протоколювання лежить опис як метод фіксації. Його гносеологічна природа як загальнонаукового методу криміналістики і доказування, і прийому здійснення були досліджені окремими криміналістами. [32, 347–348; 407, 21–24]

При протоколюванні опис отримує вираження у вигляді письмової мови. Оскільки протокол – процесуальний документ, закон пред'являє до його змісту і процесу складання визначені вимоги, порушення яких може викликати утрату ним юридичної чинності як джерела доказової інформації чи засобу посвідчення фактів. Метод опису складається в перерахуванні зовнішніх почуттєво сприйнятих ознак предметів і явищ за допомогою зору, слуху, нюху, дотику, смаку. Сприйняття органами почуттів інформації є уявно переробленим результатом їхніх взаємодій. Щоб описати всі ознаки предметів, явищ при огляді навіть одного місця події, не вистачило б усього життя слідчого. Однак при складанні протоколів у цьому і немає потреби. Мета опису в тому, щоб зафіксувати ознаки об'єктів, які дозволять особі, що читає протокол, отримати загальне уявлення про те, що описано, а також відрізнити описані об'єкти від їм подібних. До ознак, що індивідуалізують конкретні предмети, відносяться: їхнє місце розташування в просторі, характер матеріалу, з якого вони виготовлені, форма (обмеженість в просторі), світлові і колірні ознаки, кількісні характеристики у визначеному вимірі, характер поверхні, консистенція (стан, ступінь щільності, твердості), пластичність, вологість, смак, запах, температурні дані, форма і зміст знаків, нанесених на об'єкт (цифри, слова, зображення), характер складових частин об'єктів і їхня взаємодія, індивідуальні особливості предмета, пов'язані з умовами його виготовлення, використання, збереження, транспортування. При описі дій, процесів у протоколі можуть бути зафіксовані наступні дані: характер дій, процесів, їхня обмеженість межами простору і часу, тривалість, інтенсивність, спрямованість, безперервність, переривчастість, завершеність, незавершеність.

Перераховані ознаки найбільше часто використовуються в якості яка індивідуалізує предмети, явища. Їхня конкретна сукупність, що приводиться в протоколі, залежить від характеру об'єктів, що описуються.

У зв'язку з тим, що протоколювання є обов'язковим методом фіксації доказової інформації, то при його складанні необхідно керуватися правилами, передбаченими статтями 85 і 195 КПК України, і дотримуватися ряду вимог, розроблених криміналістичною наукою. Основні з них полягають у тому, що протоколювання повинне повно, об'єктивно і точно відображати фактичну картину, виявлену при проведенні слідчого огляду.

При складанні протоколів не можна допускати крайностей: завантажувати протокол описом деталей, що не відносяться до події, що розслідується чи, навпаки, обмежуватися відображенням відомостей, які підтверджують тільки одну версію, висунуту учасниками тієї чи іншої слідчої дії. Слідчий зобов'язаний критично аналізувати й узагальнювати доказову інформацію, зіставляти деталі, установлювати взаємозв'язок фактів і фіксувати такі дані, які можуть мати відношення до даної справи.

При наявності навіть найменшої можливості використання фактичних даних у ході розслідування справи, їх варто заносити до протоколу. Краще помістити інформацію, що згодом може виявитися зайвою, чим не зафіксувати обставини, що мають значення для справи.

Якщо об'єкти, що вилучаються, мають виражені стійкі індивідуальні ознаки, за допомогою яких їх легко можна відрізнити від однорідних чи подібних об'єктів, то в цих випадках досить описати ці ознаки в протоколі слідчого огляду (до них відносяться об'єкти з номерами; пальці, які були раніше у використанні чи взуття, інші предмети домашнього побуту – описуються плями, надриви, потертості й інші дефекти, за допомогою яких буде легко відрізнити дану річ від інших подібних).

Якщо ж об'єкти, що вилучаються, не володіють вираженими стійкими ознаками чи характеризуються тільки родовими ознаками, то з метою збереження як речові докази їх упаковують і опечатують (це індивідуально невизначені речовини: цукор, борошно, зерно, мисливський дріб тощо; нові предмети масового стандартного виробництва, що не мають помітних індивідуальних особливостей: одяг, взуття, інструменти серійного виробництва, копії слідів і зліпки, тощо). [257, 68]

При складанні протоколів слідчого огляду нерідко виникають труднощі в описі й оформленні як окремих об'єктів-носіїв доказової інформації, так і в побудові самої структури описової частини протоколу. У зв'язку з цим можна порекомендувати кілька тактичних правил, що відносяться до складання протоколу:

- 1). Той самий об'єкт повинен мати в протоколі одне і те саме найменування;
- 2). Окремі частини протоколу огляду можуть бути виділені абзацами, підзаголовками чи підкреслені;
- 3). У протоколі припустимий запис про те, що при проведенні попереднього дослідження визначеного об'єкта слідів знайдено не було. Але якщо такі сліди виявлені, то неприпустимо відзначати їхню придатність чи непридатність для дослідження й ідентифікації, тому що це компетенція судового експерта;
- 4). У протоколі фіксуються заяви і зауваження присутніх і осіб, що беруть участь в огляді, у тому випадку, якщо ці заяви пояснюють хід і напрямок огляду (наприклад, заява громадянина про те, що він впізнав в труні потерпілого свого односельчанина, підлягає занесенню до протоколу, оскільки в зв'язку з цією заявою труп не описується по методу словесного портрета. Також можуть бути відображені відомості про зміни в первинній обстановці, зроблені за якими-небудь причинами до початку огляду тощо);
- 5). Усе вилучене при огляді доцільно вказувати в заключній частині протоколу, перелічивши "стовпчиком". Це полегшить надалі облік вилученого;
- 6). Предмети, що володіють яскраво вираженими індивідуальними ознаками, можна не опечатувати. Навпаки, об'єкти, які характеризуються родовими ознаками, доцільно опечатувати;
- 7). Вид печатки і текст відбитка обов'язково вказується в протоколі;
- 8). У протоколі необхідно відображати не тільки час початку і закінчення огляду, але і час, наприклад, огляду трупа і фіксації трупних явищ;
- 9). Не потрібно вказувати, куди відправлені ті чи інші вилучені об'єкти і для яких цілей (крім зазначення адреси моргу, в який відправлено трупа);
- 10). Особлива увага повинна бути приділена питанням щодо фіксації в протоколі огляду техніко-криміналістичних засобів, які використовувалися при проведенні огляду. [70, 22–23]

Точність протоколу забезпечується загальнозживаною термінологією, простим, ясним, коротким грамотним текстом, що не вимагає додаткових роз'яснень і таким, що виключає можливість його різного тлумачення. Необхідно уникати невизначених виражень типу "поруч", "недалеко", "майже", а також різних вульгаризмів і найменувань предметів, що вживаються тільки в даній місцевості.

При виникненні утруднень з визначенням найменування об'єкта, що оглядається, доцільніше описати його відмінні ознаки, а не давати йому довільне найменування. Можна також назвати загальновідомий предмет, з яким має подібність цей об'єкт, наприклад, написати, що по виду він нагадує авторучку чи який-небудь інший загальновідомий предмет. В одному протоколі той самий предмет повинен іменуватися однаково. Щоб відрізнити один від одного аналогічні предмети, виявлені при проведенні слідчого огляду, їм необхідно привласнювати умовні номери (наприклад, ніж № 1, № 2, № 3 тощо).

Для правильного відображення доказового факту в протоколі, крім опису самого, наприклад, сліду чи предмета, повинно бути відзначено його точне місцезнаходження, розташування щодо інших слідів чи предметів, які є речовими доказами, а також відносно не менш як двох постійних (фундаментальних) орієнтирів (якщо вони є). Повинні також описуватися ознаки, що вказують на час утворення сліду (наприклад, зріз стовбура дерева стемнів; металеві ошурки що утворилися в результаті розпилу дужки замка окислилися; на тілі трупа в таких-то місцях є трупні плями тощо), та всі інші ознаки, що можуть свідчити про зв'язок даного сліда чи предмета з обставинами даної події. Усе це дозволить правильно оцінити доказове значення вилучених слідів чи предметів.

Для правильної оцінки істотних ознак речових доказів у протоколі огляду повинні бути відбиті: умови огляду і попереднього дослідження, що зробили можливим знаходження чи виявлення недоступних при звичайному сприйнятті ознак, умови, що впливають на повноту і правильність відображення істотних ознак.

При характеристиці об'єктів за кольором доцільно звертатися до відповідних таблиць кольорів, уживати найменування кольору, точність якого не підлягає сумніву. При цьому бажано користуватися тими самими визначниками. У криміналістиці є розробки спеціальних криміналістичних визначників (атласів) кольору. [318; 575] У цих визначниках (атласах) кольору включено від 96 до 112 кольорів, кожний з яких має своє відповідне найменування і цифровий код. Криміналістичні визначники (атласи) кольору призначаються для визначення кольору предметів при описі їх у протоколі слідчої дії. Особи, що застосовують визначник (атлас) кольору, повинні мати нормальну чутливість зору до сприйняття кольорів і чітко їх відрізняти.

Для визначення кольору об'єкта, що досліджується, кольорові аркуші визначника (атласу) прикладаються до предмета (об'єкту). При збігу кольору записується найменування і цифрове позначення, що є на аркуші поруч з назвою кольору.

При відсутності у визначнику (атласі) аналогічного кольору варто знайти два найбільш близьких до кольору, що визначається, і вказати їхні назви і цифрові позначення.

При відсутності предмета, колір якого встановлюється, його колір визначається шляхом показування очевидцю кольорових аркушів визначника (атласу) кольору. При цьому бажано вказувати не менш двох найближчих кольорів.

У практиці слідчого огляду нерідко виникає необхідність опису астрономічних і метеорологічних умов.

До астрономічних умов відносяться положення сонця і місяця на небесному зводі, що може бути встановлене для визначеної географічної зони за довідкою метеорологічної станції.

Незалежно від цього, дані умови повинні фіксуватися слідчим у ході слідчого огляду, який проводиться слідом за скоєною протиправною подією (про положення світил за сторонами світу, фазах місяця тощо). Зазначені астрономічні відомості, характерні для порівняно великої географічної зони, при описі слідчим, наприклад, визначеної ділянки дороги в зв'язку з автотранспортною подією, локалізуються конкретними "наземними" умовами, що можуть впливати на освітленість і видимість (падаючі тіні від дерев, дорожньо-технічних споруджень, будівель тощо). [741, 47]

Найбільшу складність уявляє визначення і фіксація даних про метеорологічні умови події, що характеризуються різноманіттям явищ. У типовій формі протоколу огляду дорожньо-транспортних подій передбачається фіксація метеорологічної обстановки події шляхом опису погодних умов (дощ, туман, вітер, температура повітря тощо), і викликаних ними наслідків, що впливають на стан дорожнього покриття (сухим, мокрим, покритим снігом, ожеледь тощо), освітленість (сонячний чи похмурий день тощо) і видимість.

Однак для більш повної і точної фіксації зазначених умов необхідно користуватися також поняттями атмосферних явищ і основних метеорологічних елементів. [683, 42, 267]

У протоколі слідчого огляду повинні об'єктивно фіксуватися тільки ті фактичні дані, що були виявлені в ході його проведення. Об'єктивність протоколу несумісна з розміщенням у ньому яких-небудь висновків, а також інших даних, які не відповідають даним, отриманим у ході слідчого огляду.

При описі окремих предметів (об'єктів) не можна вказувати на такі їхні властивості, що можуть бути встановлені тільки в ході проведення спеціального судово-експертного дослідження.

Протокол слідчого огляду повинен відображати ту послідовність, у якій проводилася ця слідча дія. При цьому необхідно дотримуватися принципу "від загального до окремого", тобто спочатку описувати загальну картину, наприклад, місця події, а потім переходити до опису окремих об'єктів і їхніх ознак. Не рекомендується, не закінчивши опису одного об'єкта, переходити до опису іншого. Об'єкти, зв'язані між собою, найкраще описувати один за одним. Якщо місце події складається з декількох самостійних ділянок, опису кожної з них можна присвятити самостійний розділ, відповідно надати йому заголовок (наприклад, "Торгівельний зал № 1", "Торгівельний зал № 2", "Відділ продовольчих товарів", "Підсобне приміщення" тощо).

Протокол відповідної слідчої дії складається з трьох частин: вступної, описової і заключної.

Вступна частина повинна містити (описуються) наступні відомості: 1) найменування слідчої дії; 2) місце і час його складання; 3) час початку і закінчення слідчої дії; 4) посада, звання, прізвище та ініціали особи, що проводить слідчу дію; 5) на підставі чого проводиться слідча дія; 6) посада, прізвище та ініціали осіб, що приймали участь у проведенні слідчої дії; 7) прізвища, імена і по батькові, адреси понятих; 8) роз'яснення прав і обов'язків особам, що приймали участь у проведенні слідчої дії; 9) посилання на статті КПК, що відносяться до проведення відповідної слідчої дії; 10) умови проведення слідчої дії.

В описовій частині в довільній оповідальній формі викладаються встановлені при проведенні відповідної слідчої дії фактичні дані. Її зміст залежить від виду й обставин скоєного злочину, а також від виду слідчої дії. Так, наприклад, при проведенні огляду місця події в описовій частині в будь-якому випадку повинні бути зазначені: 1) загальна характеристика місця події, його межі і шляхи підходу до нього; 2) обстановка місця події і всі об'єкти огляду; 3) детальний опис слідів і інших речових доказів, знайдених чи виявлених у результаті огляду, а також відомості про додаткові методи фіксації (виготовлення копій, фотографування, виготовлення зліпків тощо); 4) обставини, що полегшили скоєння злочину, а також негативні обставини. [662, 9-10]

Заключна частина протоколу повинна містити наступні відомості: 1) про техніко-криміналістичні засоби, які використовувалися. При проведенні фото-, відеозйомки вказується модель апаратури, марка об'єктива і вид світлофільтрів, що використовувалися, вид освітлення, витримка, діафрагма при фотозйомці, назва і чутливість фотоплівки, технічні умови відеозйомки і тип магнітної стрічки; кількість витрачених кадрів фотоплівки, метрів магнітної стрічки; умови зйомки: вид освітлення (штучне чи природне), час і дата зйомки; 2) про вилучення при проведенні відповідної слідчої дії об'єктів і їхньому упакуванні. Якщо, наприклад, при огляді місця події буде виявлено труп, варто вказати, у який морг він відправлений разом з одягом і взуттям; 3) якщо при проведенні визначеної слідчої дії використовувалася допомога кінолога і службово-розшукової собаки, про це вказується також із прилученням до протоколу акта про її використання; 4) якщо використовувалися інші методи фіксації при проведенні слідчої дії, про це також указується; 5) про ознайомлення з протоколом понятих та інших учасників слідчої дії, їхніх заявах і прийнятих у зв'язку з цим рішеннях.

Після цього протокол підписується слідчим, особами, що приймали участь у проведенні слідчої дії, і понятими. Внесені в нього виправлення і доповнення повинні бути обговорені і завірені підписами всіх осіб, що брали участь у проведенні відповідної слідчої дії.

Такий зміст і основні вимоги, що пред'являються до вербального методу складання протоколів.

Разом з тим, як правило, жоден слідчий огляд не може бути проведений без використання методу вимірювань, тому що опис у протоколі обстановки, окремих об'єктів, явищ, тощо нерідко ґрунтується на вимірюваннях.

Вимірювання, як загальнонауковий метод дослідження, є одним з найважливіших шляхів пізнання природи людиною. Вони дають кількісну характеристику навколишнього світу, розкриваючи людині діючі в природі закономірності.

Д. І. Менделєєв висловив значення вимірювань для науки таким чином: "Наука починається з тих пір, як починають вимірювати. Точна наука немислима без міри".

Під вимірюванням звичайно розуміють пізнавальний процес, що укладається в порівнянні шляхом фізичного експерименту даної величини з відомою величиною, яка прийнята за одиницю порівняння. [387, 316; 451, 227]

На сучасному етапі, як і завжди, вимірювання є майже неодмінною складовою частиною будь-якого процесу в діяльності людини від дуже складного до дуже простого. Але для вимірювання характерно те, що ніколи вони не є заключною частиною якого-небудь процесу діяльності. Вимірювання самі по собі є процесом, що завершується етапом "результат виміру". А за результатом виміру обов'язково впливає дія, навіть тоді, коли вимірювання є складовою частиною дії (чи роботи) автоматичної установки.

Ніколи вимірювання не проводять заради самих вимірювань. Вимірювання завжди підлегли якій-небудь меті. У цьому змісті вимірювання – підлеглий, допоміжний процес, але це ні в якій мірі не применшує його значення. Наслідком підпорядкованості вимірювань є те, що значення чи значимість результату вимірювань визначається тією метою, заради якої вимірювання проводиться.

Основними характеристиками якості результату вимірювань є точність і вірогідність, чи краще сказати ступінь довіри, яку цей результат заслужує. [647, 78]

Прагнучи підвищити точність результату вимірювань, ми прагнемо зменшити його неточності, погрішності, якнайближче підійти до правдивого значення величини, що вимірюється. Так, наприклад, для того щоб визначити крок головного робочого механізму друкарської машинки (він дорівнює 2,6–2,7 мм, у залежності від моделі друкарської машинки) варто зробити вимірювання між двома однаковими знаками в рядку, розташованими на максимальній відстані один від одного і розділити значення цієї відстані на кількість знаків (у т.ч. і пробілів), надрукованих на відстані вимірювання. Для отримання більш точного результату необхідно зробити вимірювання і розрахунки декілька разів у різних місцях (рядках) аркуша машинописного тексту, що досліджується. Середньоарифметичний результат, отриманий у процесі здійсненого декілька разів вимірювання і розрахунків, і буде найбільш точним розміром кроку головного робочого механізму друкарської машинки.

Вірогідність вимірювань характеризує ступінь довіри до результатів вимірювань. Вірогідність оцінки погрішностей визначають з використанням закону теорії ймовірностей і прийомів математичної статистики. Усе це дає можливість для кожного конкретного випадку вибирати засоби і методи вимірювань, що забезпечують отримання результату, погрішності якого не перевищують заданих границь з необхідною вірогідністю.

Вимірювання здійснюються за допомогою засобів вимірювань, якими є спеціальні технічні засоби, що використовуються при вимірюваннях і які мають нормовані метрологію властивості. Від засобів вимірювань безпосередньо залежить правильне визначення значення вимірюваної величини в процесі вимірювань. До засобів вимірювань входять міри, вимірювальні прилади і вимірювальні установки. [647, 22]

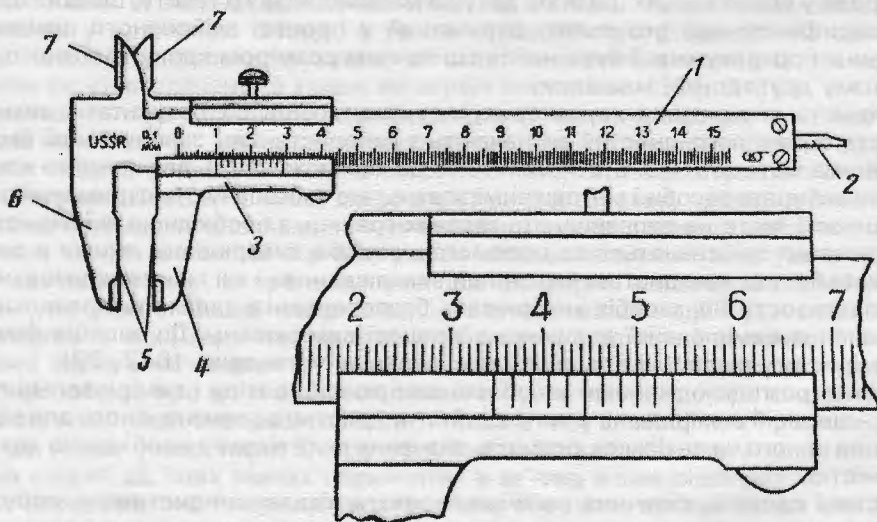
Найбільш розповсюдженими засобами вимірювань є міри і вимірювальні прилади. Міра – це засіб вимірювань у вигляді тіла чи пристрою, призначеного для відтворення величини одного чи декількох розмірів, значення яких відомі з необхідною для вимірювання точністю.

У системі одиниць фізичних величин перевага віддається системам, побудованим на одиницях довжини – маси – часу як основних, де еталоном одиниці довжини є метр (см, мм); еталоном одиниці маси – кілограм (гр, мг); еталоном одиниці часу – секунда (хв, година, доба, місяці, роки); еталоном одиниці сили електричного струму – ампер; еталоном одиниці температури – кельвін; еталоном одиниці світла – кандела. [66, 34–43; 647, 33, 65–74]

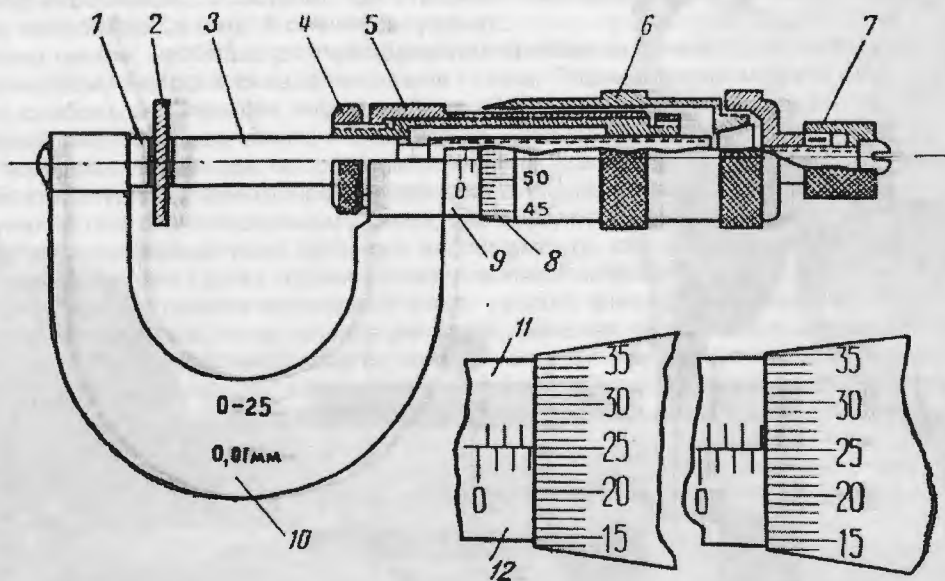
У відповідності зі ст.191 КПК України слідчий у необхідних випадках робить вимірювання. Правомірність включення методу вимірювань в систему техніко-криміналістичних методів фіксації доказової інформації полягає в тому, що серед ознак і властивостей, за допомогою яких можуть бути описані різні криміналістичні об'єкти, є такі, які можуть бути отримані тільки в результаті застосування вимірювань. Такими ознаками можуть бути лінійні і кутові величини, обсяги і маси різних тіл, терміни часу, швидкості руху людей, транспортних засобів тощо, що часто відіграють важливу роль у встановленні обставин кримінальної справи. [1:84; 1:6-1:7] Як один з пізнавальних прийомів, метод вимірювань покликаний забезпечити встановлення кількісної сторони об'єктів, що попадають у сферу попереднього дослідження при проведенні слідчого огляду. Застосування вимірювань, наприклад, у процесі огляду місця події, незалежно від виду злочину, сприяє: а) з'ясуванню загальної обстановки місця події; б) фіксації і дослідженню слідів та інших речових доказів, які мають значення для справи; в) правильному висуванню і всебічній перевірці версій про фактичні обставини злочину і його учасників; г) установленню даних для проведення розшуку тощо.

Використання відповідних вимірювань при проведенні попереднього дослідження криміналістичних об'єктів самим слідчим чи спеціалістом визначеної галузі знань є додатковою підставою для отримання відомостей про нові джерела доказової інформації, а в деяких випадках і для висування і перевірки слідчих версій про фактичні обставини злочину і його учасників. Застосування вимірювань при проведенні попереднього дослідження об'єктів-носіїв доказової інформації, знайдених чи виявлених у ході слідчого огляду з урахуванням даних криміналістики й інших наук, дозволяє значно розширити можливості дослідження слідів рук, отримання вже на початковому етапі розслідування "інформації про особу", що фіксується в матеріальних слідах злочину у вигляді різних величин, які визначаються за допомогою вимірювань.

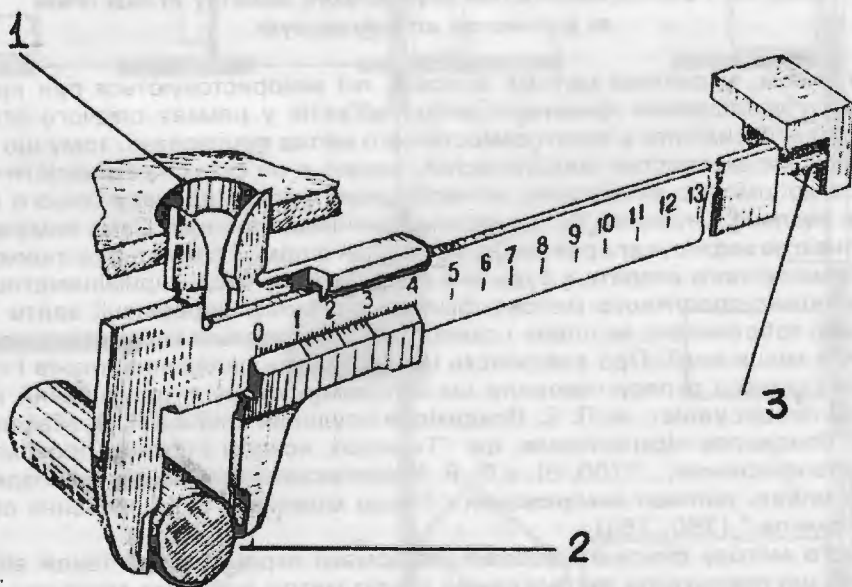
При проведенні попереднього дослідження можуть використовуватися усілякі види вимірювань. Однак найбільш розповсюдженим видом вимірювань є вимірювання відстаней і розмірів окремих об'єктів, що виражаються в метрах (см, мм). Без подібних вимірювань не обходиться жоден вид слідчих оглядів. У комплекті техніко-криміналістичних засобів слідчого для здійснення цього виду вимірювань є такі технічні засоби: 1) рулетки: довжиною 2,5 м, 5 м, 10 м; 2) лінійки, у тому числі масштабна лінійка, яка використовується при фотозйомці масштабним методом; 3) штангенциркуль; 4) мікрометр; 5) косинуси-транспортир.

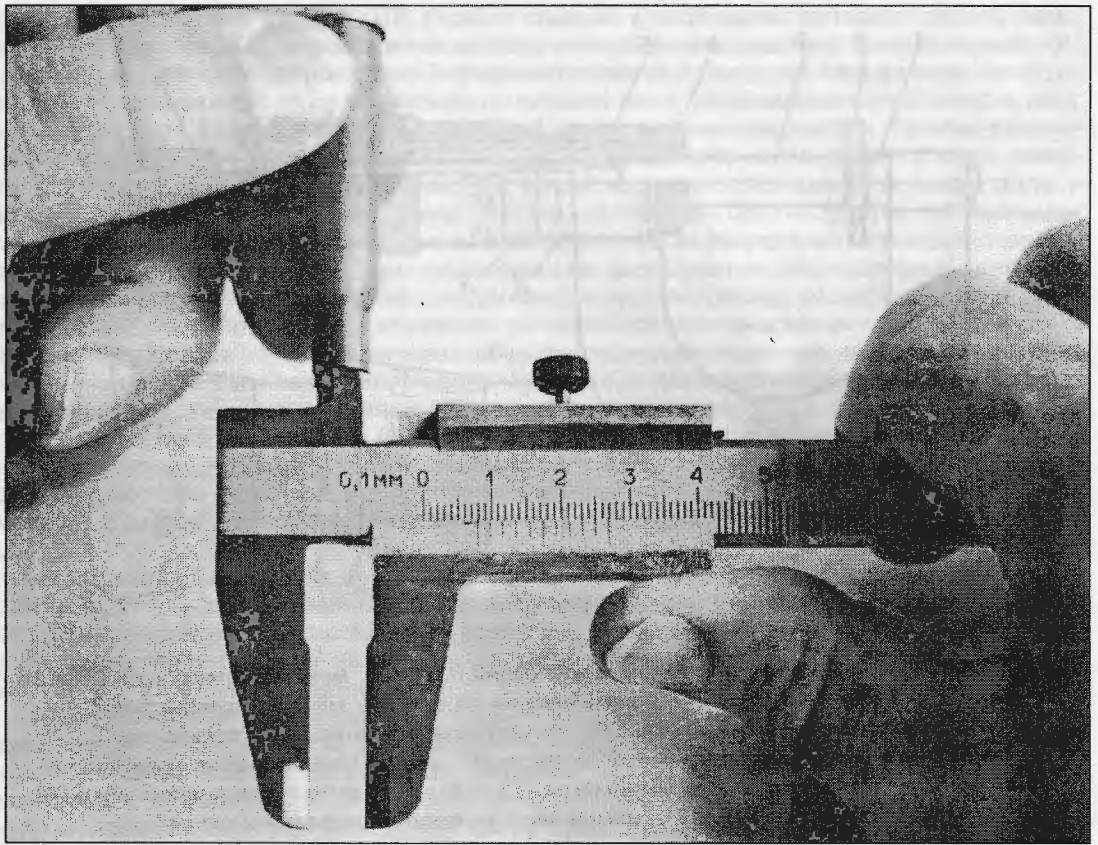
Мал. 36. Штангенциркуль: 1 – масштабна лінійка-штанга, 2 – видвижна лінійка, 3 – рамка з ноніусом, 4 – рухома губка, 5 – внутрішні вимірювальні поверхні, 6 – нерухома губка штанги, 7 – зовнішні вимірювальні поверхні губок.

Мал. 37. Гвинтовий мікрометр (точність вимірювань 0,01 мм, межі вимірювань від 0 до 25 мм): 1 – закріплена п'ятка, 2 – вимірюваний об'єкт, 3 – мікрометричний гвинт, 4 – стопорна гайка, 5 – стебло, 6 – повертаюча рукоятка, 7 – “трищотка”, 8 – шкала долей оборота повертаючої рукоятки, 9 – шкала цілих оборотів повертаючої рукоятки, 10 – скоба гвинтового мікрометра, 11 – верхня частина шкали цілих оборотів повертаючої рукоятки, 12 – нижня частина шкали повертаючої рукоятки.

Мал. 38. Зразки проведення вимірювань різних об'єктів за допомогою штангенциркуля: 1 – вимірювання внутрішнього діаметру, 2- вимірювання зовнішнього діаметру, 3 – вимірювання глибини.

Мал. 39. Приклад вимірювання внутрішнього діаметру дульця гільзи за допомогою штангенциркуля.

Таким чином, у системі методів фіксації, які використовуються при проведенні попереднього дослідження криміналістичних об'єктів у рамках слідчого огляду, ми можемо і повинні виділити в якості самостійного метод вимірювань, тому що виявлення кількісних характеристик (властивостей, ознак) в об'єктах криміналістичного досліджень за допомогою вимірювань, є необхідною ланкою процесу їхнього пізнання, що зв'язує реально існуючі об'єкти з нашими знаннями про них. Саме вимірювання, з його можливістю зафіксувати результат у числовій формі, і служить підставою використання математичного апарата в будь-якій науці, у тому числі і криміналістиці.

До вербально-графічного методу фіксації доказової інформації варто віднести такі графічні зображення, як плани і схеми, що складаються найчастіше при проведенні огляду місця події. Про важливість і необхідність складання планів і схем при проведенні слідчого огляду говорили ще в позаминулому столітті такий видатний вітчизняний процесуаліст, як Л. Є. Владіміров і судовий слідчий П. В. Макалінський. Так, Л. Є. Владіміров підкреслював, що "Точності, ясності і повноті протоколу дуже допомагають креслення,..." [90, 8], а П. В. Макалінський вважав, що у випадку потреби слідчий робить належні вимірювання і "якщо можливо, то і креслення оглянутих місць і предметів." [380, 261]

До даного методу фіксації доказової інформації окремі автори також відносять і замальовки, що передували застосуванню з цією метою сучасних технічних засобів (фото-і відеозйомки). На сучасному етапі замальовки найчастіше використовуються в так званих "аварійних" ситуаціях, коли із-за будь-яких причин не можна застосувати сучасні техніко-криміналістичні засоби фіксації зовнішнього вигляду об'єкта. [32, 225]

Замальовка зберігає своє значення як засіб матеріалізації уявного образу, що містить

доказову інформацію, особливо при створенні мальованих портретів за показаннями свідків, потерпілих, а іноді й обвинувачуваних.

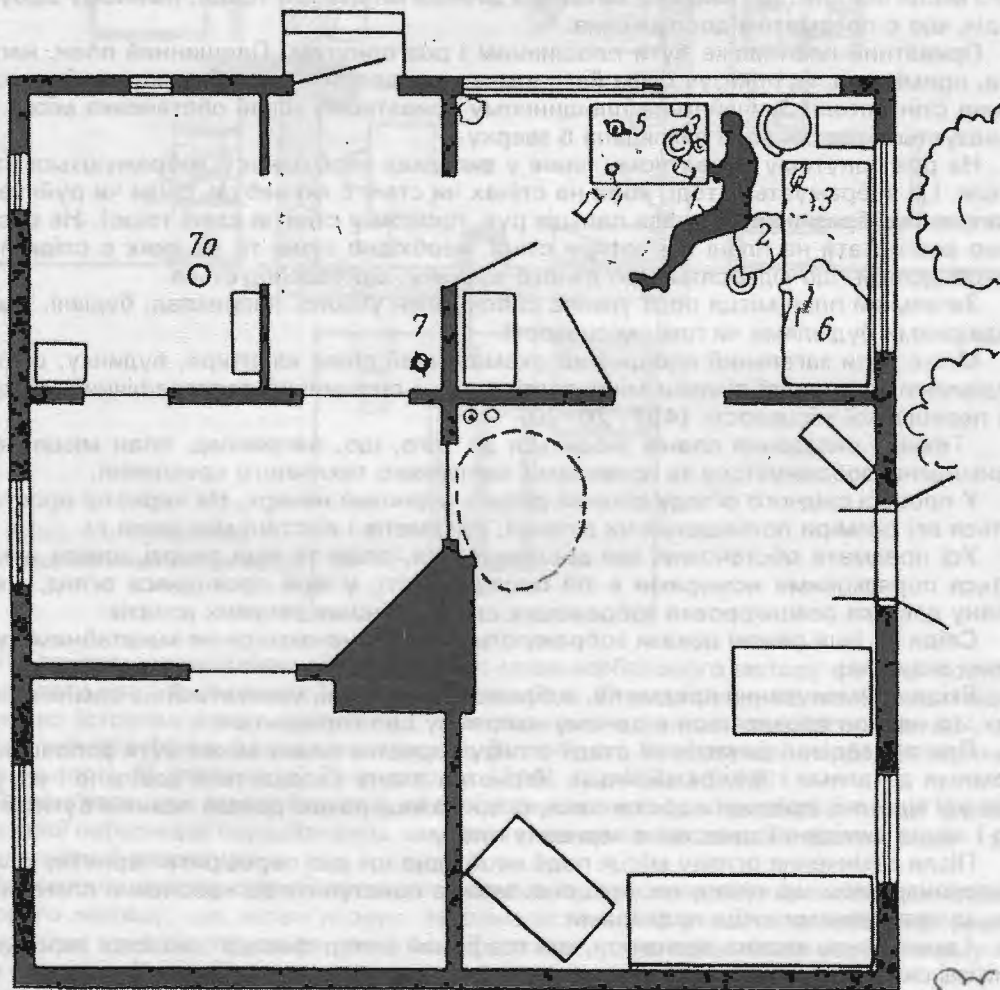
Таким чином, найбільш розповсюдженим прийомом фіксації доказової інформації в розглянутому методі є складання планів і схем. Плани і схеми можуть бути виготовлені як особою, що передає інформацію суб'єкту доказування (свідком, потерпілим, підозрюваним, обвинуваченим, спеціалістом, судовим експертом тощо), так і самим суб'єктом доказування при опосередкованому чи безпосередньому описі. У криміналістичній літературі розрізняють наступні різновиди планів і схем, що складаються суб'єктом доказування при безпосередньому описі, які фіксують:

1) обстановку місця події (слідчого експерименту, обшуку, інших слідчих дій);

2) розташування і шлях переміщення учасників слідчих дій;

3) розміщення техніко-криміналістичних засобів фіксації доказової інформації при проведенні слідчих дій, якщо це має доказове значення чи необхідно для оцінки зафіксованої доказової інформації. Варто погодитися з думкою тих авторів, які вважають, що плани і схеми як засоби фіксації доказової інформації корисні "головним чином у випадках складного взаєморозташування характерних рис на об'єкті, що оглядається". [437, 62]

Незважаючи на те, що плани і схеми, а також замальовки виділені в самостійну групу вербально-графічного методу фіксації доказової інформації, вони є складовою

Мал. 40. Приватний площинний план місця події.

частиною протоколу слідчого огляду й інших слідчих дій. Так, наприклад, плани місця події значною мірою полегшують читання і розуміння описаних результатів огляду, а також дозволяють в окремих випадках скорочувати цей опис.

План місця події дає судово-слідчим органам відповіді на багато питань, що виникають у процесі розслідування чи розгляду кримінальної справи в суді.

Складання плану місця події – велика і відповідальна справа, що вимагає знання основ графіки і, насамперед, правил і прийомів топографічного креслення. Рівень підготовки слідчого припускає наявність у нього знань і навичок з предмету креслення. Плани підрозділяються на масштабні і схематичні.

Масштабні плани викреслюють суворо в обраному масштабі. Вибір масштабу для плану залежить від розмірів приміщень чи місцевості.

При виборі масштабу варто пам'ятати, що креслення плану, наприклад, місця події, повинен поміститися на одному аркуші паперу для письма стандартного розміру (А4).

Схематичні плани креслять довільно, без масштабу, але з дотриманням пропорційності всіх розмірів і відстаней на схемі. На схемі проставляються розміри, наприклад, ділянки, що зображена, будівель, предметів і відстаней між предметами й окремими деталями. [592, 174]

Плани бувають приватними і загальними.

Під приватними планами, наприклад, місця події розуміється план безпосередньо того місця (наприклад, кімната, невелика ділянка місцевості тощо), на якому відбулася подія, що є предметом дослідження.

Приватний план може бути площинним і розгорнутим. Площинний план, наприклад, приміщень, як показує сама його назва, складається в одній площині, без розгортання стін і стелі. Звичайно на площинному приватному плані обстановка місця події показується так, як вона виглядала б зверху.

На розгорнутому приватному плані у випадках необхідності зображуються стіни і стеля. Це зображується тоді, коли на стінах чи стелі є які-небудь сліди чи руйнування (наприклад, бризки крові, сліди пальців рук, пролом у стіні чи стелі тощо). Не обов'язково розгортати на плані всі чотири стіни, необхідно лише ті, на яких є сліди й інші речові докази, що відносяться до даного злочину, що розслідується.

Загальний план місця події уявляє собою план усього, наприклад, будівлі, двору з надвірними будівлями чи план місцевості.

Може бути загальний площинний схематичний план: квартири, будинку, садиби з будівлями, невеликої ділянки місцевості тощо, і площинний топографічний: відкритої чи пересіченої місцевості. [457, 26–30]

Техніка складання планів зводиться до того, що, наприклад, план місця події в приміщенні зображується за правилами звичайного технічного креслення.

У процесі слідчого огляду слідчий робить чорновий начерк. На чернетці проставляються всі розміри приміщення чи ділянки, предметів і відстані між ними.

Усі предмети обстановки, що досліджується, сліди та інші речові докази нумеруються порядковими номерами в тій послідовності, у якій проводився огляд, і внизу плану дається розшифровка зображених слідів та інших речових доказів.

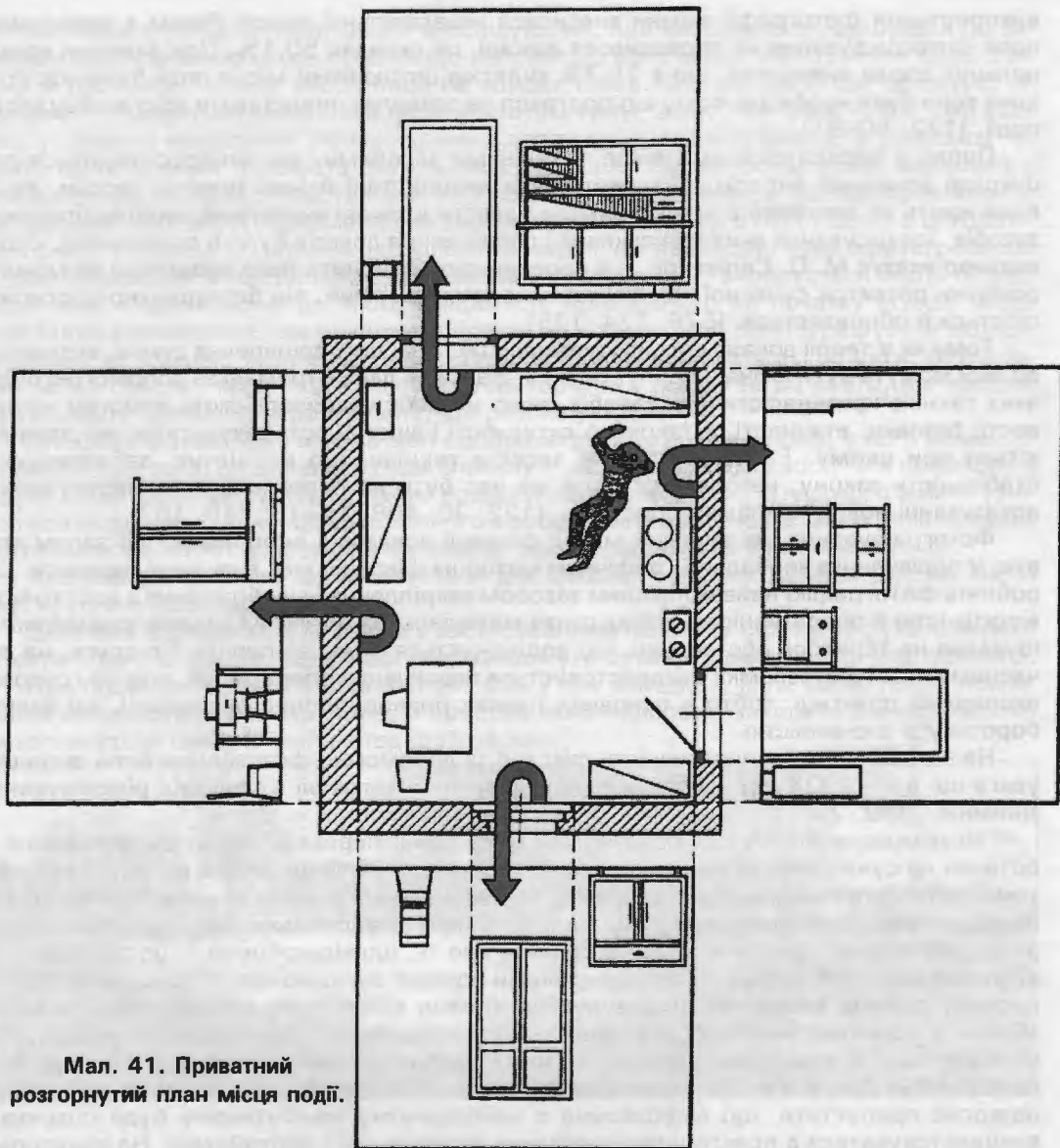
Сліди та інші речові докази зображуються чи відзначаються не масштабними умовними знаками.

Якщо найменування предметів, зображених на плані, указується на самих предметах, то написи провадяться в одному напрямку і по горизонталі.

При проведенні динамічної стадії огляду чернетка плану може бути доповнена окремими деталями і вимірюваннями. Чернетка плану складається довільно і від руки, але усі відстані, предмети обстановки, сліди та інші речові докази повинні бути ретельно і точно виміряні і занесені в чернетку плану.

Після закінчення огляду місця події необхідно ще раз перевірити чернетку плану і, переконавшись, що нічого не упущено, можна приступити до креслення плану начисто, за зазначеними вище правилами.

Таким чином можна відзначити, що графічний метод фіксації доказової інформації у вигляді складання планів, схем, замальовок, є доповненням вербального (описового) методу фіксації. Разом з тим він є носієм важливої доказової інформації, яку не завжди можна виразити за допомогою слів і закріпити у вербальному методі фіксації доказової інформації.

Мал. 41. Приватний розгорнутий план місця події.

На закінчення необхідно відзначити, що мова вербального методу фіксації повинна відповідати наступним вимогам: 1) однозначності, 2) дослівному по можливості відображенню істотних даних, наприклад, що містяться в показаннях, і стилістичної нейтральності при фіксації інших відомостей, 3) точності, 4) зрозумілості, 5) лінгвістичної правильності, 6) доречності, 7) стислості. [346, 45; 407, 13–16]

Запам'ятовуючі (закарбовуючі) видові і звукові методи криміналістичної фіксації доказової інформації передбачають використання технічних засобів: фото-, відео- і звукозаписуючої апаратури.

Матеріали судово-слідчої практики свідчать, що фотографування як один із видів видового методу, що запам'ятовує, криміналістичної фіксації доказової інформації, найчастіше використовується для фіксації доказів, уступаючи тільки вербальному методу фіксації. [121, 3]

Якщо звернутися до даних, що приводяться в криміналістичній літературі, про використання фотозйомки під час огляду місця події, то вони свідчать, що в 11,4% випадків

використання фотографії знімки виявилися незадовільної якості. Разом з випадками, коли фотографування не проводилося взагалі, це складає 50,1%. При вивченні кримінальних справ виявилось, що в 25,7% випадків фотознімки місця події були відсутні, хоча вони були необхідні, тому що протокол не дозволяв представити обстановку місця події. [132, 80–81]

Поряд з перерахованими вище технічними засобами, які використовуються для фіксації доказової інформації можуть бути використані й інші технічні засоби, якщо вони навіть не зазначені в законі. Вимога навести в законі вичерпний перелік технічних засобів, застосування яких для фіксації і дослідження доказів було б правомірно, справедливо вказує М. О. Селіванов, – є нереальною. Здійснити його практично не можна, оскільки розвиток сучасної техніки винятково динамічний, він безперервно удосконалюється й оновлюється. [576, 124–125]

Тому як у теорії доказів, так і в криміналістиці знайшла поширення думка, відповідно до якої можуть бути визнані припустимими фактичні дані, отримані за допомогою будь-яких техніко-криміналістичних засобів, якщо ці засоби задовольняють вимогам науковості, безпеки, етичності, а також об'єктивності і вірогідності результатів, які отримуються при цьому. Регламентація ж засобів техніки, що посвідчує, забезпечуючи стабільність закону, не повинна в той же час бути на перешкоді до використання в доказуванні нових приладів і пристроїв. [122, 30; 408, 14–15; 710, 167]

Фотографування, як видовий метод фіксації доказової інформації, що запам'ятовує, у порівнянні з вербально-графічним методом фіксації, має визначені переваги, що роблять фотографію найважливішим засобом закріплення і відображення з достатньою вірогідністю й оперативністю різних ознак матеріальних об'єктів і їхнього взаєморозташування на території обстановки, що досліджується – це, по-перше. По-друге, на сучасному етапі фотозйомка використовується повсюдно в оперативній, слідчій і судово-експертній практиці, тобто в основних ланках правоохоронної діяльності, які ведуть боротьбу зі злочинністю.

На вираш часу – оперативність фіксації за допомогою фотозйомки була звернена увага ще в кінці XIX ст. – на зорі використання фотографії в практиці розслідування злочинів. [380, 261]

Незважаючи на те, що відеозйомка має значні переваги перед фотозйомкою – остання на сучасному етапі становлення і розвитку як суспільства в цілому, так і системи правоохоронних органів зокрема, особливо їхнього забезпечення техніко-криміналістичними засобами, не знайшла ще повсюдного впровадження. Якщо звернутися до судово-слідчої практики, то вона свідчить про те, що відеозйомка – ще повсюдно не використовується. Однак ті переваги, якими володіє відеозйомка – відносна простота процесу зйомки; висока якість результатів зйомки; можливість використовувати відеозйомку в польових умовах; синхронність відеозображення і звукового супроводу, яка утворюється у відеозаписуючому апараті безпосередньо в процесі відеозйомки; вірогідність і оперативність отримання результатів відеозйомки – відеофільму. Усе це дозволяє припустити, що відеозйомка в найближчому майбутньому буде повсюдно використовуватися в практиці розслідування злочинів, як і фотозйомка. На сучасному етапі відеозйомка, як правило, використовується при розслідуванні окремих видів тяжких злочинів проти особистості і держави.

Тому основна увага при розкритті змісту запам'ятовуючого видового і звукового методу криміналістичної фіксації доказової інформації буде приділено фотозйомці – видовому методу фіксації, що сприяє здійснювати запам'ятовування, доказової інформації.

Для забезпечення повноти фіксації обстановки місця події й об'єктів, що знаходяться на ньому, використовуються наступні види фотозйомки місця події: орієнтуюча, оглядова, вузлова і детальна.

Орієнтуюча фотозйомка місця події призначена для відображення місця події з навколишньою його обстановкою. [260, 11; 261, 25] Фотознімки, що орієнтують, повинні надавати уявлення про особливості місцевості і будівель або інших об'єктів, що розташовані навколо місця події кожному, хто буде проводити з яких-небудь причин подальше розслідування. Це дозволяє також зробити важливі для розслідування висновки, наприклад, про те, чи міг злочинець на цьому місці залишитися непоміченим охороною, чи могли звідси його бачити свідки, разом з тим фотознімки, що орієнтують,

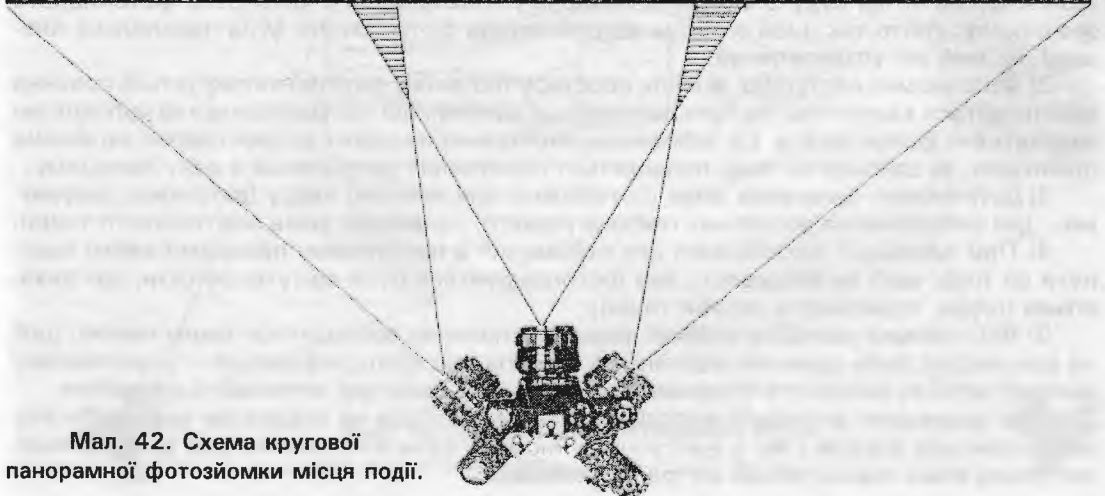
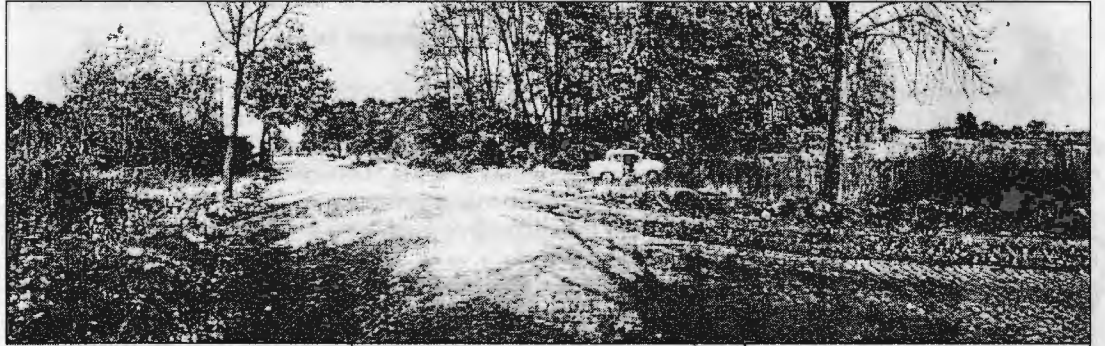
допомагають у процесі подальшого розслідування, при необхідності, відшукати по видовому відображенню місце події якщо, наприклад, його місце знаходження буде описано в протоколі огляду місця події не зовсім точно. Фотозйомка, що орієнтує, як правило, проводиться звичайним фотоапаратом типу "Зеніт" чи "Київ -19М", які входять у сучасні комплекти техніко-криміналістичних засобів слідчого, з декількох чи однієї точки зйомки. Кількість фотознімків (кількість кадрів фотоплівки) міняється в залежності від складності обстановки (але повинно бути не менше трьох). Фотозйомка, що орієнтує, може бути зроблена і за допомогою спеціального панорамного фотоапарата типу "Горизонт". Питання про кількість кадрів, які необхідно буде сфотографувати для отримання в наступному фотознімка, що орієнтує, вирішується після огляду місця події і прилягаючої до нього місцевості, проведеного на початку огляду місця події Мета фотозйомки, що орієнтує, полягає не в тому, щоб сфотографувати можливо більшу за площею територію, а в тому, щоб сфотографувати всі об'єкти, розташовані як на самому місці події, так і на території, яка прилягає до нього, які нерідко можуть мати відношення до злочину, що розслідується.

Оглядова фотозйомка має на меті відобразити місце події в цілому, у його межах. У залежності від того, де відбулася подія злочину – на відкритій місцевості чи в приміщенні – дане місце фотографується з таким розрахунком, щоб у межі оглядового знімка увійшло все місце події. Для найбільш повного відображення обстановки місця події оглядової фотознімки виконуються з декількох кадрів, сфотографованих з декількох точок.

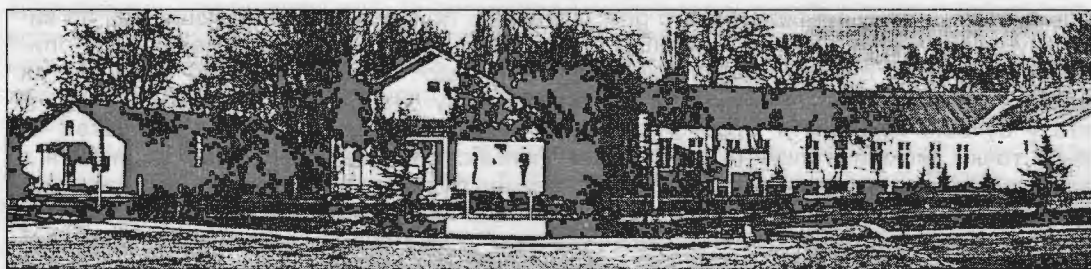
Вузлова фотозйомка застосовується для фіксації окремих ділянок (вузлів) місця події крупним планом.

Детальна фотозйомка дозволяє з застосуванням масштабу сфотографувати окремі об'єкти – речові докази, що у наступному можуть бути використані для ідентифікації.

При проведенні орієнтуючої фотозйомки у тих випадках, коли місце події і навколишня місцевість займають значний простір, який не можна захопити одним кадром, застосовується панорамний метод фотозйомки.

Мал. 42. Схема кругової панорамної фотозйомки місця події.

Мал. 43. Схема лінійної панорамної фотозйомки місця події.

Панорамний метод фотозйомки здійснюється двома способами:

1) З однієї точки, шляхом повороту фотоапарата навколо вертикальної осі з почерговим захватом наступної ділянки простору, що фотографується – цей спосіб фотозйомки називається кругова панорамна фотозйомка: (Див. малюнок № 42)

2) З декількох точок шляхом переміщення фотоапарата по лінії, паралельній об'єктам (наприклад, ряд будівель) простору, що фотографується – це лінійна панорамна зйомка. (Див. малюнок № 43)

Основними вимогами, які пред'являються до панорамного методу фотозйомки, є:

1) Установка фотоапарата під одним кутом нахилу при проведенні всієї серії фотознімків, які потім будуть складати панораму. Найкращою є установка фотоапарата без нахилу, тобто так, щоб оптична вісь об'єктива фотоапарата була паралельна площині, на якій він установлений;

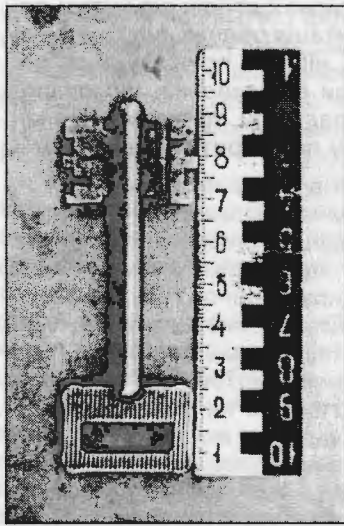
2) Фотозйомка наступних ділянок простору (об'єкта), який фотографується повинна здійснюватися з захватом частини попередньої ділянки, що контролюється за допомогою відеошукача фотоапарата. Це забезпечує отримання на двох сусідніх кадрах загальних орієнтирів, за допомогою яких проводиться сполучення фотознімків в одну панораму;

3) Дотримання однакових умов фотозйомки для кожного кадру (витримка, діафрагма – для забезпечення достатньої глибини різкості, однакових умов освітленості тощо);

4) При виконанні фотозйомки для отримання в наступному панорамі варто прагнути до того, щоб на місцевості, яка фотографується були відсутні об'єкти, що рухаються (люди, транспортні засоби тощо);

5) Фотозйомка методом лінійної панорамі повинна проводитися таким чином, щоб на всіх кадрах була однакова відстань до об'єктів, що фотографуються – у протилежному випадку можуть виникнути труднощі сполучення об'єктів при склеюванні панорамі.

При проведенні детальної фотозйомки окремих слідів чи предметів, що мають значення речових доказів і які у наступному можуть бути використані для ідентифікації, застосовується масштабний метод фотозйомки.

Мал. 44. Детальний фотознімок об'єкта.

Мета цього методу фотозйомки є отримання фотознімків, за допомогою яких можна визначити дійсні розміри об'єкта, який було сфотографовано, наприклад, сліду чи окремих його деталей.

При проведенні масштабного методу фотозйомки необхідно:

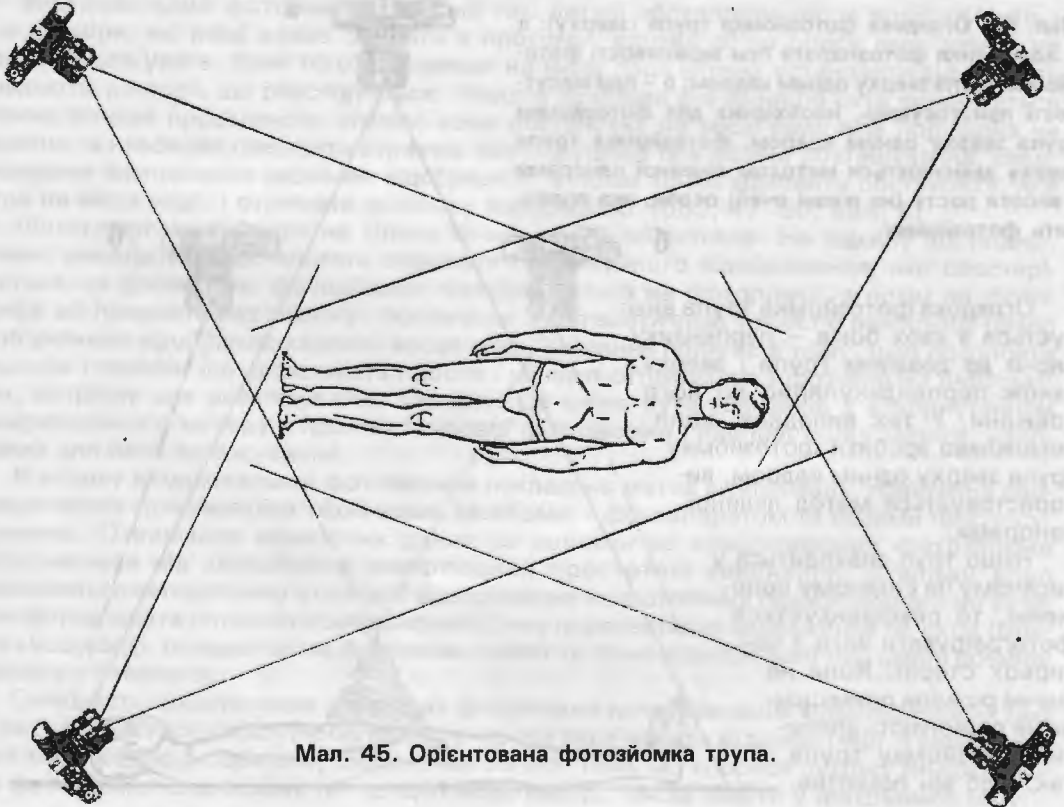
1) Поруч з об'єктом, що фотографується і в одній площині з ним, помістити масштабну лінійку з міліметровими розподілами. Зображення цієї лінійки на фотознімку і буде масштабом, що показує ступінь зменшення (чи збільшення зображення в порівнянні з дійсними розмірами об'єкта;

2) Установити фотоапарат таким чином, щоб оптична вісь об'єктива була перпендикулярна площині об'єкта, який фотографується, і проходила через центр останнього;

3) У випадку фотографування масштабним методом зйомки дрібних об'єктів, розміри яких менші 10–15 см, використовуються подовжувальні кільця. Застосування подовжувальних кілець дозволяє дрібний об'єкт сфотографувати таким чином, щоб він займав можливий максимум площі кадру. Це дозволить у наступному віддрукувати якісний фотознімок із проробленням усіх деталей цього об'єкта.

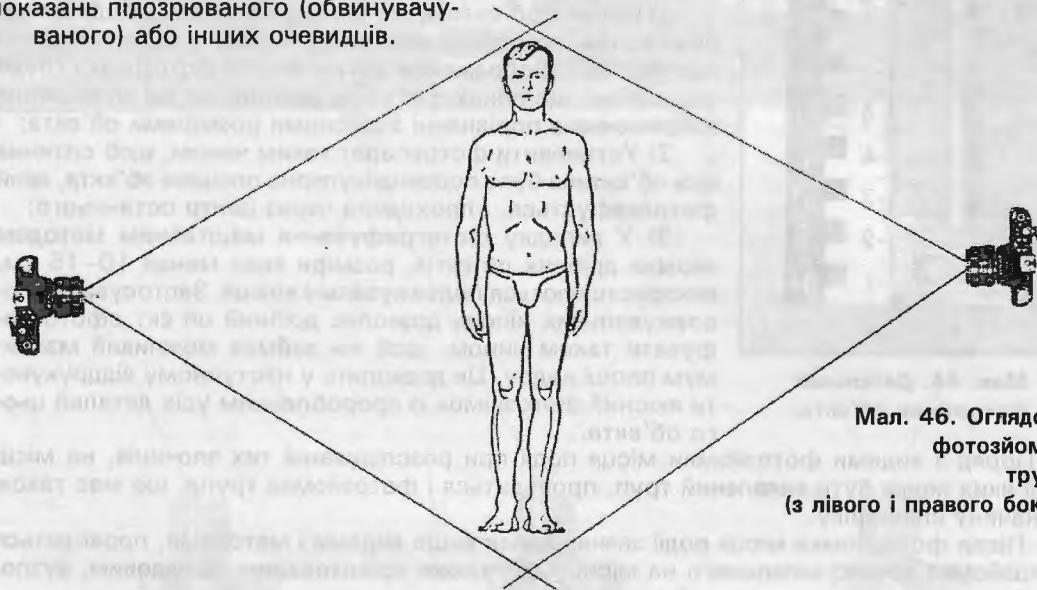
Поряд з видами фотозйомки місця події при розслідуванні тих злочинів, на місці події яких може бути виявлений труп, провадиться і фотозйомка трупа, що має також визначену специфіку.

Після фотозйомки місця події зазначеними вище видами і методами, проводиться фотозйомка трупа, виявленого на місці події, також орієнтованим, оглядовим, вузловим і детальним видами фотозйомки.

Мал. 45. Орієнтована фотозйомка трупа.

Фотознімок трупа орієнтованим видом виконується з чотирьох сторін під кутом до довжини трупа, рівному 45° . Таким чином здійснюється орієнтація положення трупа на місцевості, а також положення, у якому він був виявлений, ніби-то прив'язується до навколишньої обстановки. Отримання фотознімків трупа при фотозйомці, що орієнтує, зазначеним способом дозволяє в наступному, наприклад, при проведенні такої слідчої дії, як відтворення обстановки й обставин події злочину перевірити правильність показань підозрюваного (обвинувачуваного) або інших очевидців.

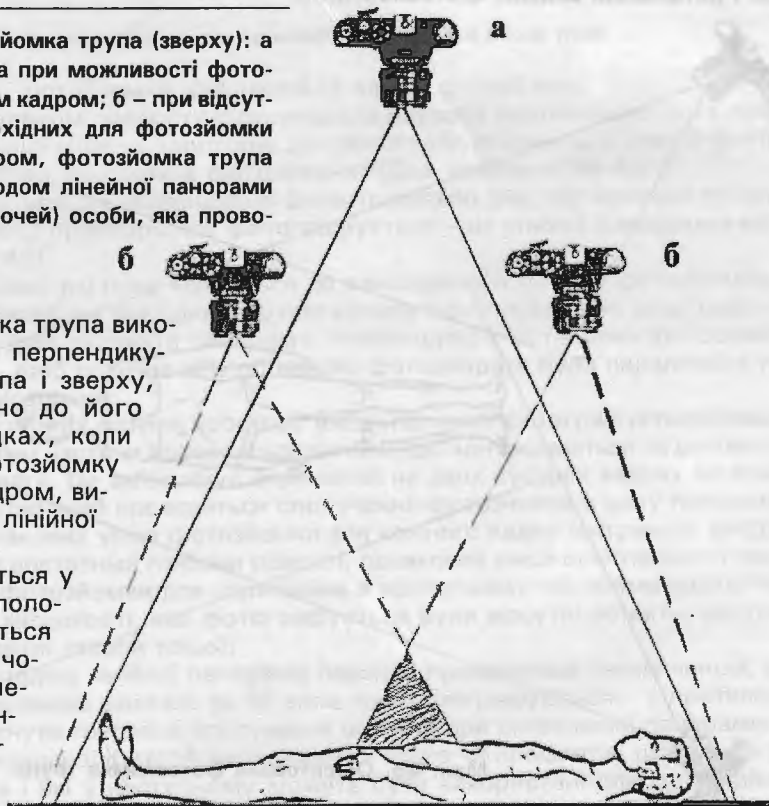

Мал. 46. Оглядова фотозйомка трупа (з лівого і правого боку).

Мал. 47. Оглядова фотозйомка трупа (зверху): а – положення фотоапарата при можливості фотозйомки трупа зверху одним кадром; б – при відсутності пристосувань, необхідних для фотозйомки трупа зверху одним кадром, фотозйомка трупа зверху здійснюється методом лінійної панорами з висоти росту (на рівні очей) особи, яка проводить фотозйомку.

Оглядова фотозйомка трупа виконується з двох боків – перпендикулярно до довжини трупа і зверху, також перпендикулярно до його довжини. У тих випадках, коли неможливо зробити фотозйомку трупа зверху одним кадром, використовується метод лінійної панорами.

Якщо труп знаходиться у висячому чи сидячому положенні, то рекомендується фотографувати його з чотирьох сторін. Коли незначні розміри приміщення не дозволяють зробити фотозйомку трупа так, щоб він помістив-

ся в одному кадрі, тіло фотографують методом лінійної панорамної зйомки чи застосовують ширококутовий об'єктив.

При виявленні захованого трупа перший знімок обов'язково роблять до зняття предметів, які його маскують. Частини розчленованого трупа (при виявленні їх разом) фотографують разом з навколишнім оточенням (орієнтуюча й оглядова фотозйомка). [459, 55–58]

Вузлова зйомка трупа передбачає фотографування трупа й окремих частин його тіла, на яких є важливі ознаки для справи, що розслідується. Фотографування на трупі окремих ушкоджень і слідів – це детальний вид зйомки, що виконується, як і при фотографуванні місця події, масштабним методом. Що стосується розчленованого трупа, то після орієнтуючої й оглядової фотозйомки виявлених розчленованих частин трупа, фотографують кожну частину тіла окремо (вузлова і детальна фотозйомка) і на закінчення фотографуються всі частини разом, приєднавши одну до іншої таким чином, щоб відповідні анатомічні частини тіла співпадали.

При проведенні слідчого огляду з метою фіксації доказової інформації може бути використана також репродукційна фотозйомка, що проводиться для виготовлення фотокопій плоских зображень (текстів, креслень, картин, малюнків, різних документів тощо). При репродукційній фотозйомці фотоапарат устанавлюється так, щоб оптична вісь об'єктива була перпендикулярна площині об'єкта, який фотографується, і ця вісь проходила через центр оригіналу.

При візуванні необхідно стежити за тим, щоб зображення зайняло весь кадр, залишивши вузькі вільні проміжки по його краях.

Освітлення оригіналу може здійснюватися за допомогою природного чи штучного розсіяного світла. Різкість зображення крім ретельного фокусування забезпечується установкою як можна меншого отвору діафрагми.

У практиці слідчого огляду з метою фіксації доказової інформації може бути використана також вимірювальна фотозйомка, що уявляє собою інструментальний процес вимірювання, результати якого фіксуються фотографічними засобами. [558, 3]

Вимірювальний фотознімок передає такі деталі обстановки місця події, об'єктів і їхні розміри, які іноді важко описати в протоколі слідчої дії чи опису яких зовсім не приділяється увага. Крім того, не завжди на місці події можна установити відносність предметів до події, що розслідується. Нерідко доказове значення об'єкта визначається значно пізніше проведеного огляду, коли обстановка на місці події вже порушена чи змінена, а необхідні предмети втрачені або порушене їх взаємне розташування. Вимірювальна фотозйомка дозволяє відобразити, а потім точно відновити обстановку, яка була на місці події, і отримати доказову інформацію. [553, 47–50; 558, 5]

Фотографічна фіксація не тільки точна, але й об'єктивна. На відміну від планів, схем і замальовок, що містять елементи суб'єктивного відображення, яке спостерігається, за допомогою фотозйомки відображаються на фотоплівці, а потім на фотографії всі предмети без винятку. Фотознімок з математичною точністю найбільше повно й об'єктивно відображає картину місця події. Завдання полягає в тому, щоб розробити способи і засоби, що дозволяють просто і швидко отримувати з фотознімка інформацію, потрібну для розслідування злочину. Це може бути здійснене з використанням вимірювального методу в практиці судової фотозйомки і найпростіших засобів, необхідних для його застосування.

В основу вимірювальної фотозйомки покладено метод вимірювань, практична реалізація якого здійснюється технічними засобами – фотоапаратом та іншими пристосуваннями. Отримання кількісних даних за допомогою вимірювальної фотозйомки відрізняється від звичайного вимірювання простотою виконання, оскільки воно здійснюється автоматично в процесі відображення на фотоплівці сфокусованого об'єктивом фотоапарата оптичного зображення. Тому перспективне зображення об'єктів (ділянок місцевості, предметів) на фотознімку містить точні кількісні дані про дійсні розміри сфотографованого.

Складність використання звичайних фотознімків для визначення кількісних даних про об'єкт складається у відсутності відбитих на них яких-небудь еталонів (мір), з величиною яких можна було б порівняти зображений об'єкт. Тому всі способи судової вимірювальної фотозйомки спрямовані на те, щоб яким-небудь чином ввести у фотознімок міру.

Тому поряд з масштабним методом фотозйомки, що описаний вище, у практиці слідчого огляду, особливо при огляді місця події, використовується також перспективно-горизонтальна фотозйомка з глибинним масштабом – вона застосовується в тих випадках, коли необхідно запам'ятати на фотознімку значну за розмірами ділянку відкритої місцевості або закритого приміщення.

Сутність цього способу фотозйомки полягає в тому, що ділянку місцевості (приміщення) фотографують з масштабною стрічкою (глибинним масштабом), що розміщена в полі зору кадру, при суворо горизонтальному положенні фотоапарата, а сама стрічка глибинного масштабу повинна бути розташована в глибину простору, який фотографується паралельно оптичній осі об'єктива фотоапарата.

Зображення об'єкта, що фотографується, при такому положенні фотоапарата буде постійно в перспективі. Оцінювати дійсне розташування і розмір предметів, зображених на отриманому фотознімку, складно. Тому в кадр поміщають глибинний масштаб, причому початок його розташовують у точці зйомки – на рівні переднього зрізу об'єктива фотоапарата. Глибинний масштаб даного способу фотозйомки може бути двох видів:

1) з розподілом, довжина якого дорівнює фокусній відстані об'єктива фотоапарата, яким проводиться фотозйомка; 2) з довільною ціною розподілу. Для проведення фотозйомки з використанням глибинного масштабу першого виду підготовляється полоса з щільного паперу, дерматину тобто гнучкого матеріалу, на який наносяться розподіли, проміжки між якими рівні фокусній відстані об'єктива, фотоапарата, що використовується. Ширина стрічки 15–20 см, загальна довжина її 6–8 м. Непарні проміжки зафарбовуються в чорний колір, а парні нумеруються. Використання цього варіанта засновано на закономірностях утворення оптичного зображення. Існує залежність між масштабом зображення об'єкта і відстанню, на якому він знаходиться.

Зменшення зображення на негативі дорівнює кількості фокусних відстаней, що містяться у відстані від об'єктива фотоапарата до об'єкта зйомки, без одного. Наприклад, при фотографуванні об'єкта, що знаходиться на відстані 5 м від об'єктива з фокусною відстанню 50 мм це число буде дорівнювати 99 ($5000 - 50 : 50$). Таким чином, якщо це число відоме, то можна визначити за допомогою фотознімка, у скількох разів зменшене зображення, відстань до сфотографованого об'єкта, і установити інші розмірні характеристики зображених на фотознімку предметів.

Глибинний масштаб другого виду – це стрічка довжиною 15, 20 або 30 м і шириною 20–50 см. На стрічці чорною фарбою нанесені метрові розподіли, позначені великими цифрами. Кожен метровий розподіл розбитий на більш дрібні розподіли: на відрізки до 10 м – по одному дециметру, від 10 до 15 м – по два дециметра, від 15 до 20 м – по півметра і далі – по одному метру. Розподіли розфарбовані в шаховому порядку. У тих випадках, коли на фотознімку є зображення глибинного масштабу з відомою довільною ціною розподілу, відстань між точками, розташованими у вертикальній площині, яка перпендикулярна оптичній осі об'єктива фотоапарата, визначають порівнянням вимірюваної відстані з зображенням одиниці лінійного масштабу (5, 10, 15, 20 см), що знаходиться на лінії основи предмета. [558, 17–18, 46–50; 625, 55–61]

Усякий раз, коли необхідно визначити розмір сфотографованого предмета, за допомогою глибинного масштабу установлюють відстань до нього і вираховують масштаб зображення в цій точці. Після цього, вимірявши розміри предмета на фотознімку, знаходять дійсну величину його. [580, 27–35]

Перспективно-горизонтальну фотозйомку з глибинним масштабом проводять з дотриманням наступних правил.

1). Установлюють фотоапарат на штативі на визначеній висоті. При цьому варто враховувати, що чим більше висота, тим далі відсувається передня межа кадру. Звичайно фотозйомку роблять з висоти 120–150 см, що відповідає відстані 5–6 м від точки фотозйомки до передньої межі кадру.

2). Перевіряють, чи знаходиться фотоапарат у горизонтальному положенні, використовуючи для цього рівень.

3). Укладають масштабну стрічку в глибину простору, який буде фотографуватися, паралельно оптичній осі об'єктива фотоапарата. При цьому початок стрічки повинен бути в точці фотозйомки на рівні переднього зрізу об'єктива.

4). Наводять фотоапарат на різкість, вибирають необхідну діафрагму і витримку, і проводять фотозйомку.

Розглянутим способом виконують, головним чином, оглядову фотозйомку, коли фіксації підлягають ділянки місцевості з наявними на них великими групами предметів.

Різновидом перспективно-горизонтальної фотозйомки з глибинним масштабом є фотозйомка з метричним квадратом, коли замість масштабної стрічки в кадр поміщають еталон у вигляді квадрата розміром 50 x 50 см (можливі й інші розміри). Перед зйомкою фотоапарат встановлюють у горизонтальне положення на необхідній висоті, а потім, спостерігаючи у видошукач поміщають квадратний масштаб так, щоб він знаходився в кадрі біля нижнього краю по центрі. Оскільки на фотознімку буде зображений предмет, розмір якого відомий, то шляхом нескладних побудов можна обчислити масштаб зображення а кожній точці фотознімка, а потім визначити дійсний розмір предмета або відстань між точками, які визвали цікавість. [558, 11, 49–53; 625, 63–68]

Таким чином, вище були розглянуті найбільш розповсюджені види фотозйомки і їхні методи, які використовуються в практиці слідчого огляду для фіксації доказової інформації за допомогою видового методу криміналістичної фіксації, який запам'ятовує.

Слідуючим видом криміналістичних методів фіксації доказової інформації є моделювання.

Моделювання як метод криміналістичної фіксації доказової інформації є не новим методом пізнання. Воно відомо багато тисяч років. Моделювання застосовувалося в будівельній справі, у мистецтві і науці.

Суть моделювання полягає в дослідженні яких-небудь об'єктів на їхніх моделях, що уявляють собою штучно створений об'єкт у вигляді схеми, креслення, логіко-математичних знакових формул, фізичної конструкції, копії визначених об'єктів тощо, який будучи аналогічним об'єкту, що досліджується, відображає і відтворює нерідко в більш простому, зменшеному вигляді структуру, властивості, взаємозв'язки і відносини між елементами об'єкта (оригіналу), що досліджується. Безпосереднє вивчення останнього об'єкта зв'язано з якими-небудь труднощами, великими витратами коштів і енергії чи просто недоступно, і тим самим полегшує процес отримання інформації про предмети, що нас цікавлять. Даний об'єкт, стосовно якого виготовляється модель, називається оригіналом, зразком, прототипом. [274, 360–361; 665, 381–382]

Моделювання може бути предметним, фізичним, математичним, логічним, знаковим тощо.

Всі існуючі моделі звичайно підрозділяють на три типи: фізичні, матеріально-математичні і логіко-математичні. Фізичні моделі мають природу, подібну з природою об'єкта, що досліджується, і відрізняються від нього тільки розмірами, швидкістю плинущо досліджуваних явищ і іноді матеріалом. Матеріально-математичні моделі мають відмінну від прототипів фізичну природу, але допускають однакову з оригіналом зовнішню будову і математичний опис. Логіко-математичні моделі конструюються зі знаків. Це абстрактні моделі, що будуються як числення. Між цими типами моделей немає яких-небудь мертвих меж. Так, логіко-математичні моделі можна втілити в матеріально-математичні і навіть у фізичні і навпаки.

Конструюючи моделі, необхідно увесь час пам'ятати, що яка б гарна не була модель, вона лише приблизно відображає об'єкт, що досліджується, огрублює і спрощує його. У противному випадку неминучі серйозні прорахунки. Модель і оригінал не тождісні, а тільки подібні.

У практиці розслідувань злочинів моделювання також відоме не перший день. Історично воно пов'язано з виготовленням зліпків (моделей) об'ємних слідів, залишених різними об'єктами. Для цих цілей використовувалися зліпні маси, першими різновидами яких були стеарин і гіпс. У 1850 р. французький аптекар Гюгулен запропонував фіксувати об'ємні сліди на землі і сипучих матеріалах за допомогою розплавленого стеарину. У 1855 р. він же запропонував новий метод фіксації слідів на снігу за допомогою риб'ячого клею. У 1867 р. появилася повідомлення лікаря 3-ї пішої бригади забайкальського козацького війська А. Е. Борхмана про фіксацію слідів ніг за допомогою гіпсу – “Щоб уникнути суперечки про першість відкриття, – писав Борхман, – уклінно прошу редакцію “Архіву судової медицини” повідомити поважній медичній публіці, що я знайшов спосіб знімати, за допомогою гіпсу, у 15 хвилин відбитки слідів

людини і тварин як на ґрунті сухому, запорошеному, так однаково і на ґрунті вологому чи покритому водою. Цим способом ліквідуються всі незручності, які виникали при використанні способу Гюгулена...". Мова йшла про так званий насипний спосіб виготовлення зліпків. [58; 59]

Найчастіше метод криміналістичної фіксації у вигляді моделювання використовується при виготовленні зліпків з різних об'ємних слідів, що виявляються при огляді місця події. Цей метод називають ще контактним моделюванням – виготовлення моделей шляхом безпосередньої взаємодії зліпочних мас з даним об'єктом, з якого виготовляється модель. Через те, що моделі є похідними доказами, можна сформулювати наступні умови допустимості їх у цій якості: а) наявність даних про джерело походження похідного речового доказу; б) наявність процесуального документа, що відображає результати огляду первісного речового доказу; в) дотримання процесуальних норм при отриманні моделі речового доказу й опис у протоколі процесу отримання цієї моделі; г) наукова обґрунтованість техніко-криміналістичних прийомів і кваліфіковане використання техніко-криміналістичних засобів при виготовленні моделей речових доказів. [73, 16, 29]

Об'ємні сліди утворюються в результаті дії слідоутворюючого об'єкта на пухкі, сипучі та інші подібні їм поверхні з отриманням у результаті цієї дії відображення слідоутворюючого об'єкта у вигляді обсягу, що має три виміри: довжину, ширину і глибину.

Для виготовлення копій з об'ємних слідів у криміналістичній практиці використовуються різні зліпочні матеріали, що володіють різними властивостями. Це дає можливість доцільного вибору слідокопіювального матеріалу в залежності від властивостей самого сліду, слідоприймаючого об'єкта та інших обставин.

Зліпочні матеріали можна класифікувати наступним чином.

1) У залежності від способу підготовки і вихідних властивостей зліпочні матеріали підрозділяються на термопластичні і рідкі розчини (компаунди).

До термопластичних матеріалів відносяться: пластилін, віск, парафін, стенс, сірка, легкоплавкі метали. Необхідна ступінь пластичності цих матеріалів досягається шляхом попереднього їх нагрівання чи плавлення. Для воску і пластиліну досить незначного підігрівання. Парафін, сірка і легкоплавкі метали повинні бути розплавлені.

Компаунди уявляють собою розчини речовин, що приготуються звичайно з порошків чи легких паст шляхом змішування їх з різними рідкими компонентами. Наприклад, гіпсовий розчин приготується з порошку гіпсу, який змішується з водою. Компаунд зі стіракрила готується з порошку (мономеру) і рідкого каталізатора.

Приготування силіконових компаундів здійснюється шляхом змішування, в'язких паст із визначеною кількістю каталізатора тощо.

2) У залежності від можливості повторного використання зліпочних матеріалів, вони підрозділяються на оборотні і необоротні.

Термічні матеріали (пластилін, легкоплавкі метали тощо) можуть бути використані неодноразово.

Полімерні матеріали, а також гіпс після полімеризації компаундів чи затвердіння внаслідок необоротних процесів, що відбуваються в них, цілком утрачають властивості пластичності і непридатні для повторного використання в якості зліпочних чи мас, за допомогою яких можна виготовити відбиток.

3) У залежності від використаного матеріалу зліпки за фізико-хімічними властивостями можуть бути пластичними (зліпок з пластиліну чи воску), твердими (зліпки з парафіну, стенса, сірки, легкоплавкого металу, стіракрила, АКР-100 СТ) і еластичними (зліпки із силіконових компаундів "К-18", "У-1-18", сиеласт та ін.).

Зліпочні матеріали можуть бути класифіковані також і за температурним режимом "схоплювання". Наприклад, гіпс, стіракрил, АКР-100 СТ у процесі отвердіння виділяють тепло, тобто є термореактивними. Пластилін, віск, стенс, сірка, легкоплавкі метали відносяться до таких, що застигають тому що їх затвердіння пов'язано з охолодженням. Нейтральними є матеріали, схоплювання яких не супроводжується ні виділенням тепла, ні його поглинанням.

Кожен матеріал має визначений комплекс фізичних і хімічних властивостей, наприклад, питому вагу, температуру плавлення, здатність вступати в хімічні взаємодії з різними речовинами тощо. Із усього комплексу цих властивостей для криміналістичної

практики особливо важливі ті, які відповідають загальним вимогам, що пропонуються відносно зліпочних матеріалів.

Усі зліпочні матеріали повинні мати наступні властивості:

1) з максимальною точністю передавати мікрорельєф поверхні, яка копіюється, тобто мати тонку власну структуру;

2) не мати усадки – зміни обсягу і лінійних розмірів при затвердінні матеріалу – після затвердіння і не змінювати своїх властивостей при температурах від -40 до $+40^{\circ}\text{C}$;

3) не вступати в хімічну взаємодію з матеріалом слідів і не мати адгезії до поверхні, на яку вони наносяться (не “прилипати” до неї).

Процес приготування матеріалів для виготовлення зліпків повинен бути простим і здійснюватися у відносно короткий термін. [603, 17–26]

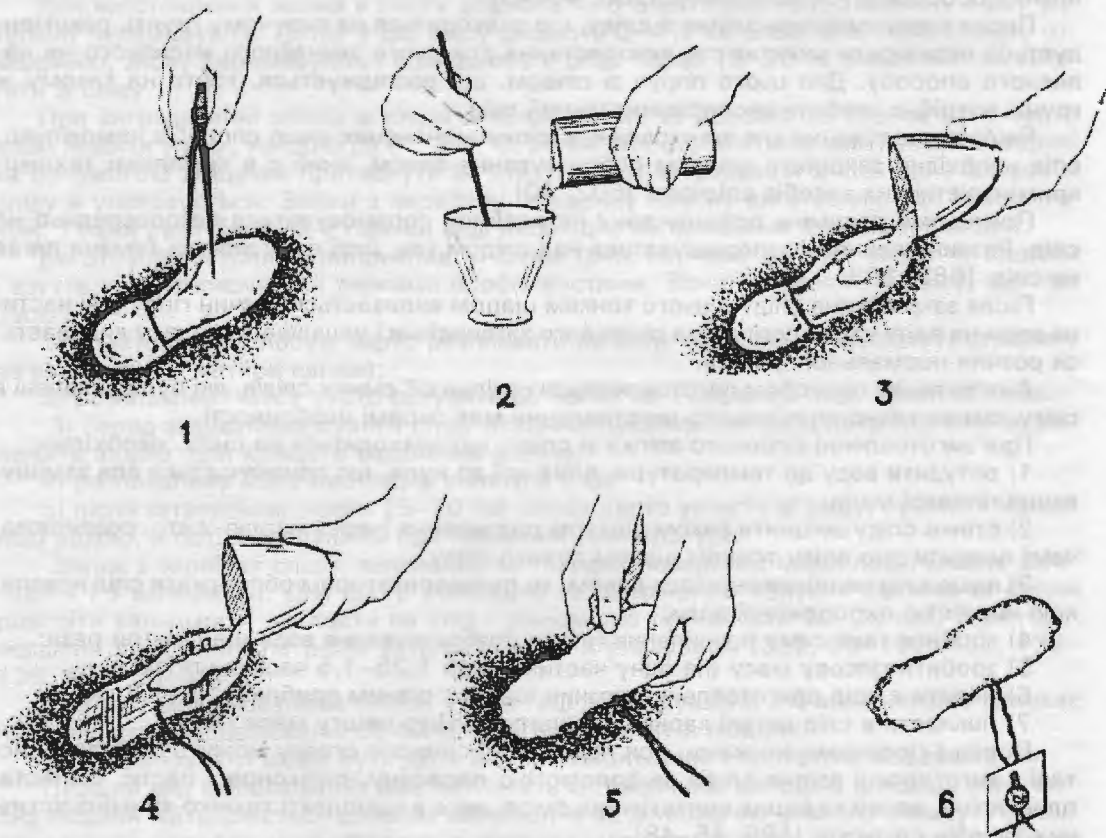
Найбільш розповсюдженим способом виготовлення зліпків з об’ємних слідів, виявлених на горизонтальних поверхнях є наливний (насипний) спосіб за допомогою гіпсу.

Щоб отримати гіпсовий зліпок зі сліду, що знаходиться на твердому ґрунті, необхідно:

1) за допомогою пінцета очистити поверхню сліду від сторонніх часток;

2) недостатньо глибокий слід оточити бортиком з картону чи ґрунту;

3) виготовити деталі зміцнювального каркаса у вигляді не менше двох поперечних і двох подовжніх скалок чи відрізків дроту;

Мал. 48. Послідовність операцій процесу виготовлення гіпсових зліпків з об’ємних слідів: 1 – видалення сторонніх предметів, 2 – приготування гіпсового розчину, 3 – виливання частини розчину в слід, 4 – виливання решти гіпсового розчину в слід після розміщення в ньому укріплюючої арматури, 5 – вилучення зліпка із ґрунту, 6 – прикріплення бірки, кінці шпагату на якій скріплені сургучною печаткою слідчого.

4) виготовити бирку з щільного картону для напису, пропустити через пророблений отвір у ній шпагат і прив'язати її до однієї з деталей каркаса таким чином, щоб кінці цього зв'язування в наступному знаходилися усередині гіпсового зліпка;

5) заповнити слід гіпсовою масою насипним чи наливним способом;

6) у тому випадку, коли у виявленому сліді буде вода, то краще використовувати насипний метод, при використанні якого гіпс необхідно насипати приблизно до половини глибини сліду (у слід на твердому ґрунті його потрібно сипати ложкою, а в слід на м'якому – через марлю чи сито); покласти в слід спочатку поперечні, а потім продовжні деталі каркаса (деталь каркаса з биркою потрібно розташовувати в крайній частині сліду), ложкою насипати гіпс у слід до верха, а потім через марлю чи тонку тканину, покладену на гіпс (якщо в сліді не було води), вилити воду (виливання води варто припиняти тоді, коли вона почне затримуватися на марлі);

7) при використанні наливного способу потрібно приготувати гіпсову масу текучої консистенції розчину; вилити в слід шар товщиною рівну половині глибини сліду; покласти в слід деталі каркаса і вилити в нього решту маси гіпсу;

8) після затвердіння зліпка (через 15–20 хвилин) витягти його зі сліду, підкопавши з усіх боків;

9) чистою водою змити зі зліпка частки ґрунту, що пристали до нього, (бажано після закінчення доби, щоб не зруйнувати зліпок). При цьому не можна терти зліпок рукою чи іншим твердим предметом, тому що це може привести до знищення індивідуальних особливостей копії сліду. [260, 40–43]

Перед виготовленням зліпка зі сліду, що знаходиться на сипучому ґрунті, рекомендується перевірити можливість використання для цього звичайного насипного чи наливного способу. Для цього поруч зі слідом, що досліджується, тобто на такому ж ґрунті потрібно зробити експериментальний слід.

Якщо застосування для виготовлення зліпка зазначених вище способів неможливо, слід необхідно закріпити шляхом оббризування лаком, який є в комплекті техніко-криміналістичних засобів слідчого. [602, 40]

При цьому струмінь розчину лаку не повинен спрямовуватися безпосередньо на слід. Розчин повинен розпорозуватися над слідом так, щоб він у вигляді тумана лягав на слід. [662, 108]

Після закріплення сліду в нього тонким шаром виливається розчин гіпсу (дві частини води на одну частину гіпсу), а після його затвердіння і укладання каркасу виливається розчин нормальної густоти.

Аналогічним способом виготовляються і зліпки об'ємних слідів, які були виявлені в снігу, однак технологія їхнього виготовлення має окремі особливості.

При виготовленні гіпсового зліпка зі сліду, що знаходиться на снігу, необхідно:

1) охолодити воду до температури, близької до нуля, що призначається для замішування гіпсової маси;

2) стінки сліду зміцнити лаком шляхом розпилення (через марлю, сито, розпилювачем) покрити дно сліду тонким шаром сухого гіпсу;

3) якщо слід не обприскувався лаком, то пульверизатором обприскати слід невеликою кількістю охолодженої води;

4) зробити таке саме розпилення гіпсу і розбризування води ще два-три рази;

5) зробити гіпсову масу (на одну частину води 1,25–1,5 частини гіпсу);

6) налити в слід приготовлений розчин шаром, рівним приблизно 1–1,5 см;

7) покласти в слід деталі каркаса і вилити в нього решту маси гіпсу.

Поряд з гіпсовими зліпками, при проведенні слідчого огляду можуть бути використані і виготовлені зліпки слідів за допомогою парафіну, силіконової пасти, сіласта, пластиліну, воску та інших синтетичних смол, які є в комплекті техніко-криміналістичних засобів слідчого. [196, 45–48]

Зліпки з пластиліну можна виготовити з порівняно неглибоких слідів, розташованих як на горизонтальних, так і на вертикальних поверхнях і навіть на стрімких поверхнях, наприклад, на стелі. Щоб уникнути прилипання пластиліну до матеріалу сліду, поверхню сліду необхідно змастити вазеліновою олією або пластилін припудрюється графітним порошком, тальком або картопляним крохмалем.

Розім'ятий пластилін притискають до поверхні змоченою водою скляної пластини,

а потім вирівняною поверхнею прикладають до сліду і притискають дощечкою. Після цього зліпок витягають зі сліду й упаковують.

За допомогою силіконової пасти можна виготовити зліпок зі слідів, наприклад, злому, які знаходяться на будь-яких поверхнях. Однак при цьому необхідно враховувати їх особливості. Чим м'якше матеріал поверхні, тим більше рідкою повинна бути зліпчна маса. При копіюванні слідів, що знаходяться на дерев'яних поверхнях, варто застосувати зліпчну масу такої густоти, яка виключала б можливість її з'єднання між волокнами деревини й усмоктування в пори дерева. На металеві поверхні наноситься більш рідка зліпчна маса. Для надання масі визначеного кольору в її склад вводять від 25 до 30% наповнювача: окис цинку (надає білий колір); сажа (чорний), окис хрому (зелений). Пасту перемішують з тим чи іншим наповнювачем до отримання однорідної маси. Потім у неї додають 8–10% каталізатора, який сприяє отвердінню, і знову ретельно перемішують.

Отриману масу заливають у слід і, дочекавшись її затвердіння (звичайно воно відбувається протягом 20–30 хв при кімнатній температурі), дотримуючись обережності, витягають зліпок. Попередньо краї зліпка потрібно відокремити лезом чи ножем, а сам зліпок злегка розгойдати.

Можна успішно використовувати при виготовленні зліпків зі слідів знярядь злому і сієласт – зуболікарський зліпчний матеріал. Для зниження в'язкості цього матеріалу в нього варто додати до 10% пасти "М".

Для виготовлення зліпка в пасту додають 4–5% каталізатора, отриману масу ретельно перемішують. Потім у цю масу додають 3–4% каталізатора, який сприяє отвердінню, знову перемішують і поміщають у слід. Через 15–20 хв зліпок можна витягати зі сліду.

При виготовленні зліпка зі слідів знярядь злому за допомогою стенса його варто розм'якшити у воді, нагрітої до 80–90° С, розім'яти, вирівняти на склі і рівній поверхні за допомогою дощечки притиснути до сліду. Після затвердіння зліпок вилучається зі сліду й упаковується. Зліпки з парафіну, стеарину і воску виготовляються майже також. Тільки розігрівати їх у гарячій воді необхідно загорненими в тканину чи бинт.

Виготовлення зліпків, наприклад, зі слідів транспортних засобів, слідів ніг людини і взуття характеризується деякими особливостями. Вони полягають у тому, що при цьому:

- 1) у металевому посуді варто розплавити на вогні 400–500 г парафіну, стеарину чи воску (три – чотири свічки);
- 2) розплавлену масу варто охолодити до появи на її поверхні ледь помітної плівки;
- 3) перед заливанням сухого сліду останній пульверизатором потрібно злегка зволожити водою (для кращого відділення зліпка);
- 4) розплавлену масу необхідно вилити в слід;
- 5) після затвердіння (через 25–30 хв) зліпок варто витягти зі сліду, промити холодною водою, а потім просушити при кімнатній температурі.

Зліпки з окремих слідів, виявлених на твердих поверхнях місця події, можна виготовити і з вальцмаси. Для цього необхідно за допомогою полум'я сірника чи свічки розігріти вальцмасу, накласти на слід і рівномірно притискати 20–30 сек. Після затвердіння зліпка його потрібно витягти зі сліду й упакувати. [322, 90–100; 457, 132–136; 602, 39–46]

Поряд з моделюванням слідів, у практиці розслідування злочинів нерідко виникає необхідність у моделюванні об'ємного вигляду обличчя людини.

Це моделювання може бути двох видів; безконтактне і контактне моделювання. Перший вид моделювання має подібність із графічним методом фіксації, коли вигляд людини відтворюється шляхом малювання за допомогою уявного образу. Розходження тут у засобах моделювання: у випадку малювання мова йде про виготовлення синтетичних портретів за допомогою спеціальних технічних засобів. Але предметне моделювання зовнішнього вигляду людини можливо й у результаті уяви, що відтворює і базується не на уявному образі, а на матеріальному об'єкті, як це буває при пластичній реконструкції особистості людини за допомогою її черепа.

Другий вид – контактне моделювання об'ємного вигляду обличчя людини, що уявляє собою посмертну маску.

На думку окремих криміналістів, у всіх випадках предметного моделювання зовнішнього вигляду людини відбувається фіксація інформації, але не у всіх випадках ця інформація носить доказовий характер. [32, 227–228; 36, 157] Якщо, наприклад, мальований портрет виконується особою, що допитується у ході допиту і як будь-який подібний об'єкт такого роду додається до протоколу, то інформація, що міститься в ньому, отримана процесуальним шляхом, може мати доказове значення. Портрети, виготовлені художником чи за допомогою спеціальних технічних засобів, у ході процедури, не передбаченої процесуальним законом (наприклад, за допомогою фоторобота, ідентифікаційного комплексу малюнків тощо), є засобом фіксації не доказової, а такої інформації, що орієнтує. Тому не можна погодитися з тими процесуалістами, які відносять синтетичні портрети до числа похідних, за їхнім вираженням, – “підсумовувачих”, речових доказів. [630, 266]

Похідними речовими доказами виступають об'єкти, що адекватно відображають форму, розташування і характер зовнішніх ознак, що піддаються відтворенню. Що стосується композиційних чи синтетичних портретів, то вони такими властивостями не володіють. Тому, що “похідний речовий доказ повинен бути похідним саме від речового об'єкта, а не від якого-небудь іншого утворення. Що стосується суб'єктивного портрета, то він “зроблений” від уявного образу, що зберігся в пам'яті людей, які бачили особу, що розшукується”. [192, 33]

Фотороботи й інші види суб'єктивних портретів не відносяться до джерел доказів, оскільки способи їхнього виготовлення не забезпечують необхідний ступінь адекватності отриманого на цих портретах зображення особи в натурі, а ступінь перекручування ознак зовнішності на портретах не піддається достовірному аналізу в період їхнього створення. [188, 107]

Не є носіями доказової інформації і результати пластичної реконструкції особи людини по черепу. Ні сам М. М. Герасимов, – автор методу скульптурної реконструкції, – ні його послідовники ніколи і ніде не стверджували, що скульптурні портрети, створені на основі кісткових останків, можуть служити для цілей ототожнення прижиттєвого вигляду по черепу. “Маска ні в якій мірі не є власне портретом людини, яка коли-небудь жила, це всього-на-всього максимальне наближення до зовнішнього її вигляду”. При цьому він визнавав, що “портретна реконструкція – це завдання побудови обличчя особи по черепу з дуже багатьма невідомими, і наша мета – вирішити її з найбільшим наближенням, тобто з мінімальною помилкою”. [102, 4, 19] У всіх випадках М. М. Герасимов підкреслював, що його скульптурні зображення дозволяють лише наблизитися до оригіналу, оскільки створюються на його кістковій основі, але не отожнюються з ним.

Скульптурний портрет, створений по методу М. М. Герасимова, є моделлю оригіналу. У цій моделі відтворюється на рівні подібності прижиттєвий вигляд людини. Підставою моделі служить череп, об'єктивні ознаки якого враховуються дослідником для побудови скульптурного зображення. Оскільки ці ознаки не забезпечують відтворення всіх елементів обличчя, значне місце займає творча фантазія вченого, його інтуїція.

Оскільки скульптурний портрет – лише ймовірне зображення оригіналу, слідча і судова практика ніколи не розглядала цей метод як надійний засіб встановлення особи. [362, 106] Ю. М. Кубицький також висловлював думку, що скульптурні портрети по методу М. М. Герасимова не можуть бути використані в судовому доказуванні, оскільки вони ґрунтуються, головним чином, на художній інтуїції. Тому він підкреслював, що “методику М. М. Герасимова можна прийняти як прийом правильного відтворення загального вигляду, характеру, типу обличчя, але аж ніяк не справжнього портрета”. [327, 147–149] Ця позиція в значній мірі була продигована оцінкою, що дав Верховний Суд СРСР пластичній реконструкції, виконаній М. М. Герасимовим у справі Бояринцева: “Відновлення обличчя особи по черепу може бути оцінено тільки як мистецтво, як художня робота, а не як “технічна експертиза” (по вираженню суда). Воно не є безперечним доказом, хоча в справі й обмовлено, що проф. Герасимов М. М. користувався надісланими фотографіями тільки для “доробок”, але значення всієї проробленої відновлювальної роботи взагалі знижується, якщо врахувати, що в Інститут матеріальної культури був посланий череп без нижньої щелепи, у той час як він був виявлений із двома щелепами...”. [134, 194]

Доказове значення скульптурний портрет міг би придбати, – підкреслює Р. С. Белкін, – якби його виготовлення визнавалося результатом дій судового експерта, а сама скульптурна реконструкція – судовою експертизою. [32, 228; 36, 158]

Однак М. С. Строгович був проти введення цього методу “у судову практику у вигляді судової експертизи, висновок якої може бути покладено в основу висновків з кримінальної справи слідства і суда, ...”, тому що немає гарантії того, що такий висновок буде правильним, достовірним. І дійсно, поки ще немає таких наукових публікацій, які давали б можливість вважати, що досягнуто достовірного результату ідентифікації особи за допомогою такого методу”. [508, 144–145]

І. М. Лузгін також вважав, що скульптурні портрети, виконані по методу Герасимова, не можуть бути використані для судово-експертного ототожнення особи. [361, 176–177]

Незважаючи на те, що моделювання об'ємного зліпка обличчя людини по черепу не завжди є доказом, в окремих випадках є підстави вважати, що це моделювання на визначеному етапі розслідування виконує евристичну роль, сприяючи пошуку потерпілого.

Від пластичної реконструкції обличчя по черепу варто відрізнити виготовлення помертвих масок. У зв'язку з цим М. М. Лисов вважає, “якщо віднести маски, виконані в процесі слідчих дій до різновидів зліпків, їх можна розглядати як додатки до відповідного протоколу слідчих дій, що мають значення похідних речових доказів. Загальноправовий режим прилучених до справи масок характеризується тим, що їх отримання й огляд обумовлені результатами протоколу огляду трупа чи розчленованих частин тіла... Можна стверджувати, що результати застосування такого методу фіксації, методу криміналістичного встановлення особи померлих, загиблих чи убитих, як виготовлення масок, є джерелами доказової інформації, що мають самостійне доказове значення. При цьому... маски є копіями обличчя (оригіналу) і, безсумнівно, відносяться до різновидів зліпків”. [364, 48]

Моделювання у вигляді виготовлення об'ємного зліпка обличчя померлого може бути виконане такий чином:

- 1) виготовлення проміжної негативної маски (форми),
 - 2) виготовлення за допомогою негативної маски остаточного об'єкта (позитив).
- [593, 25]

Посмертні маски – це зліпки обличчя трупа, що робляться звичайно з гіпсу і зуботехнічних мас. Зліпки можуть бути отримані із силіконових мас (паста “К” та ін.), однак у вигляді простоти роботи і доступності гіпсу – він найчастіше використовується з цією метою. Гіпс дуже тонко передає особливості рельєфу об'єкта, що моделюється, а тому гіпсові моделі можуть стати цінним матеріалом для міркування про ознаки зовнішності людини.

Отримання посмертної маски обличчя полягає у виготовленні проміжної негативної маски (форми), за допомогою якої отримується остаточний об'єкт (позитив). Перед виготовленням посмертної маски проводиться звичайний туалет (реставрація) обличчя трупа, потім на обличчя попереду накладається лист картону з отвором, що відповідає формі обличчя. Краї отвору повинні щільно прилягати до поверхні шиї, завушин і тим'яним частинам голови. Перед заливанням гіпсу волосся трупа покривається мильною піною, потім здійснюється змащення обличчя вазеліном; отвори носа, вух, а також простір за вушними раковинами закладаються ватним тампоном. Все обличчя, за винятком очей, покривається гіпсовою масою рідкої консистенції. Заливання проводиться з чола тонким шаром, збільшується поступово до двох-трьох сантиметрів. Затверділа маса (“негатив” чи “форма”) обережно знімається зусиллям, в напрямку, спрямованому від лоба до підборіддя обличчя. Потім внутрішня поверхня форми маски очищається від сторонніх часток, густо покривається мильною піною і заливається шаром гіпсу товщиною в півтора сантиметра (отвори гіпсової форми, що відповідають очам трупа, щоб уникнути витоків гіпсу зашпаровуються пластиліном). При заливанні для міцності майбутньої маски в гіпс поміщають шматки дроту м'якого металу (алюмінію, міді). Коли вилівок затвердіє, гіпс форми (негатива) обережно сколюється за допомогою долота; наявні нерівності на отриманому виливку (позитиві), а також деталі розрізу очей можуть бути виправлені шпателем.

Отримані зліпки неперекручено передають ознаки зовнішності обличчя особи (лише області навколо очей і вушні раковини в силу самого способу отримання зліпків не можуть бути відтворені вірогідно). Однак переоцінювати значення цих зліпків не потрібно – точно передані ними посмертні зміни обличчя (одутість, руйнування деяких його елементів, перекручування різних м'яких тканин під дією гнильних процесів) можуть бути помилково прийняті за стійкі прижиттєві ознаки.

Перевага посмертної маски полягає в тому, що:

- 1) вона передає пластику особи в об'ємному вигляді й у натуральну величину;
- 2) допускає розгляд обличчя у всіх ракурсах, у тому числі й у 3/4 повороту, тобто в положенні, найбільш сприятливому для упізнання;
- 3) відображає всі дрібні ознаки, надзвичайно важливі для упізнання (родимки, шрами, мікрорельєф шкіри тощо);
- 4) при пред'явленні для впізнання можна освітити маску будь-яким чином, у тому числі надати освітленню ті умови, у яких очевидець спостерігав дану людини. [162, 78]

Незважаючи на те, що виготовлення посмертної маски здавна застосовується для увічнення зовнішності, використання цього методу для фіксації рис обличчя особи не знайшло ще застосування в судово-слідчій практиці.

Такі основні способи і техніка виготовлення моделей і зліпків з різних об'ємних об'єктів-носіїв доказової інформації, виявлених на місці події і які відносяться до методу криміналістичної фіксації у вигляді моделювання.

Серед наявної безлічі методів криміналістичної фіксації доказової інформації, яким було приділено вище досить уваги, немаловажне значення має і метод фіксації у вигляді перенесення доказової інформації на спеціальні матеріальні носії.

Цей метод найчастіше використовується для фіксації виявлених поверхневих слідів рук людини.

Якщо на визначеному предметі будуть знайдені чи виявлені слабковидимі чи невидимі сліди рук людини і цей предмет не може бути прилучений до справи, що розслідується, в оригіналі, через його громіздкість або з інших об'єктивних причин, сліди рук переносять на спеціальні дактилоскопічні плівки.

Виявлені сліди рук за допомогою спеціальних дактилоскопічних порошоків, що були знайдені на гладенькій поверхні, переносяться на спеціальну дактилоплівку, яка також, як і порошки, буває світлого (безбарвна) і темного (чорна) кольору. Вона складається з двох шарів: липкого шару і захисного шару. На світлу плівку переносяться сліди пальців рук, виявлені за допомогою темних порошоків, а на темну – за допомогою світлих порошоків. З метою фіксації сліду, наприклад, пальця руки, виявленого відповідним дактилоскопічним порошоком, від листа дактилоскопічної плівки відрізають невеликий шматочок, що відповідає розміру сліда, який підлягає копіюванню, з невеликим запасом по краях якого буде плівка прошиватися нитками, що виконують роль опечатування цього речового доказу. Кілька слідів, розташованих поруч доцільно копіювати на один лист дактилоскопічної плівки. Надалі це може допомогти установити, наприклад, якими пальцями і якою рукою були залишені сліди. Від шматочка чи цілого листа дактилоскопічної плівки обережно відокремити захисний шар. Липкою внутрішньою стороною плівки накривають слід, прокочують гумовим валиком чи щільно по всій площі притискають рукою. При цьому варто стежити, щоб між плівкою і поверхнею предмета, на якому було виявлено слід пальців рук, не утворилося пухирців повітря, потім обережно, не зрушуючи, беруть плівку за один з кутів, піднімають догори і накладають на неї відділений раніше захисний шар.

Для фіксації слідів пальців рук можна також використовувати липку поліетиленову, лавсанову чи синю ізоляційну стрічку. Вони придатні для роботи на гладеньких неволоконистих поверхнях (метал, скло, кераміка тощо). Однак при копіюванні слідів рук з паперу чи картону ці стрічки використовувати не можна, тому що волокна такої поверхні прилипають до неї і відокремлюються, що приводить до пошкодження сліду. [205, 59]

Дактилоскопічна плівка можуть застосовуватися і для фіксації поверхневих слідів пальців рук (слідів відшарування), що утворені на запиленій поверхні. [603, 68–69]

Сліди пальців рук, які були виявлені дактилоскопічними порошками, можна також фіксувати шляхом перенесення їх на фотоплівку чи фотопапір, після заздалегідь зробленого приготування їх чорного кольору чи білого. Для отримання чорної фотоплівки чи фотопаперу береться звичайна фотоплівка чи фотопапір (чорно-білі), засвічуються, проявляються, фіксуються, промиваються і висушуються. Процес виготовлення світлої фотоплівки чи фотопаперу полягає тільки в її фіксуванні, промиванні і сушінні (без засвічування і проявлення). Перед застосуванням емульсійний шар фотоплівки чи фотопаперу розм'якшують у воді. Зайва волога віддаляється за допомогою фільтрувального папера. Після цього фотоплівку чи фотопапір накладають на слід, оброблений порошком. Відокремивши від сліду фотоплівку чи фотопапір, необхідно їх просушити. Для запобігання слідів пальців рук, скопійованих на фотоплівку чи фотопапір, останні прикривають целофаном чи поміщають між двома стеклами, які по краях склеюють паперовими смужками.

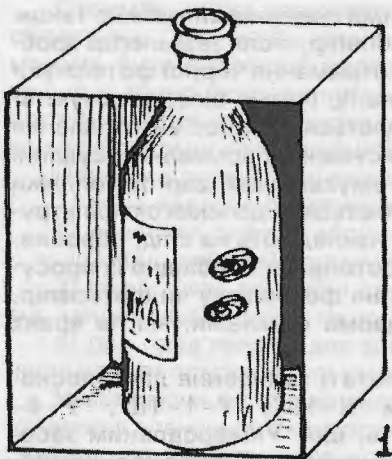
Сліди пальців рук після їхнього виявлення в результаті запилення дактилоскопічними порошками, можна фіксувати компаундами "К-18", "У-1-18", "У-4-21". Про ці компаунди криміналісти-дослідники пишуть, що "Універсальним засобом для копіювання слідів рук, зафарбованих порошками, є силіконові компаунди "К-18", "У-1-18", "У-4-21". Вони дозволяють копіювати сліди практично на будь-який слідосприймаючих поверхнях як за формою, так і за матеріалом". [603, 69]

Приготування компаунду, наприклад, пасти "К" здійснюють слідуючим чином. Береться паста і замішується з 25-30% наповнювача. У випадку, коли сліди зафарбовані світлими порошками, береться чорний наповнювач, а коли темними – білий наповнювач. Потім у цю масу додають 8-10% каталізатора, який сприяє затвердінню і знову ретельно перемішують. Розмішуючи отриману масу, необхідно слідкувати, щоб у ній не було повітряних пухирців. Після цього компаунд виливають у слід. Якщо слід знаходиться на горизонтальній поверхні, то компаунд виливають у центр сліду, рівномірно притискаючи масу гладенькою пластинкою, а якщо на похилій чи вертикальній поверхні, то перед копіюванням його оточують валиком із пластиніну тощо, потім кладуть компаунд на пластинку, яку накладають на слід і притискають до валика. Валик навколо сліду можна і не робити, якщо застосувати більш густу консистенцію компаундів "У-1-18" чи "У-4-21", армованих шматочками бавовняної тканини. [196, 60]

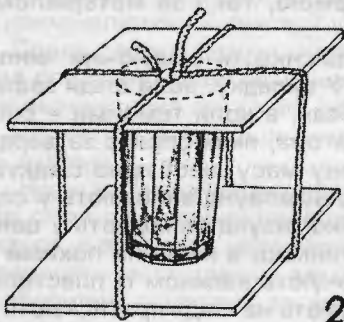
При кімнатній температурі, приблизно, через 20-30 хв компаунд "К-18" починає полімеризуватися й утворюється зліпок, що відокремлюється від поверхні. На ньому стає чітко видимим узор папілярних ліній сліду, що копіювався.

Неважаючи на визначені достоїнства перерахованих вище криміналістичних методів фіксації доказової інформації, найкращим у переважній більшості випадків є метод предметної фіксації – вилучення об'єктів-носіїв доказової інформації в оригіналі. [32, 226; 36, 154] Однак ця думка розділяється не усіма криміналістами. Окремі криміналісти взагалі не вважають вилучення матеріальних об'єктів в оригіналі методом фіксації доказової інформації. Так, наприклад, А. М. Басалаєв пише, що "вилучення речових доказів, їх упакування і прилучення до справи фіксацією не є". [21, 7]

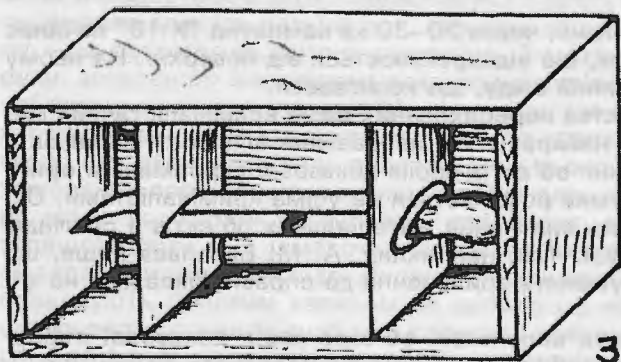
Окремі криміналісти не вважають вилучення об'єкта-носія доказової інформації методом криміналістичної фіксації, разом з тим висловлюють думку, що "у результаті такого розширення поняття "фіксація" застосування техніко-криміналістичних засобів якби відсувається на другий план, хоча, як відомо, тільки використання цих засобів може забезпечити об'єктивне, повне, точне і наочне запам'ятовування інформації, що має значення при розслідуванні і розкритті злочинів". [122, 67] Міркуючи подібним чином, названий вище автор, на нашу думку, допускає дві помилки. По-перше, сама процедура вилучення об'єкта-носія доказової інформації не виключає, а нерідко припускає для її здійснення застосування техніко-криміналістичних засобів (наприклад, вилучення частини об'єкта зі слідами, вилучення обвуглених документів тощо). По-друге, максимум інформації містить сам об'єктносій, а не будь-яка його копія, при отриманні якої частина інформації неминуче втрачається.

1

2

3

Мал. 49. Способи упаковки окремих видів вилучених криміналістичних об'єктів:
1 – пляшки, 2 – склянки, 3 – ножа.

Розглянутий вище метод фіксації доказової інформації має свої переваги перед іншими методами фіксації в тому, що:

1) він зводить до мінімуму втрати доказової інформації, неминучі при копіюванні, отриманні зліпків і застосуванні інших методів фіксації;

2) забезпечується можливість безпосереднього сприйняття учасниками процесу вилученого предмета, що виключає сумніви, які можуть виникнути при сприйнятті похідних від нього об'єктів;

3) створюються умови для більш повного дослідження інформації, що міститься в предметі;

4) зберігається можливість отримання копій предмета, якщо, зрозуміло, характер предмета допускає його багаторазове копіювання. [36, 154]

Основною метою фіксації, як уже підкреслювалося вище, є збереження доказів для учасників процесу, і в першу чергу, для слідчого і суда. Так як прилучення предмета до справи є засобом його збереження, то таке прилучення, а отже, і попереднє йому вилучення, що робить можливим сам факт прилучення, можна розглядати як метод фіксації. Аналогічної точки зору дотримуються і окремі криміналісти. Так, наприклад, А. М. Ларін називає прилучення до справи речових доказів однієї з процесуальних форм закріплення доказів, так само як і прилучення до справи інших документів. [339, 55–56]

На закінчення необхідно підкреслити, що при здійсненні фіксації доказової інформації необхідно дотримуватися наступних основних правил:

- точно і повно відобразити фактичні дані при описі їх у протоколі слідчої дії з використанням вербального методу фіксації;

- забезпечити збереженість доказів і створити умови, що виключають їхню підміну чи псування;

- створити можливість для перевірки відомостей про факти, які мають значення для справи, у майбутньому.

Що стосується описової частини протоколу слідчого огляду, то він повинен бути об'єктивним, точним і ясним описом усього баченого і виявленого при огляді для того:

1) щоб кожен хто буде з ним знайомитися, хоча і не був осо-

бисто на місці події і не бачив жодного з об'єктів огляду, міг в думці представити їх собі тільки по опису;

2) щоб про все оглянуте, у випадку потреби, можна було отримати з протоколу цілком точну інформацію;

3) щоб можна було за змістом протоколу, у випадку виникнення в цьому потреби, відновити фактичну обстановку місця події.

ПОПЕРЕДНЄ ДОСЛІДЖЕННЯ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ОБ'ЄКТІВ З МЕТОЮ ПОШУКУ І ВИЯВЛЕННЯ ДОКАЗОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Попереднє дослідження криміналістичних об'єктів, особливо, на початковому етапі розслідування, коли у слідчого ще немає практично ніякої інформації відносно скоєного злочину, може допомогти йому, при правильному його проведенні, встановити окремі суттєві обставини злочину, що розслідується, серед яких можуть бути:

- місце вчинення дії; наприклад, на тому місці була вбита людина, де знайдено її труп, чи він був перенесений на це місце після скоєння вбивства;
- можливість вчинення дії, наприклад, можливість пострілу несправною вогнепальною зброєю;
- спосіб дії, наприклад, виконання підпису спочатку олівцем чи через копіювальний папір, а потім наведення його чорнилами; відкривання замка підібраним ключем чи спеціальними пристосуваннями; нанесення пошкоджень закритому чи відкритому замку;
- особливість дії, наприклад, вміння особи виконувати дії з визначеними навиками, взломлювати сейф, виготовляти підроблені документи;
- початок дії і шляхи руху (переміщення), наприклад, осередок пожежі і шляхи його розповсюдження;
- швидкість дії, наприклад, орієнтована швидкість польоту кулі, швидкість руху автомобіля;
- напрямок дії, наприклад, напрямок злomu (ззовні чи зсередини), напрямок польоту кулі, напрямок руху злочинця;
- відстань дії, наприклад, відстань з якої було зроблено постріл;
- силу дії, наприклад, орієнтоване зусилля, яке використав злочинець при зломі, при підніманні тих чи інших важких предметів;
- послідовність дії, наприклад, які дії вчинені раніше, які пізніше; чи живій особі були ті чи інші ушкодження заподіяні, чи трупу;
- першим чи послідуєчим пострілом пробито отвір;
- давність дії, наприклад, орієнтовано, коли із даної вогнепальної зброї зроблено останній постріл; коли залишені ті чи інші сліди;
- особливу поспішність, чи навпаки, повільність вчинення дії, наприклад, по залишеному злочинцем головному убору чи неоглянутому легко доступному сховищу встановити поспішність злочинця;
- дії, вчинені з метою маскування злочину. За місцем і характером розміщення речей, слідів і речовин можна зробити висновок, що злом сховища проведено зсередини; вбивство замасковано під самовбивство тощо.

Проведення попереднього дослідження криміналістичних об'єктів, особливо на початковому етапі розслідування, з метою пошуку, знаходження чи виявлення доказової інформації, яка в своїй сукупності може допомогти встановити весь механізм скоєння злочину: сліди ніг, сліди транспортних засобів в багатьох випадках свідчать, з якого боку прийшов злочинець, як він пересувався на місці події, в якому напрямку він віддалився, доріжка слідів його ніг може багато "розповісти" про особливості ходи злочинця, що в свою чергу, може мати вирішальне значення для його знаходження і ідентифікації; сліди рук людини можуть допомогти встановити, що брав злочинець в руки, до чого торкався тощо; сліди знарядь злomu показують, за допомогою яких засобів злочинець відкрив приміщення, сейф, шафу тощо, чи мав він професійні навика або знання, яку силу примінив; сліди злomu можуть свідчити, що злочинець один не зміг залишити таких слідів, дані сліди допомагають встановити, яким знаряддям вони залишені і де їх шукати і, таким чином, допомагають встановити злочинця.

В окремих випадках такі криміналістичні об'єкти, наприклад, як залишені речі на місці злочину чи знайдені речі трупа невідомої особи (документи, речі з помітками тощо) в багатьох випадках можуть допомогти встановити важливі дані про осіб, кому

вони належали; крім того, деякі речі можуть бути впізнані родичами та іншими особами і, таким чином, можуть бути встановлені невідомі раніше дані про особу, якій належали речі, а нею може бути як потерпілий, так і злочинець. Знайдені чи виявлені на місці події сліди рук, ніг і інші сліди чи залишені які-небудь предмети або їх частини можуть допомогти встановити конкретний об'єкт, який залишив сліди, чи ті об'єкти, від яких відділена частина, знайденого на місці події, що може сприяти встановленню злочинця.

Правильне диференційоване поводження з криміналістичними об'єктами дасть можливість знайти чи виявити в них або на їх поверхні доказову інформацію, а правильна оцінка останньої дає можливість використання встановлених за допомогою цієї інформації фактів, особливо при проведенні такої початкової слідчої дії як огляд місця події. Одні речові докази дають можливість припускати про наявність ще інших, причинно з ними і головним фактом пов'язаних речових доказів, а це сприяє встановленню нових обставин у кримінальній справі. Наприклад, знаходження пробоїни в склі дає можливість припускати, що десь повинна бути куля, гільза, а, можливо, і залишена вогнепальна зброя, на якій можуть знаходитися сліди пальців рук злочинця, крапельки крові потерпілого тощо. Всі зазначені речові докази, як окремо, так і взагалі, можуть допомогти встановити не тільки різні суттєві обставини справи, але й, що є найважливішим, встановити особу злочинця.

5.1. Попереднє дослідження слідів рук людини з метою отримання окремих діагностичних даних про особу, яка їх залишила

В процесі розслідування і розкриття злочинів на етапі попереднього дослідження тих чи інших криміналістичних об'єктів нерідко виникають завдання визначення властивостей цих об'єктів з метою насамперед встановлення підстав кримінальної відповідальності, а також відношення знайдених чи виявлених об'єктів до розслідуємої події і цілеспрямованого пошуку слідоутворюючих об'єктів, якими було залишено сліди у вигляді як відбитків, так і залишків окремих речовин чи речей.

Відносно слідів рук людини, які можуть бути знайдені чи виявлені в процесі слідчого огляду практично при розслідуванні й розкритті всіх категорій злочинів, то на початковому етапі розслідування, коли ще немає ніякої інформації про особу злочинця особливо при скоєнні неочевидних злочинів, ці сліди можуть надати слідчому орієнтовану інформацію про його особу. Ця інформація може звузати коло підозрюваних осіб.

Попереднє дослідження слідів пальців рук з метою отримання орієнтованої інформації про особу злочинця відноситься до криміналістичної діагностики.

Якщо взяти за основу практику, яка склалася, то в залежності від умов, що спричинили сліди рук, останні прийнято ділити на три основні види (категорії): сліди торкання, сліди захвату, сліди натиску (давлення). [692, 3]

Сліди торкання, як правило, слабко виражені, так як залишаються випадково або при обшукі предметів (наприклад, в умовах недостатнього освітлення). Звичайно це комбіновані сліди, які складаються із двох-трьох відбитків. Нерідко в слідах торкання не відображається центральна частина папілярного узору, так як торкання здійснюється верхньою частиною нігтьових фаланг.

Сліди захвату відрізняють хватальні дії рук, які обумовлюють роздільне прилягання великого пальця з одного боку і решти пальців з протилежного боку предмета.

Варіанти розположення різних пальців при захваті залежать від конфігурації, ваги та інших ознак предмета, а також його призначення.

При проведенні попереднього дослідження на місці події, наприклад, кусків скла нерідко зустрічаються характерні для захвату сліди: комбіновані і одинокі.

При розгляді на пресвіт скла з комбінованими слідами неважко визначити, якій руці вони належать. Якщо одинокий відбиток (відбиток великого пальця) розміщується лівіше одночасно розміщеної групи слідів, то в даному випадку має місце захват скла правою рукою. І навпаки – праве крайнє положення відокремленого відбитка в порівнянні з основною групою слідів говорить про захват скла лівою рукою.

Сліди натиску обумовлюються в результаті дії тиску поверхнею долоні руки людини і є наслідком ціленаправленої дії. Дані сліди виникають найчастіше при переміщенні важких предметів, при спробі знайти втрачену рівновагу тощо.

В слідах натиску відносно повно і точно, у відмінну від слідів захвату, відображається взаємне розташування пальців, що є важливою ознакою при визначенні руки і пальців, які залишили сліди.

Нерідко на місці події виявляються сліди не тільки окремих пальців або фрагменти долоні, але й повне відображення всієї поверхні долоні, яке відносно точно передає індивідуальні особливості її будови, розміри та інші ознаки.

До основних питань, які можуть бути вирішені на місці огляду попереднім дослідженням слідів рук, відносяться:

1. *Придатність для ідентифікації*. Висновок може бути зроблено в категоричній формі при умові, що сліди уявляють собою чіткі відбитки значних за розміром ділянок папілярних узорів з великою кількістю характерних особливостей. У протилежному випадку питання про придатність може бути вирішене у приблизній формі або взагалі треба відмовитися від його вирішення до проведення порівняльного дослідження зі зразками слідів конкретної особи. Непридатними для ідентифікації можна визнати тільки мазки або сліди, в яких відобразилися окремі обривки папілярних ліній, без деталей будови узору.

II. *Встановлення ознак слідів*, що дозволяють встановити руку і пальці які можуть бути умовно розділені на топографічні, контурні, а також на ознаки взаємного розташування деталей слідів. [692, 10 -18]

Топографічні ознаки. Вивчення положення слідів пальців рук на предметі нерідко дозволяє зразу визначити руку і пальці, які залишили сліди. З цією метою можуть бути використані наступні ознаки:

1) положення відбитків пальців рук на предметі характеризується відповідністю визначеної руки визначеному боку предмета;

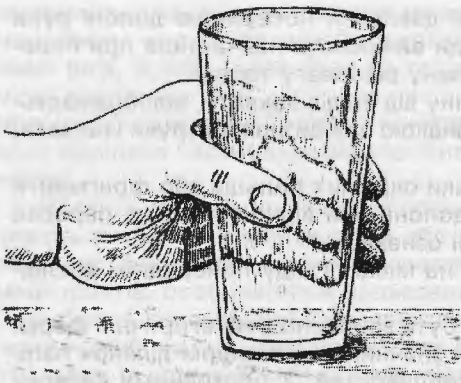
2) при виявленні слідів натиску (надавлення, упирання), у випадках коли в слідах знайшла відображення вся кість руки людини, окремий слід великого пальця праворуч від основної групи слідів буде указувати на ліву руку; такий же окремий слід, ліворуч від основної групи відбитків – на праву руку;

3) при надавлюванні долонною поверхнею руки на площину (натиск) утворюються характерні сліди: відбиток великого пальця правої руки буває ніби-то обрізаний з правого боку, відбитки решти пальців відображаються відносно повно; відбиток великого пальця лівої руки обрізаний ліворуч, при відносно повному відображенні решти пальців;

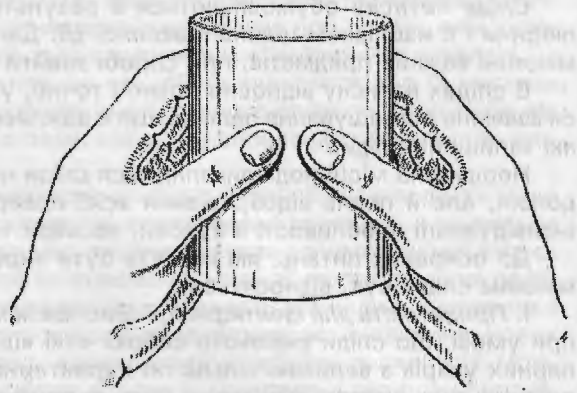
4) при надавлюванні долонною поверхнею руки на площину (упирання) відбиток великого пальця як лівої, так і правої руки розміщений поряд з рештою групи слідів, але нижче під кутом; 5) при вивченні слідів пальців у випадку захвата (на предметі, який переміщується), необхідно звернути увагу на напрямок основи узору. Так, у відбитку великого пальця правої руки основа узору буде направлена праворуч, а основа узору решти пальців – ліворуч. Для відбитків лівої руки характерне протилежне розміщення. Основа відбитка узору великого пальця лівої руки буде направлена ліворуч, а основа узорів решти пальців, які розташовані групою – праворуч. При незвичайному захваті, наприклад, при витягуванні пляшки із кишені штанів, відображення слідів пальців буде протилежним. У такому разі ближче до горлишка буде розташовуватися мізинець, коли при звичайному захваті пляшки, наприклад, з метою наливання рідини в склянку ближче до горлишка розташовується великий палець.

Мал. 50. Незвичайний механізм утворення слідів пальців руки на пляшці при замахуванні з метою нанесення удару (при витягуванні її із кишені).

Мал. 51. Утворення слідів пальців руки при захваті склянки.

Мал. 52. Утворення слідів пальців рук при захваті об'єкта округлої форми обома руками.

6) у відображеннях слідів пальців при захваті на предметах, які легко переміщуються (невеликих, товстих) відбиток великого пальця буде розташований ближче до спостерігача, положення решти групи слідів можна визначити як розташоване далше від спостерігача. Зазначене розташування слідів пальців рук характерне для обох рук;

7) при відображенні слідів пальців рук у випадку звичайного захвату (наприклад, звичайний захват склянки тощо) відбиток великого пальця розташовується ізольовано від основної групи слідів, в якій пальці розташовуються послідовно, починаючи з вказівного. Ця ознака характерна для відображення слідів пальців як правої, так і лівої руки;

8) виявлення одиночного відбитка пальця на поверхні предмета з одного боку і групи слідів із трьох-чотирьох відбитків на поверхні того ж предмета з іншого боку свідчить про те, що ці сліди залишені однією рукою.

Контурні ознаки. Окрім взаєморозташування слідів для встановлення руки і пальців велике значення має вивчення їх розмірів і форми. З цієї метою можуть бути використані наступні ознаки:

1) в слідах натиску відбиток великого пальця правої руки ніби-то зрізаний з правого боку. Аналогічний зріз, але з лівого боку спостерігається у відбитках великого пальця лівої руки. Форма відображення середнього і безіменного пальців обох рук в слідах подібна прямокутній;

2) при відображенні пальців у слідах захвату спостерігається наступна картина. Слід, залишений великим пальцем як правої, так і лівої руки, довше (за рахунок більш довшої, ніж у решти пальців, нігтьової фаланги) і ширше, ніж сліди решти пальців, і має, як правило, овальну форму. Вказівний палець лівої руки при захваті має характерний скіс прворуч. Аналогічний скіс, але ліворуч відображається у слідах вказівного пальця правої руки. Середні і безіменні пальці обох рук звичайно відображаються в слідах у вигляді прямокутників.

Ознаки взаємного розташування. Ці ознаки слідів пальців рук відносяться до найважливіших ознак, завдяки яким можна визначити руку і пальці, які залишили сліди. Пояснюється це тим, що в процесі огляду місця події частіше всього виявляються комбіновані сліди, які складаються із двох-трьох відбитків. Крім того, в слідах пальців нерідко деталі папілярного узору відображаються недостатньо чітко. Це приводить до того, що вивчення взаємного розташування слідів пальців рук найчастіше залишається єдиним методом, який дозволяє встановити руку і пальці, що залишили слід.

Єдина складність цього метода полягає в тому, що в процесі здійснення рухомих функцій кисть руки приймає різні положення, внаслідок чого виявляється різне взаєморозташування пальців рук при захваті різних за формою предметів. Тому при визначенні руки і пальців, які відобразилися в слідах, необхідно мати на увазі форму предмета і вигляд захвату, за допомогою якого даний предмет удержується в руці. Тільки за допомогою подібного обґрунтування можна правильно визначити руку і пальці, які залишили сліди.

При ознайомленні вище з першими двома групами ознак, які сприяють визначенню руки і пальців, відзначалися особливості великого пальця правої і лівої рук в слідах, тому необхідно приділити більше уваги особливостям відображення решти пальців обох рук, коли відбитки великих пальців відсутні.

При виявленні на місці події комбінованих слідів, залишених трьома або чотирма пальцями (за виключенням великого), то питання про те, якою рукою і яким пальцем вони залишені, може бути вирішене за допомогою взаєморозташування слідів. Пальці руки мають різну довжину: звичайно самий довгий середній, слідуючий після нього за довжиною буде безіменний, потім вказівний і самий короткий – мізинець. Тому, виходячи із антропологічно нормальної довжини пальців, повноти і правильності відображення порядку розташування відбитків пальців на поверхні, а також і їх розмірів у відношенні одного до одного, можна приблизно визначити, якою рукою і яким пальцем вони залишені.

Сліди пальців правої руки розташовуються на поверхні предмета подібно уступу – зверху наниз праворуч. Другий слід праворуч від найвищого сліда в цьому уступі (сліда середнього пальця) – слід безіменного пальця або мізинця. Аналогічна картина спостерігається і в відображеннях пальців лівої руки, подібно уступу, тільки навпаки – зверху наниз ліворуч.

При виявленні на місці події комбінованого сліду із відбитків трьох пальців, в яких положення відбитків еквівалентне зазначеному, методика визначення руки і назви пальців залишається такою ж. У випадках виявлення в групі із трьох слідів сліда, розташованого посередині, значно вище решти двох, дану групу можна діагностувати як відображення вказівного, середнього і безіменного пальців. У тому випадку, коли прилягання пальців до предмета в процесі слідоутворення було повним, надається можливість орієнтовано визначити руку, яка залишила слід. Однак в даному випадку можливість диференціації руки пов'язана з необхідністю спочатку визначення статевої належності особи, яка залишила сліди.

У випадку неповного прилягання пальців рук до поверхні предмета в процесі слідоутворення встановлення руки і пальців, з використанням розглянутих ознак, необхідно визнати неможливим.

Сліди пальців рук, які складаються із комбінації двох відбитків, можуть створити наступні сполучення:

1) При проведенні попереднього дослідження двох рядом розташованих відбитків, із яких другий відбиток знаходиться вище першого, можна зробити висновок, що перед нами знаходяться відбитки або вказівного і середнього пальців правої руки, або середнього і безіменного пальців лівої руки, або безіменного і мізинця лівої руки.

При аналізі можливих комбінацій двох рядом розташованих слідів пальців необхідно мати на увазі, що визначення руки, пальці якої залишили слід, можливо тільки у випадку, коли перед нами знаходиться комбінація – безіменний – мізинець лівої руки. Визначення даної комбінації можливо за допомогою взаємного положення центральної частини папілярного узору відбитків. Малюнок центральної частини узору нігтьової фаланги мізинця буде розташований в слідах значно нижче, ніж аналогічна частина папілярних ліній в слідах безіменного пальця. В решті випадків визначення руки за допомогою взаємного розташування слідів уявляється неможливим.

2) Аналогічні думки можна привести при виявленні двох рядом розташованих слідів пальців рук, у тому випадку, коли другий відбиток не вище, а нище першого. Дані відбитки можуть належати середньому і безіменному пальцю правої руки, або вказівному і середньому пальцю лівої руки, або безіменному пальцю і мізинцю правої руки.

Методика визначення руки і пальців, які залишили сліди, в даному випадку аналогічна тій, що була викладена у попередньому випадку.

Ознаки деталей слідів. При проведенні попереднього дослідження відбитків пальців рук, перед усім необхідно враховувати тип папілярного узору. В деяких випадках будова малюнка папілярного узору може прямо орієнтувати на те, якою рукою і яким пальцем могли бути залишені сліди.

В результаті багаточисельних досліджень частоти зустрічаємості різних типів папілярних узорів на нігтьових фалангах пальців рук встановлені визначені закономірності.

Більше 90,0% зустрічаємих слідів пальців рук з петльовими папілярними узорами

мають ульнарне направлення ножок (в бік мізинця). При виявленні групи слідів пальців, які передбачається, що були залишені однією рукою, в яких наявні петльові узорі папілярних ліній і ніжки петель направлені в один і той же бік, то можна зробити висновок про те, що дані петлі – ульнарні. У тому випадку, коли ніжки петель в основі декількох рядом розташованих петльових узорів направлені праворуч, можна припустити, що ці відбитки залишені правою рукою, якщо ж напрямком ніжок петель в основі петльових узорів буде ліворуч в аналогічній групі слідів, то ці відбитки залишені лівою рукою. Виключення із даного правила зустрічаються дуже рідко і звичайно вони відносяться тільки щодо відбитків вказівного пальця обох рук.

Дугові узорі зустрічаються в середньому у 5,0% всіх відбитків. Даний тип папілярних узорів частіше всього може бути розташованим на вказівному і середньому пальцях як правої, так і лівої руки.

Можливість визначення руки і пальців, які залишили слід, в залежності від типів папілярних узорів може мати більше достовірне значення тільки в тих випадках, коли на місці події виявлена група слідів пальців із двох, трьох, чотирьох відбитків.

В тих випадках, коли виявляються одинокі сліди пальців рук або будова відбитків виявлених папілярних узорів не підпадає під наведене вище правило, визначення руки і пальців, які їх залишили, можлива тільки на основі вивчення ознак будови окремо взятого папілярного візерунка. З цією метою необхідно дослідити наступні його особливості:

- а) напрямку осі папілярного узору;
- б) напрямку руху папілярних ліній у внутрішньому малюнку узору;
- в) напрямку руху папілярних ліній у зовнішньому малюнку узору;
- г) зміщення вершини дуг у бік від осьової лінії відбитка пальця у дугових узорах;
- д) відстань між папілярними лініями у правій і лівій дистальних частинах узору.

Напрямок осі папілярного узору. Ознака нахилу осі узору відносно його основи є дійсною для всіх типів папілярних узорів на нігтьових фалангах всіх пальців рук, крім вказівного. В слідах пальців рук при відображенні петльового узору його осьовою лінією буде умовна пряма лінія, яка з'єднує найбільше припідняті ділянки петель (ближче до головки петлі).

Напрямок осьової лінії визначається анатомічною будовою папілярних ліній в петльовому узору. Так, в петльових узорах правої руки напрямком руху папілярних ліній, що створюють узор, здійснюється справа наліво з підйомом. Для петльового узору лівої руки характерна протилежна картина: напрямком руху папілярних ліній здійснюється зліва праворуч з підйомом. Тому осьова лінія у відбитках правої руки направлена ліворуч, а в відбитках лівої руки – праворуч.

У завиткових узорах нахил осьової лінії ліворуч вказує на праву руку, праворуч – на ліву руку. В завиткових узорах осьовою лінією є умовна пряма лінія, яка з'єднує найбільше припідняті ділянки завитків.

Віссю в дугових узорах є умовна пряма лінія, яка з'єднує випуклі точки папілярних ліній і потім продовжена уверх і наниз. Нахил осьової лінії праворуч орієнтує на праву руку, а нахил ліворуч – на ліву.

Напрямок руху папілярних ліній у внутрішньому малюнку узору. В петльових узорах правої руки напрямком руху папілярних ліній – справа ліворуч (з підйомом), в аналогічних узорах лівої руки – зліва праворуч (з підйомом).

Для завиткових узорів правої руки характерний напрямком рухів папілярних ліній проти часової стрілки, для аналогічних узорів лівої руки – за часовою стрілкою. Виключення із цього правила складають папілярні узорі на вказівних пальцях обох рук.

У відбитках великого пальця обох рук при всіх типах папілярних узорів центральна частина внутрішнього малюнка відповідного узору розташовується значно нижче, чим у відбитках решти пальців.

Напрямок руху папілярних ліній у зовнішньому малюнку узору. У зовнішньому малюнку папілярного узору відбитків великого пальця правої руки самі верхні папілярні лінії мають тенденцію до зниження у правий бік; і у лівий бік – у відбитках лівої руки.

Зазначена ознака дає можливість визначити руку, пальці якої залишили слід, якщо попереднім дослідженням встановлено, що відбиток, який досліджувався є слідом саме великого пальця.

Зміщення вершин дуг в бік осьової лінії відбитків пальця. Ця ознака характерна тільки для відбитків вказівного, великого пальців і мізинця обох рук. Вершини в зазначених відбитках знаходяться у зміщеному, відносно осі симетрії відбитка, положенні. У відбитках вказівного і великого пальців правої руки вершини дуг зміщені праворуч, а у відбитках мізинця – ліворуч, у відбитках відповідних пальців лівої руки спостерігається протилежна картина. Вершини дуг у відбитках вказівного і великого пальців зміщені ліворуч, у відбитках мізинця – праворуч.

Відстань між папілярними лініями у правій і лівій дистальній частині узору. Ця ознака х метою визначення руки і пальців, які залишили слід, може бути використана дуже рідко, так як в процесі слідоутворення, як правило, спостерігається повна або часткова деформація відбитку папілярних ліній і, таким чином, змінюється відстань між ними. Зазначена ознака може бути використана тільки при точному відображенні папілярних ліній в слідах. Однак, враховуючи теоретичну можливість виявлення на місці події недеформованих відбитків, ця ознака може мати відповідне значення.

У відбитках петльових та завиткових узорів пальців рук велика відстань між папілярними лініями у правій і трохи менше у лівій дистальній частині папілярного узору відповідає правій руці і навпаки, велика відстань між папілярними лініями у лівій і трохи менша у правій дистальній частині папілярного узору відповідає лівій руці.

Різні види, різновидності і особливості будови папілярних узорів, на основі яких можна приблизно міркувати про те, якою рукою залишено слід, зазначено в таблиці.

Таблиця № 2

Визначення руки, яка залишила слід, за будовою папілярного узору

Типи узорів	Особливості будови	Якою рукою приблизно залишено слід
Дуговий	Вісь дугового узору (лінія, яка з'єднує найбільше підняті точки дуг) нахилена по відношенню до основи узору ліворуч	Лівою
Дуговий	Вісь дугового узору нахилена праворуч	Правою
Петльовий	Ножки петлі повернуті ліворуч	Лівою
Петльовий	Ножки петлі повернуті праворуч	Правою
Завитковий	Лінії ідуть за часовою стрілкою	Лівою (спіраль)
Завитковий	Лінії ідуть проти часової стрілки	Правою (спіраль)
Завитковий	Лінії внутрішнього малюнку утворюють (різнородний) в центрі узору фігуру у вигляді букви "Г"	Правою
Завитковий	Лінії внутрішнього малюнку утворюють в (різнородний) центрі фігуру узору у вигляді букви "S"	Лівою

Примітка: виключення складають сліди вказівних пальців як правої, так і лівої руки. Для них напрямок папілярних ліній не може бути ознакою, за допомогою якої можливо встановити руку. Разом з тим ці правила мають дуже рідкі виключення (не більше 1,0% випадків) і для інших пальців. Тому висновок про те, якою рукою залишені сліди на основі будови узорів, може бути зроблено тільки приблизно.

Спочатку встановлюють, якою рукою залишено слід. Для правої руки слід вказівного пальця завжди розташований ліворуч від середнього, а безіменного і мізинця – праворуч. Для лівої руки слід вказівного пальця – праворуч, а безіменного і мізинця – ліворуч від сліда середнього пальця. Слід великого пальця розташовується звичайно окремо, на протилежному боці предмета. Його розмір, як правило, більше розмірів решти слідів. Нерідко середній і безіменний пальці відображаються у вигляді прямокутників. Слід вказівного пальця часто скошений з одного бокового краю по відношенню до основи узору, в слідах лівої руки скіс знаходиться праворуч, а правої руки – ліворуч.

Визначення будови кисті руки. Сліди долоні і пальців, виявлені на місці події, дозволяють міркувати про будову кисті руки злочинця. При цьому використовуються наступні ознаки:

– **розмір долоні і пальців.** Із перелічених ознак є найменше цінною, оскільки розміри сліда неточно відповідають розмірам долоні;

– **форма долоні і пальців** може бути: продовговатою, яка має відповідно довгу кисть з довгими пальцями; середньою; короткою з короткими і широкими пальцями. Крім того, долоні розрізняються формою країв, особливо верхнього біля пальців;

– **відсутність або каліцтво пальців** визначається приблизно на основі того, що немає відповідних відпечатків або по відхиленню їх форм від звичайних. До каліцтва відносяться: незвичайна довжина окремих пальців, викривлення, хворобливе потовщення суглобів;

– **мозолі або рубці** є не тільки ознаками, придатними для розшуку злочинця, але вони можуть бути використані, поряд з папілярними лініями й зморшками, і з метою ідентифікації особи.

Сторонні предмети. На долоні і пальцях рук злочинця можуть знаходитися сторонні предмети – каблучки чи перстні, пов'язки, рукавички, які, як правило, відображаються в слідах. Відсутність пов'язки або каблучки чи перстня на руці підозрюваного ще не виключає можливості встановлення за допомогою слідів факту його знаходження на місці події. В таких випадках необхідно перевірити, чи немає на руці підозрюваного слідів від недавнього поранення або від тривалого ношення каблучки чи перстня.

Поряд з описаними ознаками, за допомогою слідів пальців рук можна нерідко встановити і інші діагностичні дані про особу, сліди пальців рук якої було виявлено на місці події. Серед цих діагностичних даних перед усім необхідно назвати наступні: а) визначення росту і статі людини за допомогою розмірів частин кисті руки; б) визначення віку за кількістю папілярних ліній, що містяться на визначеному відрізу папілярного узору. [457, 108–110; 500, 12–3]

Орієнтоване визначення росту людини за допомогою розмірів частин кисті руки (см)

Що вимірюється чи визначається	Чоловіки				Жінки				
Кисть з боку долоні довжина	16,0–18,5	16,5–19,0	19,0–20,0	20,0–21,0	15,0–17,5	17,5–18,0	18,0–19,0	19,0–19,6	
Долоня	довжина	10,3–10,8	10,8–11,0	11,0–11,5	11,5–11,8	9,5–10,0	10,0–10,3	10,4–10,7	10,7–11,1
	ширина	8,1–8,8	8,9–9,0	9,0–9,3	9,3–9,7	7,1–7,9	7,3–8,2	7,9–8,6	8,6–8,7
1. Великий палець	довжина	5,2–5,5	5,5–5,6	5,6–6,0	6,0–6,1	4,4–5,0	4,8–5,1	5,0–5,4	5,2–5,5
	ширина	1,7–1,8	1,8–1,9	1,9–2,0	2,0	1,5–1,6	1,5–1,7	1,6–1,8	1,7–1,8
2. Вказівний палець	довжина	6,2–6,7	6,7–7,0	7,0–7,5	7,5–7,8	5,8–6,4	6,4–6,7	6,7–7,2	7,0–7,4
	ширина	1,5–1,6	1,6–1,7	1,6–1,7	1,7	1,2–1,4	1,3–1,4	1,4–1,5	1,5
3. Середній палець	довжина	7,0–7,6	7,6–7,8	8,0–8,7	8,7–9,2	6,5–7,5	7,4–7,8	7,7–8,4	8,2–8,7
	ширина	1,5–1,7	1,6–1,7	1,7–1,8	1,8	1,3–1,4	1,4–1,5	1,4–1,5	1,5
4. Безіменний палець	довжина	6,4–7,0	7,0–7,4	7,4–7,7	7,7–8,1	5,8–6,5	6,5–7,0	6,9–7,4	7,3–7,6
	ширина	1,4–1,6	1,5–1,6	1,6–1,7	1,7	1,2–1,4	1,3–1,4	1,4–1,5	1,5
5. Мізинець	довжина	5,1–5,6	5,6–5,8	5,8–6,2	6,2–6,4	4,5–5,1	5,1–5,3	5,3–5,7	5,7–6,0
	ширина	1,3–1,4	1,3–1,4	1,4–1,5	1,5	1,0–1,2	1,0–1,2	1,2–1,3	1,3
Приблизний ріст см	152–162	162–168	166–176	176–178	148–156	156–159	159–163	163–165	

Визначення статі за допомогою розмірів частин кисті руки (см)

Що вимірюється або визначається	Розміри, характерні для жінок	Розміри, які однаково зустрічаються у чоловіків і жінок	Розміри, характерні чоловікам
Довжина кисті тильного боку	з 17,4 і менше	17,5 – 18,7	18,8 і більше
Довжина кисті з боку долоні	17,4 і менше	17,5 – 19,6	19,7 і більше
Долоня довжина ширина	10,2 і менше 8,0 і менше	10,3 – 11,1 8,1 – 8,7	11, і більше 8,8 і більше
Великий палець довжина ширина	5,1 і менше 1,6 і менше	5,2 – 5,5 1,7 – 1,8	5,6 і більше 1,9 і більше
Вказівний палець довжина ширина	6,1 і менше 1,4 і менше	6,2 – 7,4 1,5	7,5 і більше 1,6 і більше
Середній палець довжина ширина	6,9 і менше 1,4 і менше	7,0 – 8,7 1,5	8,9 і більше 1,6 і більше
Безіменний палець довжина ширина	6,3 і менше 1,4	1,4 – 1,5 1,5	1,6 і більше 1,6 і більше
Мізинець довжина ширина	5,0 і менше 1,2 і менше	5,1 – 6,0 1,3	6,1 і більше 1,4 і більше

Примітка: у таблиці наведені розміри частин кисті, а не слідів, так як в залежності від сили натиску руки на слідосприймаючу поверхню відбиток може мати відхилення на 2–3 мм, що необхідно мати на увазі при користуванні таблицею.

Таблиця № 5

Визначення віку за кількістю папілярних ліній, розміщених на відрізку папілярного узору в 0,5 см

Кількість папілярних ліній, які розміщуються на відрізку папілярного узору в 0,5 см	Групи людей в залежності від їх віку
12–13 ліній	Діти у віці 8–12 років
10–12 ліній	Підлітки
9–10 ліній	Дорослі люди
6–7 ліній	Дорослі дуже повні люди

В процесі попереднього дослідження слідів пальців рук, особливо, коли на місці події виявлено значні ділянки відбитків як нігтьових фаланг, так і відбитки долоні, можливо отримати також діагностичну інформацію відносно окремих видів захворювань особи, яка залишила ці сліди. Ці захворювання нерідко мають генетично обумовлену спадковість, інформація про яку відображена у специфічному розташуванні слідів папілярних ліній і ліній (складок), які утворюються в результаті згинання долонної поверхні кисті руки. Генетично обумовлена закономірність розташування як візерунків папілярних ліній на нігтьових фалангах пальців рук, так і узорів на поверхні долоні може передаватися в спадок від матері – сину і навпаки, від батька – дочці. Зустрічаються випадки, коли ознаки генетичної спадковості (як позитивної, так і негативної) можуть проявитися через одне або декілька поколінь. Отримання цієї інформації є дуже складним процесом, але на сучасному етапі розвитку дерматогліфіки – науки, яка займається дослідженнями папілярних узорів на долонній поверхні рук людини, це не визнає особливих труднощів. За допомогою спеціалістів цієї галузі знань можливо як за наявними слідами папілярних узорів, так і формами і конфігурацією окремих ліній долоні, встановити деякі відхилення організму від норми, що можуть бути властиві особам, сліди яких було виявлено. А це в свою чергу може спростити шлях пошуку і звизити коло підозрюваних осіб. Тому слідчі повинні знати про таку можливість і навіть у тих випадках виявлення слідів рук людини, коли папілярні лінії нігтьових фаланг пальців рук будуть не зовсім чіткі або повністю змазані, а решта папілярних ліній і ліній складок долонної поверхні кисті руки буде у задовільному стані, такі сліди необхідно фіксувати так як вони є носіями визначеної діагностичної інформації про особу з точки зору генетично-спадкового стану її здоров'я.

Такі основні положення використання слідів пальців рук при проведенні їх попереднього дослідження в процесі слідчого огляду з метою отримання орієнтованої інформації діагностичного характеру, яка в основному торкається питань оперативного встановлення особи, що їх залишила, на початковому етапі розслідування злочинів.

5.2. Попереднє дослідження почерку з метою встановлення особи, яка написала рукописний документ

В практиці розслідування різних категорій злочинів слідчому приходиться нерідко працювати з такими криміналістичними об'єктами на поверхні яких можуть бути виявлені сліди людини у вигляді її почерку який може складатися як із декількох письмових знаків, наприклад, підпис (малооб'ємні об'єкти), так і з великої кількості письмових знаків, які складають слова і речення. З метою успішного використання цих криміналістичних об'єктів у розслідуванні і розкритті злочинів, слідчий повинен володіти основами визначення окремих ознак почерку, щоб на початковому етапі розслідування поперше – мати можливість отримання діагностичної інформації про особу яка написала знайдений текст (про її вік, стать, освіту, кваліфікацію тощо), а по-друге, при наявності підозрюваних осіб, провести попереднє дослідження з метою ідентифікації наявного почерку і почерку підозрюваної особи і таким чином отримати оперативну необхідну інформацію для планування наступних слідчих дій. Нарешті, при вирішенні слідчим питання про необхідність призначення ідентифікаційної почеркознавчої судової експертизи з метою підтвердження особи, яка написала знайдений в тій чи іншій слідчій ситуації текст, слідчий міг розлічити почерки декількох підозрюваних осіб за їх загальними і приватними ознаками і при цьому визначити необхідний почерк (що має відношення до справи, що розслідується) і тактично правильно, кваліфіковано і якісно провести відбір чи вилучення його у підозрюваної особи у вигляді вільних, відносно вільних чи експериментальних зразків. У випадках виникнення труднощів у слідчого з цього питання він повинен звернутися за допомогою до спеціаліста-почеркознавця, якого можна знайти в тій чи іншій судово-експертній установі, в якій проводяться криміналістичні експертизи.

Слідчий повинен знати, що почерку людини властиві загальні й приватні ознаки і їх знання дасть можливість йому на початковому етапі розслідування провести правильно попереднє дослідження виявлених рукописних документів і в разі встановлення підоз-

рюваних (осіб, що написали документ) слідчий зможе відібрати у них чи вилучити необхідні для судово-експертного дослідження зразки почерку, завдяки визначення їх належності до справи, що розслідується.

Загальні ознаки почерку – це властивості почерку ознаки, які проявляються у всіх, або в переважній більшості букв рукопису і характеризують його виконавця взагалі.

В залежності від розмежування властивостей відображення письмово-рухових навиків загальні ознаки діляться на три групи.

Перша група – ознаки, які відображають ступінь і характер зформування письмово-рухового навик. До них відносяться ступінь виробленості, координація рухів, темп письма, а також будова почерку за ступенем складності.

Друга група – включає до себе ознаки, які відображають структурні характеристики траєкторії рухів. Це – переважні форми, напрямки і протяжність (висота букв, розгін і розстанівка) рухів, ступінь зв'язності (безперервності) рухів, ступінь і характер настигу.

Третя група – ознаки, які відображають просторову орієнтацію (відносно розміщення) фрагментів рукопису і рухів, якими вони виконуються. При цьому беруться до уваги специфічні особливості розміщення самостійних фрагментів документу (звернень, дат, резолюцій, підписів тощо) в межах аркушу бумаги; розміщення тексту відносно зрізу аркушу бумаги – поля; їх наявність, відсутність, локалізація, розмір і конфігурація ліній полів; розміщення початкового руху у першому рядку абзацу відносно початку інших рядків і попереднього рядка (розмір червоного рядка і інтервалів між абзацами). До ознак цієї групи відносяться також розмір інтервалів між рядками, розміщення лінії письма відносно бланкового рядка, напрямки лінії письма в рядку (положення рядків відносно горизонтального зрізу аркушу бумаги), форма лінії письма в рядку, розмір інтервалів між словами, розміщення розділових знаків відносно попереднього слова, лінії письма чи бланкового рядка.

Загальні ознаки почерку, які відображають ступінь і характер зформування письмово-рухового навик.

1. Виробленість почерку – рівень оволодіння технікою письма, який проявляється в здатності особи яка пише виконати рукописний текст у швидкому темпі, стійкими координованими рухами у відповідності до загальноприйнятої системи скоропису.

Показником ступеню виробленості почерку є темп, координація рухів, стійкість ознак почерку, будова букв, варіаційність конструкції букв.

За ступенем виробленості почерки діляться на три групи: високовироблений, середньовироблений і маловироблений.

В практиці зустрічаються також проміжні групи виробленості: вище середньої і нижче середньої.

Високовироблений почерк – це почерк, що сформувався і який відображає навик письма, пристосований до відносно швидкого темпу та характеризується високою або наближено до високої координацією рухів.

Середньовироблений почерк – почерк, який не повністю сформувався, що знаходиться на стадії незавершеного практичного освоєння швидкого і зв'язного письма і характеризується середньою координацією рухів і темпом.

Маловироблений почерк – почерк, який ще незформувався, що відображає початкову стадію створення навик письма і характеризується невеликою стійкістю, повільним темпом, низькою координацією рухів.

Будова букв – проста, близька до прописів; зв'язність, як правило, мала (не більше двох букв).

До маловироблених почерків відносяться: 1) шкільні (учнівські), характерні для початкового періоду навчання письму. Вони, як правило, відрізняються стрункістю, чіткістю, відповідністю будови букв прописам при повільному темпі виконання.

2) практичні маловироблені – почерки осіб, які припинили навчання письму на початкових етапах і які пишуть дуже рідко. Такі почерки, які відрізняються нестійкістю і нечіткістю, містять яскраво виражені ознаки низької координації рухів, особливо нерівномірності протяжності, напрямку і розміщення рухів. Будова букв відрізняється від прописів головним чином спрощенням рухів і буває деформованою.

2. Координація – це ознака почерку, яка відображає погодженість (точність) рухів

особи, що пише і яка залежить від ступеню і якості зформованості письмово-рухового навичку.

Координацію рухів можна розглядати з точки зору двох ступенів точності:

Точність в дотриманні параметрів рухів (напрямку і протяжності) при виконанні штрихів елементів букв;

Точність в дотриманні параметрів рухів (напрямку, протяжності, розміщення тощо) при виконанні сполучень букв, слів, фраз.

У високовироблених почерках ступінь (рівень) координації рухів може бути високим і пониженим. Високий ступінь (рівень) координації рухів передбачає точне дотримання параметрів руху при виконанні елементів букв, сполучень букв, слів, фраз.

Неточність рухів I-го ступеню чи I-ї групи проявляється в кривулястості і переломах прямолінійних штрихів, кутах овалів, диспропорції окремих частин елементів, неточних початках і закінченнях рухів.

Неточність рухів II-го ступеню чи II-ї групи проявляється в диспропорції параметрів рухів (протяжність, направлення, розміщення) у всьому рукописі.

3. Темп рухів при письмі – ознака почерку, яка відображає швидкість виконання рукопису.

Темп письма ділиться на два види: Перший із них – звичний, який в свою чергу, ділиться на: а) повільний (характеризується інтервальним виконанням букв і їх елементів, тупими початком і закінченням штрихів, в основному простою будовою букв); б) швидкий (відрізняється великою зв'язністю, стоншенням штрихів в кінцевій частині елементів, різними спрощеннями); в) середній (характеризується правильним виконанням овалів та інших елементів, змінами в порівнянні з прописями виду сполучення елементів в буквах і букв в словах (суцільного сполучення на інтервальне), відсутністю зв'язного виконання букв в окремих словах.

Другий вид темпу письма – незвичний. Він може бути – сповільнений (незвичне сповільнення швидкості рухів при виконанні рукопису. Ця особливість проявляється у відривчастому виконанні письмових знаків і їх елементів, наявності тупих початків і закінчень штрихів, їх потовщенні; необґрунтованих зупинках письмового приладу, сильному недиференційованому натиску.

4. Будова почерку – ознака, яка відображає ступінь складності рухів особи, що пише, пов'язану в визначену тенденцією при формаванні почерку (до дуже швидкого; відносно швидкого і чіткого; стрункому і красивому письму). Він свідчить про простоту, спрощення чи ускладнення почерку взагалі.

Почерк високого ступеню виробленості в залежності від будови ділиться на три групи: а) простої будови – в найбільшому ступені відповідають системі рухів, встановленій стандартними прописями; б) спрощеної будови – відхиляються від стандартних прописів у бік зменшення складності системи рухів; в) ускладненої будови – відхиляються від стандартних прописів у бік збільшення складності системи рухів за рахунок заміни рухів прямолінійних на кривулясті, повторення рухів, збільшення кількості і протяжності рухів.

Загальні ознаки почерку, що відображають структурні характеристики рухів.

1. Переважна форма рухів. Найбільше розповсюдженою є прямолінійно-дугова форма рухів, яка відповідає прописям.

Зустрічається також куста, петлева, ламана або звивиста форма рухів.

2. Переважний напрямок рухів. Переважний напрямок рухів розглядається окремо у відношенні основних елементів, виконаних за допомогою обгинаючих рухів, і у відношенні дугоподібних елементів букв і букв взагалі.

Переважає при виконанні основних елементів проявляється в нахилі букв (положенні поздовжньої осі букв відносно лінії рядка):

правонахильний почерк (нахил вправо від умовної лінії, розташованої перпендикулярно лінії рядка),

лівонахильний почерк (нахил вліво від умовної лінії, розташованої перпендикулярно до лінії рядка),

вертикальне розташування поздовжньої осі букв (відсутність нахилу – поздовжні осі букв розташовані перпендикулярно до лінії рядка).

3. Протяжність рухів (розмір, розгін, розміщення). *Розмір* – протяжність рухів по

вертикалі рядкових елементів. Він може бути: *великим* – висота більшості букв у тексті, що досліджується, більше 4 мм; *середнім* – висота більшості букв у тексті, що досліджується від 2 до 4 мм; *малим* – висота більшості букв – менше 2 мм.

Розгін – це відношення протяжності по горизонталі (відстань між основними елементами букв і між буквами) до протяжності по вертикалі. Він може бути: *великим* – коли розмір інтервалів між основними елементами букв і буквами однаковий, або перевищує їх висоту – почерк розмашистий; *середнім* – якщо розмір інтервалів між основними елементами букв і буквами дорівнює від ? висоти до висоти букв (висота більшості букв у тексті, що досліджується дорівнює їх ширині); *малий* – коли розмір інтервалів між основними елементами букв і буквами дорівнює ? висоти або менше – почерк елегантний.

При диспропорції ширини букв і інтервалів між ними розпізнавальною ознакою є *розміщення* (співвідношення протяжності інтервалів між буквами до ширини букв). За своїм характером *розміщення* ділиться на: *широке*, коли інтервал між буквами перевищує їх ширину і *вузьке*, коли інтервал між буквами менше половини їх ширини.

Ширина букв визначається за буквами, які мають два основних елемента (за відстанню між ними).

4. Ступінь зв'язності рухів – ступінь безперервності рухів приладу, що пише на горизонтальній площині. Відрізняють декілька ступеней зв'язності:

суцільна, коли безперервно виконуються всі букви у більшості слів тексту, що досліджується, незалежно від їх протяжності;

велика, якщо безперервно виконується 6 і більше букв у більшості слів;

середня, коли безперервно виконується 4–5 букв у більшості слів;

мала, коли безперервно з'єднується 2–3 букви у більшості слів;

відсутність зв'язності – всі букви виконані роздільно.

5. Ступінь і характер натиску – ознака почерку, яка відображає ступінь і характер витрачених при письмі зусиль.

Для письма за допомогою пера характерне розділення на три види натиску.

Перший – *сильний* і значно диференційований (ширина основних штрихів перевищує ширину з'єднувальних штрихів більше ніж у два рази);

Другий – *середній* і диференційований (ширина основних штрихів перевищує ширину з'єднувальних штрихів у два рази);

Третій – *слабий* і недиференційований (незначна ширина основних штрихів, приблизно рівна ширині з'єднувальних).

При переході переважно на письмо кульковою ручкою ця ознака в деякому ступені втратила своє значення. Однак і в цьому випадку різне співвідношення у розподіленні зусиль при виконанні основних і з'єднувальних елементів все ж таки збереглася, хоча в рукописі звичайно відображається незначно.

Загальні ознаки почерку, що відображають просторову орієнтацію фрагментів рукопису і рухів, якими вона виконується (топографічні ознаки)

1. Розміщення самостійних фрагментів документа (назв, дат, підписів, резолюцій) у межах аркушу паперу відіграє важливу роль.

Ознака відображає навик окомірної орієнтації фрагментів документа на аркуші паперу і контролюється за допомогою зору. Ця ознака стійка при навмисній зміні почерку.

2. Розміщення тексту відносно зрізів аркушу паперу. У процесі дослідження рукопису необхідно звертати увагу на поля, маючи при цьому на увазі: а) їх наявність чи відсутність; б) локалізацію (зліва, справа); в) розмір (відстань, на якій розміщуються початкові і кінцеві рухи в рядках: великий – більше 3 см, середній – від 1 до 3 см, малий – до 1 см); г) конфігурація лінії поля (характеризує розміщення початкових і кінцевих рухів в кожному рядку відносно попереднього рядка): – прямолінійна відносно нижнього зрізу аркушу (вертикальна, правонахильна, лівонахильна); – дугоподібна (випукла, увігнута); – ламана чи звивиста.

3. Розміщення початкового руху в першому рядку абзацу відносно початку інших рядків і попереднього рядка (розмір червоного рядка або інтервал між абзацами).

Розмір червоного рядка може бути: *великим* – більше 3 см; *середнім* – від 1 до 3 см; *малим* – менше 1 см.

При відсутності червоного рядка абзаци можуть бути виділені збільшеним інтервалом між ними.

4. Розміри інтервалів між рядками можуть бути великим, середнім і малим. Вони характеризуються наступними ознаками: *великий* – більше двойної висоти букви; *середній* – рівний двойній висоті букв; *малий* – рівний чи трохи більше висоти букв.

5. Розміщення лінії письма відносно бланкового рядка (типографської лінії). При наявності бланкового рядка (типографського лініювання) умовна лінія письма (лінія, що умовно проведена з нижнього боку всіх знаків) може розміщатися: над бланковим рядком (типографського лініювання); під бланковим рядком (типографського лініювання); сполучена з бланковим рядком (типографського лініювання).

6. Напрямок лінії письма в рядку (положення рядків відносно горизонтального зрізу аркушу паперу) може бути: горизонтальним; таким, що опускається; таким, що піднімається; а також таким, коли переважна більшість слів у рядку розміщені на горизонтальній лінії, а останні слова в рядках загинаються вниз.

7. Форма лінії письма в рядку може бути: прямолінійна, дугоподібна (випукла чи увігнута), звивиста, ступінчаста.

8. Розмір інтервалів між словами може бути: *великий* (перевищує ширину двох букв); *середній* (дорівнює ширині 1–2 букв); *малий* – менше ширини однієї букви.

9. Розміщення рухів, що відображаються при виконанні розділових знаків (відносно попереднього слова, лінії письма або бланкового рядка).

Інтервал між словами і розділовими знаками може бути: *великим*, коли перевищує ширину двохелементної букви; *середнім* – в межах ширини двохелементної букви; *малим* – менше ширини двохелементної букви. Відносно лінії письма або бланкового рядка, розділові знаки можуть розміщатися: на лінії письма (або бланкового рядка); вище лінії письма; нижче лінії письма.

П р и в а т н і о з н а к и почерку – це властивості почерку, які проявляються в окремих буквах рукопису і характеризують особливості їх виконання.

В залежності від розмежування властивостей письмово-рухового навичку приватні ознаки діляться на три групи.

Перша із них – приватні ознаки, що відображають ступінь і характер сформування письмово-рухового навичку. Вони включають: темп рухів при виконанні окремих письмових знаків; складність рухів при виконанні букв.

Друга група – приватні ознаки, що відображають структурні характеристики рухів. До них відносяться: форма рухів при виконанні букв і їх елементів; форма рухів при з'єднанні букв і елементів; напрямок рухів при виконанні букв і елементів; протяжність рухів при виконанні букв і їх елементів; вид з'єднання рухів при виконанні букв і їх елементів; кількість рухів при виконанні букв і їх елементів; послідовність рухів при виконанні елементів букв.

Третю групу характеризують приватні ознаки, що відображають просторову орієнтацію (відносно розміщення) рухів, якими виконуються букви і їх елементи. Перед усім, це: розміщення точки (краю) початку рухів при виконанні букв і їх елементів; розміщення точки (краю) закінчення рухів при виконанні букв і їх елементів; розміщення точки з'єднання рухів у буквах і їх елементах; розміщення точки пересічення рухів у буквах і їх елементах; розміщення рухів при виконанні букв і їх елементів.

Приватні ознаки, що відображають ступінь і характер сформування письмово-рухового навичку.

1. Темп рухів при виконанні окремих письмових знаків. Ця ознака визначається у виключних випадках. Характеристика темпу письма в буквах зустрічається при дослідженні рукописів, виконаних змінним почерком, з імітацією друкованому шрифту і почерку іншої особи, а також підписів і текстів, виконаних в незвичайних умовах.

2. Будова букв: а) за ступенем складності рухів може бути: проста, спрощена і ускладнена. Проста будова букв притаманна буквам, виконаним відповідно до існуючих прописів. Спрощена будова букв характеризується зменшенням протяжності рухів, які повинні бути відповідно до існуючих прописів. При цьому зменшення протяжності рухів може привести до: втрати елементів чи їх частин; зменшення розмірів овалів і петель в елементах; виправлення рухів (криволінійний рух замінюється прямолінійним); виконання однотипними рухами різних елементів букв (або букв взагалі); змінен-

ня напрямку руху з метою скорочення протяжності і швидкого з'єднання елементів; з'єднання букв по найкоротшій прямій чи дузі; сполучення кінцевої частини попередньої букви з початковою частиною слідуєчою; написання спеціально спрощених конструкцій. Ускладнена будова букв характеризується: збільшенням протяжності рухів при виконанні елементів букв або їх частин; повторювання рухів при виконанні букв, елементів або їх частин; злом елементів (один рух ділиться на ряд дрібних, самостійних рухів); скривлення рухів при виконанні прямолінійних елементів або їх частин; неодноразові зміни напрямку рухів; наявність додаткових штрихів, не передбачених прописями, які використовуються для прикраслення букви; написання спеціально ускладнених конструкцій (як правило, є результатом сполучення декількох способів ускладнення);

б) за конструкцією взагалі може бути: з надрядковим або підрядковим елементом; друкований варіант в скорописі; двохелементна або трьохелементна буква.

Приватні ознаки, що відображають структурні характеристики рухів.

1. Форма рухів при виконанні букв і їх елементів може бути: прямолінійна, дугова, петльова, овальна, кругова, звивиста, кутовата, трикутна.

Вона може бути використана: а) при виконанні початкових і кінцевих елементів; б) при виконанні основної частини елементів; в) при виконанні підрядкових частин елементів; г) при виконанні додаткових елементів.

2. Форма рухів при сполученні букв і їх елементів може бути: петльова; кутовата; дугова; зворотно-прямолінійна; зворотно-дугова; петльова, що переходить в кутовату; кутовата, що переходить в петльову.

3. Напрямок рухів при виконанні букв і їх елементів: а) прямолінійні рухи, розміщені відносно лінії письма вертикально зверху вниз чи знизу вгору; з відхиленням від суворо вертикального напрямку вниз вліво, вниз вправо, вгору вліво, вгору вправо, горизонтально, справа наліво, зліва направо; з відхиленням від суворо горизонтального напрямку вгору вправо, вгору вліво, вниз вправо, вниз вліво; б) криволінійні рухи: правоокружні (за часовою стрілкою), лівоокружні (проти часової стрілки).

4. Відносний напрямок згинальних рухів при виконанні букв і їх елементів може бути вертикальним; правонахиловим; лівонахиловим, а також змішаним, коли перший елемент – правонахиловий, другий елемент – лівонахиловий.

5. Протяжність рухів при виконанні букв і їх елементів може бути по вертикалі: більше, менше або однакова; по горизонталі: більше, менше, або однакова.

6. Вид сполучень рухів при виконанні букв і їх елементів може бути суцільним або інтервальним.

7. Кількість рухів при виконанні букв і їх елементів може бути з попереднім штрихом, з додатковим кінцевим штрихом, з додатковим надрядковим чи підрядковим штрихом, без кінцевого штриха.

8. Послідовність рухів при виконанні елементів букв (відхилення від послідовності рухів, передбачених прописями): а) спочатку виконується третій елемент, потім перший і другий; б) спочатку виконується другий і третій елементи, а потім перший; в) спочатку виконується перший і третій елементи, потім другий; спочатку другий елемент, а потім перший.

Приватні ознаки, що відображають просторову орієнтацію рухів.

1. Розміщення точок початку і закінчення рухів при виконанні букв і їх елементів: а) відносно лінії письма (рядка) може розміщатися на лінії письма (рядка); вище лінії письма (рядка) високо (вище середини елемента чи букви), середнє (на рівні середини елемента чи букви) і низьке (нижче середини елемента чи букви); нижче лінії письма (рядка); б) відносно інших елементів або їх частин може розміщатися ліворуч, праворуч, на елементі (чи частині, стороні елемента), усередині елемента (в овальних елементах); в) відносно продовжньої осі (в овальних елементах) може розміщатися ліворуч, праворуч, на продовжній осі; г) взаємне розміщення точок початку і закінчення рухів може бути, коли точка початку розміщується вище ніж точка закінчення або навпаки, а також на одному рівні, лівише, правіше чи приєднується.

2. Розміщення точки сполучення рухів при виконанні букв і їх елементів:

а) відносно лінії письма може розміщатися вище лінії на високому, низькому і середньому рівні; на лінії і нижче лінії письма; б) відносно інших елементів:

– при сполученні букви з буквою, яка має овальний елемент: усередині овала на-

ступної букви; ліворуч на овалі наступної букви; ліворуч від овала наступної букви; праворуч на овалі; праворуч від овала;

– при сполученні овальних елементів з іншими елементами: усередині овала; праворуч від овала; на овалі;

– при сполученні не овальних елементів: ліворуч, праворуч або на елементі.

3. Розміщення точки пересічення рухів при виконанні букв і їх елементів:

а) відносно лінії письма може розміщатися вище лінії на високому, середньому і низькому рівні; на лінії, нижче лінії також на високому, середньому і низькому рівні; б) відносно інших елементів може розміщатися праворуч, ліворуч, на елементі, над елементом.

4. Розміщення рухів по вертикалі при виконанні букв і їх елементів:

а) відносно лінії письма може розміщатися вище лінії, нижче лінії і на лінії; б) відносно інших елементів – вище, нижче, на одному рівні, над елементом, під елементом, на елементі до якого примикає або його пересікає.

5. Розміщення рухів по горизонталі при виконанні букв і їх елементів:

відносно інших елементів і їх частин може бути ліворуч, праворуч, на елементі до якого примикає, усередині овала (в овальних елементах).

6. Розміщення рухів при виконанні розділових знаків:

а) відносно лінії письма або бланкового рядка розділові знаки можуть розміщатися вище лінії, нижче лінії або на лінії; б) відносно попереднього слова розділові знаки можуть примикати до останньої букви слова, знаходитися на близькій відстані від останньої букви слова або на значній відстані від останньої букви слова. [182; 666, 159–336]

5.3. Попереднє дослідження тексту, виконаного на друкарській машинці з метою встановлення останньої

Перед усім необхідно відмітити, не дивлячись на те, що у практиці використовуються декілька типів друкарських машинок в яких на перший погляд більшість ознак можуть співпадати, однак необхідно знати:

1) що кожна окрема друкарська машинка володіє такими відносно стійкими ознаками, за допомогою яких можливо індивідуалізувати її, і, таким чином, відрізнити її від усіх інших друкарських машинок;

2) що індивідуалізувати друкарську машинку здатний тільки комплекс, сукупність ознак і особливо приватного характеру.

Попереднє дослідження документів, виконаних на друкарських машинках повністю чи частково, проводиться слідчим, передусім, з метою встановлення підозрюваної друкарської машинки, на якій були виконані документи, що досліджуються, в процесі якого він здійснює збір і підготовку необхідних матеріалів для призначення ідентифікаційної техніко-криміналістичної експертизи документів. Але на початковому етапі розслідування, коли у слідчого немає ще ніякої інформації про підозрюваних, в тому числі і про підозрювані друкарські машинки (наприклад, їх тип і можлива марка) на яких могли бути надруковані дані документи, попереднє дослідження цих документів може надати слідчому інформацію діагностичного характеру за допомогою якої пошук підозрюваної друкарської машинки буде проводитися цілеспрямовано оптимальним шляхом.

При проведенні попереднього дослідження і вивченні документів, виконаних на друкарських машинках, слідчий повинен знати за допомогою яких ознак можливо встановити відповідну друкарську машинку на якій було виконано підозрюваний документ.

Кожний криміналістичний об'єкт володіє, як відомо, великою кількістю ознак, які його індивідуалізують, однак, не всі вони рівноцінні з точки зору криміналістичної ідентифікації.

Деякі ознаки характеризуються швидкою мінливістю (наприклад, в тексті документу, виконаного на друкарській машинці можуть бути присутні такі приватні ознаки, які називаються "сліпі знаки", що виникають в результаті неналежного догляду за друкарською машинкою і які після ж першої чистки шрифту можуть зникнути) і тому вони в окремих випадках можуть мати невелику цінність. Навпаки, ознаки, які мають більше

стійкі властивості і тому відрізняються повільними змінами з точки зору криміналістичної ідентифікації мають більшу цінність. Але не кожна із цих ознак отримує достатньо чітке і повне відображення при взаємодії ідентифікуємого об'єкту з іншими, які називаються ідентифікуючими об'єктами.

Очевидно, що тільки ті ознаки, які мають більше стійкі властивості і здатні мати добре відображення на інших об'єктах уявляють цінність в процесі ідентифікації.

Які ж ознаки друкарської машинки, що здатні мати добре відображення в надрукованому тексті можуть її індивідуалізувати?

З метою вирішення цього питання необхідно звернутися до будови механізмів друкарської машинки і до всіх тих процесів, які так чи інакше мають відображення в роботі її механізмів і проявляються в надрукованому тексті.

Основними вузлами в конструкції друкарської машинки є: букводрукуючий механізм-клатвіатура з системою важелів (клатвішних, передаточних і літерних), і каретка з буквенним валом і механізмом, який забезпечує пересування аркушу паперу, на якому друкується текст.

Кожен із названих основних вузлів включає ряд механізмів, від яких залежить номальна робота цих вузлів.

Найбільше цінним носієм ознак є система букводрукуючих механізмів. Колодки з рельєфним зображенням букв, цифр та інших знаків, відбитки яких при друкуванні наносяться на папір, закріплюються на кінцях літерних важелів. З метою нанесення відбитку письмового знаку літерний важіль з буквенною колодкою здійснює маховий рух. Літерний важіль закріплено на осі, причому мале плече його зв'язано шарніром з передаточним важілем. Останньому, в свою чергу, рух передає клатвішний важіль, передаючи, зусилля від натискування пальця на клатвішу чи від іншого приводу, наприклад, електроприводу – сигнал для включення якого все ж таки надходить від натискання на відповідну клатвішу. Літерним важілям надається відповідний вигин, завдяки якому всі літери, незалежно від положення клатвіш в клатвіатурі, попадають в момент удару в одну і ту саму точку, яка називається "точка друкування". З метою того, щоб відбитки письмових знаків розташовувалися послідовно на лінії рядка паперу, а рядки розміщалися один над другим на необхідному інтервалі, – папір на буквенному валі приводиться в рух – горизонтально, у напрямку справа наліво, і обертально – у напрямку знизу вгору. Ці рухи забезпечуються роботою вузла механізму в каретці. Горизонтальний рух каретки здійснюється під дією пружини головного механізму (в механічних друкарських машинках). З метою того, щоб цей рух був переривистий, з суворо визначеним переміщенням на відстань, яка розділяє два сусідні знаки (букви), хід каретки управляється спеціальним містком виключення, який приводиться в рух літерним важілем. Внаслідок цього зв'язку між містком виключення і літерним важілем переміщення каретки під час друкування автоматизовано. Після нанесення кожного відбитку письмового знаку каретка, а разом з нею і буквенний вал з папером, переміщується на суворо визначену відстань.

В каретці закріплена напівкаретка, яка складається із гумового вала з папероприводячим і інтервальним механізмом, і яка використовується для закріплення паперу на валу і його переміщення по вертикалі на необхідну кількість рядкових інтервалів. У подавляючій більшості сучасних конструкцій чисто механічних друкарських машинок напівкаретка може при натисканні на клатвішу верхнього регістру трохи підніматися. Буквенні колодки в друкарських машинках подібної конструкції мають по два знаки, розміщених один над другим. Таким чином, при опущеній напівкаретці друкуються нижні літери буквенної колодки (малі букви і деякі інші знаки), при піднятій напівкаретці – верхні літери колодки (великі букви, цифри і деякі інші знаки). З роботою головного механізму друкарської машинки пов'язана дія стрічкового механізму, який здійснює перемітку друкарської стрічки з однієї котушки на іншу, внаслідок чого буквенна колодка при кожному наступному ударі по клатвіші контактує з новою ділянкою стрічки. Зі стрічковим механізмом тісно пов'язаний стрічкопідійомний механізм, який призначений для підйому стрічки на рівень літер буквенної колодки. Складається він із біхрому, стрічководія і рамки механізму переключення кольорів. Завдяки дії містка виключення біхром приводить в рух – повертається і іншим своїм боком піднімає на рівень буквенної колодки стрічководій зі стрічкою. І, нарешті, автомат валу -приспосовання, яке

дозволяє виключити закріплену на валу шестерню інтервального механізму, що надає можливість обертати вал незалежно від названої шестерні. Така конструкція дозволяє при додатковому друкуванні окремих письмових знаків, слів чи виправлень у раніше надрукованому тексті точно підігнати до тексту лінію рядка.

Конструкція і стан кожного із вузлів чи механізмів здійснює визначений вплив на роботу друкарської машинки, і, таким чином, відображається в тій чи іншій формі у надрукованому тексті.

Незважаючи на значну уніфікацію і стандартизацію як загальної конструкції, так і деталей сучасних друкарських машинок різних систем, існує, все ж таки, можливість розподілення їх на декілька груп, які достатньо помітно відрізняються між собою.

Основні механізми друкарських машинок (наприклад, друкуючий, головний, стрічковий, інтервальный тощо) характеризують у своїй сукупності, визначений тип і систему друкарської машинки.

Разом з тим, кожна друкарська машинка характеризується цілим рядом ознак, які у своїй сукупності здатні індивідуалізувати конкретну друкарську машинку, на якій було виконано той чи інший текст.

Ознаки, за допомогою яких встановлюється та чи інша друкарська машинка розподіляються на загальні (родові) і приватні.

Загальні (родові) ознаки друкарської машинки характеризують її взагалі і вони можуть бути властивими всім друкарським машинкам відповідного типу, системи.

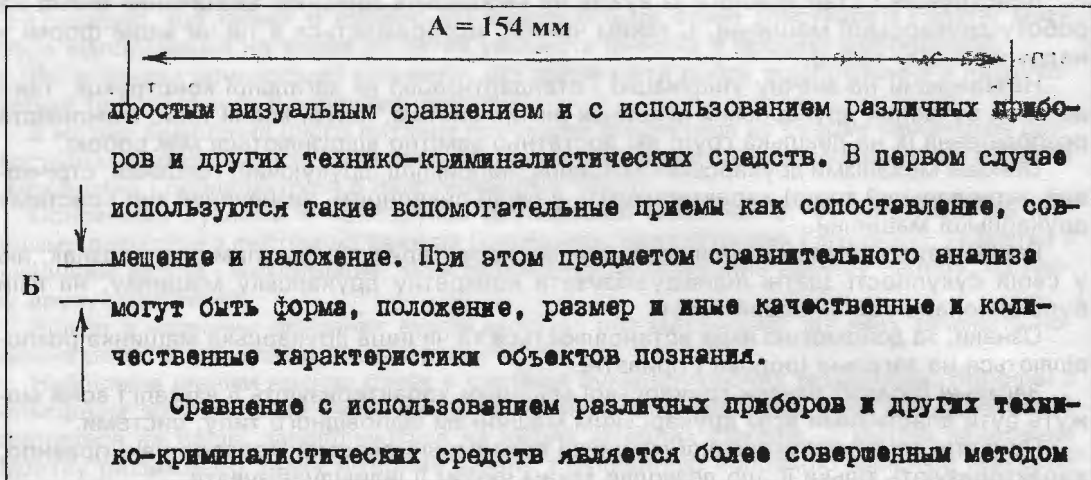
Приватні ознаки друкарської машинки притаманні окремій машинці і як, правило, характеризують тільки її, що дозволяє таким чином її індивідуалізувати.

В процесі попереднього дослідження тексту, виконаного на друкарській машинці спочатку досліджуються загальні (родові) ознаки, які дозволяють відносити друкарську машинку до того чи іншого типу, системи тощо. Вже цей висновок може мати самостійне значення для слідства, так як вказує, яку друкарську машинку необхідно шукати. Якщо ж визначена друкарська машинка (або надрукований на ній текст) є в розпорядженні слідчого, то вивчення загальних (родових) ознак повинно бути відправним пунктом подальшого порівняння, що торкається індивідуальних ознак даної друкарської машинки. Якщо ж порівняння загальних (родових) ознак дає негативний результат, то в наступному дослідженні індивідуальних ознак немає ніякої необхідності, так як різниця загальних (родових) ознак уже вказує на те, що текст надруковано на іншій друкарській машинці.

До загальних ознак друкарської машинки відносяться:

- 1). Крок головного робочого механізму друкарської машинки. Кроком головного робочого механізму друкарської машинки називається відстань на яку переміщується каретка друкарської машинки після натиснення на клавішу відповідного знаку один раз. Крок головного робочого механізму у подавляючій більшості існуючих видів друкарських машин, у яких встановлено стандартний шрифт, дорівнює приблизно 2,5–2,8 мм. Разом з тим необхідно проводити його визначення наступним чином. В рядку береться два однакових знаки (бажано такі, у яких є елементи, виконані за допомогою вертикальних ліній – букви, наприклад, в, г, и, і, ї, й, к, л, м, н тощо), які знаходяться на максимально можливій відстані один від одного в рядку. Проводяться умовні вертикальні лінії у першому обраному знаку і у другому, що проходять через вертикальний елемент обраного знаку (або через один із вертикальних одноіменних елементів знаку, якщо обрано знак з двома чи трьома вертикальними елементами, наприклад, такі знаки: и, й, м, н, ш, щ) потім вимірюється відстань між відповідними елементами однакових знаків і рахується кількість знаків (в тому числі пробіли, коми, крапки тощо, які відобразилися в документі, що досліджується, в результаті натиску на клавішу один раз), що знаходиться на відрізку між обраними однаковими знаками. В тому випадку, коли обирається з зазначеною метою знак з двома чи трьома вертикальними елементами, відлік знаків здійснюється таким чином, що обраний знак лічиться тільки один раз (якщо за початкову точку відліку береться лівий елемент відповідного знаку то лічиться лівий знак, а якщо правий елемент – то лічиться правий знак). Потім отримана в результаті вимірювання відстань ділиться на отриману кількість знаків, що розмістилися на цій відстані, і в результаті отримується розмір кроку головного робочого механізму друкарської машинки. [565, 8]

Оскільки кроком головного робочого механізму визначається відстань, на якій повинні бути розміщені відбитки письмових знаків і інтервал між знаками, очевидно розмір знаків повинен бути узгоджений з величиною кроку головного робочого механізму друкарської машинки.

Мал. 53. Визначення окремих загальних ознак друкарської машинки:

А – визначення кроку робочого механізму друкарської машинки шляхом вимірювання відстані між двома однаковими елементами одноіменних знаків розміщених в одному рядку – у даному випадку знак “р”, яка дорівнює 154 мм і ділення цієї відстані на кількість знаків, які знаходяться на відрізку, який було виміряно – 59 знаків. $154 : 59 = 2,6 \text{ мм}$. Б – вимірювання інтервалу – в даному випадку текст надрукований з інтервалом два – відстань між нижнім відображенням знака “м” у верхнім рядку і верхнім відображенням знака “м” у нижнім рядку дорівнює розміру рівному висоті двох малих букв.

2). Тип шрифту і розміри (висота і ширина) а) великих букв; б) малих букв.

Типи шрифту друкарських машинок відрізняються один від одного габаритними розмірами і конфігурацією.

Габаритний розмір є головною особливістю, за допомогою якої можна диференціювати шрифти і об'єднувати їх у відомі групи.

Поняття габаритні розміри включає: 1) ширину знака і 2) висоту знака.

За цими двома ознаками шрифти можна класифікувати наступним чином:

1) по ширині знаків – на крупний, середній і мілкий;

2) по висоті знаків – високий, середній і малий.

Як уже зазначалося, в залежності від конструкції головного робочого механізму друкарської машинки на ній можуть бути встановлені шрифти з буквеними колодками тільки визначеної ширини. Ширина таким чином залежить від величини кроку головного робочого механізму. У відповідності з цим на друкарських машинках можуть встановлюватися крупний, середній і мілкий шрифт. Крупним прийнято рахувати шрифт, призначений для друкарської машинки, яка друкує 8 знаків на протязі одного дюйма (25,4 мм), середнім – 9–9,25, мілким – 10 знаків.

Висота і ширина знака, як правило, знаходиться у відповідній співвідношенні.

Якщо висота знака перевищує їх ширину, то такий шрифт за габаритами необхідно віднести до “вузького”, його ще називають “елегантним”. Якщо висота і ширина знаків рівна, то шрифт необхідно віднести до “нормального” і, нарешті, якщо ширина знаків перевищує його висоту, шрифт можна віднести до “широкого”.

В якості еталону для визначення розмірів шрифту при проведенні попереднього дослідження необхідно брати букву “о”, як таку, що найчастіше зустрічається в словах як російською, так і українською мовою. Це буде гарантувати можливість навіть в малооб’ємному тексті знайти необхідну для контрольних вимірювань кількість відбитків однієї і тієї ж літери.

3). Слідуючою загальною (родовою) ознакою є конфігурація знаків.

Маючи в розпорядженні у текстах, що досліджуються, тільки буквенні знаки шрифту (особливо вітчизняного виробництва) почті неможливо знайти які-небудь особливості в їх конфігурації, що дозволяють згрупувати ці шрифти. Однак достатньо звернутися до цифрових знаків шрифту, щоб отримати цю можливість.

Перед усім, можуть бути виділені дві основні групи шрифту: група А і група Б.

-Протоколом огляду магнітофона Весна-309 во время которого обнаружен и изъят отпечаток пальца руки. л.д.55-56.
-Протоколом личного осмотра Харитоновой С.В. при котором у нее обнаружены и изъяты деньги в сумме 243-41 рубля. л.д.12.
-Заключением судебно-наркологической экспертизы, согласно которой Харитонова нуждается в применении к ней принудительных мер медицинского характера для лечения от алкоголизма, л.д.77-78.
-заключением дактодоскопической экспертизы, которой установлено, что след пальца руки обнаруженный на магнитофоне Весна-309 оставлен Харитоновой С.В. л.д.61-62.

Мал. 54. Конструкція шрифту друкарської машинки групи А.

Шрифт цієї групи в малих буквах має більшу висоту чи їх ширина – елегантний шрифт, у якого мала буква "о" виконана у вигляді овала.

1 – О роли судебных экспертов в разработке мероприятий по устранению причин и условий совершения преступлений.

См. "Предупреждение преступлений и судебная экспертиза".

Под ред. В.М.Галкина и др., М., 1968.

2 – См., например, инструкцию НКЮ Прокуратуры СССР

" О порядке изъятия, хранения и сдачи вещественных доказательств, ценностей и иного имущества органами расследования и судами" от 17.XI.1943г., №90/86.

Мал. 55. Конструкція шрифту друкарської машинки групи Б.

Шрифт цієї групи в малих буквах має однакові розміри висоти і ширини, мала буква "о" виконана у вигляді круга.

При наявності у тексті, що досліджується, хоча б однієї із наявних цифр – крім одиниці, (див. мал. 54 і 55) можна з ймовірністю віднести шрифт до однієї із зазначених груп.

4). Розмір інтервалу між рядками, який вимірюється у даному випадку між умовними лініями, що утворюються нижньою частиною знаків верхнього рядка та верхньою частиною знаків нижнього рядка (див. мал. 53). Для визначення величини інтервалів між рядками відшукується місце в тексті, де в двох розміщених один над одним рядках виявляться на одній вертикалі дві одноімennі букви. За допомогою штангенциркуля вимірюють відстань від основи нижньої букви до основи верхньої. Якщо на відстані між верхом нижньої букви і низом верхньої букви розміститься в висоту одна буква, то в такому разі друкування було здійснено через один інтервал, а якщо дві, три і т. д. букв – друкування було здійснено через 2, 3 і т. д. інтервалів.

Другу групу ознак складають приватні – індивідуальні ознаки; вони надають можливість індивідуально ідентифікувати друкарську машинку.

Ці ознаки можуть бути розбиті на дві підгрупи: 1) приватні ознаки механізму, 2) приватні ознаки шрифту.

Як впливає із загальної теорії криміналістичної ідентифікації немає цілком однакових, тотожних один одному об'єктів.

Виготовлені один за одним виробами масового серійного виробництва, дві літери відлиті в одній і тій же формі, не дивлячись на всі їх схожості, неминуче можуть відрізнятись одна від одної в мілких деталях форми, розмірів, співвідношення деталей тощо.

Будь-який механізм, будь-яка деталь кожної друкарської машинки не може, як би не була досконала стандартизація виготовлення і яким би точним не був технічний контроль, не відрізнятись від всякої іншої, виготовленої в тих же умовах. Однієї цієї обставини цілком достатньо для індивідуалізації будь-якої друкарської машинки.

Але необхідно поставити питання: чи проявляється ця різниця в надрукованому тексті, яким чином вона може бути виявлена, зафіксована і співставлена.

Приватними ознаками можуть бути як такі, що виникли за рахунок яких-небудь порушень технологічного процесу виготовлення, правил ремонту, за рахунок поломки, зносу, так і таких, що являються хоча б незначними відхиленнями від ідеального, практично нездійсненого стану і проявляються в розмірах знаків, їх взаємному розположенні, зовнішніх формах тощо.

Першу групу приватних (індивідуальних) ознак надрукованого тексту складають ознаки, які залежать від стану механізму друкарської машинки.

1. Регулярні пропуски. Вони утворюються, головним чином, внаслідок поломки одного чи декількох зубів анкерної шестерні. При нормальній роботі головного механізму відстань між початковими точками двох знаків без інтервалу завжди однакова.

2. Регулярні перебивки. – з'являються від порушень зв'язку між літерними важелями і містком виключення. Інколи зустрічаються друкарські машинки, у яких деякі важелі не приводять у дію місток виключення. У даному випадку після удару по клавіші відповідного важеля буде відсутнім інтервал, чому і наступні знаки будуть друкуватися поверх раніше надрукованих. Такі перебивки в тексті зустрічаються регулярно при друкуванні одних і тих же знаків, що дозволяє відрізнити при друкуванні одних і тих же знаків від звичайних "перебивок", які можуть утворюватися від недосвідченості особи, що друкує.

3. Чергова безпорядочність рядка – з'являється внаслідок викривлення літерних важелів. Вони викликають зміщення відповідних письмових знаків – вгору, вниз, вправо, вліво – по відношенню до точки друкування, а також утворюють деякі відхилення осі знаків відносно вертикалі. Ця ознака спостерігається у відношенні визначених знаків на протязі всього тексту.

4. Перемінна інтенсивність відбитків – утворюється від неточної насадки колодок з письмовими знаками на літерні важелі. Відповідно до існуючих технічних правил, колодки повинні бути насажені на літерний важіль так, щоб в крайньому верхньому положенні важеля, коли він упирається в спеціальний виступ, на сегменті так званої упорної дуги – зазор між поверхнею знаку і валом друкарської машинки складав 0,1 мм – для малих букв і 0,2 мм – для великих букв і цифр. У випадку неправильної регулювання чи зносу – при великому зазорі, не дивлячись на сильні удари по клавішам і добру якість стрічки, знаки будуть відображатися настільки сильно, що деякі із них пробивають папір. Остання обставина, головним чином, спостерігається відносно букв, розміщених у центрі клавіатури (а, е, о, р тощо).

5. Роздвоєність і нечіткість відбитків з'являється від неправильної регулювання літерних важелів. Вона приводить до того, що в момент удару буквенної колодки по валу, при відсутності якого-небудь упору літерного важеля на виступі сегментної упорної дуги, виникає вібрація літерних важелів. Внаслідок цього відбитки письмових знаків будуть або роздвоєними, або нечіткими і, крім того, вони будуть мати різну інтенсивність фарбування в надрукованому тексті.

6. Неповнота відбитків залежить від неправильної насадки колодок з письмовими знаками під час ремонту чи заміни шрифту, що викликає зміщення буквенних колодок в різні напрямки. Результатом такого дефекту є нерівномірно чітке відображення правої, лівої, верхньої чи нижньої частин знаків.

7. Повне безладдя рядка звичайно утворюється внаслідок поломки букводія. В таких випадках письмові знаки в надрукованому тексті розміщуються хаотично.

8. Регулярне порушення інтервалів залежить від несправності інтервального механізму – спрацювання інтервального зуба чи його упору. Чергування різних за величиною інтервалів між рядками на протязі великої кількості тексту через відповідну кількість

рядків закономірно повторюється, що дозволяє відрізнити цю ознаку від випадкових порушень інтервалів, допущених особою, що друкує.

9. Безладдя в інтенсивності відбитків відбувається від неправильної роботи стрічкового механізму друкарської машинки. Якщо стрічковий механізм не забезпечує безперервного переводу стрічки, літера при затримці стрічки ударяє декілька разів по одній і тій самій ділянці, внаслідок чого букви надрукованого тексту виявляються зафарбованими нерівномірно. У тих випадках, коли стрічковий механізм, внаслідок поломки чи зношення частин, перестає обертати котушку зі стрічкою, то колодки з письмовими знаками ударяють по одній ділянці стрічки, остання дуже швидко перфорується і тоді букви будуть відбиватися на папері не зафарбованими. У відмінну від перемінної інтенсивності, яка спостерігається при неправильній насадці колодок на літерний важель, у даному випадку, розподілення інтенсивності і слабка зафарбованість відбитків буде безладна.

10. Вертикальна неповнота відбитків утворюється від несправності біхрому, тобто механізму, який служить для підйому стрічки на рівень літер буквенної колодки. Стрічка може не розташовуватися на необхідній висоті по відношенню до літери і тоді верхня частина відбитку виходить не зафарблена. У відмінну від ознаки "неповнота відбитка", пов'язаного з дефектами літерних важелів, у цьому випадку неповнота відбитків проявляється тільки по вертикалі і яка пов'язана з визначеними письмовими знаками.

11. Розбіжність ліній основ малих і великих букв з'являється внаслідок порушення механізму друкарської машинки в напівкаретці. Якщо недостатньо старанно відрегульований механізм підйому буквенного валу, то лінії основи малих букв і лінії основи великих букв не співпадають. Така розбіжність ліній основ повторюється у всіх випадках друкування малих букв і, таким чином, ця ознака може відрізнити від порушення положення знаків на рядку, визваних дефектом окремих літерних важелів.

12. Непаралельність рядків з'являється внаслідок дефекту механізму подачі паперу. В таких випадках лінії рядків перестають бути паралельними один одному і розміщаються під відповідним кутом.

13. Зміщення початкових букв по вертикалі пов'язано з положенням полеустановителів. Звичайно при неправильній регулюванні полеустановителів спостерігається в текстах нерівне розміщення початкових букв з початку рядка.

Другу групу приватних (індивідуальних) ознак тексту, надрукованого на машинці складають ознаки, які залежать від стану шрифту або його відповідності. До цих ознак відносяться:

1. Викривлення конфігурації знака проти ідеального малюнку чи стандарту – викривлення шрифтів, непропорціональне співвідношення окремих частин тощо. Відхилення, яке обумовлене відсутністю яких-небудь елементів знаків частіше виникає в результаті недбалого ставлення до друкарської машинки в процесі її експлуатації, під час ремонту або чищення, а також у випадках ударів однієї колодки з письмовими знаками іншою під час друкування.

Наявність у окремих елементах знаків неправильної форми (деформація окремих елементів): замість овалів ці елементи виконані (інколи в результаті лиття) у вигляді прямих чи хвилястої лінії.

2. Пробіли в штрихах знаків бувають внаслідок тріщин на яких-небудь ділянках робочої поверхні літер. Випуклі частини знака при цьому відображаються найбільше чітко, тоді як елементи з пониженим рельєфом зовсім не отримують відображення. В деяких випадках низька якість матеріалу, із якого виготовлені літери, чи порушення технологічного процесу виробництва створюють передумови для утворення описаного дефекту. Наприклад, рубці і раковини в матеріалі, із якого відлита літера, приводять до розрушення матеріалу на відповідних ділянках і до викришування окремих елементів її штрихів. Це, в свою чергу, приводить до створення пробілів у штрихах знаків. Крім того, часто зустрічаються обломлювання окремих частин літери, наприклад, коротких горизонтальних рисочок, якими закінчуються штрихи знаків, які називають "підсічками". Цей дефект шрифту може виникнути також і від необережного ставлення до друкарської машинки.

Ця ознака характеризується відсутністю повністю або частково як нижніх, так і верхніх підсічок в елементах здебільшого вертикальних ліній у знаках таких великих

Нужно указать и на то, что модель не возникает сразу же в конце осмотра места происшествия, на основе актов познаника анализа и синтеза состоит в том, что каждая смысловая деятельность в конце концов происходит с целью ония синтеза. Итак предпосылки для синтезирования вообще: синтез или условия, чтобы дальше вести направленно аналогично получить новые обобщенные показания. Поэтому подчеркивают советские криминалисты, что процесс моделирования при занятии места происшествия протекает динамически и перманентно отмечает, как это течение познания как "плывущий силуэт" модели, первые представления о событии, эти будут ут

Мал. 56. Приватні ознаки друкарської машинки, укомплектованої шрифтом марки А:

1 – ліві верхній і нижній елементи знаку "ж" виготовлені не симетрично правим; 2 – лівий нижній елемент знака "д" відсутній; 3 – колодка знака "е" зміщена ліворуч; 4 – колодка знака "с" зміщена праворуч; 5 – знак "ы" надруковано вище лінії рядка; 6 – вертикальні елементи знаку "ц" відхилені праворуч від лінії перпендикулярної лінії рядка; 7 – в знаку "п" відсутній лівий нижній зовнішній елемент підсічки.

букв, наприклад, як: А, Б, В, Г, Д, Е, Ж, И, І, Й, К, Л, М, Н, П, Р, Т, Ф, Х, Ц, Ч, Щ, Ш, Ю, Я; а також у знаках слідуєчих малих букв: в, г, д, ж, и, і, ї, к, л, м, н, п, р, т, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я; відсутність окремих елементів, наприклад, у знака "л" – нижнього лівого елемента в вигляді крапки, а у знака "с" – відсутність правого верхнього елемента у вигляді крапки, у знака "з" – відсутність лівого верхнього елемента у вигляді крапки тощо; може бути наявна відсутність у знаків, наприклад, букви "д" нижніх її елементів як одного, так і обох.

3. *Нерівномірність інтенсивності окремих частин* знака залежить від нерівномірності зносу робочої поверхні літер друкарської машинки. Це частіше всього відбувається під впливом якого-небудь дефекту механізму або частин друкарської машинки. Наприклад, викривлення літерних важелів приводить до з'явлення неодинакової інтенсивності відбитків окремих елементів знака. Іншою причиною утворення цієї приватної ознаки є мікроскопічне відхилення в процесі виробництва робочої поверхні від площини.

4. *Розмазування штрихів у відбитках* утворюється внаслідок зносу знаків друкарської машинки; з плином часу літери при роботі зношуються, товщина штрихів трохи збільшується, межі їх стають розпливчатими. Частіше всього ця ознака спостерігається у буквах "о", "а", "е", "р", "м", "к"; які частіше інших використовуються при письмі.

5. *Утворення сліпих ділянок* залежить від тривалої і інтенсивної експлуатації її, головним чином, при поганому догляді за друкарською машинкою, коли робоча поверхня літер сильно забруднюється. Заглиблені частини деяких букв, наприклад, "о", "а", "е", "р" забиваються брудом в результаті чого відбитки знаків відображаються без пробілів у відповідних частинах.

6. *Наявність в комплекті шрифту друкарської машинки окремих знаків шрифту іншої марки* (ця приватна ознака може появитися в результаті ремонту друкарської машинки і заміни колодок з окремими знаками шрифтом іншої марки, наприклад, замість шрифту овальної – елегантною форми, в яких висота більша за ширину малих букв, було використано колодку зі шрифтом квадратної форми, у яких висота рівна їх ширині);

7. *Відсутність в комплекті шрифту друкарської машинки якої-небудь букви і обу-*

ються такі допомогательні приєми як соп
 і наложеніє. При цьому предметом сравнител
 ь форма, положеніє, размер и инне качест
 ве характеристики объектов познания.

ієніє с использованием различных приборов
 криміналістических средств являється более сове

В настоящее время при криміналістически
 х следов в качестве таких средств чаще
 используются микроскопы специальной констру
 кторы, приборы оптического наложенія и
 более распространенными микроскопами сравн

Мал. 57. Приватні ознаки друкарської машинки, укомплектованої шрифтом марки Б:

1 – відсутність верхнього лівого елемента знака “я”; 2 – відсутність нижнього правого елемента знака “а”; 3 – колодка знака “е” відхилена праворуч; 4 – забитість внутрішніх елементів знаків “а”, “е”, “и”, “ы”; 5 – елемент знака “р” у вигляді прямої відобразився в тексті з нахилом праворуч (не перпендикулярний лінії рядка); 6 – правий нижній елемент знака “х” – підсічка, відобразився нечітко.

мовлена цим заміна її іншою буквою (наприклад, на сучасному етапі, коли русифіковану друкарську машинку переводять на можливість друкування за допомогою її знаків тексту українською мовою, то замість такого російського знаку, як “ъ”- твердий знак, впаюють колодку з українською буквою “є” і таким чином у випадках друкування тексту на російській мові замість “твердого знака” використовують “ь” – м’який знак).

Приватні ознаки можуть бути встановлені як самим слідчим, так і за допомогою спеціаліста-криміналіста, в процесі попереднього дослідження документів, виконаних за допомогою друкарської машинки в результаті візуального його вивчення як без спеціальних техніко-криміналістичних засобів, так і з використанням різного роду простих техніко-криміналістичних засобів, які є у комплекті техніко-криміналістичних засобів слідчого і за допомогою яких, наприклад, можливе збільшення знаків документу, що досліджується і що в свою чергу сприяє знаходженню окремих дрібних приватних ознак.

Таким чином, найбільше розповсюдженими приватними ознаками друкарських машинок можуть бути ознаки двох видів: 1) приватні ознаки, які утворилися в результаті не повного виготовлення (лиття) окремих знаків (букв, цифр, розділових знаків), але їх можна сприймати як відповідний знак, тобто вони не були вибраковані в процесі виготовлення друкарської машинки або подібні ознаки були набуті в результаті нена-

лежної експлуатації друкарської машинки в залежності від описаних вище причин; 2) приватні ознаки, які утворилися тільки в результаті експлуатації друкарської машинки і особливо в результаті неналежного її догляду. Останні приватні ознаки будуть більш помітними і їх буде пропорційно більше у тих випадках, коли друкарська машинка більше експлуатувалася і за нею був відсутній належний догляд. [739]

5.4. Попереднє дослідження документів з метою встановлення у їх тексті ознак підробки традиційними способами

Аналіз судово-слідчої та судово-експертної практики свідчить, що знарядям скоєння багатьох видів злочинів у сучасних умовах можуть бути підроблені документи. Всі документи, які найбільш часто стають об'єктами підробки, за своїм призначенням можуть диференціюватися на такі основні види: договори та супутні їм документи (гарантійні листи, доручення); документи бухгалтерського обліку (первинні та звітні); розрахункові документи; внутрішня облікова документація суб'єкта господарювання; документи, що посвідчують особу, рівень її освіти (паспорти, атестати, дипломи); паперові гроші та інші цінні папери; технічні паспорти на автотранспорт тощо. Документи з ознаками підробки стають носіями криміналістичнозначимої інформації, яка необхідна для встановлення істини по справі.

Серед великої кількості документів є група особливо важливих, підробка яких уявляє підвищену небезпеку для держави, до їх числа відносяться: паперові гроші, облігації державних позик, лотерейні білети, чеки, ощадні книжки, проїзні квитки на різні види транспорту, знаки поштової оплати, деякі особисті документи громадян – паспорти, військові квитки, свідоцтва про народження, дипломи і атестати про закінчення вищих і середніх навчальних закладів, посвідчення водія тощо. Всі ці документи забезпечуються спеціальними захисними засобами, які затруднюють їх підробку і таким чином полегшують її розпізнавання.

Виготовлення подібного роду документів покладено на Головне управління з виробництва державних знаків Міністерства фінансів, в системі якого є паперові фабрики, поліграфічні та інші підприємства.

Засоби захисту мають своїм призначенням не тільки протистояти повній підробці документів, але й суттєво перешкоджати здійсненню часткової підробки, наприклад, спробу змінити в паспорті визначення прізвища власника.

До засобів захисту документів, які використовуються підприємствами Держзнаку, відносяться наступні:

1. Спеціальні матеріали: а) папір.

В залежності від призначення папір, який виготовляється на підприємствах Держзнаку, володіє різними властивостями, але він завжди відрізняється за конструкцією від паперу, який призначається для господарського використання. Папір для особливо важливих документів, як правило, забезпечений водяними знаками. При розгляді такого паперу на просвіт чітко видимі надписи чи зображення.

Від водяних знаків необхідно відрізнити філігран – тиснений прозорий малюнок, яким інколи забезпечується готовий папір при остаточній обробці.

Для багатьох документів на підприємствах Держзнаку використовуються особливі друкарські фарби, які відрізняються за компонентами від стандартних.

До матеріалів спеціально призначених для захисту особливо важливих документів, відносяться також тканини, які використовуються для виготовлення обкладинок останніх, проволочка, яка використовується для скріпок. Для заповнення особливо важливих документів використовуються спеціальні чорнила, які практично не піддаються травленню. Фотографії на паспортах і деяких інших документах приклеюють клеєм спеціального складу.

2. Для виготовлення кожного виду особливо важливих документів використовується визначений спосіб друку (високий, плоский, глибокий) або сполучення їх.

Тексти паспортів та інших документів набирають шрифтами визначених гарнітур,

які виготовляються спеціально для поліграфічних підприємств Держзнаку і в інші друкарні не надходять.

Облігації державних позик, лотерейні білети, ощадні книжки та інші документи подібного роду забезпечуються орнаментом, розетками й іншими складними за будовою малюнками. З метою створення візерунків з елементами, що повторюються, використовуються спеціальні гравірувальні машини (гільоширні). Виконати від руки складний візерунок, створений машинною неможливо.

3. Захисна сітка. Вона уявляє собою складний візерунок, створений гільоширною машиною і який складається із дуже тонких ліній. Захисна сітка буває однокольоровою (в ощадних книжках або лікарняних листках); двохкольоровою, коли лінії, які ідуть в одному напрямку, друкуються однією фарбою, а ті що пересікають їх – іншою (в лотерейних білетах); вона може бути, нарешті, багатокольоровою (на перших сторінках паспорту, які призначені для запису відомостей про його власника).

4. Різновидністю захисної сітки є ассюре – лінійки, які складаються із декількох паралельних тонких ліній, призначених для нанесення на них рукописних визначень суми, дати тощо. Ними забезпечені лікарняні листки, ощадні книжки, а також деякі документи, які не виготовляються Держзнаком, наприклад, бланки поштових переказів. При знищенні рукописних знаків або їх елементів за допомогою підчистки ліній захисної сітки і, зокрема ассюре, пошкоджуються.

Багатокольорова сітка та інші багатокольорові малюнки наносяться на документ за допомогою спеціальних друкарських машин, які встановлені тільки на підприємствах Держзнаку. Принцип такого друку і конструкції друкарських машин були рекомендовані винахідником І. І. Орловим (1861–1928), і в його пам'ять цей спосіб захисту документів був названий орловським друком.

5. Рельєфний друк. З метою захисту паспортів від переклейки фотографій на них наноситься відбиток рельєфної печатки з текстом "Паспорт України", який розміщується частково на фотографії, а іншою частиною – на сторінці паспорта. Ці печатки інколи називають конгресними від імені винахідника В. Конгрева (1772–1828), який рекомендував їх вперше для захисту паперових грошей від підробки шляхом забезпечення паперу тисненням зображенням, нанесеним особливим складовим штампом.

6. Спеціальні цифри для позначення номерів і серій облігацій державних позик і лотерейних білетів. Ці позначення друкуються номерувальними машинами способом високого друку. Внутрі друкуючих елементів очка кожної літери зроблені заглиблення, які створюють на відбитку просвіти в штрихах. Такі просвіти мають конфігурацію цифри, в штрихах якої вони розміщені.

З 1955 р. використовується ще один захисний засіб проти зміни визначень серій і номерів облігацій державних позик і лотерейних білетів. Він полягає в тому, що при друкуванні цифр на номерувальній машині кожен екземпляр облігації або лотерейного білету торкається оборотним боком поверхні, на якій нанесена фарба. Літери створюють натиск і сильно притискають папір до цієї забарвленої поверхні, в результаті, крім зображення цифри на лицьовому боці, виникає зеркальне зображення її на зворотному боці документа.

Починаючи попереднє дослідження документів необхідно дотримуватися визначених правил:

1. Необхідно перевірити, чи має документ всі ті ознаки, які повинні бути в документах подібного роду (бланк, відбитки печатки, штампа, номер, дата, підписи посадових осіб). В необхідних випадках і при можливості необхідно порівняти документ, що досліджується, зі зразком аналогічного документа (накладною, рахунком-фактурою тощо).

2. Встановити чи відповідає вид печатки і штампа назві організації, від якої він виходить, чи немає протиріччя між текстом відбитків печатки і штампа.

3. Шляхом ознайомлення з інструкцією по оформленню документів і отриманням інформації іншим шляхом, наприклад, від осіб, які їх оформляють, вияснити, чи підписала документ посадова особа, уповноважена на це.

4. Старанно проаналізувати текст документа з точки зору його змісту, з'ясовуючи при цьому, чи немає протиріччя між змістом і загальновідомими фактами або обставинами; відомими слідчому, чи немає в тексті помилок, які можуть поставити його під

сумнів як справжній (наприклад, грубі перекручування у визначеннях діагнозів в лікарняних листках).

5. Порівняти дату на документі і стан ліній згинів (свіжі, старі), маючи на увазі, що старі лінії згинів на документі, датованому недавнім числом, і погана їх вираженість на документі зі старою датою характерні для підробки.

6. Детальним дослідженням пересічення штрихів з лініями згину перевірити, чи немає в цих місцях розпливів барвника, маючи на увазі, що наявність таких розпливів характерна для випадків дописок в документах.

7. При попередньому дослідженні зворотного боку документа вяснити, чи немає на ньому зеркально відображеного первісного тексту, виконаного олівцем з сильним натиском або за допомогою копіровального паперу, помилково розміщеного, наприклад, при друкуванні на машинці барвником вверх.

8. Звернути увагу на форму країв документа (рвані, різані хвилясті, різані рівно), величину інтервалу між краями і текстом з метою встановлення, чи не відірвана або не відрізана частина документа для того, щоб змінити його початковий зміст.

З метою вяснення зазначених питань слідчий може користуватися відповідними техніко-криміналістичними засобами: мікроскопом, ультрафіолетовими або інфрачервоними освітлювачами, за допомогою яких може бути встановлена підробка, наприклад, шляхом підчистки, травлення, клеївки тощо.

В процесі попереднього дослідження документів приходиться зустрічатися як з окремими підробками в справжніх документах, так і з випадками виготовлення повністю підроблених документів.

Підробка справжнього документа полягає в зміні його початкового змісту шляхом підчистки (стиранням або вискоблюванням), травлення, змивання тексту і виконання замість нього нових записів, а також шляхом дописки, уклеювання невеликих фрагментів на місці знищення початкових знаків або уклеювання фрагменту до справжнього документа.

Факт знищення записів або окремих знаків встановлюється за рядом ознак, одні із яких доступні сприйняттю неозброєним оком, а інші виявляються шляхом використання відповідних техніко-криміналістичних засобів.

Як уже зазначалося вище, в документах містяться спеціальні реквізити, які підтверджують їх походження, і за допомогою яких можна встановити їх справжність. До числа таких реквізитів відносяться підписи, відбитки печаток і штампів, бланки, захисні сітки і малюнки, водяні знаки.

Встановлення факту виготовлення повністю підробленого документа пов'язано з встановленням наявності усіх необхідних реквізитів і їх справжності.

Відомі випадки підробки, коли всі реквізити документа є справжні, але документ, однак, виявляється підробленим. Фальшивка в таких випадках виконується різними способами. До їх числа, зокрема, відносяться: використання для складання фальшивого документа забезпеченого відбитком печатки і підписом бланка, викраденого в установі; використання частини справжнього документа, яка забезпечена підписом і відбитком печатки, з вільною ділянкою над ними, на якій виконується який-небудь текст; підклеювання частини аркушу паперу зі справжнім підписом і відбитком печатки до іншого аркуша, який містить фальшивий текст.

В процесі попереднього дослідження документів використовуються тільки прийоми і засоби, які не спричиняють ніяких змін в об'єкті, що вивчається і не загрожують його цілості надалі.

Вимагається дбайливе, обережне поводження з документом – речовим доказом. Документ після попереднього дослідження повинен залишитися в тому самому вигляді, в якому він був виявлений слідчим.

Додаткові пошкодження, забруднення, складки знижують можливості виділення тих чи інших ознак підробки.

Якщо виникає необхідність скласти документ, це повинно бути зроблено по уже наявних лініях згину, не створюючи нових.

Ні в якому разі документ – речовий доказ не можна підшивати в справу; він повинен зберігатися в окремому конверті.

Які-небудь надписи, помітки на документі, що досліджується, робити недопустимо.

Не можна старі, розірвані документи наклеювати на аркуші паперу або скріплювати яким-небудь іншим способом до їх судово-експертного дослідження.

З метою повноцінного попереднього дослідження документів необхідно використати визначений мінімум техніко-криміналістичних засобів.

Перед усім це добрий освітлювач, світловий потік якого можна регулювати, направляючи його під різним кутом по відношенню до площини документа, лупи не менше як з 4-кратним збільшенням і біокулярний мікроскоп. Велику допомогу можуть надати ультрафіолетовий освітлювач, електроннооптичний перетворювач і набір кольорових світوفільтрів.

Для проведення вимірювань необхідна лінійка з міліметровими поділами, косинець, транспортир.

Починаючи проведення попереднього дослідження документів, слідчий повинен чітко знати можливі види здійснення підробки і їх ознаки.

Найбільше розповсюдженими традиційними видами часткової підробки документів можуть бути: підчистка, травлення, виправлення і дописка. [309, 236–247; 539, 229–231]

Ознаки підчистки і їх виявлення. Одним із самих простих видів підробки документів є підчистка, тобто виведення штрихів тексту механічним способом. Звичайно метою підчистки є не тільки виведення “непотрібного” тексту, але й підготовка місця для дописки яких-небудь інших знаків.

Як правило, в результаті підчистки виводиться тільки яка-небудь невелика частина тексту або окремі штрихи; інколи – весь текст або значна його частина.

Нерідко підчистка знаків проводиться шляхом їх стирання. При цьому гумкою здійснюється вплив не тільки на місце знаходження видалених штрихів, але й на прилеглі ділянки паперу.

В інших випадках проводиться зіскоблюванням матеріалу штрихів за допомогою леза ножа, бритви, голки.

Папір у місці стирання губить блиск, його поверхня стає шершавою, кінці волокон розціплюються і окремі із них відриваються. Інколи спостерігається відшарування окремих ділянок поверхні паперу і утворення невеликих кусочків і валиків. При зіскоблюванні на папері виникають царапини з відносно чіткими краями.

При підчистці на папері, забезпеченому кольоровою захисною сіткою, остання звичайно пошкоджується, в зв'язку з чим виникають білясті плями. Спроба підмалювати пошкоджені лінії сітки часто буває безуспішною і сліди підмальовування стають достатньо помітними.

Перелічені ознаки, як правило, виявляються при проведенні попереднього дослідження за допомогою лупи і освітлення, направленою під гострим кутом до поверхні документа.

Пошкодження, викликані стиранням й зіскоблюванням, приводять до зменшення товщини паперу у місці знищення відповідних знаків чи їх частин, що може бути встановлено оглядом документа на просвіт.

При цьому необхідно мати на увазі, що деякі види паперу із-за нерівномірної щільності вже самі по собі при спостереженні на просвіт здаються п'ятнистими.

Іноді на ділянці підчистки вдається виявити залишки барвника видалених штрихів.

У випадках підчистки штрихів, виконаних олівцем або кульковою ручкою, на лицевому і навіть на зворотному боці паперу може бути виявлено рельєф видалених штрихів, особливо добре видимий при використанні косопадаючого освітлення.

Нерідко в результаті підчистки якого-небудь фрагмента пошкоджуються розташовані рядом записи або відбиток печатки, штампа. Частіше всього це виникає у випадках, коли для підчистки використовується гумка, а впливу піддається порівняно велика ділянка документа. Подібного роду ушкодження проявляються у вигляді зменшення інтенсивності забарвлення штрихів тексту, окремих частин відбитку печаток і штампів, друкарського лінування, захисних сіток.

У випадку підчистки текстів, виконаних на друкарських машинках можуть зберегтися невеликі отвори, які утворюються інколи при нанесенні розділових знаків. Вони помітні на просвіт або виділяються на зворотному боці як темні крапки. Їх не співпадання з наявними в тексті розділовими знаками може свідчити про факт видалення початкових записів.

Встановлення факту підчистки знаків, виконаних чорнилами, сприяє виявлення залишків барвника видалених штрихів.

На документі інколи утворюються сліди предмета, який використовувався для підчистки, зокрема у вигляді темних плям, у яких при спостереженні в лупу можуть бути виявлені частки гумки.

Підчищена ділянка паперу нерідко загладжується, а інколи маскується за допомогою забруднення або утворення на місці підчистки складки. Зустрічаються випадки, коли документ в місці підчистки розривається і потім склеюється.

Результати загладжування проявляються у вигляді глянцевого смуг.

В деяких випадках злочинець відновлює розрушену при підчистці проклею паперу. При цьому місце підчистки виявляється по забрудненню, а при огляді з використанням ультрафіолетового освітлювача – за кольором люмінесценції, яка відрізняється від кольору люмінесценції на решті ділянок паперу.

Відомі й інші ознаки, які вказують на видалення тексту і виконання нових записів. До них відносяться: утворення розпливів чорнил в штрихах, які виконані на місці стертого чи вискобленого тексту; іноді, при грубих підчистках – просочування чорнил здійснюється крізь прапір на зворотний бік.

В процесі попереднього дослідження документів з метою встановлення підчистки необхідно мати на увазі, що в результаті недбалого зберігання документа можуть виникнути потертості, які за зовнішніми ознаками подібні ознакам підчистки. Такого роду потертості виникають головним чином на лініях згину документа.

Виявлення ознак травлення. Травлення полягає в розрушенні чи знебарвленні барвника штрихів тексту хімічно активними речовинами, в тому числі кислотами і лугами. При вмілому використанні даного способу текст нерідко повністю виводиться і на папері не залишається ніяких видимих слідів речовини травлення.

З метою уникнення з'явлення замітних ознак підробки травленню звичайно піддаються документи, виготовлені на високоякісному папері, причому частіше текст документа витравлюється повністю і дуже рідко за допомогою травлення виводяться окремі ділянки документа, ще рідше – тільки окремі штрихи його тексту.

Наближеним до травлення видом підробки є виведення барвника штрихів тексту за допомогою змивання, наприклад, спиртом чи водою.

Наслідками травлення чи змивання є утрата папером блиску і збільшення шорхovatості його поверхні.

В результаті використання деяких травящих реактивів з'являються жовтуваті або сірі плями, які мають інколи по краях більше інтенсивне забарвлення у вигляді ободка.

Під дією кислот і лугів на папері виникають мікротріщини. Іноді папір зморщується. У ряді випадків при освітленні документа ультрафіолетовими променями ділянки документа, що були піддані травленню, відрізняються за кольором люмінесценції в порівнянні з іншими ділянками.

Необхідно мати на увазі, що деякі речовини, які використовуються для травлення, володіють характерною флуоресценцією. Таким чином, за характером останньої можна припустити, яку речовину було використано з метою підробки.

Люмінесцентний аналіз інколи дозволяє прочитати текст, видалений за допомогою травлення.

При змиванні чи травленні частини тексту забрудненого документа і відповідна ділянка паперу стає більше світлою, а по краях його можуть спостерігатися сліди розливу.

Ознаками, що вказують на факт видалення записів шляхом травлення чи змивання, є також залишки барвника, що зберігся і ушкодження розміщених поряд позначень. Під дією травячого реактиву ці позначення можуть змінити своє початкове забарвлення. В деяких штрихах, які були піддані травленню чи змиванню, вдається виявити сліди натиску від вістря олівця, кулькової ручки або пера. Вони стають більше помітними при освітленні як лицьового, так і зворотного боку документа пучком світла, направленою під гострим кутом до його поверхні.

Так само при травленні, як і при підчистці, ушкоджується захисна сітка і друкарське лініювання, підробник вимушений їх підмальовувати. Сліди підмальовування, виконаного олівцем або чорнилами, виявляються звичайно без особливих труднощів за допомогою лупи. Так само як і у випадках підчистки, штрихи чорнил, нанесені на

місце, яке було піддане травленню, можуть бути розпливчаті, а інколи міняють своє забарвлення.

У випадках коли в якості розбавлювача при змиванні тексту підробник користується одеколоном, на документі може зберегтися його специфічний запах.

Розпізнавання переробки і дописки. Нескладним видом підробки документів є дописка, а також "переправлення" чи переробка, тобто внесення в початковий зміст тексту додаткових слів, знаків, цифр або їх переправлення шляхом домальовування (переробки) деяких елементів.

На зміну змісту документа можуть указувати протиріччя між його окремими частинами. Це, наприклад, невідповідність: між підсумком в розрахунково-платіжних відомостях і фактичною сумою, яка отримується в результаті складення чисел відповідної графі; між датою документа і фактичним часом події, про яку напоминається в документі.

Інколи в результаті підробки порушується прийнята система записів. Наприклад, у списку, складеному за алфавітом, внаслідок приписки одне чи декілька прізвищ виявляються розміщеними не в алфавітному порядку.

Ознакою, характерною для внесення змін в документ, є і незвичне розміщення записів. Так, наприклад, при дописці якої-небудь назви товару у фактуру новий текст нерідко розміщується поза лініюванням, між рядками. В результаті дописки інтервали між словами можуть виявитися зменшеними. Нерідко відстані між буквами в дописаних словах частіше бувають дуже малими, в порівнянні з інтервалами між більшістю інших слів документа.

Інколи дописка проводиться на вільній ділянці паперу, яка може бути перед підписом і відбитком печатки. Вона встановлюється по незвичному розміщенні тексту (наприклад, рядок обгинає відбиток печатки), його незмірній стисненості, малим розміром букв і інтервалів як між буквами в словах, так і між словами в реченні.

Якщо при підробці дописується достатньо великий за об'ємом текст, може бути виявлена різниця в ознаках почерку. Особливо упадає в очі різниця в ступені його виробленості і нахилі знаків. Звертає на себе увагу також і різниця в приватних ознаках почерку.

Дописані олівцем штрихи і штрихи кулькових ручок відрізняються інколи від штрихів основного тексту відображенням структури підкладки, на якій знаходився документ при їх виконанні.

У випадках, коли проводиться приписка окремих елементів до знаку, наприклад, штриха у верхній частині цифри "6" при переробці її на "8", можна виявити такі ознаки підробки, як викривлення конфігурації знака, ознака повторної обводки у вигляді потовщення дописаних штрихів, їх звивистість, яка свідчить про сповільненість рухів при їх виконанні.

Важливою ознакою дописки є неодинаковість барвників чи письмових приладів, якими виконані основний текст і дописані слова чи знаки.

Інколи дописка виявляється в текстах, виконаних чорнилами. Важко підібрати чорнила з однаковим відтінком, тому підробник, помітив різницю у відтінках, з метою її маскування нерідко проводить обводку всього тексту підібраними чорнилами. Але оскільки старий текст повністю перекрити штрихами обводки звичайно не вдається, вона може бути виявлена старанним дослідженням документа за допомогою лупи.

Дописку, виконану за допомогою кулькової ручки, у ряді випадків виявити ще простіше, так як рельєф відповідних штрихів залежить від величини кульки ручки, ступеню його зносу, а також матеріалу, на якому знаходиться сфальсифікований документ.

Дописка, виконана на друкарській машинці, встановлюється за різницею загальних і приватних ознак тексту, якщо з цією метою використовувалася інша друкарська машинка; наявністю пробних відбитків букви у вигляді зведеного зображення на початку виконання дописки; неспівпадання лінії рядка основного і нового (дописаного) текстів; розміщення дописаного тексту на полях документу; різниця в інтенсивності і відтінку забарвлення штрихів початкового і дописаного текстів.

Різновидом підробки документів шляхом дописки і переробки є вклейка шматочків паперу з позначеннями (частіше всього цифр) на місце попередньо знищених.

Ознаками такої підробки є: добре видимі на просвіт потовщення паперу в місці вклейки; краї наклеєного шматочка паперу з новим позначенням, які виявляються за

допомогою освітлення косопадючими променями; видиме при спостереженні чи відчутне при доторканні підвищення на ділянці вклейки; незначне відшарування наклеєної ділянки; шорохуваті волокна паперу на протязі контурів вклейки; різниця в забарвленні люмінесценції в ультрафіолетових променях вклейки і основної частини документа; неспівпадання ліній захисної сітки; нерівність лінії рядка.

Встановлення підробки відбитків печаток і штампів традиційними методами. З метою успішного проведення огляду і попереднього дослідження відбитків печаток і штампів слідчому необхідно знати ознаки властиві справжнім печаткам і штампам.

Документи скріплюються за допомогою відбитків гумових (каучукових) печаток, що забарвлені з цією метою мастикою, які у відповідності до характеру барвника, який вони наносять, називаються інколи "мастичними", і металевими, які використовуються для нанесення як безкольорових (рельєфних), так і забарвлених відбитків; штампи також виготовляються із каучука і використовуються вони або в якості знаку посвідчення (кутовий штамп), або для різного роду службових поміток (штамп реєстрації тощо). Печатки бувають гербові і прості. Гербові печатки і багато простих виготовляються круглими за формою. На перших по окружності печатки (периферії) виконується назва юридичної особи – власника печатки, а в центрі – зображення державного герба, виконане у відповідності з описом, який міститься у конституції відповідної держави. В простих печатках по периферії також виконується назва установи, а в центрі позначається цільове призначення печатки, наприклад, "для пакетів", "канцелярія" тощо. Прості печатки можуть мати не тільки круглу форму, але й інші форми – трикутну, овалну, прямокутну.

Штампи звичайно мають прямокутну форму. Круглі металеві штампи, призначені для отримання забарвлених відбитків, називають штемпелями. Окремі фрагменти тексту в деяких металевих штампах бувають замінними, частіше всього це – позначення дат, наприклад в поштових штемпелях, і цифр, наприклад в нумераторах.

В круглих печатках по периферії розміщуються звичайно дві концентричних окружності на деякій відстані одна від іншої, між ними розміщують текст, кінець і початок тексту позначають зірочками.

Набір тексту печатки здійснюється в стандартизованому порядку в штемпельно-граверних майстернях із друкарського шрифту одного або декількох стандартів (гарнітур, кеглів). Різні частини тексту можуть бути набрані різними шрифтами, але кожен із цих шрифтів має стандартний розмір і малюнок, а в кожному надпису всі букви (окремо малі і великі) мають одну і ту ж висоту, а одноіменні друковані знаки – одне і те ж зображення. Інтервали між знаками заповнюють при наборі спеціальними пробілами (брусочками), що забезпечує однакову відстань між буквами і словами. Лінія рядка тексту, який розміщується навколо кола, уявляє собою правильну окружність, при цьому осі всіх букв відповідають направленню радіусів, тобто пересікаються всі в одній точці – центрі кола печатки. Текст печаток, які виготовляються в майстернях, перевіряється коректорами і не може містити граматичних помилок.

Таким чином, ознаками справжньої печатки будуть: суворо геометрична форма відбитка печатки (окружність, трикутник, овал); стандартність шрифту (його форма, розміри); однаковий розмір інтервалів; радіальне розташування букв (в круглих печатках); належне зображення герба (емблеми).

В процесі експлуатації печатки (штампа), особливо при тривалому її використанні, можуть спостерігатися деякі зміни у відбитках. Однак ці зміни не торкаються головних, зазначених вище ознак, а виражаються частіше всього в деформації окремих частин деяких букв або бувають обумовлені забрудненням печатки тощо.

Шляхом попереднього дослідження відбитків печаток і штампів виявляються ознаки підробки, встановлюються способи, якими біли здійснені підробки, а також при наявності справжніх печаток і штампів може бути проведена попередня їх ідентифікація з підозрюваними відбитками.

Встановити ознаки підробки відбитків, виконаних шляхом імітації справжньому, простіш за все шляхом їх порівняння з відбитком справжньої печатки чи штампа. Але на початковому етапі слідчого огляду в процесі попереднього дослідження не завжди це можливо здійснити, тому необхідно знати ознаки, за допомогою яких можливо встановити, що відбиток печатки чи штампа підроблені.

Основними ознаками, які характеризують, що відбитки печаток чи штампів підроблені (незалежно від способу підробки) є:

- 1) порушення суворої геометричної форми відбитку печатки чи штампуг;
- 2) нестандартність шрифту;
- 3) рукописні форми окремих букв;
- 4) неоднакові розміри букв і цифр відбитка;
- 5) різниця в зображенні одних і тих же знаків у різних місцях надпису;
- 6) зміщення (кривизна) лінії основи букв (цифр);
- 7) розміщення елемента одного знака в межах сусіднього знака, що виключається при наборі літер у спеціальній майстерні;
- 8) викривлення форм малюнків і знаків, різна товщина штрихів, неточності в малюнку герба;
- 9) звивистість ліній, рамок та кола;
- 10) наявність у відбитках круглих печаток в центрі сліду від голки циркуля, за допомогою якого малювалось його коло;
- 11) несиметричне розміщення тексту і герба;
- 12) наявність граматичних помилок в тексті;
- 13) відсутність характерних мілких деталей (наприклад, лапок, розмежувальних зірочок);
- 14) наявність різних поправок;
- 15) наявність зеркального відображення окремих букв;
- 16) різниця в розмірах інтервалів між буквами;
- 17) нерадіальне розміщення букв в круглих печатках;
- 18) неправильності в зображенні герба (емблеми) – його зеркальне відображення;
- 19) зеркальне відображення всієї печатки чи штампуга.

Поряд з цими основними ознаками підробки відбитків печаток чи штампуг можуть спостерігатися й інші, які обумовлюються способом підробки в кожному конкретному випадку.

Підробка відбитків печаток і штампуг здійснюється способами, які можна розділити на дві групи. Способи першої групи направлені на створення самостійного відбитка, аналогічного справжньому. Способи другої групи зводяться до копіювання, перенесення справжнього відбитка на документ, що підроблюється.

Відомі такі випадки, коли виготовляється підробний відбиток, не схожий ні на який-небудь із існуючих. При цьому підробник обмежується прагненням надати документу офіційний вигляд. Так поступають, наприклад, при виготовленні довідок від імені неіснуючих підприємств, установ і організацій.

Найбільше розповсюдженими традиційними способами підробки печаток і штампуг є: малювання печатки чи штампуга на самому документі, виготовлення підробленого кліше, виготовлення набірною металевим кліше із друкарського шрифту, перекопіровка відбитку печатки чи штампуга зі справжнього документа.

При малюванні печатки на самому документі можуть виявлятися сліди попередньої підготовки – слабо замітні штрихи олівця або барвника копіювального паперу, сліди натиску або царапини, вдавнення чи отвір в центрі кола, який залишився від ніжки циркуля. Сліди попередньої підготовки виявляють за допомогою мікроскопічного дослідження, вивченням в косопадючих променях світла (сліди натиску), вивченням на просвіт. При обводженні мальованої печатки може спостерігатися неспівпадання точок початку і закінчення руху циркуля. Такі ділянки мають більше інтенсивне забарвлення із-за накладення барвника або можуть не співпадати один з іншим в результаті перекопірування циркуля на початку і в кінці руху.

Однією із різновидностей малювання печатки на документі є домальовування частини відбитку печатки на переклеєній фотографії. Наприклад, коли злочинець привласнює собі чуже посвідчення, він наклеює на нього фотографію, домальовує на ній частину відбитку печатки, яка посвідчує документ. Ознаками, які дозволяють розпізнати таку підробку, будуть: неоднакова товщина і колір штрихів тексту і ободків округлості справжньої печатки на посвідченні і її домальованої частини на фотографії; неспівпадання контурів ліній відбитку печатки і ділянки, яка була домальована, їх не повне з'єднання; розпливі ліній ободків, штрихів букв і цифр, які було нанесено на емульсійний шар фотографії.

Якщо відбиток печатки отримано за допомогою підробленого кліше, виготовленого і гуми, дерева, шкіри, м'яких металів, то розпізнавати підробку вдається по зазначеним вище основним ознакам. Найчастіше у подібних випадках спостерігається нерівність штрихів і кутоватість їх з'єднання.

Крім того, інколи на підроблених кліше злочинці вирізують не повернуте, а пряме зображення окремих знаків. В цих випадках у відбитках буде спостерігатися зеркальне зображення відповідної букви, знака. Великі труднощі виникають при виготовленні підробним способом зображення герба (емблеми). Тому дослідженню цієї частини відбитка печатки повинно бути приділено особливу увагу. Нерідко злочинець намагається спростити зображення герба, вирізати його так, щоб відбиток був не дуже чітким. Інколи зображення герба не вирізають, а у вільне на відбитку місце роблять відображення герба, який може бути на зворотному боці, наприклад, монети. В результаті отримують зеркальне зображення герба.

Відбитки з металевих, дерев'яних, пластмасових та інших твердих кліше характеризуються нерівномірним розподіленням барвника. Кліше не щільно і нерівномірно прилягають до поверхні паперу, або окремі тверді ділянки, що виступають витискують барвник за межі контурів букв (знаків).

Інколи підроблені кліше виготовляють на папері або шляхом фотокопіювання. Потім таке кліше покривають барвником і роблять відображення на підробленому документі. Для мальованого кліше властиві всі ознаки мальованих печаток. Крім того, при користуванні паперовим кліше і фотокліше на краях букв спостерігаються розпливи барвника, який було використано з метою обводки кліше, блідність відбитка із-за недостатньої кількості барвника, сліди зволоження паперу навколо відбитка, відсутність на деяких ділянках верхнього шару паперу документа, якщо він при отриманні відбитка прилип до емульсійного шару фотокліше.

Підроблені кліше можуть бути виготовлені шляхом набору металевих друкарських літер стандартного зразка. Розпізнавати таку підробку вдається завдяки тому, що злочинець, як правило, зазнає визначені труднощі у виборі шрифту, не має спеціальних пристосувань (колодок) для компоновки наборного тексту і емблем у формі печатки, вимушений користуватися випадковими шрифтами і пристосуваннями. Все це приводить до того, що у відбитку підробленого металевого кліше можуть вбачатися наступні відхилення:

- а) невідповідність висоти і малюнка шрифту серіям стандартних шрифтів, які використовуються при наборі печаток і штампів в спеціальних майстернях;
- б) використання одного і того ж шрифту для різних надписів у тексті, наприклад, для назви відомства, до якого належить установа, і назви самої установи; використання малих букв замість великих; відсутність зірочок і інших розділових знаків;
- в) нерівність лінії рядка, яка виникла в результаті відсутності при наборі спеціальних колодок для закріплення літер;
- г) неоднакова відстань між буквами із-за відсутності спеціального пробільного матеріалу (брусочків).

Можуть бути й інші ознаки різних порушень звичайної техніки друкарського набору.

Підроблена печатка може бути перекопійована зі справжнього відбитка. Подібне копіювання здійснюється або переносом зображення шляхом обводки (на просвіт, через копіювальний папір), або шляхом переноса справжнього відбитка способом вологого копіювання. При використанні першого способу ознаками підробки будуть: сліди натиску, ознаки малювання від руки, наявність стороннього барвника тощо. Ознаками вологого копіювання будуть: погана забарвленість відбитка, переривистість ліній, нечіткість штрихів, розпливи штрихів, сліди зволоження паперу. Разом з відбитком печатки при вологому копіюванні на підробленому документі можуть утворитися й інші елементи справжнього документа: штрихи тексту чи підпису, частинки підкладки, на якій спочатку перекопійовувалася печатка. У місці зволоження можуть спостерігатися розпливи штрихів тексту, зміна кольору паперу, затікання на краях ділянки. Якщо перекопійовування печатки вологим способом здійснювалося безпосередньо зі справжнього документа (без використання так званого проміжного кліше) на підроблений документ, то зображення підробленого відбитка печатки буде зеркальним.

Виготовлення підроблених документів може бути поєднано з використанням

справжніх відбитків печаток чи штампів. У цих випадках або виводиться (травлення, змивання) початковий текст документа, або використовується украдений чистий бланк установи, на якому заздалегідь було поставлено печатку. Щоб розпізнати подібні випадки, необхідно звертати увагу на невідповідність зношення паперу, даті виготовлення документа, на сліди знищення початкового тексту, на неузгодженість і непоясненність поміток, які залишилися від попереднього тексту, незвичність розташування тексту, обумовлена необхідністю розмістити його в просторі, який було обмежено відбитком печатки, розміщення тексту зверху відбитка печатки, наявність розпливів чорнил в місцях старих складок документа тощо. [283, 46–51]

Нарешті, при проведенні огляду документа в інфрачервоних променях може дати позитивні результати для встановлення наявності підробки як підпису, так і відбитка печатки чи штампів або виконання документа на підроблених бланках, які виконувалися спочатку шляхом малювання олівцем чи за допомогою копіювального паперу з послідувочою обводкою іншим барвником. Якщо барвник, який використовувався з метою обводки, прозорий для інфрачервоних променів, то на екрані ЕОПа відобразяться тільки штрихи копіювального паперу чи олівця, і підпис чи відбиток печатки, а також зміст підробленого бланка, буде мати вигляд переривистих тонких але достатньо чітких штрихів. [108, 34]

Такі основні ознаки традиційних видів і способів підробки, які можуть бути встановлені як слідчим самостійно, так і з залученням спеціаліста-криміналіста, при проведенні попереднього дослідження документів з метою встановлення в них доказової інформації.

5.5. Попереднє дослідження документів, виконаних за допомогою сучасної копіювально-розмножувальної техніки з метою встановлення в них підробки

Зростання кількості підроблених документів в господарській діяльності можна пояснити такими об'єктивними чинниками: а) кількісний та якісний зріст документообігу в господарській діяльності, що обумовлений появою різноманітних форм власності, розвитком підприємництва, реформуванням банківської системи тощо; б) відсутність єдиних стандартів щодо оформлення документів, які використовуються суб'єктами господарювання, а також існування прогалин у вимогах щодо оформлення документів суб'єктами господарювання (фірм, банків, акціонерних товариств та інших), які проявляються у спрощенні процедур укладання угод, оформлення попередньої сплати за виконання робіт, постачання товару тощо; в) наявність недоліків в системі обліку та звітності фінансових та інших документів; г) наявність прогалин та неповноти правового регулювання окремих напрямків діяльності суб'єктів господарювання; д) поширення, доступність, ефективність сучасної копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки, створення нових програмних продуктів, які дозволяють удосконалювати способи матеріальної підробки документів. [722, 108]

Зупинимось на розгляді питання відносно підробки документів за допомогою сучасних копіювально-розмножувальних апаратів, які працюють за принципами електрофотографії.

В більшості сучасних повнокольорових копіювальних апаратів використовуються тонери чотирьох основних кольорів: чорний, голубий, малиновий і жовтий, які створюють велику кількість відтінків. При роботі в трьохкольоровому (без чорного) режимі чорний колір створюється змішуванням цих кольорів. В разі необхідності повнокольорові копіювальні апарати працюють в чорно-білому режимі.

Основними вузлами конструкції лазерних копіювальних апаратів є сканер, джерело лазерного випромінювання, фоточутливий барабан і термоблок.

Сканер, рухомий відносно паперу, копіює кольорове зображення з оригіналу, розкладаючи його на чотири складових кольори: чорний, голубий, малиновий, жовтий і перетворює їх в цифровий код.

Лазерний промінь для кожного кольору модулює малюнок на фоторецепторі. Після засвітки лазерним променем всіх необхідних участків на фоточутливій поверхні бара-

бану (фоторецептора) невидиме електростатичне зображення перетворюється у видиме, подаються мілкодисперсні пігментні порошки (тонери). Заряджені частки тонера прилипають до барабану тільки в тих місцях, які не були освітлені (або, навпаки, освітлені – в залежності від конструкції, що використовується). Потім по барабану прокатується папір, і зображення переноситься на нього. Кожен із чотирьох кольорів на папір наноситься послідовно. Закріплення тонера на папері проходить в термоблоці (грубці): папір прокатується нагрітим валиком – термосиловий спосіб закріплення. В термоблоці проходить часткова сублімація тонера, тобто речовина тонера при нагріванні переходить із твердого стану в газоподібний, минаючи рідинний стан.

В цифрових повнокольорових копіювальних апаратах використовується *крапково-растровий* метод відтворення зображення або його модифікації. [153]

При мікроскопічному дослідженні структури зображення в копіях встановлено, що всі копії, незалежно від марки і моделі копіювальних апаратів, спостерігається растрова структура. Зображення сформоване горизонтальними чи розміщеними під кутом лініями (до лінії рядка) того ж кольору, в який забарвлено зображення. Ці лінії, в свою чергу, створені сукупністю мілких крапок різних кольорів. Крапки не мають чіткої конфігурації, а складаються із найдрібніших часток тонера чорного, малинового, голубого і жовтого кольору. В світлих зображеннях між лініями практично немає часток барвника. В темних і насичених кольорах відстані між лініями заповнені барвником у вигляді крапок, які в результаті зливання, утворюють фон.

Чорний тон утворюється основними лініями, щільно заповненими барвниками різних кольорів, в основному чорного, між цими лініями – також насичене поле, щільно заповнене частками всіх кольорів. Білий (світлий) тон формується лініями, на яких дуже рідко і ненасичено розташовуються частки голубого, жовтого кольорів, між лініями – одиничні частки таких же кольорів. Крапки розташовані на значній відстані. Чим більше насичений тон, тим ближче розташовані крапки у вигляді "брилок". У випадку дуже світлих тонів вони розташовуються дуже рідко.

На копіях, як правило, мається ідентифікаційний код копіювального парарату. Він уявляє собою сукупність жовтих крапок, розташованих по всій поверхні копії у визначеному порядку, а також і на чистому полі.

Ознаками, які свідчать про виконання документів на повнокольорових цифрових копіювальних апаратах, є: растрова структура зображення, у вигляді горизонтальних чи діагональних ліній; лінії растру створені окремими крапками, які складаються із сплавлених дуже мілких часток голубого, жовтого, малинового, чорного кольорів, розташованих на визначених відстанях один від одного; навколо крапок спостерігаються розпорошені частки тонерів; блиск сплавлених часток; барвник викришується на лініях згину аркуша паперу; рівномірність забарвлення штрихів у знаках, чіткість країв штрихів, іноді зубчатість їх країв; фон на краю штрихів буквенних і цифрових знаків (не завжди) і на ділянках пробілів; кодові крапки по всій поверхні, в тому числі і на чистих полях (на яких відсутні які-небудь знаки); насиченість тону створює видимість рельєфного зображення, при якому барвник і шар паперу знаходяться не в одній площині. Встановлено, що на одному і тому ж копіювальному апараті, в залежності від обраного режиму роботи, з одного і того ж оригіналу можуть бути одержані різні за кольором забарвлення і насиченістю копії. Однак копіювальний апарат визначеної моделі має свої особливості, тому копії, одержані на ньому, можуть відрізнитися від аналогічних копій, одержаних при аналогічному режимі роботи на інших апаратах, – відтінками кольорів тонера, розмірами часток тонера, малюнком растра, ширині растрових ліній і відстані між ними, розмірами поля в копіях, розмірами, формою, взаємним розташуванням кодівих крапок. [721, 140–141]

Дослідженнями встановлено, що копії, виготовлені на апаратах фірми, наприклад, Minolta, мають сині відтінки в порівнянні з копіями, виготовленими на апаратах фірми Xerox, в яких має перевагу пурпурний відтінок. Копії, одержані на апаратах Canon, характеризуються менше яскравими ("холодними") тонами в порівнянні з копіями, одержаними на апаратах фірм Xerox, Minolta, Rikoh.

При дослідженні поверхні копій встановлено, що на деяких присутні дефекти, які мають вигляд білих або чорних крапок, білих "бульбашок", ліній.

Зазначені ознаки визвані рядом причин: дефекти на фотобарабані приводять до

появлення на копіях світлих, "розмазаних" плям з нечіткими краями, крапок чорного кольору, пропусків зображення у вигляді крапок і ліній, темних і світлих повздовжніх смуг, висипу; дефекти у блоці проявлення з конкретного кольору є причиною появи світлих поперечних смуг на всю ширину формату, блідому, неконтрастному зображенню; дефекти в блоці закріплення обумовлюють появлення царапин, "виїмок", крапок, повздовжніх ледь помітних смуг, пролпання зображення. Поперечна смуга в кінці копії чи відсутність зображення можуть бути пов'язані з дефектом коротрона переносу.

Утворення повітряних бульбашок між шаром тонера і папером приводить до появи круглих плям білого кольору з окантуванням. Вологий зім'ятий або пухкий папір, нерівномірна його подача приводять до таких дефектів, як заминання, викривлення зображення. На якість зображення впливає також ступінь чистоти тонера, розміри часток і їх фізичні параметри, а також умови, в яких працює апарат – температура в приміщенні, вологість.

Встановлення в процесі попереднього дослідження різниці в кольорі, кольоровому відтінку тонерів, а також кодовому малюнку (колір, розміри крапок, їх взаєморозташування) достатньо для висновку про те, що копії виконані на різних копіювальних апаратах.

Такі ознаки, як загальна гамма кольорів, насиченість, яскравість зображення, малюнок растру, поля і їх розміри, можуть змінюватися в залежності від обраного режиму роботи апарату, і не відрізнятися в межах декількох марок чи моделей апаратів. Тому ці ознаки можна віднести до загальних, родових (групових) ознак.

До приватних ознак відносяться стійкі відображення на копіях, які можуть бути обумовлені випадковими факторами, – найрізноманітнішими забрудненнями предметного скла, прижимної кришки, наявністю сторонніх предметів на них, а також ознаки, пов'язані з дефектами визначених вузлів копіювальних апаратів, що перераховані вище. Ці ознаки в сукупності із загальними індивідуалізують конкретний копіювальний апарат у визначений період часу його роботи.

В зв'язку з тим, що останній час все частіше зустрічаються випадки підробки паперових грошевих знаків, відтисків печаток, штампів, підписів з використанням струйних принтерів, необхідно приділити увагу методиці попереднього дослідження цих об'єктів з метою встановлення ознак їх підробки. З метою виявлення підробки, необхідні спеціальні знання про відмінні особливості принтерів, їх можливостях.

Струменеві принтери були вперше випущені фірмою IBM в 1978 р. В цих принтерах використовується друкарська головка з декількома десятками сопел, розташованими в один чи декілька паралельних рядів, через які чорнила наносяться на папір. Кількість сопел, відстань між ними, а також точність позиційності механізму переміщення головки визначає якість друку.

В залежності від принципу нанесення чорнил на папір струменеві принтери можна розділити на бульбашкові і п'єзоелектричні.

В бульбашкових принтерах чорнила нагріваються в трубчатому каналі, в результаті чого утворюється бульбашка пару, яка виштовхує краплю чорнил із сопла-розпилювача.

П'єзоелектричні принтери працюють з мембраною, що коливається із п'єзоелектрика. Імпульс напруги заставляє п'єзопластину прогинатися і витискувати краплю чорнила із сопла.

В залежності від типу чорнила струменеві принтери можна розділити на такі види: 1) що використовують рідинні чорнила. При роботі на таких принтерах необхідно використовувати якісний папір; 2) що використовують тверді чорнила. Позитивна якість таких моделей в тому, що за допомогою них можна здійснювати друк на пористих і нерівних поверхнях, тобто на папері не високої якості.

На сучасному етапі широке розповсюдження отримали кольорові струменеві принтери, в яких використовуються рідинні чорнила, хоча вони вимагають використання спеціального паперу з метою досягнення високої якості друку.

В принтерах використовуються чорнила чотирьох кольорів: голубого, пурпурного, жовтого, чорного, вони поміщаються в катридж, який в моделях принтерів бульбашкового типу поєднаний з друкарською головкою у відміну від моделей п'єзоелектричних принтерів.

В одних моделях кольорових струменевих принтерів, наприклад, Deskjet 400, Deskjet

600 (Hewlett-Packard), Stylus Color II (Epson), Jetprinter 1020 (Lexmark), можлива встановка тільки одного картриджа – кольорового чи чорного, тому перехід від чорнобілого до кольорового друку і навпаки здійснюється шляхом заміни картриджа. Під час друку з використанням кольорового картриджа отримання чорного кольору здійснюється шляхом змішування трьох кольорів: жовтого, голубого і пурпурного. Звичайно, чистий чорний колір при такому способі друку одержати дуже складно і в даному випадку він буда мати сірий з різними відтінками колір.

В інших моделях кольорових принтерів, наприклад, Deskjet 660C, Deskjet 850C (Hewlett-Packard), Stylus Pro (Epson), Jetprinter 2070, Win Writer 150C (Lexmark), Projet IIC (Citizen), одночасно встановлюється два картриджа (кольоровий і чорний) і таким чином вирішується проблема кольоропередачі чорного, що приведе майже до типографської якості друку.

В останній час фірма Epson почала випускати новий струменевий принтер Epson Stylus Photo, в якому використовується шестикольоровий друк (додатково до звичайної четвірки введено кольори світло-голубий і світло-пурпурний), який підтримує новий драйвер з функцією Epson Photo Enhance.

Документи, надруковані за допомогою струменевих принтерів, характеризуються наступними ознаками:

- штрихи знаків складаються із мілких крапок;
- відсутній рельєв вдавлення;
- краї штрихів не чіткі;
- барвник розміщується рівномірно на поверхні паперу, утворюючи незначні розпливи удовж волокон паперу. Документи надруковані на окремих моделях кольорових струменевих принтерів, розпливів барвника не мають. Моделі Hewlett-Packard використовують пігментні чорнила (нерозчинні хімічні сполучення у вигляді твердої суміші), які при попаданні на папір зразу висихають і не розмиваються.

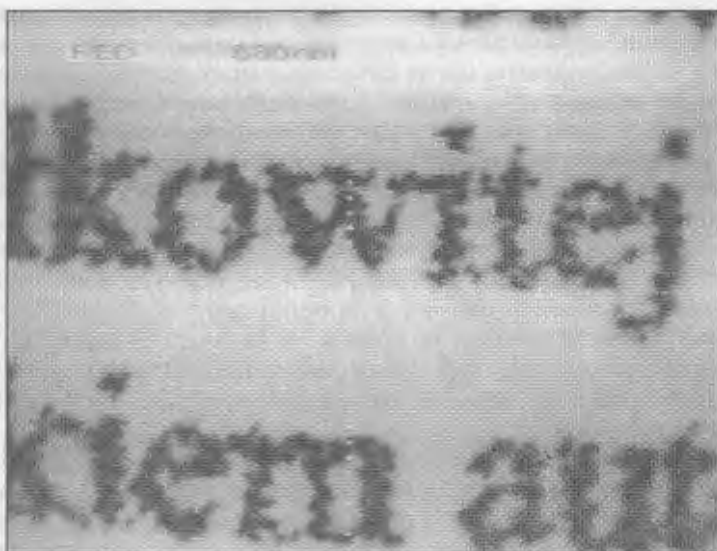
Мал. 58. Повна підробка документа за допомогою струменевого принтера (за виключенням фотографії власника).

Мад. 59. Фрагмент печатки, якою було скріплено фотографію на підробленому документі, виготовлену за допомогою струменевого принтера (збільшено в 50–60 разів). Ознаки підробки проявилися в крапковому виконанні штрихів.

Мал. 60. Фрагмент номера документа, підробленого за допомогою струменевого принтера.

Мал. 61. Фрагмент тексту документа, підробленого за допомогою струменевого принтера.

Мал. 62. Часткова підробка документа (паспорта) шляхом переклейки фотографії і скріплення її на документі вензелями букв "PR", які були нанесені за допомогою струменевого принтера.

Мал. 63. Фрагмент вензеля букв "PR", які були нанесені за допомогою струменевого принтера на фотографію і основу підробленого документа збільшений у 50–60 разів, в якому відобразилася крапкова конструкція поряд з лініями вензелів.

До групових ознак, які дозволяють встановити модель струменевого принтера, можна віднести наступні:

- розмір і конфігурація знаків шрифтів, “защитих” в постійному пристрої пам’яті принтера;
- розмір крапель і відстань між ними, що визначається дозволяючою здатністю принтера;
- наявність шлейфа із крапель чорнил; взаємозамінюваність чорнил; якість відбитків тощо. [637]

Треба зазначити, що в останній час копіювально-розмножувальні апарати з допомогою цифрових інтерфейсів перетворилися у багатофункціональні прилади, здатні не тільки копіювати, але й сканувати зображення та отримувати юніесценц, працюючи як лазерні принтери. [167, 101]

Першочергове значення для встановлення способу виготовлення сумнівних документів та встановлення їх справжності відіграють спеціальні криміналістичні знання, носіями яких перед усім є фахівці-експерти, що проводять техніко-криміналістичні дослідження документів, тому слідчі у необхідних випадках повинні звертатися за допомогою спеціалістів, які займаються судово-експертним дослідженням документів виконаних за допомогою сучасних розмножувальних апаратів.

Якщо зупинитися на розгляді питання відносно дослідження реквізитів документа, то треба зазначити, що на сучасному етапі, розроблена методика з дослідження відбитків печаток і штампів, яка дозволяє встановити засіб нанесення відбитків, засіб виготовлення кліше печаток і штампів, вирішить питання з їх ідентифікації, встановлювати ознаки, які характеризують різноманітні засоби підробки відбитків печаток і штампів. Щодо стосується останніх, то окрім можливості отримання відбитку зображення печатки шляхом безпосереднього контакту рельєфного кліше з папером, існує можливість введення зображення тотожної печатки у пам’ять комп’ютера з наступним отриманням її копії на необхідних документах через принтер з використанням штемпельної фарби. Але зображення, отримане за допомогою принтерів (як струменевих, так і лазерних) будується за допомогою крапок, як зазначалося вище, що в свою чергу виступає основною ознакою підробки таких реквізитів документа як печатка (а інколи за допомогою цієї ж розмножувальної техніки виконуються і підписи відповідних посадових осіб під документами).

З середини 90-х років традиційні засоби виготовлення кліше печаток і штампів стали замінюватися більш сучасними технологіями: застосування фотополімерних матеріалів, лазерного гравування. Зазначене обумовило необхідність вивчення цих технологій, виявлення особливостей і систематизації ознак у відбитках, які дозволяють диференціювати відбитки, що нанесені кліше, виготовленими за традиційною і сучасною технологіями. Здатність фотополімерних матеріалів точно відтворити оригінали призвела до зростання кількості випадків використання підроблених печаток і штампів.

Таким чином, беручи до уваги викладене вище, окремі судові експерти які займаються техніко-криміналістичним дослідженням документів, зокрема, рекомендують, з одного боку, повернутися до “старого” традиційного способу виготовлення печаток і штампів, який передбачав використання сплаву металу-гарту, каучуку і набору типографських шрифтів; або при виготовленні печаток за допомогою фотополімерних форм, збільшити кількість символів на кліше, що затруднювало б в якійсь мірі їх підробку. [636, 108] А з іншого – рекомендують як слідчим при проведеному попереднього дослідження документів на етапі слідчого огляду, так і особливо судовим експертам безпосередньо на етапі судово-експертного дослідження, приділяти увагу таким реквізітам документа, як підпис і печатка, звертаючи основну увагу на можливу наявність крапкового відображення реквізитів – одну із ознак підробки останніх за допомогою сучасної копіювально-розмножувальної (комп’ютерної) техніки.

5.6. Попереднє дослідження паперових грошей з метою встановлення ознак підробки

Цінні папери, до яких відносяться також і паперові грошові знаки уявляють собою об'єкти підвищеного злочинного посягання, одним із проявлень якого є їх підробка. На міжнародний характер і розмах підробки, наприклад, паперових грошей вказує той факт, що більшість вилучених із обігу підробок за останні роки – це долари США, фунти стерлінги Англії, французькі і швейцарські франки, ліри Італії, а в останній час навіть і нова загальноєвропейська валюта – євро тощо.

Так, наприклад, більше 80% випадків вилучення із обігу підроблених паперових грошових купюр приходить на долари США. За даними міжнародної кримінальної поліції "Інтерпол" їх загальна номінальна сума в 1992 р. складала 137,4 мільйонів доларів. За повідомленнями спеціальної кримінальної служби безпеки, банками Англії в 1994 р. була компенсована взамін підроблених грошей сума 17,5 мільйонів фунтів стерлінгів. За статистичними даними Росії в 1994 р. із обігу вилучено фальшивок на суму 10 мільярдів рублів, підроблених державних цінних паперів на суму 7,5 мільярдів рублів, 273,8 тисяч американських доларів, більше 190 тисяч шведських крон, 17,3 тисяч німецьких марок.

Про масштаби підробки грошових знаків свідчать відверті висловлювання представників урядових кругів окремих держав, а також відомості, які публікуються в пресі. Окремі, наведені нижче приклади свідчать про сказане.

В сучасних умовах друкування підроблених банкнот набуло такого розмаху, що про це стали хвилюватися навіть у високих урядових сферах. В Лондоні голова "BANK OF ENGLAND" визнав, що в цій галузі справа прийняла катастрофічний оберст, причому рівень підробок настільки високий, що неспеціалістам їх все складніше відрізнити від справжніх грошей.

Японські банкіри не заради витівки захвилювалися, коли узнали, що в токійському відділенні "US BANK" виявили 40 стодоларових фальшивок, які спокійно пройшли через найновіші банківські детектори.

В 1992 р. спільними діями служб безпеки Італії і Росії розкрита підпільна друкарня з виготовлення фальшивих доларів США. Друкарня була розміщена в горах на півночі Італії. Вилучені фальшиві банкноти, на суму 11 мільйонів доларів призначалися для Росії, України і Білорусі.

В 1993 р. підпільну друкарню з виробництва фальшивих доларів виявили у Владивостоці. Унікальне обладнання – друкарські станки, спеціальні пристосування для видавлювання рельєфних букв, сучасна хімічна лабораторія, в якій звичайний папір шляхом складних технологічних операцій перетворювали в придатний для друкування американських грошових знаків, і, нарешті, кліше для штамповки 100- і 20-доларових купюр. Виробнича потужність лабораторії складала 2 мільйони доларів за добу. [469, 5–6]

Щоб виключити можливість підробки цінних паперів (грошових знаків), більшість держав ідуть по шляху удосконалення їх захисту.

По-перше, найкращим особистим захистом являється якість цінних паперів (грошових знаків). Оригінальні методи друку і першокласні матеріали роблять завдання підробки настільки важкими і які дорого коштують, що такі дії втрачають всякий сенс.

По-друге, роль касира, комерсанта або звичайного громадянина також важлива в боротьбі з підробкою паперових грошових знаків. А для полегшення роботи касирів по виявленню підробок необхідні спеціальні прилади (детектори), які допомагають перевірити наявність невидимих захисних ознак справжності.

Щоб виключити можливість фальшивомонетництва більшість держав ідуть шляхом удосконалення захисту паперових грошей. Крім засобів захисту від підробки, які зберігаються в таємниці, використовуються й такі, які можуть бути легко виявлені без будь-яких спеціальних приладів, але разом з тим відтворення їх викликає дуже великі труднощі для злочинців.

Для успішної роботи по виявленню наявності захисних ознак справжності необхідно володіти інформацією про елементи захисту тих чи інших цінних паперів (грошових знаків визначеної держави).

В процесі, наприклад, попереднього дослідження шукають відмінності справжнього об'єкта (паперових грошових купюр) і того об'єкта, що перевіряється.

Так, наприклад, при проведенні попереднього дослідження паперових грошових знаків при верхньому освітленні вивчається вартість купюри, наявність відповідних реквізитів, їх взаємозв'язок. На дотик визначають якість паперу і наявність рельєфних зображень. Потім банкноту вивчають на просвіт, що необхідно для встановлення наявності і фіксації водяних знаків, кольорових відтінків паперу, сумішеного малюнка, захисної нитки, наявності конфетті. При освітленні юмінесценції світлом вивчають наявність KIPR – ефекта, зміни кольору фарби "овіай", приховані зображення, рельєфність малюнків, наявність оптичних ефектів. З використанням лупи (мікроскопа) вивчають юмінесценції і проводять огляд краю банкноти з метою виявлення часток клею, якщо банкнота склеєна із декількох шарів. В ультрафіолетовому освітленні встановлюють наявність або відсутність люмінесценції паперу, малюнків і волокон. За допомогою інфрачервоного візуалізатора вивчається розміщення метамерних фарб, тобто прозорість і непрозорість тих чи інших фрагментів зображення. Приладами магнітного крапкового контролю встановлюють наявність магнетизму визначених фрагментів банкноти.

Безперечною є аксіома, яка відноситься до виготовлення паперових грошових знаків – їх якість є найкращим особистим захистом від підробки. Оригінальні методи друку, першокласні матеріали, кваліфікована майстерність, роблять завдання підробки грошових знаків настільки важким або настільки дорогим, що такі дії втрачають всякий сенс. Недаремно багато фальшивомонетників заявляють, що сучасні грошові знаки дешевше красти, чим підробити.

Однак, як свідчать матеріали діяльності правоохоронних органів Європи після введення з 1 січня 2002 р. в обіг готівки нової загальноєвропейської валюти євро, появились навіть і її підробки, хоча банкноти даної валюти відрізняються надзвичайно високим ступенем захисту від підробки, і за оцінками спеціалістів на сьогоднішній день вони являються одними із найбільше захищених. Правда, працівниками правоохоронних органів зазначається, що євро підробляють значно менше, чим підроблялися раніше національні валюти держав членів Євросоюзу, які ця валюта замінила – тільки за 2002 р. фальшивих євро було вилучено в 10 разів менше, чим підроблених франків, марок і крон, коли вони були в обігу.

В 2002 р. фальшиві банкноти достоїнством в 50 євро, самі ходові і розповсюджені в країнах Євросоюзу, були виявлені в Нідерландах, Франції і Германії. На початку 2003 р. фальшиві євро з'явилися в Україні і окремі невеликі партії – в Росії. Спеціалісти рекомендують звертати увагу на один із захистів від підробки – на позначення номіналу в правому нижньому куту лицьового боку в банкнотах достоїнством 50, 100, 200 і 500 євро, що виконані фарбою "овіай", яка при зміні кута зору змінює свій колір з фіолетового на оливковий. При проведенні попереднього дослідження валюти євро необхідно також приділяти увагу голографічному захисту, яким забезпечені всі номінали банкнот даної валюти, зокрема, в номіналах 5, 10 і 20 євро при зміні кута зору стає видимим символ "€" і номінал відповідного достоїнства 5, 10 або 20. В номіналах 50, 100, 200 і 500 євро в голографічному елементі захисту при зміні кута зору стає видимим архітектурний елемент, аналогічний архітектурному елементу основного малюнка відповідного номіналу, що виконаний з лицьового боку банкнот і відповідний номінал 50, 100, 200 або 500. Зазначені ознаки можна спостерігати без використанні будь-якої спеціальної криміналістичної техніки.

При проведенні попереднього дослідження євро також необхідно мати на увазі, що всі номінали банкнот євро мають різні розміри. Так, номінал банкнот достоїнством 5 євро має розміри 120 x 62 мм, 10 євро – 127 x 67 мм, 20 євро – 133 x 72 мм, 50 євро – 140 x 77 мм, 100 євро – 147 x 82 мм, 200 євро – 153 x 82 мм і номінал банкнот достоїнством 500 євро має розміри 160 x 82 мм.

В різних країнах світу давно обговорюється питання про те, чи потрібно знайомити громадян про деякі елементи захисту грошових знаків, а також про появлення в грошовому обігу підробок. Позиція Інтерпола зводиться до визнання доцільності неполицейських методів боротьби з фальшивомонетництвом. І з цим необхідно повністю згодитися.

Не маловажне значення має ознайомлення з елементами захисту грошових знаків та інших цінних паперів і для слідчого, який також повинен знати їх, так як успішне

розслідування і розкриття злочинів, пов'язаних, наприклад, з фальшивомонетництвом немислимі без цих знань.

Основні елементи захисту паперових грошей.

• *Папір.* Сучасні паперові гроші, особливо малого номіналу, знаходяться в обігу трохи менше або більше року, так як вони весь час в користуванні, переходять із рук в руки сотні і тисячі разів. У зв'язку з цим, вони друкуються на високоякісному міцному папері. Різні спеціальні добавки, які надають йому шорсткість і „звінкість”, у відображених ультрафіолетових променях банкнотний папір не люмінесцює, що відрізняє його від звичайного паперу. Щодо більшості фальшивих банкнот, то для них характерна „в'ялість”, відсутність „звінкості” і неміцність паперу.

• *Водяні знаки.* Ще в минулому столітті головним засобом боротьби з підробкою банкнот були водяні знаки. Посмітне удосконалення технології їх виготовлення забезпечило появлення визначеної їх різноманітності.

Існує декілька видів водяних знаків: світлі, темні, люмінесценції, багатотональні.

Світлий водяний знак легко піддається імітації, тому використовується на банкнотах тільки в комплексі з темним знаком, що збільшує їх захисні функції. Технологія нанесення темного водяного знака значно складніша, підробка його для фальшивомонетників уявляє значну трудність.

У люмінесценції водяний знак поєднує якості перших двох з жорстким переходом від одного тону до іншого. Багатотональний водяний знак використовують для формування портретів або складних сюжетів. Саме збагачений відтінками багатотональний водяний знак найчастіше використовується для захисту грошових знаків. Його захисні властивості обумовлені якістю і художнім виконанням, яке вимагає особливої технології виготовлення, спеціального обладнання і високої кваліфікації спеціалістів.

За розташуванням на банкноті водяні знаки бувають локальні, загальні і бігучі.

Локальний водяний знак може розміщатися на вільній від друку ділянці банкноти або ділянці, на якій є що-небудь надруковано, якщо вся ділянка банкноти немає вільних від друку місць.

Загальний (розпроділений) водяний знак уявляє собою рівномірне чергування одного і того самого зображення по всій ділянці банкноти.

Бігучий (смугастих) водяний знак відрізняється від розпроділеного тільки повторенням його не по всій ділянці банкноти, а у визначеній частині.

Загальні і бігучі водяні знаки також діляться в залежності від їх фіксації на: 1) фіксовані, що мають постійне місце розміщення; 2) нефіксовані („плаваючі”), що не мають постійного місця розміщення.

За змістом водяні знаки на банкнотах можуть бути у вигляді портрета, малюнка, символу, їх синтезу тощо.

• *Кольорові волокна і конфетті.* Для боротьби з підробкою грошових знаків одних тільки водяних знаків недостатньо. Тому, поряд з посиленням поліграфічного захисту поступово удосконалюється і захист паперу. Так, наприклад, в Німеччині з другої половини XIX ст. почали використовувати папір, який винайшов американець Джеймс Вількокс, з так званими „локалізованими” волокнами. На стадії відливання паперу в місцях, вільних від друку і які легко контролюються, почали добавляти найтонкіші кольорові шовкові волокна. Сучасні паперові грошові знаки забезпечуються волокнами і конфетті не тільки у визначеному кольоровому наборі, але й здатними люмінесцювати у відображених ультрафіолетових променях. Крім того, в залежності від виду валюти, вони можуть відрізнятися за розмірами, формою і розташуванням. Набір зазначених ознак в сукупності дозволяє індивідуалізувати кожен вид валюти.

• *Захисна нитка (стрічка).* Введення синтетичних або металізованих ниток чи стрічок з написом, визначеного змісту, в паперове полотно ще більше ускладнює підробку банкнот. Захисна нитка включається в папір в процесі його виготовлення, в деяких випадках вона наділяється ідентифікатором вартості купюри і належності до визначеної держави (наприклад, 100-доларова купюра США серії 1996 р. та українська 20-гривнева купюра серії 2003 р.). Вона може бути повністю знаходитися в товщині паперової маси або періодично „винирювати” на поверхню банкноти (наприклад, українська 20-гривнева купюра серії 2000 р.), а також мати металеві і дифракційні напилення або люмінесцювати у відображених ультрафіолетових променях визначеним кольором.

• **Поліграфічний друк з ефектом тактильного відчуття малюнка (відчуттям на дотик).** Велика частина підробок виробляється здебільшого плоским способом друку завдяки наявності доступної сучасної копіювально-розмножувальної техніки. Виходячи із цього глибокий друк є єдиним способом поліграфічного відтворення зображення, який забезпечує надійну гарантію захисту від підробки. Він дозволяє отримувати трьохмірні зображення і елементи друку, сприймаються на дотик. Ефект тактильності (рельєфності) глибокого друку широко використовується в банкнотах всіх держав.

• **Поліграфічний друк з ефектом орловського друку та ірисовим розгортанням (райдужний друк).** Однією із ознак захисту паперових грошових знаків необхідно розглядати сукупність способів поліграфічного друку, за допомогою яких виробляються банкноти. Крім основних графічних елементів, які друкуються глибоким друком, фонові сітки, малюнки, розетки тощо друкуються різними способами плоского друку.

Так, наприклад, багатокольорове фонове зображення, виконане плоским (офсетним) друком з орловським ефектом, характеризується зміною кольору ліній без розривів і зрушень з різким переходом одного кольору в інший.

Ірисовий (райдужний) друк, в протилежність орловському, має плавний перехід одного кольору в інший без чіткого вираження меж.

• **Суміщений малюнок.** Сучасний технічний рівень поліграфії дозволяє одночасно друкувати лицьовий і зворотний боки банкнот, забезпечуючи при цьому точне їх суміщення або доповнення. На професійній мові поліграфістів це називається "приводкою" і дозволяє використовувати в якості захисту так званий суміщений малюнок.

Суть його полягає в тому, що на лицьовому і зворотному боках банкнот розміщують різні зображення від найпростіших ліній і геометричних фігур до складних малюнків. При вивченні банкнот на просвіт вони повинні ідеально суміщатися доповнюючи один одного і утворювати які-небудь логічно завершені символи, сюжети або малюнки.

• **Кіпп-ефект.** Просторовий характер глибокого друку дозволяє утворювати різні зорові образи, які розпізнають при вивченні банкноти в різних проєкціях або при освітленні її площини під різними кутами. На цій основі розроблено приховане зображення, яке має назву кіпп-ефект, невидиме при розгляді його під кутом, перпендикулярним до площини банкноти, але появляється, коли кут зору або освітлення банкноти стає дуже гострим. Кіпп-ефект розміщується, як правило, в різних орнаментах і портретах або розетках. Він базується на простих фізичних принципах: "не бачу – тепер бачу", він не залежить від кваліфікації, розумових здібностей або наявності яких-небудь підручних засобів, крім джерела світла.

• **Знаки безперервного друку.** Технологічні особливості друку грошових знаків дозволяють використовувати в якості активного захисту знаки безперервного друку, які уявляють собою штрихи, символи або малюнки, розташовані на краях банкноти або пересікають банкноту поперек. При суміщенні протилежних країв банкноти, зображення утворюють єдиний замкнений малюнок, який ідеально співпадає у штрихах.

• **Мікродрук.** В грошових знаках у якості захисту активно використовується мікродрук, змістом якого, як правило, є достоїнство (вартість) банкноти і (або) належність до визначеної держави. Розміщення мікродруку буває локальним, в якості фонові сітки або елементів малюнків. Висота букв мікродруку не менше 0,5 мм, що дозволяє розглядати його при збільшенні не менше 7^x. Тому мікродрук, на відміну від макродруку, незброєним оком сприймається як суцільна лінія. Підробка такого елемента до недавнього часу була практично неможлива із-за відсутності у фальшивомонетників технічних засобів, які дозволяли його відтворювати. На більшості підроблених грошових знаків мікродрук або не відтворюється, або виконується у вигляді суцільної лінії. Однак, в останній час, все частіше судові експерти зустрічають підробки, на яких мікродрук відтворено.

• **Магнітний захист.** Для виготовлення банкнот під час друку часто використовують магнітні фарби, які містять особливий пігмент. Місця використання такої фарби набувають визначені магнітні властивості, що дозволяє не тільки швидко проводити сортування і реєстрацію банкнот, але й аналізувати їх справжність. Така фарба використовується для нанесення серійних номерів, локальних міток і в окремих елементах малюнків.

Необхідно пам'ятати, що фальшивомонетники магнітні фарби часто імітують, але

ця імітація, як правило, погано відтворює відносно складні системи магнітного захисту відповідної банкноти.

- **Ультрафіолетовий захист.** Введення до складу фарб речовин, які володіють властивостями люмінесценції – достатньо відомий спосіб захисту банкнот від фальсифікації. Для друку грошових знаків широко використовуються фарби, які люмінесцюють у відображених ультрафіолетових променях з довжиною хвилі в діапазоні від 250 до 400 нм. Кожен вид валюти характеризується не тільки індивідуальним сюжетом, який люмінесцює, але й кольором люмінесценції. Фарби, які люмінесцюють при підробці грошових знаків, як правило, не використовуються. Однак, в судово-експертній практиці уже зустрічалися випадки їх використання в якості імітації волокон, які люмінесцюють, міток і деяких прихованих зображень.

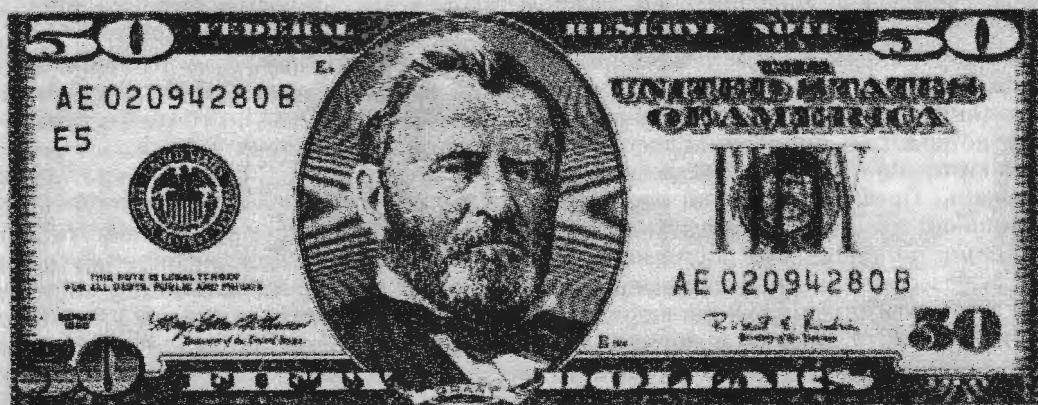
- **Інфрачервоний захист.** Для друку грошових знаків використовують так звані метамерні (однакові на погляд незброєним оком) фарби, які прозорі в інфрачервоному випромінюванні. Зображення наносять таким чином, що визначені його сегменти поєднують ефект прозорості і непрозорості. Більшість паперових грошових знаків забезпечені цим видом захисту. Використання метамерних фарб при фальсифікації банкнот в судово-експертній практиці ще не зустрічалося. Тому дослідження їх у відображених інфрачервоних променях необхідно сьогодні віднести до одного із основних методів встановлення справжності.

- **Фарба "овіай".** З початку 90-х років минулого століття на грошових знаках і цінних паперах все частіше можна побачити елементи (реквізити), надруковані фарбою "овіай". Основними її властивостями є зміна кольору в залежності від кута зору. Цією фарбою, як правило, друкують який-небудь окремий реквізит (наприклад, позначення номіналу в банкнотах різних достоїнств Федеральної резервної системи США серії 1996 р., в банкнотах різних достоїнств євро, а також в 20-ти і 50-ти гривневих банкнотах Національного банку України серії 2003 і 2004 рр.)

- **Оптичні ефекти.** Нанесення на грошові знаки та інші цінні папери різних оптичних елементів доповнюють ступінь захисту їх від фальсифікації, оскільки підробити або замінити такі елементи без спеціальної апаратури, яка дорого коштує і знань технології практично неможливо. Різновидностями оптичних ефектів, які використовуються для захисту грошових знаків та інших цінних паперів є голограми – трьохмірні площинні зображення, кінеграми – багатосюжетні дифракційні сюжети та інтерференційні (багатокольорові) зображення. Зокрема банкноти євро всіх номіналів захищені голограмами.

Розміщення оптичних ефектів на банкнотах та інших цінних паперах, як правило, локалізоване. Тому важливо знати, які банкноти та інші визначені цінні папери забезпечені такими елементами і який їх зміст.

- **Антисканерна сітка.** Уявляє собою розташовані під різними кутами тонкі лінії, під час копіювання або сканування банкноти можуть утворювати на копії "муар".

Мал. 64. Явно видимий „муар” у вигляді „розпливів” ліній, який утворився навколо портрета Гранта на банкноті достоїнством 50 доларів в результаті її сканування.

Крім засобів захисту від підробки, які зберігаються таємно, в паперових грошових знаках та інших цінних паперах розроблені і такі, які описані вище і можуть бути легко виявлені без яких-небудь спеціальних лабораторних приладів, але разом з тим відтворення їх викликає великі труднощі для фальшивомонетників. Для їх вивчення необхідно: володіти інформацією про такі елементи захисту; вміти користуватися прийомами і технічними засобами з метою встановлення їх наявності і справжності.

В процесі вивчення порівнюють підозрювану банкноту зі справжньою тієї ж вартості (достоїнства) або з банкнотою тієї ж серії. **Шукають відмінність, а не схожість.**

Огляд банкноти необхідно починати в умовах розсіяного денного (або штучного) освітлення, який дозволяє найбільше повно і точно визначити більшість її характеристик.

В першу чергу фіксується вартість (достоїнство) купюри, розміри, наявність відповідних реквізитів (сюжет, малюнки, тексти, рік емісії), їх взаємозалежність. Саме в умовах розсіяного денного світла найбільше достовірно сприймається колір і відтінки зображень банкноти.

Потім на дотик вивчають якість паперу, його жорсткість, звінкість, присутність кольорових волокон або конфетті, тактильність глибокого друку і рельєфних зображень.

Після огляду грошового знака в розсіяному світлі, його вивчають на провіт. Це необхідно для фіксації водяного знака, кольорових відтінків паперу, суміщеного малюнка, захисної нитки (стрічки), наявності конфетті, а також їх відповідність за виглядом, формою і змістом.

Процес подальшого дослідження проводиться в умовах косопадаючого освітлення. За допомогою якого вивчаються такі елементи, як: кіпп-ефект; фарба "овіай", яка змінює колір; приховані зображення, які створені багат шаровим друком; рельєфність окремих малюнків, надрукованих глибоким способом друку; голограми, кінеграми та інтерференційні оптичні зображення.

В окремих випадках з метою попереднього дослідження паперових грошей можуть використовуватися розповсюджені техніко-криміналістичні засоби: лупа, джерело ультрафіолетового випромінювання, інфрачервоний візуалізатор, прилад для магнітооптичного та магнітного контролю. Використання їх в значній мірі полегшує перевірку паперових грошових знаків і забезпечує достовірні відомості щодо їх справжності або фальсифікації.

Так, наприклад, вивчення паперових грошових знаків з застосуванням збільшувальних приладів використовується для виявлення дрібних деталей і особливостей, які не можна спостерігати або вони недостатньо чітко сприймаються неозброєним оком. За допомогою навіть невеликої кишенькової лупи можна вивчити структуру штрихів, які характеризують спосіб їх нанесення і мікротексти. Огляд країв банкноти може вказати на наявність часток клею, якщо вона склеєна із двох або більшої кількості аркушів паперу тощо.

Вивчення банкноти у відображених ультрафіолетових променях дозволяє встановити наявність або відсутність люмінесценції паперу, визначити наявність волокон та інших прихованих зображень, які люмінесціюють.

За допомогою інфрачервоного випромінювання вивчається наявність і розміщення метамерних фарб, тобто прозорість і непрозорість тих чи інших фрагментів зображень. Приладом для магнітооптичного або магнітного локального контролю встановлюється наявність магнітного захисту визначених фрагментів банкноти. При проведенні попереднього дослідження паперових грошей в інфрачервоному освітленні, так і попереднього дослідження з метою встановлення магнітного захисту, необхідно мати справжні інфрачервоні та магнітні карти, які характеризують зміст цих видів захисту банкнот визначених держав, що досліджуються.

При перевірці банкнот на предмет справжності не потрібно оцінювати і робити поспішні висновки на основі однієї-двох ознак. Остаточний висновок може бути сформульовано тоді, коли буде вивчено весь комплекс захисних елементів.

ПОПЕРЕДНЄ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРИВЕНЬ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ З МЕТОЮ ВСТАНОВЛЕННЯ ОЗНАК ПІДРОБКИ

Після розпаду СРСР, в жовтні 1991 р. Президія Верховної Ради України прийняла рішення про виготовлення і введення в обіг власної національної валюти. До 1996 р. її функції виконував грошовий сурогат – купоно-карбованець, а з 2 вересня 1996 р. була введена національна валюта – гривня.

В 1992 р. Національний банк України почав проектування і будівництво у Києві власного підприємства для друкування грошей і цінних паперів – Банкотно-монетний двір. Уже в березні 1994 р. почалось друкування гривень. Найсучасніше обладнання провідних фірм Швейцарії, Німеччини, Австрії, Італії, нові технології, дозволяють там виготовляти банкноти, які не поступуються за якістю, дизайном, захищеністю від підробки кращим зарубіжним зразкам. З введенням в експлуатацію в 1997 р. Малинської фабрики банкнотного паперу, Україна отримала повноцінну сучасну технологічну та сировинну базу для виробництва грошей.

Грошові паперові знаки Національного банку України, гривні, сьогодні мають номінали 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100 і 200, переважна більшість зазначених номіналів існують у двох варіантах: зразка (серії) 1992 р. і зразка (серії) 1994 р., банкноти достойнством від 1 до 100 гривень були введені в обіг з 2 вересня 1996 р., а банкнота достойнством 200 гривень введена в обіг у серпні 2001 р. Розміри гривень всіх достойнств зразка 1992 р. 135 x 70 мм, а зразка 1994 р. всіх достойнств від 1 гривні до 100 гривень, а також і 200 гривень, яка була введена в обіг в 2001 р., мають розмір 133 x 66 мм.

У зв'язку з великою кількістю підробок в обігу серед банкнот достойнством 20 гривень, Національний банк України в 2003 р. провів емісію 20-гривневої банкноти, а в 2004 р. провів емісію 50-гривневої банкноти одночасно залишив в обігу банкноти цих номіналів попередніх емісій з поступовим їх вилученням із обігу. Як 20-гривнева банкнота серії 2003 р., так і 50-гривнева банкнота серії 2004 р. значно відрізняються від попередніх банкнот даних номіналів як за розмірами, дизайном, переважним кольором і особливо за наявністю різних видів захисту від підробки. Опису ознак захисту 20-гривневої банкноти серії 2003 р. було приділено увагу в попередніх виданнях [629, 129–135]. В даному дослідженні буде приділена увага тільки опису ознак захисту 50-гривневої банкноти Національного банку України серії 2004 р.

При попередньому дослідженні, наприклад, 50-гривневої банкноти Національного банку України серії 2004 р., які були введені в обіг з 29 березня 2004 р., слідчий повинен знати наступне:

- банкнота надрукована на тонованому папері фіолетового відтінку, що відповідає переважачому кольору зображень, що є на банкноті;

- розмір банкноти 72 x 136 мм;

- Михайло Грушевський зображений на портреті лівого боку 50-гривневої банкноти серії 2004 р. на вигляд у відносно молодому віці – на голові є наявний волоссяний покрив і окуляри пенсне утримує тільки перенісся, а на портреті 50-гривневої банкноти серії 1996 р. Михайло Грушевський зображений в значно старшому віці – на голові відсутній повністю волоссяний покрив, а окуляри утримуються на перенісці і кріпляться за допомогою дужок за вухами;

- на зворотному боці банкноти в центрі замість малюнку будинку Верховної Ради, який було зображено на 50-гривневій банкноті попередньої серії 1996 р., розміщено малюнок будинку бувшої Української Центральної Ради, який було споруджено у 1912 р. за проектом київського архітектора П. Альошина, в якому приймала доленосні Універсали Центральної Рада – перший національний уряд України (мал. 67);

Мал. 65. Водяний знак.

Мал. 66. Банкнота достоїнством 50 гривень Національного банку України серії 2004 р. вигляд з лицьового боку.

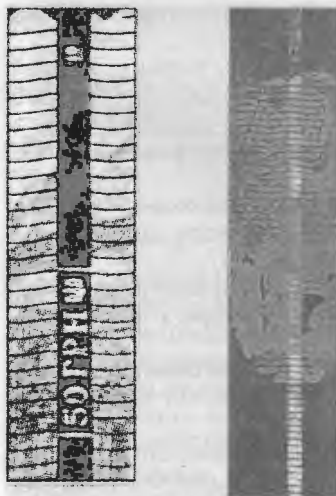
Мал. 67. Банкнота достоїнством 50 гривень Національного банку України серії 2004 р. вигляд зі зворотнього боку. 1. Місце розміщення водяного знака. 1а. Місце розміщення світлого елемента водяного знака. 2. Цифрове позначення номіналу, надруковане фарбою, що змінює свій колір під час розглядання банкноти під різними кутами зору: малиново-фіолетовий – під час розглядання зображення цифри "50" перпендикулярно до поверхні зображення; оливково-зелений – під час розглядання його під гострим кутом. 3. Місце, де надрукована вертикально захисна кодова стрічка. 4. Латентне (приховане) зображення. 5. Рельєфні зображення. 6. Наскрізний елемент (суміщене зображення). 7. "Орловський" друк. 8. Мікротекст. 9. Райдужний друк. 10. Серійний номер надрукований високим друком фарбою чорного кольору, що має магнітні властивості. 11. Серійний номер надрукований фарбою червоного кольору, що світиться жовто-червоним кольором в ультрафіолетових променях. 12. Антисканерна сітка.

Мал. 68. Світлий елемент водяного знаку.

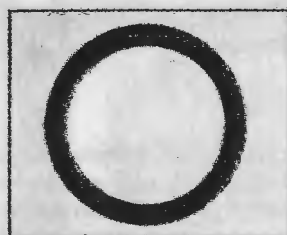

Мал. 69. Цифрове позначення номіналу надруковане оптично-змінною фарбою.

Мал. 70. Захисна кодова стрічка. Ліворуч при розгляданні на просвіт при звичайному (білому) освітленні. Праворуч вигляд в ультрафіолетових променях.

Мал. 71. Патентне (приховане) зображення.

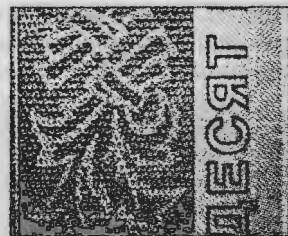
а)

в)

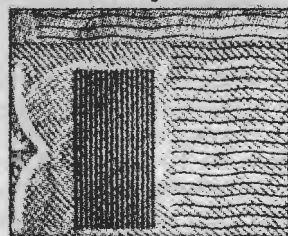
б)

в)

б)

г)

Мал. 72. Рельєфні зображення: а) позначення для сліпих; б) портрет; в) написи; г) ізард.

Лицьовий бік

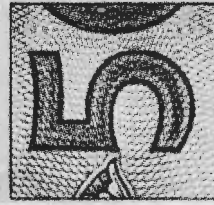

Зворотний бік

Проти світла

Мал. 73. Наскрізний елемент (суміщене зображення).

Мал. 74. "Орловський" друк.

• водяний знак уявляє собою зображення в різних тонах портрета, утворене внутрішньою структурою паперу, видиме під час розглядання банкноти проти світла, розташоване у встановленому місці та повторює портрет засновника і президента Української Народної Республіки, голови Центральної Ради, видатного історика, ученого, письменника, громадського і державного діяча Михайла Грушевського, який надрукований на лицьовому боці банкноти;

• світлий елемент водяного знаку – зображення цифрового позначення номіналу, видиме під час розглядання банкноти проти світла (мал. 68);

• оптично-змінна фарба використана для цифрового позначення номіналу, що змінює свій колір під час розглядання банкноти під різними кутами зору: малиново-фіолетовий – під час розглядання зображення цифр "50" перпендикулярно до поверхні зображення; оливково-зелений – під час розглядання його під гострим кутом (мал. 69);

• захисна полімерна кодована стрічка повністю занурена в товщу паперу, на якій розміщено прозорі зображення у прямому та перевернутому вигляді: "50 ГРН", тризуб та підкреслене цифрове позначення номіналу "50".

В ультрафіолетових променях світиться зелено-жовтим та синім кольорами ділянки по 15 мм (крім країв банкноти) (мал. 70);

• латентним (прихованим) зображенням є зображення цифрового позначення номіналу, що видиме під час розглядання банкноти під гострим кутом зору до площини банкноти або при освітленні його косопадаючими променями (мал. 71);

• рельєфні зображення – графічні елементи на лицьовому боці банкноти, які виконані спеціальним друком, фарба яких виступає над поверхнею паперу і шорсткість яких відчувається на дотик (мал. 72);

• наскрізний елемент (суміщене зображення) – зображення, що виконані в одному місці на лицьовому та зворотному боках банкноти, під час розглядання яких проти світла з лицьового боку банкноти проглядає літера "У" (мал. 73);

• "Орловський друк" – вид спеціального друку, який утворює зображення, що виконані фарбою різного кольору з різкою зміною одного кольору на інший без розривів і зміщень графічних елементів цих зображень (ліній, площин) (мал. 74);

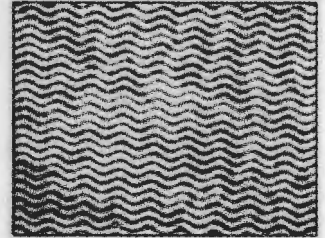
• мікротекст – написи, що повторюються, які можна прочитати за допомогою збільшувального скла – лупи (мал. 75);

• райдужний друк – спеціальний друк, що забезпечує поступовий перехід одного кольору в інший без розривів і зміщення елементів зображення (мал. 76);

• серійний номер, що розміщений у верхній правій частині кута зворотного боку банкноти надрукований способом високого друку фарбою чорного кольору, що має магнітні властивості (мал. 77);

Мал. 75. Мікротекст.

Мал. 76. Райдужний друк.

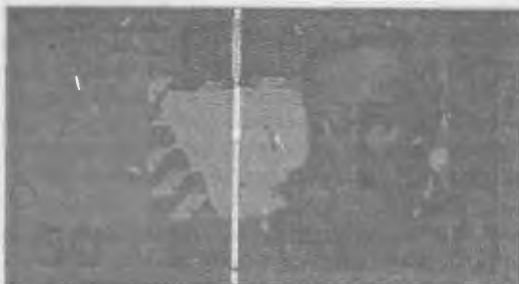
Мал. 77. Серійний номер.

Мал. 78. Серійний номер.

Мал. 79. Антисканерна сітка.

Мал. 80. Захисні волокна.

Лідський бік

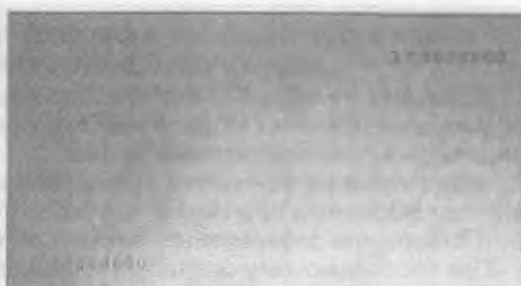

Зворотний бік

Мал. 81. Зображення банкноти в ультрафіолетових променях.

Лідський бік

Зворотний бік

Мал. 82. Зображення банкноти в інфрачервоних променях.

- серійний номер, що розміщений у нижній лівій частині кута зворотного боку банкноти надрукований фарбою червоного кольору, що світиться жовто-червоним кольором в ультрафіолетових променях (мал. 78);
 - антисканерна сітка – розташовані під різними кутами тонкі лінії, які під час копіювання або сканування банкноти можуть утворювати на копії "муар" (мал. 79);
 - захисні волокна – хаотично розміщені в папері невидимі захисні волокна, які в ультрафіолетових променях світяться зеленим та червоним кольором (мал. 80).
- У випадку, якщо хоча б один із відзначених параметрів не відповідає зазначеним вище вимогам до справжньої банкноти, остання може бути визнана за підроблену.

ОЗНАКИ ФАЛЬШИВИХ БАНКНОТ, НАДРУКОВАНИХ СПОСОБОМ ПЛОСКОГО (офсетного) ДРУКУ

Велика частина підроблених грошових знаків друкується офсетним способом і має невисоку якість друку. В той же час, все частіше із обігу вилучаються банкноти, які відрізняються високою чіткістю зображення, наявністю дрібних деталей в малюнках і близькими за кольором зображення в порівнянні зі справжніми банкнотами.

Однак, досягти необхідної якості, яка б відповідала справжньому поліграфічному друку у більшості підробок фальшивомонетникам не вдається.

До основних ознак плоского друку відносяться:

- рівномірне розміщення фарби в штрихах;
- під шаром фарби проглядається структура паперу;
- краї штрихів рівні, інколи трохи розмиті;
- фарба не має блиску.

Крім перелічених ознак способу друку необхідно звертати увагу і на ознаки якості поліграфічного відтворення зображень:

- не якісний друк дрібних елементів зображення;
- деяке розширення штрихів і звуження елементів пробілів, які часто зливаються один з одним;
- розмитість країв штрихів в зображеннях;
- наявність забруднення у вигляді крапок.

ОЗНАКИ ПІДРОБЛЕНИХ БАНКНОТ З ВИКОРИСТАННЯМ КОМП'ЮТЕРА І КОЛЬОРОВОГО СТРУМЕНЕВОГО ПРИНТЕРА

До сучасного розповсюженого виду підроблених банкнот відносяться фальшивки, надруковані на кольорових струменевих принтерах, з'єднаних з персональним комп'ютером.

Зображення на таких банкнотах формуються крапками голубого, пурпурного, жовтого і чорного кольорів, які в сукупності створюють забарвлення подібне забарвленню справжніх банкнот. Розміщення крапок безсистемне, чорнила нашаровуються на папір тонким шаром, через який спостерігається структура поверхні паперу. Приводка лицьового і зворотнього боків відсутня, тому малюнки суміщення не співпадають. Мікротексти не відтворені, ультрафіолетовий, інфрачервоний та магнітний захист відсутні.

ОЗНАКИ ПІДРОБЛЕНИХ БАНКНОТ, НАДРУКОВАНИХ З ВИКОРИСТАННЯМ КОЛЬОРОВОЇ ЕЛЕКТРОФОТОГРАФІЧНОЇ ТЕХНІКИ

В грошовому обігу України, Росії та інших держав з 1993 р. стали розповсюдженими фальшиві банкноти США, Росії, України й інших держав, надруковані на кольоровій копіювально-розмножувальній техніці.

Зображення на банкнотах трохи розпливчате, має лінійну побудову, сформоване дрібнодисперсними крапками голубого, пурпурного і жовтого кольорів, які в сукупності створюють забарвлення, близьке до справжнього.

При коспадаючому освітленні зображення у більшості випадків має гладеньку (склоподібну) поверхню, в місцях вільних від друку має місце наявність забруднення у вигляді крапок. В місцях перегину спостерігається вилущування фарби, приводка лицьового і зворотного боків відсутня, тому малюнки суміщення не співпадають. Мікротексти не відтворені, ультрафіолетовий, інфрачервоний і магнітний захист відсутні, фарби закріплюються на папері розплавленням, що також створює на поверхні паперу напливи, видимі у коспадаючому освітленні.

Поряд з зазначеними вище ознаками підробки грошових банкнот, необхідно знати, що підробляються найбільше ходові купюри номіналом 10, 20, 50 і 100 гривень або доларів (інших видів валют). Підробки бувають різної якості, починаючи від самих грубих до дуже умілих, які можуть ввести нерідко в оману навіть спеціаліста.

Підроблені грошові банкноти можуть бути розділені на два види: підроблені частково (перероблені) і підроблені цілком (фальшиві).

Частково підроблені уявляють собою справжні білети мілких купюр, на яких цифри і слова, що визначають їх достоїнство, замінені значно крупнішими позначеннями. Наприклад, замість надрукованих на білеті позначень: "1 долар" і "один долар" проставляють "100 доларів" і "сто доларів". Досягають цього звичайно шляхом витравлювання або вискоблювання цифри і слів і друкуванням на їх місці інших позначень або шляхом наклеювання смужок тонкого паперу з надрукованими на них іншими позначеннями. Такі переробки при уважному розгляді місць, де позначається достоїнство купюри, легко можуть бути виявлені. Для кожного номіналу купюр (гривень чи до-

ларів) встановлено основне зображення на лицьовому боці банкноти – портрет тільки однієї визначеної особи. Наприклад, на банкноті в один долар – портрет Вашингтона, а на купюрі в 100 доларів – портрет Франкліна, які під його зображенням мають відповідний підпис. Тому, при перевірці достоїнства купюри, що перевіряється необхідно порівнювати чи відповідає портрет і її достоїнство справжній купюрі даного достоїнства.

Особливо уважно необхідно дослідити контрольні букви і номери кліше лицьового і зворотнього боків оскільки ці позначення надруковані дуже мілко, вони часто погано виходять на підроблених купюрах, тоді як на справжніх вони виконані чітко. Відсутність якого-небудь із цих позначень може бути ознакою підробки.

На зворотньому боці основною ознакою, яка відрізняє справжні банкноти США є особливо характерне яскраво-зелене забарвлення, яке на підроблених банкнотах не завжди вдається досягти. Воно імітується темно-зеленим, зелено-жовтим або мутно-зеленим забарвленням. Другою ознакою, яка відрізняє справжні банкноти від підроблених є рамка із узорів, на якій можуть бути виявлені різні дефекти окремих фрагментів узорів. Малюнок, який розміщено в центрі, на підроблених банкнотах може бути виконаний з відсутністю окремих фрагментів: відсутність деяких архітектурних та інших деталей, розпливчастість тощо.[469, 51–53]

Такі основні ознаки, наявність яких або відсутність яких (ультрафіолетовий, інфрачервоний і магнітний захист тощо) на грошових банкнотах може свідчити про їх справжність або фальшивість.

ПОПЕРЕДНЄ ДОСЛІДЖЕННЯ БЕЗПОСЕРЕДНІХ СЛІДІВ ЛЮДИНИ З МЕТОЮ ЇХ ВЕРБАЛЬНОЇ ФІКСАЦІЇ

6.1. Попереднє дослідження слідів рук людини

У результаті скоєння злочину на місці досягнення злочинного результату можуть залишатися різні сліди матеріального походження, що уявляють собою об'єктивно існуючі в навколишній дійсності визначені відображення кого-небудь, чого-небудь, а також наявність чи відсутність визначених об'єктів.

При скоєнні злочину, злочинець пересувається на місці його здійснення, переміщає різні предмети, застосовує різні пристосування і технічні засоби. У результаті цих дій на місці події, як правило, залишаються різноманітні сліди, як злочинця, так і предметів, якими він користався, пересував їх тощо.

Сліди злочину і речові їх залишки, а також стан предметів, які відображають подію злочину, уявляють собою матеріалізовану форму існування окремих проявів події злочину, відмінну від їхньої сутності, але нерозривно пов'язану з нею. Усі ці форми відображення служать вихідним матеріалом для розкриття природи кожного факту окремо і сутності події злочину в цілому. [740, 107]

Усі явища, що дають можливість судити про злочин і обставинах його скоєння, можна назвати слідами злочину, слідами в широкому змісті, маючи у виді не тільки матеріальні відображення і зміни дійсності, але й ті явища, що знайшли відображення у свідомості людей, що називають слідами ідеального відображення – слідами пам'яті. [48, 221–233]

Взаємозв'язок явищ об'єктивного світу, з одного боку, обумовлює поява слідів злочину, а з іншого боку – пояснює складності, що виникають при установленні всієї необхідної сукупності інформації про скоєний злочин. Подія злочину не ізольована в об'єктивній дійсності, і сліди конкретного злочину нерідко складно відрізнити від слідів інших подій; до того ж багато об'єктів нерідко накладають свої "сліди-відбитки" на сліди злочину.

Чим більше часу проходить з моменту здійснення злочину, тим більше слідів злочину втрачаються чи змінюються в силу їх природних властивостей, а також під впливом усіляких причин, зокрема – природних сил, поведження людей, у тому числі тих, хто навмисне знищує сліди злочину, щоб уникнути відповідальності за скоєний злочин самому чи допомогти в цьому іншим.

І усе-таки до початку розслідування скоєних злочинів, звичайно зберігається досить багато слідів злочину.

Слово "слід" в українській мові має чотири значення: 1) відбиток ноги чи лапи на якій-небудь поверхні; 2) подряпина, рубець, пляма і т.ін залишене чим-небудь; знак від чогось; 3) те, що вціліло, збереглося від руйнування, нищення, загибелі тощо; 4) земля, пісок і т.ін. з того місця де ступала чиясь нога. [81, 1148] У російській мові це слово має три значення: 1) відбиток, відбиток чого-небудь (ноги, коліс тощо) на якій-небудь поверхні; 2) чи залишок, ознака чого-небудь (сліди злочину, сліди хвороби); 3) нижня частина ступні, підощва ноги. [448, 632] У різних значеннях використовується слово "слід" і в криміналістиці.

У криміналістиці слово "слід", як уже відзначалося вище, використовується в широкому і вузькому змісті. Сліди в широкому змісті охоплюють усілякі зміни обстановки, чи стани відображення зовнішнього вигляду предмета, що виникають у результаті дії злочинця. Це можуть бути наслідку злому або пожежі, сліди рук і ніг людини, поява чи зникнення предметів на визначеній території (у визначеному приміщенні), плями крові, сперми, сліди паління тощо.

У вузькому значенні сліди уявляють матеріально-фіксовані відображення ознак зовнішньої будови одних об'єктів на інших.

Сліди-відображення використовуються в розслідуванні будь-яких злочинів.

Всі види слідів злочину використовуються з єдиною метою – знайти злочинця і викрити його, тому, справедливо ще в середині XIX ст. відомий російський процесуаліст О.А. Квачевський писав, що “Однією із кращих вказівок на відому особу – є сліди його перебування на місці злочину, вони бувають дуже різноманітними: сліди ніг, рук, пальців, чобіт, черевиків, кінських копит, різних дрібних речей, які належать відомій особі; сліди бувають тим кращі, чим більше дають визначених вказівок, чим більше вони характерні, чим більше у них чого-небудь особливого, наприклад, відбитків різного сорту цвяхів на підшвах, слід копита коня, кованого на одну ногу; тут точне вимірювання, тобто визначення тотожності речей з тотожністю особи, може привести до багатьох вказівок”. [225, 201]

Беручи до уваги те, що злочин – це протиправна діяльність або бездіяльність людини, тому всі сліди на місці скоєння злочину можуть бути залишені тільки за волею чи незалежно від волі людини, а тому і завдяки цим слідам надається можливість встановити осіб причетних до скоєння того чи іншого злочину. Разом з тим, у одних випадках ланцюг або шлях до встановлення особи злочинця за допомогою слідів може бути відносно коротким і результат достовірним, а в інших – довгим і заплутаним, і не завжди в таких випадках можливо досягти бажаного результату. Однак, не існує злочинів, які не розкриваються, а можуть бути тільки випадки допущення визначених порушень вимог, розроблених криміналістикою або не використання всіх можливостей і рекомендацій як криміналістичної техніки і тактики, так і методики розслідування окремих видів злочинів, які, як правило, можуть привести до подібних негативних результатів.

Достовірний результат за допомогою слідів, знайдених чи виявлених на місці події, про особу, яка їх залишила можливо отримати у тому випадку, коли будуть знайдені чи виявлені сліди, які були залишені відповідними частинами її тіла: сліди рук, сліди босих ніг, сліди губ, сліди зубів, а також сліди інших частин її тіла; однаково і сліди виділень людського організму: потожирові виділення, сперма, слина або сліди органів (речовин), які підтримують життєдіяльність організму: кров, речовина мозку, інші частки тканин організму людини. Всі ці сліди, в залежності від слідоутворюючого об'єкта, можна назвати безпосередніми слідами людини, тому що за допомогою їх можна з великою достовірністю безпосередньо ідентифікувати конкретну людину – особу, яка їх залишила. Решта слідів в криміналістиці, в залежності від слідоутворюючого об'єкта, можна віднести до опосередкованих слідів людини. Тобто до таких слідів, які залишаються хоча і за волею або незалежно від волі людини однак не в результаті безпосереднього контакту визначених ділянок її тіла зі слідоприймаючою поверхнею або в результаті залишку на місці події визначених і названих вище виділень чи часток його організму. Ці сліди залишаються в результаті контакту самих різноманітних об'єктів, якими управляє чи приводить в дію людина, в результаті винесення із обстановки місця події чи залишення на місці події яких-небудь матеріальних об'єктів чи залишків речовин, які не мають ніякого відношення до організму людини. Це можуть бути сліди транспортних засобів, сліди знарядь злочину і інструментів, сліди використання вогнепальної зброї, сліди вибуху, сліди пожежі і цілий ряд інших видів слідів.

Попереднє дослідження цих слідів у процесі проведення слідчого огляду може допомогти вирішити чотири основні групи питань:

1) таких, що мають відношення до з'ясування окремих обставин злочину: з якої сторони – зсередини чи ззовні зламана перешкода; у якому положенні механізму нанесені ушкодження; коли були залишені сліди папілярних узорів пальців рук – до руйнування перешкоди чи після; у якому напрямку рухався злочинець чи транспортний засіб тощо;

2) таких, що мають відношення до встановлення деяких ознак, які характеризують особу злочинця (визначення статі, росту, віку, особливостей ходи, професійних навичок, фізичної сили тощо);

3) таких, що мають відношення до визначення групової (видової) належності (якою рукою, інструментом якого виду, яким видом транспорту чи автомашиною якої марки, взуттям якого виду і фасону залишені сліди);

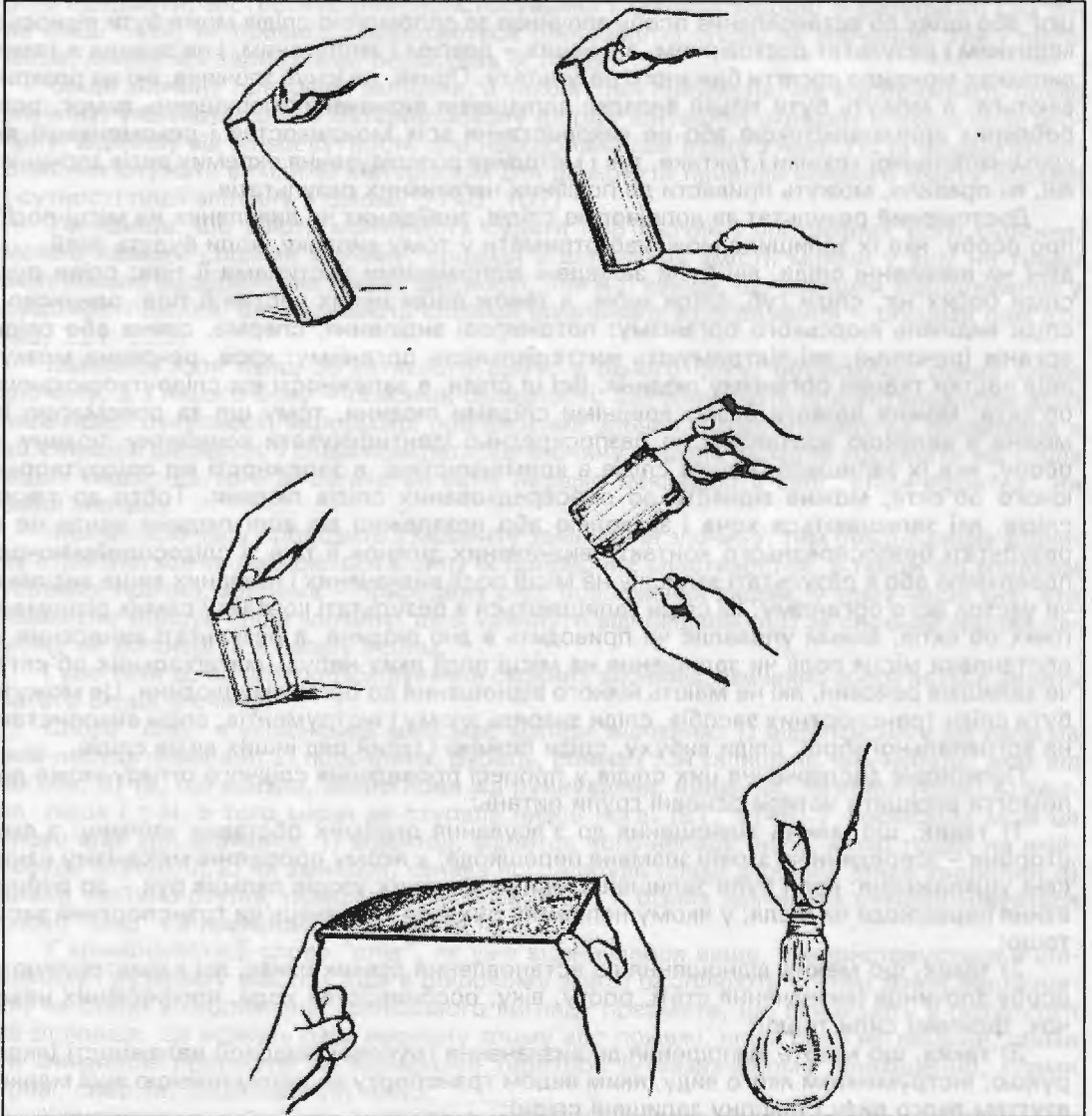
4) таких, що мають відношення до ідентифікації об'єктів (чи не залишені сліди папілярних візерунків, підшви стопи ноги, зубів – конкретною особою, чи не залишені

сліди конкретним предметом, вилученим у підозрюваної особи чи знайденим на місці події). [554, 13–15]

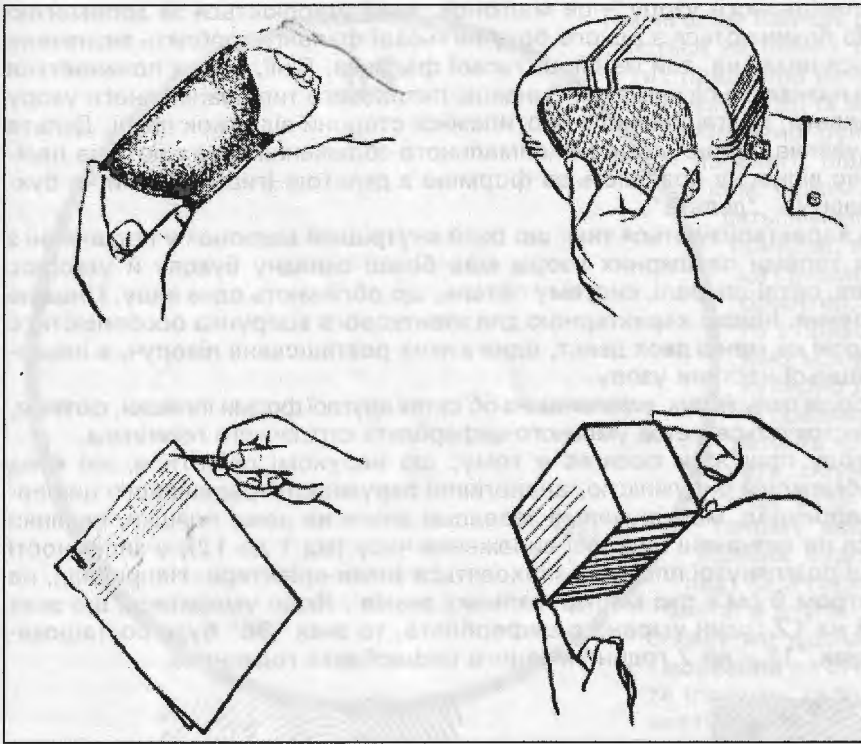
Крім того, попереднє дослідження слідів дозволяє виявити умови, що сприяють скоєнню тих чи інших злочинів, і на цій основі розробляти технічні й організаційні заходи захисту визначених об'єктів від злочинних зазіхань.

Відзначені вище обставини свідчать про те, що знайдені чи виявлені сліди на місці події і в інших випадках слідчого огляду можуть бути використані в якості носіїв доказової інформації. Тому після попереднього дослідження цих слідів повинна бути обов'язково здійснена вербальна фіксація їх у протоколі слідчого огляду.

Серед різної безлічі слідів, що знаходяться і виявляються при проведенні слідчого огляду, незалежно від категорії скоєного злочину, найчастіше слідчим приходиться працювати зі слідами людини. Найбільше розповсюдженими слідами людини є сліди рук і сліди ніг. Можна навіть сказати так: злочин – це справа ніг і рук людини в переважній більшості випадків.

Мал. 83. Прийоми утримування різних предметів в руках при проведенні. Пошуку на їх поверхні слідів рук.

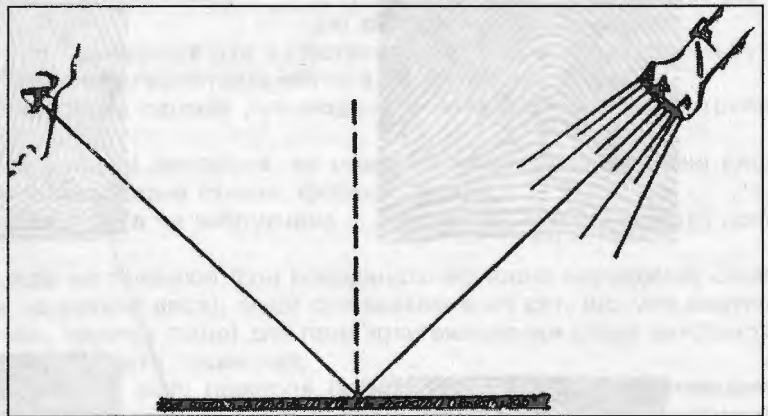

Мал. 84. Схема огляду предметів з глянцевою поверхнею з метою пошуку і знаходження на їх поверхні слабковидимих слідів рук.

Мал. 85. Створення коспадаючих променів з метою пошуку слабковидимих слідів рук на глянцевах поверхнях предметів.

Сліди рук людини не завжди бувають видимими. Найчастіше, у залежності від виду поверхні, на якій такі сліди можуть бути залишені, сліди рук бувають слабковидимими чи невидимими. Тому за допомогою спеціальних техніко-криміналістичних засобів здійснюється їх пошук, знаходження і виявлення.

На предметах із глянцевою поверхнею їхнє знаходження здійснюється

на коспадаючих променях світла або при огляді цих об'єктів на просвіт (наприклад, скло). Сліди рук людини, знайдені на глянцевах поверхнях відносяться до слабковидимих. Невидимі сліди рук утворюються, як правило, на матових шорстких поверхнях. Виявлення слідів рук як слабковидимих, так і невидимих, здійснюється за допомогою дактилоскопічних порошоків, парів йоду тощо.

Поряд з вербальною фіксацією виявлених слідів рук людини, повинні бути використані й інші методи криміналістичної фіксації: фотографування масштабним методом; перенесення слідів рук, виявлених, наприклад, на громіздких об'єктах, які неможливо або недоцільно прилучати до справи, що розслідується, на спеціальні дактилоскопічні плівки.

На місці події найчастіше виявляються сліди рук людини, залишені нігтьовими фалангами пальців рук. Сліди нігтьових фаланг пальців рук людини бувають наступних типів: дуговий, петльовий і завитковий.

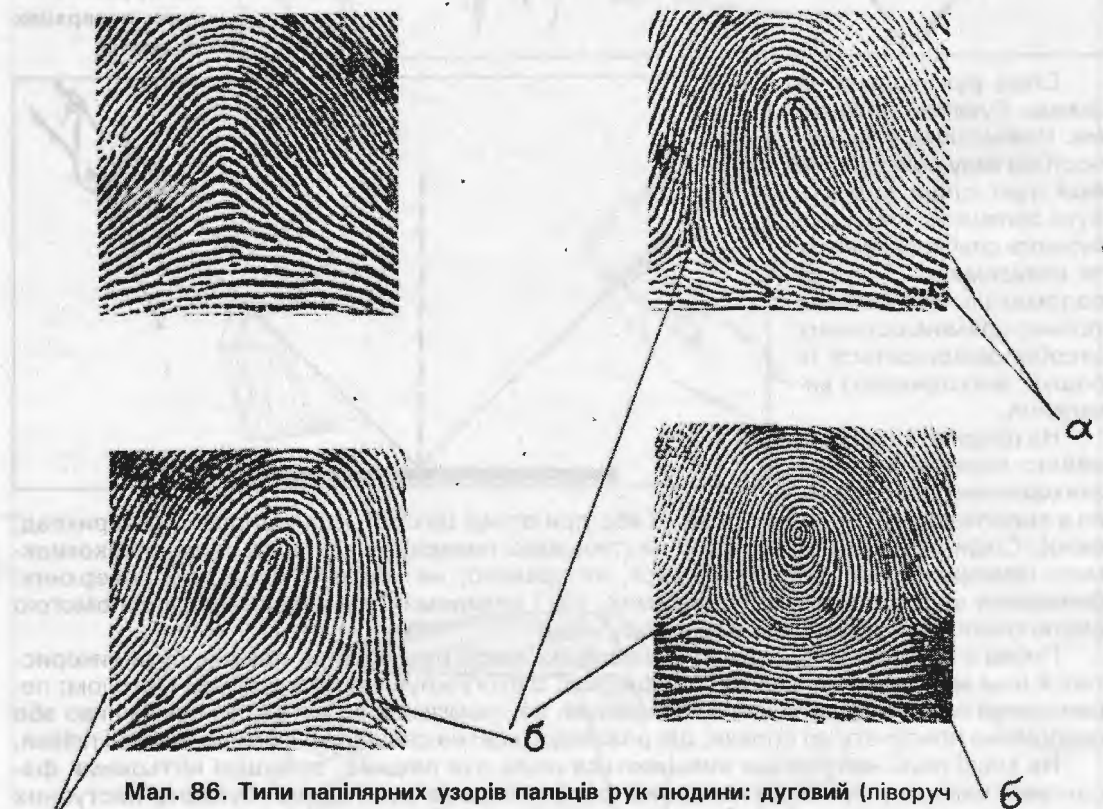
Дуговий тип капілярного узору утворюється потоком папілярних ліній, що починаються з одного боку нігтьової фаланги пальця, роблять визначену дугу і закінчуються з протилежного боку нігтьової фаланги.

Петльовий тип папілярного узору – це малюнок, який утворюється за допомогою папілярних ліній, що починаються з одного боку нігтьової фаланги, роблять визначену петлю і повертаються назад на, той же бік нігтьової фаланги. Лінії, з яких починається і закінчується петля називаються ніжками. Ознакою петльового типу папілярного узору є наявність однієї дельти, розташованої з протилежної сторони від ніжок петлі. Дельта папілярного узору уявляє собою місце максимального зближення трьох потоків папілярних ліній, що має відносну подібність за формою з дельтою (гирлом) ріки чи буквою грецького алфавіту – “дельта”.

Завиткові узори характеризуються тим, що їхній внутрішній малюнок у порівнянні з двома попередніми типами папілярних узорів має більш складну будову й утворює кола (овали), спіралі, петлі-спіралі, систему петель, що обгинають одна іншу, і інші не менш складні утворення. Іншою характерною для завиткового візерунка особливістю є наявність у його будові не менш двох дельт, одна з яких розташована ліворуч, а інша – праворуч від внутрішньої частини узору.

Для “прив’язки” слідів пальців рук, виявлених на об’єктах круглої форми (пляшки, склянки, тарілки тощо) використовується метод умовного циферблата стрілочного годинника.

Суть цього методу прив’язки полягає в тому, що нерухомі орієнтири, які є на плоскій поверхні, обмеженій окружністю, аналогічної окружності традиційного циферблата годинника (наприклад, маркірувальні заводські знаки на денці пляшки, склянки тощо), орієнтуються на визначені цифрові вираження часу (від 1 до 12), у залежності від того, у якому місці розглянутої площини знаходяться знаки-орієнтири. Наприклад, на денці пляшки діаметром 6 см є ряд маркірувальних знаків. Якщо умовитися, що знак “05” розташований на 12 годин умовного циферблата, то знак “06” буде розташований на 5 годин, а знак “1” – на 7 годин умовного циферблата годинника.

Мал. 86. Типи папілярних узорів пальців рук людини: дуговий (ліворуч у першому рядку); петльовий у якого ніжки повернуті праворуч (праворуч у першому ряду); петльовий у якого ніжки повернуті ліворуч (ліворуч у другому рядку); завитковий (праворуч у другому рядку): а – ніжки петлі, б – дельта.

Мал. 87. Вид на площину денця пляшки.

Так як сліди пальців рук найчастіше залишаються на бічних поверхнях розглянутих предметів (пляшки, склянки тощо) у результаті їх захоплення пальцями визначеної руки, то координати виявленого сліду визначаються таким чином. По-перше, проводиться вимірювання відстані, наприклад, від низу сліду до денця предмета – це буде перший орієнтир, а, по-друге, від лівого і правого боку сліду опускаються умовні лінії перпендикулярно денцю досліджуваного предмета, що будуть указувати на час умовного циферблата, обумовлений нами вище – це буде другий орієнтир. У такому випадку, якщо одна з прямих буде вказувати, наприклад, на 3 години умовного циферблата, а друга – на 4, то в протоколі огляду ми відзначаємо, що слід розташований на бічній поверхні предмета (пляшки, склянки тощо) на відстані між 3 і 4 годинами умовного циферблата і на відстані, наприклад, 5 см від денця цього предмета.

Відомості про виявлені сліди пальців рук у протоколі слідчого огляду повинні бути досить докладними і давати повне представлення про характер цих слідів.

При вербальній фіксації слідів пальців рук людини в описовій частині протоколу рекомендується вказувати:

1) найменування (призначення) предмета, на поверхні якого були виявлені сліди пальців рук людини, його індивідуальні ознаки, форма і розмір;

2) вид (глянцева, матова, чиста чи забруднена – наприклад, у пилу тощо) і колір поверхні предмета;

3) місце виявлення слідів на поверхні (їхні координати відносно нерухомих орієнтирів, яких повинні бути не менше двох), якщо предметом є об'єкт, що має округлу поверхню (пляшка, склянка, тарілка тощо) для прив'язки виявлених слідів використовується метод умовного циферблата годинника;

4) вид сліду в залежності від виду поверхні (видимі, слабковидимі чи невидимі; поверхневі чи об'ємні; поверхневі сліди, що утворилися відшаруванням чи нашаруванням тощо);

5) метод знаходження (у косопадаючих променях світла, при розгляді на просвіт, з використанням ультрафіолетового освітлювача тощо);

6) метод виявлення (запилення дактилоскопічними порошками відповідного кольору і їхня назва, магнітними порошками за допомогою магнітного пензля – їхній колір і найменування або за допомогою окурювання парами йоду тощо);

7) форма і розміри (довжина і ширина) сліду;

8) тип папілярного узору (дугувий: петльовий – ніжки повернені ліворуч чи ніжки повернені праворуч; завитковий);

9) при наявності декількох слідів – їхнє взаємне розташування і відстань між ними;

10) методи інших видів фіксації (обов'язкове фотографування масштабним методом відразу ж після їхнього виявлення; перекопіювання на дактилоскопічну плівку в тих випадках, коли не представляється можливим вилучити предмет зі слідами в оригіналі через його, наприклад, громіздкість тощо; вилучення предмета зі слідами в оригіналі);

11) заходи, які здійснено з метою збереження слідів, спосіб їхнього упакування.

Зразковий опис слідів пальців рук у протоколі слідчого огляду може мати такий зміст:
“... На кухонному столі була виявлена скляна півлітрова пляшка з написом на етикетці “Посольська горілка”. Висота пляшки 260 мм, діаметр денця 60 мм, зовнішній діаметр горличка 28 мм, внутрішній діаметр горличка 17 мм.

Поверхня пляшки суха, глянцева, чиста. Пляшка виготовлена з безбарвного (прозорого) скла.

Пошук і знаходження слідів здійснювалося дослідженням поверхні пляшки в косопадаючих променях світла і напросвіт, а виявлення – за допомогою порошку окису заліза відновленого воднем темного кольору і магнітного пензля. До виявлення слід був слабковидимим, поверхневим, утворений папілярними лініями пальця руки шляхом нашарування потожирових виділень організму людини на поверхню пляшки.

Виявлений слід папілярного узору має овальну форму розміром 15 x 20 мм. Папілярний узор виявленого сліду відноситься до петльових, ніжки петлі повернуті ліворуч. Слід знаходиться на бічній поверхні пляшки на відстані 50 мм від нижньої сторони сліду до площини денця пляшки. Другий орієнтир сліду визначається з використанням методу умовного циферблата годинника. При описі маркірувальних заводських знаків, що є на денці пляшки умовилися, що знак “05” розташований на 12 годин умовного циферблата, а знаки “96” і “1” відповідно на 5 і 7 годин умовного циферблата. Після цього були умовно опущені дві лінії від лівого і правого боку сліду перпендикулярно до площини денця пляшки, одна з яких указала на 3 години умовного циферблата, а друга – на 4. Таким чином, слід пальця руки знаходиться на бічній поверхні пляшки на відстані 50 мм від його низу до площини денця пляшки і між 3 і 4 годинами умовного циферблати годинника по окружності.

Після виявлення слід пальця руки був сфотографований масштабним методом, а після опису пляшка з виявленим слідом була вилучена й упакована у фанерну коробку таким чином, щоб виявлений слід пальця руки не був знищений при транспортуванні. Коробка була закрита і перев'язана шпагатом, до кінців якого прикріплена бирка з написом: “Півлітрова пляшка з безбарвного скла, виявлена на столі кухні в кв. № 5 по вул. Радісній, 10, на якій виявлено слід пальця руки.

Підпис понятих і слідчого. Дата і час вилучення. Сургучева печатка слідчого”.

6.2. Попереднє дослідження слідів ніг людини

При проведенні слідчого огляду нерідко вдається знайти сліди взуття чи босих ніг людини.

У залежності від механізму утворення їх можна розділити на динамічні (сліди, що утворилися в результаті руху, у тому числі і сліди ковзання) і статичні. Динамічні (лінійні) сліди ніг утворюються при положенні ноги, коли сила її впливу на слідосприймаючу поверхню спрямована під кутом менше 90° (швидка ходьба, біг). У таких слідах крапковий рельєф підошви взуття одержує перетворене лінійне відображення. Статичні (крапкові) сліди ніг – це сліди, що утворюються при положенні ніг, коли сила їхнього впливу на слідосприймаючу поверхню спрямована до неї по нормалі – під кутом 90° (наприклад, при стоянні, повільній ходьбі). За характером змін, які виникають на слідосприймаючій поверхні ці сліди поділяються на об'ємні і поверхневі. Об'ємні сліди – це, як правило, утиснені сліди, що утворюються на пухкому ґрунті і на інших аналогічних поверхнях у результаті деформації слідосприймаючої поверхні і мають три виміри: довжину, ширину і глибину. Поверхневі сліди уявляють собою плоскі відображення на твердих рівних поверхнях підошви взуття чи стопи ноги людини. Поверхневий слід – це слід, формування якого відбувається в процесі взаємодії зовнішніх поверхонь, що не приводить до необоротних змін форми і внутрішньої структури сприймаючої поверхні. При утворенні такого сліду змінюються колір і структура слідосприймаючої поверхні через нашарування чи відшарування речовини сліду. Сліди нашарування – це поверхневі відображення зовнішньої будови слідоутворюючого об'єкта (підошви взуття чи стопи ноги людини), що утворюються на слідосприймаючій поверхні за рахунок відділення незначної кількості речовини слідоутворюючого об'єкта (наприклад, пилу, бруду, фарби, крові і т. ін.). Сліди відшарування – це поверхневі відображення зовнішньої будови слідоутворюючого об'єкта, які утворюються за рахунок відділення незначної кількості речовини,

що мається на слідосприймаючій поверхні (пилу, бруду, фарби і т. ін.) і винесення її виступаючими поверхнями слідоутворюючого об'єкта.

Сліди нашарування можуть бути як видимими (нашарування на слідосприймаючій поверхні, наприклад, бруду, фарби, крові й інших речовин, що знаходилися на слідоутворюючій поверхні підшви взуття чи стопи людини, і нашарувалися в результаті контакту на слідосприймаючу поверхню), так і невидимими чи слабковидимими (нашарування на слідосприймаючу поверхню потожирових виділень організму людини в результаті зіткнення з нею стопи босої ноги людини).

Сліди ніг людини можуть бути локальними і периферичними. Підставою для розподілу слідів на локальні і периферичні служить розміщення на слідосприймаючому об'єкті тих змін, за рахунок яких виник слід як відображення зовнішньої будови слідоутворюючого об'єкта в межах проекції слідоутворюючого об'єкта на слідосприймаючий (локальний слід) чи за цими межами (периферичний слід).

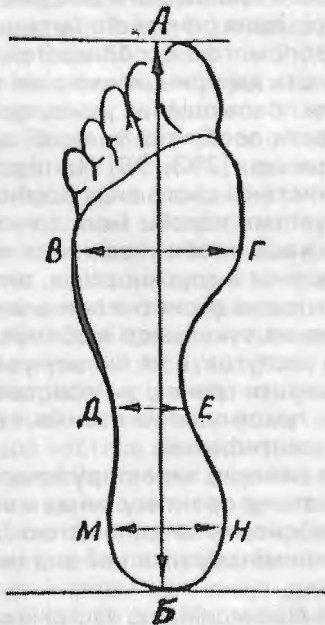
Зміни, що складають відображення зовнішньої будови слідоутворюючого предмета у локальних слідах, обмежені фігурою зазначеної вище проекції. Вся інша поверхня слідосприймаючого об'єкта залишається непорушеною. Взуття, що вдавалося в ґрунт (деформація, формування і т. ін.), взуття з брудною підшвою (нашарування), гаряча праска (обпалення, вигорання) залишають локальні сліди.

При локальному контакті відображаються в сліді сама поверхня слідоутворюючого об'єкта, а також контури його, якщо вони вступають у контакт.

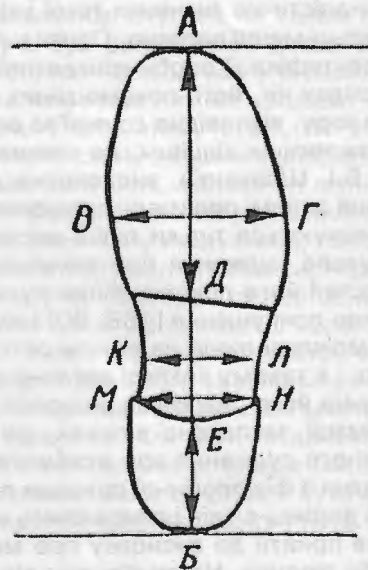
Зміни при периферичному слідоутворенні не відображають поверхні слідоутворюючого предмета, а окреслюють лише його контури в межах проекції. Тому такі сліди і називаються в практиці контурними.

Прикладами периферичних слідів можуть бути: обпалення підлоги навколо залишеного на місці підпалу предмета (прикрита ним частина підлоги не обпалилася); нанесення на підлогу часток пилу, скинутого з верха взуття при енергійному наступанні, стікання з зовнішніх сторін судини якоїсь рідини; розміщення продуктів згорання пороху на особі, навколо кисті руки, прикладеної до обличчя при захисній реакції; осідання пилу навколо знарядь зламу, залишених на місці події тощо. [709, 91–95]

При проведенні попереднього дослідження слідів ніг людини проводяться їхні вимірювання.

Мал. 88. Схема сліду босої ноги: АБ – загальна довжина сліду, ВГ – ширина відбитка плюсневої частини, АД – довжина відбитка підметки, ДЕ – ширина відбитка ступні, МН – ширина відбитка п'яти.

Мал. 89. Схема сліду взуття: АБ – загальна довжина сліду, ВГ – ширина відбитка підметки, АД – довжина відбитка підметки, КЛ – ширина проміжної частини, (проміжної частини), БЕ – довжина відбитка каблука, ДЕ – довжина проміжної частини, МН – ширина відбитка каблука.

У сліді босої ноги вимірюються: загальна довжина сліду по осьовій лінії, що проходить через крайню точку заокруглення п'яти і центр подушечки нігтьової фаланги третього пальця до точки перетинання її з лінією, перпендикулярною осьовій лінії, що стикається з крайньою передньою точкою великого пальця; ширина плюсневої (у найбільше широкому місці), відбитка ступні (у найбільш вузькому місці) і п'яtkової частини; довжина і ширина пальців:

У слідах взуття вимірюванням підлягають: загальна довжина підошви по осьовій лінії, що проходить через центр заднього зрізу каблука і центр носка; довжина підметкової частини, проміжної частини і каблука по цій же лінії; ширина підметкової частини в самім широкому місці; ширина проміжної частини в самому вузькому місці; ширина каблука в самій широкій частині чи по його передньому краю. Крім того, якщо каблук відобразився в об'ємному сліді на усю висоту, необхідно вимірювати глибину його сліду.

У слідах ковзання вимірюють їхню загальну довжину, ширину, відстані між найбільш великими трасами, їхню ширину і глибину.

Нерідко при проведенні слідчого огляду виявляються кілька слідів ніг людини, що уявляють собою ряд послідовних відбитків лівої і правої ног, які утворилися у результаті ходьби чи бігу людини, їх прийнято називати доріжкою слідів. У ній, як правило, відображаються функціональні особливості людини. У ряді випадків вивчення доріжки слідів ніг людини дозволяє одержувати відомості про механізм події, особливості ходи людини й інших її ознак.

Сліди локомоційних (погоджених, координованих) рухів, що виникають при ходьбі, бігу, завжди привертала увагу криміналістів. Сукупність локомоційних рухів, що фіксуються у вигляді доріжки слідів ніг, є джерелом інформації про ті властивості особи людини, що відображаються в навичках цих рухів, що увібрали в себе фізіологічні, анатомічні й інші особливості його організму. У цих слідах міститься інформація про властивості особи людини, її можливостях фізично здійснити ті чи інші локомоційні рухи нижніх кінцівок у визначених параметрах і геометричному малюнку. Усе це разом узятє і складає сутність тієї інформації, що дозволяє виділити із числа навколишніх конкретну людину, визначити деякі її особисті особливості, установити й інші обставини розслідуваного злочину, зв'язані з проявом локомоцій.

Криміналістичне значення такої інформації і межі її практичного використання встановлені більш-менш виразно. Однак у підході до вирішення основного питання про можливість ідентифікації особи конкретної людини за допомогою особливостей, що фіксуються в слідах ніг, його локомоційних навичок існують дві принципово різні точки зору.

Точка зору, відповідно до якої за особливостями локомоційних рухів, що фіксуються в слідах нижніх кінцівок, не можна ідентифікувати особу тієї чи іншої людини, наприклад, Б.І. Шевченко, висловлена дуже категорично. [293, 98] На підставі такого твердження окремі практичні працівники при використанні цього виду особистої інформації обмежуються тільки лише висуванням пошукових версій. Інша точка зору, яка започаткувала судження про можливість ідентифікації особи людини за допомогою особливостей його локомоційних рухів, що фіксуються в доріжці слідів, висловлена у формі лише припущення [488, 90] і науково обґрунтовані висновки при вивченні доріжки слідів можливі лише на основі ретельного вивчення сукупності відбитків. [322, 98] Але навіть і в такому вигляді останнє висловлення заслуговує на пильну увагу, оскільки практична його реалізація дозволяє значно розширити межі використання особистої інформації, закладеної в рухах, що фіксуються, локомоційних навичок, і перейти від орієнтованого судження про особу злочинця до її ідентифікації.

Виходячи з фізіологічної природи локомоційних навичок, характеру їхнього прояву і фіксації в доріжці слідів і опираючись на криміналістичну практику їхнього використання, можна прийти до висновку про можливість здійснення за допомогою їх ідентифікації особи людини. На сучасному рівні розвитку криміналістики цей вид ідентифікації може бути здійснений тільки при наступних умовах:

- 1) коли в доріжці слідів зафіксовані особливості локомоцій, що зустрічаються рідко, але стійко проявляються в особі, яка їх залишила: значне розходження у величині рухів правої і лівої ноги чи волочіння однієї із них, розходження в кутах розвороту ступень, атипичність їхнього розвороту (клиншоногість), у негативному розташуванні ступень тощо;
- 2) коли особа, підозрювана в здійсненні злочину, у силу властивих йому анатомо-

конституційних особливостей у будові нижніх кінцівок фізично не в змозі відтворити в максимальному значенні параметрів ті рухи ніг, що відобразилися в доріжці слідів, виявленої на місці події. Наприклад, довжина кроків у доріжці слідів дорівнює 90 см, а підозрюваний через властиву йому невелику довжину ніг не в змозі фізично навіть при їхньому максимальному розмаху робити кроки такої довжини.

У всіх інших випадках, коли при ходьбі чи бігу навикові рухи нижніх кінцівок відбуваються в нормальних межах, дослідження інформації, що міститься в доріжці слідів ніг, спрямовано вже не на ідентифікацію особи людини, що їх залишила, а на встановлення групової належності її локомоційних властивостей.

Крім ідентифікації особи конкретної людини чи встановлення групової належності властивостей його локомоційних навичок, за інформацією, що міститься в доріжці слідів ніг можна при відповідних умовах визначити дані про окремі ознаки її зовнішності і про особливості фізичного стану, які вона зазнавала при ходьбі чи бігу. [322, 98–99]

До ознак зовнішності людини, дані про які таким шляхом можуть бути отримані, відносяться: чоловічої чи жіночої статі дана людина; її ріст і вік; про професію. Ця інформація про властивості особи людини, як правило, має можливий характер.

При висуванні версії про належність особи до чоловічої чи жіночої статі виходять з даних, якими володіє біодинаміка у відношенні кількісної характеристики рухів нижніх кінцівок людини під час ходьби. Як еталони, з якими зіставляють параметри рухів ніг, зафіксовані у виявленій доріжці слідів, прийнято вважати для чоловіків середнього росту пропорційної статури: довжина кроку – 70–90 см, розворот ступень – 18–25°; для жінок (при тих же умовах): довжина кроку – 50–70 см, розворот ступень – 12–18°. [562, 50] Довжина кроку, як правило, знаходиться в прямій залежності від росту людини, а точніше від довжини його нижніх кінцівок. Зіставляючи довжину кроків, що спостерігаються в доріжці слідів ніг і їхнім середнім значенням, можна висловити можливе судження про ріст людини, сліди ніг якої були виявлені. Одержувані при цьому результати варто перевіряти ще раз по існуючій залежності між довжиною стопи і ростом людини, що між собою знаходяться, приблизно, у відношенні 1 : 7. Зразковий ріст людини на підставі довжини сліду його взуття можна встановлювати за спеціально розробленими таблицями. [457, 127; 583, 124]

Між віком людини, довжиною його кроків і довжиною ступень ніг також є наступна залежність: у дітей (до 9 років) довжина кроку в 2,5 рази більше довжини стопи; у підлітків (від 9 до 14 років) – у 2,75 рази; у дорослих – більше ніж у 3 рази. [562, 51]

Використовуючи дані про параметри і малюнок рухів нижніх кінцівок, можна також висунути версію про особливості відхилень у фізичному стані, які випробував людина, що йшла. До таких особливостей фізичного стану людини відносяться: нездужання, перевтома, обтяжене навантаження (ноша), вагітність, сильне сп'яніння. Походження цих явищ різноманітне, але їхній вплив на прояв навикових рухів нижніх кінцівок іноді буває подібний між собою. Наприклад, при фізичному нездужанні, перевтомі або при сп'янінні людини загальними для них змінами є порушення кількісної однорідності рухів нижніх кінцівок: довжина кроку, ширина кроку, розворот ступні однієї ноги за своїми параметрами, як правило, значно відрізняються від кількісної характеристики таких же рухів, які здійснюються другою ногою. У цих випадках геометричний малюнок рухів нижніх кінцівок, що фіксуються у вигляді лінії ходьби, унаслідок різкого порушення пропорційного співвідношення складових її відрізків і сполучених між ними кутів, утрачає звичайно властиву йому стабільність. При переносі ваги людиною, яка йде, для того щоб частіше знаходитися в положенні стійкої рівноваги, змушений скорочувати довжину своїх кроків з одночасним збільшенням їхньої ширини і кута розвороту ступні. Стан вагітності і тучність викликає збільшення ширини кроку і кута розвороту ступнею і зменшення довжини кроку.

Особливу цінність представляє інформація про аномалії в рухах нижніх кінцівок. Такого роду інформація, якщо вона за якимись причинами не була використана для ідентифікації особи злочинця, може бути успішно використана при проведенні оперативних заходів щодо його розшуку і затримки.

Аномалії рухів нижніх кінцівок мають, як правило, різне походження. Вони можуть виникнути в результаті патологічних змін кінцівок, розладу їхніх рухів, що настають унаслідок різних захворювань, чи бути уродженними. Аномалії іноді порушують рухи однієї чи

одночасно обох кінцівок. Для людини, що через хворобливий стан однієї з його ніг не може рівномірно розподіляти на них опорні зусилля, характерні значні розходження в параметрах їхніх рухів: довжина кроку і кут розвороту ступні неушкодженої ноги по своїй величині будуть у значній мірі відрізнятися від величин, що характеризують ті ж елементи рухів хворої ноги, що у залежності від захворювання може залишати ще і слід волочіння. Різкі розходження розмірних даних ступень правої і лівої ноги характерні, наприклад, для кульгавих: довжина кроку здорової ноги в них буде більше, ніж довжина кроку ушкодженої. Поруч зі слідами хворої ноги нерідко є сліди від милиці чи тростини. Наявність таких слідів у доріжці називається супутніми слідами. Супутні сліди набувають значення інформації тільки в сукупності зі слідами локомоційних рухів. Іноді вони можуть відігравати вирішальну роль у встановленні особи злочинця.

Нерідко на місці скоєння злочину злочинець фальсифікує сліди ніг, тобто залишає їх з визначеними відхиленнями, які відрізняються від ходьби в звичайних умовах.

Про відхилення від звичайних умов прояву звичок ходьби можуть свідчити наступні особливості, що фіксуються в слідах руху нижніх кінцівок: підшва чи взуття стопи з опорною поверхнею починає входити в зіткнення з каблука – ходьба при спуску по похилій поверхні, наприклад, по схилу; з носка – при спуску, наприклад, по сходам; підшва чи взуття стопи контактує відразу всією поверхнею – кроки короткі, ходьба навпомацки; при черговому кроці підшва чи взуття стопи з опорною поверхнею стикається з носка – ходьба спиною вперед; велика (іноді більше одного метра) довжина кроку – спортивна ходьба тощо. [561, 52–53]

Таким чином, доріжка слідів ніг людини, що відображає його локомоційні звички, є носієм визначеної інформації про особу злочинця. З одного боку вона має ідентифікаційне значення, а з іншого боку – можна отримати можливі дані про стать, вік та інші ознаки злочинця. У зв'язку з цим при проведенні попереднього дослідження як окремих слідів людини, так і доріжки слідів у цілому, необхідно їм приділяти належну увагу.

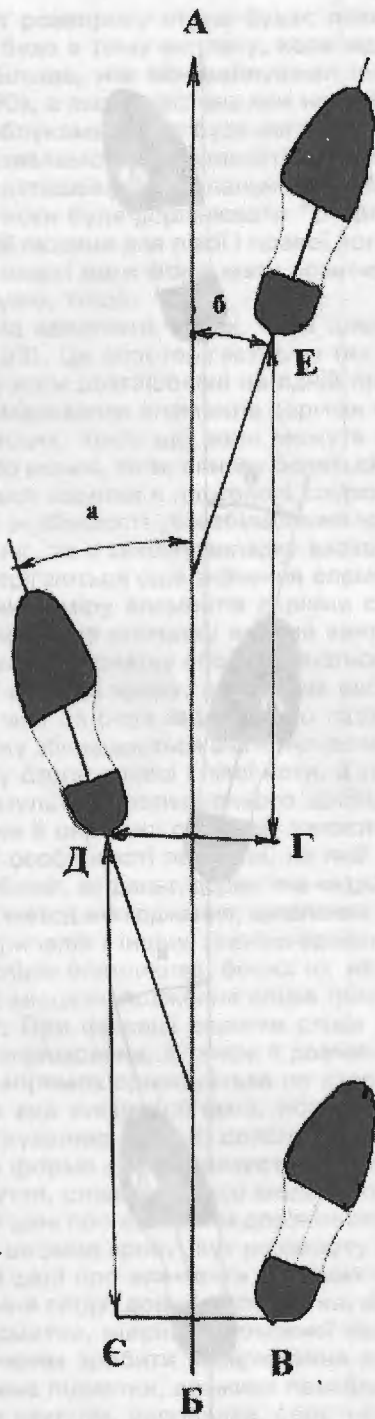
Попередньому дослідженню і фіксації підлягають наступні елементи доріжки слідів ніг людини: напрямок руху, лінія ходьби, довжина кроку лівої і правої ноги, ширина кроку, кут розвороту стопи правої і лівої ноги.

Для проведення попереднього дослідження елементів доріжки слідів ніг людини варто вибрати ділянку з декількох слідів правої і лівої ноги. У центрі заднього зрізу каблуків лівої і правої ноги позначається допоміжна точка. Через ці точки окремо для слідів лівої і правої ноги необхідно провести основні лінії чи простягнути основні шпагати.

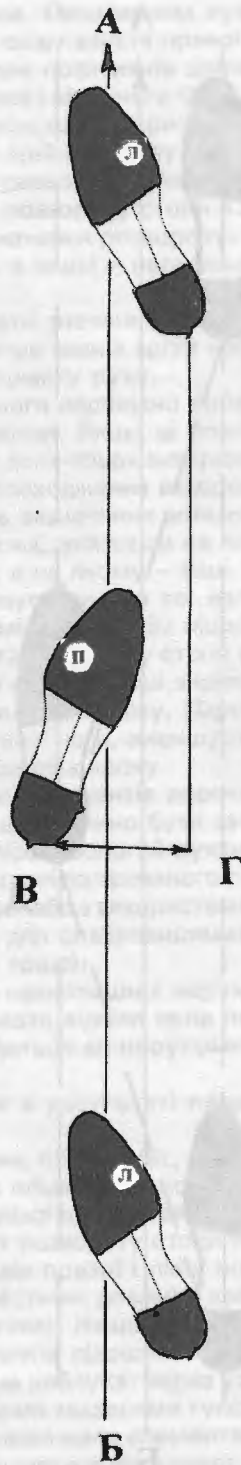
Між основними лініями (шпагатами) і паралельно їм варто провести третю лінію (простягнути шпагат), що буде виконувати роль лінії напрямку руху, обумовленого за напрямком носків у слідах. Вимірювання довжини і ширини кроку проводяться від вихідних точок, розташованих у центрі заднього зрізу каблуків слідів лівої і правої ноги. Ширина кроку визначається по прямій лінії перпендикулярній лінії напрямку руху – відрізок ГД. При такому розташуванні слідів ніг людини в доріжці, як зображено на мал. 90, фіксуючи значення розмірів ширини кроку необхідно перед ним ставити знак “+” – мал. 90 (плюсова чи позитивна відстань ширини кроку [113, 9]). Якщо ж сліди ніг людини в доріжці будуть розташовані так, як показано на мал. 91, коли слід лівої ноги розташовується з правої сторони лінії напрямку руху, а слід правої ноги – з лівої сторони цієї лінії, то в такому випадку спостерігається нетипове розташування слідів ніг людини в доріжці слідів. Останній випадок характерний для так називаємої ходи, в якій ноги заплітаються. Тому, у подібних випадках, при описі ширини кроку перед значенням розміру ставиться знак “-” (мінусова чи негативна відстань ширини кроку). Довжина кроку вимірюється по довжині відрізка лінії, паралельної лінії напрямку руху. Довжина відрізка лінії ЕГ відповідає довжині кроку правої ноги, а довжина відрізка лінії ДЄ відповідає довжині кроку лівої ноги.

Значення довжини кроку для правої і лівої ноги в кожній конкретній людини можуть бути різні і вони залежать від фізичного стану обох ніг, а також і від стану інших важливих органів організму людини. Тому довжина кроку обов'язково повинна вимірюватися і фіксуватися як правої, так і лівої ноги.

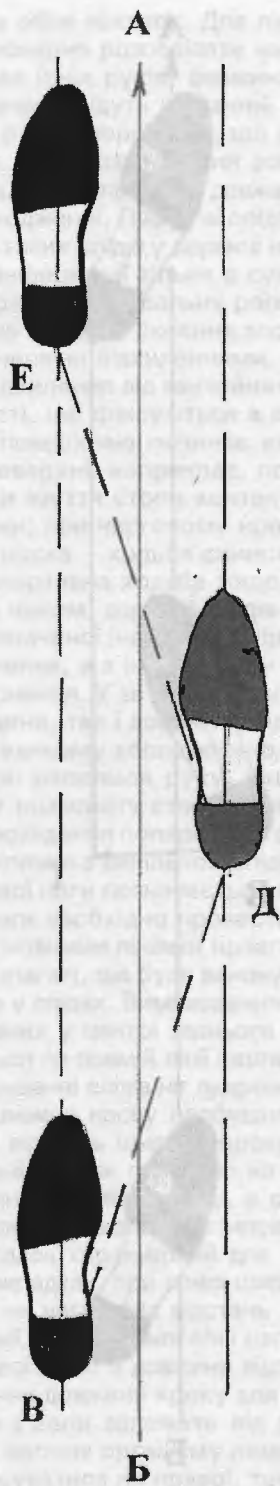
Для вимірювання кута розвороту правої і лівої стопи необхідно продовжити осьові лінії сліду кожної стопи до перетинання їх з лінією напрямку руху. Кут, що утворився між лінією напрямку руху і продовженою осьовою лінією кожного сліду і буде кутом розвороту стопи відповідної ноги.

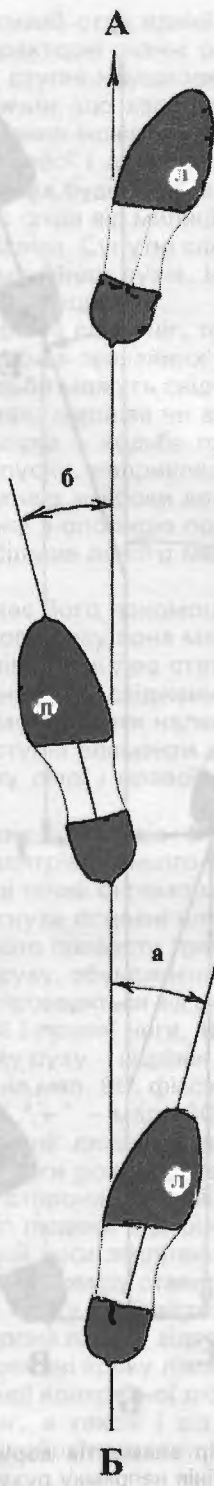
Мал. 90. Вимір елементів доріжки слідів ніг людини: АБ – лінія напрямку руху; ГД – ширина кроку; ЕГ – довжина кроку правої ноги; ДЕ – довжина кроку лівої ноги; а – кут розвороту лівої стопи позитивний; б – кут розвороту правої стопи позитивний.

Мал. 91. Нетипове розташування слідів ніг людини в доріжці слідів: АБ – лінія напрямку руху; ВГ – ширина кроку; л – слід лівої ноги; п – слід правої ноги.

Мал. 92. Кут розвороту обох стоп в доріжці слідів ніг дорівнює "0": ВДЕ – лінія ходьби.

Мал. 93. Ширина кроку в доріжці слідів ніг дорівнює "0": а – кут розвороту лівої ноги негативний; б – кут розвороту правої ноги негативний

Кут розвороту стопи буває позитивним і негативним. Позитивним кут розвороту стопи буде в тому випадку, коли відстань між носками сліду взуття правої і лівої ноги буде більше, ніж між каблуками (це спостерігається при позитивній ширині кроку – мал. 90), а якщо відстань між носками сліду взуття правої і лівої ноги буде менше, ніж між каблуками, то це буде негативний кут розвороту стопи, що утвориться в результаті так називаємої кlišоногості (мал. 93). Якщо ж осьові лінії сліду взуття правої і лівої ноги розташовані паралельно лінії напрямку руху – кут розвороту стопи як правої, так і лівої ноги буде дорівнювати "0" (нуль) (мал. 92). Кут розвороту стопи в кожній конкретній людині для лівої і правої ноги може мати різні значення розвороту. Наприклад, стопа однієї ноги може мати позитивний кут розвороту, а іншої – негативний чи дорівнює нулю, тощо.

Слід зазначити також, що і ширина кроку може мати значення, рівне "0" (нуль) (мал. 93). Це спостерігається в тих випадках, коли центри задніх зрізів каблука лівої і правої ноги розташовані на одній прямій лінії – лінії напрямку руху.

Вимірювання елементів доріжки слідів правої і лівої ноги необхідно робити в декількох місцях, тому що вони можуть мати деякі розходження. Якщо ці розходження не загато великі, то за основу береться середній результат двох-трьох вимірювань. Про це робиться відмітка в протоколі слідчого огляду. Якщо ж розходження вимірювань мають значні розбіжності убік збільшення чи зменшення значень визначених елементів доріжки слідів ніг, то в такому випадку варто фіксувати кожне з них, указавши на якому протязі спостерігаються одні значення елементів доріжки слідів, а на якому – інші. По цій зміні значень виміру елементів доріжки слідів ніг можна припустити про те, наприклад, що людина несла спочатку важкий вантаж до визначеного місця, а потім пішла без нього. При цьому спочатку спостерігаються великі значення кута розвороту стопи правої і лівої ноги і ширини кроку, а довжина кроку правої і лівої ноги має менші значення вимірювань, чим це буде зафіксовано після можливого залишення вантажу. Після залишення вантажу збільшуються значення довжини кроку правої і лівої ноги, зменшується кут розвороту стопи правої і лівої ноги, а також зменшується ширина кроку.

Результати попереднього дослідження і вимірювань елементів доріжки слідів ніг людини й окремих слідів ніг заносяться до протоколу, де повинно бути зазначено:

1) особливості поверхні, на якій виявлені сліди ніг (пісок, вологий пухкий чорнозем, пухкий сніг, асфальт, дерев'яна чи цементна підлога, поверхня полірованого столу, тощо);

2) метод знаходження, виявлення (візуально для видимих або з використанням спеціальних приладів і інших техніко-криміналістичних засобів для слабковидимих чи невидимих слідів (наприклад, босих ніг на гладких поверхнях тощо);

3) місцезнаходження слідів (розташування їх щодо навколишніх нерухомих орієнтирів). При фіксації доріжки слідів ніг необхідно указувати відкіля вона починається і куди спрямована, а також її довжина (прив'язка проводиться до нерухомих орієнтирів або напрямком орієнтується по сторонах світу);

4) вид слідів (об'ємні; поверхневі, що утворилися в результаті нашарування чи відшарування; видимі, слабковидимі, невидимі, тощо);

5) форма слідів (указується приблизно: сліди черевик, сліди чобіт, сліди спортивного взуття, сліди жіночого модельного взуття, тощо або сліди босої ноги);

6) дані про елементи доріжки слідів (довжина кроку лівої ноги, довжина кроку правої ноги, ширина кроку, кут розвороту стопи лівої ноги, кут розвороту стопи правої ноги);

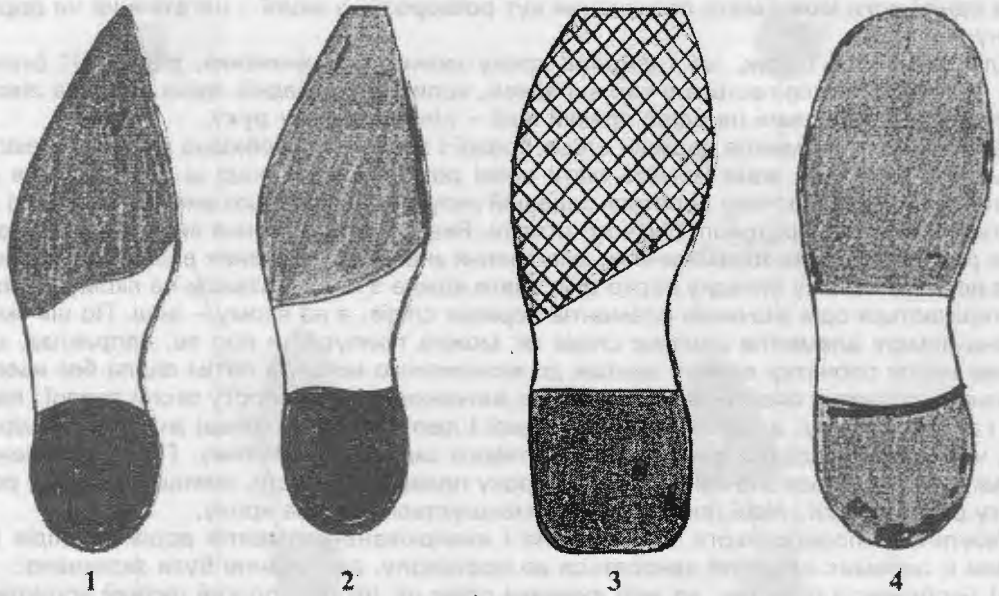
7) дані про елементи окремих найбільш чітких слідів правої і лівої ноги (загальна довжина сліду, довжина підметки, довжина проміжної частини, довжина каблука, ширина підметки, ширина проміжної частини, ширина каблука). Якщо не представляється можливим зробити вимірювання довжини таких елементів підошви в сліді взуття, як довжина підметки, довжина проміжної частини і довжина каблука, через утворення цих слідів взуттям, наприклад, спортивного типу чи окремими моделями гумового взуття, у відображенні підошви яких відсутні чіткі границі між названими елементами, тому що вони є суцільними, то ця обставина повинна бути відзначена в протоколі;

8) форма окремих елементів сліду (форма носка, форма заднього зрізу підметки, форма переднього зрізу каблука, форма заднього зрізу каблука). Якщо на підошві є визначений малюнок, то він повинний бути описаний із указівкою форми і розмірів його елементів.);

9) індивідуальні особливості окремого найбільш чіткого сліду правої і лівої ноги (наявність підківки на підметці в районі носка, на низу каблука в заднього його зрізу і їхні розміри; наявність визначених тріщин, порізів, стертостей поверхні підошви, що утворилися в результаті експлуатації взуття, їхні розміри, форма і місця розташування тощо);

10) методи фіксації слідів (обов'язкове фотографування масштабним методом як доріжки слідів ніг на визначеній ділянці, так і окремих слідів правої і лівої ноги; перенос поверхневих слідів ніг на липкі стрічки; виготовлення зліпків з об'ємних слідів тощо);

11) методи вилучення слідів і об'єктів, на яких були знайдені чи виявлені сліди ніг, і їхнє упакування.

Мал. 94. Форми і найменування окремих елементів підошви взуття: Носок: 1) гострий; 2) прямокутний подовжений; 3) прямокутний широкий; 4) круглий широкий. Задній зріз підметки у формі: 1) фігурної скошеної; 2) випуклої скошеної; 3) прямої скошеної; 4) прямої перпендикулярної осьовій лінії сліда. Передній зріз каблука у формі: 1) випуклої; 2) фігурної; 3) прямої; 4) увігнутої. Задній зріз каблука: 1, 2, 4) круглий; 3) прямокутний із заокругленими кутами.

Зразковий опис слідів ніг людини в протоколі слідчого огляду може мати наступний зміст:

“... На пухкому ґрунті присадибної ділянки, розташованого зі східної сторони будинку по вул. Світлій, 25, було виявлено при візуальному огляді кілька видимих об'ємних слідів ніг людини у взутті, що утворюють доріжку слідів. Доріжка слідів починається біля огорожі, розташованої паралельно північній стіні зазначеного будинку, і спостерігається протягом 30 метрів усередину присадибної ділянки. Доріжка слідів ніг розташована паралельно східній стіні будинку на відстані від неї до лінії напрямку руху, рівному 300 см. Вона складається з 40 пар слідів правої і лівої ноги, закінчується доріжка слідів ніг біля початку бетонної доріжки, що веде до входу в будинок № 25 від хвіртки, сліди ніг у доріжці носками звернені на південь. Лінія напрямку руху пряма з півночі на південь. Елементи доріжки слідів ніг мають наступні значення: довжина кроку правої ноги дорівнює 76 см, довжина кроку лівої ноги – 75 см, ширина кроку дорівнює +9 см; кут розвороту стопи правої ноги позитивний і дорівнює 13°, кут розвороту стопи лівої ноги позитивний – 15°.

Найбільше чітко відобразився один зі слідів правої ноги, що розташований на відстані 310 см від східної стіни будинку (виміри проводилися по прямій лінії, перпендикулярній стіні) до центра заднього зрізу каблука і 500 см від центра носка сліду до лівого нижнього кута коробки вхідних дверей у будинок. Сліди залишені взуттям, приблизно чоловічими чоботями. Загальна довжина сліду – 28 см, довжина підметки – 16 см,

довжина проміжної частини – 4 см, довжина каблука – 8 см. Ширина підметкової частини – 12 см, ширина проміжної частини – 6 см, ширина каблука – 8 см. Відбиток носка круглий широкий, задній зріз підметки прямий скошений, передній зріз каблука увігнутий, задній зріз каблука круглий. Висота каблука біля його переднього зрізу – 2 см. На підшві взуття, що відобразилася в сліді, відсутній який-небудь малюнок. У відображенні підметки біля носка на відстані 10 мм від окружності носка відобразилися три крапкові поглиблення діаметром і глибиною 3 мм, що розташовані на симетричній відстані один від одного, рівному 30 мм. При цьому центральне поглиблення розташоване на осьовій лінії сліду. У відбитку каблука в заднього зрізу відобразився виступ глибиною 3 мм і шириною 20 мм, його довжина по окружності заднього зрізу каблука дорівнює 80 мм, центр цього виступу знаходиться на осьовій лінії сліду. Інших індивідуальних особливостей у сліді взуття не виявлено.

Слід і відрізок описуваної ділянки доріжки слідів ніг людини на протязі двох метрів сфотографований масштабним методом, а після його опису був виготовлений гіпсовий зліпок (із того сліда, який описувався) із прикріпленою до нього картонною биркою. На бирці написано “Гіпсовий зліпок зі сліду взуття, виявленого 12 березня 1998 р. На присадибній ділянці, розташованій зі східної сторони будинку № 25 по вул. Світлій. Підписи понятих і слідчого. Печатка слідчого”.

Зліпок загорнуть у сирій обгортковий папір і упакувати у фанерну коробку, яку перев'язати шпагатом з опечатуванням його кінців сургучевою печаткою слідчого. На коробці повторена напис, аналогічна напису на бирці сліду.

6.3. Попереднє дослідження слідів зубів людини

Серед слідів людини при проведенні слідчого огляду нерідко виявляються сліди її зубів, що володіють не тільки комплексом приватних ознак, але й суцього індивідуальними особливостями, що дозволяє або ідентифікувати людину, що залишила такі сліди, або визначити інші діагностичні (неідентифікаційні) ознаки. Останні не менш важливі для слідчого, тому що завдяки їм можуть бути отримані і використані відомості для розшуку злочинця. По них можна судити про умови утворення слідів, а в ряді випадків про статеву належність і вік людини, її професію, наявності зубних протезів і їхніх видів, перенесених хворобах тощо.

Сліди зубів можуть бути виявлені на тілі потерпілого, злочинця, на недокурках, пломбах, пляшкових ковпачках, продуктах харчування. У практиці криміналістичних досліджень зустрічаються, як правило, об'ємні сліди зубів – тиску і ковзання. Лише на тілі живих осіб і на трупах іноді залишаються поверхневі сліди зубів у вигляді синців, викликаних здавлюванням шкіри зубами в результаті укусу.

Сліди зубів людини розділяються на: а) відкуси; б) надкуси (укуси). [125; 371; 372; 373; 375]

Під відкусом розуміється слід, утворений передніми зубами в момент відділення частини продуктів (предмета, інших об'єктів, що піддаються відкушуванню). На продуктах чи інших об'єктах при відкусі в слідах залишаються валики і борозенки від особливостей країв передніх зубів, що ріжуть, обох щелеп.

Повний відкус, зроблений зубами тільки однієї щелепи, буде однобічним відкусом.

При надкусі утворюються втиснені сліди, що залишаються на протилежних поверхнях об'єкта в результаті стиску його зубами. Сліди розташовуються у вигляді двох дуг, звернених своїми кінцями один до одного.

Надкус, утворений зубами тільки однієї щелепи, є однобічним надкусом.

Укусами звичайно називають сліди зубів на тілі живих осіб чи трупа. Надкусами – сліди на продуктах харчування і різних предметах. Механізм їхнього утворення однаковий, але різні наслідки.

У результаті укусу, як правило, утворюються поверхневі сліди, а в результаті надкусу – об'ємні сліди зубів.

Сліди зубів людини можна знайти на наступних об'єктах:

1) продукти харчування: вершкове масло, маргарин, шоколад, твердий сир, мармелад, яблука, груші, огірки, кавунові кірки і т. ін. (як правило, залишаються сліди передніх зубів людини – різців і кликів),

- 2) стільниковий віск;
- 3) тіло потерпілого (на відкритих частинах тіла – обличчі, шиї, руках і закритих одягом – грудей, животі, стегнах тощо);
- 4) тіло злочинця (сліди звичайно виявляють на пальцях, кистях, передпліччях, шиї й обличчі);
- 5) трупі (сліди зубів можуть бути знайдені на різних частинах тіла трупа, як відкритих, так і закритих одягом);
- 6) різні предмети (на мундштуках цигарок; свинцевих і пластмасових пломбах; дощечках, що служили прокладкою при стиску пломби; на ковпачках пляшок від різних напоїв і металевих кришок від консервних банок, якщо вони відкривалися зубами і т. ін. Відомі випадки виявлення слідів зубів людини на милі, документах та інших неістивних об'єктах).

Результати попереднього дослідження і вимірювань слідів зубів людини фіксуються в протоколі, де повинно бути зазначено:

- 1) вид об'єкта і його найменування або найменування ділянки поверхні, на якій виявлені сліди зубів (шматок вершкового масла, твердого сиру; яблуко, пломба; мундштук цигарки; тіло живої людини чи трупа);
- 2) місце розташування слідів (де саме вони знаходяться, їхнє розташування, координати й ознаки);
- 3) вид слідів (сліди відкусу, надкусу чи укусу);
- 4) кількість слідів;
- 5) розмір слідів (довжина і ширина);
- 6) колір слідів;
- 7) інші види методів фіксації і вилучення слідів;
- 8) спосіб упакування об'єктів зі слідами зубів.

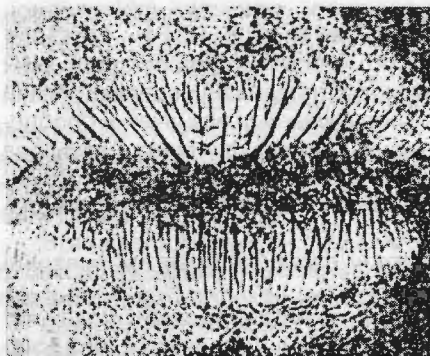
Зразковий опис слідів зубів людини в протоколі слідчого огляду може мати наступний зміст:

“...На кухонному столі було виявлено яблуко діаметром 90 мм, при його вимірюванні по осьовій лінії від плодоніжки, і 80 мм при вимірюванні діаметра бічної поверхні яблука. Зовнішній колір яблука темно-червоний, а в місці надкусу – жовто-зелений. На бічній поверхні яблука чітко відобразилися сліди верхніх зубів: чотирьох різців і двох кликів. Сліди центральних різців мають ширину по 7 мм, бічних – по 5 мм. Ширина слідів від кликів – по 6 мм. Сліди центральних різців знаходяться на відстані 2 мм один від одного. Загальна ширина слідів при вимірювання їх від зовнішньої сторони кликів дорівнює 42 мм. Слід від правого клика на 2 мм виступає вперед у порівнянні з поруч розташованим слідом від правого бічного різця. У слідах зубів при коспадаючому освітленні проглядаються дрібні паралельні борозенки і валики, що розташовані на двох центральних різцях. На правому центральному різці є валик шириною 2 мм і висотою 1 мм, а на лівому центральному різці є борозенка шириною і глибиною 2 мм.

Яблуко зі слідами зубів було сфотографовано масштабним методом при освітленні променями коспадаючого світла, а після його опису зі слідів зубів був виготовлений гіпсовий зліпок. Зліпок упакований і обгорнутий сірим аркушем паперу і поміщений разом з яблуком у картонну коробку. Коробка перев'язана шпагатом, кінці якого скріплені сургучевою печаткою слідчого. На коробці є напис: “Гіпсовий зліпок зі слідів зубів, виявлених на яблуці і яблуко зі слідами зубів, виявлене на столі кухні в будинку № 25 по вул. Світлій 13 березня 1998 р. Підписи понятих і слідчого”.

6.4. Попереднє дослідження слідів губ людини

Великий інтерес для ідентифікації особистості уявляють сліди губ людини, що містять інформацію про морфологічні особливості складчастого рельєфу червоної облямівки, а також про деякі біологічні ознаки людини, що залишила їх, (групова і статева належність). На сучасному етапі ще недостатньо приділяється уваги слідам губ з боку слідчих, і вони незаслужено відносяться до об'єктів, які рідко зустрічаються. Поверхня губ володіє не тільки комплексом приватних ознак, але і суцільно індивідуальними особливостями, які можуть бути наслідками хвороб, травм і інших обставин, у результаті яких залишаються шрами, тріщини і т.ін. Сліди губ можуть відобразитися в сполученні

Мал. 95. Сліди губ людини одержані за допомогою чорної желатинової плівки.

зі слідами зубів (навколо них). Завдяки тому, що тканини губ м'які й еластичні їх трасологічні властивості близькі до властивостей шкіри пальців рук і папілярних ліній, вони можуть бути успішно використані для ідентифікації особи.

Можливість використання слідів губ у практиці розслідування злочинів була відзначена відносно давно. На необхідність цього вказує і той істотний факт, що сліди губ звичайно залишаються на місці здійснення найбільш тяжких злочинів: убивств, зґвалтувань, заподіяння тілесних ушкоджень і при цьому вони можуть бути виявлені на склянках, пляшках, тарілках, серветках, недокурках тощо.

Використанню слідів губ людини в арсеналі важливих джерел доказової інформації сприяють наступні обставини:

1) Червона облямівка губ людини, що є в момент слідового контакту слідоутворюючою поверхнею, має своєрідний мікрорельєф, характер якого визначається наявністю різноманітних за напрямком, довжиною, формою, кількістю і розташуванням губних борозен. Їхня сукупність і сполучення суверено індивідуальні, а сам малюнок червоної облямівки губ є відносно незмінним. [236, 21–22]

2) Завдяки тому, що на поверхні червоної облямівки губ постійно знаходяться слина, клітинні елементи, а також потожирові виділення організму людини, а іноді, крім того, харчовий жир чи губна помада, малюнок мікрорельєфу губ відображається при контакті на слідоприймаючій поверхні, передаючи індивідуальні особливості губних борозен і утворює при цьому поверхневі сліди – нашарування чи відшарування. Тому сліди губ можуть бути видимими, слабковидимими і невидимими, а їхній пошук, знаходження і виявлення може проводитися аналогічними методами і засобами, що використовуються в процесі пошуку, знаходження і виявлення слідів рук людини.

3) Якщо в слідах губ відобразилися загальні (довжина і ширина (висота) розміри, будова контуру облямівки, напрямок потоків борозен) і приватні (форма, розміри, кількість і розташування окремих борозен) ознаки і сукупність їх індивідуальна, то такі сліди використовуються для ідентифікації особи. Якщо сукупність загальних і приватних ознак не утворить індивідуальної або відобразилися тільки загальні ознаки, то можливе проведення ідентифікації лише на рівні визначеної групи. З цією метою сліди губ можуть бути використані й у судово-медичних дослідженнях з метою визначення антигенів системи АВО і статевої належності епітеліальних кліток, виявлених у слідах губ. Варто підкреслити, що роздільне визначення антигенів системи АВО і діагностика статевої належності можливі у випадках, коли досліджуваний відбиток досить великий. При обмеженому його розмірі необхідно застосовувати у визначеній послідовності комплекс методів дослідження. Зокрема, вивчення слідів губ повинне починатися з трасологічної ідентифікаційної експертизи за особливостями складчастого рельєфу червоної облямівки. Таке дослідження повинне проводитися спеціалістами, що володіють традиційними методами судово-медичних і криміналістичних порівняльних досліджень морфологічних утворень рельєфу шкіри. [236, 22–23]

Крім мети ідентифікації, сліди губ можуть служити важливим джерелом вирішення неідентифікаційних завдань, причому навіть тоді, коли самі сліди губ для ідентифікації особи не придатні.

За допомогою слідів губ людини можна визначити стать, вік, наявність патології і захворювань у неї. Так, наприклад, розміри слідів губ, характер і виразність їхнього мікрорельєфу, наявність у них барвника (помади) і інші ознаки дозволяють визначити статевою належність особи і навіть її приблизний вік. Шрами, ділянки з різко деформованими губними борознами в слідах указують на наявність травм поверхні червоної облямівки, а властиві деякі захворювання людини і її шкіри (наприклад, при сифілісі) положення облямівки губ у вигляді згладжених ділянок чи плям – відповідно на наявність даних захворювань. До речі, висновки про ушкодження червоної облямівки губ, доповнені ознаками статі і віку, мають величезну цінність з погляду навчання про зовнішні

ознаки людини і можуть бути використані в якості важливої, причому, об'єктивної, інформації для розшуку злочинця за рисами зовнішності. [431]

Серед існуючих загальних і приватних ознак слідів губ, в основу диференціації яких покладений ступінь складності будови поверхні губ (взаєморозташування пересічних ліній або утворюючих якусь систему), вчені, які займаються дослідженнями зазначеної проблеми виділяють низку таких ознак, серед яких, наприклад, є крапка, одинарна і подвійна петелька, корона догори і корона донизу, місток і подвійний місток і цілий ряд інших. [378]

Результати попереднього дослідження і вимірювань слідів губ людини фіксуються в протоколі слідчого огляду, де повинно бути зазначено:

1) найменування (призначення) предмета, на поверхні якого знайдені чи виявлені сліди губ, його індивідуальні ознаки, форма і розміри;

2) вид (глянцева, матова, чи забруднена, тощо) і колір поверхні предмета;

3) місце знаходження (виявлення) слідів губ на поверхні (їхні координати щодо нерухомих орієнтирів, яких повинно бути не менш двох);

4) вид сліду в залежності від виду поверхні предмета (видимі, слабовидимі чи невидимі; поверхневі, що утворилися в результаті нашарування чи відшарування, тощо);

5) метод знаходження (візуально при звичайному освітленні, якщо сліди видимі й утворилися в результаті нашарування барвника (губної помади); у косопадючих променях світла чи при огляді на просвіт, якщо сліди слабковидимі тощо);

6) метод виявлення (запилення поверхні об'єкта, на якому передбачається наявність слідів губ спеціальними дактилоскопічними порошками відповідного кольору і їхнє найменування);

7) форма і розміри (довжина і ширина) слідів;

8) окремі приватні ознаки і їхнє місцезнаходження в сліді;

9) методи інших видів фіксації (фотографування масштабним методом; перекопіювання на дактилоскопічну плівку в тих випадках, коли не представляється можливим вилучення предмета зі слідами губ в оригіналі, наприклад, через його громіздкість тощо; вилучення предмета зі слідами в оригіналі);

10) засоби, використані з метою збереження слідів, спосіб їхнього упакування.

Зразковий опис слідів губ людини в протоколі слідчого огляду може мати наступний зміст: *"...На кухонному столі була виявлена чайна чашка, виготовлена приблизно з фаянсу. Висота чашки – 60 мм, діаметр денця – 50 мм. Діаметр окружності у верхнього краю стінки чашки – 93 мм, ручка чашки овальної форми розміром 35 x 25 мм, діаметр ручки – 6 мм. Колір зовнішньої стінки чашки червоний, на фоні якого по окружності нанесено 5 кілець білого кольору діаметром 25 мм кожний. Відстань між кільцями – 20 мм, а в місці кріплення ручки відстань між кільцями – 50 мм, ручка прикріплена в центрі між останніми кільцями. Від верхнього краю стінки зазначені кільця розташовані на відстані 18 мм до верха кілець. Поверхня стінки чашки глянцева, чиста, суха. При огляді поверхні зовнішньої стінки чашки в косопадючих променях світла був виявлений слабковидимий поверхневий слід губ людини, що утворився в результаті нашарування потожирових виділень організму людини. Слід має форму подовженого по горизонталі овалу розміром 35 x 10 мм, верхня сторона якого збігається з верхнім краєм стінки чашки, а відстань від правої сторони сліду до лівої сторони ручки чашки – 45 мм.*

Слід губ був виявлений за допомогою дактилоскопічного порошку алюмінію (аргентората) білого кольору методом запилення поверхні стінки чашки.

Попереднім дослідженням виявленого сліду були встановлені окремі ознаки, серед яких необхідно виділити вертикально розташовану лінію у вигляді відсутності барвника порошку по всій ширині сліду, ширина цієї лінії 2 мм, ліворуч зазначеної лінії є три відгалуження довжиною 5 мм кожне і розташовані під кутом 90° до неї, відстані між ними по 3 мм; ця лінія розташована на відстані 10 мм від лівого краю сліду.

Після виявлення сліду губ були сфотографовані масштабним методом, а після опису чашка з виявленим слідом губ була вилучена й упакована у фанерну коробку таким чином, щоб виявлений слід губ людини не був знищений при транспортуванні. Коробка перев'язана шпагатом, кінці якого скріплені сургучевою печаткою слідчого. На коробці є напис: "Чайна чашка зі слідами губ людини, виявлена на кухонному столі будинку № 25 по вул. Світлій 21 грудня 2002 р.

Підписи понятих і слідчого".

6.5. Попереднє дослідження слідів нігтів людини

Поряд з перерахованими вище слідами людини на місці події або в інших місцях можуть бути виявлені сліди нігтів людини. Ці сліди можуть бути залишені людиною і виявлені при проведенні попереднього дослідження в процесі слідчого огляду у вигляді: 1) слідів-трас (подряпин) або відображень рогової поверхні нігтя; 2) окремих фрагментів пластинок нігтів.

Криміналістичне дослідження виявлених фрагментів нігтьових пластинок, а також слідів нігтів людини дозволяє ідентифікувати конкретну особу й одержати відомості про механізм і динаміку протиправної події.

Фрагменти нігтьових пластинок можна використовувати з метою ідентифікації особи тому, що рогову речовина, яка покриває пластинку нігтя, утворює своєрідний рельєф у вигляді помітних неозброєним оком подовжніх валиків і борозенок. В міру росту, що відбувається з "швидкістю" 4–5 мм на місяць, пластинка як би сковзає по гребінцях ложа, тому на протязі всього нігтя і на його обрізках зберігається однаковий рельєф. Він індивідуальний для кожного пальця руки (ноги) людини, не повторюється в різних людей, стійкий протягом усього життя і має здатність до слідоутворення, тобто має ті самі властивості, що і папілярні лінії (узори). [433, 47]

Фрагменти нігтів людини можна знайти як на місці події, так і за місцем проживання, наприклад, потерпіло чи підозрюваного.

Набагато складніше знайти сліди нігтів у вигляді відображень поверхні нігтя чи у вигляді трас (подряпин). Вони утворюються при зіткненні пальців рук із предметами і речовинами, що мають м'яку поверхню і здатність легко деформуватися (пластилін, глина, віконна замазка, вершкове масло, маргарин і т.ін.), на якій відображається рельєф нігтьової пластинки, що дозволяє ідентифікувати людини. Такі сліди вдається знайти на місці скоєння крадіжки, грабежу чи розбою в приміщенні, пошук яких здійснюється в косопадajoщих променях світла. Для проведення майбутнього експертного дослідження необхідно вилучати предмет (чи частину його) разом зі слідом.

При виявленні слідів нігтів на тілі трупа (наприклад, у вигляді подряпин), що утворилися у вигляді трас, які багато в чому залежать від форми стрижки нігтів – округленими, підстриженими кутами і борознисті, їхнє дослідження на наступному етапі здійснюється судово-медичними експертами і експертами-трасологами. Експертне дослідження таких слідів нігтів може сприяти у встановленні особи підозрюваного.

Трасологічна експертиза фрагментів нігтів проводиться з метою встановлення їхньої належності єдиному цілому. Для цього виявляється тотожність рельєфів досліджуваних нігтів. Якщо слідчого цікавить, яким способом чи знаряддям відділені фрагменти нігтів, ці питання можуть вирішуватися трасологами. Якщо виникає необхідність в одержанні висновків про захворювання людини, його професію (судячи з обрізків нігтів чи за змістом речовин, які знаходяться на них), то можуть призначатися судово-медична, ЕРМВ чи комплексна експертиза.

Об'єктами дослідження трасолога можуть бути обрізки нігтів, виявлені і вилучені в ході розслідування, зразки для порівняння (нігтьові пластинки пальців рук (ніг) осіб, що перевіряються, чи трупів), а також матеріали справи, у яких зафіксований час і місце виявлення нігтів, умови отримання зразків і т. ін.

За допомогою слідів нігтів можна встановити конкретну особу і конкретний палець відповідної руки (ноги).

Можливість призначення даної експертизи повинна враховуватися слідчим ще на етапі попереднього дослідження слідів нігтів при проведенні слідчого огляду. Якщо, наприклад, особа трупа не встановлена, то по завершенню огляду з кожного нігтя трупа різується по фрагменту нігтьової пластинки, які строго роздільно упаковуються в паперові пакети (чи пробірки) із зазначенням найменування пальця і руки.

Упаковані фрагменти нігтьових пластинок до направлення на експертне дослідження повинні зберігатися в затемненому прохолодному місці, тому що на світлі й у теплі вони висихають, утрачаючи свої природні властивості.

Для проведення експертного дослідження досить мати фрагменти нігтьових пластинок шириною близько 1 мм.

Трасологическая експертиза слідів нігтів людини дозволяє встановити: конкретний ніготь (палець, кисть, стопу), що відобразилася в сліді; кількість осіб (якщо слідів декілька), що залишили сліди; механізм і умови слідоутворення (характер дій, що виконувалися; вид слідів, що утворилися і т. ін.).

Якщо в слідах виявлені дрібні пластинки лакового покриття нігтя, що відокремилися, то вони в наступному можуть використовуватися для ідентифікації людини за допомогою: 1) установалення їхньої належності за ознаками зовнішньої будови до єдиного цілого шару, що залишився, на нігтях осіб, які перевіряються, (трунів чи підозрюваних), тобто проведення трасологічної експертизи з метою встановлення цілого за його частинами; 2) призначення експертизи лакофарбових покриттів (ЕРМВ) для визначення виду і складу барвника по виявленій ділянці і встановлення єдиної належності з лаком, що використовувався підозрюваною особою.

Результати попереднього дослідження і виміру слідів нігтів людини фіксуються в протоколі слідчого огляду, де повинно бути зазначено:

1) найменування (призначення) предмета (об'єкта) на поверхні якого знайдені (виявлені) сліди нігтів людини, його індивідуальні ознаки, форма і розміри (якщо виявлені сліди нігтів у вигляді окремих фрагментів нігтьових пластинок, то вказується поверхня і місце (координати) виявлення);

2) вид поверхні (еластична, що має здатність до необоротної деформації і т. ін. для слідів нігтів у вигляді подряпин чи відображення рогової поверхні нігтя);

3) місце виявлення слідів нігтів на поверхні (їхні координати відносно не менш чим двох нерухомих орієнтирів). Якщо зрізуються фрагменти нігтьових пластинок, наприклад, з кожного нігтя пальців рук невпізнаного трупа, то вони повинні бути ушаквані кожен фрагмент в окремому пакеті з написом на ньому: з нігтя якого пальця і якої руки вони зрізані;

4) вид сліду (об'ємний, у вигляді заглиблених подряпин чи відображень рогової поверхні нігтя; у вигляді окремих фрагментів пластинок нігтя);

5) форма сліду нігтя (у вигляді прямих смуг, розташованих паралельно один одному – для подряпин; овальна або інша – для відображення рогової поверхні нігтя; напівмісячна, кутаєта, тощо – для окремих фрагментів нігтьових пластинок);

6) розміри сліду (загальна довжина і ширина подряпин, кількість і відстань між ними; довжина і ширина відбитка рогової поверхні нігтя; довжина і ширина фрагмента нігтьової пластинки);

7) метод виявлення (візуально при звичайному освітленні у випадку виявлення окремих фрагментів нігтьових пластинок; візуально при освітленні косопадаючими променями світла у випадку виявлення відображень рельєфу рогової поверхні нігтя тощо);

8) методи інших видів фіксації (фотографування масштабним методом; виготовлення зліпків (у виняткових випадках) з об'ємних слідів у вигляді подряпин, що мають визначене поглиблення чи об'ємних відображень рогової поверхні нігтя; вилучення предмета (об'єкта) зі слідами в оригіналі);

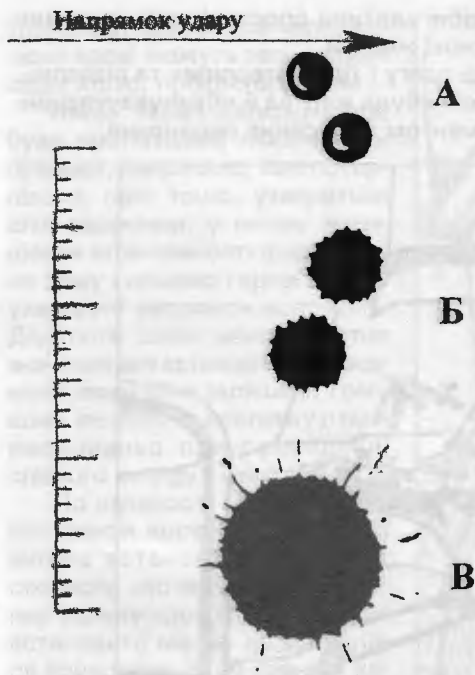
9) заходи, здійснені з метою збереження слідів, спосіб їхнього упакування.

6.6. Попереднє дослідження слідів крові людини

При огляді місця події, поряд зі слідами-відображеннями, можуть бути виявлені і так названі сліди-залишки яких-небудь речовин. До подібного роду слідів можна віднести сліди речовин, які виділюються організмом людини або є складовими компонентами, які підтримують життєдіяльність організму людини. Найчастіше на місці події можуть бути знайдені чи виявлені сліди крові, сперми, слини, сліди запаху люди тощо.

Сліди крові є важливим джерелом доказової інформації при розслідуванні таких злочинів, як убивство, розбійні напади, зґвалтування, нанесення тілесних ушкоджень, автотранспортні події тощо.

Сліди крові служать важливим матеріалом для криміналістичних і судово-медичних досліджень. Експертне дослідження цих слідів проводиться в двох напрямках. По-перше, досліджується форма слідів крові, що дозволяє вирішити ряд питань, пов'язаних з відновленням обставин події. По-друге, визначається природа виявленої речовини, устанавлюється наявність, вид, групові фактори, статева належність, регіональне поход-

Мал. 96. Кров, що падає на площину перпендикулярно, утворює бризки монетоподібної (А), зубцеподібної (Б) і променеподібної (В) форми.

ження крові, а в окремих випадках встановлюється належність крові конкретній людині. [149; 528; 529]

Поряд з цим, сліди крові, виявлені при проведенні слідчого огляду, можуть нести й іншу, не менш важливу криміналістично значиму інформацію. При проведенні попереднього дослідження з форми слідів крові і малюнку периферичного краю слідів крові, а також у залежності від характеру, форми, положення і кута нахилу поверхні, на яку падала кров, можна судити, наприклад, про висоту, з якої падала кров, про характер поранення, про положення тіла, яке губило кров (рухалося воно чи знаходилося в спокої тощо).

Сліди крові, у залежності від деталей механізму утворення, можна розділити на: сліди, утворені краплями крові, бризками, патьоками, калюжами; сліди-відбитки; помарки і мазки.

Краплі крові виникають при уповільненій кровотечі з ран і каплеподібному стіканні з предметів, насичених кров'ю. В усіх випадках краплі крові на основі закону тяжіння падають вертикально. Розмір і форма плям, утворених падаючими краплями крові, залежить від висоти падіння і кута нахилу поверхні, на яку падають краплі крові, характеру об'єкта, на який попадає кров, інтенсивності кровотечі.

Бризки, як правило, виникають із крапель, що володіють значно великою кінетичною енергією в порівнянні з кінетичною енергією вільно падаючої краплі.

Бризки крові найчастіше виникають при ураженні великих, переважно артеріальних судин. У залежності від сили тиску, струмків крові розприскується на безліч окремих крапель, що летять на різні відстані. При ураженні сонної чи підключичної артерії можна спостерігати бризки крові, викинуті до 1,5–2 метрів.

Нерідко бризки виникають у результаті ударів по скупченню крові, а також вони можуть виникнути в результаті струшування крові, що зібралася, зі знаряддя скоєння злочину, при пораненні рук у жертви, коли поранений обороняється руками.

Досліджуючи бризки крові, необхідно пам'ятати, що їхня форма залежить від сили удару і від напрямку кута падіння.

Патьоки крові мають форму струмків, що у силу тяжіння спрямовуються вниз і, переборюючи рельєф поверхні, здобувають самий різноманітний напрямок. Нижня частина патьоків буває закруглена і більш інтенсивно пофарбована.

Патьоки крові утворюються у відрізки часу, які безпосередньо слідують за моментом нанесення поранення чи від зіткнення з джерелом кровотечі, коли кров, не встигнувши всотатися чи згорнутися на поверхні, спрямовується вниз.

Мал. 97. Патьоки крові.

За положенням, формою і конфігурацією патьоків на особі й одязі жертви можна судити багато про що. Наприклад, чи не змінювалася первісна поза. У цих випадках особливо увагу варто звертати на перехресні патьоки свіжої і засохлої крові. У місцях перехрещування патьоків спостерігається розширення

струмків чи зміна їхнього напрямку. Звичайно подібні картини спостерігаються, якщо злочинець з якою-небудь метою перевертає тіло своєї жертви.

Вивчення патьоків крові на місці події при огляді одягу і тіла потерпілих та підозрюваних осіб дозволяє судити про те, у якому положенні була жертва й обвинувачуваний у відрізки часу, які безпосередньо слідує за моментом нанесення поранення.

Мал. 98. Калюжі крові на постелі і на підлозі.

Сліди у вигляді калюж крові виникають від сильної кровотечі. Величина калюжі залежить від кількості крові, що витікає з ран, а також від властивостей і якості середовища, на якій вона утворилася. На непитуючих поверхнях (фарбована підлога, асфальт, водонепроникна тканина) утворюються калюжі крові значних розмірів. На впитуючих поверхнях часто залишаються тільки невеличкі калюжі зсілої крові.

Калюжі крові сприяють виникненню додаткових слідів, що утворюються від зіткнення з нею. Поблизу калюж можуть знаходитися сліди босих ніг чи взуття, а при переїзді

транспортних засобів через калюжі крові можуть залишитися сліди коліс, протекторів шин.

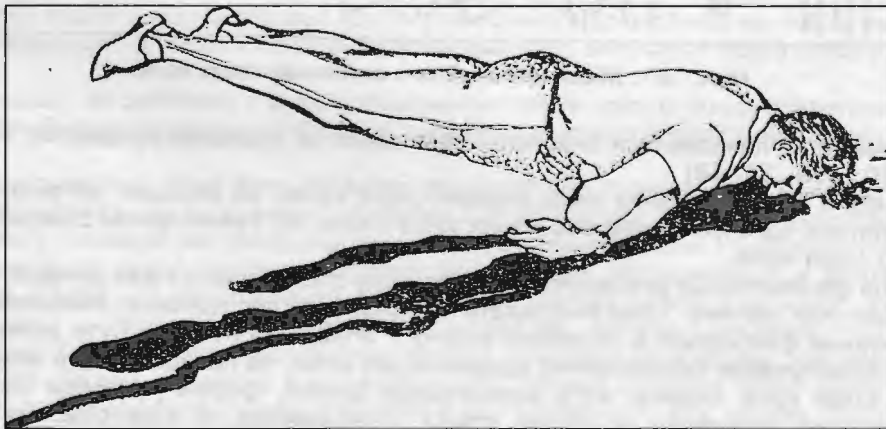
Якщо через калюжі крові буде протягнений який-небудь предмет, наприклад, тіло потерпілого, одяг тощо, утвориться слід волочиння, у якому зменшення інтенсивності фарбування сліду і кількості крові будуть указувати напрямок волочиння. Додаткові сліди мають істотне значення для встановлення предмета, яким вони залишені. Тому вони ретельно досліджуються попередньо при проведенні слідчого огляду і фіксуються.

По наявності і розташуванню калюж крові на місці події можна встановити сам факт скоєного злочину, який викликав сильну кровотечу, а також встановити місце, де трапилася кровотеча. Чіткі границі калюжі крові можуть указувати на незмінність первісного положення потерпілого.

Якщо на трупі рани, які викликають сильну кровотечу, а поруч із трупом або під ним крові немає, така негативна обставина вказує на те, що злочин було скоєно у іншій місці; а труп було перенесено на досліджуване місце.

Мал. 99. Сліди волочиння через калюжу крові.

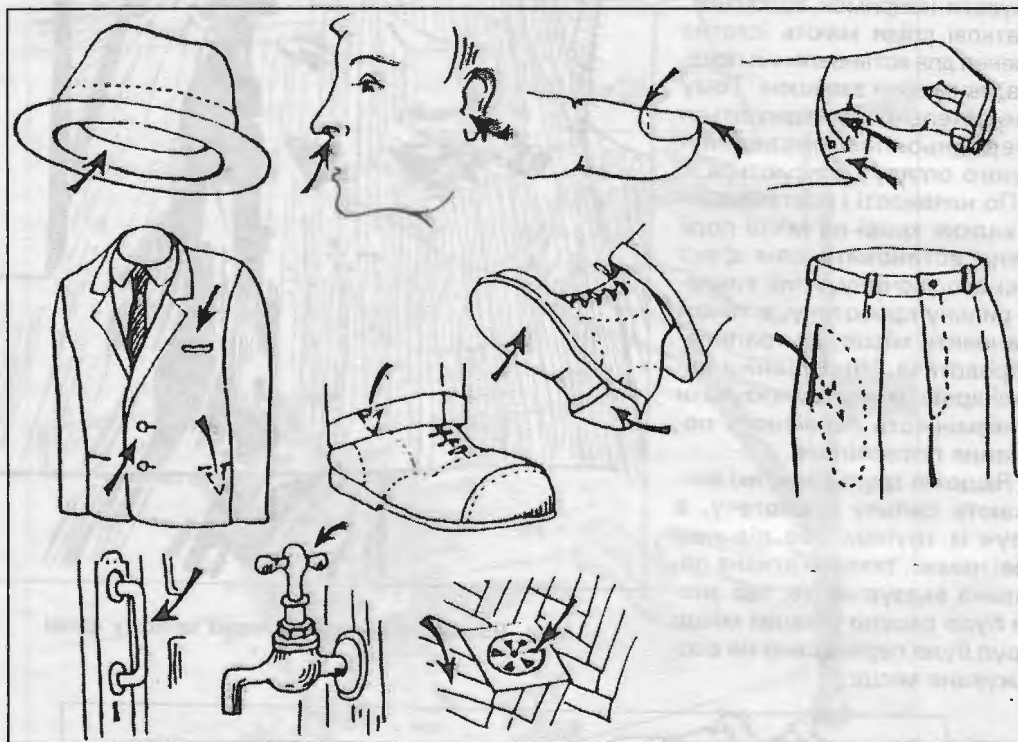
Мал. 100. Чіткі межі калюжі крові свідчать про те, що поза потерпілого не змінювалася.

Оперативні і слідчі працівники повинні знати, що в дорослій людині кров складає близько 7% ваги його тіла, однак не завжди на місці виявлення трупа може бути сильне зовнішнє виділення крові з наявних на трупі ран. Кількість виділення крові багато в

чому залежить як від місця поранення на тілі потерпілого (трупа), так і від температури зовнішнього середовища, а в деяких випадках і від пози трупа. Тому, у всіх випадках, коли на місці виявлення трупа крові виявиться незначна кількість, а передбачається, що її повинно бути більше, необхідно це питання вирішити разом зі спеціалістом в області судової медицини, який обов'язково повинен брати участь в огляді місця події.

Якщо під трупом виявлені сліди крові, то варто визначити глибину її проникнення в ґрунт, сніг тощо.

Криваві відбитки утворюються в результаті зіткнення предмета, на якому є кров, з іншим предметом. Нерідко у відбитках передаються особливості і форма слідоутворюючого предмета.

Мал. 101. Місця найчастішого виявлення слідів крові.

Мазки крові появляються внаслідок обтирання чи торкання предметів, на яких є кров. (80; 459, 35–48)

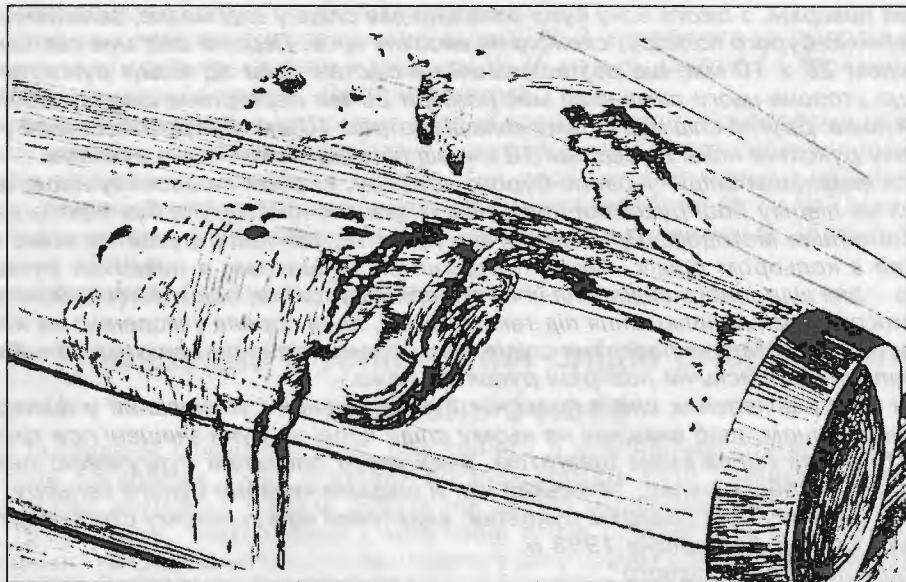
Наряду з переліченими вище видами слідів крові, на окремих об'єктах можуть утворюватися одночасно декілька різних видів слідів, які таким чином створюють комбіновані сліди крові.

Точна фіксація місця розташування і характеру слідів крові суттєво допомагає відтворенню картини злочину. Тому результати попереднього дослідження і вимірювань слідів крові людини фіксуються в протоколі слідчого огляду, де повинно бути зазначено:

1) найменування (призначення) предмета (об'єкта), на поверхні якого знайдені (виявлені) сліди крові людини, його індивідуальні ознаки, форма і розміри (якщо сліди крові виявлені, наприклад, на підлозі, стінах, стелі кімнати, то описується ця кімната);

2) вид поверхні (рівна, гладка, глянцева, матова, шорсткувата, ребриста; знаходиться під визначеним кутом до горизонталі, який вимірюється тощо);

3) місце знаходження (виявлення) слідів крові на поверхні (їхні координати відносно не менш як двох нерухомих орієнтирів; якщо на місці огляду буде виявлений трупа, то вказується місце розташування слідів крові по відношенню і до нього, як об'єкта, що передбачається слідоутворюючим);

Мал. 102. Комбіновані сліди крові на капоті автомобіля (краплі, патьоки, мазки).

- 4) кількість слідів;
- 5) розміри слідів (довжина і ширина) і розміри займаної ними площі;
- 6) форма слідів крові (монетоподібні (круглі), грушоподібні (овальні), булавоподібні, зубцеподібні тощо);
- 7) види слідів крові (краплі, бризки, патьоки, калюжі, сліди-відбитки; у вигляді рідини чи висохлої речовини, желеподібні);
- 8) особливості, виявлені в слідах крові, пса допомогою яких можна міркувати про механізм їхнього утворення (зазубреність, напрямок у патьоках тощо);
- 9) метод знаходження (виявлення) слідів (виявлені візуально при звичайному освітленні – для видимих слідів крові; виявлення з використанням спеціальних техніко-криміналістичних засобів невидимих слідів крові, у тому числі і запраних, наприклад, при освітленні ультрафіолетовими променями тощо);
- 10) види інших методів фіксації (фотографування масштабним методом; вилучення (по можливості) об'єктів зі слідами крові в оригіналі; вилучення слідів крові у вигляді зіскрібів);

11) заходи, які здійснені з метою збереження слідів, спосіб їхнього упакування.

Зразковий опис слідів крові людини в протоколі слідчого огляду може мати наступний зміст:

“...На кухонному столі було виявлено фінський ніж. Клинок ножа виготовлений із блискучого металу сірого кольору, рукоятка з полірованого дерева темно-коричневого кольору, у передній частині рукоятки є кільце овальної форми з блискучого металу жовтого кольору, задня частина рукоятки закінчується наконечником у вигляді кулі діаметром 30 мм, що виготовлений із блискучого металу жовтого кольору. Загальна довжина ножа – 250 мм, довжина клинка – 150 мм, довжина рукоятки – 100 мм, дерев'яна частина рукоятки має овальну форму розміром 25 x 20 мм, ширина кільця на рукоятці – 15 мм, а діаметр його овалу – 25 x 20 мм. Довжина обуха клинка ножа – 110 мм, товщина обуха – 4 мм, скіс обуха має довжину 40 мм, форма скосу обуха напівмісячна з заточенням. Лезо клинка гостро відточено, його довжина від вістря до підстави клинка (борідки) – 135 мм, вістря клинка підняте нагору щодо лінії леза до рівня середини бічної поверхні клинка. На відстані 10 мм від обуха на бічних поверхнях клинка ножа маються виточення (доли) довжиною 90 мм, які починаються на відстані 15 мм від кільця рукоятки. Форма виточень напівкругла, їхня ширина – 5 мм.

При ретельному огляді рукоятки ножа в променях косопадаючого світла, на її

дерев'яній поверхні, з лівого боку було виявлено два сліди у виді мазків, залишених речовиною червоно-бурого кольору, схожою на висухлу кров. Перший слід мав овальну форму розміром 25 x 10 мм, що розташований на відстані 5 мм від кільця рукоятки таким чином, що сторона цього сліда який має розміри 25 мм перекривав ширину лівого боку рукоятки ножа. Другий слід мав форму кола діаметром 10 мм і був розташований у центрі лівого боку рукоятки ножа на відстані 10 мм від початку наконечника рукоятки.

Після виявлення слідів червоно-бурого кольору, схожих на висухлу кров, що знаходилися на лівому боці рукоятки ножа, ніж із зазначеної сторони був сфотографований масштабним методом. Приймаючи до уваги те, що колір рукоятки ножа майже однаковий з кольором слідів, тільки поверхня слідів матова, а поверхня рукоятки – глянцева – для відносного виділення їх на поверхні рукоятки, освітлення здійснювалося за допомогою ламп накаливання під таким кутом, який сприяв утворенню на поверхні рукоятки блиску. Матова поверхня слідів, їхня форма, розміри і розташування відносно виділялися на блискучій поверхні рукоятки ножа.

Після опису виявлених слідів крові ніж був вилучений і упакований у фанерну коробку таким чином, щоб виявлені на ньому сліди крові не були знищені при транспортуванні. Коробка перев'язана шпагатом, кінці якого опечатані сургучевою печаткою слідчого. На коробці є напис: "Фінський ніж зі слідами червоно-бурого кольору, розташованими на лівому боці поверхні рукоятки, виявлений на кухонному столі квартири № 25 по вул. Світлій 14 березня 1998 р.

Підписи понятих і слідчого".

Якщо будуть виявлені сліди крові в приміщенні на поверхні, наприклад, підлоги, стін, стелі, дверей, тощо або на поверхні ґрунту, стовбурах дерев, огорожах тощо – на відкритій місцевості, то зразковий опис їх у протоколі слідчого огляду може мати наступний зміст:

"...На поверхні підлоги і правої стіни спальної кімнати, де був виявлений труп, знаходилися кілька слідів червоно-бурого кольору, різної форми і розмірів, схожих на висухлу кров.

Стіни кімнати пофарбовані речовиною білого кольору у вигляді крейди чи вапна. Підлога кімнати покрита лінолеумом світло-срібlistого кольору.

На правій стіні спальної кімнати було виявлено два сліди. Перший слід у вигляді патьоку булавоподібної форми з потовщенням зверху займає площу 25 x 20 см. Відстань від нижнього краю сліда до підлоги – 100 см, а від правого краю сліда до правого ближнього кута кімнати – 150 см (цей слід позначений № 1). Другий слід у вигляді патьоку розташований ліворуч від сліда № 1 і має форму струмка довжиною 20 см і шириною – 1 см. Нижня частина цього сліду більш інтенсивно пофарбована, відстань від нижньої боку сліда до підлоги – 105 см, а від його правого боку до лівого боку сліда № 1 – 5 см (це слід № 2). На підлозі в ближньому правому куті спальної кімнати на відстані 50 см від правої стіни кімнати і 30 см від стіни, у яку вмонтовані двері, що ведуть у спальну кімнату, був виявлений слід у вигляді калюжі круглої форми діаметром – 40 см (це слід № 3). Відстань від калюжі, утвореної речовиною червоно-бурого кольору, схожою на висухлу кров до голови трупа (правого вуха) – 25 см.

Сліди, виявлені на правій стіні спальної кімнати і на підлозі були сфотографовані масштабним методом. Спочатку було сфотографовано взаємне розташування слідів на правій стіні кімнати (слід № 1 і № 2), а також взаємне розташування калюжі (слід № 3), розташованої на полі і голови трупа. Після чого було сфотографовано кожен слід окремо великим планом, масштабним методом. При фотографуванні кожного сліду окремо поруч з ним прикріплювалася (розташовувалася) бирка з привласненим йому при описі відповідним умовним номером (№ 1, № 2, № 3).

Після фотографування й опису слідів їхній зміст у вигляді висухлої речовини червоно-бурого кольору було вилучено шляхом зіскобів з кожного сліду, які вмістили в окремі скляні пробірки. На кожній пробірці наклеєна бирка з написом:

1) "Речовина червоно-бурого кольору зі сліду № 1, виявленого на правій стіні спальної кімнати в квартирі № 25 по вул. Світлій 14 березня 1998р.

Підписи понятих і слідчого. Печатка слідчого."

2) "Речовина червоно-бурого кольору зі сліду № 2, виявленого на правій стіні спальної кімнати в квартирі № 25 по вул. Світлій 14 березня 1998 р.

Підписи понятих і слідчого. Печатка слідчого”.

3) “Речовина червоно-бурого кольору зі сліду № 3, виявленого на підлозі в правому ближньому куті спальної кімнати в квартирі № 25 по вул. Світлій 14 березня 1998р.

Підписи понятих і слідчого. Печатка слідчого”.

Кожна пробірка окремо загорнена в сірий аркуш паперу. Усі пробірки упаковані в картонну коробку. Коробка перев’язана шпагатом, кінці якого скріплені сургучевою печаткою слідчого. На коробці є напис: “Три пробірки з речовиною червоно-бурого кольору, виявленого на правій стіні спальної кімнати (пробірка № 1 і № 2) і на підлозі в правому ближньому куті (пробірка № 3) спальні кімнати в квартирі № 25 по вул. Світлій 14 березня 1998 р.

Підписи понятих і слідчого. Печатка слідчого”.

6.7. Попереднє дослідження слідів сперми, слини і виділень з носа

При проведенні слідчого огляду, пов’язаного зі здійсненням статевих злочинів, на тілі й одязі потерпілих, їхніх статевих органах можуть бути виявлені сліди сперми. Знайти їх при звичайних умовах освітлення значно складніше, ніж, наприклад, сліди крові. Тому пошук, знаходження і виявлення слідів сперми при проведенні їхнього попереднього дослідження бажано проводити з залученням спеціаліста в галузі судової медицини і за допомогою спеціальних приладів чи інших техніко-криміналістичних засобів. Насамперед, з цією метою використовують ультрафіолетовий освітлювач, який не змінює (не руйнує) слідів сперми в процесі їхнього виявлення.

Успіх пошуку слідів сперми багато в чому залежить також від фону, тобто від кольору тих речей чи предметів (об’єктів), на яких виявляють плями сперми. На світлих тканинах (простирадла, нижні сорочки, труси, плаття, тощо) вони мають сіруватий чи жовтуватий колір, найбільш інтенсивний в периферичних частинах. Краї таких плям часто нерівні. На темних тканинах плями сперми звичайно мають білуватий колір. Крізь них іноді проступає колір тканини.

Після підсихання сперма, що потрапила на тканину з ворсинками, наприклад, на грубошерсте сукно і т.ін., здобуває вид білувато-сіруватих часток. Ті місця тканини, на які потрапила сперма, стають жорсткуватими, як би накрохмаленими.

Якщо, наприклад, згвалтування супроводжувалося надривами незащитаної пліви, у плямах сперми може бути домішка крові. Унаслідок цього плями здобувають червонуватий чи рожево-червоний колір.

На предметах з непитуючою чи слабопитуючою поверхнею сперма утворює білувато-сіруваті, а іноді жовтуваті скоринки. На шкірі трупа плями сперми часто блищать, начебто вони покриті лаком, особливо якщо приміщення затемнене й огляд проводиться в косопадajoщих променях світла, які виходять від електричного ліхтаря чи іншого джерела світла. Свіжі плями сперми можуть випускати специфічний запах, властивий сімені біологічного походження, що чимось нагадує частково запахи білка курячих яєць.

Плями сперми можуть бути також виявлені на животі, навколо заднього проходу, між грудними залозами потерпілої. При підсиханні сперма може склеювати волосся лобкової області жіночого статевого органа.

Виявлення сперми в мазках і тампонах є доказом статевих зносин у природній чи не природній формі. Перебування сперми на тілі й одязі осіб, що не живуть статевим життям, може бути важливим доказом при розкритті обставин статевого злочину. Слідом сперми на тілі й одязі жінки, що живе статевим життям, раніше не надавали великого значення. Зараз це положення змінилося, тому що судово-медична експертиза дозволяє визначити не тільки наявність сперми, але і можливість її походження від визначених осіб за допомогою групових антигенних факторів, а в окремих випадках з використанням методів молекулярно-генетичної ідентифікації представляється можливим установавлення конкретного виділятеля. [143]

Раніше не надавали великого значення також і слідам сперми, виявленим на одязі обвинувачуваних, вважаючи, що ці сліди можуть бути не пов’язані зі статевим злочинном. В даний час і ці сліди підлягають дослідженню. Виявлення групових антигенів, не

властивих обвинувачуваному, може вказувати на домішку сперми іншої особи, що свідчить про здійснення групового статевого акта. Крім того, у слідах сперми можуть виявлятися групові антигени за рахунок піхвових виділень потерпілої, наявність яких у спермі може бути доведено спеціальним дослідженням. Ця обставина підтверджує здійснення статевого акта з жінкою визначеної групи крові.

При виявленні слідів, підозрілих на сперму, на місці події ніяких попередніх проб не застосовують. Тому на судово-медичну експертизу речових доказів необхідно направляти всі предмети зі слідами, схожими на сперму, а також предмети без видимих слідів, але на який за обставинами події можуть бути знайдені сліди сперми. [459, 48–49]

Поряд зі слідами сперми, на різних предметах і одязі, на недокурках, носових хустках і т. ін. можуть бути виявлені сліди слини, виділень з носа, а також сліди потожирових виділень організму людини. Наступне судово-медичне дослідження цих слідів дозволяє визначити групу крові їхньої особи, що залишила, а в окремих випадках і конкретну особу, а також вирішити питання – однією чи декількома особами залишені сліди. Виявлені предмети, на яких передбачається наявність слідів слини, потрібно збирати тільки пінцетом, тому що інакше на них можуть потрапити “чужі” групові антигени за рахунок потожирових виділень особи, що вилучає речові докази. Якщо, наприклад, недокурки вологі, то їх потрібно просушити, але тільки при кімнатній температурі. Якщо недокурки мають особливості, пов’язані з триманням цигарки в роті, заломом мундштука чи способом гасіння, то це повинно бути відображене в протоколі і шляхом фотографування. Кожен недокурочок поміщається в окремий пакет.

Сліди слини можуть знаходитися на ганчірках, рушниках та ін. Предметах, якими злочинець, наприклад, закривав рот жертві. Виявлення слідів слини допомагає довести використання цих предметів як кляп.

Визначене значення для встановлення автора анонімних листів можуть мати сліди слини на клапанах конвертів і поштових марках. Можливе виявлення слідів слини на посуді, використаної для питва, і навіть на залишках їжі в місцях відкуса. [459, 49]

Тому при проведенні попереднього дослідження об’єктів з метою пошуку і виявлення подібних слідів необхідно приділяти особлива увага таким предметам (об’єктам), на поверхні яких можуть найчастіше залишатися розглянуті сліди. Якщо ці сліди видимі, то вони описуються в протоколі слідчого огляду, фотографуються і вилучаються (по можливості) разом з об’єктами. У тих випадках, коли сліди невидимі, але є припущення, що вони можуть бути на цих об’єктах, описуються тільки загальні ознаки цих об’єктів, об’єкти фотографуються і вилучаються з метою наступного експертного дослідження. Експертне дослідження в подібних випадках спрямовано на пошук, знаходження чи виявлення розглянутих слідів, встановлення їхньої групової належності, а при сприятливих умовах і з метою встановлення конкретної особи, виділяти цих слідів.

У тих випадках, коли будуть виявлені предмети (об’єкти) з видимими слідами сперми, слини, виділень з носа, потожирових виділень, то результати попереднього дослідження і вимірювання фіксуються в протоколі слідчого огляду, де повинно бути зазначено:

1) найменування (призначення) предмета (об’єкта) на поверхні якого знайдені (виявлені) сліди (вказати які: сперми, слини, виділень з носа, потожирові виділення), його індивідуальні ознаки, форма і розміри (якщо сліди сперми виявлені, наприклад, на підлозі кімнати, то описується ця кімната);

2) вид поверхні предмета (глянцева, матова, пориста тощо);

3) місце виявлення слідів на поверхні предмета (їхні координати відносно не менш двох нерухомих орієнтирів);

4) кількість слідів;

5) розміри слідів (довжина і ширина);

6) форма слідів (кругла, овальна, грушоподібна тощо);

7) метод знаходження (виявлення) слідів (виявлені візуально при звичайному освітленні чи в косопадajoщих променях світла, або виявлені при освітленні ультрафіолетовими освітлювачами, тощо);

8) методи інших видів фіксації (фотографування видимих слідів масштабним методом; якщо сліди сперми, наприклад, виявлені на одязі, то місця їхнього розташування

намічаються шляхом прошивання навколо слідів нитками іншого кольору чим колір одягу, що виділяється на фоні кольору тканини одягу і ці об'єкти зі слідами вилучаються в оригіналі, якщо ж не представляється можливим вилучити об'єкт зі слідами, у такому випадку робляться зіскріби слідів, які упаковуються в пробірки);

9) заходи, які забезпечують збереження слідів, спосіб їхнього упакування.

6.8. Попереднє дослідження волосся

Волосся відіграє велику роль як носій доказової інформації. При проведенні слідчого огляду воно найчастіше виявляється в процесі розслідування таких злочинів, як убивство, зґвалтування, крадіжки, автотранспортні події. Найбільше часто волосся знаходять при огляді приміщень, де передбачається здійснення того чи іншого злочину, а також при огляді місця події, автомашин і інших транспортних засобів. Нерідко волосся виявляється на знаряддях скоєння злочину (знаряддях травми), у руках трупа, на одягу і тілі підозрюваних і потерпілих, на гребінцях, знайдених на місці подій тощо.

Значення волосся як носія доказової інформації визначається колом питань, що можуть бути вирішені судово-медичним дослідженням їх: чи є об'єкти, виявлені при огляді волосся; чи належать волосся чи людині тварині; з якої області тіла людині відбуваються волоссям; яким способом вони відділені від тіла; наявність захворювань і ушкоджень волосся; установлення змін волосся з косметичною метою; визначення можливості чи неможливості належності волоссям визначеній людині шляхом установлення розходження чи подібності з волоссям визначених осіб. Вирішенню останнього питання допомагає встановлення у волосся групових антигенів системи АВО. За допомогою вирваного волосся, при наявності голівок волосся, можливе визначення їхньої статевої належності.

Однак у практиці судово-медичної експертизи речових доказів питання встановлення походження волосся від визначеної особи часто виявляється одним з найбільш складних і таким, що важко вирішується. Суть проблеми складається в тому, що традиційні методи судово-медичного дослідження речових доказів здатні установити не тотожність волосся, а тільки визначити їхню подібність і відмінність, що порозумівається істотними обмеженнями цих методів. [639, 269–287]

Традиційні труднощі експертного дослідження волосся можуть бути переборені за допомогою використання методів молекулярно-генетического аналізу, що оперують на рівні ДНК. По-перше, оскільки у всіх клітках одного організму ДНК ідентична, для порівняльного дослідження можна використовувати волосся різного регіонального походження й у свою чергу проводити їхнє доказове порівняння з препаратами ДНК із будь-яких доступних кліток даного організму. По-друге, і це головне, ці методи, а саме полімеразна ланцюгова реакція (ПЛР) у сполученні про молекулярним типуванням аллельних варіантів поліморфних локусів ДНК дозволяє працювати з дуже малими кількостями матеріалу й одержати результати в об'єктивізованій формі, що має принципове значення для експертизи волосся. [189, 17; 510, 21–23]

У багатьох випадках виявлення волосся на місці проведення слідчого огляду не представляє особливих утруднень, однак, для цього вимагається велика акуратність і цілеспрямованість дій. Під час пошуку волосся необхідно використовувати добре освітлення і лупу із широким полем зору.

Усі підозрілі об'єкти, що мають подібність з волоссям, вилучають пінцетом з гумовими наконечниками (стерильними), щоб не пошкодити їх. Вилучені об'єкти поміщають у паперові пакети. Волосся, виявлене в різних місцях, обов'язково поміщають в окремі пакети, на яких роблять написи, з якого саме місця вони вилучені. Не слід задовольнятися знаходженням одного-двох волосин, необхідно збирати можливо більше їхнє число з кожного місця. Невелике число волосся, направлених на експертне дослідження, значно обмежує його можливості, робить висновки експерта недостатньо конкретними, особливо при вирішенні головного питання експертизи – про ідентичність волосся.

Результати попереднього дослідження і вимірювань слідів у вигляді волосся людини фіксуються в протоколі слідчого огляду, де повинне бути зазначено:

1) найменування (призначення) предмета (об'єкта) на поверхні якого виявлено во-

лосся, його індивідуальні ознаки, форма і розміри (якщо волосся виявлено у визначеному місці кімнати – описується дана кімната);

2) вид поверхні предмета (чиста; забруднена червоно-бурою речовиною, схожою на висохлу кров, тощо);

3) місце виявлення волосся на поверхні предмета (об'єкта) і його координати;

4) кількість виявленого волосся (якщо волосся одиничні – їхнє точне число; пучок чи пасмо);

5) вид відділення волосся від тіла (зрізані; вирвані з голівками коренів тощо);

6) колір волосся (якщо його можна встановити);

7) розміри волосся (довжина);

8) метод виявлення (візуально при звичайному освітленні або при освітленні косопадаючими променями світла; із застосуванням лупи тощо);

9) методи інших видів фіксації (фотографування масштабним методом; вилучення волосся окремо або вилучення волосся з об'єктом, наприклад, знаряддям нанесення тілесних ушкоджень, на поверхні якого виявлено волосся, що прилипло за допомогою висохлої речовини червоно-бурого кольору, схожого на кров);

10) заходи, які забезпечують збереження волосся, спосіб їхнього упакування.

6.9. Попереднє дослідження слідів запаху людини

Криміналістичним дослідженням слідів запаху людини займається одорологія – наука про природу і механізм утворення запахів, про способи їхнього розпізнавання і використання. Одорологія в криміналістиці уявляє собою систему науково розроблених методів і технічних засобів виявлення, вилучення, збереження й експертного дослідження слідів запаху людини з метою наступного їхнього використання для вирішення ідентифікаційних задач у процесі розслідування і розкриття злочинів. [551; 552, 277–290] Науковими основами криміналістичної одорології є сучасні досягнення науки про запахи, похідні від досліджень в області хімії, біології, фізіології, біоніки, кінології та ін. Природничих наук. Виявлення таких важливих властивостей запаху людини, як індивідуальність і відносна стійкість, дозволило вченим розробити спочатку теоретичні основи криміналістичної одорології, а потім і методику практичної реалізації науки про запахи людини відносно до задач розслідування злочинів.

Запахові слідоутворення відбуваються практично безупинно і продовжуються доти, поки існує джерело запаху й умови його формування.

Індивідуальність запаху, що виходить від людини, визначена генетично. Експерименти, проведені англійським ученим Калмуном, показали, що індивідуальність запаху людини не залежить ні від його харчування, ні від одягу, що він носить.

Дані вітчизняних і закордонних криміналістів і кінологів, що застосовують метод криміналістичної одорології в практичній діяльності, свідчать, що в непровітрюваних, закритих приміщеннях запахові сліди зберігаються на слідоносіях з високою адсорбційною (поглинаючою) здатністю до декількох років.

Крім того, встановлено, що, застосовуючи відповідні методи і засоби, можна знайти, вилучити, закріпити і тривалий час зберігати молекули запаху людини без змін їхніх властивостей.

Як фонові запахи, так і запахи різних осіб не змішуються і не утворюють у результаті цього новий запах.

У залежності від способів вилучення і фіксації запахів криміналістичну одорологію розділяють на кінологічну одорологію й інструментальну одорологію.

У кінологічній одорології як аналізатор запаху використовується орган нюху службової собаки.

В інструментальній одорології як аналізатори застосовуються фізико-хімічні прилади, здатні виділяти спектр пахучих речовин, реєструвати його у вигляді ольфактограм і детектувати з високою чутливістю окремі компоненти запаху.

Службові собаки досить точно роблять вибірку людей за пробами пахучих речовин з повітря приміщень, навіть якщо ці пахучі речовини знаходилися в приміщенні 10–15 хвилин. Наявність у приміщенні запахів інших осіб не робить істотного впливу на вибірку конкретної особи. Пахучі речовини людини в повітрі приміщень зберігаються

тривалий час. Короткочасні провітрювання приміщень не роблять істотного впливу на їхню збереженість.

Основними питаннями, які розробляються криміналістичної одорологією є: 1) групова й індивідуальна ідентифікація слідів запаху людини; 2) групова й індивідуальна ідентифікація різних речовин, пов'язаних з розслідуванням злочином.

Головними, найбільш актуальними, важливими й істотними для практики боротьби зі злочинністю є питання ідентифікації людини за запахом.

На жаль, через відсутність технічної бази вирішувати ці питання в криміналістичних підрозділах повсюдно поки не можна. В Україні такі можливості поки є тільки в криміналістичних одорологічних лабораторіях УМВС Вінницької і Житомирської областей.

У нашій країні розробкою технічної бази для проведення даних досліджень займаються науково-дослідні центри аналітичного приладобудування. В даний час такі роботи здійснюються на кафедрі криміналістики Української академії внутрішніх справ. Співробітники кафедри разом зі співробітниками Інституту напівпровідників і Інституту кібернетики АН України, а також Науково-криміналістичного центра і Науково-дослідного інституту МВС Росії проводять пошукові дослідження, розробляючи технічні засоби і методи діагностики слідів запаху. [50, 9]

Оскільки запах людини недоступний візуальному і нюховому сприйняттю дослідника, то можливий лише його пошук об'єктів-носіїв, у якості яких, як свідчать узагальнені судово-слідчої практики і дослідження в цій галузі знань, можуть виступати:

1) знаряддя скоєння злочину; об'єкти злочинного зазіхання та ін. Об'єкти, що знаходилися в короткочасному (до 30 хв) контакті з ідентифікованою особою і які зберігають його запахи протягом декількох годин або (більш 30 хв), що контактували з ним і зберегли його запах не більш двох з половиною діб;

2) особисті речі (ношений одяг, взуття – спеціальними дослідженнями встановлено, що нове взуття вже після добового носіння перетворюється в джерело індивідуального запаху господаря; недокурки сигарет; предмети туалету тощо) ідентифікованої людини, можуть зберігати його запах кілька місяців;

3) повітря закритого приміщення, що займає площу до 20 м², у якому ідентифікована особа знаходилася не менше 15–20 хв, – зберігає її запах до 4 годин;

4) сліди взуття (босих ніг) ідентифікованої особи зберігають запах до 10 годин, а в зимових умовах до доби;

5) кров і потожирові виділення організму людини, у тому числі в сухих слідах, що висохнули без гнильних змін частки тіла ідентифікованої особи, зрізи нігтів, волосся і засохли виділення, що зберігають запах даної особи протягом десятків років.

У зазначених вище випадках мова йде про збереження запаху ідентифікованої особи при перебуванні ймовірних об'єктів-носіїв у нормальних умовах, відхилення від яких істотно впливають на тривалість збереження запаху. Так, наприклад, наявність вітру й опадів значно їх скорочує, а консервація їхніх об'єктів-носіїв – продовжує.

Саме тому основні особливості збирання запаху людини полягають в пошуку його ймовірних об'єктів-носіїв і надійної консервації останніх (або запаху з них). При цьому наявність на них індивідуального запаху ідентифікованої особи тільки передбачається. Вибираючи джерело запаху, варто пам'ятати, що краще впитують і довше зберігають запах людини воняні тканини, взуття, головні убори, дерев'яні предмети, вологий ґрунт, сміг, трава, а гірше – гладенькі поверхні, кмі'янистий ґрунт, асфальтні покриття, металеві вироби.

Сутність вилучення запаху людини складається в передбачуваній адсорбції з ймовірних його об'єктів-носіїв уніфікованими запахоносіями. У якості таких із найбільше доступних і цілком таких, які відповідають, як показали спеціальні дослідження, пропонуваним вимогам можуть бути рекомендовані стандартизовані (10–15 см) шматки байки чи фланелі (АУТ) і активні гранульовані вугілля (АУ). Останні володіють більшою високою адсорбційною здатністю, що ефективно у відношенні "старих" об'єктів-носіїв запаху, але разом з тим, і вимагають для запобігання адсорбції запаху дослідника й інших сторонніх запахів особливої обережності і кваліфікованих дій.

Усі маніпуляції по вилученню слідів запаху здійснюються стерильними технічними засобами: адсорбентами, гумовими рукавичками, пінцетом, корнцангами чи іншими пристосуваннями для утримання ємкостей, ножицями, скляними ємкостями, шматком

фольги (поліетилену), липкою стрічкою та іншими пристосуваннями. Відповідні технічні засоби попередньо стерилізуються.

При пошуку запахових слідів, як і інших мікрослідів, першорядне значення для визначення їхньої локалізації має значення знання наступних моментів: мотивів злочину і механізму його здійснення; послідовності розвитку подій; шляхів приходу злочинця на місце здійснення злочину і відходу з нього; дій і пересування злочинця на місці здійснення злочину; яких предметів (об'єктів) він міг торкатися; якими знаряддями скоєно злочин; чи залишилися на місці події особисті речі злочинця, які саме.

Насамперед необхідно ретельно оглянути місце події з метою виявлення місць, де міг знаходитися злочинець, і предметів, яких він міг торкатися.

Огляд місця події (як і інші невідкладні слідчі дії, у процесі яких здійснюється пошук і вилучення матеріальних слідів злочину) проводиться за загальними правилами, передбаченими законом і розробленими слідчою тактикою, з урахуванням особливостей, характерних для кожної категорії розслідуваних злочинів, і специфіки конкретних задач пошуку мікрослідів, до яких відносяться і сліди запаху. Першорядним є створення умов, при яких може бути забезпечена максимальна збереженість запахових слідів, що, у першу чергу, припускає:

1) обмеження числа учасників огляду особами, без яких ця дія може втратити процесуальне значення або виявитися малоефективною;

2) дотримання правил поведінки і пересування, що виключають руйнування слідів чи їхнє забруднення сторонніми пахучими речовинами (учасники огляду повинні знаходитися в суворо відведеному місці, пересуваючись тільки з дозволу слідчого або іншого керівника огляду, не курити і якщо огляд провадиться в приміщенні, не створювати протягів).

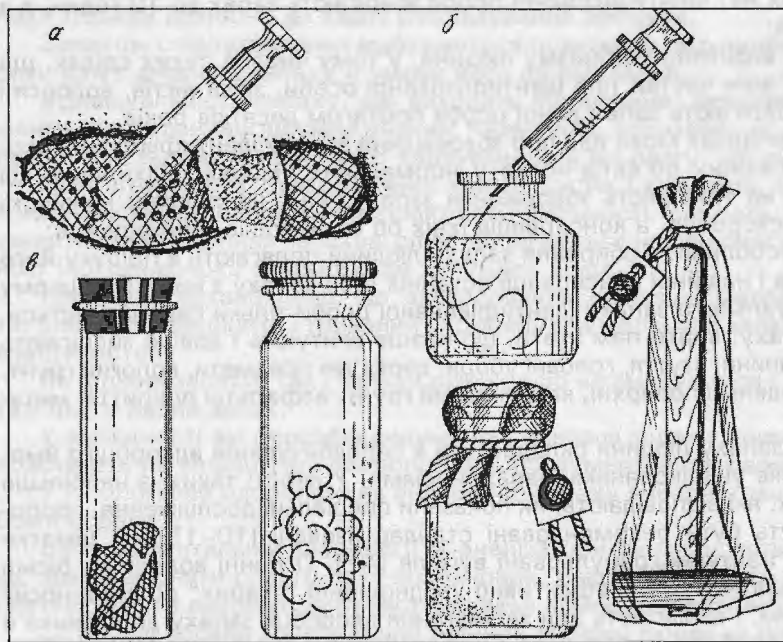
Збереження в недоторканності слідів і об'єктів-носіїв запахів є найважливішим чинником. Сучасна техніко-криміналістична база криміналістичної одорології дозволяє ефективно використовувати і малопомітні (і навіть невидимі) сліди, наприклад, сліди незначної прим'ятості трави, розмазані сліди пальців рук, сліди слини, крові, потожирових та ін. Виділень організму людини і т.ін. Тому до консервації одорологічної інформації і застосування службово-пошукової собаки необхідно уникати дотику до об'єктів

огляду. Всі учасники огляду (по можливості) повинні перебувати за межами місця події.

Пошук і вилучення запахових слідів повинні передувати роботі з іншими слідами і речовими доказами. Для участі в пошуку і вилученні слідів запаху необхідно залучати спеціаліста, що має навички роботи з мікрослідами (трасолог, одоролог, кінолог тощо).

Виявлення, вилучення і консервацію запахових слідів необхідно проводити негайно по приїзду на місце події.

Вилучення запахових слідів повинно провадитися так, щоб не

Мал. 103. Вилучення слідів запаху: а) відбір запаху за допомогою шприца; б) вміщення повітря з молекулами запаху в скляну банку; в) способи упаковки джерел запаху.

пошкодити інші матеріальні сліди злочину (особливо це відноситься до слідів рук, утворених у результаті нашарування потожирових виділень організму людини, а також і інших мікрослідів тощо).

Найбільше значення у якості джерела запахової інформації мають сліди рук і ніг людини, а також особисті, як правило, ношені речі.

Особливу увагу необхідно звертати на такі джерела запаху людини, як кров, сперма, слина, виділення з носа та ін. Виділення, пов'язані з фізіологічною діяльністю організму людини.

У тих випадках, коли будуть виявлені предмети (об'єкти), на поверхні яких є видимі сліди-носії запаху людини або об'єкти, на яких передбачається наявність слідів запаху людини й вони вилучаються (консервуються) або з їхньої поверхні адсорбуються запах людини, то результати попереднього дослідження фіксуються в протоколі слідчого огляду, де повинно бути зазначене наступне:

1) найменування (призначення) предмета (об'єкта), на поверхні якого виявлені видимі або передбачається наявність слідів-носіїв запаху людини (якщо виявлені сліди-носії запаху людини і вони помітні при звичайних умовах освітлення, указується їхнє найменування: червоно-бура речовина, схожа на кров (висохла чи у вигляді рідини); речовина сірого кольору, схожа на висохлі виділення з носа, сперму чи слину; слабовидимі сліди рук людини тощо), його індивідуальні ознаки, форма і розміри;

2) вид поверхні предмета, на якому виявлені сліди-носії запаху людини (глянцева, матова, пориста, чиста, забруднена тощо);

3) місце виявлення слідів-носіїв запаху людини на поверхні предмета (об'єкта) – (якщо сліди будуть видимі чи слабовидимі, то вказуються їхні координати відносно не менш двох орієнтирів, розташованих постійно);

4) кількість видимих чи слабовидимих слідів;

5) розміри слідів;

6) форма слідів;

7) метод знаходження (виявлення) слідів (виявлені візуально видимі сліди при звичайному освітленні або в косопадаючих променях світла – слабовидимі; виявлені невидимі з використанням ультрафіолетового освітлення тощо);

8) методи інших видів фіксації (фотографування предметів (об'єктів) з невидимими слідами масштабним методом або фотографування видимих слідів-носіїв запаху людини на поверхні предметів (об'єктів) масштабним методом; вилучення предметів (об'єктів) з передбачуваною наявністю на них невидимих слідів запаху людини і консервація їх у скляній банці; вилучення слідів запаху шляхом забору повітря безпосередньо з поверхні сліду-носія запаху людини за допомогою, наприклад, шприца з наступною його консервацією в скляній банці; вилучення видимих слідів-носіїв запаху людини з поверхні громіздких предметів (об'єктів) шляхом зіскрібів тощо);

9) заходи, які забезпечують збереження слідів запаху людини, спосіб їхнього упакування.

6.10. Попереднє дослідження слідів у вигляді кала і сечі

Нерідко на місці події виявляють сліди, що є результатом фізіологічної життєдіяльності організму людини у вигляді калу і сечі, що можуть належати як потерпілому, так і злочинцю. Випорожнення людського організму у вигляді калу і сечі досить рідко є предметом судово-медичного дослідження. У той же час, як свідчать матеріали судово-слідчої практики, вони можуть мати визначене доказове значення і в окремих випадках використовуватися як носії доказової інформації.

Так, наприклад, за допомогою слідів у вигляді калу можна судити про те, яку їжу приймала особу по наявності її неперетравлених залишків у калі, про наявність у калі визначеного виду глистів або їхніх яєць. У калі можуть бути виявлені патологічні складові частини і домішки крові людини через різні захворювань як внутрішнього характеру, так і захворювань зовнішніх органів у результаті якого під час випорожнення виділяється кров і попадає в кал. За допомогою слідів калу можна визначити час дефекації, а звідси і відносний час здійснення злочину. І нарешті, за слідами калу можна визначити групову належність по системі ABO(H) його виділителя. [459, 50]

Відносно використання слідів у вигляді калу як у сучасних працях з судової медицини, так і з криміналістики не приділяється відповідна увага таким можливостям цих слідів, за допомогою яких можливо категорично ідентифікувати особу, що залишила подібні сліди, як ідентифікація особи за допомогою кишкової палички. Цьому питанню вперше було приділено увагу одним із піонерів української криміналістики професором Генном Ервіном Юліусовичом, який працював з 1925 по 1937 роки завідуючим біологічним відділом Одеського інституту науково-судової експертизи і займався розробкою проблеми у зв'язку з ідентифікацією особи за допомогою кишкової палички, яка може міститися у слідах калу. В результаті цих досліджень у 1928 р. Він опублікував працю присвячену питанням ідентифікації особи за допомогою кишкової палички [100].

В цій праці вперше у вітчизняній і зарубіжній криміналістичній і судово-експертній практиці було піднято питання про можливість ідентифікації особи за допомогою кишкової палички, яка може знаходитися в таких слідах, як кал людини, які нерідко злочинцями залишалися на місці скоєння злочину.

Бактеріологічне дослідження кала, – як зазначав Е. Ю. Ген, – до того часу використовувалося в судовій практиці, головним чином, з метою ідентифікації кала по знаходженню в ньому різних хвороботворних збудників – тифу, дизентерії та інших.

Кишкочисельній паличці, як звичайному кишковому організму, людини і тварин не приділялася належна увага, хоча вона за аглютинацією різних штамів виявляла сувору індивідуальність, аглютинуючи тільки так звану гомологічну сироваткою, тобто сироваткою, виготовленою із даного штаму.

Аглютинуючі сироватки, які були виготовлені із одного штаму кишкової палички якої-небудь людини, могли аглютинувати і всі інші штами кишкової палички, які були виділені із кишечника того ж суб'єкта або в крайньому разі, більшість із них, залишаючись цілком недіючими у відношенні культур кишкових паличок, виділених у інших осіб.

Нерідко в слідчій практиці зустрічалися випадки, коли в силу тих чи інших причин злочинці залишали свої фекальні маси на місці скоєння злочину, і в таких випадках ідентифікація кала могла бути використана з метою ідентифікації особи злочинця.

Часто залишення фекальних мас злочинцями могло бути розглянуто як вираження глузування над потерпілими і як знак зневаги до слідчих, який підкреслював думку злочинців про те, що вони не будуть знайдені ніколи. Крім того, часто відчуття страху могло викликати у злочинців дефекацію на місці скоєння злочину. Нарешті, серед злочинців існувало повір'я, що їх не можна буде виявити, якщо вони будуть залишати щонебудь "своє" на місці скоєння злочину. Калові маси могли бути виявлені на ліжку, на підвіконні, на столі, на стільці та в інших місцях.

Таким чином, проведене Е. Ю. Генном дослідження відносно використання слідів у вигляді калових мас людини в якості речових доказів дало можливість йому визнати, що індивідуальні властивості кишкової палички за її аглютинабельністю могли давати можливість досить точної ідентифікації особи, і що така ідентифікація була можлива не тільки при дослідженні свіжого калу, але й того, що пролежало деякий час.

Про можливість використання кишкової палички з метою ідентифікації особи, теорію про що було вперше обґрунтовано Е.Ю. Генном, було підтверджено ін. Вітчизняними мікробіологами. Вони, наприклад, підкреслювали, що кишкова паличка може володіти надто різко вираженою індивідуальністю. Це проявлялося як в реакції аглютинації, так і в відношенні її до бактеріофагу і в ступені антагоністичної спроможності [414, 305].

Тому при виявленні калу і проведенні його попереднього дослідження результати необхідно фіксувати в протоколі слідчого огляду, де повинне бути зазначено:

- 1) місце виявлення калу (указується вид поверхні: піщаний ґрунт, чорнозем, асфальт, бетонне покриття, дерев'яна підлога тощо);
- 2) вид поверхні, на якій виявлено кал (гладенька невпитуюча, пориста впитуюча, пухка тощо);
- 3) місце виявлення слідів у вигляді калу (їхні координати відносно не менш двох постійних орієнтирів);
- 4) кількість слідів калу (якщо є поруч слід сечі, те описується їх взаєморозположення);
- 5) розміри слідів;

6) форма слідів (круглої, овальної форми у вигляді однорідної маси або у вигляді частин циліндричної форми визначеного діаметра і довжини);

7) колір калу (ясно-жовтий, темно-коричневий тощо);

8) консистенція (густота) калу (рідка консистенція, середньої густоти або у вигляді збитих густих частин, тощо);

9) метод виявлення слідів калу;

10) методи інших видів фіксації (фотографування масштабним методом; вилучення предметів, на поверхні яких було виявлено кал разом з останнім; вилучення калу з виявленої поверхні і вміщення його в скляний посуд);

11) заходи, які забезпечують збереження слідів калу, спосіб їхнього упакування.

У судово-медичних лабораторіях може досліджуватися і сеча, як носій визначеної доказової інформації про особу видільника. Сучасні методи аналізу в окремих випадках дозволяють вирішити питання про те, наприклад, чи належить вона вагітній жінці чи жінці, яка за сім-десять днів до того, як була узята на аналіз її сеча, зробила аборт. У сечі також можуть бути виявлені різні патологічні складові частини, наприклад, білок, кров, цукор, гонококи і т.ін. Сеча, як і інші виділення організму людини, містить групові антигени системи АВО(Н), що відповідають їх групі крові. Однак ступінь виділення їх із сечею в різних людей неоднакова. У більшості людей групові антигени в сечі добре виражені і легко виявляються, хоча зустрічаються випадки слабкої виразності їхніх антигенів, при яких визначення групи сечі затруднено. З огляду на це, необхідно у всіх випадках в якості контролю по можливості направляти на судово-медичну експертизу речових доказів сечу осіб, від яких підозрюється походження слідів сечі, виявлених на місці події. Слідчий повинний мати на увазі, що кількість матеріалу, необхідного для судово-медичного дослідження, залежить від інтенсивності слідів сечі і від давнини їхнього утворення. З насичених слідів сечі давниною кілька тижнів для досягнення позитивного результату при проведенні судово-медичного дослідження досить 10–15 мг речовини сечі з виявленого сліду (плями). Для одержання позитивного результату при судово-медичному дослідженні старих слідів сечі (один рік і більше) потрібно 30–40 мг досліджуваної висохлої речовини зі сліду сечі.

Сліди (плями) сечі на різних предметах і тканині можуть мати різне забарвлення (від блідо- до яскраво-жовтої чи жовтої з червонуватим відтінком). При огляді місця події варто звертати увагу на кількість, яка виявляється в тому чи іншому місці рідини, схожої на сечу, і її колір, що повинний бути зазначений потім при її описі в протоколі слідчого огляду, [459, 50; 622, 253–254]

Результати попереднього дослідження слідів сечі фіксуються в протоколі слідчого огляду, де повинно бути зазначене те ж, що фіксується і рекомендовано вище у випадку виявлення слідів, схожих на кров. При цьому додатково повинні бути описані питання, що стосуються кольору сечі і її кількості, якщо вона буде виявлена у виді рідини.

Такі основні і найбільш розповсюджені види слідів людини, що можуть бути виявлені при проведенні слідчого огляду і коло основних питань, яким повинно бути приділено увага при фіксації цих слідів вербальним методом. Необхідно також відзначити, що всі розглянуті вище сліди людини (за винятком слідів взуття) є безпосередніми слідами людини, тому що за допомогою цих слідів представляється можливість ідентифікувати конкретну людину, що залишила їх. Всі інші сліди, що виявляються при проведенні слідчого огляду, є опосередкованими слідами людини, тому що переважна більшість слідів на місці здійснення злочину й в інших місцях не можуть утворитися інакше, як за допомогою або з волі людини. Однак за допомогою опосередкованих слідів людини не можна відразу визначити і вказати на конкретну особу (за допомогою) якої були залишені ці сліди. Для цього необхідно додатково одержати проміжний ланцюжок доказової інформації. І довжина цього проміжного ланцюжка багато в чому залежить від виду опосередкованих слідів людини. Так, наприклад, щоб довести, що сліди взуття, виявлені на місці події, залишені конкретною людиною, необхідно використовувати результати дослідження потожирових виділень, наявних усередині взуття чи результати одорологічного дослідження запаху людини. До опосередкованих слідів людини можна віднести сліди транспортних засобів; сліди, пов'язані зі зломом чи з протискуванням вогнепальної зброї; та інші види слідів, що можуть бути виявлені при проведенні слідчого огляду й утворені за допомогою чи з волі людини.

6.11. Попереднє дослідження слідів біологічного походження, що мають відношення до організму людини, з метою підготовки їх до подальшого судово-медичного молекулярно-генетичного експертного дослідження

Встановлення за допомогою слідів крові (а також і слідів інших речовин біологічного походження, що є частками організму людини, у яких є клітки ДНК (дезоксирибонуклеїнова кислота), яка відіграє найважливішу біологічну роль, зберігаючи і передаючи в спадщину індивідуальні ознаки і властивості організму), виявлених на місці події, конкретної людини здійснюється за допомогою метода генетичної ідентифікації [5, 235] чи, як його ще називають інші криміналісти, генотипоскопічного аналізу. [306, 195–199] У судовій медицині цей метод називають ще: ДНК-генотипоскопія, геномна дактилоскопія чи “ДНК – відбитками пальців”. [529, 10] За допомогою цього методу, названого за рубежом генетичною “дактилоскопією”, можна однозначно встановити джерело походження як крові, так і інших об’єктів біологічного походження і які мають відношення до організму людини, від конкретної особи.

Наприкінці 1987 р. Британський кримінальний суд вперше у світовій історії прийняв а якості доказів генетичне “посвідчення особи”.

Встановлення можливості походження крові від конкретної особи має велике значення для розслідування і розкриття злочинів. Вирішення цього питання ґрунтується переважно на спадкоємному антигенному і ферментному поліморфізмі організму людини. Основними носіями спадкоємної інформації є молекули дезоксирибонуклеїнової кислоти (ДНК), що представляють собою речовину в хромосомах, яка зберігає генетичний код людини. У молекулах ДНК “записані” спадкоємні ознаки, що визначають біологічну будову кожної людини, їхньої характеристики, що передаються з покоління в покоління.

ДНК – це свого роду гігантська молекула, що знаходиться в ядрах людських кліток у формі 46 окремих ниток, кожна з яких згорнута в клубок, названий хромосомою. ДНК складена в подвійну спіраль, схожу на скручені мотузкові сходи, бічні сторони якої складаються з цукрів і фосфатів. Їх щільно з’єднують поперечини, названі парами основ, оскільки вони складаються з двох хімічних сполук азотистих основ.

Кожна з основ представляє букву в генетичному коді. Трибуквенні “слова”, що нуклеотиди (органічні речовини, що грають важливу роль в обміні речовин в організмі людини) утворюють послідовно уздовж кожної сторони “сходів”, це інструкції для клітки про те, як збирати амінокислоти і білки, необхідні для життєдіяльності їхнього власника. Кожна повна “пропозиція” у ДНК – це ген, відокремлений сегмент її нитки, що відповідальний за організацію синтезу специфічного білка, наприклад, для очей, м’язів, кісток.

Уздовж молекули ДНК розташовуються послідовності основ, що повторюються кілька разів. Ці послідовності розташовані в так званих інтронах – частинах генів, які не несуть корисної інформації. Складаються вони з нуклеотидів, що повторюються від 3 до 30 разів і розподілені по довжині всієї ДНК. У людини можна знайти однакову послідовність нуклеотидів, повторену 10 разів в одному місці, потім 20 разів в іншому, потім 30 разів у третьому. В іншого суб’єкта ці послідовності будуть складатися з іншого числа нуклеотидів і займуть інші ділянки. [306, 195–196]

Таким чином вчені знайшли, що в ДНК є індивідуальні ділянки, які служать як би особистим знаком людини, тобто вони неповторні, у різних людей вони різні.

Одна з таких ділянок була виділена в Англії А. Джеффресом з колегами, у результаті чого вони відкрили в генів молекули ДНК одну повторювану особливість, унікальну для кожної людини. У результаті цього А. Джеффрес запропонував використовувати відбитки ДНК для ідентифікації особи. Дослідження, проведені в лабораторії генетики колишнього Всесоюзного наукового центра психічного здоров’я АМН СРСР і інших лабораторіях світу, показали, що повних збігів не буває. Перевірялися ділянки ДНК, взяті з клітин людей, що не мали відношення один до одного, і близьких родичів: у всіх випадках окремі ділянки ДНК були різними. І в той же час у тієї самої людини у всіх

клітках будь-яких його органів – мозку, серця, легень, крові, шкіри – ці ділянки ДНК абсолютно однакові.

Це значить, що людина може постаріти, вік, хвороби і життєві стреси змінять її фігуру й обличчя, але кожна клітка організму, починаючи з внутрішньоутробного періоду і до самої смерті буде зберігати свій, строго незмінний вид індивідуальних елементів ДНК. Ймовірність того, що генетичний відбиток чи індивідуальний код ДНК у двох людей випадково збіжиться, нижче однієї 30-мільярдної.

Отже, індивідуальні ділянки ДНК можуть стати безпомилковим маркером, що дозволяє відрізнити одну людини від іншої: досить мати для цього краплю крові, сперми, невеликий шматочок шкіри чи голівку волосся. [143; 510; 528]

У деяких ситуаціях відбиток ДНК може виявитися єдиним засобом, що дозволяє установаити особу. Адже відомі випадки, коли злочинцю вдавалося змінити візерунок на пальцях рук шляхом, наприклад, трансплантації на них шматочків шкіри з інших ділянок тіла. А спадкоємну інформацію в клітках ні стерти, і змінити неможливо.

Перевага генетичного методу ідентифікації в порівнянні з всіма іншими методами складається ще й у тім, що для його застосування не обов'язково мати чіткі, наприклад, відбитки слідів пальців рук чи проби крові. Оскільки ДНК є присутнім у кожній живій клітці людського організму, її можна витягти з будь-якого зразка людської тканини чи рідини. Західні спеціалісти вважають, якщо навіть підозрюваний діяв на місці скоєння злочину в рукавичках і не залишив слідів власної крові або слідів пальців рук у вигляді нашарування на поверхні визначених об'єктів потожирових виділень організму людини, то його все рівно можна буде пізнати, знайшовши, наприклад, найменші сліди шкірних покривів чи голівки волосся на одязі жертви чи поблизу від місця скоєння злочину.

Метод генетичної дактилоскопії за кордоном широко застосовується з метою розслідування злочинів.

Перше генетичне дослідження зі справи про убивство в Росії було проведено в 1988 р. [306, 198]

Тепер розглянутий метод ідентифікаційної експертизи, що називається – судово-медична молекулярно-генетична експертиза, – став доступним і в нашій країні.

В Україні дослідження подібного роду проводять у Головному бюро судово-медичної експертизи України і Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України – м. Київ, Одеському обласному бюро судово-медичної експертизи, Полтавському обласному бюро судово-медичної експертизи, а також в останній час почали проводити в Донецькому обласному бюро судово-медичної експертизи. В Одеському обласному бюро судово-медичної експертизи молекулярно-генетична експертиза проводиться з листопада 1992 р. Під керівництвом начальника Бюро кандидата медичних наук, доцента Кривди Г. Ф. разом із завідувачем відділом генної інженерії Одеського селекційно-генетичного інституту УААН доктором біологічних наук, професором, академіком Сиволап Ю. М. і на базі цього інституту.

З метою підвищення ефективності ідентифікації слідів біологічного походження, які мають відношення до організму людини, як речових доказів та створення умов для використання сучасних методів досліджень (ДНК-технологій) при проведенні судово-медичних експертиз та на виконання розпорядження Одеської обласної адміністрації від 5 травня 1998 р. № 367/А–98, наказом начальника управління охорони здоров'я Одеської обласної державної адміністрації від 6 травня 1998 р. за № 134 було створено при Одеському обласному бюро судово-медичної експертизи Центр судово-медичних молекулярно-генетичних експертиз.

За термін спільної роботи спеціалістів з судової медицини Одеського бюро судово-медичної експертизи і відділу генної інженерії Одеського селекційно-генетичного інституту УААН, в Центрі судово-медичних молекулярно-генетичних експертиз на базі Одеському обласному бюро судово-медичної експертизи, за постановами судово-слідчих органів 17 областей України (за станом на кінець 2002 р.), проведено 255 судово-медичних молекулярно-генетичних експертиз, в т.ч. 177 судово-медичних молекулярно-генетичних досліджень було проведено відносно речових доказів з кримінальних справ, а решта 78 – з цивільних справ з метою встановлення батьківства. Про якість роботи і тієї допомоги, яку надають результати цієї експертизи при розслідуванні тяжких злочинів проти особи, свідчать листи і відгуки в періодичній пресі.

Так, наприклад, при розслідуванні убивства, сполученого зі згвалтуванням малолітньої Большакової Є. М., скоєного в 1997 р. На території Дніпропетровської області, тільки завдяки висновку судово-медичної молекулярно-генетичної експертизи був викритий і притягнутий до кримінальної відповідальності злочинець, який скоїв цей тяжкий злочин. [691]

Незважаючи на те, що розглянута експертиза є дуже дорогою у матеріальному змісті і затрачується багато часу на одержання результатів одного дослідження (максимум 6 експертиз на місяць може провести один експерт [439, 39]), висновки цієї експертизи, що сприяють проведенню успішного розслідування і розкриття тяжких злочинів проти особи, окупляться завжди зі сторицею.

Судово-медичні експерти Одеського обласного бюро судово-медичної експертизи, що працюють з біологічними об'єктами, які підлягають дослідженню методами судово-медичної молекулярно-генетичної експертизи, висловлюють наступні рекомендації для слідчих при роботі на місці події з подібними об'єктами з метою їх вилучення і збереження:

1) пошук, знаходження, виявлення, фіксацію і вилучення слідів біологічного походження, які будуть направлені на судово-медичне молекулярно-генетичне дослідження обов'язково проводити з залученням спеціаліста в області судової медицини;

2) бажано, якщо є можливість, сліди біологічного походження вилучати цілком з об'єктом-носієм, не піддаючи ці сліди впливу високих температур, прямих сонячних променів, сильних реагентів тощо;

3) найкраще сліди біологічного походження зберігати при низьких температурах в умовах холодильника;

4) у випадку вилучення вологих слідів біологічного походження оптимальним варіантом є просушування цих слідів в умовах холодильної чи морозильної камери (ДНК у таких випадках практично не руйнується);

5) категорично забороняється вилучення біологічних слідів шляхом змивів, крім змивів за допомогою фізіологічних розчинів чи дистильованою водою (руйнується ДНК), якщо не можна вилучити об'єкт цілим, краще робити зіскріб розглянутих слідів;

6) вилучені об'єкти в оперативному порядку разом зі зразками повинні бути направлені на експертне дослідження.

Взагалі, умови пошуку, відбору й збереження біологічного матеріалу мають велике значення для успішного проведення судово-медичної молекулярно-генетичної експертизи.

Робота з метою пошуку, знаходження, виявлення і фіксації об'єктів біологічного походження на місці події обов'язково повинна проводитися за участю спеціаліста в області судової медицини.

Якщо сліди будуть знайдені чи виявлені не на громіздких предметах (зброя скоєння злочину, одяг тощо), то вилучення подібних об'єктів здійснюється цілком. У тих випадках, коли предмет не має великої матеріальної цінності і піддається обробці, а також громіздких предметах, від них відрізується ділянка з передбачуваними слідами біологічного походження. Якщо об'єкт-носії слідів біологічного походження знаходиться у вологих умовах, його висушують при кімнатній температурі без доступу прямих сонячних променів (можливе використання вентилятора без підігріву).

Якщо предмети з біологічними слідами уявляють матеріальну цінність, громіздкі за обсягом чи не піддаються обробці (кам'яні сходинок чи підлога, кузов автомашини тощо), зі слідів можна робити зіскріби чи змиви.

Зіскріби здійснюються таким чином, щоб вилучити плями біологічного походження з мінімальною домішкою об'єкта-носія. Отримані мікрочастки поміщають в паперовий конверт і упаковуються в поліетиленовий пакет. Ні в якому разі не можна заклеювати конверт з використанням слини. Якщо не можна зробити зіскріб, то плями вилучають за допомогою фільтрувального паперу, змоченого фізіологічним розчином чи дистильованою водою. Фільтрувальний папір висушують при кімнатній температурі на чашці Петрі без впливу прямих сонячних променів і упаковують в поліетиленові пакети. Зберігання допустиме при кімнатній температурі.

При виявленні біологічного матеріалу (крові) на снігу вилучають його з мінімальною кількістю снігу у чашки Петрі на стерильну марлю, складену в чотири шари. Після танення снігу марлю, просочену кров'ю, висушують при кімнатній температурі й упаковують в поліетиленовий пакет з послідуочим зберіганням при кімнатній температурі.

Плями крові на землі вилучають з мінімальною кількістю ґрунту в поліетиленовий пакет і негайно відправляють в судово-експертну установу, тому що тривале збереження подібної суміші може негативно позначитися на стані крові.

При наявності людини, ідентифікація якої буде здійснюватися з використанням можливостей ДНК типувальних, проводиться відбір зразків рідкої крові обсягом не менше 0,5 мл шляхом відбору з ліктьової вени в одноразову пробірку, яка містить антикоагулянт 2,1 М розчин цитрату натрію чи 5 М ЕДТА (у розрахунку 1/10 обсягу крові) і зберігають при температурі +4° С.

При відсутності антикоагулянта свіжу кров в кількості не менше 0,5 мл поміщають на стерильну марлю, складену в чотири шари, чи фільтрувальний папір, потім висушують при кімнатній температурі на чашці Петрі без дії прямих сонячних променів з послідувальною упаковкою в поліетиленовий пакет. Висушена на марлі чи фільтрувальному папері кров з метою одержання препарату ДНК краще зсілої крові. Зберігають при кімнатній температурі.

Аналогічно проводиться відбір зразків трупної крові, яка береться з порожнини серця чи великих судин, поміщається на стерильну марлю, складену в чотири шари, висушується, упаковується і зберігається при кімнатній температурі.

Відбір зразків слини здійснюється в кількості 2–3 мл в центрифужну пробірку і піддається центрифугуванню, після чого надосадову рідину виливають на стерильну марлю, складену в чотири шари, висушують в аналогічних умовах, описаних вище, упаковують в поліетиленові пакети і зберігають при кімнатній температурі.

У залежності від обставин згвалтування плями сперми виявляються: а) на одязі потерпілої, у т. ч. і верхньому; б) на тілі потерпілої, у т. ч. у піхві, на шкірі в області статевих органів, у задньому проході, у ротовій порожнині; в) на місці події; г) на одязі підозрюваних. Плями з передбачуваною наявністю сперми на речах потерпілої вирізують і поміщають між двома предметними стеклами, які фіксують липкою стрічкою і упаковують в поліетиленовий пакет.

Тампони зі стерильної марлі з умістом піхви, ротової порожнини чи заднього проходу висушують при кімнатній температурі, поміщають між двома предметними стеклами й упаковують в поліетиленовий пакет.

Мазки-відбитки з голівки статевого члена підозрюваного чи піхви потерпілої не фіксуються і не забарвлюються, щоб мінімально зменшити деградацію ДНК, їх зберігають при температурі +4° С.

Відбір органів і тканин у вигляді кісток здійснюється у випадках, коли відсутня можливість аналізувати інші тканини. З метою ДНК аналізу використовуються "свіжі" кістки або добре висушені, губчастої структури. Труднощі при виділенні ДНК виникають при аналізі кісток, які знаходилися під впливом різних зовнішніх агресивних чи відносно агресивних реагентів, наприклад, після піддання їх впливу високих температур, знаходження тривалий час у воді чи вологій землі.

Відбір м'язових тканин здійснюється методом "відбитка". З цієї метою, з глибини розрізу м'яза шляхом промокування робили "відбиток" крові і тканевого вмісту на стерильну марлю, складену в чотири шари. Марлю висушують на чашці Петрі при кімнатній температурі, упаковують в поліетиленовий пакет і зберігають при температурі +4° С. Іншим методом відбору м'язової тканини може бути приготування препарату з глибини шарів м'язової тканини. Препарат упаковують в поліетиленовий пакет і зберігають при температурі -20° С.

З метою ДНК-типуння може відбиратися і волосся у випадку присутності в нього голівки і піхвових оболонок. Волосся, яке має перераховані утворення, як правило, буває вирваним. Волосся, яке випало, має залишки волосної піхви тільки в області кореневої частини стовбура волосся, голівка такого волосся буває ороговілою і сухою, що затрудняє виділення ДНК. Волосся стрижені або відділені іншим механічним способом від кореневої частини не може бути об'єктом судово-медичної молекулярно-генетичної експертизи, тому що не містить голівки і піхвових оболонок – носіїв ДНК.

Волосся із волоссяною голівкою і піхвовою оболонкою висушують на чашці Петрі при кімнатній температурі, упаковують в паперовий конверт, а потім в поліетиленовий пакет і зберігають при кімнатній температурі.

Такі основні вимоги відносно пошуку, знаходження, виявлення і фіксації об'єктів-

носіїв доказової інформації біологічного походження, які в послідуєчому будуть направлятися на судово-медичне молекулярно-генетичне дослідження з метою ідентифікації особи, яка залишала подібні сліди.

Таким чином велике значення для одержання якісних результатів за допомогою судово-медичної молекулярно-генетичної експертизи відіграють умови вилучення і збереження об'єктів-носіїв речових доказів біологічного походження. На цю можливість можуть негативно впливати наступні фактори: деградація макромолекул ДНК під впливом клітинних ферментів і таких факторів зовнішнього середовища як температура, вологість, а також тривалість збереження експертних зразків, вплив продуктів життєдіяльності мікроорганізмів. Особливістю об'єктів виявлених у зв'язку зі скоєнням злочинів може бути їхня значна деградація, контамінація іншими біологічними об'єктами чи речовинами, інгібуєчими полімеразну ланцюгову реакцію (ПЛР). Деградація ДНК може бути пов'язана з дією нуклеаз мікробіологічного походження чи механічним ушкодженням. Фіксація об'єктів біологічного походження за допомогою, наприклад, таких розчинів, як 4% формалін також приводить до порушення полімерності молекули. Істотною проблемою може бути модифікація ДНК під впливом УФ-випромінювання чи хімічних реакцій. Можлива контамінація ДНК аналізованого об'єкта чужорідною ДНК, елементами об'єкта-носія. Недостатня кількість ДНК у зразках може також негативно позначитися на результатах аналізу.

Теоретично, невеликі кількості деградованої ДНК можуть бути відомі за умови, що існує інтактний ланцюг ДНК, що містить послідовність-мішень для ампліфікації. Наприклад, у світовій практиці здійснено ПЛР-аналіз ДНК із сигаретних недокурків 15-літньої давнини, слідів слини на конверті, залишкових кліток під нігтями, із фінгерпринтів, залишених на шкіряній ручці валізи, олівці, ключі від автомобіля, слухавці, ручці персональної шафки.

Необхідно відмітити, що всі ті об'єкти на яких можуть бути знайдені чи виявлені сліди біологічного походження на місці події вилучаються, упаковуються і скріпляються підписами понятих, слідчого і спеціаліста в установленому кримінально-процесуальним законом порядку і загальному для всіх речових доказів, які підлягають вилученню і фіксації. А описана вище робота з висушування і зберігання цих об'єктів здійснюється уже в лабораторних умовах бюро судово-медичної експертизи зразу ж після вилучення зазначених об'єктів, і після того як слідчий винесе постанову про призначення судово-медичної молекулярно-генетичної експертизи, яка носить підготовчий характер до проведення призначеної судової експертизи.

ПОПЕРЕДНЄ ДОСЛІДЖЕННЯ

ОПОСЕРЕДКОВАНИХ СЛІДІВ ЛЮДИНИ І ОКРЕМИХ ОБ'ЄКТІВ-НОСІЇВ ДОКАЗОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ З МЕТОЮ ВЕРБАЛЬНОЇ ФІКСАЦІЇ

7.1. Попереднє дослідження слідів транспортних засобів

Транспортні засоби при взаємодії з навколишнім середовищем утворюють різні матеріальні зміни, і насамперед сліди шин. [595; 596]

Розглянуті сліди виникають у різних умовах і тому можуть бути джерелами інформації про самі транспортні засоби, а також про деякі обставини, що підлягають з'ясуванню при розслідуванні злочинів, пов'язаних з цими транспортними засобами. Найбільш істотними передумовами утворення слідів шин є властивості слідосприймаючого об'єкта (ділянки дороги чи поверхня ґрунту тощо), стан коліс і транспортного засобу.

Властивостями слідосприймаючої поверхні обумовлене виникнення поверхневих і об'ємних слідів шин. Поверхневі сліди шин залишаються на твердому дорожньому покритті, що від впливу коліс не дає залишкової деформації. Ці сліди найчастіше утворюються в результаті нашарування на слідосприймаючу поверхню часток сторонніх речовин, які знаходяться на виступаючих елементах протектора (пил, бруд, мастила тощо), чи часток гуми, що відокремлюються від шини.

Виникнення об'ємних слідів шин пов'язано з наявністю залишкової деформації опорної поверхні чи відбувається в результаті формування часток якої-небудь речовини при впливі на неї контактною поверхнею шин.

У залежності від стану коліс у момент слідоутворення розрізняють сліди кочення і сліди ковзання. Сліди ковзання утворюються при повному блокуванні коліс у процесі гальмування чи їх пробуксовка, а сліди кочення – внаслідок поступального-обертального руху коліс по опорній поверхні. Процес слідоутворення сполучений з визначеною деформацією об'ємних слідів, що, однак, практично не перешкоджає встановленню моделей шин і їхнього ототожнення за допомогою слідів.

Криміналістичне значення слідів шин визначається обсягом і цінністю інформації, отриманої при огляді їх на місці виявлення й у результаті спеціального (експертного) дослідження, а також характером розслідуваної події, до якої причетний транспортний засіб.

Перелічити коло злочинів, при розслідуванні яких як докази можуть бути використані сліди шин, досить складно. Тому можна лише рекомендувати, щоб при огляді місця тієї чи іншої події з урахуванням конкретних обставин була на увазі можлива причетність транспортного засобу до цієї події, приймалися міри до виявлення, фіксації, вилучення слідів шин і наступному їхньому використанню як джерела доказової інформації.

Сліди шин можуть бути використані для встановлення різних обставин розслідуваної події, з числа яких доцільно виділити дві основні групи:

- 1) обставини, що відносяться безпосередньо до транспортного засобу;
- 2) обставини, що характеризують механізм події. [595, 6–8]

До обставин першої групи відносять сам факт "причетності" транспортного засобу до розслідуваної події, а також сукупність ознак, що можуть бути встановлені за допомогою слідів шин і використані для визначення групової належності транспортного засобу і надалі його ототожнення.

Необхідність виявлення перерахованих обставин (ознак) виникає в зв'язку з розслідуванням будь-яких злочинів, якщо при цьому повинно бути встановлено транспортний засіб. При розслідуванні дорожньо-транспортних подій і злочинів, при здійсненні яких транспортний засіб використовувався як знаряддя здійснення злочину (убивства чи нанесення тілесних ушкоджень), повинні бути встановлені обставини, що характеризують механізм цієї події. До них, зокрема, відносяться наступні: напрямок і режим руху транспортного засобу (чи мало місце гальмування, швидкість до гальмування), місце

зіткнення чи наїзду, взаєморозташування потертілого і транспортного засобу в момент наїзду транспортних засобів чи коли вони зштовхнулися. З'ясування механізму події має важливе значення для правильного визначення його характеру (нещасливий випадок, злочинне порушення правил руху тощо).

Сліди шин є джерелом інформації про ознаки транспортних засобів, що у них відображаються. До цих ознак відносяться:

- 1) технічні характеристики (дані) транспортного засобу і його шин, а також інші ознаки, на підставі яких встановлюється групова належність цих об'єктів;
- 2) ознаки, що індивідуалізують шини і можуть бути використані для їхньої ідентифікації.

Належність транспортних засобів до визначеної стандартної групи визначається на основі таких технічних даних, як величина колії і база, кількість коліс і осей.

У слідах шин відображаються також ознаки, сукупність яких дозволяє ідентифікувати конкретну шину. Ці ознаки виникають у процесі експлуатації і ремонту шин і уявляють собою різні ушкодження і дефекти на біговій доріжці, зокрема тріщини і викришування гуми на виступаючих елементах малюнка протектора; ділянки без рельєфного малюнка, що утворилися в результаті відриву (відшарування) частини протекторної гуми від внутрішнього (брєкерного) шару; окремі ділянки шини зі зношеним малюнком протектора (так називані лисини): латки, накладені при ремонті тощо.

Ділянки слідів шин з відображенням названих ознак повинні бути не тільки описані в протоколі огляду, але й сфотографовані масштабним методом. Крім того, поверхневі сліди необхідно скопіювати на слідокопіювальну плівку, а з об'ємних – виготовити зліпки.

При проведенні попереднього дослідження слідів шин слідчий і спеціаліст, який надає йому допомогу на місці виявлення слідів, повинні прагнути установити максимум ознак, що дозволить до мінімуму звузити групу, до якої може бути віднесено транспортний засіб, який підлягає розшуку.

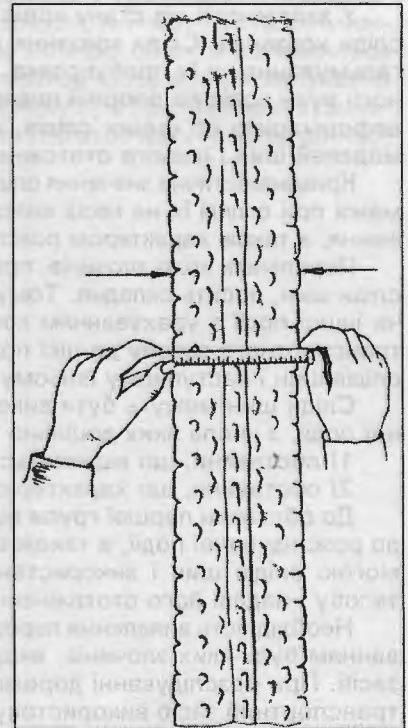
Модель шини визначається за будовою малюнка, який відобразився в сліді протектора і по ширині його бігової доріжки.

Будова малюнка протектора характеризується конфігурацією і розмірами складових його елементів, їхньою кількістю, положенням на біговій доріжці і відносно один одного.

Ширину бігової доріжки шини встановлюють шляхом виміру ширини сліду.

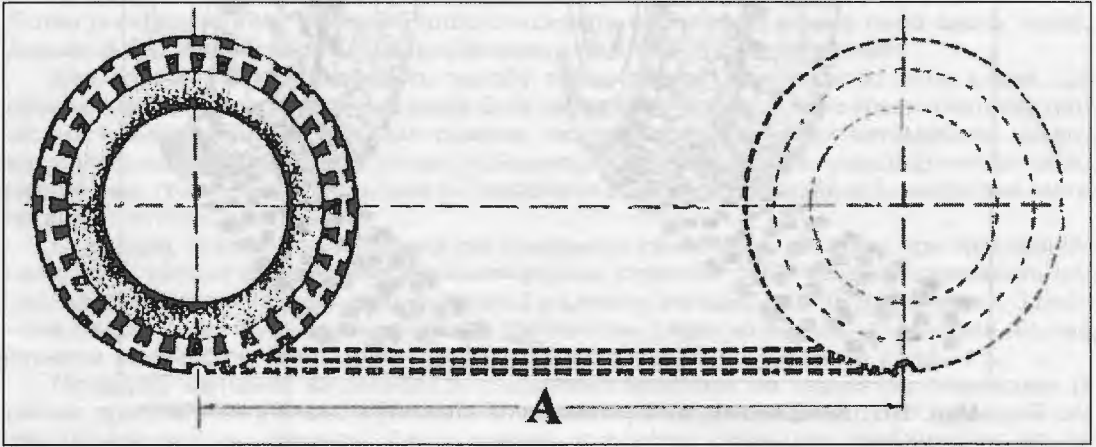
Однією з ознак шини, яка може бути встановлена за допомогою її сліду, є зовнішній діаметр шини. Для цього необхідно знайти в сліді два однакових відображення однієї і тієї ж особливості шини (наприклад, тріщини, викришування і т.ін.) чи два пофарбованих відбитки тієї ж самої ділянки бігової доріжки (наприклад, відбитки, утворені в результаті зафарбування ділянки шини при переїзді якої-небудь плями) і виміряти відстань між ними. Установивши довжину окружності шини, за допомогою відомої формули можна обчислити її зовнішній діаметр.

Крім зазначених технічних характеристик (ознак), що є обов'язковими, шини можуть мати й інші ознаки, зокрема порушення елементів малюнка протектора, шипи протиковзання, ступінь зношеності малюнка протектора, наявність речовин, винесених з місця події, помітні дефекти бігової доріжки. Відносно шин, які знаходяться на спарених колесах, варто назвати і такі ознаки, як предмет, затиснутий між ними (наприклад, невеликий камінь чи шматок цегли). Про цю ознаку можна судити за наявністю між суміжними границями слідів спарених шин ділянки, ширина якої збільшена, а контур близький до овалу.

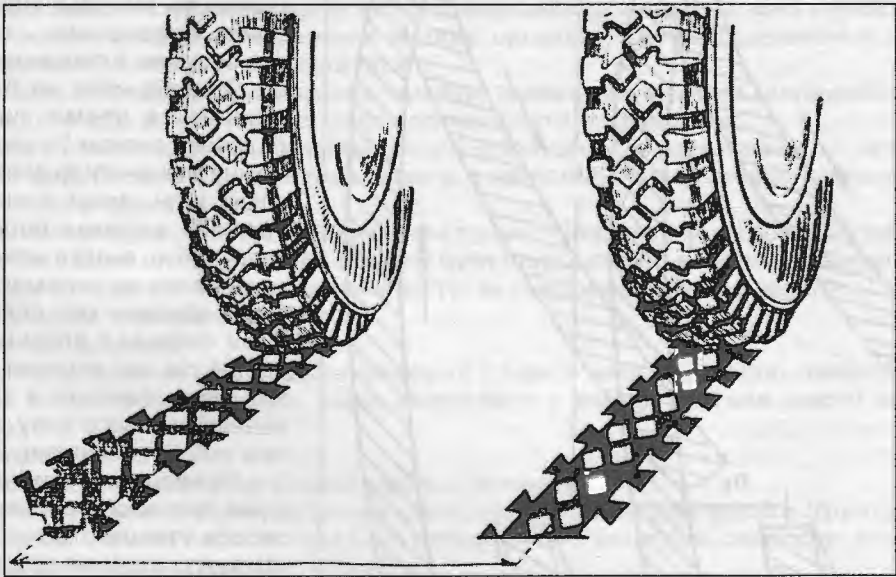
Мал. 104. Вимірювання ширини бігової доріжки шини.

До ознак ходової частини транспортного засобу відносяться: колія, база транспортного засобу і кількість коліс (осей) транспортного засобу, що також можна визначити за допомогою слідів шин.

Мал. 105. Вимірювання довжини окружності колеса.

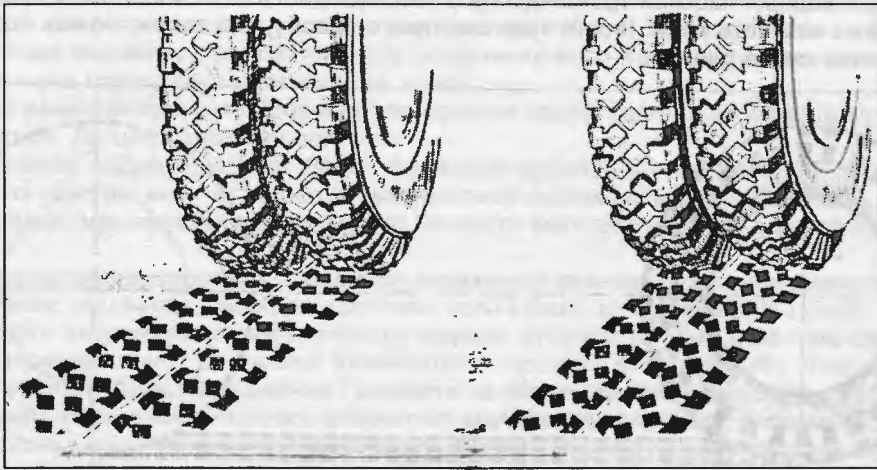
A – відстань між зображеннями однієї і тієї ж ознаки протектора шини.

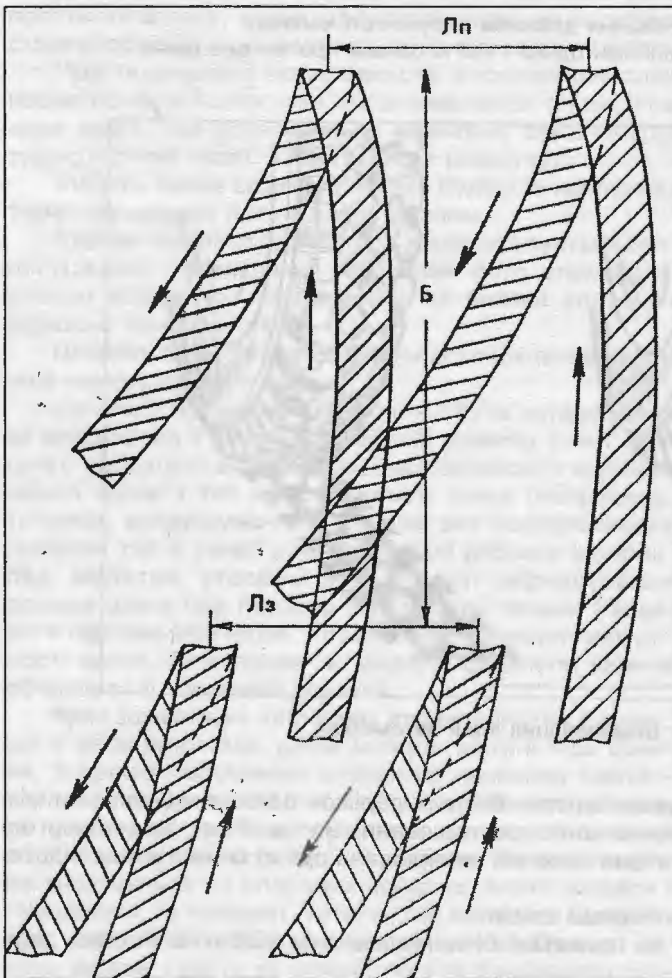
Мал. 106. Вимірювання колії автомобіля.

Колія – це відстань між середніми лініями бігових доріжок одинарних коліс чи між середніми лініями проміжків спарених коліс, розташованих на одній осі. За допомогою слідів коліс колія може бути визначена шляхом вимірювань однієї із наступних відстаней:

- між відповідними середніми лініями слідів;
- між однойменними (лівими чи правими) бічними межами відбитків бігових доріжок шин одинарних коліс;
- між середніми лініями відбитків бігових доріжок шин внутрішнього і зовнішнього колеса, розташованих на протилежних кінцях осі.

Мал. 107. Вимірювання колії автомобіля зі спареними задніми колесами.

Мал. 108. Визначення бази автомобіля за допомогою слідів розвороту з використанням заднього ходу: Лп – лінія передньої осі (колія передніх коліс); Лз – лінія задньої осі; Б – база автомобіля.

База транспортного засобу – це відстань між його передньою і задньою осями. У тривісних транспортних засобах базу вважають відстані між передньою і середньою, а також між задньою і середньою осями. У довідниках ця база позначається двома числами, з'єднаних знаком "плюс". Базу можна визначити за допомогою слідів шин, якщо в них відображено взаємне положення осей, тобто, якщо є можливість встановити за допомогою цих слідів відстань між осями. Такими слідами є сліди шин, утворені під час стоянки (зупинки), при розвороті з застосуванням заднього ходу, а також при пробуксовуванні коліс.

На місці стоянки (навіть не дуже тривалої) транспортного засобу утворюються сліди, що фіксують взаємне розташування коліс на осях, а значить і самих осей.

При розвороті з застосуванням заднього ходу для руху в зворотному напрямку водій зупиняє автомобіль мінімум двічі. Оскільки при цьому напрямок руху щоразу змінюється, границі (кінці) слідів передніх і задніх коліс, що утворилися

при кожній зупинці, не руйнуються і можуть бути використані для визначення бази.

База визначається в таким чином. Середини слідів – вм'ятин (таловин), ділянок, обмежених частками бруду, що упали з коліс, – чи кінці (границі) слідів коліс, розташованих на одній осі, з'єднують прямими лініями, що будуть відповідати положенню осей. Потім із середини лінії передніх коліс опускають перпендикуляр на лінію задніх коліс. Довжина перпендикуляра і буде дорівнювати базі транспортного засобу.

Кількість коліс транспортного засобу визначається за кількістю їхніх слідів. Це положення без усяких виключень може бути застосовно тільки до двох-трьох- і чотирьохколісних транспортних засобів: мотоциклів, мотоколясок, легкових автомобілів, мікроавтобусів, вантажівам малої вантажопідйомності. Відносно інших транспортних засобів, наприклад, трьох- чи двохосьових зі спареними колісьми на задній осі, необхідно мати на виду наступні обставини.

По-перше, сліди коліс середньої осі тривісного автомобіля, утворені при прямолінійному русі, цілком руйнуються колісьми задньої (третьої) осі, і тому про наявність середньої осі (а значить і про кількість коліс) у даному випадку судити неможливо. Зазначена ознака може бути встановлена за допомогою слідів коліс, що утворилися під час стоянки автомобіля чи при розвороті його з застосуванням заднього ходу.

По-друге, вантажні автомобілі зі спареними колісьми на задній осі тимчасово (з різних причин) можуть експлуатуватися з неповним комплектом, тобто на задній осі два колеса замість чотирьох. Таким чином, при огляді слідів шин необхідно не тільки установити їхню кількість, але і визначити, чи не утворені вони транспортним засобом з неповним комплектом коліс. При вирішенні цього питання варто враховувати величину колії передніх і задніх коліс. Колія передніх і задніх коліс збігається у вантажних автомобілів підвищеної прохідності, що на задній осі мають одинарні колеса. Якщо на автомобілі замість спарених задніх коліс встановлені одинарні, їх колії не збігаються.

Такі основні ознаки транспортних засобів, що можуть бути встановлені за допомогою слідів шин, виявлених на місці події.

При фіксації слідів транспортних засобів, залишених шинами (автомобіль, мотоцикл, велосипед), у протоколі слідчого огляду варто відображати:

1) вид і стан поверхні, на якій виявлені сліди шин (асфальтоване чи бетоноване покриття дороги (вулиці); ґрунтова дорога; глинистий, чорноземний, піщаний ґрунт; ґрунт вологий, сухий тощо);

2) місцезнаходження слідів шин на ділянці прямолінійного руху, на повороті, на проїзній частині, на узбіччі (виявлені сліди повинні бути прив'язані до наявних орієнтирів на цій ділянці або їх орієнтують за сторонами світу, як і напрямком ділянки дороги чи вулиці);

3) вид слідів (поверхневі, об'ємні);

4) кількість слідів;

5) співвідношення між слідами передніх і задніх коліс (повністю перекриті сліди передніх коліс чи частина цих слідів збереглася у вигляді смужки (варто вказати її ширину);

6) розмір колії;

7) ширина відображення бігової доріжки протектора;

8) максимальна глибина об'ємних слідів відносно поверхні дороги (ґрунту);

9) будова малюнка протектора (що складається з квадратів, звивистих ліній і т.ін.) і розміри його повторюваних елементів;

10) форма, розміри і розташування відбитків індивідуальних особливостей поверхні шин (наявність тріщини, латок, вибоїни, стертих ділянок тощо);

11) довжина сліду одного повного обороту колеса (визначається по одній з повторюваних індивідуальних особливостей);

12) довжина сліду гальмування, радіус повороту;

13) ознаки, що характеризують напрямок руху;

14) частини (деталі), а також речовини, що відокремилися від того чи іншого транспортного засобу, їхнє розташування відносно слідів коліс транспортного засобу або інших орієнтирів;

15) методи інших видів фіксації (фотозйомка сліду протектора шини протягом довжини, рівному одному обороту колеса, масштабним методом; виготовлення гіпсового зліпка з об'ємних слідів шин; перекопіювання поверхневих слідів шин на липку стрічку тощо);

16) заходи, які застосовані з метою збереження слідів, спосіб їхнього упакування. При визначенні напрямку руху транспортного засобу необхідно враховувати наступне:

1) у слідах шин підвищеної прохідності вершини кутів малюнка, як правило, спрямовані убік, протилежний напрямку руху;

2) у випадках переїзду забрудненої місцевості, калюж тощо, напрямок руху транспортного засобу визначається за слідами, залишеними забрудненими шинами;

3) витягнуті кінці крапель рідини, оливи, що стікають із транспортного засобу, при його русі звернені убік руху;

4) кінці зламаних при їхньому переїзді транспортним засобом гілок, ціпків, соломин звернені (зрушені) убік руху;

5) кут сходження слідів на поворотах менше кута їхньої розбіжності;

6) дно сліду іноді складається з уступів, положисті сторони яких звернені у бік руху;

7) біля слідів у пилу утворюються валики, що складають зі слідом гострий кут, вершина якого спрямована убік руху;

8) шматочки ґрунту переміщуються колісьми убік, протилежний напрямку руху;

9) трава пригладжується колісьми, що буксують, убік, зворотний напрямку руху;

10) трава, пригладжена гальмуючими (ковзними) колісьми убік напрямку руху;

11) біля втиснених у ґрунт транспортним засобом каменів утворюється зазор з боку, що відповідає напрямку руху. [583, 141–154; 662, 93–95]

Зразковий опис слідів шин транспортних засобів у протоколі слідчого огляду може мати наступний зміст:

“...На 120 км автотраси Одеса – Київ, яка прокладена у напрямку з півдня на північ, на її правому узбіччі (якщо дивитися на північ), на ділянці, де був виявлений труп, на відстані 50 м від кілометрового стовпчика з покажчиком “120” і на відстані 1 м від бордюру були виявлені виразні об’ємні сліди шин транспортного засобу. Поверхня узбіччя посипана шаром жовтого піску, волога. Сліди шин складаються з двох паралельних бігових доріжок і спостерігаються на ділянці узбіччя довжиною 25 м (до цієї ділянки і після неї узбіччя посипано дрібним щебенем). Труп людини було виявлено на правому узбіччі, на відстані 45 м від кілометрового стовпчика з покажчиком “120” до його правого вуха й у 3 м від правої бігової доріжки, залишеної шинами транспортного засобу, до носка правої ноги трупа. Ширина кожної бігової доріжки дорівнює 165 мм. Максимальна глибина слідів 30 мм. Розмір колії передніх і задніх коліс однаковий і дорівнює 140 см. У слідах відобразився малюнок протектора шин, який складається з боків доріжки із прямокутних выступів розміром 15 x 30 мм і розташованих на відстані один від одного 15 мм. Велика сторона цих прямокутників розташована перпендикулярно осьовій лінії бігової доріжки. У середині сліду шин малюнок протектора відобразився у вигляді ромбів з розміром сторін – 30 мм і розташованих у три ряди, відстані між сторонами ромбів – 15 мм. На окремих ділянках слідів добре виражені сходинки, положисті сторони яких звернені на північ. На одній з ділянок правої бігової доріжки є втиснений камінчик, біля якого з південної сторони утворився зазор. На лівій біговій доріжці виявлено повторювана особливість у вигляді відсутності частини одного з прямокутних елементів малюнка протектора, розміром 15 x 15 мм і відображеного з правої сторони цієї бігової доріжки. Відстань між сусідніми аналогічними особливостями – 230 см. Усі виміри здійснювалися за допомогою металевої рулетки довжиною 10 м і лінійки з міліметровими розподілами довжиною 30 см.

Виявлені сліди шин транспортного засобу були сфотографовані масштабними методом на відстані, рівній одному обороту колеса – 230 см фотоапаратом “Київ-16” з об’єктивом “Геліос-44” при витримці 1/60 і діафрагмі 8 на фотоплівку “Фото-65” при природному освітленні в ясну сонячну погоду. Після опису сліду з нього було виготовлено гіпсовий зліпок (на ділянці, рівній довжині окружності колеса – 230 см). Гіпсовий зліпок загорнуто у сірий аркуш паперу і перев’язано шпагатом, кінці якого скріплені сургучевою печаткою слідчого. На упакуванні є напис: “Гіпсовий зліпок сліду шин транспортного засобу, виявленого на правому узбіччі автотраси Одеса – Київ на 120 км 17 березня 1998 р.

Підписи понятих і слідчого”.

7.2. Попереднє дослідження слідів злому

Для проникнення на місце скоєння злочину (місце збереження цінностей тощо) злочинці іноді переборюють усілякі перешкоди. До числа перешкод відносяться ґрати, двері, стелі, підлоги, стіни, замки тощо.

Злом перешкоди полягає в її руйнуванні чи деформації, що пов'язано з утворенням різних слідів. У результаті контакту знаряддя і перешкоди слідосприймаюча поверхня може відображати зовнішню будову поверхні знаряддя злому. Однак у цьому випадку можуть виникнути і сліди іншого роду. Так, наприклад, при досить сильному ударі по дошці вона ламається, і на ній, крім слідів, що виникли в місці контакту зі знаряддям злому, утворюються сліди на торцях розчленованого предмета.

Таким чином, при зламі сліди можуть появилися в результаті контакту знаряддя з перешкодою і в результаті розчленовування предмета на частини без безпосереднього контакту знаряддя зі слідосприймаючою поверхнею. Тому, усі сліди злому можна розділити на дві великі групи; 1) сліди знарядь злому; 2) сліди розлому (тобто місце, де предмет (об'єкт) розломлений, переломлений). [448, 562]

У силу того, що формування слідів розламу (розриву чи руйнування) відбувається у випадку без участі безпосереднього контакту знаряддя зі слідами, що виникають при зломі, процес формування слідів розлому залежить не від зовнішньої будівлі знаряддя злому, а від тих факторів, які відносяться до зовнішніх сил, що викликали розрив й руйнування, і до властивостей матеріалу перешкоди.

Під дією зовнішньої сили елементи перешкоди змінюють свої розміри і форму, у результаті чого тверде тіло деформується. Ці зміни в стані елементів перешкоди зростають зі збільшенням зовнішньої сили і можна сказати, що величина деформації, за наявності інших рівних умов залежить від величини прикладеної сили.

Дії зовнішніх сил, що руйнують, протистоять внутрішні сили міжмолекулярного зчеплення кожного твердого тіла, що характеризують міцність матеріалу. Тому величина деформації обернено пропорційна міцності об'єкта, що руйнується чи розривається.

Міцність твердого тіла у свою чергу залежить від ряду його механічних властивостей: однорідності, ізотропності, крихкості, пружності і пластичності. Ці основні властивості матеріалів у своїй сукупності визначають межу міцності твердого тіла. Якщо величина зовнішньої сили перевищує межу міцності перешкоди, то настає її руйнування.

У залежності від місця прикладання зовнішніх сил, що викликали руйнування, і напрямку їхньої дії поділу предмета на частини передують наступні основні види деформації: а) розтягання; б) вигин; в) крутіння; г) зрушення.

Вид деформації визначає характер наступного руйнування і, отже, зовнішню будову сліду розлому (розриву). Тому диференціація слідів розлому може бути зроблена за тими деформаціями, у результаті яких вони виникли.

Деформація розтягання виникає тоді, коли до кінцевих перетинів, що розчленовується (що розривається) предмета прикладені дві рівні і протилежні сили, спрямовані уздовж її осі, назовні від кінцевих перетинів. Наслідком руйнування перешкоди при деформації розтягання є утворення слідів розриву.

Наслідком руйнування, якому передувала деформація вигину, є утворення слідів перелому. Ця деформація має місце в наступних випадках: 1) коли до кінцевих перетинів перешкоди прикладені дві рівні сили, що діють назустріч одна одній, уздовж її подовжньої осі; 2) коли до перешкоди прикладено кілька зовнішніх сил, що діють назустріч одна одній в площині, подовжній осі перешкоди, і перпендикулярно цій осі.

Наслідком руйнування перешкоди при деформації крутіння є сліди крутіння. Ця деформація виникає, якщо до перешкоди прикладені зовнішні сили, перпендикулярні її осі, але не перетинають її.

При крутінні перешкоди відбувається поворот поперечних переріз навколо її осі. Руйнування перешкоди починається завжди з поверхні і лежить на ділянці предмета, яка володіє найменшою силою опору.

Якщо на перешкоду діють дві рівні зовнішні сили, дуже близько розташовані одна від іншої, перпендикулярні до осі перешкоди, що лежать у площині осі і спрямовані в протилежні сторони, то відбувається зрушення. [562, 3-14; 735, 45-53]

За характером утворення сліди знарядь злому поділяють на поверхневі і втиснені

(об'ємні). Серед об'ємних слідів розрізняють: сліди удару і натиску (віджиму); сліди тертя і ковзання; сліди розрубу, розрізу і розриву; сліди розпилу; сліди свердління.

Огляд місця події по справах, які пов'язані зі зломом перешкод, до яких відносяться і злом замикаючих пристроїв і пристосувань, повинен мати своєю метою попереднє дослідження слідів злому за допомогою їхнього пошуку, знаходження, виявлення, вивчення і фіксації, а також правильного їх вилучення і підготовки матеріалів для призначення відповідної судової експертизи. До об'єктів, що найбільше часто піддаються злому, варто віднести: 1) пломби; 2) замки і замикаючі пристосування; 3) вікна і двері; 4) стіни, стелі тощо. [422, 7–8]

При розслідуванні розкрадань з опломбованих сховищ, великого значення набуває встановлення способу і виду знарядь, використаних для розкриття і повторного встановлення пломб.

Попереднє дослідження пломб доцільно робити в наступній послідовності. Спочатку перевіряється правильність навішення пломб на запірний пристрій дверей сховища, установлюється, чи не порушений пломбіровочний дріт у місцях її проходження через отвори дверної накладки і вушка стійки (двері, наприклад, вагона), чи немає поверхневих пошкоджень пломб.

При виявленні порушення цілісності пломбіровочного дроту необхідно сфотографувати положення вузла пломбіровочного дроту масштабним методом. Потім пломба знімається шляхом перерізання пломбіровочного дроту в середині петлі й упаковується.

Якщо пломба, що оглядається, навішена лютворно, то при ретельному вивченні її з застосуванням техніко-криміналістичних засобів шляхом виявлення зовнішніх пошкоджень і вивчення механізму їхнього утворення можливо установити спосіб розкриття пломби.

Якщо пломбіровочний дріт раніше був роз'єднаний і знову скріплений, то оглядається й описується в протоколі будова вузла скріплення дроту і характерні сліди на кінцях дроту в місці його скріплення.

Якщо дріт був перерізаний яким-небудь гостроріжущим інструментом (ножем, ножицями тощо), то на торцях його повинні бути специфічні сліди розрізу у вигляді паралельно розташованих борозенок і валиків.

При роз'єднанні шляхом розриву дроту, витягується в місці розриву, зменшується в діаметрі, а поверхня металу на торцях буде нерівною. У випадку, коли пломбіровочний дріт перерубаний чи перебитий яким-небудь твердим предметом, кінці його в місці роз'єднання будуть приплюснені.

Характер слідів на пломбіровочному дроті і механізм їхнього утворення дозволяють у процесі попереднього дослідження отримати необхідні відомості про спосіб розкриття пломби і про вид знаряддя, що застосовувалося.

Після вивчення пломбіровочного дроту ретельно досліджується корпус пломби, вимірюються її діаметр, товщина, виявляються зовнішні ушкодження у вигляді вм'ятин, опуклостей на бічних поверхнях, слідів здавлювання, ударів, наявність свіжих чи темнілих подряпин, розширеність вхідних і вихідних отворів тощо.

Оглядаючи бічні поверхні пломби по окружності, особливу увагу необхідно звертати на вхідні і вихідні отвори камери пломби. Якщо пломба раніше розкривалася способом зрізу пломбіровочного дроту впритул до корпусу пломби, потім яким-небудь гострим предметом розширювався вхідний отвір, у який вставлявся кінець дроту, і корпус пломби стискувався, то в цьому місці можна знайти сліди цього предмета у вигляді подряпин і тріщин, а також сліди на торці пломбіровочного дроту, що знаходяться в корпусі пломби. Крім того, на поверхнях пломби чи на одному із боків у місці вхідних отворів можна знайти вм'ятини від дій якого-небудь інструмента чи предмета, який використовувався для стиску пломби.

У випадках неякісного опломбування, коли площини пломби, що обмежують вхідні і вихідні отвори, нещільно стикаються і пломбіровочний дріт слабо утримується арміровочною скобою, злочинці, розширивши вхідний отвір, витягають з камери пломбіровочний дріт, розкручують вузол і знімають пломбу, а після здійснення крадіжки знову навішують її на той же чи заздалегідь підготовлений пломбіровочний дріт.

В усіх випадках при навішенні раніше розкритої пломби вона підлягає стиску плоскогубцями чи підробленими пломбіровочними тисками, із застосуванням різних прокладок чи без них. Коли злочинець між пломбою і плоскогубцями застосовує тверді чи

м'які, частіше з гуми, прокладки, то на поверхні пломби все рівно залишаються сліди повторного її стиску. У цих випадках на пломбі можуть бути залишені чи знищені відбитки пломбіровочних тисків або забиті перші рельєфні відбитки іншими, від піддроблених тисків. [668, 44–47]

В останні роки в практиці особливо залізничних перевезень почали використовувати модифіковані замикаючі пристрої – пломби циліндричної форми, які за зовнішнім виглядом нагадують навісні замки невеликої форми, в конструкції якої – циліндри знаходиться замикаючий пристрій, що фіксує сталевий трос діаметром 5–8 мм, інший кінець якого монолітно з'єднаний з протилежного боку пломби штоком, перпендикулярно прикріпленого до циліндра. В останніх окремих модифікаціях ці пломби мають зовнішній вигляд навісного замка невеликої форми, приблизно 50 x 50 x 20 мм, роль дужки в якому виконує трос, який одним кінцем монолітно з'єднаний з пломбою, а другим входить в отвір замикаючого пристрою.

При спробі повторного використання таких пломб (після їх розкриття і особливо навішування) обов'язково залишаються сліди на їх корпусі, які свідчать про це. В судово-слідчій практиці були випадки, коли подібні пломби злочинці за допомогою підручних засобів виготовили просте пристосування, яким розкривали відносно легко хитромудрі замикаючі пристрої на товарних вагонах і неодноразово скоювали розкрадання на великі суми, і знову навішували їх. [92] Спеціалісти заводу-виробника пломб навіть слухати не хотіли про можливість злому, вироблених ними замикаючих пристроїв-пломб. На одному із підприємств, яке постраждало від розкрадань подібним чином, було проведено експеримент на можливість розкривання пломб способом, який використовували злочинці. Підчас експерименту старі замикаючі пристрої-пломби (з вересня 2001 р. на залізницях України використовуються замикаючі пристрої-пломби з удосконаленням механізмом) були розкриті за три хвилини. Цікавим моментом в цьому було те, що із 25 зразків пломб однієї і тієї ж партії спостерігалася в 23 різниця зазорів. Тобто, 23 замикаючих пломб-пристосувань були випущені із заводу з технічними недоробками.

Результати попереднього дослідження і вимірювань пломб фіксуються в протоколі слідчого огляду, де повинно бути зазначено наступне:

- 1) найменування (призначення) предмета (об'єкта), двері якого опломбовані, його індивідуальні ознаки, форма і розміри;
- 2) форма пломби і матеріал (пластмаса, метал тощо) з який вона виготовлена і з указівкою кольору матеріалу;
- 3) наявність, стан і розташування пломбіровочного дроту (колір металу дроту, розміри петлі і кінців дроту);
- 4) форма країв вхідних і вихідних отворів, характер закріплення в них пломбіровочного дроту;
- 5) стан і зміст зображення відбитків пломбіровочних тисків;
- 6) наявність слідів на пломбі й у місцях кріплення пломбіровочного дроту, а також на самому дроті;
- 7) види інших методів фіксації (фотографування масштабним методом; вилучення пломби в оригіналі);
- 8) заходи, які здійснено з метою збереження слідів порушення пломби, спосіб їхнього упакування.

Найбільш розповсюдженими перешкодами при проникненні в сховища є також замки і замикаючі пристосування. У зв'язку з цим по справах про крадіжки зі зломом дуже часто дані об'єкти є важливими для встановлення способу злому й осіб, що зробили його, і ідентифікації знарядь, які використовувались при зломі.

До замикаючого пристосування відносять: кільця, накладки, засувки, клямки тощо. Замикаючі пристосування застосовуються, а основному, разом із замками. Усі замки, що використовуються, за їхнім призначенням можна класифікувати на такі види:

- 1) замки начіпні (навісний); 2) замки урізні; 3) замки прирізні; 4) замки накладні.
- [422, 9–10]

Найбільше поширені наступні способи виламування замків: а) віджим ригеля; б) вивання, перекусування, перепилування, розруб дужки навісного замка; в) руйнування корпусу замка; г) ушкодження замикаючого механізму за допомогою відмичок чи підібраних ключів.

Віджим ригеля замка може бути зроблений шляхом натискання на ригель замка плоским чи загостреним знаряддям через щілину між дверима і коробкою дверей. У цьому випадку на ригелі можуть бути виявлені сліди знарядь злому у вигляді ліній чи насічок. При проведенні попереднього дослідження варто звертати увагу на наявність слідів на коробці і полотні дверей. Якщо представляється можливість віджати двері від коробки дверей на проміжок, що дорівнює розміру висунутого ригеля, двері з урізним замком можуть бути відкриті і без віджиму ригеля. Перепилювання і перекусування дужки замка проводиться в тих випадках, коли замок (навісний) навішений на масивне пристосування. У цьому випадку криміналістичного значення набуває не тільки характер пошкодження, але й наявність обпилювань, а також інших слідів використання знарядь злому.

Виривання дужки проводиться у навісних замках. При цьому використовують металевий предмет, який виконує роль важіля і таким чином відривається дужка від ригеля. У цьому випадку може деформуватися дужка, пошкодитися ригель, появляться сліди на замикаючому кінці дужки і корпусі замка. У місцях кріплення замикаючих пристосувань можуть бути виявлені сліди від знаряддя злому. При огляді замків, розкритих з використанням відмичок чи підібраних ключів, у ряді випадків неможливо знайти слідів злому, тому що вони залишаються на внутрішніх частинах короба замка і механізму. Однак при цьому спостерігається порушення розташування штифта; він може бути розхитаний чи зламаний. У випадках інсценування крадіжки зі зломом на замках можуть бути виявлені сліди, що не відповідають механізму і способу злому. При інсценуванні крадіжки, злочинці наносять не тільки невідповідну кількість слідів, але й залишають їх у місцях, де вони не повинні бути. Питання про інсценування можна вирішити у випадку правильної фіксації результатів огляду і при чіткому знанні, що необхідно вилучати з місця події.

При фіксації слідів злому замків у протоколі необхідно вказати наступне:

- 1) місцезнаходження замка (висить, укріплений у двері, знаходиться на підлозі тощо);
- 2) вид замка (за способом кріплення і пристроєм – навісний, урізний, накладний);
- 3) форма і розміри (довжина, ширина, товщина, діаметр дужки нависного замка; довжина нависного замка вимірюється разом з дужкою);
- 4) колір металу, з якого виготовлений замок, чи фарби, яка його покриває, наявність на ньому заводських маркірувальних знаків та інших індивідуальних особливостей;
- 5) положення дужки нависного замка, наявність на ній пошкоджень;
- 6) положення замикаючого кінця ригеля урізного чи накладного замка (висунутий, утоплений у короб замка), пошкодження, що є на ньому, стан інших зовнішніх частин замка (пошкодження короба тощо); При наявності думок приписати, що урізний чи накладний замок був відкритий підробленим ключем чи відмичкою, його необхідно вилучити з метою направлення на судово-експертне трасологічне дослідження;
- 7) форму, розмір і розташування слідів знарядь злому, а також інших слідів (пальців рук, фарби, сторонніх часток тощо);
- 8) стан пов'язаних із замком запірних пристосувань (накладок, кілець тощо);
- 9) види інших методів фіксації (фотографування масштабним методом; вилучення замка в оригіналі);
- 10) заходи, які здійснено з метою збереження слідів злому замків, спосіб їхнього упакування.

Зразковий опис слідів злому замка в протоколі слідчого огляду може мати наступний зміст:

“...На бетонній площадці при вході в будинок № 25 по вул. Світлій на відстані 50 см від правого нижнього кута коробки вхідних дверей і 70 см від лівого нижнього кута цієї ж коробки лежить навісний сувальдний замок. Короб замка суцільнометалевий, круглої форми діаметром – 100 мм і товщиною 30 мм. Довжина замка з дужкою – 150 мм, діаметр дужки – 15 мм. Короб замка пофарбований у сірий колір, дужка замка непофарбована і має колір металу з блискучою срібlistою поверхнею. На лицьовій стороні замка, де розташований отвір для ключа, на відстані 70 мм від верхньої сторони отвору по центру є три знаки “ОКЗ” – висота цих знаків – 5 мм. Дужка замка знаходиться в закритому положенні, але в центрі окружності вона розпиляна і таким чином вона є розкритою. На порозі дверей у тім місці, де був навішений замок, вияв-

лені металеві обпилювання, що за кольором подібні з кольором торців розпиленої дужки замка. Замок був сфотографований масштабним методом, а після опису вилучений. Вилучені були й обпилювання металу, що також перед, цим фотографувалися масштабним методом. Замок загорнуто у сірий аркуш паперу, перев'язаний шпагатом, кінці якого скріплені сургучевою печаткою слідчого. На упакуванні є напис: "Навісний сувальдний замок з розпиленою дужкою, виявлений на підлозі біля вхідних дверей в будинок № 25 по вул. Світлій 17 березня 1998 р.

Підписи слідчого і понятих. Печатка слідчого".

При фіксації слідів злому на таких перешкодах, як двері, вікна, у протоколі слідчого огляду необхідно вказати наступне:

1) вид перешкоди, що піддавалася злому і на яких частинах її виявлені сліди злому (на полотні дверей, коробці дверей, на коробці вікна тощо);

2) матеріал, з якого виготовлена перешкода (дерево, пофарбоване у визначений колір; дерево обшите металевим листом тощо) і його особливості. Необхідність відображення індивідуальних особливостей матеріалу зломаної перешкоди обумовлена тим, що сліди матеріалу можуть залишитися на знарядді злому чи на одязі підозрюваного;

3) вид слідів (об'ємні, поверхневі, сліди тиску, тертя, різання, розпилу, свердління);

4) місця розташування слідів (указується на яких елементах перешкоди вони розташовані; їхні координати відносно не менш двох постійних орієнтирів);

5) форма, розміри слідів і їхні характерні риси. При описі форми слідів злому можуть мати таку форму: прямокутну, овальну, круглу, трапецієподібну тощо. Розміри слідів вимірюються по їх найбільшій довжині, ширині і глибині. Відзначаються опуклості, поглиблення, а також стан матеріалу перешкоди, на поверхні якої утворилися описувані сліди; 6) наявність у слідах сторонніх часток (фарби, іржі тощо);

7) види інших методів фіксації (фотографування масштабним методом; виготовлення зліпків з об'ємних слідів; вилучення об'єктів з виявленими на них слідами в оригіналі (по можливості));

8) заходи, які застосовані з метою збереження слідів злому, спосіб їхнього упакування.

Нерідко злочинці проникають у приміщення, роблячи пролом у стінах, стелі, розбиваючи стекла в вікнах чи дверях.

При фіксації подібних слідів у протоколі слідчого огляду необхідно вказувати наступне:

1) місцезнаходження пролому (у стіні, стелі тощо). При цьому указується відстань від пролому до не менше двох постійних орієнтирів. Якщо пролом знаходиться на вертикальній поверхні, наприклад, у стіні, варто обов'язково указувати відстані від нього до землі чи підлоги і до одного з кутів тієї стіни, у якій виявлено пролом;

2) матеріал зламаної перешкоди з указівкою його особливостей. Зразки матеріалу (крихти цегли, штукатурки тощо) необхідно вилучати, оскільки вони можуть знадобитися для встановлення їхньої ідентичності з частками, що можуть бути виявлені на одязі (у кишенях одягу) підозрюваного чи знаряддях злому;

3) форму і розміри пролому. При встановленні розмірів визначається довжина і ширина пролому по найбільших відстанях. Якщо пролом проводився за допомогою висвердлювання отвору через який злочинець проникнув у сховище, необхідно зробити вимірювання діаметра одиничного сліду, залишеного свердлом;

4) сліди знарядь, що відобразилися по краях пролому, злому, а також ознаки, за допомогою яких можна визначити, з якого боку (зсередини чи ззовні приміщення) проводився пролом. При цьому варто враховувати, що арматура сухої штукатурки (картон, між яким заливається гіпсовий розчин), як правило, розривається з боку злому, її розриви спрямовані усередину; отвір з боку початку пролому в шлакобетонній перешкоді найчастіше буває ширше, ніж з боку його закінчення; уламків найчастіше буває більше з того боку, відкілья проводився злом; при зломі дошки, обидва кінці якої укріплені, частини торців її розлому з більш рівним рельєфом знаходяться на тому боці, відкілья проводився злом; відщепи волокон деревини звичайно бувають на боці, протилежному тому, відкілья прикладалася сила; відщепи крайового шару деревини при розпилі будуть на боці, протилежному тому, відкілья проводився розпил, там само звичайно буває більше обпилювань; у наскрізних отворах, утворених свердлінням, відщепи і волокна деревини, що відшарувалися, знаходяться на протилежному від початку сверд-

ліній боці, а стружка – на тому боці, з якого проводилося свердління; при руйнуванні стекол початок утворення концентричних ліній виявляється на тій стороні, відкїля прикладалася сила, а самі стекла виявляються, як правило, з тієї сторони перешкоди, куди передбачалося проникнення;

5) види інших методів фіксації (фотографування місця пролому, що орієнтує, оглядовим, вузловим і детальним видом зйомки, а якщо розміщення пролому не дозволяє зробити усі види фотозйомки, то проводиться хоча б вузлова і детальна фотозйомка пролому. Останній вид фотозйомки проводиться масштабним методом. Якщо будуть виявлені сліди знарядь злому, то вони також фотографуються масштабним методом і по можливості з них виготовляють зліпки. Вилучаються також частки матеріалу, з якого виготовлена перешкода в місці пролому);

6) заходи, які застосовані з метою збереження слідів злому і речовин, вилучених з місця пролому, спосіб їхнього упакування.

7.3. Попереднє дослідження вогнепальної зброї і слідів, пов'язаних з її застосуванням

У справах про злочини, пов'язані із застосуванням вогнепальної зброї, огляд місця події є однією з найважливіших і обов'язкових слідчих дій, у ході якої слідчий повинний не тільки з'ясувати питання, що дозволяються при огляді будь-якого іншого місця події (відкїля прийшов злочинець, що він зробив, час перебування злочинця на місці здійснення злочину тощо). Він повинний також прагнути знайти і зібрати матеріали про те: чи зроблене убивство на тому місці, де виявлений труп чи в іншій місці; чи дійсно як знаряддя здійснення злочину застосовувалася вогнепальна зброя; яка кількість пострілів було зроблено на місці скоєння злочину; з якого виду чи системи зброї були зроблені постріли; у якому напрямку і з якого місця і відстані були зроблені постріли; яка була поза потерпілого на момент пострілу тощо. Усі ці й інші питання з успіхом можуть бути вирішені вже при проведенні попереднього дослідження на місці події за допомогою спеціалістів в області судової балістики і судової медицини.

Відсутність слідів крові під трупом чи біля нього може свідчити про те, що місце виявлення трупа не є місцем настання насильницької смерті. Однак необхідно мати у виду, що при пораненнях з вогнепальної зброї виділення крові з ран не завжди може бути сильним. Так, наприклад, при пораненнях з малокаліберної зброї з ран, у тому випадку якщо не ушкоджені великі кровоносні судини, виділяється незначна кількість крові.

Відсутність кулі в одязі чи в предметах навколишнього оточення (у приміщеннях) при наскрізному пораненні також може вказувати на те, що насильницька смерть наступила в іншій місці.

Характерними ознаками того, що смерть чи поранення появилось в результаті застосування саме вогнепальної зброї, є перебування поруч із трупом зброї, кулі, гільз, пижів тощо.

Однак варто пам'ятати, що перебування на місці події зазначених об'єктів не може служити підставою для категоричного висновку про те, що насильницька смерть чи поранення стало результатом застосування вогнепальної зброї, тому що на місці події можуть бути виявлені боєприпаси, зброя, а також кулі, гільзи і т.ін., які не відносяться до розслідуваної події чи не були знаряддям убивства.

Найбільше достовірними і доказовими ознаками, за допомогою яких можна судити про те, що причиною насильницької смерті було застосування вогнепальної зброї, будуть характерні ушкодження на одязі і тілі людини. Тому на місці події необхідно уважно за допомогою спеціаліста в області судової медицини робити огляд трупа й ушкоджень на ньому.

Визначити кількість зроблених пострілів на місці події можливо за наявністю стрільяних гільз, кулі, пижів, кульових пробіи́н у предметах навколишнього оточення й ушкоджень на тілі живих осіб (поранених) чи трупів. Усі ці ознаки порівняно легко можуть бути виявлені, якщо злочин мав місце в закритому приміщенні.

Набагато складніше це зробити на відкритій місцевості, тому що ряд ознак, що вказують на кількість зроблених пострілів, не завжди можливо відшукати. Так, наприк-

лад, при пострілі на відкритій місцевості куля, не потрапивши в яку-небудь перешкоду (потерпілого), може полетіти на значну відстань і не бути знайденою.

Найбільше ймовірною ознакою, за допомогою якої можна міркувати про кількість зроблених пострілів на відкритій місцевості, є кількість стріляних гільз на місці перебування стрілявшого при здійсненні пострілів з автоматичної зброї, а також кількість пижів при пострілах з мисливської зброї. Сприяти одержанню відповіді на це питання буде встановлення в ході огляду місця події місця, з якого були здійснені постріли.

Для виявлення особи злочинця особливо важливим моментом буде встановлення зброї, з якої були зроблені постріли, розшук якої (якщо вона не була виявлена на місці події) і наступна ідентифікація здійснюється за допомогою слідів, які були залишені окремими механізмами вогнепальної зброї на гільзах і кулях, знайдених при огляді місця події.

ФІКСАЦІЯ ЗНАЙДЕНИХ (виявлених) ВОГНЕПАЛЬНИХ ПОШКОДЖЕНЬ

При виявленні предметів (об'єктів) зі слідами влучення в них куль чи дробу проводиться їхнє попереднє дослідження з метою встановлення напрямку польоту куль чи дробу, а внаслідок, результатом цього може бути встановлення місця, відкілья був зроблений постріл. При вивченні предметів (об'єктів), уражених кулею чи дробом у них можуть бути виявлені і вилучені кулі чи дріб.

Результати попереднього дослідження знайдених (виявлених) вогнепальних пошкоджень фіксуються в протоколі слідчого огляду, де повинно бути зазначено наступне:

1) найменування (призначення) предмета (об'єкта), на поверхні якого знайдені (виявлені) сліди вогнепального пошкодження, його індивідуальні ознаки, форма і розміри;

2) місце знаходження (виявлення) сліду вогнепального пошкодження на поверхні предмета (об'єкта) (їхні координати відносно не менше двох постійних орієнтирів);

3) кількість і взаємне розташування слідів вогнепального пошкодження (вимірюється відстань між цими пошкодженнями – якщо їх більше одного і їхня прив'язка відносно не менше двох постійних орієнтирів);

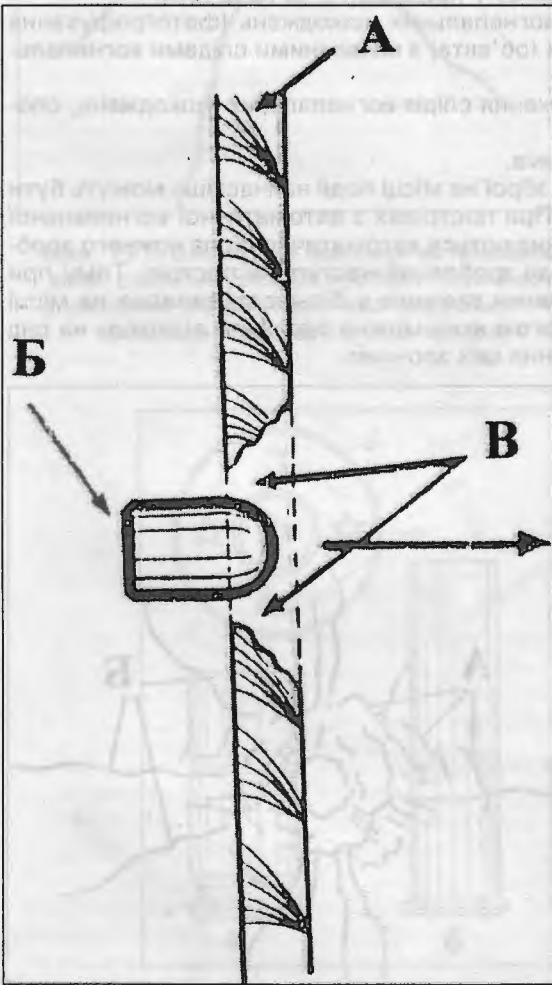
4) вид слідів вогнепального пошкодження (наскрізні отвори, подряпини, вм'ятини тощо);

5) форма слідів вогнепального пошкодження (крутла, овальна, щілоподібна тощо);

6) характер країв сліду вогнепального пошкодження (вхідний отвір і вихідний – рівні, нерівні, рвані, Т-подібні, зіркоподібні, хрестоподібні тощо);

7) розміри сліду вогнепального пошкодження (довжина, ширина, якщо куля, наприклад, застрягне в стіні, то і глибина);

8) наявність навколо слідів вогнепального пошкодження (вхідного отвору) ознак пострілу з близької відстані чи в упор (кіптяви, обпалювання,

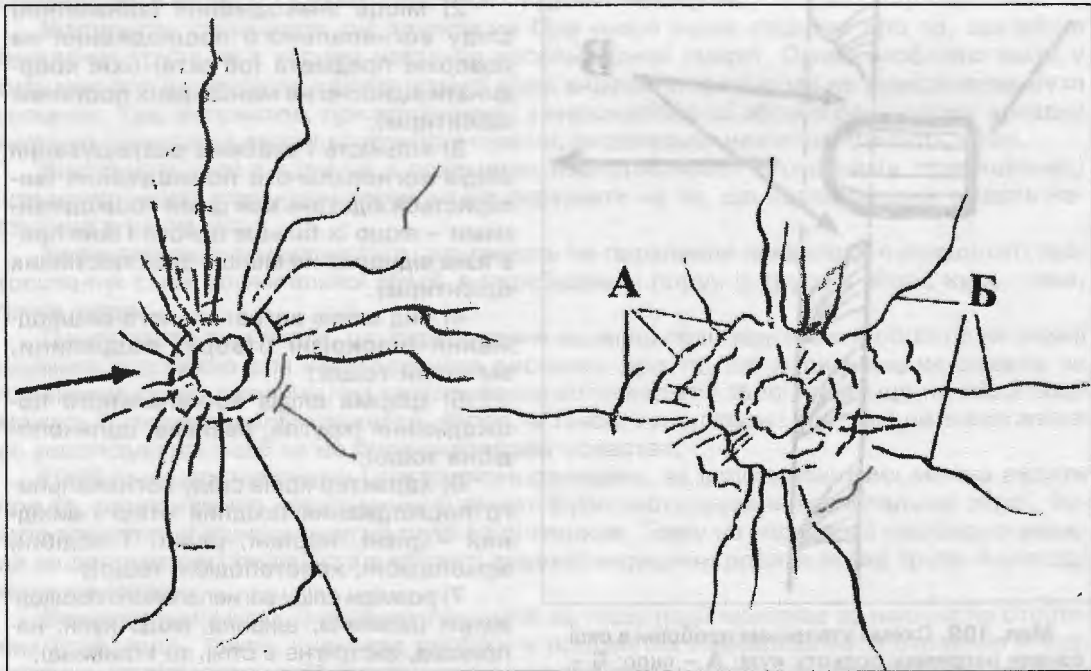

Мал. 109. Схема утворення пробієни в склі і ознаки напрямку польоту кулі: А – скло; Б – куля; В – лійкоподібна форма пробієни, яка утворюється за рахунок сколів скла в протилежній стороні від вхідного отвору; стрілкою зазначено напрямку польоту кулі.

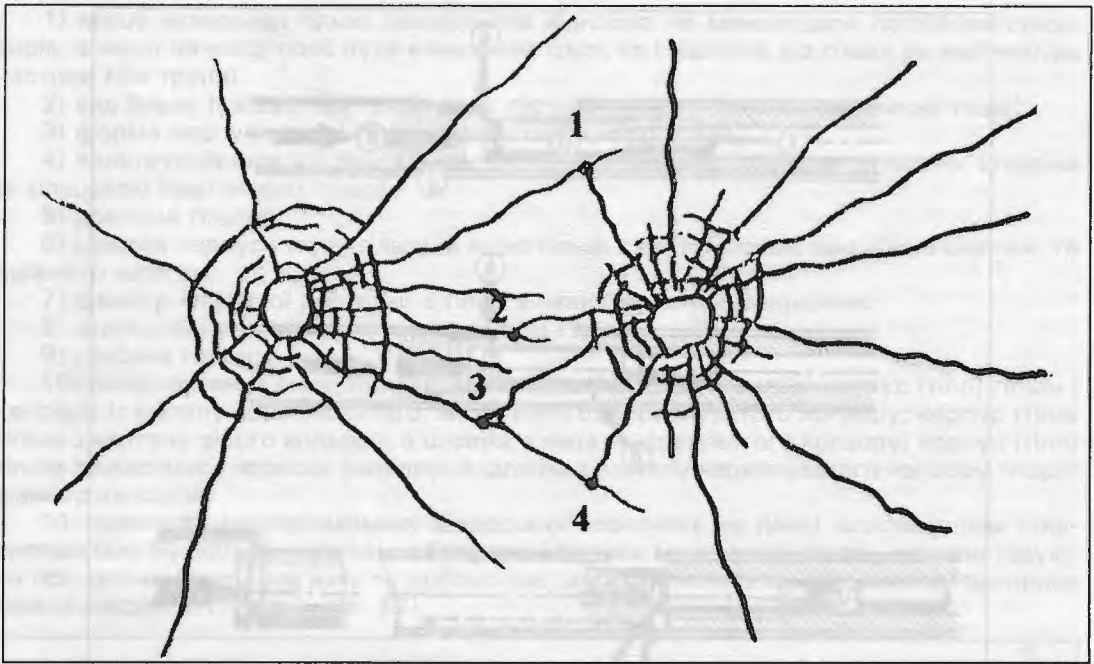
- незгорілих порошинок, слідів змащення зброї, відбитків дулового зрізу зброї);
- 9) форма зони відкладення кіптяви (коло, пляма неправильної форми, кругла пляма, оточена ліворуч і праворуч сегментоподібними плямами; кільця і промені);
- 10) розміри закопченої зони (довжина і ширина в двох взаємноперпендикулярних напрямках);
- 11) колір зони відкладення кіптяви і ступінь її задимленості;
- 12) матеріал (тканина, дерево, метал, бетон, цегла, скло, тіло трупа тощо), з якого виготовлена пробита перешкода, і її товщина;
- 13) ознаки напрямку пострілу (напрямок каналу впровадження кулі в перешкоду (пробойну) і його глибина);
- 14) характер пошкоджень у склі (наявність отвору, пояса довкола нього з порушеною структурою скла, про що свідчить його помутніння, наявність радіальних і концентричних тріщин – рівних, із плавними вигинами чи ламаних);
- 15) наявність (відсутність) блиску в країв ушкоджень у металі, чи є відщепи волокон по краях ушкоджень у дереві свіжими;
- 16) розташування осколків скла (віконного) у приміщенні чи поза ним;
- 17) методи інших видів фіксації слідів вогнепальних ушкоджень (фотографування масштабним методом; вилучення предмета (об'єкта) з виявленими слідами вогнепальних ушкоджень в оригіналі тощо);
- 18) заходи, які здійснені з метою збереження слідів вогнепальних ушкоджень, способи їхнього упакування.

Фіксація гільз, куль, дробу, картечі і пижів.

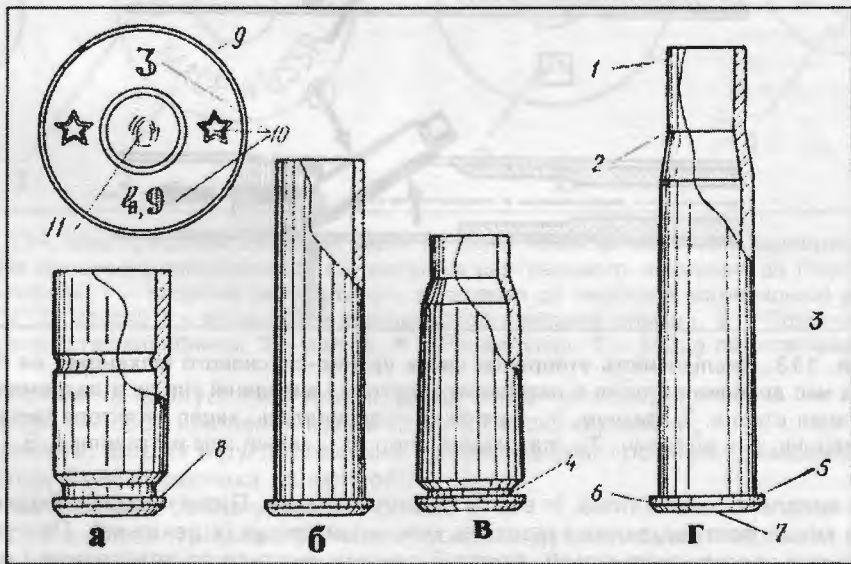
У результаті застосування вогнепальної зброї на місці події найчастіше можуть бути виявлені гільзи, кулі, дріб, картеч чи пижі. При пострілах з автоматичної вогнепальної зброї (пістолетів, автоматів тощо) гільзи викидаються автоматично після кожного зробленого пострілу, незалежно від того, чи буде зроблений наступний постріл. Тому при використанні автоматичної зброї для здійснення злочинів у більшості випадків на місці події виявляються стріляні гільзи, за допомогою яких можна одержати відповідь на ряд питань, що мають значення для розслідування цих злочинів.

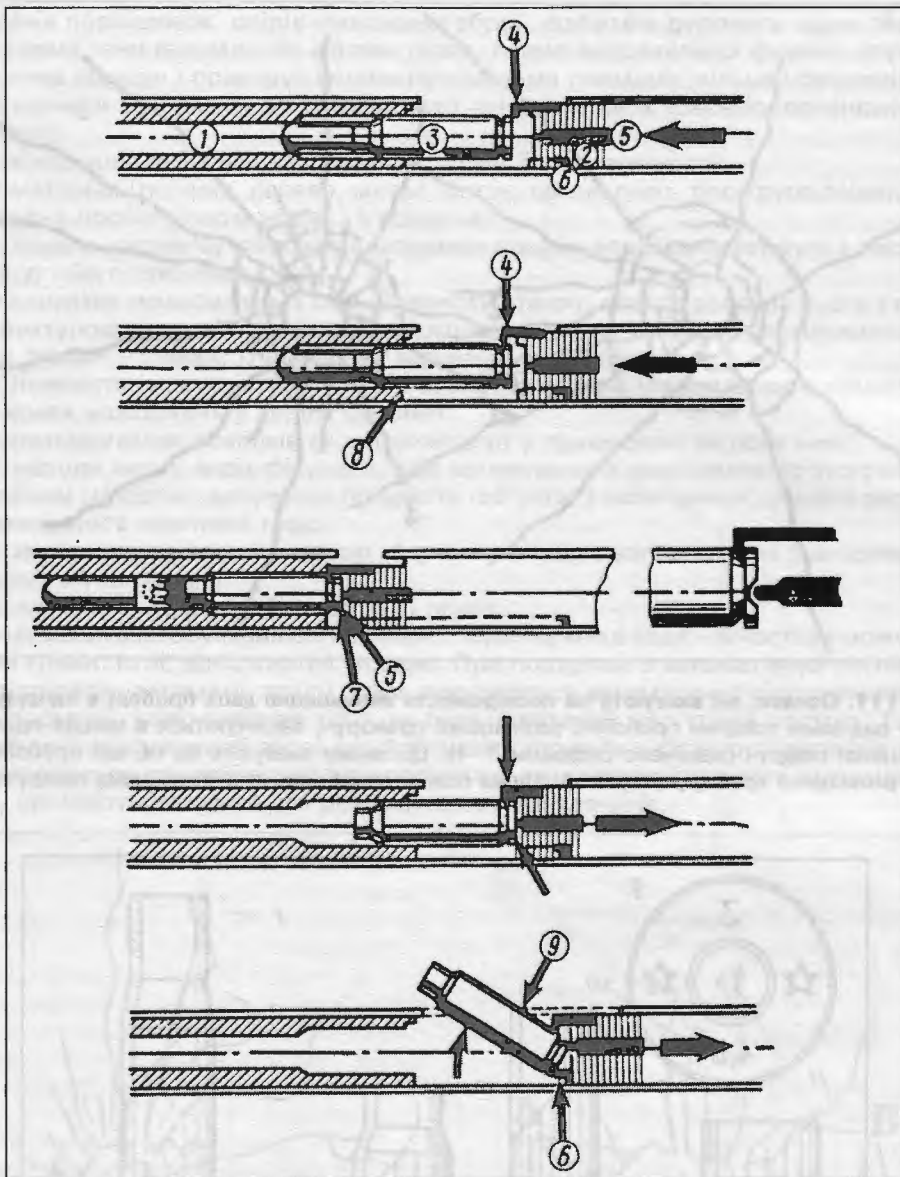
Мал. 110. Розміщення концентричних і радіальних тріщин при попаданні кулі в скло під гострим кутом (ліворуч) і прямим (праворуч) кутами: А – концентричні тріщини; Б – радіальні; стрілкою вказано напрямок польоту кулі.

Мал. 111. Ознаки, які вказують на послідовність виникнення двох пробоїн в одному листі скла: радіальні тріщини пробоїни, розміщеної праворуч, закінчуються в місцях пробоїни, розміщеної ліворуч (відмічено цифрами 1-4). Ці ознаки вказують на те, що пробоїна, яка розміщена праворуч, була зроблена пізніше пробоїни, яка розміщена ліворуч.

Мал. 112. Форма і будова гільзи: а, б – циліндричної форми; в, г – пляшкової:
 1 – дульце гільзи; 2 – скат; 3 – корпус (тіло); 4 – кільцева проточка; 5 – закраїна;
 6 – шляпка; 7 – денце; 8 – місце, де залишається сліда ежектора (викидача); 9 – дно;
 10 – маркірувальні завоські знаки; 11 – капсюль;
 а, в – гільза з неvistупаючою закраїною; б, г – гільза з виступаючою закраїною.

Мал. 113. Послідовність утворення слідів ударно-спускового механізму на гільзі під час досилки патрона в патронник, пострілі і викиданні гільзи із патронника:

1 – канал ствола, 2 – затвор, 3 – патрон, 4 – досилатель, зацеп ежектора (викидача), 5 – ударник, 6 – відбивач, 7 – патронний упор, 8 – задній зріз патронника, 9 – гільза.

Якщо виявлено кілька гільз, їх варто пронумерувати. Після чого необхідно зафіксувати їхнє місце розташування і відстань між ними (якщо їх декілька). При проведенні попереднього дослідження гільзи, брати її рекомендується за край денця і дульця, таким чином, щоб не знищити сліди пальців рук на її корпусі (тілі), що могли утворитися в результаті, наприклад, зарядки магазина зброї. Для збереження незгорілих порохинок і порохового запаху дульце гільзи рекомендується закрити шматком чистої вати чи пробкою тощо.

При проведенні попереднього дослідження гільзи, виявленої в результаті огляду місця події, її вихідні дані фіксуються в протоколі, де повинно бути зазначено наступне:

1) місце виявлення гільзи (координати відносно не менше двох постійних орієнтирів, а якщо на місці події буде виявлений труп, то і відстань від гільзи до якої-небудь частини тіла трупа);

2) вид гільзи (указується приблизно: пістолетна, гвинтівкова, рушнична тощо);

3) форма корпусу (тіла) гільзи (пляшкова, циліндрична);

4) конструкція шляпки гільзи (з виступаючою закраїною, без виступаючої закраїни (з кільцевою проточкою) тощо)

5) довжина гільзи;

6) діаметр корпусу (тіла) гільзи, а якщо гільза з виступаючою закраїною шляпки, то і діаметр шляпки;

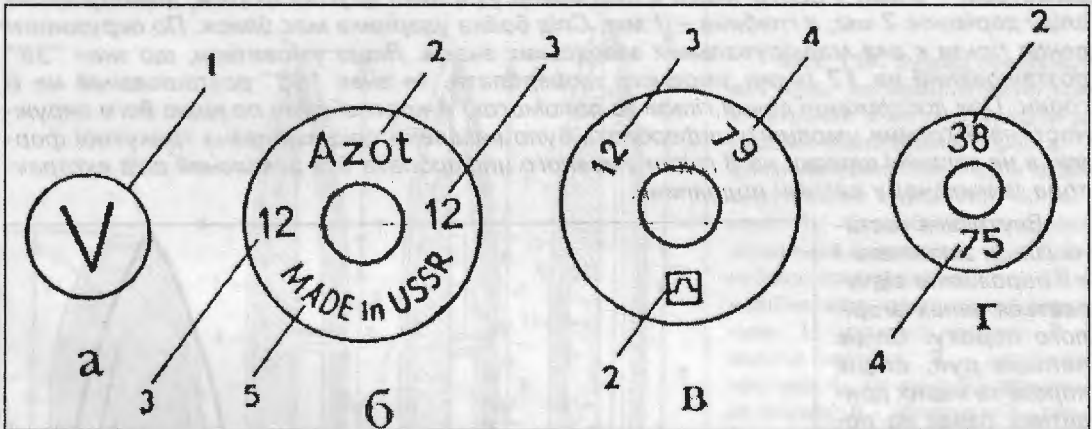
7) діаметр кільцевої проточки в гільзі з неvistупаючою закраїною;

8) зовнішній і внутрішній діаметр дульця гільзи;

9) глибина гільзи;

10) найменування матеріалу і його колір, з якого виготовлені корпус (тіло) гільзи і капсюль (з металу коричневатого, жовтуватого, червонуватого кольору; корпус (тіло) гільзи з картону сірого кольору, а шляпка з металу жовтуватого кольору; корпус (тіло) гільзи з пластмаси чорного кольору, а шляпка з металу червонуватого кольору тощо); діаметр капсюля;

11) наявність маркіровальних заводських позначень на денці шляпки гільзи (указується їхнє буквальне вираження без розшифровки можливого змісту, використовуючи при цьому їхню прив'язку за допомогою методу умовного циферблата годинника (див. в розділі 6.1 опис і мал. 87);

Мал. 114. Маркірувальні заводські знаки на денці гільзи вітчизняного виробництва:

а – патронів кільцевого запалення; б, в – патронів центрального запалення до гладкоствольних гвинтівков; г – патронів центрального запалення до нарізної вогнепальної зброї;

1 – "V" ("Vostok") – вітчизняний зовнішньоторговельний символ. 2 – Позначення підприємства-виробника. 3 – калібр. 4 – Рік випуску. 5 – Місце виготовлення.

12) чи немає на корпусі (тілі) гільзи і денці слідів пальців рук;

13) ознаки способу кріплення кулі в гільзі (обтиск, кернення);

14) наявність, форма (кругла, овальна, грушоподібна) і розміри (довжина, ширина, глибина) сліду бойка ударника на капсюлі;

15) чи мають сліди бойка ударника блиск;

16) дефекти гільзи (тріщини, ум'ятини, розриви дульця, роздуття);

17) наявність слідів патронного упору (прямолінійні, концентричні, дугоподібні чи безладно розташовані борозенки і валики навколо капсюля на денці шляпки), відбивача на краю окружності шляпки з боку денця гільзи (вм'ятини у вигляді трикутника, півкола тощо) і екстрактора (атоматичного викидача вистріленої гільзи із патронника), розташованого на закраїні шляпки гільзи з протилежного боку від денця і приблизно на 150–180° відносно сліду відбивача (у вигляді слабковираженої насічки), а також слідів магазину і патронника (у вигляді подряпин на корпусі (тілі) гільзи);

18) чи немає на корпусі (тілі) гільзи слідів у вигляді подряпин, що є результатом сточування (зменшення) діаметра гільзи з метою її пристосування до патронника зброї меншого діаметра (калібру);

19) чи відчувається з порожнини гільзи запах згорілого пороху;

20) наявність нагару ззовні й усередині корпусу гільзи;

21) наявність чи відсутність усередині гільзи незгорілих порошинок;

22) наявність (відсутність) на гільзі слідів корозії, її інтенсивність і колір;

23) наявність (відсутність) інших індивідуальних ознак на корпусі (тілі) гільзи чи денці (слідів крові, фарби з указівкою, її кольору тощо);

24) види інших методів фіксації (фотографування корпусу (тіла) гільзи і її денця масштабним методом; вилучення гільзи і т. ін.);

25) заходи, які забезпечують збереження гільзи і слідів на ній, спосіб упакування гільзи.

Зразковий опис гільзи і виявлених на ній слідів у протоколі слідчого огляду, може мати наступний зміст:

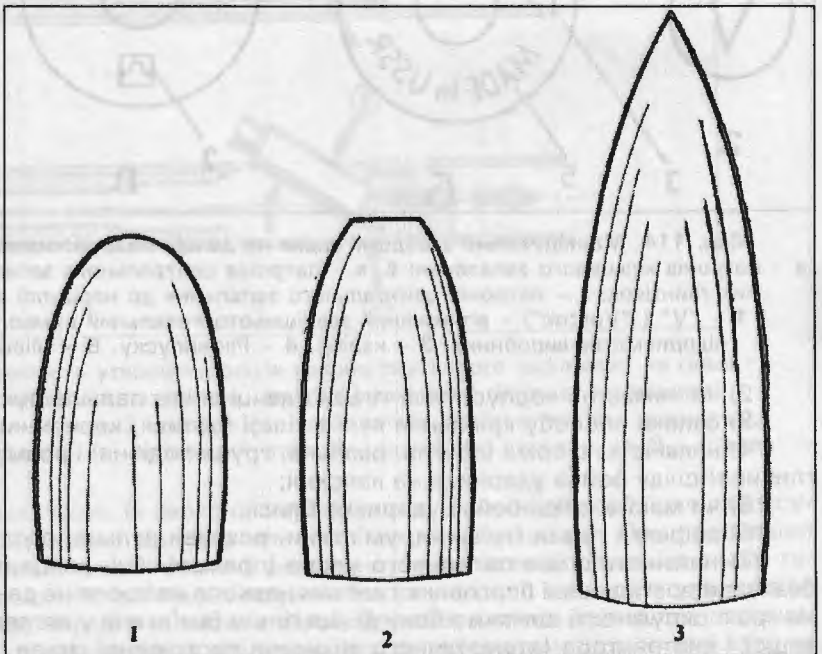
„...На підлозі спальної кімнати, де був виявлений труп, у правому ближньому куті на відстані 30 см від правої стіни і 50 см від зазначеного кута виявлена стріляна гільза з металу коричневатого кольору, циліндричної форми, з неvistупаючою закраїною. Довжина гільзи – 20 мм, зовнішній діаметр дульця, корпусу (тіла) і шляпки гільзи – 9 мм, внутрішній діаметр гільзи – 8 мм, глибина гільзи – 15 мм. Куля в гільзі кріпилася методом загального обтиску. Діаметр кільцевої проточки – 7 мм.

На денці гільзи в центрі розташований капсюль із металу жовтуватого кольору діаметром – 5 мм, у центрі якого є слід бойка ударника круглої форми, діаметр цього сліду дорівнює 2 мм, а глибина – 1 мм. Слід бойка ударника має блиск. По окружності денця гільзи є ряд маркірувальних заводських знаків. Якщо умовитися, що знак “38” розташований на 12 годин умовного циферблата, то знак “88” розташований на 6 годин. При дослідженні денця гільзи за допомогою 4-кратної лупи по краю його окружності на 2 години умовного циферблата було виявлено слід відбивача трикутної форми, а на закраїні шляпки на 8 годин умовного циферблата був виявлений слід екстрактора (викидача) у вигляді подряпини.

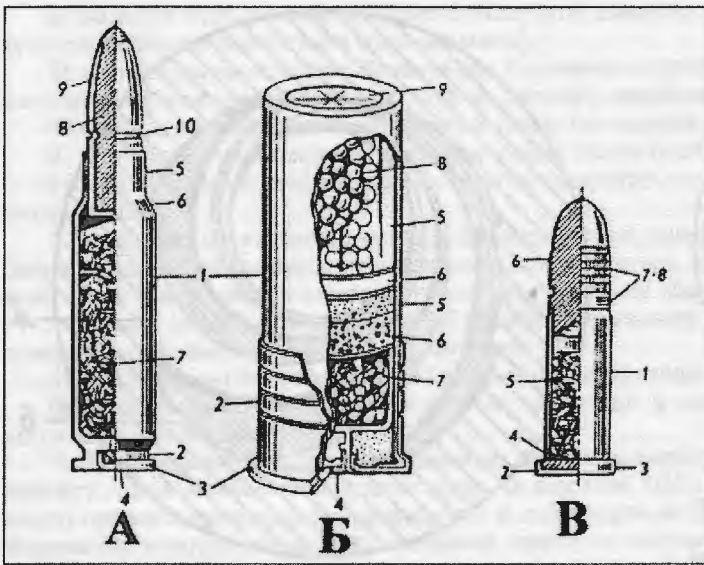
Внутрішня частина гільзи заопчена і з її порожнини відчувається запах згорілого пороху. Слідів пальців рук, слідів корозії та інших приватних ознак на поверхні корпусу (тіла) і денця гільзи не виявлено.

Гільза загорнена в білий аркуш паперу і поміщена в сірникову коробку, остання перев'язана шпалатом, кінці якого скріплені сургучевою печаткою слідчого. На наклеєному на коробці аркуші є напис: “Гільза, виявлена в спальній кімнаті кв. № 25 по вул. Світлій 18 березня 1998 р.

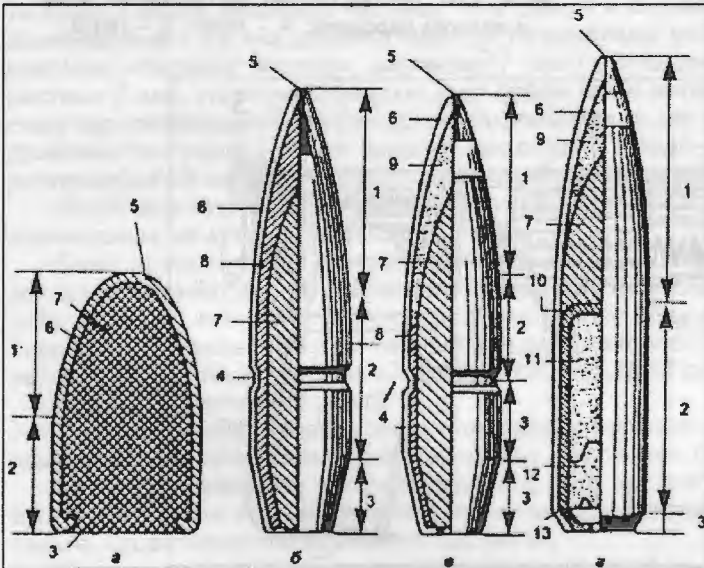
Підписи понятих і слідчого”.

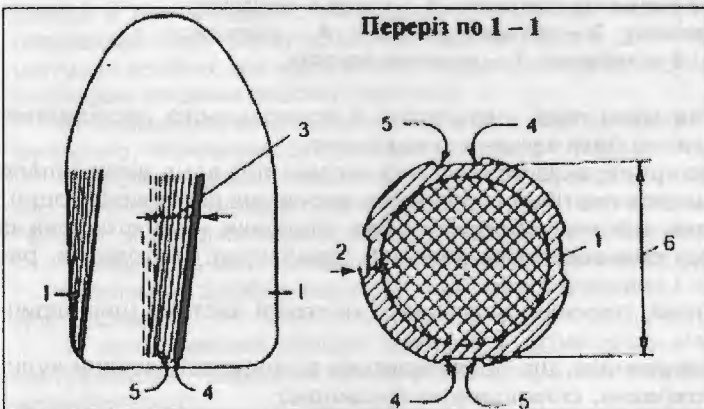
Мал. 115. Будова кулі за формою кінчика:
1 – заокруглений; 2 – плоский; 3 – гострий.

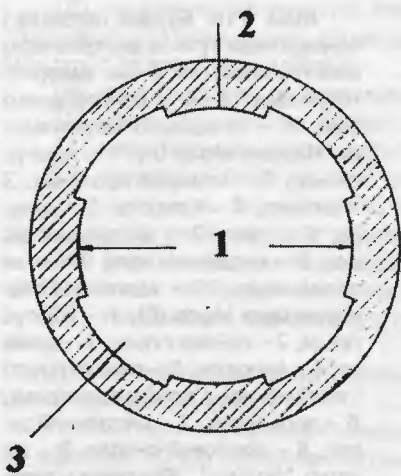
Мал. 116. Будова патронів і основні види куль за внутрішньою конструкцією, які в них використовуються: А, Б – центрального бою, В – кільцевого запалювання. Нарізна зброя (А): 1 – корпус гільзи, 2 – кільцева проточка, 3 – шляпка, 4 – капсюль, 5 – дульце, 6 – скат, 7 – металний заряд, 8 – сердечник кулі, 9 – куля оболонкова, 10 – канавка. Гладкоствольна зброя (Б): 1 – корпус гільзи, 2 – основа гільзи, 3 – шляпка, 4 – капсюль, 5 – дульце (із повсті і полімерний з концентратом), 6 – прокладки, 7 – металний заряд, 8 – дробовий снаряд, 9 – закатка "зірочка". Кільцевого запалювання (В): 1 – корпус гільзи, 2 – кишеня, 3 – шляпка, 4 – пресований порох, 5 – металний заряд, 6 – куля безоболонкова, 7, 8 – накатка і канавка.

Мал. 117. Будова оболонкових куль, які використовуються в патронах з метою стрільби із нарізної вогнепальної зброї: а – звичайна оболонкова куля із заокругленою вершиною (кінчиком); б – бронебійна з гострою вершиною (кінчиком); в – бронебійно-запалювальна; г – бронебійно-запалювально-трасуюча куля. 1 – головна частина; 2 – ведуча частина; 3 – хвостова частина; 4 – канавка; 5 – вершинка (кінчик); 6 – оболонка; 7 – сердечник; 8 – сорочка; 9 – запалювальна суміш; 10 – стаканчик; 11 – трасуюча суміш; 12 – запалювальна суміш; 13 – кільце.

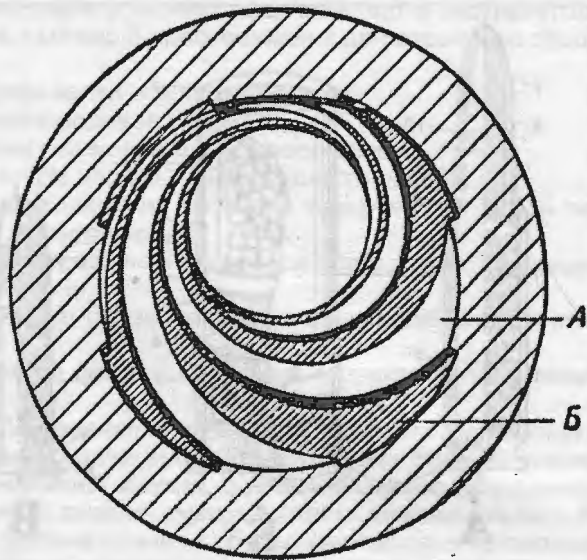

Мал. 118. Сліди на кулі: 1 – дно сліда поля наріза; 2 – глибина сліда поля наріза; 3 – ширина сліда поля наріза; 4 – слід бойової (ведучої) грані нарізу ствола зброї; 5 – слід холостої грані наріза; 6 – відстань між полями нарізів каналу ствола.

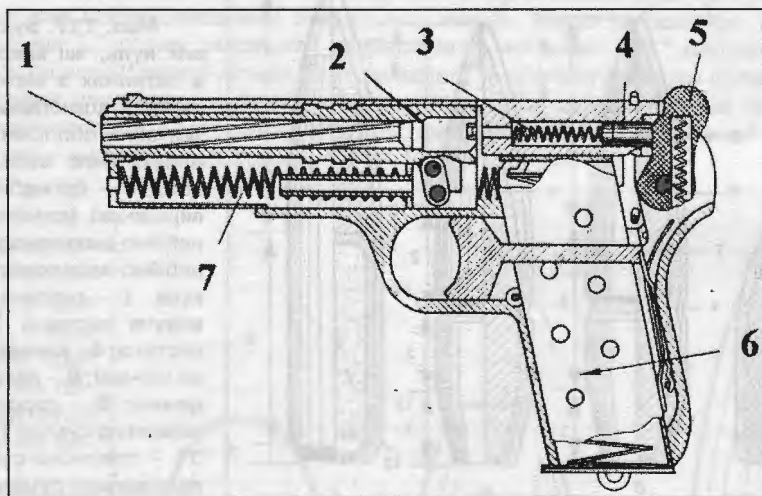

Мал. 119. Елементи ствола вогнепальної зброї (переріз):

1 – внутрішній діаметр ствола (калібр); 2 – виступи нарізів ствола; 3 – поля нарізів ствола.

Мал. 120. Вид ствола вогнепальної зброї з правою нарізкою: А – поле, Б – наріз.

Мал. 121. Основні елементи пістолета: 1 – ствол з нарізами; 2 – патрон в патроннику; 3 – пружина ударника; 4 – ударник; 5 – курок; 6 – магазин; 7 – пружина вороття.

У випадку виявлення кулі на місці події, результати її попереднього дослідження фіксуються в протоколі, де повинно бути зазначено наступне:

1) місце виявлення кулі (тіло трупа, вказується в якій частині тіла вона знаходилася і її координати відносно не менш двох постійних орієнтирів; дерев'яна перешкода тощо);

2) вид кулі за будовою (така, що має оболонку і без оболонки – виготовлена із однорідного металу, наприклад, свинець) і призначенню (приблизно: пістолетна, револьверна, гвинтівкова тощо);

3) форма кінчика кулі (гострий, плоский, овальний) і хвостової частини (циліндрична, конусна);

4) колір оболонки і колір сердечника, що проглядається з хвостової частини кулі;

5) наявність деформації (розірвана, сплющена, із тріщиною);

6) розміри кулі (довжина; діаметр тіла кулі; діаметр хвостової частини; якщо кінчик кулі плоский, то вказується його діаметр);

7) наявність на тілі кулі ближче до її кінчика маркірувальних заводських знаків у вигляді фарбування (наприклад: чорна, зелена, червона смуга по окружності кулі);

8) ознаки способу кріплення кулі в гільзі (кільцевий жолобок, сліди кернення);

9) кількість, напрямок і кут нахилу слідів полів нарізів каналу ствола зброї;

10) наявність на кулі сторонніх часток (волокон, крові, часток мозкової речовини, пилу тощо);

11) наявність і характер ознак пострілу кулею, що не відповідає зброї за калібром (витягування кулі, виривання сердечника з оболонки, занадто глибокі чи слабковиражені сліди полів нарізів каналу ствола застосованої зброї);

12) види інших методів фіксації (фотографування масштабним методом бокової поверхні кулі; вилучення кулі в оригіналі);

13) заходи, які забезпечують збереження кулі і слідів на ній, спосіб упакування кулі.

Зразковий опис кулі і виявлених на ній слідів у протоколі слідчого огляду може мати наступний зміст:

“...В цегельній стіні спальної кімнати, розташованої праворуч від вхідних дверей у цю кімнату, була виявлена застрягла куля на відстані 160 см від підлоги і 80 см від ближнього правого кута кімнати. Витягнута зі стіни куля не деформована, оболонкова, приблизно пістолетна, кінчик кулі овальний, хвостова частина кулі циліндрична, оболонка із металу коричневого кольору, а сердечник із металу сіруватого кольору. Якщо розглянути кулю з денця хвостової частини, то в центрі її видний сердечник діаметром – 7 мм. Довжина кулі – 14 мм, діаметр тіла кулі і її хвостової частини – 9 мм. По окружності кулі мається кільцевий жолобок шириною 1 мм і розташований на відстані від хвостової частини 5 мм. На бічній поверхні кулі добре видні чотири пари правоохилених чітких сліду від полів нарізів ствола зброї, розташованих під кутом 7° до осьової лінії кулі. Довжина цих слідів – 8 мм, ширина між лініями в парі – 1 мм. Сліди нарізів у виді пар, розташовані на симетричній відстані друг від друга по окружності тіла кулі, рівному 90°.

На кінчику кулі є декілька безладно розташованих дрібних подряпин різних розмірів. Інших ознак на кулі не виявлено.

Бічна поверхня кулі з відом на сліди полів нарізів ствола зброї сфотографована масштабним методом. Куля загорнена в чистий білий аркуш паперу і поміщена в сірникову коробку, яка перев'язана шпагатом, а його кінці скріплені сургучевою печаткою слідчого. На наклеєному на коробці аркуші написано: “Куля, витягнута зі стіни спальної кімнати кв. № 25 по вул. Світлій 15 грудня 2002 р.

Підписи понятих і слідчого”.

У випадку виявлення на місці події дробу (картечі), результати попереднього дослідження її фіксуються в протоколі огляду, де повинні бути зазначені наступні:

1) місце виявлення дробини (картечі) (що застрягла в дерев'яні двері, цегельну стіну, тіло трупа й інші предмети (об'єкти) або виявлена на підлозі, землі тощо) і загальна характеристика предмета (об'єкта);

2) розміри площі влучення (розсіювання) дробин (вимірюють велику і малу вісь еліпса в тих випадках, коли дробини чи картечі виявлені застряглими в якій-небудь перешкоді. При цьому враховуються наскрізні, сліпі пробіони (застрягли) і сліди рикошету від дробин, що відскочили. Підраховують їхню кількість і вимірюють відстань між сусідніми слідами дробин (картечі);

3) найменування і колір матеріалу, з якого виготовлені дробини (картеч) – (з металу сірого, червонуватого, жовтого кольору тощо);

4) форма дробин (картечі) – (кругла, куляста, овальна, грушоподібна, каплеподібна, трубчаста; наявність кільцевого паска; неправильної форми з гострими краями – “січка”; зі згладженими краями – “катанка”; рубаний дріт або цвяхи тощо);

5) кількість виявлених (витягнутих) дробин (картечі);

6) розміри дробин (картечі) – (діаметр, довжина і діаметр – для дробин неправильної форми);

7) вид поверхні дробин (картечі) – (глянцева, матова, пориста; наявність слідів інструментів; наявність нашарувань сторонніх речовин: крові, фарби з указівкою її кольору тощо);

8) наявність і характер деформації, у тому числі відбитків (рельєфу) перешкоди;
9) види інших методів фіксації (фотографування масштабним методом місця розташування дробин в перешкоді і дробин (картечі), витягнутої з перешкоди або виявленої на місці події і інших місцях; вилучення дробин (картечі) по можливості з перешкодою (об'єктом), у якій вона застрягла або витягнення їх з перешкоди (об'єкта) і вилучення в оригіналі);

10) заходи, які забезпечують збереження слідів попадання дробин (картечі) у перешкоду і самих дробин (картечі), витягнутих із перешкоди чи виявлених в інших місцях, спосіб упакування дробин, перешкоди зі слідами дробин (картечі).

Зразковий опис дробин (картечі) у протоколі слідчого огляду може мати наступний зміст:

"...Із внутрішньої сторони поверхні полотна дверей, що ведуть в спальну кімнату, було виявлено кілька слідів, утворених дробинами, що впродалися. Полотно дверей виготовлено із суцільної дерев'яної дошки і пофарбовано в білий колір. Його розміри: довжина (висота) – 210 см, ширина – 80 см, товщина – 5 см. Площа місця влучення (розсіювання) дробин має форму еліпса, велика вісь якого дорівнює 60 см, а мала – 40 см. Велика вісь еліпса (осипу) розташована паралельно нижній стороні дверей. Відстань від центра еліпса до нижньої сторони дверей дорівнює 150 см, а до правої сторони дверей – 40 см. З місця впродадження було витягнуто за допомогою стамески 30 дробин. Колір дробин – темно-сірий, форма дробин – куляста, діаметр дробин – 3 мм. Поверхня дробин матова, гладенька. Які-небудь нашарування на поверхні дробин на виявлені.

Поверхня полотна дверей зі слідами впродадження дробин до їхнього витягування була сфотографована масштабним методом. Потім були сфотографовані масштабним методом 30 дробин, витягнутих з полотна зазначених дверей. Витягнуті дробини загорнені у білий аркуш паперу і поміщені у сірникову коробку, яка перев'язана шпагатом, а його кінці скріплені сургучевою печаткою слідчого. На наклеєному на коробку аркуші паперу написано: "Дріб у кількості 30 штук, витягнутий з полотна дверей спальної кімнати в кв. № 25 по вул. Світлій 30 жовтня 2002 р. Підпис понятих і слідчого".

У випадку виявлення на місці події пижів, результати їхнього попереднього дослідження повинні фіксуватися в протоколі, де вказується наступне:

- 1) місце виявлення пижа (координати відносно не менш двох постійних орієнтирів);
- 2) матеріал, з якого виготовлений пиж (вовна, картон, папір, коркове дерево, промаслений повсть тощо);
- 3) форма пижа (кругла з рівною окружністю; кругла з наявними в окремих місцях зазублинами тощо);
- 4) розміри пижа (діаметр і товщина; якщо пиж виготовлений з тонкого паперу і складається з декількох шарів, то вказується по можливості їхня кількість);
- 5) наявність і характер тексту на площі пижа (виготовленого, наприклад, з паперу, на якому надрукований текст газети чи книги, журналу тощо);
- 6) наявність сторонніх часток на поверхні пижа (пилу, бруду, крові тощо);
- 7) види інших методів фіксації (фотографування масштабним методом; вилучення пижів в оригіналі);
- 8) заходи, які забезпечують збереження вилучених пижів, спосіб упакування пижів.

Основні правила попереднього дослідження вогнепальної зброї і його фіксації.

Нерідко бувають випадки, коли на місці події виявляється вогнепальна зброя. Знайти її можна при самогубствах, нещасливих випадках, убивствах, коли злочинці кидають його на місці скоєння злочину або поруч з ним, щоб позбутися від нього чи навмисно залишають зброю поруч з трупом чи вкладають його в руку трупа, з метою створити картину самогубства.

Іноді злочинці, ховаючись з місця убивства, кидають зброю, з якої був зроблений постріл, де-небудь по шляху чи ховають її неподалік від місця події для того, щоб згодом скористатися нею. Тому необхідно уважним чином оглядати не тільки місце, де виявлено труп, і місце, відкіля був зроблений постріл, але і прилягаючі до них ділянки, а також передбачувані шляхи, по яких злочинець міг піти з місця події.

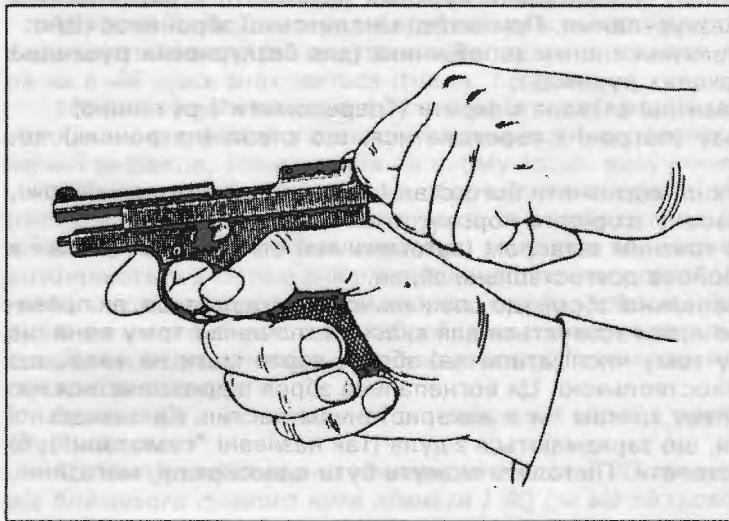
Якщо є підстава припустити, що зброя кинута злочинцем у яке-небудь визначене місце, то необхідно прийняти заходи до того, щоб якомога швидше відшукати її.

У випадку виявлення вогнепальної зброї при проведенні попереднього дослідження його, необхідно:

1) за положенням окремих частин зброї (курка, частин ударника, що виступають, затвора, кожуха затвора тощо) установити, чи знаходився курок (ударник) на бойовому чи запобіжному взводі і чи є патрон у патроннику. При наявності патрона в патроннику і положенні курка (ударника) на бойовому взводі, а також при неможливості визначити положення ударника і наявність патрона в патроннику, зі зброєю варто поводитися **3 ОСОБЛИВОЮ ОБЕРЕЖНІСТЮ**:

2) вжити заходи до відшукування на зброї слідів пальців рук і долонних поверхонь, а також слідів крові, часток мозкової рідини, волосся, інших речовинних накладень і забруднень поверхні. При наявності подібних слідів, усі подальші дії зі зброєю здійснюються з особливою обережністю, для того щоб виявлені сліди не були знищені;

3) вийняти магазин і оглянути його поверхню з метою виявлення слідів рук;

Мал. 122. Розрядження пістолета.

4) розрядити зброю: а) взяти пістолет за рукоятку в праву руку; б) великим і вказівним пальцями лівої руки повільно відтягнути кожух затвора в крайнє заднє положення; в) патрон, що вийшов з патронника, обережно витягти з пістолета; г) плавно опустити затвор у переднє положення; д) спустити курок (звільнити ударник з бойового взводу).

Для витягнення патрона з патронника гвинтівки, карабіна, автомата, пістолета-кулемета необхідно відвести назад ковзний затвор і витягти патрон через вікно магазинної коробки (магазина).

Якщо не представляється можливим витягнення патрона з патронника, його варто залишити в ньому, помістивши прокладку на денце патрона, що буде перешкоджати удару бойка. Вибивати патрони силою не потрібно;

5) гільзи і патрони з камор барабана револьвера не виймати. Якщо курок револьвера зведений, то його необхідно плавно спустити, уримуючи пальцем таким чином, щоб не відбувся удар бойком по капсюлю.

Необхідно позначити камору барабана револьвера, що знаходилася в момент огляду проти бойка ударника. Відповідно до цієї камори вказують (у протоколі) порядок розташування стріляних гільз і невикористаних патронів у каморах барабана;

6) оглянути внутрішню поверхню ствола для виявлення слідів нагару (пострілу), незгорілих порошинок, слідів чищення, змащення, наявності сторонніх часток (крихти хліба, тютюну, пил тощо).

Для огляду каналу ствола кожух затвора (затвор) відвести в крайнє заднє положення і з боку казенної частини ствола (патронника) помістити смужку білого папера під кутом 45° так, щоб світло, відбите від її, йшло уздовж осі каналу ствола;

7) встановити, чи немає на зброї яких-небудь ушкоджень, чи не відсутні які-небудь частини тощо;

8) визначити наявність (відсутність) запаху згорілого пороху в каналі ствола;

9) занести усі встановлені дані до протоколу, указавши також усі клейма і маркіровальні заводські позначення.

Оглядаючи мисливську зброю, мають на увазі, що ця зброя заводського виготовлення, довгоствольна:

а) кульове, нарізне (снаряд – тільки куля) – карабіни (калібр 5,6 мм – 9 мм); нітроекспреси (калібр менше 16 мм); штуцера (калібр 16–28 мм);

б) дробове, гладкоствольне (снаряд – дробини, картеч, куля) – одноствольне, двоствольне;

в) комбіноване: нарізне і гладкоствольне (кульо-дробове) одноствольне, двоствольне, трьох (чотирьох) ствольне.

Одноствольна мисливська зброя може мати затвор, а також заряджатися шляхом “переломлювання” або автоматично. Двох– і більше ствольна мисливська зброя випускається такою, що коли необхідно її заряджати “переламується”. Стволи в двоствольній зброї розташовуються горизонтально (поруч) чи вертикально (один над іншим).

Мисливські карабіни можуть бути однозарядні, багатозарядні, у тому числі автоматичні (самозарядні).

Рушниці, що переламуються, із зовнішніми курками називають курковими, а з внутрішніми (схованими) – безкурковими. При огляді мисливської зброї необхідно:

1) звернути увагу на положення кнопки запобіжника (для безкуркових руниць) чи положення курків (для куркових руниць);

2) натиснувши на гачок (важіль) затвора відкрити (“переломити”) рушницю;

3) вийняти зі ствола гільзу (патрон) і переконатися, що ствол (патронник) порожній;

4) оглянути на просвіт ствол, відзначити його стан (наявність нагару, слідів іржі, змащення тощо), наявність запаху згорілого пороху;

5) мисливська рушниця з ковзним затвором (автоматична) оглядається також і в такій же послідовності, як і бойова довгоствольна зброя.

У випадку виявлення вогнепальної зброї, що спеціально виготовляється, як правило, кустарним способом, або пристосовується для скоєння злочинів і тому вона ще називається кримінальною (у тому числі атипічна) зброя, варто мати на увазі, що вона найчастіше буває короткоствольною. Ця вогнепальна зброя підрозділяється на:

1) саморобну – виготовлену цілком чи з використанням частин від заводської зброї: а) шомпольні пістолети, що заряджаються з дула (так називані “самопали”); б) казнозарядні револьвери і пістолети. Пістолети можуть бути однозарядні, магазинні, автоматичні;

2) обрізи: а) військових гвинтівок; б) мисливських руниць; в) малокаліберних гвинтівок; г) іншої зброї;

3) спеціальні пристрої, пристосовані для використання як вогнепальна зброя: а) сигнальні пістолети; б) пістолети будівельно-монтажні і для бурових робіт; в) стартові пістолети;

4) заводська зброя, перероблена під патрони іншого калібра.

Результати попереднього дослідження вогнепальної зброї фіксуються в протоколі слідчого огляду, де повинні бути зазначено наступне:

1) місце виявлення вогнепальної зброї (найменування місця і координати виявленої вогнепальної зброї відносно не менш двох постійних орієнтирів (виміри провадяться від дулового зрізу зброї), при наявності трупа – вимірюється також відстань від дулового зрізу зброї до найближчої частини трупа, якщо зброя, наприклад, розташовано ближче до правої руки трупа, то вимірюються відстань до найближчої границі долоні цієї руки);

2) вид зброї (револьвер, пістолет, мисливська рушниця, обріз одноствольної мисливської рушниці тощо);

3) напрямок осі каналу ствола (указується відносно нерухомих об’єктів або орієнтується за сторонами світу за допомогою компаса, а також відносно трупа);

4) положення рукоятки затвора гвинтівки (автомата) чи вікна кожуха пістолета відносно поверхні, на якій знаходиться зброя (вверх рукояткою затвора чи вниз);

5) характеристика поверхні, на якій знайдена зброя, і наявність слідів безпосередньо під зброєю (вм’ятин, подряпин тощо);

6) система зброї, модель, калібр (установлюється за допомогою спеціаліста із судової балістики);

7) розміри зброї (довжина ствола зброї; діаметр (зовнішній і внутрішній) дулового

зрізу ствола; довжина, ширина, товщина рукоятки (приклада); загальна довжина зброї від дулового зрізу до заднього зрізу приклада тощо);

8) маркіровальні заводські позначення, фірмовий знак, номер;

9) чи маються ушкодження, дефекти деталей, якщо є, то які і на яких деталях;

10) чи маються сліди папілярних візерунків, крові, волосся, мозкової речовини, порохової кіптяви, часток ґрунту й інших речовин (вони описуються з дотриманням вимог, зазначених вище);

11) положення курка (спущений, на бойовому, запобіжному взводі);

12) наявність патрона в патроннику, кількість патронів, що залишилися в магазині, маркіровальні позначення на патронах (денці гільзи), сліди, що можуть свідчити про осічку;

13) чи відчувається запах згорілого пороху, що виходить зі ствола;

14) відомості про канал ствола (наявність нарізів, їхній напрямок, наявність змащення, порохового нагару, іржі, сторонніх часток тощо);

15) наявність у каморах барабана револьвера патронів чи вистрілених гільз, послідовність їхнього розташування; чи порожня камора, яка розташована проти ствола чи в ній щось знаходиться (гільза, патрон);

16) види інших методів фіксації (фотографування масштабним методом як усієї зброї, так і окремих його частин (маркірувальних позначень, клейма, номера, ушкоджень і дефектів, різних слідів на ньому тощо, вилучення зброї в оригіналі);

17) заходи, які забезпечують збереження вилученої зброї, спосіб упакування зброї (пістолет, револьвер тощо загортається в папір цілком, а довгоствольна зброя – мисливські рушниці, карабіни, автомати тощо при проведенні попереднього дослідження розбираються з метою виявлення індивідуальних ознак у тому числі і їхніх номерів, а потім загортаються в аркуші папера: окремо стволи, цівка, колодки ствола з ложею, після чого всі складові однієї зброї загортаються в загальний згорток, перев'язуються шпагатом, підписуються і скріплюються підписами понятих, слідчого й опечатуються печаткою слідчого).

Зразковий опис виявленої вогнепальної зброї в протоколі огляду може мати наступний зміст:

“...На підлозі спальної кімнати на відстані 20 см від правої стіни кімнати, 95 см від ближнього правого кута кімнати і 40 см від нігтьової фаланги вказівного пальця правої руки трупа (усі виміри проводилися до дулового зрізу зброї) було виявлено пістолет. Вісь ствола пістолета спрямована убік правого ближнього кута кімнати. Пістолет лежить на лівому боці, курок спущений. На поверхні пістолета, зверненої вгору, яких-небудь слідів не виявлено. З метою детального дослідження пістолет був піднятий з підлоги за спускову скобу і вивчений у променях косопадаючого світла. При огляді яких-небудь слідів на його поверхні також не виявлено. Після чого було вийнято магазин, оглянутий у променях косопадаючого світла, на поверхні якого також не виявлено ніяких слідів. Потім була перевірена наявність у патроннику патрона. Як у магазині пістолета, так і в патроннику патронів не було виявлено.

Судячи з конструкції і за допомогою судового баліста було встановлено, що виявлена зброя є пістолетом системи Макарова калібру 9 мм. Загальна довжина пістолета від дулового зрізу до задньої частини курка в спущеному положенні – 20 см, відстань від прицілу до нижньої сторони рукоятки – 14 см, ширина рукоятки – 5 см, товщина рукоятки – 2,5 см, внутрішній діаметр ствола біля дулового зрізу – 9 мм, зовнішній діаметр ствола біля дулового зрізу – 19 мм. На рамці з лівого боку пістолета є ряд заводських маркіровальних знаків у вигляді: “ВК № 1947, 2002”. У каналі ствола спостерігається нагар і з нього відчувається запах згорілого пороху. Зовнішні поверхні затвора в місці кріплення переводчика запобіжника і рамки пістолета потерті.

Пістолет було сфотографовано масштабним методом з лівого боку, а після огляду і фіксації його результатів, вилучено. Вилучений пістолет і його магазин окремо загорнені в білі чисті аркуші паперу і покладені у фанерну коробку, яка перев'язана шпагатом, кінці шпагату скріплені сургучевою печаткою слідчого. На коробці є напис: “Пістолет і магазин, виявлені на підлозі спальної кімнати в кв. № 5 по вул. Світлій 15 грудня 2002 р.

Підписи понятих і слідчого”.

7.4. Попереднє дослідження слідів вибуху

При проведенні огляду місця події, пов'язаного з вибухом, слідчий за допомогою, в подальшій більшості випадків, спеціалістів з вибухової техніки проводить попереднє дослідження об'єктів і слідів вибуху, які виявляються на місці події, з метою отримання оперативної інформації необхідної для успішного проведення подальшого розслідування кримінальної справи. Попереднє дослідження криміналістичних об'єктів на місці події проводиться неруйнівними методами, які забезпечують збереження цих об'єктів і неушкоджених на їх поверхні слідів (можливих відбитків пальців рук, слідів крові, часток якої-небудь речовини тощо) для подальшого судово-експертного дослідження.

До основних завдань попереднього дослідження, вирішення яких сприяє досягненню значної мети, відносяться: визначення природи вибуху; його центру і тротилового еквіваленту; встановлення виду вибухової речовини і геометричних розмірів вибухового пристрою (заряду вибухової речовини); визначення виду засобів ініціювання і способу вибуху; встановлення способу виготовлення і принципу функціонування вибухового пристрою; виявлення інформації і обладнання про особу, яка виготовила вибуховий пристрій або проводила вибух. [403, 46–62]

Попереднє дослідження на місці події проводиться в залежності від виявлення тих чи інших слідів вибуху, при цьому рекомендувати яку-небудь сувору послідовність його проведення неможливо, так як матеріальна обстановка і ступінь її зміни в кожному випадку вибуху різні і мають свої особливості. Однак характер питань, які можуть бути вирішені в рамках попереднього дослідження, є загальним для всіх місць вибухів, що дозволяє виділити основні його складові і зазначити способи і методи отримання тієї чи іншої попередньої інформації, необхідної як для організації початкових слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, так і для більше цілеспрямованого послідуєчого огляду місця події.

Дослідження матеріальних об'єктів, які вилучаються окремо, починається, як і в усіх інших випадках, з їх огляду. Виявлення великої кількості часток, які підозрюються такими, що належать до вибухових речовин чи їх компонентів, надає можливість попереднього встановлення виду речовини на місці вибуху. Виявлення зовнішніх ознак, до яких відносяться форма, колір і розміри часток, дозволяють у окремих випадках вирішити поставлене завдання. Так, наприклад, не виникає складності за допомогою сріблясто-білого кольору мікрочасток припустити, що вони мають відношення до металів і, можливо, що вони виготовлені із магнію або алюмінію, які можуть бути компонентами суміші вибухових речовин. Частки димного рушничного пороху, який часто зустрічається в експертній практиці, має чорний колір; частки бездимного пороху "Сокіл" – пластинчастої форми, розміром 1,4 x 1,4 x 0,1 мм – має колір від сіро-жовтого до блідо-зеленого; частки тротилу часто мають неправильну форму, від жовтого до коричневого кольору; частки фосфору – червоного, а запалювальна маса сірникових голівок – зеленого, червоного або коричневого кольору.

Попереднє дослідження окремих об'єктів на місці вибуху повинно проводитися з використанням вимірювань їх геометричних розмірів, фіксацією форми, попередньої оцінки виду матеріалу (метал, дерево, пластмаса тощо), магнітних властивостей, виявленням яких-небудь особливостей на їх поверхні (сліди барвника, клейма, сліди технологічних операцій, інструментів, обладнання тощо). Для виявлення мікроознак і мікрочасток, в тому числі часток вибухових речовин, необхідно використовувати лупи.

Результатом огляду об'єктів на місці вибуху є їх сортування за видом матеріалу і розмірами, за положенням від осередку вибуху, що на наступному етапі може надати важливу інформацію про багато факторів вибуху, який відбувся.

Приблизна оцінка виду вибухової речовини, що вибухнула – одне із основних завдань попереднього дослідження місця вибуху. Достатня кількість часток вибухової речовини (загальним об'ємом більше 1 мм³), виявлених на місці вибуху або в залишках вибухового пристрою, дозволяє на цій стадії проводити технічне дослідження речовини з метою встановлення її виду, а можливо, і марки [2].

Самостійним завданням попереднього дослідження є визначення маси вибухової речовини, що вибухнула, за допомогою слідів вибуху на місці події. Відмінності вибухових властивостей окремих вибухових речовин проявляється у різній здатності при-

строїв на їх основі руйнувати предмети матеріальної обстановки підчас вибуху. Ступінь ураження або руйнування об'єктів навколишньої обстановки відображає важливу інформацію про силу вибуху, а отже, і про здатність і силу ураження пристрою, що вибухнув. У зв'язку з тим, що в рамках попереднього дослідження, як правило, конкретну марку вибухової речовини, її фізичний стан до вибуху встановити не завжди представляється можливим, однак на цьому етапі представляється можливість оцінювати силу вибуху в тротиловому еквіваленті, яку потім може бути використано для визначення маси вибухової речовини, що вибухнула, конкретного виду і марки.

Описова частина протоколу огляду місця вибуху, практично нічим не відрізняється від описової частини протоколу огляду місця події, який складається при розслідуванні інших видів злочинів, однак, в зв'язку зі складною специфікою результатів вибуху, вона має визначені особливості. Описання результатів огляду проводиться від загального до окремого. Спочатку, як і при проведенні огляду місця події в процесі розслідування інших видів злочинів, необхідно сфотографувати місце вибуху: орієнтуючим і оглядовим видом зйомки. Виконання фотозйомки названими видами багато в чому залежить як від розташування місця вибуху: на відкритій місцевості, в приміщенні, в підземних переходах, метро, в транспорті тощо, так і від сили вибуху і наявних в результаті розрушень об'єктів навколишньої обстановки. Якщо місце вибуху розташоване на відкритій місцевості, то фотозйомка виконується з дотриманням тих вимог, які передбачені для фотозйомки місця події. Відносно вузлової і детальної фотозйомки – вона може використовуватися як в процесі статичної стадії огляду місця вибуху, так і, особливо, в процесі динамічної стадії огляду місця вибуху і кількість вузлових і детальних знімків буде багато в чому залежати від виявлених об'єктів, які будуть визнані доказами, що мають безпосереднє відношення до вибуху. У зв'язку з тим, що в результаті вибуху можуть утворитися найрізноманітніші тяжкі наслідки у вигляді заподіяння шкоди здоров'ю і життєздатності людей, руйнування будівель, транспортних засобів тощо, що об'єктивно може відобразитися і виявитися на місці вибуху, наприклад, декількох трупів або розчленованих вибухом частин трупів, які в свою чергу створюють великі труднощі в проведенні огляду місця вибуху і особливо в повноті і якості фіксації обстановки місця вибуху, тому місце вибуху повинно бути зафіксовано з використанням відеозйомки. За допомогою останньої можна зафіксувати загальну картину місця вибуху і окремі найбільше складні місця зі слідами вибуху як в осередку вибуху, так і на обстановці, навколо нього.

Після фотозйомки і відеозйомки місця вибуху орієнтуючим і оглядовим видом зйомки, в протоколі огляду місця події описується навколишня місцевість, де відбувся вибух, осередок вибуху, потім зазначаються межі території, яка оглянута на відкритій місцевості або в приміщенні. Описується спосіб розділення площі, яка підлягала огляду на ділянки (сектори, квадрати тощо), використані системи вимірювання відстаней на цих ділянках і секторах, виявлені предмети і сліди вибуху, інші виявлені об'єкти, які можуть мати відношення до розслідуваної справи, а також криміналістичні засоби, які були використані в роботі і отримані за допомогою їх результати.

У процесі огляду місця вибуху старанно досліджуються осередок вибуху і навколишня місцевість, зокрема: поверхня ґрунту, де можуть бути виявлені закопчування, деталі механізму сповільненої дії тощо; ґрунт гребеня вирви; ґрунт в глибині вирви, де також можуть виявитися залишки підривного пристрою або деталі механізму сповільненої дії.

Огляд осередку вибуху проводиться у наступній послідовності: спочатку проводиться вузлова фотозйомка і (або) відеозйомка вирви (вид збоку і вид зверху); потім вимірюється діаметр вирви; глибина вирви, висота і ширина гребеня вирви. Якщо виявлено інші осередки вибуху, то вимірюється відстань між ними. Після вимірювань осередку вибуху проводиться фіксація предметів, які знаходяться на його поверхні. Після закінчення фіксації і вилучення предметів, виявлених на поверхні вирви проводиться забір ґрунту на пробу у різних місцях осередку вибуху, а потім проводять динамічний огляд осередку вибуху шляхом просіювання ґрунту через сито, в якому можуть виявитися предмети, частки, які не могли бути виявлені при статичному огляді.

Із осередку вибуху для судово-експертного дослідження беруть проби ґрунту, сліди закопчення, а при наявності води – проби води, в яких можуть виявитися розчинені

вибухові речовини або їх окремі компоненти. Крім того, проводиться забір контрольної проби ґрунту навколишньої місцевості.

Таким чином, в протоколі огляду місця вибуху повинно бути зазначено:

1) місце вибуху (відкрита місцевість: поле, населений пункт, парк тощо; в приміщенні; в транспорті (назва); в підземному переході, метро тощо) з зазначенням орієнтирів і метричної прив'язки або прив'язки за допомогою компасу відносно відповідних сторін світу, назва населених пунктів, вулиць, майданів тощо;

2) осередку вибуху (глибина і діаметр вирви, висота й ширина гребені вирви);

3) розміри (в діаметрі) площі на якій виявлені сліди вибуху;

4) якщо буде встановлено декілька осередків вибуху в одному місці, то вимірюються відстані між ними;

5) описується поверхня вирви (закопченість, наявність визначених слідів – залишки вибухових пристроїв і вибухових речовин тощо);

6) гребінь вирви досліджується і описується як на статичній стадії огляду і всі виявлені на його поверхні сліди, так, особливо, і на динамічній стадії огляду, коли проводять просіювання ґрунту з метою пошуку слідів вибуху;

7) описуються всі сліди вибуху, виявлені в різних місцях на площі навколо осередку вибуху: залишки вибухових речовин; корпусів вибухових пристроїв; детонаторів; тощо, з зазначенням кольору, матеріалу, розмірів, маркірувальних знаків (кожен слід або група слідів, виявлених у визначеному місці повинні прив'язуватися як до осередку вибуху – центру вирви, так і до інших постійних об'єктів, які можуть бути на місці вибуху або відносно сторін світу. У необхідних випадках, за вирішенням слідчого і спеціаліста з вибухової техніки окремі сліди або групи слідів вибуху можуть бути сфотографовані масштабним методом);

8) описуються проби яких речовин (ґрунту, води тощо) і на яких ділянках місця вибуху були взяті (на дні вирви; на гребені вирви; в іншому місці, яке не пов'язане з місцем вибуху);

9) якщо на місці вибуху буде виявлено труп людини – він описується, якщо ніхто із очевидців на місці події його не впізнає, за методом словесного портрету, а у випадку виявлення розчленованих залишків трупа людини – вони як і труп досліджуються спеціалістом в галузі судової медицини і описуються назви їх частин, розміри, колір, точне місцезнаходження з прив'язкою до постійних орієнтирів на місці події або вони орієнтуються за сторонами світу і зазначається відстань від них до центру вирви;

10) якщо в процесі огляду місця вибуху була використана фотозйомка і (або) відеозйомка повинно бути описано як вид використаної апаратури, умови зйомки, так і кількість сфотографованих кадрів фотоплівки або кількість метрів витраченої магнітної стрічки при зйомці відео, а також у випадках використання інших техніко-криміналістичних засобів вони повинні бути описані з зазначенням отриманих результатів за їх допомогою;

11) заходи, організовані з метою збереження виявлених і вилучених слідів, спосіб їх пакування (всі виявлені сліди на місці вибуху пакуються в окремі, в залежності від їх розмірів, пробірки, пакети або ящики, з зазначенням на них назви об'єктів, місця, дати і часу вилучення і оформлюються у відповідності до вимог кримінально-процесуального закону – повинні бути підписані понятих, слідчого, а якщо приймав участь спеціаліст визначеної галузі знань – також і його підпис, всі підписи повинні бути скріплені печаткою слідчого і про все це зроблено відмітку в протоколі огляду місця події, з обов'язковим описом змісту тексту печатки, якою було скріплено всі реквізити на упаковці речових доказів).

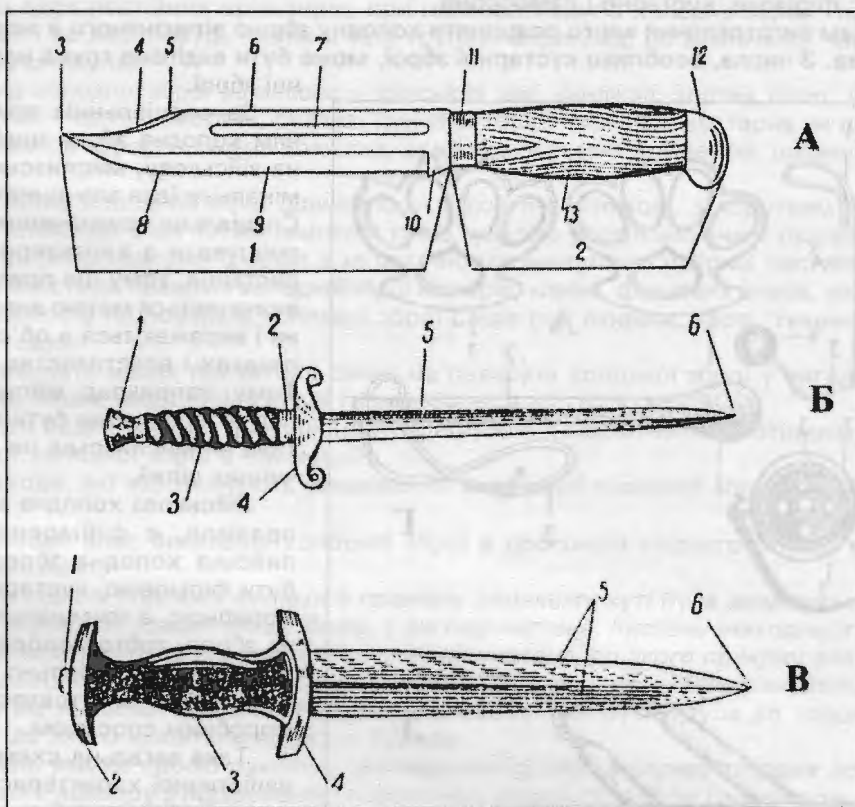
7.5. Попереднє дослідження холодної зброї

Нерідко при здійсненні злочинів проти життя і здоров'я особи використовується холодна зброя, до якої відносяться предмети спеціально виготовлені чи пристосовані для нанесення тілесних ушкоджень. Основна, визначальна властивість холодної зброї – її призначення для нанесення тілесних ушкоджень – має одну особливість: знаряддя повинне бути призначене для *безпосереднього* заподіяння тілесних ушкоджень. Іншими словами, тілесні ушкодження, заподіювані холодною зброєю, виникають у результаті

безпосереднього контакту зброї з об'єктом, що уражається. У зв'язку з цим не можуть бути віднесені до холодної зброї різні пристосування, наприклад, що збільшують ефективність удару кистю руки, але не контактуючі в момент удару зі сприймаючим удар об'єктом.

Виходячи з обставин, які підлягають встановленню у розслідуваній справі і криміналістичної класифікації холодної зброї повинні бути враховані наступні підстави: будова (конструкція), принцип дії, спеціальне призначення, спосіб виготовлення.

Хоча будова (конструкція) і принцип дії – поняття неоднозначні, вони дуже близькі між собою, тому що вони взаємообумовлені. За будовою (конструкцією) розрізняють дві основні групи холодної зброї: клинкове і неклинкове. Принцип дії клинкової зброї – нанесення тілесних ушкоджень шляхом розчленовування тіла чи проникнення усередину його. Принцип дії неклинкової зброї полягає в заподіянні тілесних ушкоджень у вигляді ушибів з роздробленням м'яких і кісткових тканин.

Мал. 123. Клинкові види холодної зброї: А – фінський ніж. 1 – клинок, 2 – рукоятка, 3 – остріє, 4 – скос обуха, 5 – заточка скоса обуха, 6 – обух, 7 – виточка (дола), 8 – лезо, 9 – заточка леза, 10 – основа клинка (бородка), 11 – кільце, 12 – наконечник, 13 – рукоятка. Б – кортик. 1 – наконечник, 2 – кільце, 3 – ручка, 4 – упор-запобіжник, 5 – клинок, 6 – остріє клинка. В – кинджал. 1 – гвинт кріплення ручки, 2 – наконечник, 3 – ручка, 4 – упор-запобіжник, 5 – заточка леза, 6 – остріє клинка.

Клинковою зброєю можна заподіяти тілесні ушкодження колотого, рубаного, різаного характеру; багато видів клинкової зброї можуть мати одночасно властивості як колоти, рубати, так і різати.

За способом виготовлення холодну зброю можна розділити на три основні групи. Першу групу складають зразки, виконані у відповідності з стандартами чи технічними умовами на спеціалізованих промислових підприємствах.

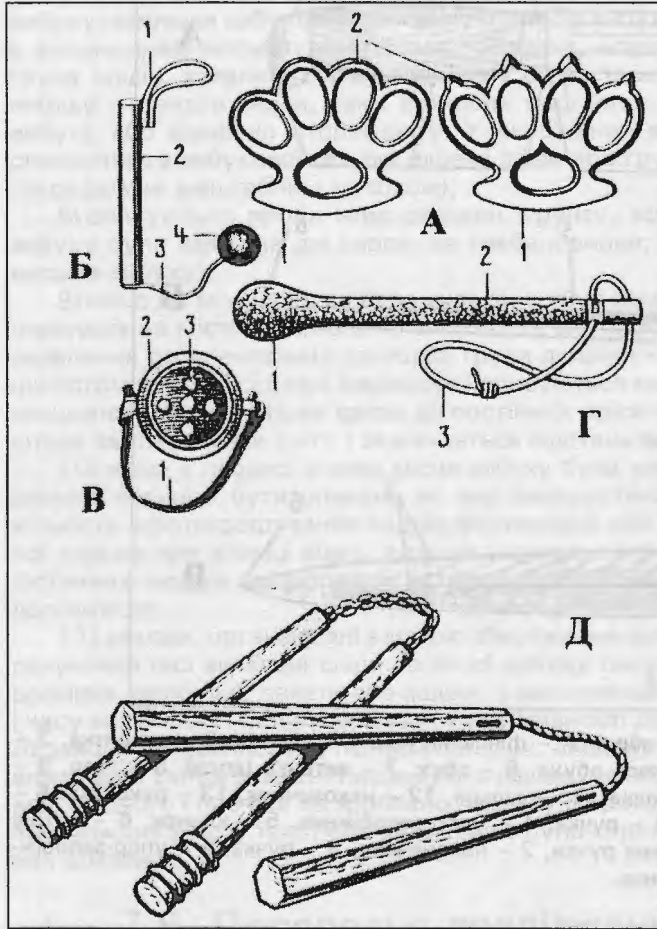
До другої групи – зброя, що виготовляється кустарями, об'єднаними, як правило, а

артілі. Технологія кустарного виробництва трохи інша, чим на промисловому підприємстві: тут спостерігається використання ручного інструмента і найпростіших пристосувань і верстатів. На зброю, виготовлене кустарями, не існує строгих стандартів чи спеціально встановлених технічних умов (виключення складали випадки, коли кустарним артілям доручалося виготовлення зброї для потреб Великої Вітчизняної війни), і все-таки необхідно зазначити, що зброя, виготовлена в тій чи іншій місцевості, володіє однаковими зовнішніми ознаками і форми її носять традиційний характер. [480, 20–61; 682, 9–24]

Третю групу складає холодна зброя, виготовлена без дотримання стандартів, технічних умов чи місцевих традицій, поза яким-небудь підприємством, що робить холодну зброю.

Холодна зброя, у залежності від того, до якої із трьох груп воно відноситься в криміналістичній літературі, у судово-слідчій і експертній практиці має відповідне найменування: фірмове, кустарне і саморобне.

За місцем виготовлення варто розрізняти холодну зброю вітчизняного й іноземного виробництва. З числа, особливо кустарної зброї, може бути виділена група національної зброї.

Мал. 124 . Холодна ударно-роздроблююча зброя: А – кастет. 1 – упор, 2 – ударяюча частина без шипів і з шипами; Б – кистень. 1 – петля, 2 – рукоятка; 3 – підвіс, 4 – ударяючий вантаж; В – надолонник. 1 – петля, 2 – ударяюча пластина; Г – дубина. 1 – ударяючий кінець, 2 – рукоятка, 3 – петля; Д – нунчаку.

За спеціальним призначенням холодна зброя поділяється на військову, мисливську і кримінальну (для злочинних цілей). Спеціальне призначення не слід змішувати з характером використання, тому що призначення визначається метою виготовлення і виражаються в об'єктивних ознаках і властивостях виробу. Тому, наприклад, військова холодна зброя може бути використана як мисливська чи для злочинних цілей.

Військова холодна зброя, як правило, є фірмовою. Мисливська холодна зброя, може бути фірмовою, кустарною і саморобною, а кримінальна холодна зброя, тобто холодна зброя, призначена спеціально для злочинні мети, виготовляється саморобним способом.

Така загальна схема криміналістичної характеристики холодної зброї, побудована на підставах, що відповідають обставинам справи, яка підлягає з'ясуванню.

Холодна зброя, яка відноситься до ударно-роздроблюючої, не настільки різноманітна, як клинкова, однак, у практиці розслідування злочинів необхідність у її дослідженні виникає досить часто. Вітчизняна промисловість ні в колишньому СРСР, ні в Україні в даний час не випускала і не випускає холодної зброї цього типу, не проводиться випуск

цієї зброї у нашій країні і кустарним способом. У судово-слідчій практиці, в основному, зустрічається саморобна холодна зброя зазначеного виду: кастети, кистені, булави, наладонники, нунчаки, і лише зрідка – фірмові, наприклад, кастети чи нунчаки іноземного походження.

Цільове призначення розглянутих видів холодної зброї полягає в заподіянні тілесних ушкоджень – забитих місць, за допомогою впливу поверхні знаряддя, що вдаряє, на об'єкт, що уражається. Посилення мускульної сили і підвищення ударного ефекту при використанні холодної зброї, що ударно-роздвібною, досягається за рахунок твердості поверхні, що вдаряє, і ваги всього знаряддя чи його частини, що вдаряє. Вага і твердість для різних видів ударно-роздвібною холодної зброї, має відносне значення.

У випадку виявлення на місці слідчого огляду холодної зброї результати його попереднього дослідження фіксуються в протоколі, де повинне бути зазначено наступне:

1) місце виявлення холодної зброї (найменування місця і координати зброї відносно не менш двох постійних орієнтирів; при наявності трупа холодна зброя "прив'язується" також і до якої-небудь частини тіла трупа, наприклад, до визначеної частини кисти правої руки трупа);

2) вид холодної зброї (клинкове – фінський ніж, кинджал, кортик тощо; ударно-роздвібною – кастет, кистень, булава, нунчаки тощо; фірмова, кустарна чи саморобна);

3) розміри зброї (загальна довжина, довжина окремих елементів, ширина, товщина тощо);

4) форма холодної зброї (клинкова – з довгим клинком, з коротким клинком, із прямим клинком, з вигнутим клинком тощо; ударно-роздвібною – овальної форми, круглої форми, овальної форми з загостреними виступами ударної частини тощо);

5) наявність на поверхні холодної зброї номерів, клейм, фірмових знаків, написів тощо;

6) наявність на поверхні холодної зброї слідів рук людини, крові, тканин організму людини тощо;

7) наявність інших приватних ознак на поверхні холодної зброї у вигляді вм'ятин, подряпин, інших видів деформації тощо;

8) види інших методів фіксації (фотографування масштабним методом; вилучення виявленої холодної зброї в оригіналі);

9) заходи, які забезпечують збереження вилученої холодної зброї, спосіб її упакування.

Зразковий опис виявленої холодної зброї в протоколі слідчого огляду може мати наступний зміст:

"...На підлозі спальної кімнати в правому далекому куті була виявлена саморобна холодна зброя, що ударно-роздвібною, у вигляді кистеня. Кистень знаходився на відстані 50 см від зазначеного кута до торця рукоятки кистеня, до якого прикріплена петля і 40 см від правої стіни кімнати до торця рукоятки кистеня, до якого прикріплений підвіс. Відстань від нігтьової фаланги великого пальця правої руки трупа до торця рукоятки кистеня, до якого кріпиться підвіс, – 120 см.

Кистень уявляє собою рукоятку циліндричної форми з дерева твердих порід темно-коричневого кольору з полірованою поверхнею довжиною 20 см і діаметром – 2 см. До торців рукоятки з однієї сторони (задньої сторони) прикріплена петля, виготовлена зі смуги шкіри коричневого кольору довжиною 28 см, ширина смуги – 2 см, товщина – 3 мм, а з протилежної сторони рукоятки закріплений підвіс, виготовлений з металевого троса ясно-сірого кольору довжиною 15 см і діаметром – 6 мм, на кінці якого прикріплений ударний (б'ющий) вантаж у вигляді кулі діаметром – 4 см, виготовлений з металу сірого кольору. Куля прикріплена до троса монолітно. Трос і петля до торців рукоятки прикріплені за допомогою металевих коронок циліндричної форми сірого кольору. Зовнішній діаметр цих коронок – 2 см, довжина – 5 см. Трос кріпиться з коронкою монолітно, а петля закріплена в коронці таким чином, що коли рукоятка обертається навколо своєї осі – петля не скручується (за допомогою карабіна) Коронки насажені на рукоятку і зафіксовані на ній за допомогою наскрізних шпильок з металу сірого кольору діаметром 3 мм, відстань до шпильки від внутрішнього краю коронки – 5 мм. На поверхні рукоятки, підвісу й ударного (б'ющого) вантажу яких-небудь номерів, клейм, написів, а також слідів рук, крові й інших приватних ознак не виявлено.

Кистень сфотографований масштабним методом, а після його опису вилучений.

Вилучений кистень загорнуто у сірий аркуш паперу і покладений у фанерну коробку, яка перев'язана шпагатом, кінці шпагату скріплені сургучевою печаткою слідчого. На коробці є напис: "Кистень, виявлений на підлозі спальної кімнати в кв. № 25 по вул. Світлій 15 грудня 2002 р.

Підписи понятих і слідчого".

7.6. Попереднє дослідження документів-речових доказів

Як в українській, так і в російській мові під документом, в основному, розуміється: 1) діловий папір, що посвідчує певний юридичний факт чи право на що-небудь; 2) письмове свідчення про що офіційно підтверджує особу пред'явника (паспорт тощо); 3) письмове свідчення про що-небудь історичне, важливе. [81, 236; 448, 148]

У юридичній літературі приводяться визначення документа в загальноправовому і криміналістичному змісті. [349, 14–16]

Під загальноправовим визначенням документа розуміють письмовий акт чи спеціальний предмет, що фіксує (посвідчує) знаками природної мови або інших знакових систем (наукових, технічних тощо) волевиявлення, процеси і результат діяльності людей, відомості про інші факти, значення яких визначається повноваженнями автора, порядком виготовлення і дотриманням установлених реквізитів.

У криміналістиці документи розглядаються не тільки в загальноправовому і процесуальному змісті, але і як матеріальні предмети, що піддаються спеціальним дослідженням. Ця ознака в даній галузі є істотною і в сполученні з загальними і процесуальними ознаками документів відображена у криміналістичному визначенні їхнього поняття.

У криміналістиці під документом розуміється письмовий акт чи спеціально виготовлений предмет, на якому за допомогою письма чи інших знакових систем зафіксовані (засвідчені) відомості про обставини, що відносяться до справи, які піддаються спеціальним дослідженням з метою з'ясування їх доказового значення.

За своїм цільовим призначенням, формою і характером змісту документи можуть бути різними, однак при всьому їхньому різноманітті можна сформулювати деякі загальні вимоги, яким повинний відповідати будь-який письмовий документ:

1) у документі повинні міститися відомості про визначені обставини і факти. При цьому джерело цих відомостей може бути встановлено і при необхідності перевірено;

2) відомості про факти й обставини, відображені в документі, повинні мати відношення до суті справи, що розглядається чи вирішується;

3) виклад і посвідчення обставин і фактів, що містяться в документі, здійснюється установою чи посадовою особою в межах посадової компетенції. Якщо документ виходить від громадянина, то посвідчення і виклад обставин здійснюється в межах його правомочності і фактичної поінформованості.

Якщо документ не задовольняє хоча б одному з перерахованих вимог (умов), він не може бути прийнятий як достовірний. Відомості, що містяться в ньому, стають сумнівними. [283, 27]

Виконуючи функції, що посвідчують і управляють документи нерідко піддаються різним неправомірним діям – підробці, що порушує нормальну функцію документів у соціальній діяльності. Завданнями криміналістичного дослідження документів, як правило, експертного, у зв'язку з цим є: 1) установлення способу виготовлення документа або його окремих фрагментів; 2) виявлення наявних у документах змін; 3) відновлення ушкоджених документів; 4) відновлення первісного змісту; 5) відновлення закритих текстів; 6) дослідження знаків на документах, що їх посвідчують; 7) установлення засобів і знарядь, які використовуються для виготовлення документів.

Перші два пункти можуть бути здійснені на етапі попереднього дослідження в процесі слідчого огляду, а інші – тільки в результаті експертного дослідження.

При роботі з документами-речовими доказами під час їхнього попереднього дослідження необхідно дотримуватися наступних правил:

а) на документах не можна робити які-небудь помітки, підписи, а також нові складки (перегини);

б) неприпустимо застосовувати такі методи попереднього дослідження, що можуть змінити первісний вид документа;

в) документи потрібно помістити в конверти;
г) на кожному конверті робиться напис з переліком вкладених у нього документів. Конверт вшивається в справу і нумерується черговим номером аркуша справи, Загальні правила попереднього дослідження документів з метою пошуку в них ознак (підробки), що мають доказове значення:

1) вивчення документа необхідно робити при доброму денному чи штучному освітленні.

Документи доцільно вивчати при прямому (перпендикулярному) і бічному (косопадуючому) освітленні, у відбитому і проходячому світлі (на просвіт). При огляді необхідно застосовувати техніко-криміналістичні засоби (лупу, світлофільтри тощо);

2) дуже корисно до початку вивчення мати для зразка документ, аналогічний тому, що підлягає дослідженню (наприклад, бланк рахунка, накладної тощо);

3) спочатку потрібно вивчити зміст документа, для чого рекомендується досліджувати основний текст, усі написи, резолюції, позначки. Текст варто читати повільно, затримуючи увагу на кожному слові. При читанні треба звертати увагу на те, чи немає протиріччя між змістом документа і загальновідомими фактами чи фактами, відомими з розслідуваної справи. Звернути увагу на помилки в тексті;

4) варто перевірити чи є всі реквізити, без яких даного виду документ не можна вважати дійсним (належний бланк, відбитки штампів, печатки, номер, дата, підписи посадових осіб), чи немає в документі зайвих реквізитів;

5) необхідно перевірити, чи немає протиріччя між текстами відбитків печатки і штампа, чи відповідає зміст відбитка печатки і штампа найменуванню органа (підприємства, організації чи установи), від якого виходить документ, чи відповідає вид печатки і штампа даній організації;

6) перевірити, чи є підпис на документі підписом відповідної посадової особи, тобто чи не підписала документ посадова особа, що не має права його підписувати;

7) оглянути краї документа, відзначити їхню форму (різані рівні, різані звивисті, рвані), звернути увагу на відстань між текстом і краями документа. Вивчення країв документа може бути корисно для встановлення, чи не відрізана або не відірвана частина документа з метою зміни його первісного змісту;

8) вивчити всі наявні на документі ушкодження і помарки, відзначивши їхні розміри, форму, розташування і характер країв;

9) зіставити дату видачі документа ("вік документа") з характером ліній згинів (старі чи недавнього походження). Критично оцінити відсутність ліній згинів на документі, який має дату, що вказує на давнє походження документа, і, навпаки, наявність старих ліній згинів на документі, датованому недавнім числом;

10) уважно вивчити місця перетинання штрихів і відбитків печатки і штампа з лініями згинів, перевірити, чи немає в цих місцях розпливу чи віднесення барвника. Розплив барвника є ознакою того, що штрих проведений після утворення складки. Віднесення барвника свідчить про те, що складка утворилася після написання штриха. Нанесення штрихів по складці характерно для випадків дописок у документах;

11) вивчити зворотний бік документа, перевірити, чи немає ознак, що свідчать про первісний зміст, час виготовлення документа, місце його збереження й ін. Важливі обставини.

Наприклад, на зворотному боці документів, у які внесли зміни, може бути виявлений дзеркально відбитий первісний текст (якщо копіювальний папір був покладений помилково барвником до зворотньої сторони документа). [583, 212–214]

Приставаючи до попереднього дослідження документів, слідчий повинний знати основні ознаки, характерні для підробок документів. До них насамперед відносяться:

1). При підчищенні; скуйовдженість волокон паперу, ушкодження ліновки і захисної сітки, зменшення товщини паперу і розпливи нових штрихів на ділянках підчищень, залишки штрихів вилученого тексту, рельєфні штрихи вилученого тексту на звороті документа;

2). При травленні: матові жовтуваті чи сіруваті плями, розпливи і зміна кольору штрихів, нанесених на ділянці травлення, ушкодження захисної сітки, ліновки і розташованих поруч знаків тексту, залишки штрихів витравленого тексту, розходження в

кольорі й інтенсивності люмінесценції місця травлення й інших ділянок документа;

3). При дописці: стислість дописок, тобто зменшення інтервалів між буквами і словами, відхилення від напрямку ліній листа, згинання відбитків печаток, підписів, дат текстів дописки, загин дописки з правого краю документа, розходження у величині рельєфу основного тексту і дописки, розходження в структурі штрихів і у відтінках штрихів основного тексту і дописки;

4). При технічній підробці підпису: звивистість і тупі закінчення штрихів, сліди зупинок пишучого приладу у вигляді стовщень чи перерв штрихів, наявність у штрихах і біля них часток іншого барвника (наприклад, у штрихах чорнила часток олівця чи копіювального паперу), наявність рельєфу в чорнильних штрихах (у випадку попередньої підготовки передавлюванням);

5). При підробці відбитків печаток, штампів: нестандартність букв, неоднакова висота, ширина букв, різна товщина штрихів, різні проміжки між словами і буквами, нерадіальне розташування знаків по окружності (розташування не на радіусах, а з відхиленням від них), дзеркальність окремих знаків, помилки в тексті, слід від ніжки циркуля в центрі круглої печатки, сліди попередньої підготовки за допомогою олівця, наявність клейкої речовини, використаної для копіювання відбитка, розпливи окремих штрихів;

6). При переклеюванні фотографії: відсутність на фотографії відбитка печатки, розбіжність частин відбитка печатки на документі і фотографії, надрізи, забруднення і піднесеність волокон паперу на документі біля фотографії.

Результати попереднього дослідження документів і знайдені чи виявлені при цьому ознаки в них, що мають доказове значення, фіксуються в протоколі, де повинно бути зазначено наступне:

1) місце виявлення документа (у кишенях трупа, у сейфі, на полиці шафи під стопкою білизни тощо);

2) найменування документа (паспорт, диплом про середню освіту, посвідчення водія тощо), номер, дата видачі, на чиє прізвище видано і ким видано;

3) розміри документа і його форма (у вигляді одного аркуша; у вигляді книжки, що має (указується кількість) сторінок тощо), характер його країв;

4) вид паперу за кольором, щільністю, ліновкою, наявністю засобів захисту (захисна сітка у вигляді кілець діаметром 3 мм із зображенням у них малого герба України тощо);

5) спосіб виготовлення бланка документа (друкарський спосіб, намальований від руки тощо); Якщо документ виготовлено друкарським способом, то указуються вихідні дані друкарні: якщо документ має вигляд одного аркуша, ці дані розташовуються в правому нижньому куті аркуша на його лицьовій стороні; якщо у вигляді книжки, то вони можуть бути на останній сторінці чи обкладинці з внутрішньої сторони документа в правому нижньому куті чи посередині, або на звороті останньої сторінки (обкладинки) унизу посередині чи в правому її куту);

6) вид і колір барвника, яким виконаний текст документа (згаслий текст; колір барвника чорний насичений; у визначених місцях тексту окремі штрихи розпливчасті тощо);

7) характер і розташування підписів (чим написані, колір барвника, з яких знаків і штрихів складаються);

8) характер і розташування відбитків печаток і штампів (зміст тексту відбитків, вид малюнків, колір барвника тощо);

9) наявність плям, складок, розривів, отворів тощо;

10) ознаки, характерні для підробки документів (розпливчастість визначених знаків у тексті; порушення захисної сітки у визначених місцях; розбіжність окружності і змісту тексту у відбитку печатки на документі і фотографії тощо);

11) види інших методів фіксації (фотографування масштабним методом; вилучення документа в оригіналі);

12) заходи, які забезпечують збереження вилученого документа, спосіб його упакування.

Зразковий опис виявленого документа в протоколі слідчого огляду може мати наступний зміст:

“... При огляді одягу трупа у внутрішній лівій кишені піджака було виявлено аркуш білого паперу, складений учетверо. На внутрішній стороні цього аркуша є рукописний текст, що представляє документ у вигляді розписки наступного змісту:

“Розписка. Мною, Івановим Іваном Івановичем, що проживає по вул. Світлій в дудинку № 25 у м. Одеса, паспорт серії В19 ОК № 276193 виданий УМВС Київського р-ну м. Одеси 16 грудня 1980 р. і прописаний по вул. Світлій, 25 10 лютого 1981 р., отримано в борг від Петрова Петра Петровича 2500 (два тисячі п'ятсот) гривень, які зобов'язуюся повернути через десять днів – 1 квітня 1998 р.

Гроші одержав 20 березня 1998 р.

Підпис Іванова”.

Розписка нотаріально завірена, про що в нижній половині листа свідчить наступне:
“20 березня 1998 р. Дана розписка засвідчена мною, Федоровою Л. Д., державним нотаріусом П'ятої Одеської державної нотаріальної контори.

Розписка підписана гр. Іванов Іваном Івановичем у моїй присутності. Особистість його встановлена, дієздатність перевірена.

Зареєстрована в реєстрі за № 3–2545.

Стягнуто державного збору 25 гривень. Державний нотаріус (підпис).

Кругла гербова печатка, діаметр якої 42 мм. У центрі печатки зображений малий герб України, обмежений окружністю діаметром 25 мм. Між внутрішньою і зовнішньою окружністю є напис у два рядки. Перший рядок: “Міністерство юстиції України”, обмежена по обидва боки знаком “*”. Другий рядок “П'ята Одеська державна нотаріальна контора”, також обмежена по обидва боки знаком “*”.

Розписка виконана на білому аркуші паперу розміром 297 x 210 мм. Усі краї документа рівні різані. Текст розписки і підпис виконані барвником чорного кольору. Текст нотаріуса виконаний на друкарській машинці. При вивченні документа через лупу в косопадаючому світлі і на просвіт у цифрі “2” числа “2500” і слові “два” вираження “два тисячі п'ятсот” спостерігаються розпливи барвника. Зазначені розпливи барвника особливо чітко спостерігаються при вивченні розписки з використанням 4-кратної лупи.

Дослідження розписки проводилося при денному освітленні, у відбитому світлі і на просвіт. Розписка була сфотографована масштабним методом, а після її опису упакована в конверт. На конверті є напис: “Розписка від імені Іванова Івана Івановича, виявлена у кишені трупа 2 квітня 1998 р.”

Підписи понятих і слідчого. Печатка слідчого”.

7. 7. Попереднє дослідження паперових грошей

При проведенні попереднього дослідження паперових грошей з метою їх фіксації в протоколі огляду повинно бути зазначено:

- 1) кількість купюр і назва валюти визначеної держави;
- 2) достоїнство, номер і серія купюри, її розміри (в міліметрах);
- 3) особливості малюнків, орнаменту на лицьовому і зворотному боках;
- 4) якість надписів, в тому числі самих дрібних; чи можна прочитати їх повністю або частково (чи складаються слова із букв або рисочок, крапок, які їх імітують);
- 5) колір і відтінок зображення на лицьовому і зворотному боках;
- 6) наявність захисної сітки, її колір і особливості;
- 7) властивості паперу (щільність, колір, відтінок), наявність водяних знаків, їх особливості, наявність інших видимих засобів захисту (шовкові волокна, захисна нитка чи стрічка, конфетті тощо);
- 8) ступінь зношення і забруднення купюри, пошкодження паперу; [313, 485]
- 9) наявність ознак, які викликали підозру щодо справжності банкноти (потовщення паперу у місцях знаходження позначень номіналу цифрами і словами, відсутність захисту, виконаного фарбою “овіай”, яка змінює колір при зміні кута зору, відсутність необхідних елементів в голографічному елементі захисту банкнот валюти євро тощо).

ПОПЕРЕДНЄ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБСТАНОВКИ МІСЦЯ ПОДІЇ, ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ОКРЕМИХ КАТЕГОРОЙ ЗЛОЧИНІВ З МЕТОЮ ВЕРБАЛЬНОЇ ФІКСАЦІЇ

8.1. Попереднє дослідження обстановки місця події при розслідуванні злочинів, пов'язаних з виявленням трупа

Слідчий огляд як процесуальна дія набуває значення для справи лише в тому випадку, якщо його хід і результати будуть належним чином процесуально оформлені, тобто якщо будуть дотримані всі процесуальні умови проведення огляду, що містять у собі обумовлену законом фіксацію результатів огляду.

Фіксація результатів огляду – це вербальне відображення у встановленій законом формі усього виявленого слідчим під час огляду, опис зроблених їм при огляді дій, відображення як загального виду об'єктів, що оглядаються, так і їхніх властивостей, стану й ознак, у протоколі слідчого огляду.

Не є секретом, що при складанні описової частини протоколу будь-якої слідчої дії і протоколу слідчого огляду, зокрема, виникають визначені труднощі як у студентів під час практичних занять криміналістики, так і в осіб, що проводять розслідування скоєних злочинів. Ще в позаминулому столітті один з видних українських процесуалістів професор Харківського університету Владіміров Л.Є. і один з видних піонерів криміналістики австрійський криміналіст Ганс Гросс помітили складність розглянутого питання. [90, 8; 136, 156] Так, наприклад, Ганс Гросс підкреслював, що "Протокол огляду місця події є для слідчого, так сказати, спробним каменем його діяльності. Ніде не проявляється настільки ясно і повно, як саме при складанні протоколу огляду місця події, обдарованість судового слідчого, проникливість, логічність мислення й енергійне свідоме прагнення до мети з одного боку, і нездатність його роботи, відсутність самопевненості і невпорядкованість спостережень з іншого боку". [136, 156]

Усе це відбувається тому, що кожен зроблений злочин індивідуальний і не схожий на інші. Тому індивідуальним є і зміст описової частини протоколу слідчого огляду, що і викликає в слідчого нерідко труднощі у визначенні головного, необхідного і підлягаючого опису в цьому протоколі. З метою полегшення роботи слідчого при проведенні слідчого огляду і забезпечення найбільш повного відображення в протоколі виявлених фактичних даних, можна визначити коло тих відомостей, опис яких обов'язково повинен мати місце в протоколі цієї слідчої дії, при розслідуванні визначених категорій злочинів.

При розслідуванні злочинів, пов'язаних з виявленням трупа, в описовій частині протоколу варто фіксувати:

1) місце і час виявлення трупа (із указівкою даних, що характеризують навколишнє оточення (приміщення), об'єкти, що можуть мати відношення до розслідуваної події;

2) характеристику поверхні, на якій було виявлено труп, (трава, пісок, земля, дерев'яна підлога тощо). Якщо поверхня під трупом істотно відрізняється від поверхні біля нього, це також необхідно фіксувати в протоколі (наприклад, указати, що біля трупа земля волога, а під ним суха тощо);

3) положення трупа у відношенні найближчих предметів навколишнього оточення (при цьому потрібно відзначити, у якому напрямку (за сторонами світу) повернені голова і ноги трупа, указати відстань від них до не менш чим двох постійних орієнтирів – якщо вони є неподалік, у протилежному випадку "прив'язку" трупа необхідно здійснювати за допомогою орієнтації його на місцевості за сторонами світу), а також стосовно речових доказів;

4) поза трупа, тобто розташування окремих частин тіла, яка була в момент виявлення трупа (лежить на спині, на животі, на правому чи лівому боці; висить, підвішений до гілки дерева тощо);

5) предмети і сліди, що знаходяться в безпосередній близькості від трупа;
6) предмети на трупі й у ньому самому (мотузки, якими зв'язаний труп; ніж, що стирчить у спині трупа; ганчірка, засунута в його рот тощо);

7) дані, що характеризують одяг на трупі. При цьому описуються: а) частини одягу, його безладдя; б) якість і стан одягу; в) відповідність розмірів одягу тілу; г) відповідність верхнього і нижнього одягу (носильної білизни); д) порушення цілості одягу і наявні на ньому забруднення, пов'язані і не пов'язані з обставинами смерті; е) відсутність необхідних частин одягу, взуття, верхнього плаття, особливо тих, які повинні б бути при всіх інших обставинах; ж) уміст кишень;

8) дані, що характеризують роздягненого трупа. При цьому описуються:

а) загальні дані, що відносяться до тіла трупа і ті, які спостерігаються при його огляді (стать; вік; ріст – довжина трупа. Низький ріст – 160 см для чоловіків і 155 см для жінок, середній ріст – 160–174 см для чоловіків і 155–165 см для жінок, високий ріст – понад 174 см для чоловіків і 169 см для жінок; статура (визначається розвитком кісток скелета і мускулатури, і в залежності від цього підрозділяється на міцне, середнє і слабке); угодваність (сухорлявий, середньої угодваності, повний); колір шкіри тощо);

б) індивідуальні особливості, що спостерігаються на тілі (відсутність його частин, каліцтва та інші “помітні” прикмети, які упадають в очі);

в) загальні трупні явища, що спостерігаються:

– колір шкірних покривів (мертвотно-блідий, жовтяничний, синюшний, яскраво-червоний, зеленувато-брудний, зеленувато-червоний, бурий тощо);

– температура тіла трупа (визначається на дотик і за допомогою термометра, і вказується час виміру);

– трупні плями (їхній колір, що може бути, наприклад, блідим, багряним^синюшно-багряним, ясно-червоним; розташування і форму), а також стан при натисненні динамометром ;

– наявність чи відсутність трупного задубіння, обумовлена ступенем рухливості суглобів. Спочатку варто перевірити рухливість нижньої щелепи, потім – голови, верхніх і нижніх кінцівок. Якщо рухливість не порушена, м'язи м'які, у протоколі робиться відмітка про відсутність трупного задубіння. При виявленні порушень рухливості необхідно вказати, у яких суглобах вона є. У цьому випадку в протоколі робляться записи такого змісту: “Трупне задубіння виражене в жувальній мускулатурі особи, у м'язах шиї, плечового пояса і верхніх кінцівок” чи: “Трупне задубіння виражене у всіх групах м'язів”;

– наявність трупного висихання. Насамперед описується стан рогамиць очей. При цьому потрібно вказувати, якими є очні яблука (тьмяні, зморщені чи запалі). При наявності “пергаментних плям”, тобто щільних ділянок шкіри бурого чи жовтого кольору необхідно зазначити, на яких шкірних покривах вони розташовані, їхню форму, розмір, колір, щільність;

– наявність ознак гниття трупа (гнильний запах, міхури і трупна зелень на шкірі, роздутість трупа газами тощо);

9) стан окремих частин трупа і виявлених на ньому ушкоджень. У цій частині огляду послідовно, самим ретельним чином оглядаються – голова й обличчя, шия, тулуб – груди, живіт і спина, руки, ноги. При описі голови й обличчя потерпілого відзначається наявність і колір волосся, як на голові, так і на обличчі, наявність виділень з носа і стан носової порожнини, вушних раковин, наявність зубних протезів, коронок, відсутність окремих зубів. При описі живота необхідно вказувати його стан, тобто чи є він роздутим, впалим тощо. Ушкодження описуються за місцем їх знаходження, за формою, за розміром, за способом нанесення і за знаряддям, для цього використаного (від тупого, що рубає, що ріже, колющого чи вогнепальної зброї), синці, крім того, і за їх кольором (багряно-червоні, сині, жовті).

При наявності на трупі ознак вогнепального ушкодження в протоколі необхідно відзначити:

1) місцезнаходження вогнепального ушкодження на одязі і тілі трупа. При цьому вказується його рівень (відстань від площини підшви ніг трупа до отвору, вимірювана за допомогою метра). Якщо є вхідний і вихідний отвір від кулі, то вказується на якій ділянці тіла трупа розташовано вхідний і на якій – вихідний;

2) при наявності декількох ушкоджень вказуються і відстані між вогнепальними отворами, як вхідними, так і вихідними;

3) форму і розмір вогнепальних ушкоджень, характеристику їхніх країв, наявність ознак вхідного і вихідного отвору;

4) зовнішній вигляд тканини чи шкіри навколо кожного ушкодження (наявність відкладень кіптяви і зерен пороху, їхній розмір, щільність шкіри навколо отвору);

5) наявність, характер, місцезнаходження, розміри слідів крові, обривків тканин тіла;

6) положення рук відносно виявленої вогнепальної зброї, наявність слідів на кистях рук (на долонях і тильній стороні кисті).

При описі трупа, на якому виявлені ушкодження, заподіяні гострими чи тупими знаряддями, у протоколі вказується:

1) розташування, розмір, форма, глибина ран, характер їхніх країв, ознаки, що характеризують напрямок нанесення удару;

2) при наявності саден, синців – їхнє розташування, розмір, форма, колір;

3) наявність часток чи бруду фарби, залишеної знаряддям заподіяння ушкоджень.

При огляді трупа, що висить у петлі (при повішенні), у протоколі варто фіксувати:

1) положення, у якому був виявлений труп;

2) матеріал, з якого виготовлена петля;

3) положення петлі на шиї трупа;

4) спосіб прикріплення петлі до точки опори; при наявності вузла – його опис;

5) розмір петлі і кожного вільного її кінця;

6) наявність, напрямок, ширина, щільність, колір странгуляційної борозни (відбитка петлі на шиї), місце, де вона переривається, і інші особливості. Розташування борозни на шиї дає цінні відомості про положення тіла в момент повішення;

7) наявність інших ушкоджень, характерних для інсценівки самогубства (слідів від здавлювання шиї руками у вигляді саден напівмісячної форми, синців, іншої странгуляційної борозни тощо).

При огляді трупа немовляти в протоколі необхідно вказати:

1) стать; 2) довжину тіла; 3) окружність голови; 4) вагу; 5) стан пуповини (перев'язана вона чи ні, обірваний чи обрізаний її кінець, чи з'єднаний він з послідом і т.ін.), наявність чи відсутність сироподібного змащення, наявність на голові родової пухлини; 6) чи немає кляпа в роті дитини; 7) чи немає ознак утоплення немовляти; 8) чи мається на трупі одяг, чи загорнений він у який-небудь матеріал, особливості цих предметів. [457, 212–225; 459, 19–37; 538, 241–244; 583, 36–72; 662, 11–14]

Нерідко визначені труднощі виникають і при складанні опису зовнішності трупа.

Опис ознак зовнішності трупа складається за методом словесного портрета, який використовується з метою фіксації зовнішнього вигляду як живої людини, так і невпізнаних трупів. Однак при цьому необхідно враховувати особливості, обумовлені зміною зовнішнього вигляду людини в результаті настання смерті. Ці зміни пов'язані з ранніми і пізніми трупними явищами.

До ранніх трупних явищ відносяться: охолодження, задубіння, висихання і трупні плями.

Охолодження (зниження температури тіла до температури навколишнього середовища) не приводить до помітних змін ознак зовнішності.

Задубіння виражається у своєрідній зміні мускулатури трупа у вигляді ущільнення м'язів. Воно часто фіксує тіло в тім положенні, у якому людину спостигла смерть, наприклад, невластиве даній людині вираження обличчя, відкритий рот, прикушений язик.

Висихання настає в результаті випару рідини з поверхні шкіри. Починається воно в місцях ушкодження епідерміса і там, де епідерміс відсутній (слизуваті частини губ, роговиці і сполучні оболонки очей). Шкіра трупів новонароджених дітей підсихає швидше, ніж у дорослих, тому що в них більш тонкий шар епідерміса і велика площа поверхні шкіри в порівнянні з їхньою вагою. Губи в трупів, висихаючи, стають щільніше і темніше. Блискуча роговиця очей після настання смерті починає тьмяніти, становиться мутною і непрозорою.

Через 2–4 години після смерті на трупі починають появлятися плями. Якщо труп лежить обличчям вниз, то на обличчі й інших частинах тіла, які знаходяться знизу, утворюється скупчення крові, що і додає шкірним покривам спочатку слабке синювате фарбування, яке поступово підсилюється і переходить у синьо-багряний колір.

Більш значні зміни ознак зовнішності відбуваються унаслідок пізніх трупних явищ, і, у першу чергу, у результаті процесу гниття. При звичайних умовах гнильні зміни починають ставати помітними через 3–4 дні. Вони проявляються у вигляді своєрідного зеленуватого забарвлення шкірних покривів спочатку на животі, потім на тулубі, зовнішніх статевих органах, верхніх і нижніх кінцівках, на обличчі в області шиї і, нарешті, весь труп стає грязно-зеленого кольору.

Одночасно зі зміною кольору шкірних покривів спостерігається більш-менш рівномірне збільшення обсягу трупа через скупчення гнильних газів. Обличчя роздувається, шия стає товстою. Роздуті віки прикривають очні яблука. Губи трохи вивертаються, стовщуються.

Гнильні зміни супроводжуються утворенням на верхньому шарі шкіри міхурів, наповнених грязно-червонуватою (кров'янистою) рідиною. Коли міхури лопаються, то поверхневі шари шкіри відокремлюються у вигляді тонкої плівки. У результаті цього можуть зникати такі особливі прикмети, як родимки, шрами, татування. Волосся на голові й інших частинах тіла в цей період легко відокремлюється. Розвиток гниття залежить від ряду причин (пори року, місця перебування трупа – на відкритому повітрі, у приміщенні, у воді, у землі тощо).

В усіх випадках, у тому числі й у випадку, коли пізні трупні явища зайшли далеко, складання опису трупа здійснюється слідчим за допомогою спеціаліста в області судової медицини.

При описі ознак зовнішності трупа, насамперед, указується стать, потім його антропологічний тип, вік на вигляд, ріст (довжина тіла), характер статури.

Антропологічний тип можна вірогідно визначити лише стосовно до однієї з трьох великих рас (європеоїд, монголоїд, негроїд). Ці раси досить різко відрізняються між собою за ознаками зовнішності. Так, для європеоїдів властиві світла шкіра, високий ніс, широко розкриті очі, пряме м'яке волосся, густий третинний волоссяний покрив. Для негроїдів – темна шкіра; дуже широкий, втиснений у перенісся, але виступаючий ніс; товсті губи, кучерявеньке волосся. Для монголоїдів – смаглява шкіра; велике плоске обличчя; плоский, частіше широкий ніс; вузькі очі з набряклими повіками і епікантусом; пряме тверде волосся. Віднесення ж людини до більш дрібних антропологічних груп складно і доступно тільки спеціалісту-антропологу.

Вік визначається приблизно, з урахуванням загального виду зовнішності трупа, розвитку вторинних статевих ознак, стану волоссяного покриву і шкіри, характеру і ступеня виразності зморщок [191, 7], терміну появи і зміни зубів [102, 121].

При визначенні віку за станом волоссяного покриву можна використовувати такі ознаки, як посивіння й облісіння. Терміни посивіння залежать від багатьох причин. Звичайно окреме сиве волосся можна знайти у віці 35 років, але посивіння може наступити і раніше. Таке посивіння називається передчасним. Воно буває частіше в чоловіків і може бути загальним і місцевим. Причиною його є деякі захворювання.

Визначеної залежності між облісінням і віком ще не встановлено. Однак утворення глибоких лобових, лобовотім'яних, залисин верху голови частіше зустрічається в людей старше 30 років.

У різні вікові періоди на шкірі особи в результаті її часткового висихання і зміни еластичності появляються зморшки і складки.

Вікові зміни шкіри спостерігаються і на інших частинах тіла. Як правило, у віці після 50 років шкірний покрив стає сухим, атрофічним, а в 60–65 років спостерігається зроговіння епідерміса, шкіра стає блискучою і сухою. [53, 53]

Говорячи про визначення віку за зовнішнім виглядом людини, необхідно зазначити, що вік визначається не по одній групі ознак, а по всій їхній сукупності. Крім того, не можна називати визначену цифру прожитих років, а варто указувати віковий період, інтервал (наприклад, 30–35 років).

Ріст (довжина тіла) вимірюється при положенні трупа лежачи. При цьому руки трупа повинні бути витягнуті уздовж тіла, ноги випрямлені, головний убір і взуття зняті. Вимірювання проводиться в сантиметрах від найбільшого виступу тім'яної частини голови до підшви ніг. При вираженому трупному задубінні, якщо труп змерзнув чи обгорів ("поза боксера"), голова, шия, тулуб, ноги замиряються або окремо, або необхідне положення досягається перерізанням сухожилів, що робить спеціаліст-судовий медик. Якщо

виявлений розчленований труп, то довжина тіла вимірюється після додавання всіх його частин.

При вимірюванні росту трупа варто мати на увазі, що посмертно довжина тіла збільшується на 1–2 сантиметри. [53, 44]

При складанні опису статури відзначається його характер: гладке, повне, середнє, сухорляве.

Далі приводиться опис обличчя. Посмертні зміни ознак обличчя залежать від біологічних особливостей організму, віку, стану здоров'я, що передую настанню смерті, її причин, метеорологічних, кліматичних умов, у яких знаходиться труп.

Насамперед визначається, форма обличчя. Тут необхідно враховувати, що в результаті посмертних змін м'яких тканин обличчя його форма може відрізнятись від прижиттєвої. Тому, оцінюючи форму обличчя, варто орієнтуватися на форму черепа. Необхідно також стежити, щоб рот був закритий, для чого нижня щелепа закріплюється в прикусі.

Чоло характеризується по висоті, ширині, нахилу. Звертається увага на лінію росту волосся, ступінь виразності лобових бугрів і надбрівних дуг. Трупні явища істотно не змінюють ознак цього елемента обличчя.

Характеризуючи в описі ознаки брів, варто пам'ятати, що в результаті гниття змінюється їхнє положення, випадає волосся. У таких випадках контур і напрямок брів визначаються за положенням верхнього краю орбіт очей. В описі брів необхідно відзначити їхню асиметрію, а також особливості (наприклад, брови зрослися, руністі, сиві)

Складаючи опис очей трупа, треба мати на увазі, що вірогідно можна визначити тільки положення щілини очей. Воно визначається шляхом проведення умовної прямої лінії від слізного горбка до слізної лунки. Колір райдужної оболонки очей відповідає прижиттєвому тільки в перші 5–6 годин після настання смерті, але іноді помутніння роговиці ока виникає через 2–3 години. Помутніння роговиці в дітей розвивається швидше, ніж у дорослих. У випадку, якщо труп знаходиться у воді, то при її температурі 18–20 °С колір райдужних оболонок зберігається до 4 місяців. Якщо вода проточна і її температура 6–8 °С, то колір добре розрізняється протягом 7 місяців. [191, 9]

При складанні опису носа відзначаються такі ознаки, як контур його спинки, довжина і ширина, а також виступання носа, положення його основи і характер перенісся (високе чи низьке). Ніс відносно довго зберігає свої прижиттєві характеристики, тому що складається, головним чином, з кісток і хрящів. Якщо ж в області носа є ушкодження чи якщо труп лежав вниз обличчям, то ознаки носа можна визначити промацуванням кісткової частини носа і за допомогою рентгенознімка. У процесі гниття ніс може роздуватися, змінюючи свої ознаки.

Область рота теж сильно піддається посмертним змінам. При її характеристики необхідно враховувати будову зубного апарата, з яким вона має співвідношення. Так, виступання верхньої чи нижньої губи в основному визначається характером прикусу. При нормальному прикусі (верхній ряд передніх зубів трохи висунутий над нижнім) верхня губа виступає над нижньою. Чим більше відстань між верхнім і нижнім рядами зубів, тим більше виступання верхньої губи над нижньою. У процесі гниття губи вивертаються, лопається тканина, зникає контур слизуватої частини губ. Довжина ротової щілини визначається відстанню між малими корінними зубами. Висота слизуватої частини губ приблизно визначається висотою емалі різців. Важливими прикметами можуть бути особливості зубів і зубних протезів.

Фіксувати ознаки підборідної частини складно, тому що м'язи нижньої щелепи, порушені посмертними змінами, багато в чому визначають стан цієї частини обличчя. Тому в скрутних випадках необхідно враховувати рельєф нижньої щелепи, що визначає контури м'якої тканини підборіддя.

При складанні опису вуха треба особливо ретельно фіксувати деталі їхньої будови, тому що ознаки вушних раковин залишаються найбільш стабільними і при великих гнильних змінах тканин трупа. Так, у результаті зсуву м'яких тканин, газоутворення може змінити відтопиряність вушних раковин, однак, їхня будова зберігається.

Ознаки шиї вказуються лише у випадку їхнього відхилення від норми, тобто відзначається шия довга, коротка, товста, тонка. Ці ознаки можна вірогідно визначити в тому випадку, якщо посмертні явища виражені слабо.

При характеристиці рук і ніг відзначаються їхні розміри, форма, вигляд, особливості будови, прижиттєві ушкодження, мозолі тощо.

В описі волоссяного покриву вказується колір волосся, їхня довжина в сантиметрах. Волосся голови вимірюються за довжиною на різних ділянках (чоло, тім'я, скроня, потилиця). Характер зачіски на трупі звичайно не визначається. Фіксується довжина волосся вусів і бороди, іноді їхній фасон.

Важливе значення для встановлення особи мають особливі прикмети – татуювання, бородавки, різні плями, фляки, шрами, сліди поранень, хірургічних операцій, переломів і деформацій кісток, суглобів, різні аномалії і патологічні особливості. До особливих прикмет відносяться також пороки розвитку (дефекти носа, губ, неба, вух; пальці, що зрослися, відсутні, надлишкові), інші фізичні недоліки (протези, скривлення хребта, укорочення чи зменшення товщини кінцівок, кlišноногість, плоскостопість), різні патологічні процеси (пухлини, виразки, свищі, грижі, екземи, набряки тощо). Серед особливих прикмет важливе місце займають татуювання, що часто виявляються на трупах. Татуювання спостерігаються в осіб, які раніше знаходилися в місцях позбавлення волі, чи свідчать про належність до визначеної професії (моряки далекого плавання, військово-вослужбовці), рідше мають інший характер. Татуювання спостерігаються практично на всіх частинах тіла, частіше на кінцівках і грудях.

Професійні татуювання уявляють собою малюнки кораблів, якорів, зброї, цифр, що відображають роки військової служби, часто з відповідними географічними назвами. При оглядах кистей рук, на фалангах іноді виявляються виколоті імена, рік народження.

До найбільше розповсюджених татуювань в осіб, що знаходилися в місцях позбавлення волі, відносяться зображення агресивного характеру, спрямовані в адресу працівників міліції, виправно-трудових установ, засуджених-активістів, що припинили злочинну діяльність, жінок, які порушили вірність. Прикладами таких татуювань є голови хижих тварин (барса, тигра, рисі) з вискаленою пащею, зображення черепів і кістяків, могильних хрестів, трун, кинджалів. Шести- і восьмикутні зірки, виколоті в області ключиць, плечових і колінних суглобів свідчать про вірність злочинним традиціям і "законам". [67, 71–112]

До татуювань кримінального характеру відносяться і рідко зустрічаються в даний час еротичні, що представляють собою малюнки і написи на нижній частині живота, статевих органах, сідницях.

Особливу групу складають татуювання, пов'язані з відбуванням терміну покарання, так називані "пам'ятні" (дати, що вказують час перебування у ВТУ, її номер, інформація географічного характеру). Такі тексти часто комбінуються з зображенням тюремних ґрат, смолоскипів і розміщаються на передпліччях і зап'ястях.

Іноді зустрічаються татуювання прикрашального характеру – художні татуювання (копії з картин, зображення квітів, дерев, лицарських турнірів, фантастичних сюжетів, портрети людей тощо).

Татуювання добре зберігаються навіть на шкірі, яка була піддана гниттю. При підозрі на наявність татуювання на гнилоствозміненому трупі варто обережно видалити зеленувате надшкір'я, що відшаровується і за допомогою лупи вивчити татуювання, що відкрилося, і описати його.

Знайшовши татуювання, точно відзначають у протоколі його локалізацію, розміри, колір, зміст, сфотографувавши його до цього масштабним методом. [459, 178–179]

Істотне значення для встановлення особи трупа має опис одягу, який необхідно правильно і докладно охарактеризувати, використовуючи для цієї мети відповідні довідкові посібники. [67, 115–170; 534, 326–340; 662, 123–130]

Огляд місця події – один з видів слідчого огляду, а також одна із найважливіших і складних слідчих дій, правильне проведення якої багато в чому визначає швидке і повне розкриття злочину. Виявлення трупа на місці події ще більше ускладнює його огляд. Тому попереднє дослідження трупа в процесі слідчого огляду обов'язково повинно проводитися за участю спеціаліста в галузі судової медицини (нерідко й інших фахівців, наприклад, баліста у випадку якщо убивство було скоєно з застосуванням вогнепальної зброї) і прокурора-криміналіста. Допомога спеціаліста в галузі судової медицини в основному зводиться до правильного огляду специфічного об'єкта попереднього дос-

лідження, яким є труп, правильномо опису трупа в цілому, і виявленні з наступним описом різних слідів-носіїв доказової інформації, як на тілі трупа, так і розташованих поруч з ним. Такими слідами можуть бути різного роду виділення організму людини або частки тканини чи кісток, розташовані поруч із трупом, а також різного роду сліди у вигляді тілесних ушкоджень на тілі трупа.

Допомога прокурора-криміналіста слідчому здійснюється в двох напрямках: 1) у підготовці до огляду місця події, де прокурор-криміналіст перевіряє чи прийняті слідчим заходи з метою охорони місця події, і 2) після завершення підготовки до огляду місця події прокурор-криміналіст приступає до допомоги слідчому у виконанні робочого (дослідницького) етапу огляду.

На етапі попереднього дослідження трупа, допомога прокурора-криміналіста слідчому починається з вирішення питання про тактику огляду місця події. З цією метою на місці події прокурор-криміналіст допомагає слідчому переконатися в тому, що виконане його доручення по забезпеченню охорони місця події, збереженості в недоторканності і незмінності його обстановки, про надання допомоги постраждалим (якщо такі є) і ліквідації шкідливих наслідків події. Якщо у виконанні вказівок прокурора-криміналіста є які-небудь пробіли, він допомагає слідчому негайно їх усунути. Якщо на місці події відсутній хто-небудь з учасників огляду, без якого не можна почати огляд, звертає на цю обставину увага слідчого і допомагає йому вжити заходів до того, щоб такий учасник був присутній. Звичайно, маються на увазі такі учасники огляду, як судовий медик і інші необхідні спеціалісти, поняті. Допомагає слідчому опитати встановлених працівниками міліції очевидців і інших свідків про характер події. Якщо такі особи не встановлені, допомагає дати працівникам міліції доручення про їхнє встановлення, а також про розшук і затримку підозрюваних по "гарячим" слідах, якщо такі заходи ними не приймалися. Нарешті, прокурор-криміналіст допомагає слідчому зробити візуальний огляд місця події, з'ясувати підходи до нього й усвідомити його характер.

Перерахованих заходів буває досить, щоб визначити межі огляду місця події, його центр і основні вузли. Тільки після цього слідчий вправі приступати до загального (оглядової) стадії огляду.

На даній стадії прокурор-криміналіст допомагає слідчому зафіксувати обстановку місця події в її статичності, для чого можуть бути використані фотозйомка і відеозйомка. Допомагає слідчому скласти схему місця події, вихідну точку початку огляду і його напрямок. По справах про убивство з виявленням на місці події трупа – це звичайне місцезнаходження трупа. Правильне визначення перерахованих обставин має істотне значення для цілеспрямованості, планомірності і послідовності проведення детального огляду.

Приступаючи до детального огляду місця події, варто мати на увазі, чи не інсценовано воно для приховання іншого злочину, чи не інсценована обстановка незлочинної події для приховання злочинів, чи не сфабриковані і не сфальсифіковані ті чи інші докази на місці події (сліди, предмети, документи) з метою направлення розслідування по помилковому шляху.

Якщо для виявлення таких припущень є хоча б найменші підстави, прокурор-криміналіст зобов'язаний звернути на це увагу слідчого і надати йому техніко-криміналістичну допомогу в перевірці цих припущень.

Детальний огляд місця події по справах про убивства починається з огляду трупа і навколишньої його обстановки. Такий огляд, як уже зазначалося вище, обов'язково проводиться за участю спеціаліста в області судової медицини і складається з двох стадій – статичної і динамічної. Під час статичного огляду прокурор-криміналіст допомагає слідчому зафіксувати позу трупа і навколишню його обстановку, а під час динамічного – разом з судовим медиком з'ясувати, чи скоєно убивство на місці виявлення трупа, хто і яким способом убитий, приблизний час настання смерті, чи зроблено воно однією особою чи декількома тощо. Тактика огляду місця події по справах про навмисні убивства докладно освітлена в ряді робіт, рекомендації яких повинні бути узяті на озброєння не тільки слідчих, але і прокурорів-криміналістів [157; 369; 405; 459; 517]. При цьому варто мати на увазі, що тактика огляду трупа і місця його виявлення також залежить від того, хто убитий (дорослий, малолітній, немовля), при яких обставинах (наприклад, убивство в бійці, при необхідній обороні тощо), яким способом (за допо-

могою вогнепальної чи холодної зброї, чи інших засобів). У залежності від конкретних обставин місця події прокурор-криміналіст допомагає слідчому обрати відповідну методику і роз'ясняє йому її основні положення.

При огляді місця події і трупа по справах про убивство з застосуванням вогнепальної зброї прокурор-криміналіст допомагає слідчому знайти й оглянути зброю, з якої було зроблено постріл, і наслідки пострілу; вогнепальні ушкодження (пробоїни, вибоїни, відщепи, подряпини, розриви тощо), що є на трупі і тих чи інших предметах (стінах приміщень, стелі, меблях, огорожі, деревах тощо) вхідний і вихідний отвір, кульовий канал і його напрямок, місце і відстань, відкілья було зроблено постріл – ця допомога прокурора-криміналіста здійснюється у випадку відсутності на місці події спеціаліста-баліста; допомагає знайти, оглянути і зафіксувати, досліджувати і вилучити стріляні гільзи, кулі, дроби, картеч, пижі. Для відшукання зброї, гільз, дроби і куль допомагає застосувати пошукові прилади – металошукачі чи магнітний шукач. [285; 245, 378–385; 676]

Важливою обставиною в тактиці детального огляду місця події є його плановірність, коли однаково ретельно досліджуються всі його об'єкти. Ця обставина особливо важлива при проведенні попереднього дослідження об'єктів-носіїв доказової інформації під час розслідування таких тяжких злочинів проти особи, яким є убивство. Оглядаючи місце події і фіксуючи його результати, ніколи не потрібно поспішати. Час, витрачений на огляд, завжди окупиться, але сліди й інші об'єкти-носії доказової інформації, пропущені при збіглому огляді, можуть уже ніколи не потрапити в поле зору слідчого.

Одним із основних напрямків допомоги прокурора-криміналіста слідчому при детальному огляді місця події в тому і складається, щоб застерегти слідчого від зайвого поспіху й орієнтувати його на необхідність проведення ретельного огляду.

З огляду на приведені вище питання, яким потрібно приділити увагу при описі трупа, а також тактику його огляду й основні положення, що стосуються посмертних змін трупа, зразковий опис його в протоколі огляду місця події може мати наступний зміст:

“...Оглядом встановлено: місце події уявляє собою ділянку узлісся, розташованої в 5 км на схід від сел. Лісочки. У 6 м від початку лісу й у 2 м на південь від стежини, що веде від селища всередину лісу в напрямку зі сходу на захід лежить труп чоловіка. Труп знаходиться на траві і лежить паралельно стежині, правим боком звернений до стежини, лівим до лісу, головою – на захід, ногами – на схід. Труп чоловіка лежить на спині, обличчям вверху, права рука відведена убік і розташована перпендикулярно довжині тіла, ліва рука витягнута уздовж тулуба, обидві ноги витягнуті і розведені (відстань між стопами в області п'ят дорівнює 20 см).

На трупі є одяг: піджак із синтетичної коричневої тканини застібається на чотири пластмасові гудзики чорного кольору, які розстібнуті, поли відкинута в сторони, підкладка саржева коричнева, гудзики і петлі цілі; сорочка фланелева в дрібну блакитну клітку, другий і четвертий гудзики розстібнуті, перший і третій відсутні, на місці їх пришиву видні обірвані білі нитки, петлі цілі; футболка хлопчатобумажна синя, попереду по середній лінії, починаючи безпосередньо від вирізу ворота, є лінійний вертикальний розрив тканини донизу не довжину 10 см з відносно рівними чистими краями. На тканині сорочки і футболки, відповідно один одному по локалізації й напрямку, розташовується по одному наскрізному вертикальному ушкодженню щелевидної форми, з відносно рівними краями, довжиною 2,5 см кожне. На сорочці ушкодження локалізується ліворуч від планки сорочки, на відстані 5 см і паралельно їй, у 15 см донизу від лівого плечового шва. Тканина сорочки і футболки на ділянках по 20 x 15 см навколо ушкоджень сильно просочена кров'ю, яка підсихає. Штани бавовняні, коричневі, без ременя, застібнуті: гудзики і петлі гультіка цілі; труси сатинові, сині; туфлі шкіряні, коричневі, на гумовій підшві в вигляді платформи; носки коричневі однотонні, безрозмірні. Тканина предметів одягу поношена, усі предмети одягу надіті правильно. Усі кишені одягу оглянуті, порожні. Труп чоловіка на вид у віці 45–50 років. Обличчя європейського типу овальне, худорляве: волосся на голові коротке, довжиною до 2 см, пряме, руде, підстрижене під “напівбокс”, обличчя голене; зморшки любові прямі, дрібні, одиничні, горизонтальні; чоло високе, відхилене назад; брови густі, прямі за контуром, відстань між голівками брів середня, за висотою низькі, середні за довжиною і шириною. Контур щілини очей серповидний, довжина її середня, положення го-

ризонгальне, колір райдужноо оболонки блакитнувато-сірий; щоки впалі; ніс середній по висоті, ширині і виступанню, перенісся середнє за глибинню і шириною, спинка носа пряма, середня за довжиною і шириною, основа носа піднята, кінчик носа загострений; крила носа середні за висотою, підняті; ніздрі середні за величиною, округлі. Рот великий, положення кутів рота горизонтальні; губи не виступаючі, ширина кайми губ середня. Підборіддя високе, пряме, трикутне. Вушні раковини симетричні, середні за величиною, овальні за контуром, не відстовбурчені. Потилиця плоска, вертикальна за положенням. Статура трупа правильна, задовільної вгодованості, довжиною тіла 175 см. Шкірні покpиви бліді, в області лівої передньої поверхні грудей на ділянці 20 x 15 см забруднені вологою кров'ю. Труп на дотик в області відкритих частин (обличчя, шиї, кистей) теплуватий; закритих (грудей і живота) – теплий. Трупне задубіння слабке виражено тільки в м'язах обличчя і шиї. Трупні плями острівчаті на задній поверхні тіла, блідофіолетові, з нечіткими контурами. При натисненні динамометром із силою 2 кг/см² протягом 3 секунд трупні плями зникають і цілком відновлюються через 1 хвилину. Температура трупа в прямій кишці, вимірювана паличним хімічним термометром, у 6 годин 30 хв складала +34° С, а в 7 годин 30 хв +33° С. При різкому ударі рукояткою неврологічного молотка по оголеній передній поверхні правого плеча в середній третині з'явилася "м'язова пухлина".

Кістки черепа на дотик цілі. Очі закриті, рогиовиці прозорі, зіниці діаметром 4 мм кожний. Слизувати оболонки очей і повік бліді, без крововиливів. У 6 годин 30 хвилин у передню камеру правого ока за допомогою медичного шприца введено 0,2 мл 1% розчину пілокарпіну, через 5 секунд виникло звуження зіниці (діаметр її зменшився до 2 мм). Отвори носа, рота, зовнішні слухові проходи вільні. Зуби цілі, слизувата оболонка порожнини рота без ушкоджень. Шкіра шиї без особливостей. Грудна клітка пружна при здавлюванні. При натисненні на неї з отворів рота і носа відчувається запах етилового алкоголю. На шкірі лівої половини грудів в 3 см до середини від середньоключичної лінії і на 6 см від серединної лінії, відповідно 4 міжреберній ділянці, на висоті 135 см від рівня підшви лівої стопи, відповідно ушкодженням сорочки і футболки, розташовується вертикальна прямолінійна рана щелевидної форми довжиною 2,5 см (при зведенні країв), з гострими кінцями і рівними краями. При перевертанні трупа з рани несильно виділяється рідка темно-червона кров. Живіт не роздутий. Зовнішні статеві органи розвинуті правильно, окружність їх і зімкнутого (до введення термометра) заднього проходу не забруднена. Довгі трубчасті кістки кінцівок на дотик цілі. Яких-небудь інших ушкоджень чи особливостей при зовнішньому огляді трупа не знайдено. Трава під трупом злегка прим'ята, по забарленню не відрізняється від навколишньої. З місця події нічого не вилучалося. Місце події (уся ділянка місцевості) фотографувалося орієнтуючим, оглядовим, вузловим видами зйомки. Труп фотографувався що орієнтуючим, оглядовим, вузловим і детальним видами зйомки. Фотографування проводилося фотоапаратом "Зеніт-11" з об'єктивом "Геліос-44" при витримці 1/30 і діафрагмі 5,6 на фотоплівку чутливістю 65 одиниць. Складено схематичний план місця події. Труп відправлено у морт Лісківської районної лікарні з метою проведення судово-медичної експертизи...".

8.2. Попереднє дослідження обстановки дорожньо-транспортної події

При розслідуванні дорожньо-транспортних подій слідчий у першу чергу зіштовхується з реальною обстановкою, у якій протікала подія – з місцем події. Саме в його обстановці найчастіше необхідно відшукувати сліди, по яких можна міркувати про характер події, що відбулася, механізми його розвитку, а через них і про характер і послідовність злочинних і їм конфронтуючих дій при розвитку події.

Огляд місця дорожньо-транспортної події, зроблений вчасно, ретельно і кваліфіковано, дозволяє вже на початку розслідування установити: а) точні координати місця події і його межі; б) час події; в) обстановку на місці події, г) сліди, за допомогою яких можна міркувати про швидкість руху транспортного засобу і темп руху пішохода; д) характерні ознаки відсутнього транспортного засобу, а іноді й ознаки його технічної

несправності; е) стан дорожнього покриття, наявність дорожньої розмітки, розміщення знаків організації дорожнього руху і світлофорів, і інші дані, що відносяться до дорожньо-транспортної події.

При фіксації результатів огляду дорожньо-транспортної події в протоколі варто відобразити:

1) місце, де відбулася дорожньо-транспортна подія (указується найменування вулиці, перехрестя, визначений кілометр ділянки шосе, польової дороги тощо);

2) характеристику проїзної частини дороги – її ширина, тип покриття (асфальт, кругляк, бетон, ґрунтова тощо), стан покриття (сухе, мокре, покрите налипшим брудом, зледеніле, має вибоїни тощо), наявність розміток, висоту і ширину бордюрних каменів;

3) характеристику узбіччя і прилягаючої до дорожнього полотна місцевості. При цьому вказуються відомості про ширину узбіччя, його покриття і стан (описується з урахуванням опису дорожнього полотна), про глибину кюветів і крутості укосів, наводяться дані про наявність інших елементів профілю чи вулиці автомагістралі (тротуарів, смуг зелених насаджень, газонів, лісопосадок), про об'єкти, що прилягають до дороги чи вулиці (деревих, будинках, інших будівлях, стовпах тощо), які впливають на оглядовість (враховуються об'єкти, розташовані на відстані до 150–200 м від місця події);

4) спосіб регулювання руху на даній ділянці, наявність дорожніх знаків і зону їхньої дії;

5) метеорологічні умови на час здійснення дорожньо-транспортної події (дощ, сніг, туман, вітер і його напрямок, температура повітря тощо, і викликаних ними наслідків, що впливають на стан дорожнього покриття: сухим, мокрим, покритим снігом, ожеледь тощо; освітленість: сонячний чи похмурий день тощо, і видимість) і астрономічні умови (про положення світил за сторонами світу, фазах місяця тощо), що можуть впливати на освітленість і видимість (падаючі тіні від дерев, дорожньо-технічних споруджень, будівель тощо), а також відомості про освітленість ділянки в момент її огляду (відзначаються як штучні джерела освітлення, так і природні, які забезпечують освітлення даної ділянки), про стан видимості при ближньому і далекому світлі фар у нічний час;

6) положення і характеристику транспортних засобів, що знаходяться на місці події. Указується вид, модель, тип транспортних засобів, їх державні номерні знаки, розташування цих засобів відносно один одного, краю дороги, найближчих перехресть чи інших постійних орієнтирів (стовпів, найближчих будівель тощо). Причому це розташування повинно бути описане таким чином, щоб результати вимірювань дозволили зафіксувати точно положення транспортних засобів, а їх "прив'язка" була здійснена не менше чим до двох постійних орієнтирів;

7) сліди шин і гальмування, негативні обставини (відсутність інших слідів, які за логікою даної події повинні бути тощо);

8) ознаки, що характеризують напрямок руху транспортних засобів;

9) наявність і розташування обламаних і загублених частин транспортних засобів (шматочків фарби, ґрунту з нижніх поверхностей автомобілів, плям оливи, пального, розбитих стекол тощо). Необхідно вказати їхню форму, розміри, точне місцезнаходження, зробивши вимірювання відстаней від них до двох постійних орієнтирів, положення цих частин відносно елементів дороги і транспортних засобів, на яких вони відсутні, указати, від яких точок (елементів) транспортного засобу проводилися вимірювання (від кутів кузова, відповідних осей коліс тощо);

10) наявність, характер і розташування слідів зіткнення з транспортним засобом на навколишніх предметах; слідів, залишених потерпілим, (обривків його одягу, плям, схожих на кров, мозкової речовини, слідів волочинна тощо);

11) відомості про труп (якщо він буде виявлений – з урахуванням викладених вище рекомендацій);

12) відомості про транспортні засоби. Указується їхня форма, розміри, наявність у точно зазначених місцях ушкоджень і слідів; малюнки протекторів шин, їхні розміри, глибина малюнка, наявність на шинах притертостей, ушкоджень тощо. (оглядатися повинно кожне колесо транспортного засобу); характер вантажу, його вага, габарити, спосіб кріплення, стан рульового керування, положення важелів ручного гальма і переключення передач, стан гальмової системи. При огляді ногого гальма в протоколі необхідно вказати:

- 1) величину вільного ходу його педалі;
- 2) рівномірність дії ручного і ногого гальм;
- 3) гальмовий шлях (у метрах) чи уповільнення швидкості руху (у м/с) транспортного засобу, що рухається зі швидкістю 30 км/год, при його гальмуванні ногогим гальмом;
- 4) наявність підтікання рідини чи витоків повітря з гальмової системи;
- 5) показання манометра тиску повітря в гальмовій системі;
- 6) справність гальм причепа тощо.

При огляді ручного гальма в протоколі відзначається:

- 1) наскільки його важіль не доходить до крайнього положення;
- 2) гальмовий шлях (у метрах) чи уповільнення швидкості руху (у м/сек) транспортного засобу, що рухається зі швидкістю 15 км/год, при його гальмуванні ручними гальмами;

3) чи утримується ручним гальмом автомобіль з повним вантажем на підйомі чи спуску з ухилом 15% і автопоїзд на підйомі чи спуску з ухилом 4,5%. Ці дослідження рекомендується проводити разом зі спеціалістом-автотехніком.

Крім того, у протоколі необхідно відобразити стан світлових і сигнальних приладів (указати тип розсіювачів світла і ламп фар, чи заводського виготовлення розсіювачі габаритних ліхтарів, стоп-сигналів, покажчиків поворотів, ступінь чистоти розсіювачів, положення центрального і ногого перемикачів світла, стан лобового і бічного стекел, дзеркал заднього виду).

8.3. Попереднє дослідження обстановки місця пожежі

При розслідуванні підпалів і злочинних порушень протипожежних правил повинні бути встановлені наступні обставини:

- 1) де, як і при яких обставинах виникла пожежа;
- 2) яка причина його виникнення. Чи скошений був підпал чи мала місце пожежа від інших причин і яких саме. Чи має дана подія злочинний характер;
- 3) хто зробив підпал, хто порушив правила пожежної безпеки чи зробив інші дії, що викликали пожежу;
- 4) характер і розмір збитку, заподіяного злочином. Яке майно було знищено пожежею – державне, колективне чи особисте і на яку суму;
- 5) які обставини впливають на ступінь і характер відповідальності обвинувачуваного;

6) які обставини сприяли здійсненню злочину. Більшість з цих обставин встановлюється в процесі огляду місця пожежі. Тому при фіксації результатів огляду місця пожежі необхідно:

1) дати загальну характеристику пожарища. При цьому варто вказувати розміри території, де відбулася пожежа, відзначити розташування на ній будинків і їхні архітектурні особливості, шляхи під'їзду до цієї території, місцезнаходження і стан протипожежної водойми і найближчих гідрантів, наявність і стан протипожежного інвентаря, пожежної сигналізації й автоматичних засобів гасіння;

2) якщо огляд місця пожежі було розпочато до його остаточного гасіння, варто описати зміну кольору полум'я і диму, ділянки найбільше інтенсивного горіння, специфічні запахи, що відчуваються на різних етапах і в різних місцях горіння. Необхідно також відобразити явища, що сприяють поширенню пожежі (напрямок і силу вітру). Напрямок вітру визначається за допомогою компаса і шматка легкої тканини. При цьому враховується поширення диму. Для одержання відомостей про силу вітру описуються доступні для спостереження різні ознаки, за допомогою яких, користаючись шкалою Бофорга, експерт у наступному одержить можливість визначити швидкість руху потоків повітря і перевірити об'єктивність метеорологічної довідки. Наприклад, при наявності в протоколі відомостей про те, що дим піднімається прямовисно і листи на деревах були нерухомі, можна буде зробити висновок про повну затишність під час пожежі. Повідомлення про те, що під час пожежі коливалося листя і дрібні суки, буде свідчити про слабкий вітер. Відображення в протоколі сильного коливання великих гілок дозволить констатувати наявність під час пожежі свіжого сильного вітру;

3) якщо горів будинок, варто вказати його розміри (довжину, ширину, висоту) і матеріали, з яких він був побудований. Наприклад, можна відзначити, що стіни будинку цегельні, дах покритий шифером тощо. Необхідно відобразити, які сліди пожежі мають на зовнішніх стінах (обвуглення, закопчення), у якому стані знаходяться вікна і двері (закриті, відкриті тощо), чи мають на них сліди зламу і впливу вогню (закопчення, обвуглення). При описі стану вікон необхідно відзначити, чи не ушкоджені їхні стекла, якщо вони розбиті, де знаходяться осколки скла (ззовні чи усередині приміщення), чи мають на них сліди ударів чи впливу вогню (оплавлення, тріщини тощо). Необхідно зазначити, які частини будинку знищені вогнем, а які збереглися;

4) якщо пожежа виникла усередині приміщення, потрібно докладно описати його найбільш обгорілі ділянки, зафіксувати результати розбору пожежного сміття. При пожежі в багатоповерховому будинку слід зазначити, у якому стані знаходяться міжповерхові перекриття, наявність спалених будівельних конструкцій і ступінь їхнього обгорання, ознаки, що свідчать про напрямок розвитку вогню і черговості загоряння конструкцій будинку;

5) охарактеризувати стан підлоги і стелі, указати, з якого матеріалу вони зроблені, чи піддавалися впливу вогню. При наявності на підлозі упалих предметів (люстр, порт'єр, картин тощо) необхідно відзначити стан ділянки підлоги під ними (обгорів він чи зберігся від впливу вогню);

6) докладно описати виявлені предмети, що могли бути використані для підпалу. У протоколі також повинно бути відбите застосування спеціальних засобів, призначених для дослідження різних слідів, виявлених на місці пожежі (індикаторів для виявлення пальних і легкозаймистих речовин тощо);

7) описати стан опалювальної системи. При огляді печі варто відобразити наявність у ній золи чи тліючого вугілля, температуру її зовнішньої поверхні, розмір протипожежної розділки, відстань від неї до згорілих конструкцій, наявність тріщин, отворів у печі, розділці чи трубі, обгорання навколо димоходу, стан сажі в димоході (чорна, сіра, у вигляді гару), наявність предтопочного листа, чи обгоріла підлога біля печі;

8) охарактеризувати стан електромережі (від місця введення електропроводів у приміщення до місць споживання електроенергії), відзначити положення рубильника (вимикача) на головному щиті (включений, виключений), групи проводів, які опинилися в зоні пожежі, наявність і стан запобіжних пристроїв (спрацювали, не спрацювали), якщо це можливо встановити без проведення спеціального експертного дослідження. Потрібно вказати, який провід застосований в електромережі (найменування металу за його кольором – білий, жовтий, червонуватий, його перетин, спосіб ізоляції), спосіб з'єднання проводів у сполучних коробках, чи заземлені вони, чи обладнані відгалуження проводів захистом, його стан, які струмоприймачі підключені до мережі, їхня потужність, чи заземлені електроприлади, де і на якій висоті від підлоги встановлені електророзетки і вимикачі, у якому стані вони знаходяться, чи закопчені їхні внутрішні контакти, наявність і стан електролампочок і їхніх захисних пристроїв (скляні ковпаки, сітки тощо). Необхідно зазначити наявність на проводах, електрозахисті, запобіжниках і струмоприймачах наростів, слідів відриву металу чи оплавлення (їхню форму, характерні риси). При наявності ознак виникнення пожежі від дії електрики запобіжники, розетки, вимикачі, частина проводів з оплавленнями і наростами, струмоприймачі зі слідами оплавлення, а також відрізки необгорілих частин електропроводки повинні бути вилучені для наступного судово-експертного дослідження. При виявленні електронагрівальних приладів потрібно відзначити, чи включені вони в мережу чи відключені, стан матеріалів, що знаходяться біля них, (обгоріли, цілі). Спеціалісту з електротехніки, який приймає участь в огляді місця події, необхідно доручати складання докладної схеми електричної мережі. Ця схема повинна додаватися до протоколу огляду місця події;

9) якщо на місці пожежі виявлений труп, необхідно описати його відповідно до зазначених раніше рекомендацій;

10) при виникненні пожежі в складських і торгових приміщеннях варто вказати, де і які товари (матеріали, реактиви) розташовані, наявні на них ушкодження, величину впливу на них вогню. При знищенні товарів вогнем необхідно описати вміст пожежного сміття, відзначити його обсяг.

8.4. Попереднє дослідження обстановки місця здійснення крадіжки

У розслідуванні будь-якої крадіжки повинно бути встановлено типове для цього складу злочину коло обставин, до яких відносяться:

- 1) час, місце, умови здійснення крадіжки;
- 2) предмет крадіжки (що викрадено), його вартість, ознаки, кому належало викрадене;
- 3) способи здійснення крадіжки, засоби, застосовувані для таємного викрадення і приховування;
- 4) суб'єкт крадіжки (ким вона зроблена), винність у її здійсненні, наявність злочинної групи;
- 5) місце, час, спосіб збуту краденого;
- 6) обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність винного;

7) обставини, що сприяли здійсненню крадіжки. Переважну більшість зазначених обставин може бути встановлено в процесі огляду місця крадіжки, тому в протоколі при описі місця крадіжки необхідно:

1) указати точне знаходження місця події, яка оглядається, його межі, положення відносно інших об'єктів (житлових будинків, сусідніх кімнат, кабінетів тощо). Крім того, варто описати можливі шляхи підходу і під'їзду до місця події, сліди, виявлені при огляді території (вулиці, двору, присадибної ділянки тощо);

2) дати загальну характеристику будинку, що оглядається, (приміщення), указати його архітектурні особливості, наявність прибудов, вікон, вхідних дверей;

3) описати стан вікон, вхідних дверей і їх замикаючих пристроїв, звернувши особливу увагу на ступінь їхньої захищеності (наявність ґрат, охоронної сигналізація, оббивки залізом тощо);

4) описати сліди злму чи інші сліди, що свідчать про проникнення в приміщення сторонньої особи;

5) охарактеризувати обстановку приміщення, звертаючи особливу увагу на відображення слідів присутності – сторонньої особи (зламани сховища, розкидані речі, документи, сліди від речей, які знаходилися раніше на тім чи іншій місці тощо). При огляді великої кількості приміщень опис кожного з них можна виділити заголовками їхніх найменувань;

6) зафіксувати об'єкти, що могли залишитися на тілі, взутті й одязі злочинця, під час здійснення їм крадіжки (металеві і деревні обпилювання, штукатурка, що відокремилася від зламаной перешкоди, сліди барвника, хімічної пастки тощо);

7) при наявності негативних обставин докладно їх описати (наприклад, можна вказати, що на віконній рамі є сліди злму зсередини приміщення; отвір, утворений у стіні в результаті проламу за розмірами менше, ніж розміри викрадених предметів; відсутні металеві обпилювання на підлозі біля дверей, незважаючи на те, що дужка замка перепилена тощо).

Фіксація результатів огляду місця розкрадання вантажів з рухомого состава залізничного транспорту.

Огляд місця розкрадання вантажів з рухомого состава залізничного транспорту нерідко проводиться після виявлення залізничниками ушкоджень упакування вантажів, що вивантажуються, і їхньої нестачі. У таких випадках, відповідно до встановлених правил, представниками залізничних організацій складається комерційний акт. У зв'язку з цим іноді замість об'єктивної фіксації того, що виявлено в ході огляду, слідчі спрощують дії по огляду і включають до протоколу відомості з комерційного акта чи повідомлені особами, які проводили вивантаження. Така практика неприпустима. [662, 20–21].

У залежності від фактично виявлених при огляді місця події обставин, у протоколі необхідно:

1) відобразити, що є об'єктом огляду (вагон, напіввагон, цистерна, контейнеровоз, контейнер тощо);

2) указати точне місцезнаходження об'єкта, що оглядається, дати характеристику

навколишньої території, відзначити її особливості (колія, на якій знаходиться потяг з ушкодженим вагоном чи контейнеровозом, місце вагона в складі потяга, наявність составів на сусідніх коліях, службових приміщень, що знаходяться недалеко від станції, стан освітлення тощо);

3) описати загальний стан об'єкта, що оглядається. При огляді вагона в протоколі необхідно:

1) указати його вантажопідйомність, кількість осей, номер, наявність на стінках розміток (крейдових позначень, що проставляються залізничниками при складанні потягів);

2) відзначити стан стінок, підлоги, даху, наявність люків і їхній стан (закриті, відкриті, справні чи несправні їхні замикаючі пристрої тощо), стан дверей і замикаючих пристроїв, наявність пломб і закручень (на обох дверях);

3) описати матеріал, з якого виготовлені пломби, указати – на наявність і зміст відбитків з обох сторін, а також слідів, що свідчать про повторне використання пломби, відзначити стан дроту, за допомогою якого навішуються пломби, і спосіб кріплення, спосіб зняття й упакування пломб;

4) описати закручення (вказати діаметр дроту, кількість витків, довжину вільних кінців, наявність іржі, забруднень, нашарувань фарби, подряпин і інших слідів, спосіб зняття й упакування закручень);

5) зафіксувати, як завантажений вагон (до повної місткості чи залишився вільний простір, де він знаходиться, його розміри і результати експериментальних дій по перевірці можливості помістити туди відсутній вантаж), які вантажі й у якій частині вагона розташовані (у просторі між дверима, на початку чи наприкінці вагона, у його бічних стінок, на рівні люка тощо);

6) указати точне розташування вантажу з ушкодженим упакуванням, відобразивши, чи мався до нього вільний доступ чи він знаходився під іншими вантажами, наявність на упакуванні маркувальних позначень і трафаретних знаків;

7) докладно описати ушкодження (сліди віджиму, перебивання цвяхів, зрушення дощок, порушення стрічки окантування, розриви упакування, пролам стінки коробки тощо), а також інші сліди, виявлені на упакуванні (пальців рук, взуття, маслянистих речовин тощо);

8) при наявності документів (специфікації й інших), що дозволяють установити кількість відсутнього вантажу, відзначити, які товари зазначені в документах і які є в наявності;

9) описати прикмети й індивідуальні особливості цих товарів, якщо їхні ознаки збігаються з ознаками відсутніх товарів.

При фіксації результатів огляду контейнера в протоколі повинно бути зазначено:

1) де знаходиться контейнер (на вантажно-розвантажувальній площадці, платформі, контейнеровозі тощо), як він розташований стосовно інших контейнерів і об'єктів (куди звернені його двері – усередину платформи чи до бортів, який зазор між дверима і іншими контейнерами тощо);

2) вид і призначення контейнера, наявні на ньому трафаретні знаки;

3) у якому стані знаходиться контейнер (сліди перекосу каркаса, злам опалубки, даху і дверей, ушкодження обшивання, несправність тягових поясів, дверних петель, пролам стінок тощо);

4) стан дверей контейнера і їхніх замикаючих пристроїв (чи закріплена ручка замка, чи закручена вона дротом, чи входять шпінгалети замка в гнізда);

5) стан пломб і вантажу (з урахуванням викладених вище рекомендацій).

При фіксації результатів огляду цистерни в протоколі повинно бути зафіксовано:

1) її вантажопідйомність, кількість осей, номер, наявність на її стінках розміток;

2) стан кришки люка і зливальних кранів (верхнього і нижнього зливального пристрою), наявність і стан на них пломб і закручень, стан замикаючих пристроїв;

3) рівень обсягу рідини, що є в цистерні;

4) при наявності документів, що дозволяють установити кількість і найменування вантажу (марку, сорт тощо), відзначити, скільки його зазначено в документах і скільки є в наявності.

Приведений перелік фактичних даних, які підлягають вербальній фіксації в описовій

частині протоколу при проведенні попереднього дослідження в процесі слідчого огляду при розслідуванні окремих категорій злочинів, не є вичерпним. Він може бути розширений чи звужений у залежності від обставин конкретного злочину й обстановки місця події.

8.5. Підготовка і основні питання проведення попереднього дослідження місця події при розслідуванні злочинів з використанням комп'ютерів

Масова комп'ютеризація, яка розпочалася в усіх країнах бывшего СРСР і в тому числі в Україні в кінці 80-х – першій половині 90-х рр. минулого століття, привела до інтенсивного розвитку ринку комп'ютерів та програмного забезпечення, підвищенню професійної підготовки користувачів, збільшенню потреб організації в удосконаленні технологій обробки даних, значно розширив сферу використання ЕОМ, які все частіше підключаються до мережі широкого доступу. Активно впроваджується автоматизована обробка бухгалтерської та іншої виробничої документації, “безпаперові” технології. Інформація, яка міститься в комп'ютері, практично взагалі може не зберігатися на папері. Комп'ютер став практично обов'язковим елементом робочого стола не тільки керівників, але й рядових співробітників.

Одним із наслідків цього процесу є криміналізація сфери використання комп'ютерної інформації, що викликало необхідність законодавчо регламентувати кримінальну відповідальність за скоєння злочинів в зазначеній сфері. Щодо інформації взагалі і її захист, то в Україні спочатку було прийнято закон України “Про інформацію” від 2 жовтня 1992 р. [507], в якому, зокрема, в ст. 38 закріплено право власності на інформацію, а 5 липня 1994 р. було прийнято закон України “Про захист інформації в автоматизованих системах” [506] та “Положення про технічний захист інформації в Україні”, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 9 вересня 1994 р. № 632 [484], а згодом Кримінальний кодекс України було доповнено розділом, який передбачає кримінальну відповідальність за злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж (ст.ст. 361–363 КК України).

При підготовці до проведення огляду місця події при розслідуванні злочинів з використанням комп'ютерів необхідно вирішити ряд специфічних організаційних питань, які потім забезпечать якість проведення огляду місця події. [1, 944–963; 518, 128–135; 533, 108–116; 539, 655–664] Серед цих питань необхідно приділити особливу увагу наступним:

1) запросити спеціалістів з комп'ютерної техніки. Характерною рисою розслідування злочинів з використанням комп'ютерів є те, що при проведенні більшості слідчих дій необхідна участь компетентного спеціаліста. Особливо це важливо при проведенні огляду місця події. Це необхідно перед усім тому, що більшість слідчих працюють на комп'ютерах на рівні користувача і нерідко не знають більше нічого про принципи їх роботи. З іншого боку, спеціалісти з комп'ютерної техніки визнають, що на сучасному рівні її розвитку без участі професіоналів знайти “приховану” в комп'ютері інформацію без ризику її знищення складно;

2) запросити понятих. В якості понятих також необхідно залучати осіб, які розбираються в комп'ютерній техніці. Нерозуміння суті того, що проходить для людини, запрошеної у якості понятого, а пізніше допитаного в суді, може не переконати суд у визнанні тих чи інших обставин доказами. Понятими бажано запрошувати працівників того підприємства, організації, установи, фірми, компанії, в якій проводиться огляд місця події, при умові, що вони не зацікавлені в результатах справи;

3) підготувати відповідну комп'ютерну техніку, яка буде використовуватися для зчитування і зберігання вилученої інформації. Це може бути IBM PC, виконана у переносному варіанті Notebook. Крім комп'ютера необхідно мати кабель, а також спеціальне програмне забезпечення, яке дозволить здійснювати копіювання і експрес-аналіз інформації на місці події. Необхідно мати на увазі, що для повного і якісного копіювання

інформації необхідна відповідність не марок комп'ютерів, об'ємів жорстких дисків, які в них використовуються (у переносного комп'ютера цей об'єм повинен бути не менше, в ідеальному випадку дорівнювати об'єму диска комп'ютеру, що оглядається);

4) провести інструктаж учасників слідчо-оперативної групи. При цьому особливу увагу приділяють їх поведінці підчас огляду: слідкувати за поведінкою всіх осіб, які знаходяться в приміщенні, де проводиться огляд; вводитися особливо обережно з комп'ютерною технікою, створюючи умови для роботи з нею спеціалісту. Необхідно пам'ятати, що комп'ютерна техніка – це завжди дорогоцінне обладнання, яке вимагає обережності при користуванні ним, в тому числі і при його вилученні. До того ж в ньому може зберігатися значна кількість інформації, яка є власністю як окремої фізичної особи, так і юридичних осіб. Єдина помилка може привести до дуже великих збитків;

5) проконсультуватися з спеціалістами, якщо до огляду місця події уже відомо, яка комп'ютерна техніка буде оглядатися. Така консультація повинна містити інформацію про загальну будову комп'ютера, системи ЕОМ або їх мережі, правилах роботи на них, обробці інформації тощо.

6) необхідно мати на увазі, що не слід обмежуватися пошуком інформації тільки в комп'ютері; потрібно уважно оглянути наявну документацію, не пропускаючи з огляду навіть записів на кусочках паперу, оскільки програмісти часто, не покладаючись на свою пам'ять, можуть залишати записи про паролі, змінах конфігурації системи, особливостях побудови інформаційної бази комп'ютера. Багато користувачів зберігають копії своїх файлів на дискетах, щоб уникнути їх втрачання при виході комп'ютера із строю. Тому будь-які виявлені носії інформації повинні бути вилучені і вивчені.

При прибутті на місце події необхідно:

1) зафіксувати обстановку, яка склалася на початок огляду місця події;

2) виключити можливість стороннім особам (та й учасникам огляду) торкатися обладнання. Бажано заборонити їм користуватися телефоном, а в невідкладних випадках роботи це тільки з дозволу слідчого. "Не допускайте, щоб хто-небудь проводив будь-які дії з комп'ютером. Ризик, пов'язаний з безпосереднім втручанням в систему значно більший, чим малий шанс дистанційного впливу на систему з іншого пристрою";

3) встановити, чи не під'єднані комп'ютери, які знаходяться в приміщенні в локальну обчислювальну мережу. На це можуть вказати коаксиальні кабелі, які ідуть від комп'ютера до комп'ютера, або просто телефонні кабелі. При наявності локальної комп'ютерної мережі найбільшу цікавість уявляє центральний комп'ютер, так званий сервер, на якому зберігається більша частина інформації і до якого мають доступ всі ЕОМ. Огляд цього комп'ютера необхідно провести дуже старанно і обережно;

4) встановити, чи не має з'єднання комп'ютера з обладнанням або обчислювальною технікою поза межами приміщення, яке оглядається. На це можуть вказувати кабелі, які ідуть від комп'ютера в інше приміщення або будинок. Якщо є з'єднання, то існує реальна можливість безпосереднього обміну інформацією незалежно від бажання спеціаліста, її зміна або знищення з віддалених робочих місць, які знаходяться за декілька метрів або навіть кілометрів від приміщення, в якому проводиться огляд. Для попередження цього на термін вилучення інформації обчислювальну мережу необхідно відключити від "зовнішнього світу" за допомогою програми або фізичним відключенням кабелів. Цю роботу кваліфіковано може виконати тільки спеціаліст в галузі обчислювальної техніки;

5) з'ясувати, чи не підключено комп'ютер до телефонної або телетайпної мережі. У випадку підключення на нього можуть поступати виклики (дзвінки) з наступними прийомами чи передачами інформації. Необхідно мати на увазі, що встановити, чи не запрограмований комп'ютер на передачу, може тільки спеціаліст. Якщо інформація, що надходить в комп'ютер по електронній пошті, факсимільному або телетайпному зв'язку може викликати зацікавленість, то відключати телефонну або телетайпну лінії немає сенсу, але необхідно утриматися від телефонних розмов по даній лінії;

6) встановити чи не запущені програми ЕОМ і які саме. Для цього необхідно вивчити зображення на екрані і, по можливості, детально описати його в протоколі слідчої дії. Якщо спеціалісту вдасться встановити, що на комп'ютері працює програма знищення інформації або її шифрування, то такі програми доцільно призупинити і обслідування почати саме з цього комп'ютера. Якщо до початку огляду комп'ютера на ньому опера-

тором вводився текст, і цей текст може уявляти зацікавленість для слідчого, то вихід із редактора необхідно здійснювати тільки після збереження набраного тексту на жорсткому диску шляхом вибору відповідного пункту меню. Встановити назву програми, яка останньою виконувалася на комп'ютері, для операційної системи MS-DOS можливо шляхом одночасного натиску клавіш Ctrl + E. Багаторазовий натиск цієї комбінації надасть можливість прослідкувати за всіма програмами, які запускалися з моменту останньої перезагрузки комп'ютера.

На робочій (дослідницькій) стадії огляду місця події кожен об'єкт підлягає старанному обслідуванню. В цей термін важливо встановити, чи не міститься в комп'ютері інформація, яка може сприяти значно плідному і цілеспрямованому огляду (різні плани приміщень, дівлянок місцевості, паролі, коди доступу, шифри тощо). Для цього спеціалістом проводиться експрес-аналіз комп'ютерної інформації шляхом перегляду вмісту дисків. Зацікавленість можуть уявляти також файли з текстовою або графічною інформацією.

На цьому етапі звертається увага не тільки на наявність (відсутність) фізичних ушкоджень комп'ютерної техніки, магнітних носіїв тощо, але й на стан вікон, дверей і замикаючих пристроїв на них.

Сліди можуть бути виявлені при наявності спеціальних засобів впізнання користувача персонального комп'ютера. До яких необхідно віднести:

- спеціальні електронні картки (напр., Micro Card Technologies), в яких записується спеціальна інформація про власників, їх паролі і проводиться облік всіх операцій, які виконувалися користувачем;
- електронні ключі доступу до ПК (напр., ключ "Активатор" фірми Software Security Inc.), в яких знаходиться мікропроцесор, в запам'ятовуючий пристрій якого заноситься унікальна для кожного користувача інформація;
- пристрої ідентифікації користувачів за відбитками пальців (фірма Calspan);
- пристрої впізнання користувача за геометричними ознаками руки. При цьому користувач розміщує руку в масив фотовіконець, який встановлює інформацію щодо довжини пальців і їх світлопровідності, потім проводить порівняння з еталоном, який зберігається в ПК;
- пристрої впізнання користувача за почерком, для чого використовуються динамічні (швидкість, натиск на папір) і статичні (форма і розмір підпису) характеристики процесу підпису;
- пристосування впізнання користувачів за голосом. Є приклади упровадження спеціальних багатоканальних фільтрів (фірма Philips).

Необхідно помнити, що всі програми захисту, які управляють доступом до машинної інформації, функціонують за принципом відповіді на питання: хто може виконувати, які операції і над якими даними. Доступ може бути визначений як:

- 1) загальний (безумовно надається кожному користувачу);
- 2) відмова (безумовна відмова, наприклад, дозвіл на вилучення частини інформації);
- 3) такий, що залежить від події (що управляється подією); передбачає блокування звернення користувача, наприклад, у визначені інтервали часу або при зверненні до комп'ютерної системи з відповідного терміналу;
- 4) такий, що залежить від змісту даних (у цьому випадку рішення про доступ ґрунтується на поточному значенні даних, наприклад, деяким користувачам заборонено читати ті чи інші дані);
- 5) такий, що залежить від стану (динамічного стану комп'ютерної системи); здійснюється в залежності від поточного стану комп'ютерної системи, програм, що управляються і системи захисту;
- 6) частотно-залежний (наприклад, доступ дозволено користувачу тільки один або визначене число разів – таким чином попереджується можливість динамічного управління подіями);
- 7) за прізвиськом або іншими ознаками користувача (наприклад, користувачу повинно бути більше 18 років);
- 8) такий, що залежить від повноважень (передбачає звернення користувача до програм, даних, обладнанню в залежності від наданого режиму, наприклад, може бути дозволено "тільки читання", "читання і запис", "тільки виконання");

9) такий, що залежить від минулих звернень і таких, що ураховують семантичні зв'язки між даними у сполученні з управлінням доступом, який залежить від повноважень (програмою проводиться аналіз контексту, з включенням попередніх запитів, їх обробку, середовище поточного запитання і семантичні відношення між даними);

10) за дозволом (пароллю або іншому ідентифікатору: картка, значок тощо), де під ідентифікацією розуміється процедура встановлення справжності користувача, який здійснює доступ до комп'ютерної системи;

11) за процедурою (у цьому випадку має свою власну процедуру: автоматично генерує власні правила забезпечення безпеки даних).

До нової електронної технології відносяться використання електронних ключів. Електронний ключ – це пристрій з пам'яттю, виконаний на спеціалізованій мікросхемі розміром не більше сірникової коробки. Якщо при огляді комп'ютера запустити захищену програму, то вона перевіре наявність свого ключа. Коли такий ключ знайдено, програма виконується; в противному разі видається інформація про помилку і робота припиняється. Сам ключ вводиться у порт комп'ютера, призначеного для підключення принтера, і легко виводиться.

Таким чином, наявність і використання оперативної інформації нерідко може відіграти вирішальну роль при пошуку в ЕОМ. Однак успішне подолання захисту ще не вирішує всі проблеми пошуку і виявлення доказів в комп'ютері. Тактичні особливості пошуку комп'ютерної інформації залежать також від функціонального стану ЕОМ і її периферійних пристроїв на момент огляду. Інформація може бути або зафіксована на постійному носії, або зберігатися в ЕОМ тільки в період її роботи, тому слідчому необхідно вибирати різні тактичні прийоми пошуку в залежності від того, працює комп'ютер на момент початку слідчої дії чи виключений.

На робочій стадії огляду місця події фіксується вид неправомірного доступу (напр., знищення, блокування, модифікація, копіювання інформації, порушення бази ЕОМ). Для цього за допомогою спеціаліста спостерігається дія програм, вміст текстових файлів і баз даних. Якщо виявляється, що мав місце неправомірний доступ, то необхідно провести пошук слідів пальців рук, мікрочасток на клавіатурі, корпусі ЕОМ, моніторі, принтері тощо. Доцільно передивитися результати роботи програм контролю доступу до ЕОМ, систем протоколювання дій оператора і при наявності впливів на них вилучити. Результати такої роботи виводять на друк і прилучують до справи в якості документів – речових доказів.

Ще на початковій стадії огляду місця події слідчий повинен мати на увазі, що для дослідження великих обчислювальних систем необхідні значні терміни – не тільки годин, але й днів. І до цього він повинен бути підготовленим. В процесі розслідування неправомірного доступу до комп'ютерної інформації можливі ситуації, коли фізично неможливо перевезти комп'ютери для їх вивчення і дослідження. В таких випадках необхідно керуватися наступними рекомендаціями:

1) у випадку неможливості вилучення і прилучення до справи в якості речового доказу засобів комп'ютерної техніки (напр., якщо комп'ютер являється сервером або робочою станцією комп'ютерної мережі) в обов'язковому порядку після його огляду необхідно опечатувати не тільки відповідне приміщення, але й відключати джерела енергоспоживання апаратури або, в крайньому разі, створити умови тільки для прийому інформації з одночасним опечатуванням всіх необхідних вузлів, деталей, частин і механізмів комп'ютерної системи;

2) при вилученні магнітного носія машинної інформації необхідно мати на увазі, що вони повинні переміщуватися в просторі і зберігатися тільки в спеціальних опечатаних і екранізованих контейнерах або в стандартних дискетних чи інших алюмінієвих футлярах заводського виготовлення, які виключають руйнівальний вплив різних електромагнітних та магнітних полів, направлених випромінювань;

3) якщо ж виникла необхідність вилучення інформації із оперативної пам'яті комп'ютера (безпосередньо із оперативного пристрою, що започинає), то робити це можна тільки шляхом копіювання відповідної машинної інформації на фізичний носій з використанням стандартних паспортизованих програмних засобів. В таких випадках вони супроводжуються необхідними документами у вигляді додатків.

В протоколі огляду місця події необхідно зафіксувати наступне:

• програму, що виконує (або виконану) комп'ютером на момент проведення (або до проведення) слідчої дії. Для цього необхідно детально вивчити і описати існуюче на екрані монітору комп'ютера зображення, всі функціонуючі при цьому периферійні пристрої і результат їх діяльності. Багато сервісних програмних засобів дозволяють встановити і передивитися назви всіх програм, які раніше викликалися і останню виконану. Наприклад, з використанням Norton Commander остання програма, яка виконувалася, визначається за положенням курсору (за виділеною світловою полосою).

• результат дії виявленої програми;

• всі маніпуляції з засобами комп'ютерної техніки (включаючи натиски на клавіші клавіатури), зроблені в процесі проведення слідчої дії, і їх результат (наприклад, при копіюванні програм і файлів, визначення їх атрибутів, дати, терміну створення і запису, а також при включенні і виключенні апаратури, від'єднанні її частин);

4) вилучення засобів комп'ютерної техніки проводиться тільки у виключеному стані. При цьому повинні бути виконані і відображені в протоколі слідчої дії:

• встановлено включений стан обладнання і зафіксовано порядок його відключення;

• описано точне місцезнаходження предметів, що вилучаються, і їх розташування відносно один до одного і предметів, що оточують (з додаванням необхідних фотознімків, схем і планів);

• описано порядок з'єднання між собою всіх пристроїв з зазначенням особливостей з'єднання (колір, кількість, розміри, характерні індивідуальні ознаки з'єднувальних проводів, кабелів, шлейфів, роз'ємів, штекерів і їх специфікація);

• встановлено відсутність або наявності комп'ютерної мережі, канал (канали), що використовувався, і телекомунікацій. В останньому випадку встановлено тип зв'язку, апаратура, що використовувалася, абонентський номер, позивний або робоча частота;

• проведено від'єднання (з дотриманням всіх необхідних заходів обережності) з одночасним опечатуванням їх технічних входів і виходів;

• встановлено вид упаковки і транспортування вилучених предметів.

Зберігати і транспортувати магнітні носії необхідно в спеціальних контейнерах при кімнатній температурі (від 15–20° С) і вологості повітря від 50–70 %. Неприпустимо піддавати магнітні носії прямому впливу сонячного світла, робити на них написи (допускається тільки м'яким олівцем або фломастером). Гнучкі магнітні диски необхідно зберігати тільки в захисному конверті. Категорично забороняється торкатися магнітної поверхні диска.

ВИСНОВКИ

У висновках необхідно приділити увагу основним питанням щодо сутності слідчого огляду, його видів, а також тактики проведення огляду місця події – одного із основних видів слідчого огляду – і тактики попереднього дослідження криміналістичних об'єктів при проведенні слідчого огляду з метою пошуку, знаходження, виявлення і фіксації доказової інформації, і сформулювати ряд загальних і приватних положень.

Під слідчим оглядом необхідно розуміти процесуальну дію слідчого, у якому він за участю зазначених у законі осіб проводить пошук, безпосередньо сприймає, досліджує, оцінює і фіксує стан, властивості й ознаки матеріальних об'єктів, пов'язаних з подією, що розслідується з метою виявлення фактичних даних (доказів) і з'ясування обставин, що мають значення для встановлення істини в справі. Слідчий огляд переслідує мету пошуку, знаходження, виявлення, попереднього дослідження і фіксацію доказів направлених на подальше успішне розслідування, розшук, встановлення підозрюваних і їх причетності до скоєного злочину та успішного розкриття злочину.

Найбільше розповсюдженими підставами класифікації слідчого огляду є: 1) об'єкти огляду – місце події; труп людини на місці його виявлення; труп людини на місці ексгумації; предмети і документи; тварини і їх трупи; ділянки місцевості і приміщення поза місцем події; 2) послідовність проведення – початковий і повторний; 3) по об'єму – основний і додатковий; 4) суб'єкти проведення – слідчий, прокурор-криміналіст, орган дізнання або суд; 5) в залежності від участі спеціаліста – простий і кваліфікований.

В Кримінально-процесуальному кодексі України, в криміналістичній літературі, а також і в слідчій практиці, розрізняють такі види слідчого огляду в залежності від об'єктів огляду: а) слідчий огляд місця події; б) зовнішній огляд трупа на місці його виявлення; в) зовнішній огляд трупа після його ексгумації; г) огляд слідів; д) огляд предметів; е) огляд документів; є) огляд місцевості та приміщень поза місцем події; ж) огляд тварин; з) огляд транспортних засобів; и) огляд речовин схожих на наркотичні засоби; і) огляд мікрооб'єктів та їх носіїв; й) освідування живих осіб.

Перелічені види слідчого огляду нерідко проводяться одночасно в межах, наприклад, огляду місця події, який супроводжується також оглядом слідів і трупа; огляд слідів здійснюється разом з оглядом предметів. Однак одночасний огляд різних за своїм характером об'єктів не виключає своєрідних тактичних особливостей, вимог і прийомів, які використовуються для їх огляду.

В залежності від послідовності проведення слідчого огляду в теорії кримінального процесу, криміналістики і судово-слідчій практиці слідчий огляд розподіляють на *початковий (первинний) і повторний*.

В залежності від об'єму слідчий огляд можна розподілити на *основний і додатковий*.

В залежності від суб'єктів проведення слідчого огляду його можна розподілити на огляд, який проводить *слідчий, прокурор-криміналіст або інший прокурор, працівник органів дізнання, суд*.

В залежності від проведення слідчого огляду одноосібно зазначеними вище суб'єктами або за участю в проведенні слідчого огляду спеціаліста визначеної галузі знань, слідчий огляд можна розподілити на *простий* – такий, що проводиться одним із визначених вище суб'єктів (слідчий, прокурор-криміналіст, дізнавач, суд) і *кваліфікований* – такий, що проводиться визначеними вище суб'єктами з залученням спеціаліста визначеної галузі знань.

Огляд місця події – один із найбільше розповсюджених видів слідчого огляду і одна із найбільше розповсюджених слідчих дій в системі слідчої тактики і в структурі методики розслідування окремих видів злочинів. В криміналістичній літературі огляд місця події розглядається як одна із найскладніших слідчих дій, в ході якої вирішується багато завдань розслідування і отримують різномітні фактичні дані.

Оглядом місця події називається слідчий огляд матеріальної обстановки місця, де були виявлені ознаки злочину з метою вивчення і фіксації цієї обстановки, пошуку, знаходження, виявлення на ній, попереднього дослідження, фіксації і вилучення криміналістичних об'єктів, які було визнано слідчим речовими доказами.

Основні завдання огляду місця події можна об'єднати в три основні групи:

Перша група завдань огляду місця події вказує на необхідність вивчення обстанов-

ки, щоб вяснити обставини події, що розслідується: як вона проходила, в яких умовах, в якій послідовності, за допомогою яких знарядь, для чого тощо.

Друга група завдань огляду місця події орієнтує слідчого на необхідність проведення пошуку, знаходження чи виявлення на місці події фактів – різних слідів: ніг, рук, зубів людини; знарядь злому; транспортних засобів; плям крові та інших речовин, а також на знаходження різних предметів, які мали відношення до скоєного злочину: знарядь злочину; куль, гільз; частин предметів, що відірвалися чи відломалися; одягу чи взуття; забутих чи загублених дрібних речей тощо.

Нарешті, третя група завдань огляду місця події повинно бути не обмеження слідчого власне оглядом місця події, а на засадах інформації отриманої в ході проведення огляду місця події дати вказівку працівникам органів внутрішніх справ на проведення серії невідкладних оперативно-розшукових заходів з метою переслідування і затримання злочинців “по гарячим слідам”, виявлення вкраденого, організації перевірочних дій, наприклад, з метою встановлення особистості невідомого трупа тощо.

Проведення огляду місця події уявляє собою складну і нерідко дуже важку слідчу дію. Ні в якій іншій слідчій дії немає таких важких і складних перепон, які зустрічаються і які необхідно подолати, як при проведенні огляду місця події. Ці труднощі полягають в тому, що огляд місця події – найскладніша слідча дія, при проведенні якої слідчий зустрічається з різноманітними криміналістичними об'єктами, серед яких можуть зустрітися такі криміналістичні об'єкти, з якими йому не приходилося раніше зустрічатися і тому в нього можуть виникнути визначені труднощі, вирішення яких можливе тільки шляхом залучення до огляду місця події досвідчених осіб – спеціалістів визначеної галузі знань. Нерідко огляд місця події вимагає багато часу, сил і енергії, знань криміналістики (особливо однієї із її галузей – криміналістичної техніки), судової медицини, судової психології, інших природничих наук для досягнення мети огляду місця події і вирішення його основних завдань, тому в процесі проведення огляду місця події необхідно використовувати різні техніко-криміналістичні засоби, які є на озброєнні слідчих, прокурорів-криміналістів, спеціалістів-криміналістів, методи і способи криміналістичної техніки і допомогу досвідчених осіб – спеціалістів визначеної галузі знань. Тільки використання в сукупності зазначених засобів, методів, способів криміналістичної техніки і спеціальних знань може бути запорукою успішної тактики проведення огляду місця події – проведення пошуку, знаходження, виявлення, попереднього дослідження, фіксації і вилучення криміналістичних об'єктів, визнання їх речовими доказами і прилучення до справи, що розслідується.

При проведенні огляду місця події, як при проведенні і інших видів слідчого огляду, слідчий проводить попереднє дослідження криміналістичних об'єктів з метою пошуку, знаходження, виявлення останніх і визнання їх речовими доказами, з наступною обов'язковою фіксацією останніх.

Під попереднім дослідженням варто розуміти вивчення криміналістичних об'єктів, що оглядаються, проведене до експертного дослідження слідчим і спрямоване на пошук, знаходження і виявлення як видимої, так і невидимої для людського зорового сприйняття доказової інформації за допомогою загальнонаукових і спеціальних методів криміналістичної техніки, спеціальних приладів і інших техніко-криміналістичних засобів, а також вербальної фіксації знайденої чи виявленої доказової інформації в протоколі слідчого огляду і з метою більш оперативного виявлення ознак, що сприяють розшуку осіб, які скоїли, розслідуваний злочин.

Попереднє дослідження можна умовне розділити на два основних види:

1) Попереднє дослідження з метою пошуку, знаходження і виявлення доказової інформації як видимої, так і невидимої для людського зорового сприйняття в звичайних умовах;

2) Попереднє дослідження об'єктів, на яких знайдена чи виявлена доказова інформація (чи які є носіями доказової інформації) з метою її вербальної фіксації в протоколі слідчого огляду.

При проведенні попереднього дослідження криміналістичних об'єктів використовуються різні методи, серед яких найчастіше зустрічаються загальнонаукові і спеціальні методи дослідження. До загальнонаукових методів дослідження відносяться: 1) метод спостереження; 2) метод порівняння; 3) метод інтуїції.

Спеціальні методи попереднього дослідження криміналістичних об'єктів з метою пошуку, знаходження і виявлення в них доказової інформації, можна розділити на: 1) фізичні (дослідження з використанням ультрафіолетових променів; порошкові методи для виявлення слабковидимих чи невидимих слідів рук; механічні методи пошуку; методи пошуку з використанням дії магнітного поля чи рентгенівських променів і т. ін.); 2) фізико-хімічні методи пошуку (знаходження і виявлення латентних слідів рук парами йоду); 3) хімічні (реагентами в якій можуть бути використані розчини азотнокислого срібла, нінгідрину чи аллоксану для пошуку старих латентних слідів рук або гідроперит, реактив Воскобойникова, люминол – для пошуку слідів крові).

Криміналістичні методи фіксації доказової інформації можуть бути розділені на наступні види:

1). Вербально-графічні методи криміналістичної фіксації доказової інформації (вимірювання і опис у протоколі; графічне виконання планів, схем, малюнків);

2). Запам'ятовуючі видові і звукові методи криміналістичної фіксації доказової інформації (фотозйомка; кіно-відеозйомка; звукозапис);

3). Криміналістичні методи фіксації доказової інформації у вигляді моделювання (виготовлення зліпків з різних об'ємних об'єктів; об'ємне моделювання особи людини – посмертна маска і моделювання особи людини по черепу);

4). Криміналістичні методи фіксації доказової інформації у вигляді перенесення їх на спеціальні матеріальні носії (перенесення поверхневих слідів на спеціальні плівки – слідів рук чи ніг на дактилоскопічні плівки) або вилучення об'єктів в оригіналі.

Для здійснення перерахованих методів у комплексах техніко-криміналістичних засобів слідчого і прокурора-криміналіста, а також у пересувній криміналістичній лабораторії є необхідні прилади й інші техніко-криміналістичні засоби, що можуть використовуватися для пошуку, знаходження, виявлення і фіксації доказової інформації.

Найбільш розповсюдженим і обов'язковим методом криміналістичної фіксації доказової інформації є протоколювання, що виражається у вербальній (словесній) формі фіксації доказової інформації в протоколі слідчої дії. Разом з тим цей метод фіксації є одним з найбільше складних, тому що написати цілком об'єктивний протокол огляду місця події з урахуванням і описом всіх об'єктів, які були знайдені чи виявлені – справа не дуже легка, яка вимагає мистецтва і навиків. Тому значна частина проведеного в даній монографії дослідження була присвячена практичним питанням, яким необхідно приділяти увагу при проведенні попереднього дослідження з метою пошуку, знаходження, виявлення й вербальної фіксації (опису) об'єктів-носіїв доказової інформації в протоколі слідчого огляду.

Не може бути сумніву в тому, що розвиток наукових методів дослідження, удосконалювання для цієї мети приладів і інших техніко-криміналістичних засобів приведе до ще більшого посилення ролі і значення в слідчій практиці попереднього дослідження криміналістичних об'єктів, що і сьогодні тільки сприяє поліпшенню процесу розслідування і розкриття злочинів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика: Учебник для вузов / Под ред. Р. С. Белкина. – М.: НОРМА –ИНФРА-М, 1999. – 990 с.
2. Выездной комплект средств для экспресс-анализа взрывчатых веществ / Агинский В. Н., Дильдин Ю. М., Колмаков А. И., Тетерев С. И. // Экспертная практика. – М., 1981. – № 18, – С. 93-96.
3. Алексеев С. С. Общие теоретические проблемы системы советского права. – М.: Госюриздат, 1961. – 187 с.
4. Аленин А. П., Кузнецов А. А., Скоморохова А. Г. О недостатках проведения осмотра места происшествия при расследовании и преступлений, совершенных группой лиц // Актуальные проблемы борьбы с групповой преступностью: Межвуз. сб. науч. тр. / Омская ВШ милиции МВД СССР. – Омск, 1983. – С. 74-79.
5. Аленин Ю. П. Выявление и расследование очагов преступлений. Теория и практика: Монография. – Одесса: Юрид. ин-т ОГУ, 1996. – 267 с.
6. Аленин Ю. П., Шульга Н. Н. Некоторые вопросы взаимодействия следователя и судебного медика при осмотре места происшествия и в ходе судебно-медицинского исследования трупа. // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1990. – № 41. – С. 34-39.
7. Андреев И. С., Грамович Г. И., Порубов Н. И. Криминалистика: Учебное пособие. – Минск: Выш. шк., 1997. – 344 с.
8. Антонов А. И., Бунимович Д. З. Применение следственного чемодана: Пособие для следователей. – М.: Юридическая лит-ра, 1952. – 223 с.
9. Антонов В. П. Обнаружение и закрепление следов-наложений веществ и материалов при расследовании преступлений: Учебн. пособие. – М., 1975. – 51 с.
10. Антонов В., Бобров В. Современные технико-криминалистические возможности проведения поисковых работ // Уголовное право. – М., 1999. – № 1. – С.89-91.
11. Ануфриев А. В. О применении склеивающей ленты для копирования следов пальцев рук // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1984. – Вып. 28. – С.25-27.
12. Алт Л. Ф. Правовой документ и его основные информационные свойства // Проблемы совершенствования сов. законодательства: Труды ВНИИСЭ. – М., 1977. – Вып. 3. – С. 62-70.
13. Ароцкер Л. Е. Права, обязанности и роль специалистов при производстве следственных и судебных действий // Вопросы криминалистики. – М., 1962. – № 6-7. – С. 46-54.
14. Теоретические проблемы оценки экспертом признаков почерка / Ароцкер Л. Е., Можар И. М., Грузкова В. Г., Меленевская З. С., Бродский А. Б. – Киев: РИО МВД УССР, 1975. – 177 с.
15. Арсеньев В. Д. Основы теории доказательств в советском уголовном процессе. – Иркутск, 1970. – 179 с.
16. Бабаева Э. У., Клочков В. В. Выявление следов пальцев рук порошком “Снежок” // Новая криминалистическая техника: Сб. науч. тр. – М., 1989. – С. 29-32.
17. Барагин В. И., Дударев В. И., Колоусов Э. П. О сроках сохранения следов пальцев рук на предметах, находящихся в воде // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1978. – Вып. 16. – С. 87-90.
18. Барташук С. С. Щодо організації проведення наукових розробок по створенню нової техніки // Наука і техніка – правоохоронцям: Збірник наукових статей. – Київ: Правові джерела, 2000. – С. 8-13.
19. Баршев Я. Основания уголовного судопроизводства с применением к российскому уголовному судопроизводству. – СПб, 1841. – 297, XVII, IV с.
20. Басалаев А. Н. Сохранение информации, содержащейся в следах: Учебн. пособие. – Л., 1981. – 83 с.
21. Басалаев А. Н. Фиксация результатов осмотра места происшествия: Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук. – Л., 1967. – 18 с.
22. Басалаев А. Н., Гуняев В. А. Следы ног человека: Учебн. пособие. – Л., 1986. – 56 с.
23. Басалаев А. Н., Гуняев В. А. Следы орудий и инструментов: Учебн. пособие. – Л., 1979. – 39 с.

24. Басалаев А. Н., Гуняев В. А. Следы транспортных средств: Учебн. пособие. – Л., 1984. – 56 с.
25. Батюк О. Огляд місця події при розслідуванні злочинних порушень правил охорони праці // Радянське право. – Київ, 1991. – № 1. – С. 15-18.
26. Башкатов В. К. фотографирование места происшествия и вещественных доказательств в затрудненных условиях. – М., 1967. – 86 с.
27. Багалиев К., Попов В. И. Теоретические вопросы осмотра места происшествия // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1983. – Вып. 39. – С. 58-66.
28. Бедные рецидивисты // Новое время. – СПб, 1886. – № 3693. – С. 3.
29. Бедных Ю. П. Совершенствование криминалистических средств обнаружения следов на месте происшествия // Актуальные вопросы правоведения на современный период. – Томск, 1995. – С. 269-270.
30. Безуглов М. М. Взаимодействие следователя и судебного пожарно-технического эксперта при криминалистическом исследовании места пожара // Актуальные проблемы правоведения. – Кемерово, 1995. – С. 113-124.
31. Белецкий А. З., Штученко Т. Н. Некоторые вопросы использования звукозаписи и видеозаписи в уголовном процессе // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1987. – Вып. 35. – С. 53-57.
32. Белкин Р. С. Криминалистика. Проблемы, тенденции, перспективы: Общая и частные теории. – М.: Юридическая лит-ра, 1987. – 272 с.
33. Белкин Р. С. Криминалистика. Проблемы тенденции, перспективы: От теории – к практике. – М.: Юридическая лит-ра, 1988. – 304 с.
34. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. – М.: Изд-во БЕК, 1997. – 342 с.
35. Белкин Р. С. Курс криминалистики. В 3-х т.: Общая теория криминалистики. – М.: Юристъ, 1997. – Т. 1. – 408 с.
36. Белкин Р. С. Курс криминалистики. В 3-х т.: Частные криминалистические теории. – М.: Юристъ, 1997. – Т. 2. – 464 с.
37. Белкин Р. С. Курс криминалистики. В 3-х т.: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М.: Юристъ, 1997. – Т. 3. – 480 с.
38. Белкин Р. С. Курс советской криминалистики. – М.: Академия МВД СССР, 1978. – Т. 2. – 410 с.
39. Белкин Р. С. Общая теория криминалистики в условиях научно-технической революции // Сов. гос. и право. – М., 1977. – № 5. – С. 98-106.
40. Белкин Р. С. Общая теория советской криминалистики. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1986. – 398 с.
41. Белкин Р. С. Собрание, исследование и оценка доказательств. Сущность и методы. – М.: Наука, 1966. – 295 с.
42. Белов Н. М. Некоторые вопросы тактики осмотра места происшествия, связанного с пожарами (поджогами) // Российская юриспруденция на рубеже XX-XXI веков: проблемы и решения в творчестве молодых ученых. – Барнаул, 1997. – С. 146-149.
43. Белоусов И. И., Паскевич А. И. Немые свидетели в уголовном розыске: Пособие для судебно-медицинских экспертов и органов расследования. – М., Л.: Госмедиздат, 1930. – 39 с. // Судебно-медицинская экспертиза. – М., Л., 1930. – Кн. 12. – С. 1-39.
44. Белый К. П., Любарский М. Г. Установление личности по дорожке следов ног человека // Судебная экспертиза; VI сб. пробл. науч. работ по суд. экспертизе. – Л., 1986. – С. 47-50.
45. Беляева Л. Фиксация и изъятие микрочастиц на месте происшествия // Соц. законность. – М., 1981. – № 2. – С. 48-49.
46. Беляевский В. Л., Беляева Г. А. О повышении эффективности осмотра и предварительного исследования документов // Проблемы совершенствования деятельности следств. и экспертн. подразделений органов внутренних дел: Сб. науч. тр. – Волгоград, 1989. – С. 131-135.
47. Бергер В. Е., Прищепа В. М. Приемы обнаружения и фиксации следов на взаимодействовавших объектах // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1976. – Вып. 12. – С. 91-97.

48. Криміналістика: Підручник /Біленчук П. Д., Дубовий О. П. Салтевський М. В., Тимошенко П. Ю. – Київ: "АТІКА", 1998. – 416 с.
49. Біленчук П. Д., Золотарь Н. С., Коваленко Е. Г. Криминалистическая одорология в раскрытии и расследовании преступлений. – Киев: РИО МВД Украины, 1994. – 60 с.
50. Біленчук П. Д., Коваленко Е. Г. Запах в системе средств борьбы с преступностью (вопросы криминалистической одорологии) // Сов. гос. и право. – М., 1990. – № 2. – С. 32-34.
51. Біленчук П. Д., Лукьянчиков Е. Д., Сало В. Д. Методика обнаружения и использования одорологической информации в процессе раскрытия преступлений: Учебн. пособие. – Киев, 1993. – 48 с.
52. Бобуа З. Б. Особенности осмотра места происшествия при расследовании краж // Юридическая наука Сибири. – Кемерово, 1997. – С. 239-242.
53. Богуславский Л. Г. Судебно-медицинская экспертиза трупа неизвестного лица. -Киев: Здоров'я, 1964. – 144 с.
54. Божко А. Перший ювілей! // Ніжинський ринок. – № 11. – 12 березня 1998 р.
55. Бокариус Н. С. Наружный осмотр трупа на месте происшествия или обнаружения его: Практическое пособие для следователей, работников милиции и судебных медиков. – Харьков: Изд-во НКЮ УССР, 1929. – 188 с.
56. Бокариус Н. С. Первоначальный наружный осмотр трупа при милицейском и розыском дознании. – Харьков: Издательство НКЮ УССР, 1925. – 541 с.
57. Бокариус Н. С. Судебная медицина для медиков и юристов. – Харьков, 1930. – XIII, 690 с.
58. Борхман А. О пластических снимках с человеческих и других следов в судебно-медицинском отношении // Архив судебной медицины и общественной гигиены. – СПб, 1868. – Кн. 4. –Разд. II. – С. 1-9.
59. Борхман А. Предварительное сообщение // Архив судебной медицины и общественной гигиены. СПб, 1867. – Кн. 3. – Разд. V. – С. 34.
60. Бояров В. Деякі питання криміналістичного забезпечення розслідування серійних убивств, вчинених на сексуальному ґрунті // Вісник прокуратури. – Київ, 2001. – № 4. – С. 68-70.
61. Бразоль Б. Л. Очерки по следственной части. История. Практика. – Петроград, 1916. – 215 с.
62. Браичевская Е. Ю., Зюскин Н. М. Осмотр документов: Методическое пособие. – Киев, 1967. – 32 с.
63. Бриан. Полное руководство к судебной медицине /Перевод с шестого французского издания. – Санктпетербург, 1860. – 1210, VI с.
64. Брусницын В. И. Взаимодействие следователей со специалистами при осмотре места происшествия с применением взрывного устройства // Западно-Сибирские криминалистические чтения. –Тюмень, 1997. – С. 37-40.
65. Бурданова В. С. Использование негативных обстоятельств при расследовании убийств // Вопросы борьбы с убийствами: Материалы научно-практической конференции. – М., 1969. – С. 83-86.
66. Бурдун Г. Д., Марков Б. Н. Основы метрологии: Учебн. пособие. – М.: Изд-во Стандартов, 1975. – 336 с.
67. Бурик В. И., Пилипчук В.Ф. Признаки внешности человека и их использование в розыскной деятельности: Справоч. пособие. – Киев: РИО МВД УССР, 1982. – 270 с.
68. Быстряков Е. Н. Некоторые вопросы характеристики первоначального этапа расследования умышленных убийств // Вопросы совершенствования предварительного следствия: Сборник науч. тр. – М., 1983. – С. 88-95.
69. Быховский И. Е. Осмотр места происшествия. – М., 1973. – 97 с.
70. Быховский И. Е., Зарубин Н. П., Найдис И. Д. Методика проведения занятий со следователями по осмотру места происшествия по делам об убийствах. – М., 1973. – 63 с.
71. Вандер М. Б. Работа с микрочастицами при производстве следственных действий. (Элементы судебной микрологии): Учебн.пособие. – Л., 1980, – 94 с.
72. Вандер М. Б., Маланьина Н. И. Судебная микрология (Криминалистический аспект). – Саратов: Издательство Саратовского ун-та, 1988. – 176 с.

73. Варфоломеева Т. В. Производные вещественные доказательства. – М.: Юрид. лит-ра, 1980. – 48 с.
74. Василевский К. А., Новиков С. И. Методическое пособие по исследованию места дорожно-транспортного происшествия. – Одесса, 1971. – 54 с.
75. Василевский К. А., Новиков С. И. Методическое пособие по составлению протоколов осмотра места дорожно-транспортного происшествия и транспортных средств. – Одесса, 1970. – 47 с.
76. Василенко В. П., Трофимов А. М. О понятии исследования доказательственной информации // Труды Высш. следств. шк. МВД СССР. – Волгоград: НИ и РИО, 1976. – Вып. 12. – С. 28-33.
77. Васильев А. Н. Понятие и задачи осмотра места происшествия // Осмотр места происшествия. – М.: Госюриздат, 1960. – С. 5-20.
78. Васильев В. Л. Психологическая характеристика осмотра места происшествия // Проблемы психологии следственных действий: Сб. науч. тр. – Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 1986. – С. 112-125.
79. Васильев В. Л. Юридическая психология: Учебник для вузов. – М.: Юрид. лит-ра, 1991. – 464 с.
80. Вейдия М. Р. Следы крови (доэкспертное криминалистическое исследование). – Рига, 1973. – 80 с.
81. Великий глумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпень: ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
82. Вернидубов И. В., Омельченко А. Г. Деятельность прокурора по организации осмотра места происшествия при расследовании убийств: Учебное пособие. – Харьков: ИПК Генеральной прокуратуры Украины, 1997. – 71 с.
83. Викторова Е. Н., Кабанов П. П. Предварительное исследование и криминалистическая экспертиза следов рук: Информационно-методическое письмо. – М., 1979. – 30 с.
84. Винберг А.И. Производные вещественные доказательства и их значение // Практика применения нового уголовно-процессуального законодательства в стадии предварительного расследования. – М., 1962. – С. 44-46.
85. Винберг А.И. Специалист в процессе предварительного расследования. // Социалистическая законность. – М., 1961. – № 9. – С. 31-32.
86. Виноцкий Л. В. Актуальные вопросы обнаружения, фиксации и изъятия микрообъектов при расследовании преступлений // Вопросы криминалистики и судебной экспертизы по делам о тяжких преступлениях: Сб. науч. тр. – Караганда, 1985. – С. 60-73.
87. Виноцкий Л. В. Использование общих признаков пишущей машины для ее розыска // Труды Карагандинской Высш. шк. МВД СССР. – 1975. – Вып. 2. – С. 78-88.
88. Виноцкий Л. В. Некоторые вопросы криминалистической экспертизы машинописных текстов: Учебное пособие. – Караганда: НИ и РИО Караганд. ВШ МВД СССР, 1975. – 72 с.
89. Виноцкий Л. В. Осмотр места происшествия: организационные, процессуальные и тактические вопросы. – Караганда, 1986. – 106 с.
90. Владимиров Л. Е. Учение об уголовных доказательствах. Особенная часть. Книга первая: Личный судебский осмотр и заключения экспертов. – Харьков: Изд. магазина Д. Н. Полуехтова, 1886. – 136 с.
91. Власов В. П. Йодная трубка // Сов. криминалистика на службе следствия: Сб. статей. – М., 1956. – Вып. 8. – С. 255-261.
92. Волкова А. Стрелки военизированной охраны станции “Лозовая” Харьковской области едва не лишили Украину выгодных зарубежных контрактов на миллионы долларов // Факты. – 27 февраля 2002 г. – С. 14-15.
93. Всем прокурорам: Обращение Генерального прокурора Союза ССР от 30 декабря 1949 г. № 23/245 // Изучение следственного чемодана: Методическое пособие / Прокуратура СССР, ВНИИ криминалистики. – М.: Госюриздат, 1950. – 50 с.
94. Втюрин А. В. Предварительное исследование самодельного огнестрельного оружия при осмотре места происшествия // Научные исследования высшей школы: наблюдения, анализ, выводы. – Тюмень, 1994. – С. 5-6.

95. Выборнова А. А. О целесообразности последовательности применения различных способов выявления потожировых следов пальцев рук // Сов. криминалистика на службе следствия. – М., 1959. – Вып. 13. – С. 35-48.
96. Выдря А. М. Вещественные доказательства в советском уголовном процессе. – М.: Госюриздат, 1955. – 118 с.
97. Гейндль Р. Дактилоскопия и другие методы уголовной техники в деле расследования преступлений. – М.: Гостехиздат, 1927. – 332 с.
98. Роберт Гейндль. Уголовная техника: Из мастерской уголовного розыска. – М.: Право и жизнь, 1925. – 83 с.
99. Альберт Гельвич. Современная криминалистика: Методы расследования преступлений. – М.: Право и жизнь, 1925. – 100 с.
100. Ген Э.Ю. Идентификация личности по кишечной палочке // Судебно-медицинская экспертиза. – М., 1928. – Кн. 10. – С. 25-33.
101. Герасимов В. Н. Научно-технические средства в работе следователя. – М.: Изд-во МГУ, 1985. – 99 с.
102. Герасимов М. М. Восстановление лица по черепу (современный и ископаемый человек) // Труды Института этнографии АН СССР. Новая серия. – М.: Изд-во АН СССР, 1955. – Т. XXVIII. – 585 с.
103. Гирько С. И., Краенский Е. А. Осмотр места происшествия как источник доказательств по делам о дорожно-транспортных происшествиях // Проблемы предварительного следствия и дознания. – М., 1991. – С. 101-107.
104. Гисси С. А., Соколовский Д. А. Дознание, его цели и способы пороизводства: Руководство для чинов полиции, волостного и сельского начальства. В двух частях. – Казань, 1878. – Часть первая. – 199, II с.
105. Глазырин В. Ф. Особенности осмотра места происшествия по делам о заказных убийствах // Вестник Волгоградского гос. ун-та. Сер. 3. Экономика. Право. – Волгоград, 1997. – Вып. 2. – С. 108-110.
106. Глазырин Ф. Н. Осмотр места происшествия как источник получения информации о личности преступника // Труды Высшей школы Министерства внутренних дел СССР. – М., 1972. – Вып. 34. – С. 90-96.
107. Глазырин Ф. В. Психология следственных действий: Учебн.пособие. – Волгоград: ВСШ, 1983. – 136 с.
108. Глотов О. М. Осмотр документов следователем: Учебное пособие. – Л., 1983. – 41 с.
109. Глотов О. М. Фотографические методы исследования документов и использование этих методов при следственном осмотре и предварительном исследовании // Вопросы совершенствования деятельности прокуроров-криминалистов. – М., 1976. – С. 161-172.
110. Глотов О. М., Гриневич Г. Я. Графический метод фиксации хода и результатов следственных действий: Схем. и масштаб. пл.: Учебное пособие. – Л., 1981. – 65 с.
111. Гнидин Н. Е., Юркив В. И. Сложные дактилоскопические порошки с улучшенными проявляющими свойствами // Криминалистика и суд.экспертиза. – Киев, 1986. – Вып. 33. – С. 68-72.
112. Голдованский Ю. П. Механизм образования в следах автомобиля признаков направления движения // Актуальные проблемы раскрытия преступлений: Сб. науч. тр. -М., 1985. – С. 110-116.
113. Голдованский Ю. П. Следы ног: Лекция. – М., 1980. – 24 с.
114. Голдованский Ю. П. Следы рук: Учебное пособие. – М., 1980. – 26 с.
115. Голунский С. А., Шавер Б. М. Криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. – М., 1939. – 372 с.
116. Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве. – Киев: Вища школа, 1980. – 157 с.
117. Гончаренко В. И. Научно-технические средства в следственной практике. – Киев: Вища школа, 1984. – 149 с.
118. Гончаренко В. И. О системе методов советской криминалистики //Проблемы правопедания. – Киев, 1980. – Вып. 41. – С. 88-97.

119. Гордон Э. С., Кравец С. П. Осмотр места происшествия: Учебное пособие / Удмуртский гос. ун-т. – Ижевск: Изд. Удмуртского ун-та, 1993. – 35 с.
120. Горляк Ф. Г., Найдис И. Д., Тунина Э. Л. Справочник следователя: Обозначение и наименование объектов и их частей, встречающихся при следственном осмотре. – М.: Госюриздат, 1957. – 259 с.
121. Градобоев В. М. Судебная фотография для следователей: Учебное пособие. – Л., 1987. – Ч. 1. – 98 с.
122. Грамович Г. И. Основы криминалистической техники: Процессуальный и криминалистический аспекты. – Минск: Выш. шк., 1981. – 208 с.
123. Грамович Г. И. Содержание понятия “специальные знания” // Вопросы кримнологии, криминалистики и судебной экспертизы. – Минск, 1994. – Вып. 10. – С. 33-42.
124. Грамович Г. И., Янушко В. И. К вопросу о фиксации следов рук, выявленных парами йода // Вопросы криминалистики и судебной экспертизы. – Минск: Беларусь, 1989. – Вып. 8. – С. 82-87.
125. Грановский Г. Л. Классификация и сравнительное исследование идентификационных признаков зубов // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1965. – Вып. 2. – С. 165-174.
126. Грановский Г. Л. Криминалистическое исследование следов ног. – Киев, 1970. – 68 с.
127. Грановский Г. Л. Методы обнаружения и фиксации следов рук. – М., 1973. – 32 с.
128. Грановский Г. Л. Моделирование в трасологии // Сб. науч. тр. / ВНИИСЭ. – М., 1978. – № 36. – С. 3-70.
129. Грановский Г. Л. Новые приемы и средства моделирования в трасологии // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1969. – Вып. 6. – С. 240-248.
130. Грановский Г. Л. Основы трасологии. Общая часть. – М., 1965. – 124 с.
131. Грановский Г. Л. Основы трасологии. Особенная часть. – М., 1974. – 240 с.
132. Состояние практики осмотров мест происшествий и некоторые рекомендации по ее улучшению / Грановский Г. Л., Зуев Е. И., Капитонов В. Е., Моисеев А. П., Петренко В. М., Хиллбок М. П. // Труды ВНИИ МВД СССР. – М., 1977. – № 42. – С. 72-91.
133. Современные методы обнаружения и фиксации следов рук / Грановский Г. Л., Моисеева Т. Ф., Ярослав Ю. Ю., Гаглошвили А. У. // Экспертная техника. – Вып. 110: Экспертные трасологические методы. – М., 1989. – С. 3-19.
134. Гродзинский М. М. Кассационное и надзорное производство в советском уголовном процессе. – М.: Госюриздат, 1949. – 220 с.
135. Громов Вл. Осмотр места преступления: Руководство для органов расследования. – М.: Изд. НКВД РСФСР, 1931. – 48 с.
136. Гросс Г. Руководство для следователей как система криминалистики. – СПб, 1908. – XXVII, 1040 с.
137. Гулкевич З. Т. Информационные свойства протоколов следственных действий и их роль в доказывании по уголовным делам // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1985. – Вып. 30. – С. 24-30.
138. Гулкевич З. Т. Теоретические вопросы и практика документирования следственных действий (процессуальное и криминалистическое исследование): Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук. – Киев, 1985. – 19 с.
139. Гусаков А. Н., Филющенко А. А. Следственная тактика (в вопросах и ответах): Учебное пособие. – Свердловск: Издательство Уральского ун-та, 1991. – 147 с.
140. Гусев А.А., Устьянцева Т.В. Судебно-техническая экспертиза подписей. // Судебно-техническая экспертиза документов: Учебно-методическое пособие. – М.: ВНИИСЭ, 1973. – Вып. 5. – С. 80-94.
141. Гусев С. И. Обеспечение неотвратимости наказания (из практики применения научно-техн. средств расследования) // Соц. законность. – М., 1970. – № 5. – С.32-36.
142. Густов Г. А. Моделирование – эффективный метод следственной практики и криминалистики // Актуальные проблемы сов. криминалистики. – М., 1980. – С. 68-80.

143. Гыске Л. И., Иванов П. Л. Метод дифференциального лизиса клеток в молекулярно-генетической идентификационной экспертизе вещественных доказательств: Вопросы оптимизации процедуры // Суд.-мед. экспертиза. – М., 1996. – Т. 39. – № 1 – С. 16-21.

144. Гыске Л. И., Иванов П. Л. Молекулярно-генетический подход к судебно-медицинской экспертизе биологического родства на ранних стадиях эмбрионального развития // Суд.-мед. экспертиза. – М., 1995. – Т. 38. – № 3. – С. 36-40.

145. Дактилоскопическая экспертиза: Современное состояние и перспективы развития. – Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 1990. – 416 с.

146. Данилевський Г. Дактилоскопія. – Київ, 1934. – 45 с.

147. Данилевський Г. Дактилоскопія, як метод реєстрації і встановлення особи злочинця // Питання криміналістики та науково-судової експертизи. – 1931. – № 3-4. – С. 52-57.

148. Данилевський Г. Класифікація візерунків і виведення дактилоскопічних формул // Питання криміналістики та науково-судової експертизи. – 1931. – № 5-6. – С. 62-77.

149. Тим Данмур. Генетическая "дактилоскопия" // Англия. – 1988. – № 107. – С. 15-21.

150. Дворкин А. И. Новая конструкция обогревателя для йодной трубки // Новая криминалистическая техника: Сб. науч. тр. -М., 1989. – С. 32-35.

151. Дворкин А. И. Осмотр, предварительное исследование и экспертиза вещественных доказательств-микрочастиц. – М., 1980. – 128 с.

152. Дворкин А. И., Викторова Е. Н. Дактилопорошки // Криминалистическая техника: новые комплекты, приборы, приспособления: Сб. статей. – М., 1985. – С. 42-50.

153. Анита Деннис. Стохастическое растривание: экзамен и зрелост // Мир ПК. – 1996. – № 1. – С. 70-74.

154. Джагарян А. Д. Внешняя морфология лица и пластическая реконструкция. – Ереван: Изд. АН Арм. ССР, 1984. – 129 с.

155. Диденко Ф. К. Применение научно-технических средств и методов при осмотре места происшествия. – Ярославль: Верхне-Волжское книжное изд-во, 1989. – 174 с.

156. Диденко Ф. К. Процессуальное оформление фотоснимков в уголовных делах: Учебное пособие. – Ярославль: Изд-во Ярославского ун-та, 1977. – 62 с.

157. Дидковская С. П. Осмотр места происшествия при расследовании дел о насильственной смерти: Учебное пособие. – Киев: КГУ, 1982. – 86 с.

158. Место взрыва как объект криминалистического исследования / Дильдин Ю. М., Мартынов В. В., Семенов А. Ю., Шмырев А. А.: Учебно-практическое пособие. – М., 1989. – 70 с.

159. Домбровский Р. Г. Следы преступления и информация // Известия вузов. Правоведение. – Л., 1988. – № 3. – С. 74-77.

160. Дораш С. Г. Криминалистическое исследование документов: Учебное пособие. – Кишинев: Кишиневский ун-т, 1979. – 64 с.

161. Дорохов В. Я. Протоколы следственных и судебных действий как вид доказательств // Сов. гос. и право. – М., 1979. – № 3. – С. 83-88.

162. Дубягин Ю. П. Изготовление посмертной маски как средство фиксации при следственном осмотре неопознанного трупа // Вестн. Моск. ун-та. – 1972. – Серия 12: Право. – № 3. – С. 77-80.

163. Дубягин Ю. П. Новые виды фиксации признаков внешности неизвестных погибших с помощью пластических моделей: Учебное пособие. – М., 1990. – 67 с.

164. Дубягин Ю. П. Руководство по розыску и расследованию неочевидных убийств. – М.: БУКВИЦА, 1997. – 480 с.

165. Дулов А. В. Постоянное совершенствование научно-технических средств – неперемное условие развития следственной тактики // Судебная экспертиза. – Минск, 1964. – С. 12-14.

166. Дулов А. В. Судебная психология. – Минск: Вышэйшая школа, 1975. – 462 с.

167. Дьяченко О. Ф., Щербаковська Л. П. Можливості диференціації копіювально-розмножувальних апаратів з кольоровим зображенням при криміналістичному дослідженню документів // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики:

Сборник научно-практических материалов (к 75-летию основания Харьковского НИИСЭ). – Харьков: Право, 1998. – С. 101-103.

168. Евстигнеева О. Подготовка к осмотру места взрыва // Законность. – М., 1999. – № 11. – С. 10-12.

169. Егоров Н. Н. Поиск, обнаружение и предварительное исследование микрообъектов: Учебное пособие. – Хабаровск: ХВШМ МВД СССР, 1989. – 46 с.

170. Елисеев А. А. Закрепление следов гипсом // Вестник советской юстиции. – Харьков, 1928. – № 15-16. – С. 456-457.

171. Єлісєєв О. Збирання і закріплення різних слідів при розслідуванні злочинів // Червоне право. – Харків, 1928. – № 13-14. – С. 667-670.

172. Елисеев А. А. Преступление и экспертиза почерка // Вестник советской юстиции. – Харьков, 1928. – № 3. – С. 79-80.

173. Еникеев М. И., Черных Э. А. Психология осмотра места происшествия. Практикум по психологии (общ. и юрид.): Учебное пособие / ВЮЗИ. – М., 1987. – 95 с.

174. Ермаков Ф. Осмотр транспортного средства и места дорожно-транспортного происшествия // Российская юстиция. – М., 1997. – № 10. – С. 28-29.

175. Ефимичев С. П. Осмотр // Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности): Учебное пособие для вузов МВД СССР. – Волгоград, 1984. – С. 19-52.

176. Ефимичев С. П., Кулагин Н. И., Ямпольская А. Е. Следственный осмотр: Учебное пособие. – Волгоград, 1983. – 36 с.

177. Ефимов И., Бабаева Э. Недостатки при осмотрах места происшествия // Социалистическая законность. – М., 1987. – № 7. – С. 45-46.

178. Ефимчук В. М. Обнаружение латентных следов обуви // Криминалистика и суд.экспертиза. – Киев, 1977. – Вып. 14. – С. 39-43.

179. Ефимчук В. М., Оверчук В. М., Коломиец А. В. Выявление следов рук с помощью перманганата калия // Теория и практика собирания доказательственной информации техническими средствами на предварительном следствии: Сб. науч. тр. – Киев: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1980. – С. 86-88.

180. Железняк А. С. Материальные следы – важный источник криминалистической информации (понятие, процессуально-правовая природа): Лекция. – Омск: Омская ВШ милиции, 1975. – 30 с.

181. Жирный Г. Е. Некоторые нетрадиционные направления работы со следами рук // Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами: Сб. науч. тр. – Киев: Укр. академия внутр. дел, 1992. – С. 123-130.

182. Журавлева Т. Н., Макарова Л. Н., Федосеева В. Б. Общие и частные признаки почерка: Альбом (в помощь экспертам). – М., 1987. – 53 с.

183. Забунов Д. И. Зарождение и развитие идей использования метода измерения в исследовании некоторых криминалистических объектов // Проблемы уголовного процесса и криминалистики. – М., 1976. – С. 162-167.

184. Забунов Д. И. Измерение как метод криминалистики и судебного доказывания: Автореф. дис. ... кандидата юрид. наук. – М., 1977. – 24 с.

186. Забунов Д. И. Место измерений в системе методов судебного исследования и их значение в криминалистике и судебной экспертизе // Вестник Московского ун-та. – М., 1976. – Серия Право. – № 5. – С. 76-81.

187. Закатов А. А., Оропай Ю. Н. Использование научно-технических средств и специальных знаний в расследовании преступлений. – Киев: РИО МВД УССР, 1980. – 104 с.

188. Зинин А. М., Снетков В. А. Процессуально-правовая природа изготовления субъективных портретов // Труды ВНИИ МВД СССР. – М., 1972. – № 17. – С. 103-109.

189. Заяц М. В., Иванов П. Л. Опыт использования волос в качестве объекта исследования в судебно-медицинской молекулярно-генетической экспертизе // Суд.-мед.экспертиза. – М., 1997. – Т. 40. – № 1. – С. 17-24.

190. Заяц М. В., Фролова С. А., Иванов П. Л. Использование электрофоретических свойств гелей высокоразрешающей агарозы MS – 4 для разделения фрагментов ДНК в молекулярно-генетическом анализе // Суд.-мед. экспертиза. – М., 1997. – Т. 40. – № 4. – С. 25-28.

191. Зинин А. М., Дубягин Ю. П. Фиксация признаков внешности трупа. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1976. – 20 с.
192. Зинченко И. А. Вещественные доказательства при расследовании преступлений: Учебное пособие / Ташкентская ВШ МВД СССР. – Ташкент, 1991. – 87 с.
193. Зотчев В. А., Богачев А. В. Информационная и криминалистическая характеристика фотографического процесса регистрации доказательственной информации и систематизация методов криминалистической фотографии // Современные возможности криминалистической экспертизы на предварительном следствии. – Волгоград, 1987. – С. 66-77.
194. Иванов В. А. Повышение качества осмотра места происшествия – важная задача следственного аппарата органов внутренних дел // труды Высш. следств. шк. МВД СССР. – Волгоград: НИ и РИО, 1977. – Вып. 16. – С. 63-66.
195. Иванов Л. А. Следственный осмотр растений // Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы: Межвуз. науч. сб. “Совершенствование тактики и методики расследования преступлений”. – Изд. Саратовского ун-та, 1986. – Вып. 5. – С. 41-45.
196. Иванов Л. А., Мавлюдов А. К. Комплекты научно-технических средств и их применение в следственной работе. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1978. – 141 с.
197. Рестриктазный анализ ДНК человека как метод определения генетического пола в судебно-биологической экспертизе / Иванов П. Л., Вербовая Л. В., Гуртовая С. В., Болдеску Н. Г., Гыскэ Л. И. // Суд.-мед.экспертиза. – М., 1991. – Т. 34. – № 3. – С. 26-30.
198. Ивашков В. А., Слепнева Л. И. Предварительные исследования материальных объектов на месте происшествия: Метод. рек. / МВД России. Экспертно-крим. центр. – М., 1992. – 23 с.
199. Ивченко Л. Еще одна тайна генов // Известия. – М., 1988. – 2 мая. – С. 3.
200. Ивченко Л. Кто чья мать? // Известия. – М., 1989. – 23 января. – С. 4.
201. Ильченко А., Корчинский А. С такими чудо-кейсами раскрыть любой “висяк” – что пара пустяков // Киевские ведомости. – 19 апреля 1997 г.
202. Инструкция для народных следователей (Житомир, 1919г.) // Землянский П. Т. Уголовно-процессуальное законодательство в первые годы советской власти (по материалам УССР). – Киев, 1972. – С. 232-259.
203. Инструкция для народных следователей (Харьков, 1921г.) // Землянский П. Т. Уголовно-процессуальное законодательство в первые годы советской власти (по материалам УССР). – Киев, 1972. – С. 273-304.
204. Инструкция о работе прокурора-криминалиста, утвержденная указанием Генерального прокурора СССР от 19 октября 1954 г. № 3/195 // Сборник действующих приказов и инструкций Генерального прокурора СССР. – М.: Юридическая литература, 1966. – С. 189-190.
205. Исмагилов Ф. В. Фотографические методы фиксации результатов следственных действий // Проблемы правоведения в современный период: Сб. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1990. – С. 238-239.
206. Исмакаев Л. П. Всесторонность и полнота осмотра места происшествия // Уголовная ответственность и ее реализация: Межвуз. сб. / Куйбышевский ун-т. – Куйбышев, 1985. – С. 162-168.
207. Исмакаев Л. П. Участие подозреваемого, обвиняемого, потерпевшего и свидетеля в осмотре места происшествия как условие обеспечения его всесторонности, полноты и объективности // Реализация уголовной ответственности. Уголовно-правовые и процессуальные проблемы: Межвуз. сб. статей. – Куйбышев, 1987. – С. 163-170.
208. Ищенко В. Поняття документа як джерела доказів у кримінальному судочинстві // Право України. – Київ, 1997. – № 2. – С. 42-44.
209. Ищенко Е. П. Вопросы классификации и эффективности научно-технических средств // Межвуз. сб. науч. тр. / Свердловский юрид. ин-т. – 1978. – Вып. 72. – С. 140-149.
210. Ищенко Е. П. Классификация научно-технических средств, используемых на

предварительном следствии // Теория и практика собирания доказательственной информации техническими средствами на предварительном следствии: Сб. науч. тр. – Киев: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1980. – С. 30-36.

211. Ищенко Е. П., Онучин А. П., Шмидт А. А. Судебная фотография и киносъемка: Учебное пособие. – Свердловск: УрГУ, 1978. – 76 с.

212. Ищенко П. П. Понятие и цели получения розыскной информации в ходе предварительного исследования следов // Вопросы теории криминалистики и экспертно-криминалистические проблемы: Сб. науч. тр. -М.: ВНИИ МВД СССР, 1990. – С. 56 – 61.

213. Иоффе М. Слідчий огляд документа // Радянське право. – Київ, 1970. – № 2. – С. 51-54.

214. Кабанов П. П. Наш опыт организации предварительного исследования вещественных доказательств // Внедрение научных методов и криминалистической техники в практику расследования: Сб. материалов семинара. – М., 1973. – С. 92-96.

215. Калинин Ю.А. Участие в уголовном судопроизводстве лиц, обладающих специальными познаниями // Вестник Московского университета. – М., 1980. – Серия 12: Право. – № 3. – С. 56-61.

216. Капитонов В. Е. Современные средства выявления следов рук // Современные возможности криминалистической экспертизы на предварительном следствии. – Волгоград, 1987. – С. 9-14.

217. Работа с микрообъектами на месте происшествий / Капитонов В. Е., Кузьмин Н. М., Одиночкина Т. Ф., Снетков В. А., Худяков В. З.: Метод. пособ. – М., 1978. – 68 с.

218. Карнеева Л. М. Доказательства в советском уголовном процессе: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1988. – 68 с.

219. Карнеева Л. М., Кертэс И. Источники доказательств по советскому и венгерскому законодательству. – М.; Юрид. лит-ра; – Будапешт: Кёзгаздашаги Эш Йоги, 1985. – 136 с.

220. Карнович Г. Б. К вопросу о классификации вещественных доказательств. // Сов. криминалистика на службе следствий: Сб. ст. – М.: Госюриздат, 1956. – Вып. 8. – С. 3-101.

221. Карпенко М. Т. Фіксація слідів на сипучому матеріалі // Вісник Київського університету: Юридичні науки. – Київ, 1977. – Вип. 18. – С. 87-90.

222. Касатеев А. В. К вопросу об идентификации личности по следам зубов // Вопросы судебно-медицинской экспертизы и криминалистики. – Горький, 1978. – № 7. – С. 31-34.

223. Касымов Т. Д. Нормативно-правовые основания проведения предварительных исследований // Российский следователь. – М., 1999. – № 5. – С. 43-44.

224. Кац А. Я., Новихин А. В., Свалов В. И. Выявление следов рук на коже человека // Повышение эффективности криминалистических экспертиз при расследовании преступлений. -Волгоград, 1988. – С. 28-30.

225. Квачевский А. А. Об уголовном преследовании, дознании и предварительном исследовании преступлений по судебным уставам 1864 г. – СПб, 1867. – Ч.II. – 371 с.

226. Кириллова Н. П. О некоторых недостатках осмотра места дорожно-транспортного происшествия // Известия вузов. Правоведение. – СПб, 1994. – № 3. – С. 116-118.

227. Кириченко А. А. Основы судебной микрологии: Монография. – Днепропетровск: Пороги, 1994. – 532 с.

228. Кириченко А. А., Биленчук П. Д., Клименко Н. Н. Судебная одорология: Монография. – Днепропетровск: Вид-во ДДУ, 1994. – 156 с.

229. Кириченко В. В. Описание и объяснение в криминалистике и доказывании: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. -М., 1982. -20 с.

230. Жиричинский Б. Р. Инфракрасная фотография при исследовании вещественных доказательств // Социалистическая законность. – М., 1938. – № 12. – С. 53-57.

231. Киричинський Б. Р. Інфрачервоні промені і їх застосування в криміналістиці // Революційне право. – Київ, 1936. – № 8. – С. 22-27.

232. Киричинский Б. Р. Применение лучей невидимой части спектра при исследовании документов // Труды первой научной сессии Всесоюзного института юридических наук. – М., 1940. – С. 472-483.

233. Киричинский Б. Р. Судебная радиология (Рентгено- и радиологические мето-

ды исследования вещественных доказательств). – Киев: Наукова думка, 1969. – 264 с.

234. Установление группы крови по потожировым следам рук / Кисин М. В., Стегнова Т. В., Бронникова М. В., Сорокин В. С.: Метод. рекомендации. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1978. – 16 с.

235. Кисин М. В., Снетков В. А., Финн Э. А. Использование метода восстановления лица по черепу в криминалистической практике // Антропологическая реконструкция и проблемы палеоэтнографии: Сб. памяти М. М. Герасимова. – М.: Наука, 1973. – С. 79-84.

236. Кисин М. В., Чантурия А. В. Следы губ как объект комплексного экспертного исследования при идентификации личности // Суд.-мед.экспертиза. – М., 1983. – Т. 26. – № 3. – С. 21-23.

237. Клаус Дитер'Поль. Естественнонаучная криминалистика. (Опыт применения научно-технических средств при расследовании отдельных видов преступлений). – М.: Юрид. лит-ра, 1985. – 304 с.

238. Клевцов О. Мова жестів як нетрадиційне знання в розслідуванні злочинів // Право України. – 1998. – № 4. С. 56-61.

239. Клевцов О. Можливості використання гіпнозу в оперативно-слідчій практиці правоохоронних органів // Право України. Київ, 1998. – № 7. – С. 63-67.

240. Клименко Н. И. Криминалистические знания в структуре профессиональной подготовки следователя. – Киев: Вища школа, 1990. – 100 с.

241. Клименко Н. И. Предварительное исследование рукописных текстов органами расследования и судом для ограничения круга возможных исполнителей // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1969. – Вып. 6. – С. 100-107.

242. Клименко Н., Клевцов О. Можливості використання в розслідуванні злочинів деяких нетрадиційних криміналістичних та спеціальних знань // Право України. – 1998. – № 1. – С. 95-100, 103.

243. Клименко Н., Ломако З. Попередні дослідження в слідчій практиці // Радянське право. – Київ, 1973. – № 6. – С. 40-44.

244. Клочков В. В., Бабаева Э. У., Дворкин А. И. О методах обнаружения потожировых следов рук // Внедрение в практику новых методов судебной медицины и криминалистики: Материалы VI конф. науч. общ. суд. медиков и криминалистов Лит. ССР. – Каунас, 1987. – С. 168-169.

245. Методы и средства обнаружения и предварительного исследования невидимых следов крови / Клочков В.В., Бабаева Э. У., Солохин А. А., Барсегаңц Л. О. // Внедрение в практику новых методов суд. медицины и криминалистики: Материалы VI конф. науч. общ. суд. медиков и криминалистов Лит. ССР. – Каунас, 1987. – С. 170-171.

246. О применении раствора люминола для обнаружения и предварительного исследования следов крови /Клочков В. В., Дворкин А. И., Бабаева Э. У., Солохин А. А., Барсегаңц Л. О.: Информац. методич. письмо. – М., 1988. – 14 с.

247. Клочков В. В., Дворкин А. И., Сорокин В. С. Комплект научно-технических средств для прокурора-криминалиста // Криминалистическая техника: новые комплекты, приборы, приспособления: Сб. ст. – М., 1985. – С. 15-25.

248. Клочков В. В., Макушенко Л. П. Тралы // Новая криминалистическая техника: Сб. науч. тр. – М., 1989. – С. 15-20.

249. Клочков В. В., Пантелеев А. П. Передвижная криминалистическая лаборатория РАФ – 2203 “Кристалл – П” // Новая криминалистическая техника: Сб. науч. тр. – М., 1989. – С. 38-42.

250. Клочков В. В., Пантелеев А. П. Ультрафиолетовый осветитель “УФО – Поиск” и универсальный источник питания // Новая криминалистическая техника: Сб. науч. тр. – М., 1989. – С. 26-29.

251. Клочков В. В., Пантелеев А. П. Широкозахватный магнитный искатель-подъемник (МИП – Ш) // Новая криминалистическая техника: Сб. науч. тр. – М., 1989. – С. 8-14.

252. Ковальова В. Про процесуальні форми проведення судових експертиз // Право України. – Київ, 2000. – № 8. – С. 73-74.

253. Коврижных Б. Н. К вопросу о процессуальном положении и роли прокурора-

криміналіста // Криміналістика і судові експертизи. – Київ, 1980. – Вип. 21. – С. 26-30.

254. Когутич І. І. Основні питання вчення про негативні обставини та їх роль в розслідуванні злочинів. – Львів: Тріада Плюс, 1999. – 80 с.

255. Кокорев Л. Д., Кузнецов Н. П. Уголовный процесс: доказательства и доказывание. – Воронеж: Изд-во Воронежск. ун-та, 1995. – 262 с.

256. Колдин В.Я. Комплексное исследование в судебном доказывании // Советское государство и право. – М., 1971. – № 7. – С. 108-112.

257. Колдин В. Я. О процессуальном оформлении вещественных доказательств // Соц. законность. – М., 1963. – № 1. – С. 68-70.

258. Колдин В. Я., Полевой Н. С. Информационные процессы и структуры в криминалистике. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1985. – 134 с.

259. Колесниченко А. Н. О применении метода восстановления лица по черепу в целях опознания личности убитого // Сб. науч. работ по суд. медицине и криминалистике, посв. памяти засл. проф. Н. С. Бокариуса. – Харьков, 1956. – Вип. 5. – С. 288-291.

260. Колесниченко А. Н., Матусовский Г. А. Применение научно-технических средств в работе над следами при осмотре места происшествия. – Харьков: Изд-во Харьковского ун-та, 1960. – 92 с.

261. Колесниченко А. Н., Найдис И. Д. Судебная фотография. – Харьков: Вища шк., 1981. – 183 с.

262. Колмаков В. П. Вдосконалювати тактику проведення ідентифікаційних слідчих дій // Радянське право. – Київ, 1968. – № 10. – С. 35-38.

263. Колмаков В. П. Идентификационные действия следователя. – М.: Юридическая литература, 1977. – 112 с.

264. Колмаков В. П. Следственный осмотр. – М.: Юридическая литература, 1969. – 196 с.

265. Колмаков В. П. Тактика производства следственного осмотра и следственно-го эксперимента. – Харьков: Изд-во Харьковского госуниверситета, 1956. – 48 с.

266. Колыш М. Ш. Значение следов пота и потожировых наслоений на вещественных доказательствах при идентификации личности // Проблемы организации и проведения комплексных экспертных исследований: Материалы межвед. науч. конф. – Горький, 1987. – С. 74-79.

267. Комаринец Б. М., Шевченко Б. И. Руководство по осмотру места преступления: Следы и вещественные доказательства на месте преступления. – М., 1938. – Кн. 1. – 271 с.

268. Комаров А. И., Артеменко П. П. Поисковые приборы: Учебное пособие. – Киев: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1974. – 48 с.

269. Комаха В. О. Використання науково-технічних засобів в процесі розслідування злочинів як один із заходів захисту прав людини // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць Одеської національної академії. – Одеса: Юридична література, 2002. – Вип. 13-14. – С. 509-513.

270. Комаха В. А. К вопросу о понятии "места преступления" и его соотношение с "местом совершения преступления" и "местом происшествия" // Актуальные проблемы государства и права: Сборник научных трудов / Юридический институт ОГУ им. И.И. Мечникова. – Одесса, 1996 – Вип. 3. – С. 230-235.

271. Комаха В. А. Отдельные проблемы дактилоскопического учета // Актуальные проблемы уголовного процесса и криминалистики на современном этапе: Межвузовский сборник научных трудов / Кафедра уголовного процесса и криминалистики ОГУ им. И. И. Мечникова. – Одесса, 1993. – С. 162-165.

272. Комаха В.А. и др. Предварительное исследование криминалистических объектов при проведении следственного осмотра: Учебное пособие; Комаха В. А., Колесник В. В., Тощенко О. В., Яковенко И. В. / Одесская государственная юридическая академия. – Одесса, 1998. – 267 с.

273. Комаха В. А., Малейчик И. Т. Предварительное исследование следов при проведении осмотра места происшествия: Монография / Одесская национальная юридическая академия. – Одесса, 2002. – 170 с.

274. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. – М.: Наука, 1975. – 720 с.
275. Коновалова В. Е. Негативные обстоятельства и их значение в расследовании преступлений // Радянське право. – Київ, 1958. – № 6. – С. 52-58.
276. Коновалова В. Е. Правовая психология: Учебное пособие. – Харьков: Консум, 1997. – 159 с.
277. Копьева А. Н. Юридическая природа копий вещественных доказательств // Методология и методика прикладных криминалистических исследований: Сб. науч. тр. – Иркутск, 1982. – С. 130-142.
278. Корниенко Н. А. Проведение предварительных исследований криминалистических объектов: Учебное пособие. – Л., 1979. – 29 с.
279. Корниенко Н. А. Работа со следами рук при расследовании преступлений: Учебное пособие. – Л., 1988. – 30 с.
280. Корноухов В. Е., Первухина Л. Ф., Александров И. В. Перспективы развития дактилоскопии // Проблемы развития криминалистики в условиях научно-технического прогресса. – Свердловск, 1982. – С. 63-72.
281. Коробейников Б. В. Вопросы криминалистического исследования содержания документов // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1984. – Вып. 40. – С. 53-67.
282. Корухов Ю. Г. Исследование материальных источников криминалистической информации: Учебное пособие. – М., 1987. – 50 с.
283. Корухов Ю. Г. Криминалистическое исследование документов: Учебное пособие. – М., 1972. – 104 с.
284. Корухов Ю. Г. Общая и судебная фотография: Учебное пособие. – М., 1975. – 99 с.
285. Косоплечев Н. П. Осмотр места происшествия по делам, связанным с применением огнестрельного оружия: Пособие для следователей. – М.: Госюриздат, 1956. – 180 с.
286. Костицкий М. В., Луцюк И. Т. Участие специалиста-психолога в уголовном процессе // Применение экспертизы и других форм специальных познаний в советском судопроизводстве. – Свердловск, 1984. – С. 71-77.
287. Костров А. И., Казакевич А. С. Использование экспертом магнитных порошков для выявления слабовидимых следов обуви // Вопросы криминалистики и судебной экспертизы. – Минск: Беларусь, 1989. – Вып. 8. – С. 92-96.
288. Косюта М. Генетична експертиза та проблеми її проведення в Україні // Вісник прокуратури. – 2001. – № 4. – С. 94-96.
289. Кохан М. „Дипломати“ від „ІНЖЕН“ // Деснянська правда. – 12 грудня 1996 р.
290. Кочетков П. Методика обнаружения бесцветных пальцевых отпечатков на шероховатой поверхности // Сов. гос. и право. – М., 1940. – № 8-9. – С. 180-185.
291. Судово-медичні експертизи з використанням геномної дактилоскопії /Кривда Г. Ф., Сиволап Ю. М., Фаддеев А. М., Котельникова В. О., Вербицька Т. Г., Кожухова Н. Е. // Одеський медичний журнал. – 1998. – № 3 (47). – С. 38-40.
292. Криминалистика: Техника и тактика расследования преступлений / Под ред. Вышинского А. Я. – М.: Юриздат, 1938. – 540 с.
293. Криминалистика / Под ред. Винберга А. И., Митричева С. П. – М.: Госюриздат, 1950. – 303 с.
294. Криминалистика / Отв. ред. Голунский С. А. – М.: Госюриздат, 1959 – 511 с.
295. Криминалистика / Под. ред. Р. С. Белкина и Г. Г. Зуйкова. – М.: Юридическая литература, 1968. – 696 с.
296. Криминалистика / Отв. ред. Васильев А. Н. – М.: Изд. Московского ун-та, 1971. – 564 с.
297. Криминалистика / Под. ред. Р. С. Белкина. – М.: Юридическая литература, 1974. – 672 с.
298. Криминалистика / Под ред. Крылова И.Ф. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1976. – 591 с.
299. Криминалистика / Под ред. Корухова Ю. Г., Коломацкого В. Г. – М.: НИ и РИО Академии МВД СССР, 1984. – 488 с.
300. Криминалистика / Под ред. Пантелеева И. Ф., Селиванова Н. А. – М.: Юридическая лит-ра, 1984. – 544 с.

301. Криминалистика / Под. ред. Р. С. Белкина. – М.: Юридическая литература, 1986. – 544 с.
302. Криминалистика / Под ред. Пантелеева И. Ф., Селиванова Н. А. – М.: Юридическая лит-ра, 1988. – 672 с.
303. Криминалистика / Под. Ред. Яблокова Н. П., Колдина В. Я. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1990. – 463 с.
304. Криминалистика: Учебник для вузов МВД России. В 3-х т. – Т. 2: Техника, тактика, организация и методика расследования преступлений / Под ред. Филиппова А. Г., Кузнецова А. А. – Омск, 1993. – 558 с.
305. Криминалистика: Учебник для вузов МВД России. В 3-х т. -Т. 2: Техника, тактика, организация и методика расследования преступлений / Под ред. Самогоринского Б. П. – Волгоград, 1994. – 560 с.
306. Криминалистика / Под ред. Герасимова И. Ф., Драпкина Л. Я. – М.: Высшая шк., 1994. – 528 с.
307. Криминалистика / Под ред. Образцова В. А. – М.: Юристъ, 1995. – 592 с.
308. Криминалистика / Под ред. Яблокова Н. П. – М.: Изд-во БЕК, 1995. – 708 с.
309. Криминалистика / Под ред. Дулова А. В. – Минск: НКФ "Экоперспектива", 1996. – 415 с.
310. Криминалистика / Под ред. Образцова В. А. – М.: Юристъ, 1997. – 760 с.
311. Криминалистика / Под ред. Филиппова А. Г., Волынского А. Ф. – М.: Спарк, 1998. – 543 с.
312. Криміналістика: Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів / За ред. Шепітько В. Ю. – Харків: Право, 1998. – 376 с.
313. Криминалистика: Учебник для вузов / А. В. Волынский, Т. В. Аверьянова, И. Л. Александрова и др.; Под ред. проф. А. Ф. Волынского. – М.: Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 615 с.
314. Криминалистика / Под ред. Яблокова Н. П. – М.: Юристъ, 1999. – 716 с.
315. Криминалистика / Под ред. Крылова И. Ф., Бастыркина А. И. – М.: Дело, 2001. – 800 с.
316. Криминалистика социалистических стран / Под ред. Колдина В. Я. – М.: Юридическая лит-ра, 1986. – 512 с.
317. Криминалистическая экспертиза. – М.: НИ и РИО ВШ МООП РСФСР, 1966. – Вып. 1. – 166 с.
318. Криминалистический атлас цветов / ОТУ МВД СССР. – Харьков: ХПКФ. – Б.г.и. – 99 л.
319. Криминалистическая техника: Справочная книга юриста / Отв. ред. Шевченко Б. И. – М.: Госюриздат, 1959. – 528 с.
320. Криминалистическое описание внешности человека / Снетков В. А., Виниченко И. Ф., Житников В. С., Зинин А. М., Овсянникова М. Н.: Учебное пособие. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1984. – 128 с.
321. Крылов И. Ф. В мире криминалистики. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1980. – 280 с.
322. Крылов И. Ф. Криминалистическое учение о следах. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1976. – 197 с.
323. Крылов И. Ф. Очерки истории криминалистики и криминалистической экспертизы. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1975. – 188 с.
324. Крылов И. Ф. Судебная экспертиза в уголовном процессе. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1963. – 214 с.
325. Крылов И. Ф., Дулов А. В. Судебно-исследовательская фотография: Метод. пособие. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1958. – 56 с.
326. Крючков В. П. Установление логической и фактической связи при изучении обстановки места происшествия // Проблемы уголовного процесса и криминалистики. – Свердловск, 1973. – Вып. 21. – С. 154-161.
327. Кубицкий Ю. М. Отождествление личности неопознанного трупа по черепу // Сов. криминалистика на службе следствия. – М.: Госюриздат, 1957. – Вып. 9. – С. 140-149.
328. Кузовников А. А. Источники криминалистической информации // Вестник Московского ун-та. – Серия Право. – 1985. – № 4. – С. 74-81.

329. Кукушкина И. Осмотр места происшествия по делам о кражах // Законность. – М., 1999. – № 11. – С. 25-27.
330. Кунчев И. Д. Методный подход к анализу обстановки места происшествия как источника информации о неизвестном преступнике // Методология судебной экспертизы: Сб. науч. тр. – М.: ВНИИСЭ, 1986. – С. 94-112.
331. Кустанович С. Д. Судебная баллистика. – М.: Госюриздат, 1956. – 408 с.
332. Кучеров И. Д. Метод длинноволновой люминесценции в исследованиях криминалиста. – Минск: Наука и техника, 1977. – 76 с.
333. Кучеров И. Д. Соотношение тождества и различия. (На материалах криминалистики). – Минск: Наука и техника, 1968. – 200 с.
334. Ладин В. Н. Криминалистическое исследование основных признаков атипичного огнестрельного оружия // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1964. – Вып. 1. – С. 164-171.
335. Ладин В. Н. Основные вопросы установления групповой принадлежности атипичного огнестрельного оружия // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1965. – Вып. 2. – С. 194-200.
336. Ладин В. Н. Судебно-баллистическое исследование атипичного ручного огнестрельного оружия и следов его действия: Метод. пособие для экспертов-криминалистов, следователей и оперативных работников. – Киев, 1967. – 60 с.
337. Лазеры в криминалистике и судебных экспертизах / Под общ. ред. Находкина Н. Г., Гончаренко В. И. – Киев: Вища шк., 1986. – 231 с.
338. Ларин А. М. Криминалистика и паракриминалистика. – М., 1996. – 179 с.
339. Ларин А. М. Работа следователя с доказательствами. – М.: Юрид. лит-ра, 1966. – 156 с.
340. Леви А. А. Применение научно-технических средств, содержащихся в комплекте для следователя: Пособие по применению следственного портфеля, фотокомплекта и спецнабора химикатов. – М., 1968. – 44 с.
341. Леви А. А. Средства и методы защиты документов от подделки (Статья первая) // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1969. – Вып. 9. – С. 152-164.
342. Леви А. А. Средства и методы защиты документов от подделки (Статья вторая) // Там же. – Вып. 10. – С. 150-173.
343. Леви А. А., Горинов Ю. А. Звукозапись и видеозапись в уголовном судопроизводстве. – М.: Юрид. лит-ра, 1983. – 112 с.
344. Леви А. А., Ципарский Я. Г. Применение метода реконструкции при расследовании. – М., 1975, – 49 с.
345. Лемасов А. И. Новые комплекты технико-криминалистических средств для собирания и предварительного исследования следов // Проблемы совершенствования следственных и экспертных подразделений органов внутренних дел: Сб. науч. тр. – Волгоград, 1989. – С. 140-143
346. Леонтьев А. А., Шахнарович А. М., Батов В. И. Речь в криминалистике и судебной психологии. – М.: Наука, 1977. – 62 с.
347. Лившиц Е. М., Белкин Р. С. Тактика следственных действий. – М.: Новый Юристъ, 1997. – 176 с.
348. Лисиченко В. К. Использование данных естественных и технических наук в следственной и судебной практике: Учебное пособие. – Киев: Вища шк., 1979. – 88 с.
349. Лисиченко В. К. Криминалистическое исследование документов (Правовые и методологические проблемы): Автореф. дис. на соиск. уч. степ. докт. юрид. наук. – Киев, 1974. – 66 с.
350. Лисиченко В. К. Следственный осмотр как специальный метод исследования объектов в процессе доказывания по уголовным делам // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1973. – Вып. 10. – С. 176-182.
351. Лисиченко В. К. Юридическое понятие документов и его значение // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1972. – Вып. 9. – С. 179-188.
352. Лисиченко В. К., Гулкевич З. Т. Документирование производства следственных действий // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1987. – Вып. 35. – С. 26-32.
353. Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Формы использования специальных познаний

и виды участия специалистов на предварительном следствии // Применение специальных познаний в борьбе с преступностью. – Свердловск, 1983. – С. 3-10.

354. Линдмяэ Х. Криминалистическая техника. – Таллин: “Ээсти размат”, 1976. – 294 с.

355. Линдмяэ Х. Судебная фотография. – Тарту, 1973. – 93 с.

356. Линдмяэ Х. Фотоснимки и чертежи при протоколе следственных действий // Советское право. – Таллин, 1974. – № 1. – С. 49-53.

357. Литвиненко Л. К. Понятие и классификация следов в трасологии // Материалы третьей науч. конф., посв. памяти М. И. Райского. – Киев, 1958. – С. 91-96.

358. Эдмонд Локар. Руководство по криминалистике. – М.: Юриздат, 1941. – 544 с.

359. Ломако З. М. Методологические основы измерений и их использование в криминалистике: Лекция. – Киев, 1976. – 44 с.

360. Лузгин И. М. Криминалистическое моделирование в свете требований уголовно-процессуального права // Обеспечение законности в деятельности государственных органов: Межвуз. науч. сб. – Уфа: Изд-во Башкирского ун-та, 1987. – С. 89-96.

361. Лузгин И. М. Методологические проблемы расследования. – М.: Юрид. лит-ра, 1973. – 215 с.

362. Лузгин И. М. Моделирование при расследовании преступлений. – М.: Юрид. лит-ра, 1981. – 152 с.

363. Лупинская П. А. Доказывание в советском уголовном процессе: Учебное пособие. – М., 1966. – 102 с.

364. Лысов Н. Н. Криминалистическое учение о фиксации доказательственной информации в деятельности по выявлению и раскрытию преступлений: Автореф. дис. ... докт. юрид. наук. – М., 1995. – 63 с.

365. Ляхов Л. Н. Особенности осмотра места происшествия и трупа при повешении // Проблемы советского государства и права. – Иркутск, 1975. – Вып. 9. – С. 97-104.

366. Мавлюдов А. К. Возможности применения миноискателей “ИМП” под водой // Теория и практика криминалистики и суд. экспертизы. – Саратов, 1978. – Вып. 3. – С. 143-149.

367. Мавлюдов А. К. О применении судебной киносъемки под водой // Теория и практика криминалистики и суд. экспертизы, – Саратов, 1978. – Вып. 2. – С. 26-36.

368. Мавлюдов А. К. Осмотр места происшествия по делам об авариях на водном транспорте. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1985. – 106 с.

369. Мавлюдов А. К. Особенности осмотра места происшествия по делам об авариях на водном транспорте // Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы: Межвуз. науч. сб. “Совершенствование тактики и методики расследования преступлений”. – Изд. Саратовского ун-та, 1986. – Вып. 5. – С.45-52.

370. Мавлюдов А. К. Особенности осмотра трупов людей, извлеченных из воды или погибших в результате аварии на водном транспорте // Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы: Межвуз. науч. сб. “Вопросы техники, тактики и методики расследования”. – Изд. Саратовского ун-та, 1982. – Вып. 4. – С. 30-39.

371. Майлис Н. П. О классификации идентификационных признаков зубов // Проблемы и практика трасологических и баллистических исследований: Сб. науч. тр. ВНИИСЭ. – М., 1976. – Вып. 17. – С. 122-130.

372. Майлис Н. П. Проблемы современной криминалистической экспертизы следов зубов // Сб. науч. тр. / ВНИИСЭ. – М., 1979. – Вып. 37. – С. 32-56.

373. Майлис Н. П. Следы оставлены зубами человека // Рос. юстиция. – М., 1995. – № 10. – С. 30.

374. Майлис Н. П. Трасологическое исследование перчаток и их следов // Экспертная практика и новые методы исследования. – М., 1988. – Вып. 16. – С. 1-3.

375. Майлис Н. Экспертиза следов зубов // Соц. законность. – М., 1981. – № 8. – С. 36-37.

376. Майлис Н. Экспертное исследование следов губ // Соц. законность. – М., 1981. – № 6. – С. 33-34.

377. Майлис Н. Экспертное исследование узлов // Соц. законность. – М., 1982. – № 2. – С. 48.

378. Майлис Н. П., Каспжак Ю. Современные возможности в экспертном исследовании следов губ // Экспертная техника: Методы, используемые в трасо-логической экспертизе. – М., 1990. – Вып. 114. – С. 3-6.

379. Майлис Н. П., Кисин М. В. Новые методы и технические средства исследования следов зубов и губ человека // Экспертная практика и новые методы исследования. – М., 1988. – Вып. 5. – С. 1-6.

380. Макалинский П. В. Практическое руководство для судебных следователей, состоящих при окружных судах. – СПб: Тип. Лебедева Н. А., 1890. – Ч.2. – IV, 774 с.

381. Макаренко Н. П. Техника расследования преступлений: Практическое руководство для судебных работников. – Харьков, 1925. – 156 с.

382. Макаров А. М. Понятие научно-технических средств, применяемых в уголовном судопроизводстве // Вестник Московского ун-та. – Серия Право. – 1979. – № 2. – С. 44-50.

383. Макаров И. В. Понятие, сущность и система методов фиксации в криминалистике // Труды Высшей школы МВД СССР. – М.: НИ и РИО, 1971. – Вып. 31. – С. 71-87.

384. Максименко А. А., Сенцов А. С., Гаглошвили А. У. Уголовно-правовой и криминалистический аспекты понятия холодного оружия // Актуальные проблемы судебных экспертиз. – М., 1988. – С. 31-36.

385. Максудов И. Х. Осмотр места происшествия: Пособие для студентов. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1965. – 40 с.

386. Макушкина Г. Е. Профессиональные навыки следователя и предварительное исследование документов // Проблемы изучения личности участников уголовного судопроизводства. – Свердловск, 1980. – С. 43-48.

387. Маликов М. Ф. Основы метрологии. Учение об измерении. – М.: Изд-во Коммерприбор, 1949. – Ч.1. – 477 с.

388. Манцвётова А. И. Частные признаки почерка: Учебно-методическое пособие. – М., 1960. – 24 с.

389. Марзаков Ю. П. Гидроперит как криминалистическое научно-техническое средство // Криминалистика и вопросы борьбы с преступностью. – Ташкент: Изд-во Ташкентского госун-та, 1985. – С. 81-83.

390. Марков В. А. Проблемы экспресс-идентификации при осмотре места происшествия // Уголовная ответственность: основания и порядок реализации. – Самара, 1991. – С. 176-183.

391. Марков Н. А. О целях следственных осмотров при расследовании краж // Юридическая наука Сибири. – Кемерово 1997. – С. 236-238.

392. Матвеев С. М. До судового дослідження вогнепальної зброї, гільз та куль // Питання криміналістики та науково-судової експертизи. – 1931. – № 5-6. – С: 21-28.

393. Матвеев С.Н. Судебное исследование разбитого и простреленного стекла // Судебно-медицинская экспертиза. – М. – Л., 1931. – Кн.15. – С. 24-30.

394. Матусевич И. А. Осмотр места происшествия как источник сведений о лице, совершившем преступление // Вопросы государства и права. – Минск: Изд-во БГУ, 1969. – Вып. 1. – С. 204-210.

395. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: Монография. – М., 2000. – 296 с.

396. Махов В.Н. Участие специалистов в следственных действиях. – М., 1975. – 88 с.

397. Мацишин В. С. Особливості огляду місця події у справах про фальшивомонетництво, вчинене з використанням комп'ютерної техніки // Криміналістичний вісник. – Київ, 2000. – Вип. 1. – С. 173-178.

398. Меглицкий Г. Н. Использование криминалистических средств и методов в установлении лица, совершившего преступление // Лекции по криминалистике. – М., 1992. – С. 71-95.

399. Мегорский Б. В. Методика установления причин пожаров (Общие положения методики и основы пожарно-технической экспертизы). – М.: Изд-во литературы по строительству, 1966. – 348 с.

400. Медведев С. И. Использование негативных обстоятельств при осмотре места происшествия // Труды Высшей следственной школы МВД СССР. – Волгоград, 1971. – Вып. 5. – С. 103-111.

401. Медведев С. И. Негативные обстоятельства и их использование в раскрытии преступлений: Учебное пособие. – Волгоград, 1973. – 120 с.
402. Маркурисов В. Х. Осмотр места происшествия при расследовании загрязнений водоемов и воздуха // Современные проблемы расследования и предупреждения преступлений : Сборник науч. тр. / ВЮЗИ. – М., 1987. – С. 119-128.
403. Место взрыва как объект криминалистического исследования: Учебно-методическое пособие / Дильдин Ю. М., Мартынов В. В., Семенов А. Ю., Шмырев А. А. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1989. – 72 с.
404. Методика расследования происшествий на железнодорожном и авиатранспорте / Под общ. ред. В. А. Морозова. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 158 с.
405. Миронов А. И. Осмотр места происшествия по делам об убийствах: Учебно-методическое пособие. – М.: НИИ милиции, 1958. – 159 с.
406. Михайленко А. В., Постика И. В., Шульга Н. Н. Раскрытие преступлений, связанных с использованием взрывных устройств и взрывчатых веществ: Учебно-методическое пособие. – Одесса: АстроПринт, 2000. – 104 с.
407. Михайлов А. И., Подголин Е. Е. Письменная речь при производстве следственных действий. – М., 1980. – 94 с.
408. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве. – Киев: Вища школа, 1984. – 133 с.
409. Михеенко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України: Підручник. – Київ: Либідь, 1992. – 431 с.
410. Моисеенко И. Я. Понятие и виды инсценировок как способа маскировки хищения // Оптимизация расследования преступлений: Сборник науч. тр. – Иркутск: Изд-во Иркутского ун-та, 1982. – С. 78-84.
411. Морозов Б. Н. Информационные и процессуальные аспекты использования криминалистической фотографии // Процессуальные и криминалистические проблемы предварительного следствия. – Ташкент, 1981. – С. 89-101.
412. Морозов В.С. Дискуссия о функциях прокурора-криминалиста // Социалистическая законность. – М., 1968. – № 10. – С. 70-71.
413. Морозов В. С. Формы и методы помощи прокурора-криминалиста следователям в расследовании преступлений. – М., 1971. – 149 с.
414. Мостова Р.С. Об "индивидуализации" кишечной палочки // Журнал микробиологии и иммунобиологии. – М., 1934. – Т. 13. – Вып. 2. – С. 299-307.
415. Мудьюгин Г. Н. Расследование убийств по делам, возбуждаемым в связи с исчезновением потерпевшего. – М., 1967. – 138 с.
416. Надгорный Г. М. Гносеологические аспекты понятия "специальные знания" // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1980. – № 21. – С. 37-42.
417. Надгорный Г. М. Процессуальные вопросы автотехнической экспертизы. – Киев, 1975. – 93 с.
418. Надгорный Г. М. Соотношение специальных и юридических знаний // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1984. – Вып. 28. – С. 14-19.
419. Надгорный Г. М. Уголовно-процессуальное законодательство о судебной экспертизе и понятие специальных знаний // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1981. – Вып. 22. – С. 27-30.
420. Найда О. Власна валіза від „ІНЖЕНА” // Ніжинський вісник. – 15 вересня 2001 р.
421. Найдис И. Д. Использование следов рук при расследовании преступлений: Учебное пособие. – Киев, 1988. – 31 с.
422. Найдис И. Д. Использование следов орудий взлома и инструментов для расследования преступлений: Учебное пособие. – Харьков: Юрид. ин-т, 1980, – 40 с.
423. Найдис И. Д. Судебная кинематография и видеозапись: Учебное пособие. – Харьков: Вища школа, 1986. – 199 с.
424. Найдис И. Д., Зархин А. А. Применение цветных магнитных порошков для обнаружения и фиксации следов рук // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1981. – Вып. 23. – С. 35-40.
425. Назначение и производство судебных экспертиз по делам о хищениях и иных

правонарушениях в сельском хозяйстве: Методическое пособие для следователей, судей и экспертов. – М., 1985. – 371 с.

426. Настільна книга слідчого / Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. та ін. – Київ: Видавничий дім „Ін Юре“, 2003. – 720 с.

427. Настольная книга следователя / Под общ. ред. Сафонова Г. Н. – М.: Юрид. лит-ра, 1949. – 879 с.

428. Наука і техніка – в практику боротьби зі злочинністю // Техніка спеціального призначення: Научно-методический журнал. – Київ, 2002. – № 1-2. – С. 6-7.

429. Ненашев С. И. Использование следов головы человека в раскрытии и расследовании преступлений: Учебно-методич. пособие. – Барнаул: БССШ МВД СССР, 1987. – 42 с.

430. Ненашев С. Криміналістическа експертиза слідів кожного покрову голови людини // Соц.законність. – М., 1990. – № 7. – С. 45-46.

431. Ненашев С.И. Следы губ как доказательство при расследовании уголовных дел // Проблемы укрепления соц. законности в уголовном судопроизводстве: Межвуз. сб. – Барнаул: Изд-во Алтайского ун-та, 1985. – С. 168-172.

432. Ненашев С. И. Теоретические и методические проблемы криминалистического исследования следов кожного покрова головы человека: Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук. – М., 1989. – 23 с.

433. Ненашев С. Трасологические экспертизы ногтей человека и их следов // Соц. законность. – М., 1991. – № 10. – С. 47-49.

434. Нестеров Н. И., Качаев И. В. Новые материалы для моделирования следов орудий взлома // Современные возможности криминалистической экспертизы на предварительном следствии. -Волгоград, 1987. – С. 39-42.

435. Николаев А. ФБР и генетика. // Известия. – 1987. – 10 октября. – № 283. – С. 5.

436. Николаева А. С. Осмотр и исследование поддельных денежных знаков и ценных бумаг: Конспект лекций. – СПб, 1996. – 40 с.

437. Николайчик В. М. Следственный осмотр вещественных доказательств. – М., 1968. – 67 с.

438. Нисенбаев Г. С. Выявление и устранение судом ошибок, допущенных органами расследования при осмотре места происшествия // Уголовно-правовые и процессуальные проблемы реализации уголовной ответственности: Межвуз. сб. ст. – Куйбышев, 1986. – С. 155-162.

439. Новоселов В. П., Шаронова Д. А. Об опыте определения нормативов нагрузки судебно-медицинского эксперта лаборатории геномной дактилоскопии // Суд.-мед. экспертиза. – М., 1994. – Т. 37. – № 1. – С. 38-39.

440. О внесении дополнений и изменений в Уголовно-процессуальный кодекс Украинской ССР: Указ Президиума Верховного Совета Украинской ССР от 30 августа 1971 г. // Ведомости Верховного Совета Украинской ССР. – Киев, 1971. – № 36. – Ст. 278.

441. О практике использования следов-наложений микрочастиц при расследовании преступлений: Информационно-методическое письмо. – М., 1970. – 11 с.

442. Об учреждении Кабинета научно-судебной экспертизы: Закон одобренный Государственным Советом и Государственной Думой 28 июня (11 июля) 1912 г. // Собрание узаконений и распоряжений правительства. – 1912. – Отдел первый. – № 142. – Ст. 1237.

443. Об учреждении кабинетов научно-судебной экспертизы в городах Москве, Киеве и Одессе: Закон одобренный Государственным Советом и Государственной Думой 4(17) июля 1913 г. // Собрание узаконений и распоряжений правительства. – 1913. – Отдел первый. – № 158. – Ст. 1441.

444. Обнаружение, фиксация и изъятие следов: Справочник для следователей и оперативных работников органов внутренних дел / Под общ. Ред. Зуева Е. И. – М., 1969. – 142 с.

445. Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника. – М.: Юристъ, 1997. – 336 с.

446. Овечкин В. А. Расследование преступлений, скрытых инсценировками: Учебное пособие. – Харьков: Юридический институт, 1979. – 64 с.

447. Одесский вестник. – 1864. – 17 ноября.
448. Ожегов С. И. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1985. – 797 с.
449. Омельченко А. Г. Некоторые новые возможности фотосъемки следов рук на труднофиксируемых поверхностях // Криминалистика и суд.экспертиза. – Киев, 1977. – Вып. 14. – С. 35-39.
450. Омельченко А. Г. Новые приемы фотографирования следов рук на месте происшествия //Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1975. – Вып. 11. – С. 80-86.
451. Омеляновский М. Э. Диалектика в современной физике. – М.: Наука, 1973. – 324 с.
452. Онучин А. П. Проблемы расследования дорожно-транспортных происшествий с учетом ситуационных факторов. – Свердловск: Изд. Уральского ун-та, 1987. – 184 с.
452. Орлов Н. Опыт краткого руководства для произведения следствий. – М.: Университетская типография, 1833. – 86 с.
453. Орлов Ю. Спорные вопросы судебной экспертизы // Российская юстиция. – М., 1995. – № 1. – С. 11-13.
454. Орлова В. Ф. Исследование частных признаков почерка: Учебно-методич. пособие. – М., 1960. – 20 с.
455. Осмотр места происшествия. – М.: Госюриздат, 1960. – 379 с.
456. Осмотр места происшествия: Практическое пособие / Под ред. Дворкина А. И. – М.: Юристь, 2000. – 336 с.
457. Осмотр места происшествия: Справочник следователя / Под ред. Леви А. А. – М.: Юрид. лит-ра, 1982. – 272 с.
458. Осмотр места происшествия при расследовании отдельных видов преступлений: Учебное пособие / Под ред. проф. Н. И. Клименко. – Киев: НТВ Правник, 2001. – 172 с.
459. Осмотр трупа на месте его обнаружения: Руководство для врачей / Под ред. Матышева А. А. – Л.: Медицина, 1989. – 264 с.
460. Основы судебной фотографии: Учебное пособие. / Гусев А. А., Поташник С. И., Тахо-Годи Х. М., Мирзоев Р. М.; ВНИИСЭ. – М., 1985. – 193 с.
461. Павленко С. Д., Ягодин А. Ф. Выявление подделки документов по защитным сеткам // Криминалистика и судебная экспертиза. -Киев, 1992. – Вып. 45. – С. 55-61.
462. Павлюченко П.А. Экспертиза оттисков печатей (штампов) // Судебно-техническая экспертиза документов: Учебно-методическое пособие. – М.: ВНИИСЭ, 1973. – Вып. 4. – С. 25-45.
463. Падар Е. Е., Шевляков А. А. Следственный осмотр по делам о присвоении чужого имущества в подразделениях почтовой связи // Социально-экономические и правовые проблемы Восточно-Сибирского региона на пороге третьего тысячелетия. – Иркутск, 1998. – С. 72-74.
464. Палий В. М. Криминалистическое исследование документов, изготовленных на знакопечатающих устройствах. – Киев: РИО МВД УССР, 1989. – 156 с.
465. Пальскис Э. Возникновение и развитие технических средств и научных методов фиксации судебных доказательств // Научные труды высш. уч. заведений Лит. ССР: Серия право. – Т. 18; Вопросы уголовного права, криминологии и криминалистики. – Вильнюс, 1983. – С. 94-107.
466. Пальскис Э. Криминалистическое исследование документов // Право. – Вильнюс, 1978. – Т. 13. – Вып. 2. – С. 5-180.
467. Панюшкин В. А. Научно-технический прогресс и уголовное судопроизводство: (Правовые аспекты). -Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 151 с.
468. Петрухин И. Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе. – М., 1964. – 267 с.
469. Петряев С. Ю. Осторожно фальшивка!: Справочник для кассиров пунктов обмена валют и экспертов коммерческих банков. – Киев: Киевская школа менеджмента и бизнеса, 1997. – 64 с.
470. Пинхасов Б. И. Некоторые особенности следственного осмотра документов – вещественных доказательств // Судебная экспертиза и вопросы борьбы с преступностью: Сборник науч. тр. № 529 / Ташкентский гос. ун-т. – Ташкент, 1977. – С. 13-19.
471. Пинхасов Б. И. Особенности использования в доказывании фоно-фото-кино-

документов // Судебная экспертиза и вопросы борьбы с преступностью: Сборник науч. тр. № 529 / Ташкентский гос. ун-т. – Ташкент, 1977. – С. 49-58.

472. Плескачевский В. М. Осмотр места происшествия по делам, связанным с применением огнестрельного оружия: Учебное пособие / МВД России. Главное упр. кадров. – М.: Учебно-метод. центр, 1992. – 97 с.

473. Подголин Е. Е. Культура следственных действий: Учебное пособие. – Волгоград, 1978. – 56 с.

474. Подголин Е. Составление протоколов процессуальных действий // Соц. законность. – М., 1976. – № 5. – С. 55-56.

475. Подголин Е. Е. Стиль следственных документов // Формирование профессиональных качеств следователя: Сб. науч. тр. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1985. – С. 60-63.

476. Подголин Е. Е. Теория и практика фиксации доказательств на предварительном следствии: Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук. – М., 1969. – 20 с.

477. Подольский А. Е., Лысов Н. Н. Введение в криминалистическую фотографию: Учебное пособие. – Горький, 1988. – 96 с.

478. Подшибякин А. С. Вопросы криминалистического исследования холодного оружия: Учебное пособие. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1975. – 76 с.

479. Подшибякин А. С. О следах применения холодного оружия, владения и пользования им // Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы. – Саратов, 1978. – Вып. 3. – С. 27-32.

480. Подшибякин А. С. Холодное оружие. – Криминалистическое исследование. – М.: Учебно-консультационный центр "ЮрИнфор", 1997. – 238 с.

481. Подшибякин А. С. Холодное оружие: Уголовно-правовое и криминалистическое исследование. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1980. – 150 с.

482. Положение о кабинетах научно-судебной экспертизы: Постановление СНК УССР от 10 июля 1923 г. // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1923. – Отдел I. – № 26. – Ст. 384.

483. Положення про прокурорів криміналістів / Затверджене Генеральним прокурором України 5 грудня 1998 р. – Київ, 1998. – 3 с.

484. Положення про технічний захист інформації в Україні, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 9 вересня 1994 р. № 632 // Зібрання постанов Уряду України. – Київ, 1994. – № 12. – Ст. 302.

485. Попов А. В. Некоторые вопросы осмотра места происшествия по делам об убийстве // Юридические науки. – Алма-Ата, 1975. – Вып. 5. – С. 189-192.

486. Попов А. В. Тактические приемы поиска вещественных источников доказательственной информации. – Алма-Ата, 1976. – 41 с.

487. Попов В. И. О теории осмотра места происшествия // Правовые науки и журналистика. Теория и практика криминалистики. – Алма-Ата, 1970. – Вып. 11. – С. 3-24.

488. Попов В. И. Осмотр места происшествия. – М.: Госюриздат, 1959. – 231 с.

489. Попов В. Л., Катков И. Д. Восстановление первоначального облика головы трупа // Суд.-мед. экспертиза. – М., 1982. – Т. 25. – № 4. – С. 51-54.

490. Пособие для следователя: Расследование преступлений повышенной общественной опасности / Под ред. Селиванова Н. А., Дворкина А. И. – М.: Лига Разума, 1998. – 444 с.

491. Постанова Пленуму Верховного Суду України "Про судову експертизу в кримінальних справах" від 30 травня 1997р. № 8 // Коментар судової практики в кримінальних та адміністративних справах. Постанови Пленуму Верховного Суду України (1995–1997). – Київ: Юрінком Інтер, 1998. – № 1. – С. 245-252.

492. Постика И. В. Научные основы и практика применения новых фотографических методов исследования вещественных доказательств в советской криминалистической экспертизе: Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук. – Одесса, 1970. – 23 с.

493. Постика И. В. Судебная (криминалистическая) фотография: Теория и практика: Монография. – Одесса: Юридична література, 2002. – 292 с.

494. Постика И. В. Судебная фотография: Курс лекций по специальной дисциплине. – Одесса, 1996. – 101 с.

495. Постика И. В. Судебно-исследовательская фотография как отрасль специальных криминалистических знаний // Криминалистика и суд.экспертиза. – Киев. 1969. – Вып. 6. – С. 206-208.

496. Постика И. В., Аугустинас Б. П. Возможности применения электрофотографии в судебной экспертизе // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1964. – Вып. 1. – С. 189-196.

497. Потапов С. М. Судебная фотография. Методы фотографических доказательств в следственном и судебном процессе. – М., – Л.: Изд-во АН СССР, 1948. – 203 с.

498. Правила работы врача-специалиста в области судебной медицины при наружном осмотре трупа на месте его обнаружения (происшествия) / Утв. начальником Главного упр. лечебно-профилактической помощи МЗ СССР 27 февраля 1978 г. № 10-8/21; Согласовано с Прокуратурой СССР, МЮ СССР, МВД СССР, КГБ при СМ СССР // Осмотр трупа на месте его обнаружения: Руководство для врачей. – Л.: Медицина, 1989. – С. 249-256.

499. Предварительное исследование некоторых криминалистических объектов с помощью рентгеновского излучателя "РЕЙС - И" / Быстрова Л. Е., Одиноккина Т. Ф., Сафонов В. Г., Тарасенко А. Е., Худяков В. З.: Методические рекомендации, – М.: ВНИИ МВД СССР, 1985. – 16 с.

500. Предварительные криминалистические исследования материальных следов на месте происшествия: Учебное пособие. – М., 1987. – 194с.

501. Примерное описание вещественных доказательств в протоколах осмотра / Франк Л. В., Григорьянц Г. Г., Середа С. Г.: Учебно-метод. Пособие.-Душанбе, 1975. – 33 с.

502. Прищепа В. М. Идентификация обуви по следам на грунте, отслоившемся от подошвы // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1967. – Вып. 4. – С. 315-316.

503. Прищепа В. М. Осмотр, фиксация следов и направление вещественных доказательств на трасологическую экспертизу: Метод. пособие для следователей. – Киев, 1967. – 25 с.

504. Прищепа В. М. Особенности осмотра и фиксации следов автомобильных шин //Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1967. – Вып. 4. – С. 227-232.

505. Прищепа В. М. Отождествление обуви по следам, составляющим одну дорожку // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1964. – Вып. 1. – С. 271-272.

506. Про захист інформації в автоматизованих системах: Закон України від 5 липня 1994 р. // Закони України. – Київ, 1997. – Т. 7. – С. 296-301.

507. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. // Закони України. – Київ, 1996. – Т. 4. – С. 72-88.

508. Проблемы судебной этики / Под ред. Строговича М. С. – М.: Наука, 1974. – 270 с.

509. Прохоров-Лукин Г. В., Юрченко О. Б. Актуальные вопросы классификации признаков документов, выполненных с использованием компьютерной техники // Экспертное обеспечение правосудия на современном этапе судебно-правовой реформы: Сборник научно-практических материалов (к 10-летию основания Крымского отделения Харьковского НИИСЭ им. Засл. проф. Н. С. Бокариуса). – Симферополь, 2000. – С. 69-71.

510. Применение полимеразной цепной реакции при судебно-медицинском исследовании волос / Пучков Г. Ф., Кухарьков Ю. В., Корбан В. В., Боровко С. Р. // Суд.-мед. экспертиза. – М., 1996. – Т. 39. – № 1. – С. 21-23.

511. Пюсса О. К. О фиксации доказательств следователем // Вопросы советской криминалистики: Реф. Всесоюзн. науч. совещ. по криминалистике. – Алма-Ата, 1959. – С. 42-44.

512. Работа с микрообъектами на месте происшествия: Методическое пособие / Капитонов В. Е., Кузьмин Н. М., Одиноккина Т. Ф., Снетков В. А., Худяков В. З. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1978. – 68 с.

513. Радянська криміналістика: Криміналістична техніка і слідча тактика /За загальною ред. Колмакова В. П. – Київ: Вища школа, 1973. – 296 с.

514. Разумов Э. А., Молибога Н. П. Осмотр места происшествия. – Киев: РИО МВД Украины, 1994. – 672 с.

515. Ракитин А. С. Некоторые вопросы установления местонахождения стрелявшего // Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы: Межвуз. науч. Сб. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – Вып. 6. – С. 47 – 50.
516. Рассейкин Д.П. Некоторые вопросы следственного осмотра места происшествия и трупа // Ученые труды Саратовского юридического института. – Саратов, 1965. – Вып. 2. – С. 214-257.
517. Рассейкин Д. П. Осмотр места происшествия и трупа при расследовании убийств. – Саратов: Приволжское кн. изд-во, 1967. – 152 с.
518. Расследование неправомерного доступа к компьютерной информации: Научно-практическое пособие / Под. ред. Шурухнова Н. Г. – М.: Щит-М, 1999. – 254 с.
519. Расследование преступлений: Руководство для следователей / Под общ. ред. Кожевникова И. И. – М.: Изд-во “Спарк”, 1997. – 376 с.
520. Расследование убийств совершенных с применением взрывчатых веществ / Боршигов Р. З., Власов В. П., Ландышев Н. П., Ларин А. М., Эминов В. Е. – М., 1975. – 79 с.
521. Ратинов А. Р. Наблюдение и наблюдательность в работе следователя // Вопросы предупреждения преступности. – М.: Юридическая литература, 1966. – Вып.4. – С. 153-166.
522. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей: Учебное пособие. – М.: НИ и РИО ВШ МООН СССР, 1967. – 290 с.
523. Ратинов А. Р., Петелин Б. Я. Осмотр места происшествия как источник данных о вине и виновном лице // Известия вузов. Правоведение. – Л., 1988. – № 5. – С. 35-41.
524. Резван А. П. Особенности осмотра места происшествия по делам о загрязнении атмосферы // Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы: Межвуз. сб. “Совершенствование тактики и методики расследования преступлений”. – Изд. Саратовского ун-та, 1986. – Вып. 5. – С. 87-94.
525. Рейсс Р. Научная техника расследования преступлений. – СПб: Сенатская тип., 1912. – 178 с.
526. Робозеров В. Ф. Использование в поисковой деятельности следов, обнаруженных при осмотре места происшествия // Процессуальные и криминалистические проблемы предварительного следствия. – Ташкент, 1981. – С. 55-64.
527. Робота Всеукраїнського інституту вивчення злочинності при НКЮ УССР // Революційне право. – Харків, 1933. – № 7-8. – С. 35-40.
528. Рогаев Е. И. ДНК ищет преступника // Здоровье. – М., 1989. – № 2. – С.18.
529. Генотипоскопия человека: идентификация вида, пола и личности по генетическим отпечаткам ДНК в случае, связанном с покушением на убийство / Рогаев Е. И., Сыроквашева Е. Ю., Пименов М. Г., Стегнова Т. В. // Суд.-мед.экспертиза. – М., 1992. – Т. 35. – № 1. – С. 10 -14.
530. Романов Н. С. Следы преступления как источник информации // Криминалистика и суд.экспертиза. – Киев, 1990. – Вып. 40. – С. 7-13.
531. Российская Е. Р. Концептуальные основы теории неразрушающих методов исследования вещественных доказательств: Дис. на соиск. уч. степ. д-ра юрид. наук в форме науч. докл., выполняющего также функции автореферата. – М., 1993. – 32 с.
532. Россинская Е. Р. Криминалистика. Вопросы и ответы: Учебное пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 351 с.
533. Россинская Е. Р., Усов А. И. Судебная компьютерно-техническая экспертиза. – М.: Право и закон, 2001. – 416 с.
534. Рошин А. И., Биленчук П. Д., Омельченко Г. Е. Книга криминалиста: Практическое пособие. – Київ: Україна, 1995. – 413 с.
535. Рудой Г. Отчет о деятельности сыскного отделения Киевской городской полиции за 1902, 1903, 1904 гг. – Киев, 1905. – 150 с.
536. Руководство для прокуроров-криминалистов: Методич. пособие / Под ред. Клочкова В. В. – М., 1987. – 143 с.
537. Руководство для следователей / Отв. ред. Жогин Н. В. – М.: Юрид. лит-ра, 1971. – 752 с.
538. Руководство для следователей / Под ред. Найденова В. В., Олейника П. А. – М.: Юрид. лит-ра, 1981. – Часть первая. – 544 с.

539. Руководство для следователей / Под ред. Селиванова Н. А., Снеткова В. А. – М.: ИНФРА-М, 1997. – IV, 732 с.

540. Руководство по расследованию преступлений: Научно-практическое пособие / Гриненко А. В., Каткова Т. В., Кожевников Г. К. и др. – Харьков: Консум, 2001. – 608 с.

541. Руководство по расследованию преступлений: Учебное пособие / Рук. Автор. Кол. Гриненко А. В. – М.: Изд-во НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М), 2002. – 768 с.

542. Руководство регистрационно-дактилоскопическим бюро милиции и уголовно-го розыска УССР. – Харьков: Издание Управления милиции и уголовного розыска Республики, 1924. – 104 с.

543. Русаков М. Н. Криминалистическое исследование оружия и следов его применения: Учебное пособие. – Омск: НИ и РИО Омской ВШ МВД СССР, 1981. – 116 с.

544. Русаков М. Н. Объекты криминалистического осмотра: Учебное пособие. – Омск: Омская ВШ МВД СССР, 1977. – 192 с.

545. Русаков М. Н. Следы преступления: Учебное пособие. – Омск: Омская ВШ МВД СССР, 1988. – 91 с.

546. Рябенко В., Седнев В. Огляд місця події: взаємодія криміналістів та психологів // Вісник прокуратури. – 2001. – № 1. – С. 54-56.

547. Рябова Н. И. Предварительное исследование следов и вещественных доказательств // Актуальные вопросы советской юридической науки. – Саратов, 1978. – Ч. 2. – С. 169-170.

548. Сайфиев Р. И. Дополнительный метод фотографирования следов рук // Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы: Межвуз. науч. сб. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1982. – Вып. 4. – С. 27-29.

549. Сайфиев Р. И. Некоторые вопросы совершенствования фотографирования потожировых следов папиллярных узоров на месте происшествия // Повышение эффективности деятельности органов прокуратуры, суда и юстиции в свете Конституции СССР 1977 г. – М., 1980. – С. 163-166.

550. Саксонов А. Процессуальное оформление обнаружения, изъятия и хранения вещественных доказательств // Социалистическая законность. – М., 1979. – № 1. – С. 29.

551. Салтевский М. В. Использование запахов следов для раскрытия и расследования преступлений: Лекция. – Киев: КВШ МВД СССР, 1982. – 52 с.

552. Салтевский М. В. Криминалистика. В современном изложении юристов: Учебное и практическое пособие. – Харьков: ИМП "Рубикон", 1997. – 432 с.

553. Салтевский М. В. О приемах восстановления материальной обстановки в следственной практике // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1971. – Вып. 8. – С. 47-54.

554. Салтевский М. В. Следы человека и приемы использования их для получения информации о преступнике и обстоятельствах преступления: Лекция. – Киев: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1983. – 44 с.

555. Салтевский М. В. Собираание криминалистической информации техническими средствами на предварительном следствии: Учебное пособие. – Киев: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1980. – 111 с.

556. Салтевский М. В., Галопов Ю. С. Судебная фотография и кинематография в деятельности органов внутренних дел: Учебное пособие. – Киев, 1974. – 159 с.

557. Салтевский М. В., Глибко В. М. Запаховые следы в следственной практике: Учебное пособие. – Киев: Украинская академия внутренних дел, 1992. – 48 с.

558. Салтевский М. В., Ломако З. М., Щербатов В. Ф. Измерительная фотосъемка в следственной практике: Учебное пособие. – Киев, 1975. – 55 с.

559. Салтевский М. В., Саврань Л. Ф. Перспективная метрическая фотосъемка на месте происшествия: Методические указания по судебной фотографии. – Харьков, 1965. – 31 с.

560. Салтевский М. В., Сахно В. Н. О сроках выявления следов пальцев рук на предметах, находящихся в водоемах с проточной водой // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1987. – Вып. 35. – С. 76-81.

561. Самойлов Г. А. Личностная информация, фиксирующаяся в материальных

следах преступления // Труды Высшей школы МВД СССР. – М., 1972. – Вып. 34. – С. 20-33.

562. Самойлов Г. А. Основы криминалистического учения о навыках: Учебное пособие. – М.: НИ и РИО ВШ МВД СССР, 1968. – 119 с.

563. Самончик А. Н. Криминалистическое исследование холодного оружия: Пособие для экспертов НТО и оперативных работников милиции. – М., 1959. – 57 с.

564. Самошина З. Г. Методика криминалистического исследования машинописного текста: Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук. – М., 1952. – 14 с.

565. Самошина З. Г. Систематика идентификационных признаков при криминалистическом отождествлении пишущих машин. – М., 1956. – 19 с.

566. Самсонов Г. А. Судебная баллистика: Учебно-методическое пособие. – М., 1975. – Ч. 1. – 78 с.

567. Сапожников Ю. С. Первичный осмотр трупа на месте его обнаружения. – Киев, 1940. – 74 с.

568. Сафаргалиева О. Н. Организационные вопросы осмотра места происшествия // Актуальные проблемы правоведения. – Кемерово, 1995. – С. 124-128.

569. Сафаргалиева О. Н. Осмотр места происшествия и установление личности преступника по материальным следам преступления: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Томский гос. ун-т им. В. В. Куйбышева. Юрид. фак. – Томск, 1990. – 18 с.

570. Сборник лекций по криминалистике: Криминалистическая техника / Под ред. Снеткова В. А., Кисина М. В. – М., 1963. – 200 с.

571. Свенссон А., Вендль О. Раскрытие преступлений: Современные методы расследования уголовных дел / Пер. с англ. – М.: Иностранная лит-ра, 1957. – 476 с.

572. Светлаков Е. М. Особенности следственного осмотра разрушенных преград // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1967. – Вып. 4. – С. 107-113.

573. Сегай М. Я., Ярослав Ю. Ю. Криминалистические и процессуальные проблемы преобразования латентных следов // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1983. – Вып. 26. – С. 31-36.

574. Селиванов Н. А. Вещественные доказательства (Криминалистическое и уголовно-процессуальное исследование). – М.: Юрид. лит-ра, 1971. – 199 с.

575. Селиванов Н. А. Криминалистический определитель цвета. – М., 1977. – 29 с.

576. Селиванов Н. А. Проблемы криминалистической техники // Советская криминалистика. Теоретические проблемы. – М.: Юрид. лит-ра, 1978. – С. 115-130.

577. Селиванов Н. А. О методологии криминалистической техники // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1969. – Вып. 6. – С. 64-71.

578. Селиванов Н. А. Основания и формы применения научно-технических средств и специальных знаний при расследовании преступлений (Статья первая) // Вопросы криминалистики. – М., 1964. – Вып. 12. – С. 5-25.

579. Селиванов Н. А. Советская криминалистика: Система понятий. – М.: Юрид. лит-ра, 1982. – 150 с.

580. Селиванов Н. А. Математические методы в собирании и исследовании доказательств. – М.: Юрид. лит-ра, 1974. – 120 с.

581. Селиванов Н. А., Дворкин А. И., Викторова Е. Н. Возможности пороскопического метода при дактилоскопических исследованиях. – М., 1975. – 47 с.

582. Селиванов Н. А., Сорокин В. С., Юрин Г. С. Применение научно-технических средств, сосредоточенных в комплекте для прокурора-криминалиста. – М., 1967. – 90 с.

583. Селиванов Н. А., Терехилов В. И. Первоначальные следственные действия. – М.: Юрид. лит-ра, 1969. – 296 с.

584. Селиванов Н. А., Эйман А. А. Судебная фотография: Учебное пособие. – М.: Юрид. лит-ра, 1965. – 231 с.

585. Селиванов Н. А., Юрин Г. С., Викторова Е. Н. Обнаружение невидимых и маловидимых следов. – М., 1975. – 64 с.

586. Сидорочева Н. С. Выявление бесцветных следов папиллярных узоров нингидрином, аллоксаном и ортотолидином // Современные методы исследования вещественных доказательств. – М., 1967. – С. 84-99.

587. Сидорочева Н. С. Выявление бесцветных следов папиллярных узоров нингид-

рином, аллоксаном и ортотолуидином // Современные методы исследования вещественных доказательств. – М., 1967. – С. 84-99.

588. Сироткин В. И. Следственный осмотр по делам об угонах и хищениях автотранспортных средств // Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы: Межвуз. науч. сб. "Вопросы техники, тактики и методики расследования". – Изд. Саратовского ун-та, 1982. – Вып. 4. – С. 137-144.

589. Следственные действия. Криминалистические рекомендации. Типовые образцы документов / Под ред. В. А. Образцова. – М.: Юрист, 1999. – 501 с.

590. Следственные действия (процессуальная характеристика, тактические и психологические особенности): Учебное пособие для вузов МВД СССР. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1984. – 240 с.

591. Словарь иностранных слов. – М.: Русский язык, 1988. – 624 с.

592. Смолин Е. А. Использование графических методов для фиксации результатов следственного осмотра, обыска и выемки // Проблемы укрепления соц. законности в уголовном судопроизводстве: Межвуз. сб. – Барнаул: Изд-во Алтайского ун-та, 1985. – С. 172-176.

593. Снетков В. А. Портретная идентификация личности в оперативно-розыскной и следственной работе. – М., 1968. – 98 с.

594. Снетков В. А., Зинин А. М., Виниченко И. Ф. Типы и элементы внешности (ТЭВ). – М.: ВНИИ МВД СССР, 1979. – 208 с.

595. Сова Ф. П. Определение типов и моделей автотранспортных средств по следам шин: Учебное пособие. – М., 1973. – 204 с.

596. Сова Ф. П. Следы шин автотранспортных средств и их использование в розыскной и следственной практике: Пособие. – М., 1978. – 254 с.

597. Советский уголовный процесс / Под ред. Карева Д. С.: Учебник. – М.: Юрид. лит-ра, 1975. – 568 с.

598. Соколовский З. М. Понятие специальных знаний // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 1968. – Вып. 6. – С. 199-205.

599. Сорокин В. С. Люминесцентный анализ в предварительном исследовании вещественных доказательств // Теория и практика собирания доказательственной информации техническими средствами на предварительном следствии: Сб. науч. тр. – Киев: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1980. – С. 74-77.

600. Сорокин В. С. Предварительное исследование вещественных доказательств в ультрафиолетовых лучах. – М., 1982. – 63 с.

601. Сорокин В. С. Трал для поиска объектов на дне водоемов // Криминалистическая техника: Новые комплекты, приборы, приспособления: Сб. ст. – М., 1985. – С. 26-29.

602. Сорокин В. С., Дворкин А. И. Криминалистический комплект следователя: Пособие по применению. – М., 1985. – 70 с.

603. Сорокин В. С. Обнаружение и фиксация следов на месте происшествия. – М., 1966. – 104 с.

604. Сорокин В. С., Дворкин А. И. Обнаружение и фиксация следов (технические средства и методы): Метод. пособие. – М., 1974. – 178 с.

605. Сорокин В., Королев В. Новый комплект научно-технических средств для следователей // Социалистическая законность. – М., 1977. – № 1. – С. 65-66.

606. Сорокотягин И. Н. Использование метода наблюдения при осмотре места происшествия по делам об убийствах // Теоретические проблемы криминалистической тактики. – Свердловск, 1981. – С. 87-92.

607. Сорокотягин И. Н. Специальные познания в расследовании преступлений. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского ун-та, 1984. – 120 с.

608. Спасович В. Д. Судебные речи (1867–1874) // Сочинения В. Д. Спасовича. – Санкт-Петербург, 1893. – Т. 5. – 358 с.

609. Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР): Учебник / Под ред. Салтевского М. В. – Киев: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. – 384 с.

610. Справочная книга криминалиста / Рук. авторского коллектива и отв. ред. Селиванов Н. А. – М.: НОРМА – ИНФРА-М, 2000. – 727 с.

611. Справочник криминалиста: Описание предметов / Под ред. Миронова А. И. – М., 1966. – Ч. 1. – 287 с.

612. Справочник следователя (Практическая-криминалистика: следственные действия): Практическое пособие / Рук. авторского кол. Селиванов Н. А. – М.: Юрид. лит-ра, 1990. – Вып. первый. – 288 с.

613. Сретенцев Н. И. Выявление следов рук с помощью порошка белогоро-КД при расследовании краж автотранспортных средств // Совершенствование деятельности органов внутренних дел в условиях правовой реформы. – М., 1992. – Вып. 2. – С. 126-129.

614. Сретенцев Н. И. Технично-криминалистическое обеспечение осмотра места происшествия при кражах автомобилей // Вопросы совершенствования правоохранительной деятельности органов внутренних дел в свете Конституции Российской Федерации. – М., 1995. – С. 138-143.

615. Статкус В. Требования к осмотру места происшествия // Социалистическая законность. – М., 1987. – № 6. – С. 53-55.

616. Стегнова Т. В., Иоанесян Л. С. Возможности использования метода генотипической идентификации в практике судебно-биологической экспертизы // Вопросы теории криминалистики и экспертно-криминалистические проблемы: Сб. науч. тр. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1990. – С. 48-52.

617. Степанов А. А. Осмотр места происшествия и трупа при расследовании убийств на железных дорогах // Актуальные проблемы раскрытия преступлений: Сборник науч. тр. / ВЮЗИ. – М., 1985. – С. 63-72.

618. Степанов В. В. Методы исследования обстановки места происшествия // Актуальные вопросы советской юридической науки. – Саратов, 1978. – Ч. 2. – С. 139-143.

619. Степанов Г. Н. Понятие микроследов в криминалистике и трасологии // Современные вопросы криминалистической экспертизы. – Волгоград, 1981. – С. 37-41.

620. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. В 2-х т. – М.: Наука, 1968. – Т. 1: Основные положения науки советского уголовного процесса. – 470 с.

621. Судебная фотография: Учебное пособие / Под ред. Дулова А. В. – Минск: Выш. шк., 1978. – 188 с.

622. Судебно-медицинская экспертиза: Справочник для юристов. – М.: Юрид. лит-ра, 1985. – 320 с.

623. Судебно-медицинское исследование трупа / Под ред. А. П. Громова, А. В. Капустина. – М.: Медицина, 1991. – 320 с.

624. Сырков С. М. Предварительное исследование материальных следов на месте происшествия // Внедрение в практику новых методов суд. медицины и криминалистики: Материалы VI конф. науч. общ. суд. медиков и криминалистов Лит. ССР. – Каунас, 1987. – С. 201-203.

625. Сырков С. М., Моисеева А. Т. Фотографирование на месте происшествия. Ч. 1: Общие положения. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1980. – 104 с.

626. Сюткин А. М. Некоторые предложения по фиксации следов преступлений // Внедрение научных методов и криминалистической техники в практику расследования: По материалам Всесоюзн. семинара прокуроров-криминалистов в г. Ленинграде. – М., 1973. – С. 82-84.

627. Съезд при Министерстве юстиции управляющих Кабинетами научно-судебной экспертизы при прокурорах Петроградской, Московской, Киевской и Одесской судебных палат: Журнал заседаний 1-9 (14-22) июля 1915 года. // РГИА. – Фонд 1405. – Опись 532. – Дело 137. – Л. 353-400.

628. Тактика попереднього дослідження криміналістичних об'єктів при проведенні слідчого огляду: Монографія / За загальною редакцією Комахи В. О.; Комаха В. О., Кривда Г. Ф. та ін.; Одеська національна юридична академія. – Чернівці: Золоті литаври, 2003. – 268 с., іл.

629. Тактика використання спеціальних знань у формі судової експертизи в процесі розслідування і розкриття злочинів: Монографія / Комаха В. О., Кривда Г. Ф. та інші; За загальною редакцією Комахи В. О.; Одеська національна юридична академія. – Чернівці: Золоті литаври, 2004. – 339 с.

630. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. ред. Жогин Н. В. – М.: Юрид. лит-ра, 1973. – 735 с.

631. Терзиев Н. В. Некоторые вопросы следственного осмотра места преступления: Учебное пособие. – М., 1955. – 62 с.
632. Тертишник В. М. Научно-практический комментарий до Кримінально-процесуального кодексу України. – Київ: А. С. К., 2002. – 1056 с.
633. Титов В. И. О классификации частных признаков папиллярных узоров // Сборник аспирантских работ. Общественные науки /Казанский ун-т. – Казань, 1973. – Ч. 2: Право. – С. 85-99.
634. Тихонов Е. Н. Генетический код человека – новый идентифицирующий объект // Проблемы правоведения в современный период: Сб. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1990. – С. 218-219.
635. Тихонов Е. Н. Криминалистическое понятие огнестрельного оружия // Вопросы советского государства и права в период развитого социализма. – Томск, 1977. – С. 170-173.
636. Тихонова В. И., Захарова Т. А. К вопросу исследования оттисков печатей и штампов, изготовленных фотополимерным способом // Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы: Сборник научно-практических материалов (к 75-летию основания Харьковского НИИСЭ). – Харьков: Право, 1998. – С. 106-108.
637. Возможности установления моделей струйных принтеров по изготовленным с их помощью документам / Тихонова В. И., Захарова Т. А., Тищенко И. А., Поляков М. В. // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 2001. – Вып. 50. – С. 143-146.
638. Ткачук А. М. Документы как объекты криминалистического исследования. – Фрунзе, 1969. – 36 с.
639. Томилин В. В., Барсегянц Л. О., Гладких А. С. Судебно-медицинское исследование вещественных доказательств. – М.: Медицина. 1989. – 304 с.
640. Томилина В. П. Руководство по судебно-оперативной фотографии: Методическое пособие. – Кишинев, 1962. – 115 с.
641. Торбин Ю. Г. Использование специальных познаний при исследовании тела и одежды подозреваемого в совершении преступления // Вестник Московского университета. – 1971. – № 6. – Серия XII: Право. – С. 72-78.
642. Торвальд Ю. Сто лет криминалистики. – М.: Прогресс, 1974. – 439 с.
643. Турчин Д. А. Исследование места происшествия (технические, тактические и психологические вопросы осмотра): Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Л.: 1968. – 22 с.
644. Турчин Д. А. Следы в виде наличия или отсутствия предметов // Актуальные проблемы борьбы с преступностью: Межвуз.темат. сб. – Владивосток, 1983. – С. 162-171.
645. Турчин Д. А. Теоретические основы учения о следах в криминалистике: Монография. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 1983. – 186 с.
646. Турчин Д., Сологуб В. Обнаружение и фиксация невидимых следов пальцев рук при помощи люминесценции // Проблемы советского государства и права. – Иркутск, 1975. – Вып. 11-12. – С. 154-156.
647. Тюрин Н. И. Введение в метрологию: Учебное пособие. – М.: Изд-во Стандартов, 1976. – 304 с.
648. Уголовно-процессуальный кодекс УССР, утвержденный постановлением ВУЦИК 13 сентября 1922 г. // Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. – 1922. – № 41. – Ст. 598.
649. Уголовно-процессуальный кодекс УССР: Официальное издание в редакции 1927 г. – Харьков: Юридиздат НКЮ УССР, 1927. – 126 с.
650. Уголовно-процессуальный кодекс Украины. – Харьков: Одиссей, 2002. – 288 с.
651. Уголовный процесс: Учебник / Отв ред. Алексеев Н. С. – М.: Юрид. лит-ра, 1972. – 583 с.
652. Украине необходим банк данных ДНК. Готова ли она к этому? // Киевские ведомости. – 1995. – 10 жовтня.
653. Уткин Е. А. Уголовно-процессуальный аспект классификации научно-технических средств, применяемых в уголовном судопроизводстве // Известия вузов. Правоведение. – Л., 1988. – № 1. – С. 99-101.
654. Фаворский В. Методы прочтения стертых карандашных надписей // Архив криминологии и судебной медицины. – Харьков, 1926. – Т. 1. – Кн.1. – С. 52 – 60.

655. Фаворський В. Озобром у позитивному процесі // Фото соцбудівництву. – Харків, 1934. – № 3-4. – С. 78-84.
656. Федоров Ю. Д. Значение осмотра места происшествия при обнаружении трупа с признаками насильственной смерти // Вопросы криминалистики и судебной экспертизы. – Душанбе, 1963. – Сб. 3-й. – С. 184-196.
657. Федоров Ю. Д. Логические аспекты осмотра места происшествия: Учебное пособие. – Ташкент: НИ и РИО Ташкентской ВШ МВД СССР, 1987. – 52 с.
658. Федоров Ю. Д. О закономерностях возникновения и исчезновения следов преступления // Труды Ташкентской ВШ МВД СССР. – 1975. – Вып. 7. – С. 102-111.
659. Федоров Ю. Д. Осмотр места происшествия: Пособие. – Ташкент, 1959. – 55 с.
660. Федоров Ю. Д. Пространственно-временные характеристики и место происшествия // Криминалистические проблемы пространственно-временных факторов в методике расследования преступлений. – Иркутск: Изд. Иркутского ун-та, 1983. – С. 59-67.
661. Фефилатьев А. В. Материальные следы преступления как источники криминалистической информации // Лекции по криминалистике. – М., 1992. – С. 16-31.
662. Фиксация результатов осмотра места происшествия: Справочное пособие для следователей. – Киев: РИО МВД УССР, 1981. – 208 с.
663. Филиппова М. А. Фотографирование места происшествия. Тактические вопросы: Учебное пособие. – Л., 1984. – 28 с.
664. Применение аэрозолей для выявления потожировых следов / Филипчук Г. П., Башура Г. С., Егоров И. А., Голов В. М. // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1978. – Вып. 17. – С. 71-77.
665. Философский энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
666. Филькова О. Н. Справочник эксперта-криминалиста. – М.: Юриспруденция, 2001. – 464 с.
667. Фирсов Е. П. О понятии следственного осмотра // Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы: Межвуз. науч. сб. – Изд-во Саратовского ун-та, 1978. – Вып. 2. – С. 61-67.
668. Фирсов Е. П. Осмотр пломб и закруток // Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы: Межвуз. науч. сб. – Изд-во Саратовского ун-та, 1982. – Вып. 4. – С. 44-48.
669. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. – СПб., 1899. – Т. 2. – 607 с.
670. Фрибес А. Полезное применение фотографии // Промышленность. – 1863. – Т. 10. – Кн. 7-8. – Приложения. – С. 10-15.
671. Хазиев Ш. Н. Техничко-криминалистические методы установления признаков неизвестного преступника по его следам: Учебное пособие. – М., 1986. – 39 с.
672. Хакимов Н. А. Комбинированное устройство "Поток" для выявления следов рук // Актуальные проблемы правоведения в современный период: Сб. ст. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1991. – С. 233-234.
673. Хаммер Х., Линдиер Р. Дактилоскопическая идентификация папиллярных линий отпечатков пальцев на коже трупов и живых людей // Суд.-мед. экспертиза. – М., 1980. – Т. 23. – № 2. – С. 25-26.
674. Ханин В. Ф. Некоторые вопросы проведения осмотра места пожара / Калининградский ун-т. – Калининград, 1987. – 35 с.
675. Ханин В. Ф., Фридлянд Н. В. Психологические аспекты осмотра места происшествия // Актуальные вопросы уголовного права, процесса и криминалистики. – Калининград, 1998. – С. 62-66.
676. Хасан Б. И. Некоторые особенности осмотра места происшествия по делам, связанным с применением огнестрельного оружия // Особенности расследования отдельных видов и групп преступлений. – Свердловск, 1980. – С. 82-88.
677. Хидоятов Б. С. О психологии взаимоотношений между следователем и специалистами при осмотре места происшествия // Проблемы совершенствования мер борьбы с преступностью. – Ташкент, 1986. – С. 107-111.
678. Хидоятов Б. С. Применение технических средств при осмотре места проис-

шествия // Актуальные проблемы борьбы с преступностью: Сб. науч. тр. – Ташкент: Изд-во Ташкентского госуниверситета, 1983. – С. 92-98.

679. Хлынцов М. Н. Криминалистическая информация и моделирование при расследовании преступлений. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1982. – 160 с.

680. Хлынцов М. Н. Особенности выявления информации при осмотре места происшествия для моделирования события преступления // Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы: Межвуз. науч. сб. "Совершенствование тактики и методики расследования преступлений". – Изд. Саратовского ун-та, 1986. – Вып. 5. – С. 34-41.

681. Хлынцов М. Н. Принципы выявления криминалистической информации при расследовании преступлений // Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы: Межвуз. науч. сб. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – Вып. 6. – С. 9-12.

682. Холодное оружие и бытовые ножи / Под ред. Устинова А. И. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1978. – 132 с.

683. Хромов С. П., Мамонтова Л. И. Метеорологический словарь. – Л.: Гидрометеоздат, 1974. – 568 с.

684. Хрусталева В. Н., Трубицын Р. Ю. Участие специалиста-криминалиста в следственных действиях: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2003. – 208 с.

685. Худяков В. З. Работа на месте происшествия с микрообъектами и их предварительное исследование: Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук. – М., 1983. – 24 с.

686. Цветкова В. Н., Ястребова А. Г., Королев В. А. Методические рекомендации по осмотру места взрыва, организации и проведению взрывотехнической экспертизы (экспертизы остатков взрывных устройств и следов взрыва): Для следователей. – М., 1983. – 23 с.

687. Цимакуридзе Г. А. Основные вопросы дактилоскопии в советской криминалистике. – Тбилиси, 1957. – 226 с.

688. Цимбал М. Застосування спеціальних знань при розслідуванні справ про злочинні порушення правил протипожежної безпеки і підпали // Право України. – Київ, 1999. – № 1. – С. 108-111.

689. Ципковский В. П. Осмотр места происшествия и трупа на месте его обнаружения. – Киев: Гос. мед. изд. УССР, 1960. – 320 с.

690. Циркаль В. Ще раз про огляд місця події у справах про порушення правил охорони праці // Радянське право. – Київ, 1991. – № 9. – С. 2.

691. Цормутян Х. Письмо прокурора Юрьевского района Днепропетровской обл. // Одесские известия. – 1998. – 4 марта.

692. Челяпов Л. Ю. Возможности определения руки и пальца, оставивших следы. – М., 1978. – 23 с.

693. Черваков В. Ф. Судебная баллистика. – М.: Юриздат, 1937. – 247 с.

694. Черкашин В. И. О понятии следственного осмотра документов // Труды Томского госун-та: Вопросы советского государства и права. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1974. – Т. 224. – С. 267-270.

695. Черкашин В. И. Следственный осмотр и предварительное исследование документов в тактике следственных действий // Проблемы теории и практики борьбы с преступностью. – Томск, 1982. – С. 122-126.

696. Черкашин В. И., Власов И. В. Затрудненные условия фотографической съемки в судебной фотографии, их классификация и некоторые методы преодоления // Правовые вопросы борьбы с преступностью на современном этапе. – Томск, 1989. – С. 154-159.

697. Черткова Г. Криминалистическое исследование машинописных текстов. // Соц. законность. – М., 1982. – № 2. – С. 47-48.

698. Чистова Л. Е. Специалист-криминалист как субъект технико-криминалистического обеспечения осмотра места происшествия // Проблемы совершенствования уголовного и уголовно-процессуального законодательства России. – М., 1993. – С. 163-168.

699. Чистова Л. Е. Технико-криминалистическое обеспечение осмотра места происшествия: Учебное пособие /Московский юрид. ин-т. – М., 1998. – 89 с.

700. Чулков И. А. Участие специалиста-криминалиста в осмотре места происшествия, связанного с применением огнестрельного оружия: Лекция / МВД РФ. Высшая следств. школа. – Волгоград: ВСШ МВД России, 1994. – 48 с.

701. Чупраков В. Н. Вероятностно-статистические методы установления дописок в документах. // Теоретические и практические вопросы судебно-технической экспертизы документов: Сб. науч. тр. – М.: ВНИИСЭ, 1983. – С. 66-80.

702. Шабалин В. Е. Документальная фиксация доказательств (криминалистический и процессуальный аспекты): Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук. – М., 1975. – 25 с.

703. Шабалин В. Е. Документальная фиксация и формирование доказательств // Теоретические проблемы криминалистической тактики. – Свердловск, 1981. – С. 124-129.

704. Шабалин В. Е. Документальная фиксация материальных признаков и свойств объектов // Юридические гарантии применения права и режим социалистической законности. – Ярославль, 1976. – С. 179-181.

705. Шабалин В. Е. О понятии документальной фиксации доказательств // Вестник Моск. ун-та. – М., 1974. – Серия Право. – № 5. – С. 85-90.

706. Шавер Б. М., Винберг А. И. Криминалистика: Учебник для юрид. школ. – М.: Юриздат НКЮ СССР, 1945. – 205 с.

707. Шауэнштейн А. Руководство к изучению судебной медицины для врачей и юристов. – М., 1870. – 683 с.

708. Шевченко Б. И. Идентификация оружия по пуле в судебной баллистике: Лекция. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1962. – 48 с.

709. Шевченко Б. И. Теоретические основы трасологической идентификации в криминалистике. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1975. – 96 с.

710. Шейфер С. А. Собираание доказательств в советском уголовном процессе: Методологические и правовые проблемы. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1986. – 171 с.

711. Шепітько В. Ю. Про негативні обставини і фальшиве відображення в розслідуванні злочинів // Слідча практика України. – Київ, 1998. – Вип. 1. – С. 34-41.

712. Шепитько В. Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. – Харьков: РИП Оригинал, 1995. – 200 с.

713. Шиканов В. И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях современного научно-технического прогресса. – Иркутск, 1978. – 190 с.

714. Шиканов В. И. Криминалистическое значение следов крови. – Иркутск, 1974. – 144 с.

715. Ширченко В. "Дипломату" от "ИНЖЕНА" позавидует даже Шерлок Холмс // Человек и закон: Обзорение. Терроризм: война без правил. – Киев, 2000. – С. 71-72.

716. Шляхов А. Р. Организация и производство криминалистической экспертизы в СССР // Теория и практика криминалистической экспертизы. – М., 1962. – Вып. 9-10. – 445 с.

717. Шульга Н. Н. Классификация признаков следов-трасс // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1972. – Вып. 9. – С. 297-301.

718. Шульга Н. Н. Приемы фотографирования следов-трасс на блестящих и полупрозрачных объектах // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1971. – Вып. 8. – С. 225-228.

719. Шутемова Т. В., Марков В. А. Выявление некоторых признаков аномалий опорно-двигательного аппарата человека при исследовании следов ног на месте происшествия // Уголовная ответственность и ее реализация: Межвуз. сб. – Куйбышев, 1985. – С. 175-181.

720. Щербаковская Л. П. Современное состояние судебно-технической экспертизы документов: проблемы и пути их решения // Новые направления криминалистических исследований в практике судебной экспертизы: Тезисы научно-практического семинара 24-25 апреля 2001 г., г. Киев. – Киев, 2001. – С. 45-51.

721. Щербаковская Л. П., Дьяченко А. Ф. Криминалистическое исследование документов, выполненных на полноцветных копировальных аппаратах // Криминалистика и судебная экспертиза. – Киев, 2001. – Вып. 50. – С. 136-143.

722. Щербаковський М. Г., Щербаковська Л. П. Поняття та види сучасних способів матеріальної підробки паперових документів // Экспертное обеспечение правосудия на современном этапе судебно-правовой реформы: Сборник научно-практических материалов. – Симферополь, 2000. – С. 108-112.
723. Щербатов В. Ф. О линейной панораме в судебной фотографии // Криминалистика и суд.экспертиза. – Киев, 1977. – Вып. 15. – С. 14-19.
724. Эдель Ю. П. О необходимости участия судебного медика в осмотре места происшествия при отсутствии трупа // Вопросы криминалистики. – М., 1962. – № 5 (20). – С. 93-102.
725. Эдель Ю. П. Осмотр места происшествия и трупа на юге Украины в XVIII, XIX и XX веках // Труды судебно-медицинских экспертов Украины. – Киев: Госмедиздат, 1962. – С. 22-25.
726. Эйсман А. А. Заключение эксперта (структура и научное обоснование). – М., 1967. – 152 с.
727. Эйсман А. К вопросу о системе судебной (криминалистической) фотографии: Тезисы докладов Всесоюзной конференции криминалистов. – М., 1949. – С. 7-10.
728. Эйсман А. А. Критерии и формы использования специальных познаний при криминалистическом исследовании в целях получения судебных доказательств // Вопросы криминалистики. – М.: Госюриздат, 1962. – № 6-7. – С. 33-45.
729. Эйсман А. А., Николайчик В. М. Физические методы выявления невидимых текстов. – М.: Госюриздат, 1961. – 240 с.
730. Эксархопуло А. А. Понятие криминалистических объектов. // Известия вузов. Правоведение. – Л., 1980. – № 3. – С. 81-83.
731. Эксархопуло А. А. Сущность производства измерений по советскому уголовно-процессуальному законодательству // Проблемы охраны прав граждан в сфере борьбы с преступностью. – Иваново, 1980. – С. 109-115.
732. Эксперты-криминалисты встретились в „Белом озере” // Время. – Харьков. – 28 августа 1997 г.
733. Юрин А. И. Осмотр места происшествия по фактам, связанным с применением огнестрельного оружия (судебно-медицинский аспект): Лекция. – Ташкент: НИ и РИО Ташкент. ВШ МВД СССР, 1983. – 33 с.
734. Юрин В. М. Тактические аспекты использования технических средств при расследовании преступлений // Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы. – Саратов, 1989. – Вып. 8. – С. 33-39.
735. Яблоков Н. П. Криминалистическое исследование материалов документов. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1961. – 48 с.
736. Якимов И. Н. Криминалистика: Руководство по уголовной технике и тактике. – М.: Издательство НКВД РСФСР, 1925. – 430 с.
737. Якимов И. Н. Криминалистика. Уголовная тактика. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1929. – 312 с.
738. Яковлев В. А. Особенности осмотра места происшествия по делам о преступлениях, совершенных иностранцами // Следователь. – М., 1998. – № 4. – С. 46-49.
739. Яковлев Я. М., Гусев А. А., Самошина З. Г. Криминалистическая экспертиза машинописных текстов // Экспертная техника. – М.: ВНИИСЭ, 1974. – Вып. 45. – С. 3-39.
740. Якубович Н. А. Роль философских категорий в познании природы судебных доказательств // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1967. – Вып. 5. – С. 95-115.
741. Ярамышьян Ш. Ш. О научно-техническом обеспечении осмотра места дорожно-транспортного происшествия // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1979. – Вып. 19. – С. 46-48.
742. Ярмак В. А., Фольц И. А. Метод обнаружения и фиксации следов пальцев рук на коже человека // Экспертная техника. – М., 1988. – Вып. 105. – С. 9-17.
743. Ярмак В. А., Фольц И. А., Мусиенко А. Л. Возможности выявления и фиксации следов пальцев рук на теле живого человека и трупе // Современные возможности криминалистической экспертизы на предварительном следствии. – Волгоград, 1987. – С. 49-53.
744. Яровой В. В., Межиковский Э. Б. Фиксация следов на сыпучих и рыхлых

поверхностях с помощью лака для волос в аэрозольной упаковке // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1975. – Вып. 11. – С. 98-101.

745. Ярослав Ю. Ю. Восстановление первоначального вида документа с отпечатками пальцев, проявленными методом вакуумного напыления // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1977. – Вып. 14. – С. 104-109.

746. Ярослав Ю. Ю. Выявление потожировых следов папиллярных узоров на тканях. // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1985. – Вып. 31. – С. 74-76.

747. Ярослав Ю. Ю. О системе методов обнаружения и фиксации потожировых следов папиллярных узоров // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1979. – Вып. 18. – С. 94-99.

748. Ярослав Ю. Ю., Дидошак Р. Я. О последовательности использования дактилоскопических и медико-биологических методов исследования следов рук // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1987. – Вып. 35. – С. 81-85.

749. Ярослав Ю. Ю., Руднев А. М., Левин Е. М. О выделении и фиксации маловидимых и латентных следов рук методом вакуумной металлизации // Криминалистика и суд. экспертиза. – Киев, 1975. – Вып. 11. – С. 230-236.

750. Ярослав Ю. Ю., Сегай М. Я. Выявление латентных следов папиллярных узоров: Методическое пособие. – М., 1988. – 48 с.

751. Ярослав Ю. Ю., Сегай М. Я. Выявление невидимых следов папиллярных узоров на поверхностях изделий из тканей и кож: Методич. рекомендации. – М., 1987. – 20 с.

752. Anthropometrie // Bulletin de la Societe generale des prisons. – Paris, 1896. – T. 20. – № 2. – P. 346-347.

753. Bertillon A. La Phofographie Judiciaire. – Paris, 1890. – 115 p.

754. Bertillon A. La Phofographie Judiciaire de la prefecture de Police // La Nature. – Paris, 1913. – An. 41. – № 2086. – P. 393-397.

755. A. Bertillon. Sur le fonctionnement du service d'identification par les signalements anthropometriques donnee le 22 novembre 1885 // Actes du Congres penitentiaire international de Rom. Novembre 1885. – Rome, 1887. – T. 1. – P. 687-705.

756. Faulds H. On the Identification of Habitual Criminals by Finger-Prints // Nature. – London, 1894. – Vol. 50. – P. 548.

757. Faulds H. On the Skin-furrows of the Hand // Nature. – London, 1880. – Vol. 22. – P. 605.

758. Herschel W. J. Skin Furrows of the Hand // Nature. – London, 1880. – Vol. 23. – P. 76.

759. Herschel W. J. Finger-Prints // Nature. – London, 1894. – Vol. 51. – P. 77.

760. A. Lacassagne. Alphonse Bertillon – L'homme. Le savant. La pensee philosophique // Archives d'anthropologie criminelle de medicine legale et de psychologie normale et pathologique. – Lyon, Paris, 1914. – T. 29. – № 243. – P. 161-166.

761. Le Ve Congres penitentiaire international // Bulletin de la Societe generale des prisons. – Paris, 1895. – T. 19. – № 7. – P. 982-1070.

762. Edmond Locard. L'oeuvre d'Alphonse Bertillon // Archives d'anthropologie criminelle de medicine legale et de psychologie normale et pathologique. – Lyon, Paris, 1914. – T. 29. – № 243. – P. 167-186.

763. Ier Congres de police judiciaire internationale (Monaco) // Archives d'anthropologie criminelle de medicine legale et de psychologie normale et pathologique. – Lyon, Paris, 1914. – T. 29. – № 247. – P. 523-528.

764. Resultats obtenus par l'anthropometrie au point de vue de la criminalite. Quelles sont les lacunes a combler? – Rapport presente par M. A. Bertillon, chef du service de l'identite judiciaire a Paris // Archives d'anthropologie criminelle de medicine legale et de psychologie normale et pathologique. – Lyon, Paris, 1896. – T. 11. – P. 592-596.

765. J. Stevens. Prisons cellulaires en Belgique. Leur hygiene physique et morale. – Bruxelles, 1878. – 255 s.

766. Varigny H. Les empreintes, d'aptes M. F. Galton // Revue Scientifique. – Paris, 1891. – T. 47. – P. 557-562.

З М І С Т

В С Т У П	3
Розділ перший. СУТНІСТЬ СЛІДЧОГО ОГЛЯДУ	5
1.1. Поняття і мета слідчого огляду	5
1.2. Види слідчого огляду	8
Розділ другий. ОГЛЯД МІСЦЯ ПОДІЇ – ОСНОВНА І НЕВІДКЛАДНА СЛІДЧА ДІЯ ...	20
2.1. Поняття і завдання огляду місця події	20
2.2. Підготовка до проведення огляду місця події	26
2.3. Принципи огляду місця події	31
2.4. Етапи і способи огляду місця події	35
2.5. Стадії огляду місця події	37
2.6. Негативні обставини	40
2.7. Основні положення тактики огляду місця події в окремих слідчих ситуаціях ...	58
2.7.1. Тактика огляду трупа людини на місці його виявлення	58
2.7.2. Тактика огляду місця події при розслідуванні вбивств, скоєних з використанням вибухових речовин	73
2.8. Тактика використання допомоги спеціалістів різних галузей знань при проведенні огляду місця події	78
2.9. Участь прокурора-криміналіста в проведенні огляду місця події	93
Розділ третій. СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА КРИМІНАЛІСТИЧНА ТЕХНІКА	100
3.1. Становлення і розвиток окремих галузей криміналістичної техніки	100
3.2. Становлення і розвиток питань щодо створення комплектів техніко- криміналістичних засобів слідчого	117
3.3. Сучасні установи України, які займаються розробкою і впровадженням криміналістичної техніки в практику правоохоронної діяльності	123
3.4. Сучасні комплекти техніко-криміналістичних засобів українського виробництва	128
3.5. Сучасні техніко-криміналістичні засоби українського виробництва, які впроваджуються в практику боротьби зі злочинністю окремо	134
Розділ четвертий. МЕТОДИ І ЗАСОБИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ, ЯКІ ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ З МЕТОЮ ПОПЕРЕДНЬОГО ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ОБ'ЄКТІВ	139
4.1. Поняття, види і завдання попереднього дослідження	139
4.2. Методи і засоби криміналістичної техніки, які використовуються з метою пошуку і виявлення доказової інформації при проведенні слідчого огляду	144
4.3. Методи і засоби криміналістичної техніки, які використовуються з метою фіксації знайденої або виявленої доказової інформації при проведенні слідчого огляду	176
Розділ п'ятий. ПОПЕРЕДНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОКРЕМИХ ВИДІВ КРИМІНАЛІСТИЧНИХ ОБ'ЄКТІВ З МЕТОЮ ПОШУКУ І ВИЯВЛЕННЯ ДОКАЗОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ	211
5.1. Попереднє дослідження слідів рук людини з метою одержання окремих діагностичних даних про особу, яка їх залишила	212
5.2. Попереднє дослідження почерку з метою встановлення особи, яка написала рукописний документ	221
5.3. Попереднє дослідження тексту, виконаного на друкарській машинці з метою встановлення останньої	227
5.4. Попереднє дослідження документів з метою встановлення у їх тексті ознак підробки традиційними способами	236

5.5. Попереднє дослідження документів, виконаних за допомогою сучасної копіювально-розмножувальної техніки з метою встановлення в них підробки ..	245
5.6. Попереднє дослідження паперових грошей з метою встановлення ознак підробки ..	251

Розділ шостий. ПОПЕРЕДНЄ ДОСЛІДЖЕННЯ БЕЗПОСЕРЕДНИХ СЛІДІВ ЛЮДИНИ З МЕТОЮ ЇХ ВЕРБАЛЬНОЇ ФІКСАЦІЇ ..	264
6.1. Попереднє дослідження слідів рук людини ..	264
6.2. Попереднє дослідження слідів ніг людини ..	270
6.3. Попереднє дослідження слідів зубів людини ..	279
6.4. Попереднє дослідження слідів губ людини ..	280
6.5. Попереднє дослідження слідів нігтів людини ..	283
6.6. Попереднє дослідження слідів крові людини ..	284
6.7. Попереднє дослідження слідів сперми, слини і виділень з носа ..	291
6.8. Попереднє дослідження волосся ..	293
6.9. Попереднє дослідження слідів запаху людини ..	294
6.10. Попереднє дослідження слідів у вигляді калу і сечі ..	297
6.11. Попереднє дослідження слідів біологічного походження, що мають відношення до організму людини, з метою підготовки їх до подальшого судово-медичного молекулярно-генетичного експертного дослідження ..	300

Розділ сьомий. ПОПЕРЕДНЄ ДОСЛІДЖЕННЯ ОПОСЕРЕДКОВАНИХ СЛІДІВ ЛЮДИНИ І ОКРЕМИХ ІНШИХ ОБ'ЄКТІВ-НОСІЇВ ДОКАЗОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ З МЕТОЮ ВЕРБАЛЬНОЇ ФІКСАЦІЇ ..	305
7.1. Попереднє дослідження слідів транспортних засобів ..	305
7.2. Попереднє дослідження слідів зламу ..	311
7.3. Попереднє дослідження вогнепальної зброї і слідів, пов'язаних з її застосуванням ..	316
7.4. Попереднє дослідження слідів вибуху ..	330
7.5. Попереднє дослідження холодної зброї ..	332
7.6. Попереднє дослідження документів-речових доказів ..	336
7.7. Попереднє дослідження паперових грошей ..	339

Розділ восьмий. ПОПЕРЕДНЄ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБСТАНОВКИ МІСЦЯ ПОДІЇ, ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ЗЛОЧИНІВ, З МЕТОЮ ВЕРБАЛЬНОЇ ФІКСАЦІЇ ..	340
8.1. Попереднє дослідження обстановки місця події при розслідуванні злочинів, пов'язаних з виявленням трупа ..	340
8.2. Попереднє дослідження обстановки дорожньо-транспортної події ..	348
8.3. Попереднє дослідження обстановки місця пожежі ..	350
8.4. Попереднє дослідження обстановки місця здійснення крадіжки ..	352
8.5. Підготовка і основні питання проведення попереднього дослідження місця події при розслідуванні злочинів з використанням комп'ютерів ..	354

В И С Н О В К И ..	359
---------------------------	------------

Л І Т Е Р А Т У Р А ..	362
-------------------------------	------------

*Комаха Володимир Олександрович,
Каплан Геннадій Абрамович, Бадов Олександр Валерійович,
Білянський Ігор Аркадійович, Боднар Володимир Іванович,
Боднар Тетяна Сергіївна, Герасимчук Ірина Юріївна,
Гуцул Віталій Ярославович, Катрич Ігор Петрович,
Кидонь Світлана Олегівна, Комаха Вероніка Володимирівна,
Криворучко Андрій Олександрович, Лавриченко Інна Віталіївна,
Леонов Олексій Геннадійович, Леонова Оксана Володимирівна,
Лисенко Лілія Олександрівна, Любченко Дмитро Олександрович,
Мірошніченко Олександр Валерійович, Овчарук Олександр Олексійович,
Соцький Артур Михайлович, Федчишин Андрій Анатолійович,
Яковенко Ігор Вікторович*

СЛІДЧИЙ ОГЛЯД:

Сутність, види, тактика проведення огляду місця події і тактика використання техніко-криміналістичних засобів та спеціальних знань

Монографія

Здано на складання 16.04.04. Підписано до друку 30.04.04.
Формат 70x100^{1/16}. Папір офсетний. Гарнітура літературна. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 32.5. Умовн. фарб.-відб. 32.83. Тираж 500 прим.
Зам. № 992.

Комунальне підприємство "Нікопольська друкарня",
53219, м. Нікополь, вул. Електрометалургів, 21.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
серія ДП № 21 від 25.07.2000

С 47 Слідчий огляд: Сутність, види, тактика проведення огляду місця події і тактика використання техніко-криміналістичних засобів та спеціальних знань: Монографія / Комаха В. О. та інші. За загальною редакцією Комахи В. О.; Одеська національна юридична академія. – Дніпропетровськ, ІМА-прес, 2004. – 396 с.

ISBN 966-688-079-2

ББК 67.94.УМР 622